

GÖRÖG ÉS RÓMAI
IRODALOMTÖRTÉNETI MUNKÁK.

KIADJA A M. T. AKADÉMIAÉNAK CLASSICA-PHILOLOGIAI BIZOTTSÁGA.

A GÖRÖG TRAGOEDIA.

IRTA

PECZ VILMOS.

ELSŐ KÖTET.

A GÖRÖG TRAGOEDIA TÖRTÉNETE.

A M. T. AKADÉMIA
FÖTTIKÁRI HIVATALA

BUDAPEST.

1889.

Ára 2 frt 40 kr.

GÖRÖG ÉS RÓMAI
RODALOMTÖRTÉNETI MUNKÁK.

KIADJA A M. T. AKADÉMIAÉNAK CLASSICA-PHILOLOGIAI BIZOTTSÁGA.

A GÖRÖG TRAGOEDIA.

IRTA

PECZ VILMOS.

ELSŐ KÖTET.

A GÖRÖG TRAGOEDIA TÖRTÉNETE.

BUDAPEST.

1889.

110853

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

ELŐSZÓ.

A görög tragœdiát tárgyzó irodalomtörténeti munka megírására határozván el magam, csakhamar beláttam, hogy a feldolgozandó tárgyat egy kötetbe nem szoríthatom. Ez az első kötet, három könyvre osztva, a görög tragœdia fejlődésbeli momentumainak foglalatát képezi, oly módon, hogy a második könyvben Aeschylus, Sophocles és Euripides költészetének főbb vonásokban való ismertetésével összegző képét adja a görög tragœdia virágzásának. Részletesen a három nagy tragikus életét és költészetét külön három kötetben fogom tárgyalni. Az anyagnak ily módon való beosztására az vezetett, hogy így lehetővé válik a görög tragœdia történetének egy kötetbe foglalása, és hely kerül Aeschylus, Sophocles és Euripides életének és költészetének külön-külön kikerekített, behatóbb méltatására.

Alapos és kimerítő munkára törekedvén, felkaroltam az összes forrásokat és szakirodalmat. Drámai művek csak a

három nagy tragikustól maradtak ránk, míg a fejlődés és hanyatlás korát csupán tragödia-töredékekből és egyéb adatokból ismerjük. De a virágzás korának ismerete is sok tekintetben hiányos, s innen van az, hogy a görög tragödia történetében a kisebb nagyobb fontosságú problémáknak majdnem szakadatlan sorozatára akadunk, melyek lépten nyomon arra kényszerítenek, hogy több adat egybevetése útján következtessünk a rövid foglalatú tényekre. Tehát a hagyomány hiányossága okozza, hogy könyvemben, jöllehet a polemia lehető kikerülésével rövidsége törekedtem, a szöveghez képest több helyt aránytalanul mélyre nyúlnak a külömben is sűrűen egymást követő jegyzetek. A forrásoknak puszta számokkal való idézése segíthetett volna ugyan ezen az aránytalanságon, de nem tekintve, hogy ilynemű munkásság rendszerint kétes értékű, mert egyéb szakmunkák segítségével is eszközölhető lévén, nem alapszik okvetetlenül a hagyomány közvetetlen ismeretén: különösen két ok bírt a forrásoknak szövegben való idézésére. Az egyik az, hogy a források jó része kritikai megjegyzések nélkül nem használható; a másik az a körülmény, hogy a puszta számokkal idézett forrás meggyőző erővel nem bíró, kétes és holt anyag, míg a szöveg idézése a tudomány szétszórt és csak rendkívüli fáradtsággal összehordható kincseinek mások által is könnyen felhasználható gazdag tárházát képezi. A szöveg-idézéseket csakis ott mellőzöm, hol a tárgy természete lehetővé teszi a hely-

lyel való takarékoskodást, vagy ha magukhoz a forrásokhoz — a mi csak ritkán történt meg — hozzá nem juthattam.

Munkámmal oly módon akartam szolgálatot tenni a classica philológiának, hogy belőle a nem szakember is könnyen tanulságot meríthessen, s e végből állandó törekvésem volt alapos megokolást jó előadással egyesíteni. Az összes forrásokat lelkiismeretesen áttanulmányozván, nemcsak számos kisebb tévedést volt alkalmam helyre igazítani, hanem több lényeges kérdésben is a magam nézetét kellett követnem. Így pl. a dithyrambusban, továbbá a lyrai és drámai tragœdiában Phrynichus fellépéseig kettős kart vettek fel — a komoly elemet képviselő főkart, és a víg jellegű satyrkart — mert csak így érthető, hogy kezdetben a komoly és víg elem egyesítve volt, és hogy a satyrdráma a tragœdiából fejlődött ki. A magaménak vallom különösen az antik tragikumra, a három nagy tragikus irányzatosságára és jelentőségére vonatkozó tételeket, egy-kettőnek kivételével.

Ezeket tartottam szükségesnek munkámról általánosságban megjegyezni. Hogy mennyiben értékesítettem az eddig megjelent szakmunkáknál alaposabban és teljesebben az újabb tanulmányok eredményeit, arról legjobban könyvemnek Sittl és Christ irodalomtörténeteivel való egybevetése tanuskodhatik.

Végül hálás köszönetet mondok tisztelt bírálóimnak, dr. Ábel Jenő és dr. Beöthy Zsolt magyar tudományos akadémiai tagoknak, kiknek észrevételei alapján a görög színházról szóló részt munkámba felvettem s annak több helyét részint kiegészítettem, részint megváltoztattam.

Budapest, május hava, 1889.

Pecz Vilmos.

TARTALOM.

	Lap
Bevezetés	11
Első könyv. A görög tragödia eredete és fejlődése.	
Kr. e. 500-ig.	15
<i>Dithyrambus, dór lyrai tragoedia, Epigenes</i>	17
<i>Attikai drámai tragoedia, Thespis, Choerilus</i>	23
<i>Phrynichus, Polyphradmon</i>	33
<i>Pratinas, Aristias</i>	44
<i>A satyrdráma</i>	49
<i>Fejlődés, virágzás</i>	56
Második könyv. A görög tragödia betetőzése Aeschylus, Sophocles és Euripides által. Kr. e. 500—400.	57
<i>Első rész. A három nagy tragikus kora és egyénisége</i>	57
<i>A görög színház</i>	59
Az aspendusi színház Kisázsiában 60, a görög színház tervrajza 61, a görög színház eredete és kifejlődése 59, a színpad 63, az orchestra 65, a nézőtér 66, a színészek 67, a kar 70, a közönség 73, az előadások 75.	
<i>Második rész. A három nagy tragikus művészete</i> ...	82
<i>Tárgyaik</i>	84
<i>Technikájuk</i>	88
Trilogia és tetralogia 88. Cselekvény 95: egyszerű - cselekvény 96, bonyolult cselekvény 96, fordulat 96, peripetia 97, felismerés 97, expositio 98, bonyodalom 99, catastropha 99, deus ex machina 100, cselekvény, hely és idő egysége 101, személyek 103, főszemély 104. Epikus elem 105. Episod 108. Jellemzés 108: allegorikus személyesítés 111, realizmus 111. Kar 111. Nyelv 117: stichomythia 119, indulatszók 119, képek 119, verselés 120, rímelés 121, alliteratio 121, refrain 121. Szerkezet 122: prologus 123, episodium 123, exodus 124, parodus 124, epiparod-	

dus 125, mellékkar 126, stasimum 126, panaszdal 128, szinpadí dal 129, magándal 129, symmetria 129, stropha 129, antistropha 129, utódal 130, elődal 130, közdal 130, parallelismus 131.

Tragikumuk és irányzatosságuk --- --- --- --- --- 131

Az antik tragikum 132: alapeszméje és négyes tétele 135, Aeschylus tragikuma 136, Sophocles tragikuma 136, sors 139, szabad akarat 139, erkölcsi beszámíthatóság 140, Euripides tragikuma 141, antik és modern tragikum 141, Aristoteles a tragikumról 143. Irányzatosság 150: vallás-erkölcsi 152, politikai 153.

Harmadik rész. A három nagy tragikus hatása és jelentősége --- --- --- --- --- 154

Hatásuk 154: a görögökre 155, az ókor többi népeire 159, az újkori nemzetekre 160. Jelentőségük 161.

Harmadik könyv. A görög tragoedia hanyatlása és elenyészte. Kr. e. 400—Kr. u. 1453. --- --- --- 163

Első rész. A görög tragoedia az alexandriai korszakig. Kr. e. 400—323. --- --- --- --- --- 163

Első fejezet. A három nagy tragikus kiválóbb kortársai 169
Jon 169. Achæus 179. Agathon 181.

Második fejezet. A három nagy tragikus és Carcinus családja, Isocrates iskolája --- --- --- --- --- 195

Aeschylus családja --- --- --- --- --- 197

Euphorion 197. Bion 198. Idősb Philocles 198. Morsimus 201.

Melanthius 202. Idősb Astydamas 205. Ifjabb Astydamas 206.

Ifjabb Philocles 210.

Sophocles családja --- --- --- --- --- 210

Jophon 210. Ariston 213. Ifjabb Sophocles 213. Egy harmadik Sophocles 214.

Euripides családja --- --- --- --- --- 214

Idősb Euripides 214. Ifjabb Euripides 215.

Carcinus családja --- --- --- --- --- 216

Idősb Carcinus 218. Idősb Xenocles 220. Ifjabb Carcinus 221.

Ifjabb Xenocles 224.

Isocrates iskolája --- --- --- --- --- 224

Aphareus 224. Theodectes 226.

Harmadik fejezet. A többi tragikusok --- --- --- --- --- 232

Ötödik századbéliak --- --- --- --- --- 232

Acestor 232. Alcestis 234. Aristarchus 234. Callistratus 236. Cleophon 236. Critias 238. Dicæogenes 239. Doriallus vagy Do-

ryllus 240. Empedocles 240. Gnesippus 241. Hera(clitus) 241. Hieronymus 242. Hippias 243. Meletus 244. Menecrates 247. Morychus 247. Neophron vagy Neophon 249. Nicomachus 250. Nothippus 252. Plato 252. Pythangelus 253. Spintharus 254. Sthenelus 255. Theognis 256.

Negyedik századbeliek --- --- --- --- --- 257

Antiphon 257. Chæremon 260. Cleænetus 264. Crates 264. De-
phon 264. Diogenes Sinopéből 265. Diogenes Athenéből 267.
Idősb Dionysius 268. Euaretus 275. Euphantus 275. Heracli-
des Ponticus 275. Laches 276. Mamereus 276. Moschion 276.
Nearchus 278. Polyidus 279. Python Byzantiumból 280.
Theophilus 282. Theorus 282. Timocles 282.

*Második rész. A görög tragoedia az alexandriai kor-
szakban. Kr. e. 323 - Kr. u. 395.* --- --- --- --- 282

A tragikus Pleias --- --- --- --- --- 286

Alexander Aetolus 288. Homerus 290. Lycophron 291. Phi-
liscus vagy Philicus 295. Sositheus 296. Dionysiades vagy
Dionysides 298. Sosiphanes 299. Aeantides 300. Euphro-
nius 300.

A többi tragikusok --- --- --- --- --- 300

Phanostratus 300. Timon 301. Callimachus 301. Ptolemæus
Philopator 301. Aminias 302. Ezechiel 302. Artavasdes 302.
Nicolaus 302. Nicetes 303. Scopelianus 303. Serapion 303.
Pompeius Marcus vagy Macer junior 304. Ptolemæus 304.
Oenomaus 304. Philostratus 305. Heliodorus 305. Pamme-
nes 305. Isagoras 305. Artemon 305. M. Aemilius 306. Aeschyl-
us Alexandriából 306. Bion 306. Demetrius 306. Apollodo-
rus 306. Clitus 307. Diogenes Thebából 307. Gorgippus 307.
Hermocrates 307. Heraclides 307. Tiberius Claudius Alexan-
der 307. Xenocrates Cydantides 307. Isidorus 307. Titus csá-
szár 308. Ifjabb Plinius 308.

*Harmadik rész. A görög tragoedia a byzantiumi
korszakban. K. u. 395-1453.* --- --- --- --- 308

Idősb Apollinarius 309. Synesius 309. Timotheus Gazæus 310.
Theodorus Prodromus 310. Manuel Philes 311. Ignatius 311.
Michaël Plochirus 311. Szenvedő Krisztus 311.

Függelék --- --- --- --- --- 313

I. Kérdésszerű időből való tragikusok --- --- --- --- 313

Achæus Syracusából 313. Alcimenes 313. Apollonides 313.

Hippothoon vagy Hippothous 313. Patrocles 313. Timesitheus 314. Aristippus 314. Biotus 314. Chares 314. Demonax 314. Mimnermus 314. Zenodotus 315. Zopyrus 315.

II. Kérdésses tragikusok ... 315

Acas 315. Alcæus 315. Amphianus 315. Antiphanes 315. Archestratus 315. Dionysius Metathemenus 316. Ischander 317. Mesatus 318. M. Sempronius Nicocrates 318. Pamphilus 319. Pantacles 319. Pasiphon 320. Pausanias 320. Philiscus 320. Asinius Pollio 320. Python Catanából 320. Serenus 321. Andronicus 321. Horapollon 321.

III. Ismeretlen tragikusok, műveik és töredékeik ... 322

a) *A népies és Arion-féle mü-dithyrambus* ... 324

b) *A τραγῳδία szó jelentése* ... 327

c) *Dór tragoedia, Epigenes, Οἰδὲν πρὸς τὸν Διόνυσον* ... 329

d) *Boeckh a dór és attikai tragoediáról* ... 332

e) *A Phrynichusokra vonatkozó adatok* ... 334

f) *Tetralogikus, trilogikus és dilogikus versenyek* 343

g) *A τετραλογία és τριλογία elnevezések* ... 347

h) *Aristoteles a tetralogiáról és trilogiáról* ... 351

i) *Lycurgusnak a három nagy tragikusra vonatkozó törvénye* ... 352

k) *A tragoediára vonatkozó görög irodalom* ... 354

Mutató ... 361

I. *Irodalom* ... 361

II. *Drámák* ... 379

1. *Tragoediák* ... 379

2. *Satyrdrámák* ... 382

BEVEZETÉS.*

A görög irodalomnak kiváló jellemvonása az eredetiség. Míg Európa többi művelt nemzetei, a rómaiak és a modernek, sok tekintetben másunnan nyerték irodalmuk

* *Dindorf*: Poetarum scenicarum græcorum Aeschyli, Sophoclis, Euripidis et Aristophanis fabulæ superstites et perditarum fragmenta, Teubner, 1869. *Nauck*: Tragicorum fragmenta, Teubner 1856; Euripidis tragœdiæ, vol. III: Euripidis perditarum tragœdiarum fragmenta (a præfatióban pp. XV—XXVI: Supplementum ad tragicorum græcorum fragmenta anno 1856 Lipsiæ edita), Teubner, 1885. *Bergk*: Poetæ lyrici græci, voll. II—III, Teubner, 1882. *Wagner-Dübner*: Fragmenta Euripidis iterum edidit, perditorum tragicorum omnium nunc primum collegit Wagner. Christus Patiens, Ezechieli et christianorum poetarum reliquiæ dramaticæ. Ex codicibus emendavit et adnotatione critica instruxit Dübner. Parisiis, Didot, 1845—1846. *Brambs*: Christus Patiens tragœdia christiana, Teubner, 1885.

Bentley: Dissertations upon the epistles of Phalaris, 1699. *Boeckh*: Græc. trag. princip., 1808. *Schlegel*: Vorlesungen, 1809. *Ouwaroff*: Mémoire sur les tragiques grecs, 1825. *Haupt*: Vorschule zum Studium der griechischen Tragiker, 1826. *Schöll*, Friedr.: Geschichte der griechischen Litteratur, 1828—1830. *Gruppe*: Ariadne, 1834. *Rothmann*: De poet. trag. apud Græcos principibus particula prior, 1836; particula altera, 1843. *Jacobi*: Sophoclis et Euripidis Electrarum post explicatas Aeschyli *Χοιρόπους* contentio, præfixa brevi de tragœdiæ veteris natura commentatione, 1837. *Wackernagel*: Ueber die dramatische Poesie, 1838. *Bode*: Geschichte der hellenischen Dichtkunst, 1839. *Meineke*: Historia critica comicorum Græcorum, 1839; Über einige bis-

izmosító elemeit, a görög a maga géniusából teremté szellemének örök időkre szóló remekeit, önmagából az ifjúság erejének elévülhetetlen bájától ragyogó költészetét.

De nemcsak születése, hanem fejlődése is páratlan ezen irodalomnak. Oly gyorsan fejelett, hogy nyomait se látjuk a kezdet barbárságának; egyszerre szökell ki teljes nagyságában a kezdet homályából, mint Zeus fejéből Pallas Athene: hiszen a görög irodalom legrégibb emlékeit Homerus költeményei, az epos teljes befejezettségű utolérhetetlen példányai képezik.

A költészet a serkentő hatások különböző nemei s a költők hajlamai szerint csakhamar fajokra oszlott, és idegen

her wenig oder gar nicht bekannt gewordene griechische Tragiker, 1850. *Welcker*: Die griechischen Tragödien, 1839—1841. *Darley*: The grecian drama, 1840. *Gondol Dániel*: Regény és dráma párhuzamban, 1841. *Müller*: Geschichte der griechischen Literatur, 1841. *Henszlmann*: A' Hellen tragödia, tekintettel a' keresztyén drámára, 1846. *Witzschel*: Die tragische Bühne in Athen, 1847. *Frei*: Ueber die griechische Tragödie, 1853. *Rapp*: Geschichte des griechischen Schauspiels, 1862. *Klein*: Geschichte des Drama's 1865. *Kluge*: Die antike Tragödie, 1868. *Petit de Julleville*: Quomodo græciam tragici poetæ græci descripserint, 1868. *Peltzer*: Ueber das Wesen der antiken Tragödie, 1870. *Rieckher*: Ueber den Unterschied des antiken und des modernen Theaters, 1871. *Geller*: Quæ Aeschylus, Sophocles, Euripides in arte sua secuti sint et novaverint, 1873. *Nicolai*: Griechische Literaturgeschichte, 1873—1878. *Szigligeti*: A dráma és válfajai, 1874. *Gervais*: Dichter, Schauspieler und Kunstrichter im Alterthum und in der Neuzeit, 1875. *Ribbeck*: Die römische Tragödie, 1875; Ueber einige historische Dramen der Griechen, 1875. *Bernhardy*: Grundriss der griechischen Litteratur, 1876—1880. *Freitag*: Die Technik des Dramas, 1876. *Methner*: De tragicorum minorum fragmentis, 1876. *Schöll*, Rud. und Fr.: De locis nonnullis ad historiam tragœdiæ græcæ pertinentibus, 1876. *Chaignet* La tragédie grecque, 1877. *Patin*: Histoire générale de la tragédie grecque, 1877. *Wagner*: Das historische Drama der Griechen, 1878. *Donaldson*: The theatre of the Greeks, 1879. *Symonds*: Studies of the greek poets, 1879. *Schroeder*: De iteratis upud tragicos græcos, 1882. *Paul de*

hatások erőszaka nem zavarta meg a fejlődés menetét. Így vált a görögök költészete, általában véve a görög irodalom, mintaképévé egy természetes fejlődésű nemzeti irodalomnak.

A költők közül némelyek, mert történetírás még nem volt, a mult eseményeit örökíték meg dalaikban, ezek voltak az epikusok; mások, a didaktikusok, a nemzet tudását foglalták versekbe, bizonyos rokonsági kapocs fűzvéen őket az epikusokhoz, mert a nép tudása is mintegy multjának története; mások viszont, a lyrikusok, a hitnek s az emberi szív érzelmeinek adtak kifejezést.

A költészetnek ezen három faja sok időn át egyedüli kifejezője volt a görögök szellemi életének, de midőn később

Saint-Victor: Les deux masques tragédie-comédie, 1883—1885. *Bergk*: Griechische Literaturgeschichte, 1884—1887. *Kont*: A görög tragédia Euripides után, 1884. *Günther*: Grundzüge der tragischen Kunst, 1885. *Müller*: Die griechischen Bühnenalterthümer, 1886. *Straub*: Sophocles' Antigone mit einem Versuch über Ursprung und Wesen der antiken Tragödie, 1886. *Girard*: Le sentiment religieux en Grèce, 1887. *Heine*: Aristoteles über die Arten der Tragödie, 1887. *Hippenstiel*: De græcorum tragicorum principum fabularum nominibus, 1887. *Péterfy*: A tragédiáról, 1887. *Sittl*: Geschichte der griechischen Literatur, 1887. Nem kaphatók: *Lobeck*: De sublimitate tragœdiæ Græcæ propria, 1802. *Ellendt*: De tragicis græcorum ex psorum ætate iudicandis, 1827. *Müller*: Was für eine Art von Dramen waren die «Heloten», 1829. *Flor*: De antiquæ tragœdiæ præstantia, 1838: *Vater*: Untersuchungen über die dramatische Poesie der Griechen, 1843. *Witzschel*: Die attische Tragödie eine Festfeier des Dionysus, 1844. *Büchler*: Shakespeares Dramen in ihrem Verhältniss zur griechischen Tragödie, 1856. *Fritzsche*: Quatuor leges scenicæ græcorum poeseos ab Horatio in arte poetica latæ, 1858. *Geyer*: Studien über die tragische Kunst, 1860. *Gervais*: Die antike und die französische classische Tragödie, 1864. *Fuchte*: De tragœdiæ græcæ natura, 1870. *Hübl*: Die Rollenvertheilung im Sophocleischen Ajas, nebst einer kurzen Geschichte des griechischen Dramas, 1873.

a keletiektől átvett irás meghonosult, az ismeretek gyarapodtak, a próza és a történetírás elemei kifejlődtek: az elbeszélő, tan- és lyrai költészet, mint nem többé kizárólagos képviselői a görögök irodalmának, természetszerűleg vesztettek jelentőségükből. A költészet nem pótolta többé, mint azelőtt, szükségét is, hanem kizárólag gyönyörködtető, æsthetikai szerepre volt utalva.

Az epos és tanköltészet lassanként túlélte magát; a lyra sokszorosan megénekelte már az összes isteneket és az érzelmek valamennyi árnyalatát, hogy tehát az elerőtlenedés sorsát kikerülve, új témával új életre ébredjen, az epos felé közeledett. Így fejlődött ki az epos és lyra egyesüléséből a költészetnek egy új faja, melynél a hasznossági szempont már eleve is ki volt zárva, mely az epos érdekességét, a tanköltészetnek értelemre és a lyrának szivre ható tulajdonságait egyesítvén magában, egészen új bájjal varázsolta el a hallgatókat. A költészetnek ezen új faja a *dráma*.

A görögök, eltekintve a mellékes szerepet játszó *satyr-drámától*, a drámának csak két fajtát különböztették meg, a *tragoediát* és *comoediát*, mert a modern felfogás szerinti középfajú dráma náluk a tragödia körébe tartozott. A görög tragödia és comödia közös forrásból eredtek, Dionysusnak kezdettől fogva drámai jellemű cultusából, mely, valamint az élet, két elemet egyesített magában, a komolyság és vígság elemét.

ELSŐ KÖNYV.

A görög tragœdia eredete és fejlődése.*

Az idő hatalmától megrongáltan maradt ránk a görög irodalom monumentalis épülete. Fő körvonalaiban ép ugyan, többé kevésbé sértetlenek egyes oszlopai is, de sok része vég-

* *Pfaff*: *Tragœdiæ græcæ primordia et progressus*, 1814. *Schneider*: *De originibus tragœdiæ græcæ*, 1817. *Jacob*: *De tragœdiæ origine*, 1821. *Schöll*: *De origine græci dramatis*, 1828. *Lobeck*: *Aglaophamus*, 1829. *O. Müller*: *Die Dorier*, 1844. *Mosen*: *Die Anfänge der Tragödie bei den Griechen und die Keime einer christlichen Tragödie der Zukunft*, 1856. *Nietzsche*: *Die Geburt der Tragödie aus dem Geiste der Musik*, 1872. *Wilamowitz-Möllendorff*: *Zukunftsphilologie!* eine erwidrung auf Friedrich Nietzsches «geburt der tragödie», 1872. *Rohde*: *Afterphilologie. Zur Beleuchtung des von dem Dr. phil. Ulrich von Wilamowitz-Möllendorff herausgegebenen Pamphlets: «Zukunftsphilologie!»* Sendschreiben eines Philologen an Richard Wagner, 1872. *Wilamowitz-Möllendorff*: *Zukunftsphilologie!* Zweites Stück. eine erwidrung auf die rettungsversuche für Fr. Nietzsches «geburt der tragödie», 1873. *Stahl*: *De tragœdiæ primordiis et incrementis ab Aristotele adumbratis*, 1881. *Hiller*: *Zu den Nachrichten über die Anfänge der Tragödie*, 1884. *Luebbert*: *Commentatio de Pindari carminibus dramaticis tragicis eorumque cum epiniciis cognatione*, 1885. Nem kaphatók: *Vatry*: *Rech. sur l' orig. de la Trag.* *Dahlmann*: *Primordia et successus veteris comœdiæ Atheniensium et tragœdiæ historia comparantur*, 1811. *Beck*: *De origine tragœdiæ, comœdiæ, satyrici dramatis*, 1828. *Back*: *De Græcorum cærimoniis*, 1833. *G. Hermann*: *De tragœdia comœdiaque lyrica*, 1836. *Magnin*: *Les*

leg összeomlott vagy annyira dűledezett, hogy csupa romköveket kell kutatva és vizsgálva egymáshoz illeszteni, ha csak némi hűséggel akarjuk is visszaállítani a dőlt részeket. A tragœdia, mint a görög szellem egyik legkiválóbb képviselője, szintén sokat szenvedett az idő mostohaságától, sokat különösen eredete és fejlődése emlékeiben. De a vesztesség okai első sorban maguk a régiek, kik nem igen érdeklődtek a görög tragœdia primitiv korszaka iránt. Nemcsak hogy az ezen korból való emlékek — egy-két töredéken kívül — teljesen hiányzanak, de az ókori írók ide tartozó adatai is fogyatékosak és ellentmondók. Aristoteles azt mondja, hogy a comœdia eredete és fejlődése homályba van borítva¹, de nekünk a tragœdiára nézve is ugyanígy kell nyilatkoznunk, mert maga a főtekintélyű Aristoteles oly általánosságban és elvontan szól erről a kérdésről Poetikájában, hogy csak nagyon is vázlatos képét nyerhetjük szavaiból a tragœdia eredetének és fejlődésének. Nemcsak hogy alig emlékezik meg az Aeschylus előtti tragœdiáról, de magával Aeschylussal is igen röviden és mostohán bánik el, s különösen ez az oka, hogy néhány újabbkori tudós teljesen megbízhatatlannak tekinti az Aeschylus és Phrynichus előtti időkre vonatkozó hagyományt. Mi nem helyezkedvén se a könnyen hívők, se a túlságosan kétkedők álláspontjára, meg fogjuk

origines du théâtre moderne précédées d' une introduction contenant des études sur les origines du théâtre antique, 1838. *Vlangali*: De tragœdiæ græcæ primordiis, 1855. *Fritzsche*: De origine Tragœdiæ, 1863. *Armbruster*: Das Tragische und die Entwicklung der Tragœdie, 1885.

¹ *Aristoteles*, Poetica, 5: αἱ μὲν οὖν τῆς τραγωδίας μεταβάσεις καὶ δι' ὧν ἐγένοντο, οὐ λεγέσθαι, ἡ δὲ κωμῳδία διὰ τὸ μὴ σπουδάζεσθαι ἐξ ἀρχῆς ἔλαθεν: «A tragœdia átalakulásai, és ezen átalakulások szerzői ismereteseek, de a comœdiát, mivel nem részesült kezdetben kellő támogatásban, homály borítja.»

kísérteni — különös tekintettel a drámai mozzanatok kiemelésére — lehetőleg kikerekített képet adni a görög tragoedia első korszakáról.

Dithyrambus, dór lyrai tragoedia, Epigenes.

A görög dráma, mint említettük, az epos és lyra egyesüléséből fejlődött ki, de a talaj, melyből a cselekvényesség elemét, azaz valamely komoly vagy víg eseménynek nem elbeszélő, hanem megjelenített előadási módját magába szívta: Dionysus komoly és víg, mimikus jellemű cultusa volt. A görögök a természet kihalásában télen, fölébredésében tavasszal, a természet istenének, Dionysusnak szenvedését és haldoklását, életre ébredését és győztes megjelenését látták, s innen a róla szóló mythusoknak és cultusának komoly és víg természete. Dionysus mythusának ezen kettős természeténél fogva az isten megünneplése a téli (Athenæban Posideon-Gamelion = deczember-januárius) és tavaszi (Athenæben Anthesterion-Elaphebolion = februárius-márczius) hónapokra esvén, azokban túlnyomólag komoly, ezekben túlnyomólag víg jellemmel bírt. Cultusának kettős természete nem volt szigoruan elkülönítve egyrészt a téli másrészt a tavaszi hónapok ünnepein, mert valamint a szüretelő és újbor-kóstoló téli hónapok alkalmat adtak komoly érzelmeken és reflexiókon kívül víg tréfálkozásokra is, úgy a féktelen örömré ragadó tavaszi hónapok se nélkülözték a feltámadó istent dicsőítő komoly ünneplést. A mély fogékonyság, melyet a görög a természet évszaki változásai iránt érzett, hasonló érzelmeket ébresztett benne a természet istene iránt is, s ez az erős érzés szülte a Dionysus ünnepét ülő görögben a törekvést, hogy magát lehetőleg az isten bűvös körébe képzelhesse. Bekente vagy levelekkel fődte be arcát, bakkórt vetve magára satyrnak

öltözködött, hogy magát Dionysus kísérőjének, vagy épen Dionysusnak képzelhesse, s hogy oly módon viselkedhessék, mintha az isten mythusának világába tartoznék. Dionysus cultusában különösen két jelenség vonja magára közelebbi érdeklődésünket, t. i. a phallosnak körülhordozása mellett tavasszal énekelt phallikus dalok, melyek különösen az attikaiaknak — e könnyű kedélyénél fogva széleskedvű vígságra kiválóan hajlandó népnek — Dionysus cultusában lévén otthonosak, az attikai comœdia ősi magvát képezék, és a dórok által megalkotott, Dionysust tél és tavasz idején dicsőítő dithyrambus, mely leghívebben tükröztette vissza a Dionysus-cultus kettős jellemét, a mennyiben két karra oszolva, az isten téli szenvedéseit és tavaszi győzelmeit megénekelő főkarában komoly, mellékes satyrkarában víg természetű volt: a dithyrambusnak csakis ezen kettős természetéből magyarázható, hogy az később némileg megváltozva, mint lyrai tragœdia, a benne levő kettős elemnek Attika földén való különválása által a tragœdia és satyrdráma alapját képezé. De a vígságot kedvelő attikai szívósan ragaszkodott a tragœdia bohókás satyrjaihoz, melyeket csak akkor küszöbölhetett ki Phrynichus, mikor a kitörő persza háborúk felébresztették az attikaiakban a nagyra törő, komoly szellemet.

Tehát a tragœdia, mint drámai költészet, az attikaiak műve, de alapelemeit idegen földről nyeré a lyra végső fejleményéből, a dór eredetű *dithyrambusból*,² illetőleg annak legrégebb, *népies*, rögtönző alakjából,³ mert a népies dithy-

² Schmidt: Diatribe in dithyrambum poetarumque dithyrambicorum reliquias, 1845. Hartung: Ueber den dithyrambus, 1846. Scheibel: De dithyramborum græcorum argumentis, 1862. Wecklein: Ueber κύκλιος χορός und das auftreten des chors, 1872.

³ Aristoteles, Poetica, 4: γενομένη γούν (nem γενομένης οὖν) ἀπ' ἀρχῆς αὐτοσχεδιαστικῆς καὶ αὐτῇ (t. i. ἡ τραγωδία) καὶ ἡ κωμωδία καὶ ἡ μὲν ἀπὸ τῶν ἐξαρχόντων τὸν διδύραμβον ἢ δὲ ἀπὸ τῶν τὰ φαλλικά, ἃ ἔτι καὶ νῦν

rambusból Arion által a hetedik és hatodik század határán megalkotott városi vagy mű-dithyrambus nem áll összefüggésben a tragodia eredetével. Népies alakjában a határozatlan számú férfiakból álló kar, egy előénekes vezetése mellett, tetrameter trochaicusokban rögtönzött és táncz kíséretében elzengett dalban magasztalta az istent, énekelve annak születéséről, tetteiről, szenvedéseiről és ellenfelein való fényes győzelmeiről. A dalok komoly tartalma a jövő *tragodia* magvát képezte, míg a dithyrambikus kar mellett fellépő satyrok, Dionysus hú kísérői és szolgálai, szintén tetrameter trochaicusokban rögtönzött tréfáikkal a víg elemet képviselték. Az ünneplőknek satyrokként való öltözködésében a *drámai elem* nyilvánult.⁴

A népies dithyrambusból a dórok, a mű-dithyrambust megalkotó Arion működésével körülbelül egyidejűleg, egy új költészeti műfajt alkottak, a tragœdiát (τραγωδία), mely szó

ἐν πολλαῖς τῶν πόλεων διαμένει νομιζόμενα, κατὰ μικρὸν ηῤῥήθη: «A tragœdia valamint a comœdia is a rögtönző költészetből fejlődött ki lassanként, és pedig amaz a dithyrambus, emez a még mai nap is sok helyt szokásos phallikus dalok előénekesének szerepléséből.» *Maximus Tyrius* (Dissert. 37, 4: 'Αθηναίοις δὲ ἡ μὲν παλαιὰ μοῦσα χοροὶ παίδων ἦσαν καὶ ἀνδρῶν... ἄσματα ἄδοντες αὐτοσχέδια* μεταπεσοῦσα [átalakulva] δὲ [t. i. ἡ μοῦσα, a költészet] ἡσυχῇ ἐπὶ τέχνην ἀκορέστου χάριτος ἐν σκηνῇ καὶ θεάτροις ἀρχὴ τῆς περὶ πολιτείας αὐτοῖς πλημμελείας ἐγένετο), bizonyára Aristoteles nyomán, szintén a rögtönző költészetből (ἄσματα αὐτοσχέδια) származtatja az attikaiak drámáját (μοῦσα ἐν σκηνῇ καὶ θεάτροις), de úgy látszik nem a népies, hanem helytelenül az attikai mű-dithyrambusra ('Αθηναίοις δὲ... καὶ ἀνδρῶν) czéloz mint rögtönző költészetre. *Zenobius* is (Prov. V, 40: τῆς γὰρ ποιήσεως τὸ πρῶτον ἐκ διθυράμβου τὴν καταρχὴν εἰληφείας καὶ τὰ πρὸς τὸν Διόνυσον ἀνέκοντα πραγματευομένης 'Επιγένης ὁ Σικυώνιος οὐχ οὕτω ποιήσας ἤκουσε τοῦτον τὸν λόγον· Οὐδὲν πρὸς τὸν Διόνυσον) a tragœdiát érti azon költészet alatt, melyről azt mondja, hogy a dithyrambusból vette kezdetét.

* A népies és Arion-féle mű-dithyrambusra vonatkozó adatokat l. az a) függelékben.

a satyrkar személyeinek bakkörben való fellépését jelezve, «bak»- illetőleg «satyrdalt» (τράχος, bak; ᾠδή, ének) jelent.⁵ Hogy miben állott lényege, határozottan nem tudjuk, annyi azonban bizonyosnak látszik, hogy valamint a népies dithyrambus, úgy a *dór tragoedia* is csupán karokból, egy fő- és egy satyrkARBól állva, *lyrai jellemű volt*, és hogy benne is a főkar és a satyrkar tetrameterekben rögtönözve énekelt. Feltehetően a sicyoni dórokat, illetőleg a sicyoni *Epigenest* említik, ki az adatok szerint az első tragikus volt, és jóval Thespis előtt, talán Arionnal egy időben élt.⁶ Róla olvasuk, hogy a mikor tragödiájában eltérve a Dionysusmondától egyéb tárgyat dolgozott fel, a nép tiltakozva az újítás ellen, azzal a később közmondássá vált kifejezéssel fogadta költeményét, hogy «az nem Dionysusra vonatkozik» (οὐδὲν πρὸς τὸν Διόνυσον). Herodotus elbeszéléséből tud-

⁵ L. a b) függelék.

⁶ A régiek közül némelyek felületes itélettel egészen a mythikus korszakba vezették vissza a tragoedia eredetét. Így pl. tragikusnak mondják *Orpheust* (*Nicephorus Gregoras*, Hist. Byz. X, 1, p. 289; D, így kiált föl egy halotti beszédében: δοῦτε μοι τὴν Ὀρφῆως ἐν τραγωδίαῖς δύναντιν) és a *Minossal egykorú athenaei költőket* (a *Platónak* tulajdonított Minos, XVI, p. 321, A.-ban Socrates egyik tanítványának, ki tőle azt kérdi, hogy honnan ered a hír Minos míveletlenségéről és kegyetlenségéről, azt feleli, hogy a Minossal egykorú athenaei tragikusoktól, kik azért költötték rossz hírét, mert boszút akartak állani rajta az athenaeiekre kimért kegyetlen adó miatt; azután megjegyzi Socrates: ἡ δὲ τραγωδία ἐστὶ παλαιὸν ἐνθάδε, οὐχ ὡς οἴονται ἀπὸ Θεσπίδος ἀρξαμένη, οὐδ' ἀπὸ Φρυγίου, ἀλλ' εἰ θελεῖς ἐννοῆσαι, πάνυ παλαιὸν αὐτὸ εὐρήσεις ὅν τῆσδε τῆς πόλεως εὐρημα: hogy a tragoedia sokkal Thespis előtt, már ősrégi időkben találtatott fel Athenæben), vagy a Trója elfoglalása utáni időkben élő tragikusok neveit koholják ki, mint pl. egy bizonyos *Themisét* (bizonyosan corrupálva Thespisből), *Minosét* (valószínűleg a Plato-féle hasonnevű dialogus föntebb idézett helyének durva félreértéséből) és *Auleasét* (*Joannes Malalas*, Chronographia, V, p. 181: ἐν τοῖς χρόνοις δὲ τοῖς

juk továbbá, hogy a hatodik század közepe táján, Clisthenes sicyoni zsarnok idejében, a sicyoniak Adrastus argosi hős emlékét — ki az epigonok Theba ellen való harczában fiát

μετὰ τὴν ἄλωσιν Τροίας παρ' Ἑλλήσιν ἐθαυμάζετο πρῶτος Θέμις ὀνόματι· ἐξηῦρε γὰρ οὗτος τραγικὰς μελωδίας καὶ ἐξέετο πρῶτος δράματα καὶ μετὰ τοῦτο Μίνως, καὶ μετὰ Μίνωα Αὔλεας τραγικοὺς χοροὺς δραμάτων συνεγράψατο; ugyanezt majdnem szószerint *Anonymus*, Cramer, *Anecd. gr. Par.* II, p. 226—227, azzal a különbséggel, hogy itt The-mis helyett Theomis áll). *Plato Homerust* két helyen (*De republ.*, X, 7; p. 605, C—D: οἱ γὰρ βέλτιστοι ἡμῶν ἀκροώμενοι Ὅμηρου ἢ ἄλλου τινὸς τῶν τραγωδιοποιῶν μιμουμένου τινὰ τῶν ἡρώων ἐν πένθει ὄντα... οἷσθ' ὅτι χαίρομεν; és ugyanit p. 606, E—p. 607, A: οὐκοῦν... χρή... συγχωρεῖν Ὅμηρον ποιητικώτατον εἶναι καὶ πρῶτον τῶν τραγωδιοποιῶν) egyenesen tragikusnak nevezi, de ez nem szó szerint veendő, mert *Plato* præg-nans nyilatkozatával csak azon kiváló befolyást akarja kiemelni, melyet *Homerus* költeményeinek tárgyával és élénk dialo-gusával a classikus görög tragödiára gyakorolt; így pl. más két helyen (*De republ.*, X, i; p. 595, C: εἴοικε μὲν γὰρ [t. i. Ὅμηρος] τῶν καλῶν ἀπάντων τούτων τῶν τραγικῶν πρῶτος διδάσκαλός τε καὶ ἡγεμίων γενέσθαι; és X, 3; p. 598, D: μετὰ τοῦτο ἐπισκεπτέον τὴν τε τραγωδίαν καὶ τὸν ἡγεμόνα αὐτῆς Ὅμηρον) *Homerust* az összes kiváló tragikusok első mesterének és a tragödia vezérének mondja. Ugyanily véleményben van *Aristoteles* is (*Poetica*, 4: ὥσπερ δὲ καὶ τὰ σπουδαῖα μάλιστα ποιητῆς Ὅμηρος ἦν, μόνος γὰρ οὐχ ὅτι εἰ ἀλλ' ὅτι καὶ μιμήσεις δραματικὰς ἐποίησεν, οὕτως καὶ τὰ τῆς κωμωδίας σχήματα πρῶτος ὑπέδειξεν οὐ ψόγον ἀλλὰ το γελοῖον δραματοποιήσας· ὁ γὰρ Μαργίτης ἀνάλογον ἔχει, ὥσπερ Ἰλιάς καὶ ἡ Ὀδύσσεια πρὸς τὰς τραγωδίας, οὕτω καὶ οὗτος πρὸς τὰς κωμωδίας), ki *Homerust* tartja nemcsak a tragödia hanem a comödia előképének is, mert szerinte *Homerus* nemcsak első sorban válik ki a komoly dolgok előadásában, hanem a comödia körvonalait is ő szabta ki először, oly módon, hogy nem a feddeni valót, hanem a nevetségeset öntötte drámai alakba; *Aristoteles* benső viszonyt lát egyrészt a Margites comikus epos és a comödia, másrészt az *Ilias* és *Odyssea* meg a tragödia között, sőt azt a merész nyilatkozatot is teszi, hogy *Homerus* az egyedüli, kinél a drámaiság utánzása az alak tökéletességével párosul (μόνος γὰρ... ἐποίησεν). *Homerus*nak a tragödiához való viszonyára nézve l. még *Euanthiust* és *Donatust* a 14-ik jegyzetben.

vesztve, e fölött való fájdalomában meghalt — szenvedéseiről szóló tragikus karokkal ünnepelték, de Clisthenes politikai indokokból betiltotta Adrastus dicsőítését, és Dionysus megénekelésére kényszerítette a tragikus karok költőit. Tehát a dór tragœdia abban különbözött a népies dithyrambustól, hogy a Dionysusén kívül *más mythusok felkarolásával* szélesebb alapot nyerve, a további fejlődésre kiválóan alkalmassá vált. Egy másik különbség, úgy látszik, abban állott, hogy a dór tragœdiában a satyrok kara jobban előtérbe lépett és *nagyobb drámai élénkséggel* adta elő énekét, mint a népies dithyrambusban, és talán ezért kapta az új műfaj a «satyr-dal» nevet. A változtatás célja az lehetett, hogy a nép, mely nem jó szemmel nézte Dionysus mellőzését a főkar dalaiban, legalább a satyrok énekében lássa méltón megünnepelve kedvencz istenét.⁷ A dór tragœdia nyomait az ötödik század második feléig követhetjük, mert ilyeneknek kell tartanunk a *Xenophanesnek*,⁸ *Simonidesnek*⁹ és *Pindarus-*

⁷ A dór tragœdiára, Epigenesre és az οὐδὲν πρὸς τὸν Διόνυσον kifejezésre vonatkozó adatokat l. a c/ függelékben.

⁸ *Syncellus*, *Chronic.* p. 238: Ξενοφάνης τραγωδοποιὸς ἐγνωρίζετο. *Hieronymus-Eusebius*, *Chronic.* ad ol. 61, 3 (= Kr. e. 534): Simonides lyricus et Phocyllides clari habentur et Xenofanes fysicus scribtor tragœdiarum.

⁹ *Scholiasta* ad *Aristoph. Vesp.* 1446: ὀλίγον μοι μέλει τοῦ Σιμωνίδου δηλονότι . . . γέγραπται αὐτῷ . . . Ὀρῆνον, παιᾶνες, ἐγκώμια, ἐπιγράμματα, τραγωδίαι (nem τραγωδία) καὶ ἄλλα. *Suidas*: Σιμωνίδης, . . . γέγραπται αὐτῷ . . . Ὀρῆνοι, Ἐγκώμια, Ἐπιγράμματα, Παιᾶνες, καὶ Τραγωδίαι (nem Τραγωδία), καὶ ἄλλα. *Dindorf* *Aristophanes scholionjainak oxfordi kiadásában* kifejtett nézete szerint a scholiasta szavai nem eredetiek, hanem *Aldus* iktatta be azokat *Suidas* lexiconából. A τραγωδία: alakot azért tartjuk helyesebbnek, ámbár hogy *Suidas* legjobb kéziratában τραγωδία áll, mert a singularis csak valódi tragœdiát jelenthetne, mit a híres ceusi lyrikusnál (Kr. e. 559—469), tekintetbe véve azon szigorú kizárólagosságot, mellyel a régibb görög költők a költészet egyes fajait művelték, föl nem tételezhetünk; de különben is, ha igazi tragœdiá-

*nak*¹⁰ tulajdonított tragœdiákat; nem fogadhatjuk azonban el Boeckh azon nézetét, hogy e műfaj még a Kr. u. harmadik század elején is létezett volna.¹¹

Attikai drámai tragœdia, Thespis, Choerilus.

Joggal nevezik az ókoriak *Thespi*s,¹² ki Atticának Icaria nevű községéből származván,¹³ a hatodik század második

ról volna szó, ott kellene állni a τραγωδία szó mellett az illető tragœdia nevének is. *Luebbert* (De Pind. carm. dram., p. 16) az egyes számú alakot fogadja el, lyrai tragœdiát ért alatta, és azonosnak tartja a *Strabo* által (XV, p. 728: ταφῆναι δὲ λέγεται Μένωνον περὶ Πάλτον τῆς Συρίας παρὰ Βάλαιον ποταμόν, ὡς εἶρηκε Σιμωνίδης ἐν Μένωνι διθυράμβῳ) Simonidesnek tulajdonított és dithyrambusnak nevezett Memnonnal.

¹⁰ *Suidas*: Πινδαρος, . . . ἔγραψε δὲ ἐν βιβλίοις ιζ' (17) Δωρίδι διαλέκτῳ ταῦτα. . . δράματα τραγικά ιζ' (17), Ἐπιγράμματα ἐπικά, καὶ καταλογάδην (prózában) παραινέσεις τοῖς Ἕλλησι, καὶ ἄλλα πλεῖστα. A δράματα τραγικά elnevezés nem tulajdonképeni tragœdiákat, hanem «a satyrkar által drámai élénkséggel előadott énekeket», szóval, mint *Luebbert* is (De Pind. carm. dram.) vitatja, lyrai tragœdiákat jelent. Megjegyzendő azonban, hogy a δράματα τραγικά mibenlétének megfejtésére irányuló tudományos controverziákban az elnevezés szokatlanságánál fogva nem minden ok nélkül vonták némelyek kétségbe annak hitelességét. Helyesen jegyzi meg *Welcker* (Griech. Trag., p. 1260), hogy a δράματα τραγικά után álló ιζ' egy tudóstól származó toldalék, ki az ιζ' ismételt kiemelésével azt akarta jelezni, hogy a Pindarusnak (Kr. e. 522—442) tulajdonított 17 könyvbe csak a δράματα τραγικά-ig bezárólag említett költemények tartoznak, illetőleg, hogy a δράματα τραγικά után következő rész későbbi interpolatio.

¹¹ *Boeckh*nek a dór tragœdiáról való nézeteit l. a d) függelékben.

¹² *Welcker*: Die Tragödie des Thespis (Nachtrag, pp. 227—276), 1828. *Leutsch*: Zur geschichte der hypokritik. 1877. Nem kaphatók: *Cramer*: Commentatio de Thespide, 1754. *Valett*: Num Thespis tragœdiæ auctor haberi possit, 1788. *Hoffmann*: Über Thespis und Phrynichus, 1833.

¹³ *Suidas*: Θέσπις, Ἰκαρίου πόλεως Ἀττικῆς, τραγικὸς ἐκκαιδέκατος.

felében Athenæben működött, a tragœdia feltalálójának,¹⁴ mert ő volt az, ki a lyrai tragœdiát drámaivá alkotta. A lyrai tragœdia már Thespis előtt honosodott meg Attikában a Vídéki Dionysiákon, és Athenæben való előadását illetőleg talán Megaclesnek, a sicyoni Clisthenes vejének és Pisistratus második elűzetése után Athenæ vezérlő politikusának is volt némi érdeme, mert érdekében állhatott ünnepélyek rendezésével, s különösen lyrai tragœdiák előadásával a nép kegyét megnyerni. Thespis nagy jelentőségű újítását úgy eszközölte, hogy a kar szünetei közben valamely isten vagy hős szerepét

ἀπὸ τοῦ πρώτου γενομένου τραγωδιοποιοῦ Ἐπιγένους τοῦ Σικυωνίου τιθέμενος, ὥς δέ τινες, δεύτερος μετὰ Ἐπιγένῃν· ἄλλοι δὲ αὐτὸν πρῶτον τραγικὸν γενέσθαι φασί. καὶ πρῶτον μὲν χρίσας τὸ πρόσωπον ψιμυδίῳ (ólomfehérrel) ἐτραγώδησεν, εἴτα ἀνδράχην ἐσκέπασεν (porcsinnal fedte be arczát) ἐν τῷ ἐπιδείκνυσθαι, καὶ μετὰ ταῦτα εἰσήνεγκε καὶ τὴν τῶν προσωπίων χρῆσιν ἐν μόνῃ ὁσόνῃ κατασκευάσας (vászonból készített álarczot használva). ἐδίδαξε δὲ ἐπὶ τῆς πρώτης καὶ ἕ' Ὀλυμπιάδος (ol. 61, 1 = Kr. e. 536). μνημονεύεται δὲ τῶν δραμάτων αὐτοῦ Ἄθλα Πελοῦς ἢ Φόρβας, Ἱερεῖς, Ἡἱεσοί, Πενθεύς. A τιθέμενος kifejezés érthetetlen; *Bergk* (Griech. Litgesch., III, p. 255, 10-ik jegyzet) μετὰ Θέμιν-re javítja, úgy vélekedvén, hogy Suidas azon mesés Themis nevű tragikust akarja említeni, kiről Joannes Malalasnál van szó (l. a 6-ik jegyzetet).

¹⁴ *Dioscorides*, Anth. Pal. VII, 410: Θέσπις ὅδε, τραγικὴν ὡς ἀνέπλασε πρῶτος αἰοῖδῃν; 411: Θέσπιδος εὖρεμα τοῦτο. *Clemens Alexandrinus*, Strom., I, p. 308: τραγωδίαν μὲν Θέσπις (t. i. ἐνεπώνησεν) ὁ Ἀθηναῖος, κωμωδίαν δὲ Σουσάριον ὁ Ἰκαριεύς. *Horatius*, Ep. ad Pis. vv. 275—276: Ignotum tragicæ genus invenisse Camenæ dicitur . . . Thespis. *Evanthius* és *Donatus*, De tragœdia et comœdia commentatiunculæ, Gronow, Thes. græc. antiq., vol. VIII, p. 1683: Quamvis autem retro prisca volventibus reperiatur Thespis tragœdiæ primus inventor, . . . Homerus tamen . . . etiam his carminibus exempla præbuit. L. még *Suidas* Thespisről szóló czikkét az előbbi, Phrynichusról szóló első czikkét az e) függelék 1-ső pontjában, és *Plutarchus* a 28-ik jegyzetben. *Athenæus* is (l. a b) függeléket) Thespisre való vonatkozással mondja, hogy a tragœdia Icariában találtatott fel.

játszva, s mint *színész*¹⁵ lépven fel, a főkar vezetőjével párbeszédet folytatott, megteremtve ily módon a dráma egyik legfontosabb elemét, a *dialogust*.¹⁶ Nagyon valószínű, hogy a dialogussal együtt az Archilochus által először használt *trimeter iambicust* is meghonosítá a tragœdiában, mely Aristoteles nyilatkozata szerint legjobban megfelel a dialogus természetének.¹⁷ De az új versmérték csak részben szorította ki a

¹⁵ *Diogenes Laertius*, III, 56 (III, 34): ὡς περ δὲ τὸ παλαιὸν ἐν τῇ τραγωδίᾳ πρότερον μὲν μόνος ὁ χορὸς διεδραματίζεν, ὕστερον δὲ Θέσπις ἔνα ὑποκριτὴν ἐξεῦρεν ὑπὲρ τοῦ διαναπαύεσθαι τὸν χορόν, καὶ δεῦτερον Αἰσχύλος, τὸν δὲ τρίτον Σοφοκλῆς. L. még *Themistius* és *Aeschylus életiróját* a következő jegyzetben. Arra nézve, hogy Thespis maga játszott a színész szerepét, l. *Plutarchus* és *Diogenes Laertius* a 28-ik jegyzetben.

¹⁶ *Themistius*, Orat. XXVI, p. 316, D: οὐ προσέχομεν Ἀριστοτέλει ὅτι τὸ μὲν πρῶτον (t. i. Thespis előtt a lyrai tragœdiában) ὁ χορὸς εἰσιῶν ἦδεν εἰς τοὺς θεοὺς, Θέσπις δὲ πρόλογόν τε καὶ ῥῆσιν (a dialogust) ἐξεῦρεν, Αἰσχύλος δὲ τρίτον ὑποκριτὴν καὶ ἀκριβάντας. *Themistius Aristotelesre*, talán az elveszett περὶ ποιητῶν czímű dialogusra hivatkozva mondja az idézett szavakat, de ellentétbe jön vele, midőn Aeschylusnak tulajdonítja a harmadik színész behozatalát, mert a Poetica 4-ik fejezetében az áll (καὶ τό τε τῶν ὑποκριτῶν πλῆθος ἔξ ἑνὸς εἰς δύο πρῶτος Αἰσχύλος ἤγαγε καὶ τὰ τοῦ χοροῦ ἡλάττωσε καὶ τὸν λόγον πρωταγωνιστὴν παρεσκεύασεν, τρεῖς δὲ καὶ σκηνογραφίαν Σοφοκλῆς), hogy Aeschylus a színészek számát egyről kettőre, Sophocles kettőről háromra emelte. Az ellentmondás úgy magyarázható meg, hogy Aristoteles az illető helyen a Thespis által használt színésznek a karvezetővel való dialogusról szólt, de Themistius, ki emlékezetből idézi Aristotelest, színésznek veszi a karvezetőt is, minek folytán kénytelen Aeschylusnak tulajdonítani a harmadik színész használatát. Hasonló felfogás mutatkozik *Aeschylus életirójánál* is vv. 71—72: τὸν δὲ τρίτον ὑποκριτὴν αὐτὸς (t. i. Αἰσχύλος) ἐξεῦρεν, ὥς δὲ Δικαίαρχος ὁ Μεσσήνιος, Σοφοκλῆς.

¹⁷ *Aristoteles*, Poetica, 4: καὶ (ἐκ) λέξεως γελοίας διὰ τὸ ἐκ σατυρικοῦ μεταβαλεῖν ὃψὲ ἀπεσεμνύνη (t. i. ἡ τραγωδία). τό τε μέτρον ἐκ τετραμέτρου ἱαμβεῖον ἐγένετο· τὸ μὲν γὰρ πρῶτον τετραμέτρῳ ἐχρῶντο διὰ τὸ σατυρικὴν καὶ ὀρχηστικωτέραν εἶναι τὴν ποιήσιν (t. i. τὴν τραγωδίαν), λέξεως δὲ γενομένης αὐτὴ ἡ φύσις τὸ οἰκεῖον μέτρον εὔρε, μάλιστα γὰρ λεκτικὸν τῶν μέτρων τὸ

tetrameter trochaicust, mert ez utóbbi, mint Aeschylus Perzsái mutatják, még sokáig fenntartotta magát a tragödia dialogusában. Újításának súlypontját az képezte, hogy a karvezető és színész párbeszédének alapul szolgáló komoly mythusok eseményei, nem mint eddig, elbeszélve, hanem *megjelenítve*¹⁸ adattak elő, mi által a *drámaiság*, mely eddig csak a satyrok víg szerepében nyilvánult, a *komoly tárgyba is átszapott*.

Thespis tragödiáinak szerkezetét közelebbről nem ismerjük, föl kell azonban tennünk, hogy még azokban is két kar volt, egy főkar, melynek vezetője majd trimeterekben, majd tetrameterekben folytatta a színészszel a dialogust, és egy satyrkar, melynek versmértéke kizárólag a tetrameter volt.¹⁹ Túlnyomók voltak a karok énekei, mint nagy részben még Aeschylusnál is, különösen a főkar komoly tartalmú énekei, míg a tréfás satyrkar a lyrai tragödiában való szerepéhez képest háttérbe szorult.²⁰ Úgy látszik, a dialogusban is fon-

λαμβείον ἔστιν σημεῖον δὲ τούτου, πλεῖστα γὰρ λαμβεῖα λέγομεν ἐν τῇ διαλέκτῳ τῇ πρὸς ἀλλήλους: «A tragödia a satyrköltészet (illetőleg a népies dithyrambusból) fejlődve ki, csak későn váltotta fel a tréfás beszédet komollyal (csak későn lett tréfásból komollyá), a mikor is versmértéke tetrameterből (tetrameter trochaicusból) iambikussá (trimeter iambicussá) lett. Eleinte ugyanis a költészet (tragödia) satyrszerű és tánczravalóbb voltánál fogva tetrametert használtak (a költők), de mikor a dialogus megszületett (λέξις δὲ γινομένης), maga a természet utalt a (dialogusnak) megfelelő versmértékre, mert a versmértékek közül legalkalmasabb a beszédre a iambus, a minek bizonyítéka az, hogy beszéd közben legtöbbször iambusokat mondunk.»

¹⁸ L. Plutarchust és Diogenes Laertiust a 28-ik jegyzetben.

¹⁹ Aristoteles szerint (l. a 17-ik jegyzetet) a satyrköltészet versmértéke a tetrameter trochaicus volt.

²⁰ Aristoteles nyilatkozata (lásd a 17-ik jegyzetet), hogy a tragödia tréfásból lassanként komollyá változott, nem úgy értendő, hogy az eleinte *csupán* tréfás volt, hanem úgy, hogy a régi tragö-

tosabb szerepet játszott a karvezető a színésznél,²¹ ki egy prologusban tájékoztatta a közönséget a darab tárgyáról,²² mely magától érthetőleg rögtönzött immár nem lehetett. Thespis a színészi öltözködés tökéletesítésére is törekedett, a mennyiben eleinte ólomfehérrel kente be arczát, később a porcsin leveleivel takarta el, s utóljára vászonból készült *ál-arczot* használt.²³ Előkészülődéseit talán egy sátorban (σκηνή) tette meg,²⁴ de nemcsak mint színész működött, hanem a kar tánczait is maga tanította be.²⁵

diában, valamint a népies dithyrambusban, a komoly tárgy mellett víg elem is volt, melyet a satyrkar képviselt, és hogy ez a víg elem lassanként háttérbe szorult.

²¹ Apollonius, Lex. Hom.: ὑποκρίνοιο... πρωταγωνιστοῦντος τοῦ χοροῦ (illetőleg a karvezető) τὸ παλαιὸν οὗτοι (t. i. οἱ ὑποκριταὶ) ὥσπερ ἀποκριταὶ (felelők) ἦσαν, ἀποκρινόμενοι (felelvén) πρὸς τὸν χορόν (illetőleg a karvezetőnek).

²² L. Themistiust a 16-ik jegyzetben.

²³ L. Suidast a 13-ik jegyzetben. Welcker (Nachtrag, p. 271) azt hiszi, hogy Thespis egy darabban rendesen három személyt léptetett föl (miért éppen hármat?), tehát szerinte az ólomfehér, porcsin és álarcz használata nem Thespis színészi művészetének idő folytán való tökéletesedését, hanem a színésznek ugyanazon darabban az arcz háromféle maskirozásával való föllépését jelenti.

²⁴ A mit Horatius (Ep. ad Pis., vv. 276—277: Dicitur... plaustris vexisse poemata Thespis, quæ canerent agerentque peruncti fæcibus ora) és utána Sidonius Apollinaris mond (Carmina, I, 231—233: Orchestrâ quatit alter Euripides, pictum fæcibus Aeschylon secutus, aut plaustris solitum sonare Thespin), hogy t. i. Thespis kocsival járt drámáinak bemutatására, és hogy azok előadása alkalmával borseprűvel kente be arczát, nem Thespisre, hanem Susarion comœdia-költőre illik.

²⁵ Athenæus, p. 22, A (I, 39): οἱ ἀρχαῖοι ποιητὰὶ Θεσπίς Πρατίνος Κρατῖνος (nem Κρατῖνος) Φρύγιχος ὀρχηστὰὶ ἐκαλοῦντο διὰ τὸ μὴ μόνον τὰ ἑαυτῶν δράματα ἀναφέρειν εἰς ὀρχησιν τοῦ χοροῦ, ἀλλὰ καὶ ἔξω τῶν ἰδίων ποιημάτων διδάσκειν τοὺς βουλομένους ὀρχεῖσθαι. Aristophanes is megemlékezik Thespis régies tánczairól, azt mondva (Vesp., 1478—1479:

536 (ol. 61, 1) táján volt az első tragœdiákkal való verseny Athenæben a Pisistratus által szervezett Lenæák ünnepén, mely alkalommal Thespiis aratta az első győzelmet.²⁶ Működésének kezdete azonban még Solon idejébe esik,²⁷ mert

ὄρχούμενος τῆς νυκτὸς οὐδὲν παύεται τάρχαϊ' ἔχειν' οἷς Θέσπις ἡγωνίζετο), hogy Philocleon egész éjjelen át azokat járja. A scholiasta Aristophanes szavai alapján (ad v. 1479: Θέσπις· ὁ κισαρῳδός, οὐ γὰρ ὁ τραγικός) tévesen egy citerás Thespist különböztet meg, és a scholiasta szavait átveszi Suidas is (Θέσπις· ὄνομα κισαρῳδοῦ. Ἀριστοφάνης· «Ὁρχούμενος... ἡγωνίζετο»).

²⁶ *Chronicon Parium*, vv. 58—59: ἀφ' οὗ Θέσπις ὁ ποιητὴς (ἐνίκα) πρῶτος, ὃς ἐδίδαξεν ἄλ(λου)ς τιν(άς, καὶ ἐ)τέθη ὁ (τ)ράγος (ἄθλον) χ(οροῦ vagy χορῶ), ἔτη ΗΗΓΔ (ΔΔΙΙ) ἄρχοντος Ἀρ(ήνησι)... ναίου τοῦ προτέρου. A szöveget *Bergk* (Litgesch., III, p. 256, 15-ik jegyzet) kiegészítése szerint adjuk. A Chron. Par. 272-ik éve = ol. 61, 1 = Kr. e. 536. Ez az évszám legvalószínűbb kiegészítése, mely 272, 271 és 270 (= ol. 61, 1—3 = Kr. e. 536—534) között ingadozik. Megerősíti a Chron. Par. adatát *Suidas* (l. a 13-ik jegyzetet), ki Thespiis föllépését a 61-ik ol. első évébe (= Kr. e. 536) helyezi. *Eusebius* (τοῖς ἀγωνιζομένοις παρ' Ἑλλήσι τραγὸς ἐδίδετο, ἀπ' οὗ καὶ τραγικοὶ ἐκλήθησαν) a 48-ik ol. első (= Kr. e. 588), *Hieronymus* (His temporibus certantibus in agone tragus id est hircus in præmio dabatur. Unde aiunt tragœdos nuncupatos) a 47-ik ol. második (= Kr. e. 591) évébe (mikor Thespiis megalkotta a tragœdiát) helyezik a tragikus versenyeknek Athenæben való meghonosítását, de több nyomatékkaal bir velük szemben a Chron. Par. és Suidas adata. A győztes költőnek jutalmul adott bakra nézve l. a b) függelék.

²⁷ Tehát Thespiis nem versenyezhetett Sophoclessel is, mint *Suidas* mondja (Σοφοκλῆς... ἔγραψεν... λόγον καταλογάδην περὶ τοῦ χοροῦ, πρὸς Θέσπιν καὶ Χαιρίλῳ ἀγωνιζόμενος), mert Sophocles csak Kr. e. 469-ben (ol. 77, 4-ben) lépett föl először. De Sophocles Chœrilussal se igen versenyezhetett, mert Chœrilus már Kr. e. 524 (ol. 64, 1) óta szerepelt, továbbá az se hihető, hogy Sophocles egy karról szóló prózai munkát írt, szóval, Suidas Sophocles életrajzának idézett helye egészen elvetendő. Különben Suidas szavai nem is eléggé világosak, mert úgy is értelmezhetők, hogy Sophocles egy karról szóló érteke-

Plutarchusból tudjuk, hogy Solon 561-ben, egy évvel halála előtt, végig nézven Thespis előadását, azt kérdezte tőle, hogy nem szégyelli-e oly nagyokat hazudni, s a mikor Thespis azt felelte, hogy nem tartja ártalmasnak a tréfából való színészkedést, Solon megjegyzé, hogy csakhamar nyilvánulni fog annak káros hatása a komoly dolgokban is.²⁸ Valóban a kiváló államférfiúnak nem ok nélkül volt ellen-szenve az új művészet iránt, mert ennek hatásán okulva segítette elő Pisistratus, kinek szereplése egy időbe esik

zésben Thespis és Choerilus ellen polemizált, de ily értelemben se válnak hitelesekké.

²⁸ *Plutarchus*, Solon, 29—30: ἀρχομένοιον δὲ τῶν περὶ Θέσπιν ἤδη τὴν τραγωδίαν κινεῖν καὶ διὰ τὴν καινότητα τοὺς πολλοὺς ἄγοντος τοῦ πράγματος (sokakat magához édesgetett az újdonság), οὕτω δ' εἰς ἄμιλλαν ἐναγώνιον ἐξηγμένου (mikor még nem voltak rendszeres tragikus verse-nyek), φύσει φιλήκοος ὢν καὶ φιλομαθὴς ὁ Σόλων, ἔτι μᾶλλον ἐν γῆρᾳ σχολῇ καὶ παιδιᾷ καὶ νῆ Δία πότοις καὶ μουσικῇ παραπέμπων ἑαυτὸν, ἐξεάσατο τὸν Θέσπιν αὐτὸν ὑποκρινόμενον, ὥσπερ ἔθος ἦν τοῖς παλαιοῖς. Μετὰ δὲ τὴν θῆαν προσαγορεύσας αὐτὸν ἡρώτησεν, εἰ τοσούτων ἐναντίον οὐκ αἰσχύνεται τηλικαῦτα ψευδόμενος. Φήσαντος δὲ τοῦ Θέσπιδος, μὴ δεινὸν εἶναι τὸ μετὰ παιδιᾶς λέγειν τὰ τοιαῦτα καὶ πράσσειν, σφόδρα τῇ βακτηρίᾳ τὴν γῆν ὁ Σόλων πατάξας: «Ταχὺ μέντοι τὴν παιδιάν» ἔφη «ταύτην ἐπαινοῦντες οὕτω καὶ τιμῶντες εὐρήσομεν ἐν τοῖς συμβολαίοις.» Ἐπεὶ δὲ κατατρώσας αὐτὸς ἑαυτὸν ὁ Πεισίστρατος ἦκεν εἰς ἀγορὰν ἐπὶ ζεύγους κομιζόμενος καὶ παρώξυνε τὸν δῆμον ὥς διὰ τὴν πολιτείαν ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν ἐπιβεβουλευμένος καὶ πολλοὺς εἶχεν ἀγανακτοῦντας καὶ βοῶντας, προσελθὼν ἐγγὺς ὁ Σόλων καὶ παραστάς, «Οὐ καλῶς» εἶπεν «ὦ παῖ Ἰπποκράτους, ὑποκρίνη τὸν Ὀμηρικὸν Ὀδυσσεά ταῦτα γὰρ ποιεῖς τοὺς πολίτας παρακρούμενος, οἷς ἐκείνος τοὺς πολεμίους ἐξηπάτησεν αἰκισάμενος ἑαυτὸν.» *Diogenes Laertius*, I, 59—60 (I, 2, 11): Θέσπιν ἐκώλυσε (t. i. ὁ Σόλων) τραγωδίας ἄγειν καὶ διδάσκειν, ὥς ἀνωφελῇ τὴν ψευδολογίαν. ὅτ' οὖν Πεισίστρατος ἑαυτὸν κατέτρωσεν, ἐκεῖθεν μὲν ἔφη ταῦτα φῦναι. Túlöz Diog. Laert., midőn azt mondja, hogy Solon megtiltotta Thespisnek a tragédiák színrehozatalát, mert Thespis és Solon esete közvetetlenül Pisistratus első tyrannisának ideje (ol. 55, 1 = Kr. e. 560) elé esik, ekkor pedig már nem volt hatalma Solonnak a tilalom érvényesítésére.

Thespisével, színészi fogásokkal első és második tyranniséat.²⁹

Suidas négy darabjának címét említi (Pelias küzdelme vagy Phorbas, Papok, Ifjak, Pentheus),³⁰ melyeknek hitelességét nincs különös okunk kétségbe vonni, valamint azt se, hogy Thespis írásban hagyta hátra műveit,³¹ melyek azonban a rohamosan fejlődő tragödia áramlatában korán elvesztek. A nevét viselő néhány töredék nem tőle való,³² hanem valószínűleg Plato tanítványától, Heraclides Ponticustól származik, kiről tudjuk, hogy Thespis neve alatt írt színműveket.³³

²⁹ L. az első tyrannis előzményeire nézve *Plutarchust* és *Diogenes Laertiust* az előbbi jegyzetben, a második tyrannis előjátékát illetőleg *Herodotust* (I, 60).

³⁰ L. *Suidast* a 13-ik jegyzetben. A drámák tartalmára nézve l. *Welcher*, Griech. Trag., pp. 16—17 és *Wagner*, Trag. Fragm., 5. *Selden*, ki a Chron. Pariumot először adta ki Oxfordban 1629-ben, annak 58-ik sorát (l. a 27-ik jegyzetet) helytelenül így egészítette ki: ἐδίδασκεν Ἀλκίσιππον, s ennek alapján egy ideig Thespisnek egy Alcestis című drámát is tulajdonítottak.

³¹ *Horatius*, Epist. II, 1, 101—162: Serus enim Græcis admo-vit (t. i. Romanus) acumina chartis, et post punica bella quietus querere cœpit, quid Sophocles et Thespis et Aeschylus utile ferrent. *Donatus*, De comœdia et tragœdia, Gronov, Thes. græc. antiq., vol. VIII, p. 1687: Thespis autem primus hæc scripta (t. i. tragœdias) in omnium notitiam protulit. *Horatius* és *Donatus* szavaiból nem az következik, hogy Thespis művei az ő korukban még megvoltak, hanem hogy a későbbi ókoriak is abban a nézetben voltak, hogy Thespis megírta műveit.

³² *Wagner*, Trag. Frag., pp. 5—6; *Nauck*, Trag. Fragm., pp. 647—648; Suppl., XX. *Nauck* a negyedik töredéket, mely vallási fogadalmakról szól régies színezetre törekvő koholt archaistikus szavakkal, nem Heraclides Ponticustól, hanem egy Kr. u. századból valónak tartja.

³³ *Diogenes Laertius*, V, 92 (V, 6, 7): φησὶ δ' Ἀριστοτέλης ὁ μουσικὸς (Aristoteles tanítványa) καὶ τραγωδίας αὐτὸν (t. i. τὸν Ἡρακλείδην τὸν Ποντικὸν) ποιεῖν καὶ Θέσπιδος αὐτὰς ἐπιγράφειν.

A költő művészete az ötödik századbéli athenæiek előtt már ósdivá lett,³⁴ de a valódi tragœdia megalapítója iránti kegyelet sokaig megvolt a közérzületben.³⁵

Thespis után tevékenyen és sikerrel művelte a tragœdiát az athenæi származású *Chœrilus*.³⁶ 524-ben (ol. 64, 1-ben) lép-
vén föl először,³⁷ működése kiváló férfiak, Phrynichus, Prati-
nas és Aeschylus működésével esett össze, kik közül a két

³⁴ L. *Aristophanest* a 26-ik jegyzetben.

³⁵ Aristoteles tanítványa Chamæleon könyvet írt róla (l. *Pho-
tiust* a c) függelékekben), és *Plutarchus* azt mondja (De gloria Athe-
niensium 7 [p. 350, A]: Πίνδαρος ἔρεισμα τῆς Ἑλλάδος προσεῖπε Ἀθήνας,
οὐχ ὅτι ταῖς Φρυνίχου τραγωδίαις καὶ Θέσπιδος ὥρθουν τοὺς Ἕλληνας, ἀλλ' ὅτι
πρῶτον, ὥς φησιν αὐτός, ἐπ' Ἀρτεμισίῳ παίδες Ἀθηναίων ἐβάλοντο φαινήν
κρηπίδ' ἐλευθερίας), hogy Athenæ már Thespis és Phrynichus tragœ-
diáival is dicsőséget szerzett a helleneknek. Ide tartoznak végül mind-
azon adatok (l. a 14-ik jegyzetet), melyek Thespist mint a tragœdia
megalapítóját említik.

³⁶ *Naecke*: Chœrili Samii quæ supersunt, 1817. A Kr. e. ötödik
század második feléből való samosi születésű epikus költőt tárgyalja,
megkülönböztetvén őt három hasonnevű költő-társától, nevezetesen
Nagy Sándor kortársától és kísérlőjétől, azután Elephantides ó-attikai
comœdia-író fiától, ki maga is comœdia-író volt, végre Chœrilustól a
tragikustól, kiről a könyv első fejezete szól. Nem kaphatók. *Naecke*:
De Chœrilo, 1827; De Chœrilo, 1838.

³⁷ *Suidas*: Χοιρίλος· Ἀθηναῖος, τραγικός, ξδ' Ὀλυμπιάδι (ol. 64, 1 =
Kr. e. 524) καθεῖς εἰς ἀγῶνας· καὶ ἐδίδαξε μὲν δράματα ἐξήκοντα καὶ ρ' (160),
ἐνίκησε δὲ ιγ' (13), οὗτος κατὰ τινὰς τοῖς προσωπείοις καὶ τῇ σκευῇ τῶν στολῶν
ἐπεχείρησε. Drámáinak száma igen soknak tűnik fel, azért helyesen
javítja *Bergk* (Litergesch., III, p. 260, 28-ik jegyzet) azok számát
százhatvanról hatvankettőre (ἐξήκοντα καὶ β'). Az álarczot Thespis hasz-
nálta először, tehát nem lehet ugyanazt az érdemet Choerilusnak tulajdo-
nítani, mint Suidas teszi. Tévesen helyezi *Cyrrillus* (Contra Julianum,
1, 13: ἐν ἐβδομηκοστῇ τετάρτῃ Φρύνιχος καὶ Χοιρίλος) Kr. e. 484-be (ol. 74,
1-be), *Eusebius* (Χοιρίλος καὶ Φρύνιχος ἐγνωρίζοντο) és *Hieronimus* (Chœ-
rilus et Frinicus illustres habentur) Kr. e. 483-ba (ol. 74, 2-be)
Chœrilus és Phrynichus első fellépését.

utóbbival 500-ban (ol. 70. 1-ben) versenyzett.³⁸ Számos drámaiban, melyekkel tizenháromszor győzött, ő használt először álarczon kívül *egyéb színészi öltözetet*,³⁹ és különösen a Pratinas által megalkotott satyrdrámában tűnt ki.⁴⁰ Művei, melyekkel állítólag Aristoteles is foglalkodott,⁴¹ s a melyek

³⁸ L. *Suidas* cikkét Pratinasról a 79-ik jegyzetben. Nehezen hihető, hogy Chœrilus, mint a *Vita Sophoclis* (vv. 98—100: συνηγωνίστατο [t. i. ὁ Σοφοκλῆς] δὲ Αἰσχύλῳ καὶ Εὐριπίδῃ καὶ Χοιρίῳ καὶ Ἀριστίᾳ καὶ ἄλλοις πολλοῖς καὶ Ἰοφῶντι τῷ υἱῷ) és *Suidas* (l. a 27-ik jegyzetet) mondja, Sophoclessel is versenyzett volna. Mind a két hely, úgy látszik, egy régibb téves forrásból ered. Az okot, a miért Chœrilusnak Sophoclessel való versenye valószínűtlen, kiemeltük a 27-ik jegyzetben. A *scholiasta* is megemlékezik erről a versenyről (ad Aristoph. Ran., v. 73: οὐ μόνον δὲ Χοιρίῳ καὶ τοῖς περὶ Αἰσχύλον καὶ Εὐριπίδην ἀλλὰ καὶ Ἰοφῶντι συνηγωνίστατο [t. i. ὁ Σοφοκλῆς] τῷ υἱῷ), de mivel a legjobb kéziratokban az idézett rész hiányzik, *Dindorf* Aeschylus scholionjainak oxfordi kiadásából kihagyja, úgy vélekedvén, hogy azt Musurus toldotta be a scholionok közé a *Vita Sophoclis*-ből, mint látható, csekély változtatással.

³⁹ L. *Suidas* a 37-ik jegyzetben.

⁴⁰ A régi grammatikusok, mint pl. *Marius Plotius Sacerdos* (*Artium Grammaticarum libri tres*, III, 3; Keil, *Gramm. lat.*, vol. VI: *Huius metri* [t. i. metri chœrilei] est græcum exemplum ἦνίκα μὲν βασιλεὺς ἦν Χοιρίλος ἐν σατύροις) gyakran idéznek egy ismeretlen görög költőtől való verset, mely azt mondja, hogy «Chœrilus király volt a satyrdrámában», az az, hogy kiváló satyrdráma-költő volt. Mások úgy értelmezik, hogy Chœrilus királyi szerepekben lépett fel satyrdrámaiban. A *metrum Choerileum* (— — — | — — — | — — | — — — | — — — | —) nem Chœrilustól származik, hanem nevét a latin grammatikusoktól kapta a versmérték fent idézett, Chœrilusról szóló görög példája alapján (l. *Næcke*, *De metro Choerileo*, a Chœrili Samii quæ supersunt című könyvben, pp. 257—266).

⁴¹ *Aristoteles névtelen életírója* szerint (*Menage*, ad *Diog. Laert.*, vol. II, p. 201: ἀπορήματα [t. i. ἔγραψε Ἀριστοτέλης] Ἀρχιλόχου, Εὐριπίδου, Χοιρίλου, ἐν βιβλίοις γ') Aristoteles, vagy talán egyik tanítványa, egy három könyvre terjedő munkában Archilochus, Euripides és Chœrilus egyes kérdéses helyeit tárgyalta.

közül egy czimet (Alope) és két töredéket ismerünk,⁴² a Kr. e. negyedik században, úgy látszik, még megvoltak.⁴³

Phrynichus, Polyphradmon.

A tragödia Thespis fellépése után gyorsan tökéletessé-
dett. Fejlődésének sarkpontját az athenæi születésű *Phryni-*
chus,⁴⁴ Polyphradmon fiának⁴⁵ működése képezi, ki a satyr-

⁴² L. Wagner, Trag. Fragm., p. 7; Nauck, Trag. Fragm., p. 557.

⁴³ *Athenaeus* szerint (p. 164, B—C [IV, 57]: Ὑλεξίς ἐν τῷ ἐπιγρα-
φομένῳ Λίνῳ ἱστορεῖ... λέγει δ' οὕτως ὁ Λίνος· «βιβλίον ἐντεῦθεν ὃ τι βοῶλε
προσελθὼν, παῖ, λαβέ, ... Ὀρφεὺς ἔνεστιν, Ἡσίοδος, τραγωδία, Ἐπίχαρμος,
Ὅμηρος, Χοιρίλος, συγγράμματα παντοδαπά») Alexis új attikai comödia-
író Linus című darabjában Linus, Heracles nevelője, felszólítja He-
raclest, hogy válasszon egy könyvet az előtte levő könyvtárból,
melynek könyveit névszerint felsorolván, főlemlíti többek között Chœ-
rilust is, ki alatt a négy Chœrilus közül (l. a 36-ik jegyzetet) a tra-
gikust kell értenünk. T. i. Alexis comödiájában a költők bizonyos
tervszerűséggel soroltnak fel, a költészet mindenik fajából egy, ne-
vezetesen Orpheus a hymnus-költők, Hesiodus a tanköltészet, Epi-
charmus a comödia, Homerus az epos és Chœrilus, mivel a tragödia
már említve van, a satyrdráma részéről. Tehát Alexis helyéből azt
következtetjük, hogy Chœrilus művei az ő idejében, a Kr. e.
negyedik században, még megvoltak és olvastattak; de e mellett
tanuskodik az is, hogy ugyanebben az időben Aristoteles vagy
egyik tanítványa is foglalkodott Chœrilus műveivel (l. a 41-ik jegy-
zetet).

⁴⁴ *Bergmann*: De Phrynicho, 1835. *Droysen*: Phrynichos, Aischy-
los und die Trilogie, 1841. *Leutsch*: Die zahl der tragödien des Phry-
nichos, 1859. *Brinkmeier*: Der Tragiker Phrynichos 1844, Nem kap-
hatók: *Brentano*: Ueber die Perser des Aeschylus mit Vergleichung
der Phœnissen des Phrynichus, 1832. *Hoffmann*: Über Thespis und
Phrynichus, 1833. *Müller*: De Phrynichi Phœnissis, 1835.

⁴⁵ L. az e) függelék 1-ső pontját.

kar kiküszöbölésével *teljesen komollyá tette a tragoédiát*,⁴⁶ és kivivta számára úttörő szellemével azt a magas tiszteletet és tekintélyt, mely az ő fellépése óta e műfajt állandóan kísérte. Mint a drámák címei mutatják, különös előszeretettel tárgyalta a mesés és csodaszerű mondákat, és két művével, Miletus Elfoglalásával és a Phoenicei Nőkkel, melyekben egykorú eseményeket dolgozott fel, megalakította a *történeti színművet*. Ő vitt be először *női szerepeket* a tragédiába,⁴⁷ melyben egyébként cselekvény a lyra túlnyomó vol-

⁴⁶ Plutarchus beszéli (l. a c) függelék), hogy a mikor Phrynichus és Aeschylus tragédiáikban a szenvedést tárgyalták, a nép azt kérdezte: «mit vonatkozik az Dionysusra» (τί ταῦτα πρὸς τὸν Διόνυσον). Hasonló megjegyzést (οὕδεν πρὸς τὸν Διόνυσον) tett a nép Zenobius szerint (l. az a) függelék) akkor is, mikor az attikai dithyrambikus költők mellőzve Dionysus mythusát, egyéb mondákat dolgoztak fel dithyrambusaikban, miért is a dithyrambikus költők, hogy a nép kívánságának eleget téve kikerüljék a Dionysusról való megfélekezés vádját, újból felleptették a satyrokot. Zenobius szavai világot vetnek Plutarchus megjegyzéseire. A nép ugyanis nem azt vette rossz néven Phrynichustól és Aeschylustól, hogy tragédiáikban «szenvedést» tárgyaltak, mert tudjuk, hogy a Dionysus cultusához tartozó dithyrambus, különösen régi népies alakjában, valamint részben a lyrai tragoedia is «Dionysus szenvedéseit» tárgyalta, hanem azt, hogy Phrynichus és Aeschylus nem Dionysusra vonatkozó mondák alapján csakis szenvedésekről szólván, «mellőzték a tragédiában mind eddig szokásos, víg elemet képviselő satyrokot», a mint hogy az attikai dithyrambikusoknál is a «satyrok mellőzése» volt a nép elégedetlenségének főoka. A satyrok kiküszöbölésének érdeme bizonyára az idősebb költőt, Phrynichust illeti, míg Aeschylus, mint fiatal kezdő, e tekintetben Phrynichust követte, mindaddig, míg a tetralogiát meg nem alkotta, melybe azután ismét belevonta mint utójátékot, a satyroknak időközben Pratinas által önálló műfajjá, t. i. satyrdramává alakított szerepét.

⁴⁷ L. a scholiastát a 68.-k jegyzetben, és Suidas első cikkét az e) függelék 1-ső pontjában.

tánál fogva még ekkor alig lehetett.⁴⁸ Kedvencz versmértéke a tetrameter iambicus⁴⁹ és tetrameter ionicus a minore⁵⁰ volt; nyelve, a mennyire az a csekély számú töredékből megítélhető, folyékony és előkelő.

Első győzelmét 512-ben (ol. 67, 1-ben) aratta,⁵¹ és talán még az esemény évében, 494-ben (ol. 71, 3-ban) hozta színre Miletus Elfoglalása című tragödiáját. Egy másik győzelme,

⁴⁸ *Aristoteles* szerint (Probl., XIX, 31, p. 920: διὰ τί οἱ περὶ Φρύνιχον ἦσαν μᾶλλον μελοποιοί; ἢ διὰ πολλαπλάσια εἶναι τότε τὰ μέλη ἐν ταῖς τραγωδίαις τῶν μέτρων); Phrynichusnál és az iskolájához tartozó költőknél a dallam túlnyomóbb volt, mint a későbbi tragikusoknál. A *scholiasta* szerint (l. a 60-dik jegyzetet) Phrynichus egészen dallam-írássra adta magát (δι' ὀνόματος ἦν καθόλου μὲν ὁ Φρύνιχος ἐπὶ μελοποιίᾳ).

⁴⁹ A *scholiasta* (l. a 68-ik jegyzetet) és *Suidas* (l. első czikkét az e) függelék 1-ső pontjában) túlzottan a tetrameter (t. i. iambicus) feltalálójának nevezik. A τετραμέτρου szónak τριμέτρου-ra való javítása, mint *Bergk* teszi (Litgesch., III, p. 266, 47-ik jegyzet), nem segít a szövegen, mert a javításnak csakis az lehetne az értelme, hogy Phrynichus csak annyiban neveztetik — szintén túlzottan — a trimeter iambicus feltalálójának, a mennyiben ő vitte be azt először a tragödiába, holott ezt, mint kifejtettük, valószínűleg már Thespis tette meg.

⁵⁰ — — — | — — — | — — — | — — —, melynek neve *Servius* szerint (De centum metris, De ionicis a minore; Keil, Gramm. lat., IV, p. 464, vv. 23—24: De phrynichio. phrynichium constat tetrametro catalectico, ut est hoc, tibi veris fero donum, solo quod dant Veneri) metrum phrynichium. *Hephaestio* (De metris enchirid., 12: Περί τοῦ ἀπ' ἐλάσσονος ἰωνικοῦ, p. 72: ἐπιστημώτατόν ἐστι τὸ τετράμετρον καταληκτικόν, οἷόν ἐστι τὸ Φρυνίχου τοῦ τραγικοῦ τῷδε: Τό γε μὴν . . . φράσμεν) idézi Phrynichusnak két ilyen verssorát (l. Nauck, Trag. fragm., p. 560, frgm. 14.)

⁵¹ L. *Suidas* első czikkét az e) függelék 1-ső pontjában. Alig hihető, mint *Suidas* ugyanott mondja, hogy Phrynichus Thespis tanítványa lett volna. *Cyrillus*, *Eusebius* és *Hieronymus* (l. a 37-ik jegyzetet) tévesen helyezik Kr. e. 483-ba (ol. 74. 2-be) Phrynichus és Chærilus első fellépését.

valószínűleg a Phœnicei Nőkkel, 477-be (ol. 75, 4-be) esik, mikor is a kar költségeit Themistocles fedezte, ki egy emléktáblán örökítette meg a győzelem emlékét.⁵² Tragœdiáiból, melyek közül tizenkettőnek czímét (Actæon, Aegyptusiak, Alcestis, Andromeda, Antæus vagy Libyaiak, Danaidák, Eri-gone, Miletus Elfoglalása, Phœnicei Nők, Pleuroni Nők, Tantalus, Troilus) ismerjük, husz és néhány töredék maradt ránk.⁵³

Leghíresebb művei voltak Miletus Elfoglalása és a Phœnicei Nők. Herodotus beszéli, hogy mikor Phrynichus Athenæben színre hozta Miletus Elfoglalását, az athenæieket, kik

⁵² *Plutarchus*, Vita Them., 5: ἐνίκησε δὲ καὶ χορηγῶν τραγωδίας, μεγάλην ἤδη τότε σπουδὴν καὶ φιλοτιμίαν τοῦ ἀγῶνος ἔχοντος· καὶ πίνακα τῆς νίκης ἀνέστηκε τοιαύτην ἐπιγραφὴν ἔχοντα· Θεμιστοκλῆς Φρεάρριος ἐχορήγει, Φρόνιχος ἐδίδασκεν, Ἀδεύμαντος ἦρχεν. A *Chronicon Parium* szerint (v. 54: ἔτη ΗΗΔΙΙ[I I] ἄρχοντος Ἀθήνησι[ν Ἀ]δεύμαντου) Adimantus archonsága a Chron. Par. 214-ik évébe (= ol. 75, 4 = Kr. e. 477) esik. Mivel Phrynichus darabjának Themistocles volt a χορηγός-a, gyaníthatjuk, hogy olyan tárgyú lehetett, mely Themistoclest közelebből érdekelte; ilyen dráma volt pedig a Phœnicei Nők című, melynek tárgya a perzsa háborúból volt merítve. Mivel a choregusokat nem sokára a lefolyt versenyek után jelölték ki a néposztályok a következő versenyek számára, s a versenyek felügyeletével megbízott archon bocsátotta őket a költők rendelkezésére, Phrynichusnak elég ideje volt a choregusnak kijelölt Themistoclest közelebből érdeklő darab megírására, s hasonlóképen módjában volt Themistoclest az archontól a maga számára choregusnak kikérni.

⁵³ Ἀκταίων, Αἰγύπτιοι, Ἀλχηστis, Ἀνδρομέδα, Ἀνταῖος ἢ Λίβυες, Δαναΐδες, Ἡριγόνη, Μιλήτου ἄλωσις, Φοίνισσαι, Πλευρωνίαι, Τάνταλος, Τρωῖλος. A címekre, a tragœdiák tartalmára és a töredékekre nézve l. *Welcher* Nachtrag, 285—296, 306; Gr. Tr., 18—28; *Wagner*, Trag. fragm., 12—18; *Nauck*, Trag. fragm., 557—562. *Suidas* két czikkében csak kilencz tragœdiát említ (l. az e) függelék 1-ső pontját). *Bergk* azt hiszi, (Litgesch., III, 265, 44-ik jegyzet), hogy a Miletus elfoglalását tárgyazó drámának czíme Μιλήτου πέρσις volt, és hogy Herodotus és a nyomán induló későbbi források (l. a következő jegyzetet) nem

fájdalommal voltak eltelve törzsrokonaik szomorú sorsa miatt, annyira meghatotta az előadás, hogy könnyekre fakadt az egész színház, és ezer drachmával büntették meg a költőt, ki egy őket közelről érdeklő baj emlékét újítá föl darabjával, és megtiltották határozat útján Miletus Elfoglalásának újból való színrehozatalát.⁵⁴ Sajnos, hogy a darabról Herodotus szavain kívül nincs egyéb tudomásunk, s hogy belőle még csak egy töredéket se ismerünk. Erős hatását tárgyán kívül

a dráma címét nevezik meg, a midőn Μιλήτου ἄλωσις-ről szólnak. A Phoenicei Nőknek a bennük szereplő két kar folytán (l. az 55 és 58-ik jegyzetet) valószínűleg ez a kettős címze volt: Φοίνισσαι ἢ Σύνσωχοι. A *Suidas* által említett hármassal című drámának (Δίκαιοι ἢ Πέρσαι ἢ Σύνσωχοι, l. második cikkét az e) függelék 1-ső pontjában) azonosnak kell lenni a Phoenicei Nőkkel, oly módon, hogy a Σύνσωχοι a Phoenicei Nők második címze, míg a Δίκαιοι a Σύνσωχοι cím későbbi paraphrasisa, és a Πέρσαι szintén a Σύνσωχοι későbbi elnevezése Aeschylus Perzsái alapján. A *Pausanias* által említett Πλευρωνία: hitelesebb alak mint *Suidas* Πλευρωνία-ja (l. az e) függelék 1-ső pontját). *Bergk* (Poet. lyr. gr., III, 561) a Wagnernél 7, Naucknál 8 szám alatt közölt töredéket, ugyanazt, melyet Sophocles Jon előtt dicsérve említett (l. a 72-ik jegyzetet), Phrynichus lyrai költeményeiből valónak tartja.

⁵⁴ *Herodotus*, VI, 21: 'Αθηναῖοι μὲν γὰρ δῆλον ἐποίησαν ὑπεράχ-
σέντες τῇ Μιλήτου ἀλώσει τῇ τε ἄλλῃ πολλαχῇ, καὶ δὴ καὶ ποιήσαντι Φρυνίχῳ
δρᾶμα Μιλήτου ἄλωσιν καὶ διδάξαντι ἐς δάκρυ τε ἔπεσε τὸ θέητρον, καὶ ἐζημιώσαν
μιν ὥς ἀναμνήσαντα οἰκῆια κακὰ χιλίησι δραχμῇσι, καὶ ἐπέταξαν μηκέτι μηδὲνα
χρᾶσθαι τούτῳ τῷ δράματι. *Strabo*, XIV, 7; p. 635, C: φησί γε Καλλι-
σθένης ὑπ' Ἀθηναίων χιλίαις δραχμαῖς ζημιωθῆναι Φρύνιχον τὸν τραγικόν, διότι
δρᾶμα ἐποίησε Μιλήτου ἄλωσιν ὑπὸ Δαρείου. *Plutarchus*, Reipubl. ger.
præcepta, XVII: πολλὰ γὰρ ἐστὶ ἄλλα τῶν πρότερον Ἑλλήνων διεξιόντα τοῖς
νῦν ἡσποιοεῖν καὶ σωφρονίζειν. ὥς . . . τὸ ζημιώσαι Φρύνιχον, τραγῳδίᾳ διδάξαντα
τὴν Μιλήτου ἄλωσιν. *Longinus*, De sublimitate, XXIV, 1, szószerint
idézi Herodotust, és bizonyára Plutarchus is Herodotus alapján érte-
sít, csak Strabo hivatkozik más forrásra. L. még *Suidas* második
cikkét, a *scholiastát* ad Aristoph. Vesp. 1490 és *Aelianust* az e) füg-
gelék 1-ső pontjában.

bizonyára lyrájának is köszöné, mely, mint említettük, túlnyomó volt Phrynichus darabjaiban ; de páratlan a dráma történetében az a körülmény, hogy a költőnek bűnhődni kellett egy darabért, mellyel szinpadi sikert aratott. Herodotus politikai okot említ a tény magyarázására, és jogosan, mert Phrynichus tragoediájában vád rejlett az athenæiek ellen, kik veszni hagyták segítség nélkül kisázsiai törzsrokonaikat. De ez az egy ok nem volt az egyedüli, mert az athenæiek szigorú határozata helyes művészi érzékükről is tanuskodik, mely a múzsa tekintélyének alábbszállítását látta egy oly dráma szinrehozatalában, mely magasabb költői intentio hiányában az egyént közvetetlenül érintő fájdalmas eseményben kereste a költészet köznap, olcsó hatását. És Phrynichus okult az athenæiek ítéletéből, mert egy későbbi drámájában, mely művészetének tetőpontját jelöli, a Phœnicei Nőkben, kiválóan alkalmas tárgyat dolgozott fel, a perzsáknak az athenæiek által való legyőzetését,⁵⁵ mely lelkesült visszhangra talált a nézők hősie és hazaszerető érzelmeiben. Így nemesítette Athenæben a közönség a költő izlését! Egyébként a Phœnicei Nőket is, melyből öt töredék maradt ránk, csak hiányosan ismerjük. Mivel a kar költségeit Themistocles fedezte, valószínű, hogy Phrynichus politikai irányzattal

⁵⁵ *Hypothesis ad Aesch. Pers*: Ἰλαῦκος ἐν τοῖς περὶ Αἰσχύλου μύθων ἐκ τῶν Φοινισσῶν φησι Φρυνίχον παραπεποιθῆσαι. ἐκτίσῃσι δὲ καὶ τὴν ἀρχὴν τοῦ δράματος ταύτην· Τὰδ' ἐστὶ Περσῶν τῶν πάλαι βεβηκότων. πλὴν ἐκεῖ εὐνοῦχος ἐστὶν ἀγγέλλων ἐν ἀρχῇ τὴν τοῦ Ξέρξου ἦτταν, στορνύς τε θρόνους τινὰς τοῖς τῆς ἀρχῆς παρέδοις. A hypothesis Glaucusnak Aeschylusról szóló munkájára hivatkozva azt mondja, hogy Aeschylus a Perzsákat Phrynichus Phœnicei Női alapján dolgozta ki, és hogy ez utóbbinak kezdő szavai is (Τὰδ' . . . βεβηκότων) megegyeznek a Perzsák kezdetével, csakhogy Phrynichusnál egy eunuch szönyegekkel takarva be a tanács tagjai számára való székeket, már a darab kezdetén hírül adja Xerxes vere-ségét. Abból, hogy Aeschylus Perzsáit Phrynichus drámája alapján

csakis Themistocles fényes hadi tettét, a salamisi tengeri ütközetet tárgyalta,⁵⁶ dicsőíteni akarván a férfiút, kinek a haza iránt való nagy érdemeiről csakhamar megfélekezvén az athenæiek, gyanakvó szemekkel tekintettek a nagy államférfiu működésére. A dráma színtere Susa, a perzsa birodalom fővárosa volt,⁵⁷ és valószínűleg két karal bírt, melyek közül az egyiket, mint Aeschylus Perzsáiban, a király tanácsadói, a másikat phoenicei nők képezték,⁵⁸

dolgozta ki, azt kell következtetnünk, hogy ez utóbbinak tárgya is a perzsa háborúból volt merítve (mint a hogy azt különben a darab kezdetének a hypothesisben való idézete is bizonyítja); mivel pedig a kar költségeit Themistocles fedezte (l. az 52-ik jegyzetet), úgy vélekedünk, hogy a dráma Themistocles fényes hadi tettét, a salamisi tengeri ütközetet tárgyalta. A hypothesis a perzsa királyi tanács tagjait említi, tehát a darab színtere Susa, a perzsa birodalom fővárosa volt, és a tanács tagjai az egyik kart képezték, míg a másikat a darab címében jelzett Phoenicei Nők.

⁵⁶ L. az előbbi jegyzetet.

⁵⁷ L. az 55-ik jegyzetet.

⁵⁸ L. az 55-ik jegyzetet. *Droysen* (Phryn. Aisch. und die Tril.) be akarván bizonyítani, hogy a trilogia alapját Phrynichus vetette meg három kar felléptetésével, hypothesisének támogatására első sorban a Phoenicei Nőkre hivatkozik, melynek teljes címe véleménye szerint Σύνδωροι, Πέρσαι, Φοίνισσαι volt (a Suidas által közlött Δίξαισι ἢ Πέρσαι ἢ Σύνδωροι címet hamisnak tartja) a három kar jelölésére, melyek közül az eunuch prologusa után először a tanács tagjaiból álló kar (Σύνδωροι), azután a phoenicei hajadonok kara (Φοίνισσαι), végül a Xerxes kíséretét képező és vele együtt megjelenő perzsák kara (Πέρσαι) lépett föl. Mi az 55-ik jegyzetben kiemelt okoknál fogva *Müller* (De Phryn. Phoen.) nézetét tartván helyesnek, két kart veszünk fel, a phoenicei nők (Φοίνισσαι) és a tanács-tagok karát (Σύνδωροι), s ezzel *Droysennek* a trilogiáról való nézetét se fogadhatjuk el. *Droysen* szerint Phrynichus többi darabjaiban is megvolt a trilogikus szerkezet, melyről az Αἰγύπτιοι és Δαναΐδες címek is tanúskodnak, a mennyiben szerinte ezek is egy mythus-kört tárgyaló trilogia hármas címének ránk maradt részei.

azon phoenicei férfiak nejai, kiket Xerxes magával vitt Görögországba. Fő hibája lehetett a cselekvény teljes hiánya, mert egy eunuch mindjárt a tragödia kezdetén, szőnyegekkel borítva be a tanács tagjai számára való székeket, hírül adja Xerxes vereségét,⁵⁹ s így eleve megfosztja a darabot minden drámai érdekkeltetés lehetőségétől. Különösen híres volt a tragödia egyik kardala,⁶⁰ valamint hogy az is a Phoenicei Nők kiválóságáról tanuskodik, hogy Aeschylus Perzsáit ezen dráma alapján dolgozta ki.⁶¹

Phrynichus — úgy látszik, — melikus költő is volt, s írt Athenére egy hymnust,⁶² Apollóra egy pæ-

⁵⁹ L. az 55-ik jegyzetet.

⁶⁰ *Aristophanes* szerint (Vesp., 219—220: *μινυρίζοντες μέλη ἀρχαιομελισιδωνοφρυνηχίματᾶ*) az öregek szerették énekelni Phrynichus dalait. A *scholiasta* bizonyítja (ad Vesp., 220: *ἀρχαιομελισιδωνοφρυνηχίματᾶ* . . . *Φρύνιχος δὲ ἐγένετο τραγωδίας ποιητής, ὃς ἔγραψε δράμα Φοινίσσας, ἐν ᾧ μέμνηται Σιδωνίων. τὰ δὲ μέλη εἶπε διὰ τὴν γλυκύτητα τοῦ ποιητοῦ. Ἄλλως. ὅτι δι' ὀνόματος ἦν καθόλου μὲν ὁ Φρύνιχος ἐπὶ μελοποιῖα, μάλιστα δὲ τὸ ἐκ Φοινισσῶν αὐτοῦ τὸ καὶ «Σιδῶνος προλιποῦσα τὸν ναόν.» ἢ «Σιδῶνιον ἄστου προλιποῦσα»), hogy *Aristophanes* az idézett helyen a Phoenicei Nők azon híres kardalára czéloz, melyben Phrynichus a sidoniakat említi, a mennyiben t. i. az *Aristophanes*-féle nagy összetett szó (melyet a *scholiasta* megjegyzésének nem idézett részében bőven magyaráz) az illető kardal kezdő szavai alapján van képezve (l. *Nauck*, *Trag. fragm.*, 10 és 11-ik töredék).*

⁶¹ L. az 55-ik jegyzetet.

⁶² Phrynichus lyrai töredékeit l. *Bergk*, *Pœt. lyr. gr.*, III, 561; v. ö. az 53-ik jegyzetet. *Aristophanes*-nél (Nub., 966—969: *εἶτ' αὖ προμαρτῖν ᾄσμι' ἐδίδασκεν* . . . ἢ *Παλλάδα περσέπολιν δεινὰν, ἢ Τηλέπορον τι βόαμα ἐντειναμένους τὴν ἀρμονίαν, ἣν οἱ πατέρες παρέδωκαν*) az Igaz Beszéd dicsérve a régi nevelést, azt mondja, hogy régebben ösöktől átvett harcziás dalokra tanították a gyermekeket, minők pl. a *Παλλάδα* és *Τηλέπορον* kezdetűek. A *scholiasta* szerint (*Παλλάδα*: *εἵδῃ ἀσμάτων ἀμφοτέρα, τὸ «Παλλάδα περσέπολιν θεάν», καὶ τὸ «τηλέπορον τι βόαμα». τὸ μὲν οὖν πρότερον Λαμπροκλέους εἶναι φασιν Ἀθηναίου, τοῦ Μίδωνος υἱοῦ. . . Ἄλλως. . . Φρύνιχος αὐτοῦ τούτου τοῦ ᾄσματος μέμνηται ὥς Λαμπροκλέους ὄντος, τοῦ Μίδωνος*

ánt,⁶³ és fegyvertánczosok számára dalokat.⁶⁴ Egy adat arra enged következtetnünk, hogy Siciliában halt meg, hová, mint Aeschylus, talán Hierónak, Syracusæ zsarnokának meghívására utazott.⁶⁵ Az Aeschylus előtti tragikusok közül Phrynichus volt az egyedüli, kinek drámái a classikus tragoedia idejében is elő-

υἱοῦ ἢ μαθητοῦ. . . . καὶ κατὰ Λαμπροκλέα ὑποτίθῃσι κατὰ λέξιν. . . . ἢ Παλλάδα ἀσχή ἄσματος Φρυνίχου, ὡς Ἐρατοσθένης φησί. Φρύνιχος δὲ αὐτοῦ τούτου μνημονεύει ὡς Λαμπροκλέους ὄντος) α Παλλάδα περσέπολιν θέν és Τηλέπορόν τι βόαμα kifejezések dalok kezdetét képezik; azután megjegyzi, hogy a Παλλάδα kezdetűt Lamproclestől valónak tartják, s hogy maga Phrynichus is Lamproclesnek tulajdonította a dal stílusára való tekintettel, míg Eratosthenes a Phrynichusénak mondja.

⁶³ *Athenaeus*, p. 250, B (VI, 56): ἐκείνοι μὲν τῶν Φρυνίχου καὶ Στρησίχου ἔτι δὲ Πινδάρου παιᾶνα . . . ᾄδον.

⁶⁴ L. a *scholiastát* ad Aristoph. *Vesp.*, 1490 és *Suidas* második czikkét az *e*) függelék 1-ső pontjában. Téves *Aelianus* állítása (l. az *e*) függelék 4-ik pontját), hogy a fegyvertánczosok számára írt dalok (πυρρίχαι) egy tragoeédiában fordultak elő.

⁶⁵ Egy *anonymus* Περὶ κωμῳδίας című czikkében (Meineke, *Hist. crit.*, p. 536: Φρύνιχος Φράδμονος ἔθανεν ἐν Σικελίᾳ) felsorolván az ó és új attikai comœdia-írókat, egy Phrynichus nevű ó attikai comœdia költőt is említ, kiről azt mondja, hogy Phradmon fia és Siciliában halt meg. Helyesen jegyzi meg *Meineke* (*Hist. crit.*, p. 536, jegyzet és pp. 446—447), hogy a névtelen író szavai tulajdonképen a tragikusra vonatkoznak; szerinte t. i. az *anonymus*, mikor a comœdia költő Phrynichusról szólt, megemlékezett mellékesen a tragikusról is, azt mondván róla, hogy Phradmon fia, és hogy Siciliában halt meg, később azonban az *anonymusnak* a comœdia költőre vonatkozó szavai kiesvén, csak a tragikusra vonatkozók maradtak meg a szövegben. Azt is helyesen mondja *Meineke*, hogy Phradmont tévedésből ír az *anonymus* Polyphradmon helyett (l. az *e*) függelék 1-ső pontját), és hogy a comœdia költő atyja azért nem érthető Phradmon alatt, mert a *scholiasta* ad Aristoph. *Ran.* 13. szerint (l. az *e*) függelék 3-ik pontját) annak neve Eunomides volt. *Meineke* nézetét elfogadja *Bergk* is (*Litgesch.*, III., p. 264, és ugyanott a 42-dik jegyzet).

adattak.⁶⁶ Dicsérték kedves dallamait, melyeket különösen az öregek, a régi jó idők hívei szerettek énekelni; ⁶⁷ fenntartották a szépségéről és szép öltözeteiről való emléket⁶⁸ — mert Phrynichus is maga játszotta tragédiáiban a színész szerepét, mint Sophoclesig minden tragikus — és tánczban való művészetének hírnevét, melyre maga a költő is büszke volt, azt mondván egy epigrammájában, hogy annyi tánczalakot talált fel, a mennyi hullámot kelt a tengeren egy viharos éj.⁶⁹ Nem tetszett ugyan a modern szellemű Euripidesnek,⁷⁰ de tisztelte

⁶⁶ L. *Aristophanest* a 70-ik jegyzetben.

⁶⁷ *Aristophanesnél* (Vesp., 268—269: οὐ μὴν πρὸ τοῦ γ' ἐφορκὸς ἦν, ἀλλὰ πρῶτος ἡμῶν ἡγεῖτ' ἄν ᾄδων Φρυνίχου) a kar azt mondja Philocleonról, hogy azelőtt nem volt olyan nehézkes természetű, hanem a csapat élére állva énekelte Phrynichus dalait; és egy másik helyen azt olvassuk (Av., 748—750: ὡς περὶ μέλιττα Φρύνιχος ἀμβροσίων μελέων ἀπεβόσχετο καρπὸν, αἰεὶ φέρων γλυκεῖαν ᾠδάν), hogy Phrynichus mint a méh éldelte a halhatatlan dalok gyümölcsét, folyton édes dalt hangoztatva; a *scholiasta* bizonyítja (ad Av. 749, l. az e) függelék 1-ső pontját), hogy ez utóbbi helyen az édes dallamú tragikus értendő. L. még *Aristophanest* a 60-dik, és a *scholiastát* a 60, 70 és 71-ik jegyzetben.

⁶⁸ *Aristophanes* mondja tréfásan (Thesm., 164—165: Φρύνιχος... αὐτὸς τε καλὸς ἦν καὶ καλῶς ἡμπέσχετο, δι' τοῦτ' ἄρ' αὐτοῦ καὶ τὰ δράματ' ἦν καλὰ), hogy mivel Phrynichus szép volt és szépen öltözködött, szépek voltak drámái is; a *scholiasta* bizonyossága szerint (ad Thesm. 164: Φρύνιχος ὁ Ἀθηναῖος, τραγικός, ὅστις πρῶτος εἰσήγαγε γυναικεῖον πρόσωπον ἐν τῇ σκηνῇ, καὶ ἐγένετο τοῦ τετραμέτρου εὐρετής) itt is a tragikus értendő.

⁶⁹ L. *Athenaeust* a 25-ik jegyzetben, továbbá *Plutarchust* és *Aristophanest* Vesp., 1524—1527 az e) függelék 1-ső pontjában.

⁷⁰ *Aristophanesnél* (Ran., 908—910: τοῦτον δὲ πρῶτ' ἐλέγξω, ὥς ἦν ἀλαζὼν καὶ φένας, οἷους τε τοὺς θεατὰς ἐξηπάτα, μῶρους λαβὼν παρὰ Φρυνίχου τραφέντας) Euripides az alvilágban azt mondja, hogy először is Aeschylust akarja bírálni, kimutatva, milyen nyegle és csaló volt, és hogy szedte rá a nézőket, kiket Phrynichus balgáknak nevelt. A *scholiasta* tanúsága szerint (ad Ran. 910: παρὰ Φρυνίχου τραφέντας· νῦν δὲ Φρύνιχον λέγουσιν τὸν τραγωδίας ποιητήν. τοῦτον δὲ ἐπαινοῦσιν εἰς τὴν μελοποιίαν) az illető helyen a tragikusról van szó.

Aeschylus,⁷¹ Sophocles,⁷² és különösen nagyra becsülte az ókor szigorú kritikusa, Aristophanes,⁷³ míg Plutarchus Aeschylussal együtt a tragödia mesterei közé sorolja.⁷⁴

Phrynichus fia Polyphradmon⁷⁵ 468-ban (ol. 78, 1-ben) Aeschylussal és Aristiaszal versenyzett egy Lycurgea című tetralogiával; a versenyben Aeschylus győzött, Aristias volt a második, Polyphradmon a harmadik.⁷⁶

⁷¹ Aristophanesnél (Ran., 1298—1300: ἀλλ' οὖν ἐγὼ μὲν ἐς τὸ καλὸν ἐκ τοῦ καλοῦ ἤνεγκον αὐτὸν [t. i. τὰ μέλη], ἵνα μὴ τὸν αὐτὸν Φρυνίχῳ λειμῶνα Μουσῶν ἱερὸν ὀφείλῃν δρέπειν) Aeschylus azt mondja, hogy ő műveiben kiválasztotta a szépből a szépet, nehogy úgy lássék, hogy Phrynichussal együtt legelt a mûzsák szent mezején (hogy szolgálaiasan utánozta Phrynichust). Ehez a scholiasta ad Ran., 1299: ἵνα μὴ τὸν αὐτὸν Φρυνίχῳ ἵνα μὴ τὰ αὐτὰ τῷ Φρυνίχῳ μελοποιῶ. ἥς δὲ οὗτος ἡδὺς ἐν τοῖς μέλεσι Φρυνίχος.

⁷² Athenaeus beszéli (p. 603, F — 604, A; XIII. 81), hogy Jon Ἐπιδημίαι című munkájában megemlékezvén Sophoclessel Chios szigeten való találkozásáról, ugyanott említi, hogy Sophocles előtte (Jon előtt) dicsérve idézett egy verset Phrynichustól (εἶπε[t. i. Σοφοκλῆς] . . . ὥς καλῶς Φρυνίχος ἐποίησεν εἶπας: «λάμπει δ' ἐπὶ πορφυραῖς παρῆσι φῶς ἔρωτος»); a vers, mint Athenæus másik helyéből (p. 564, F; XIII, 17) tudjuk, Phrynichus Troilusából való.

⁷³ L. Aristophanesnek Phrynichus dallamaira vonatkozó nézeteit a 60 és 67-ik jegyzetben.

⁷⁴ Plutarchus, De musica, 20: εἰ οὖν τις Αἰσχύλον ἢ Φρυνίχον φαίη δι' ἄγνοiαν ἐπεσχῆσθαι τοῦ χρώματος (tartózkodtak a chromatikus hangnemtől), ἄρα γ' οὐκ ἂν ἄτοπος εἴη; L. még Plutarchust a 35-ik jegyzetben.

⁷⁵ L. Suidas első cikkét az e) függelék 1-ső pontjában. A Corp. inscr. att. szerint (II, n. 977, a: [Αἰ]σχύ[λος —] [. .] ἐτης Ι[Πολ] υφράσμ[ων —] [. .] ἱππος Ι[Σοφο]κλῆς ΔΓΙΙΙ — — τος Ι — [Αριστ]ί[ας —] neve tulajdonképen Polyphrasmon, és így neveztetik a hypothesis ad Aesch. Sept.-ben is (l. az f) függeléket), hol helytelenül olvassák a kéziratot Polyphradmonnak.

⁷⁶ L. a hypothesis ad Aesch. Sept., az f) függelékben. Mivel Aeschylus is írt egy Lycurgea című tetralogiát, biztosra vehetjük, hogy Polyphradmon hasonló című tetralogiája megelőzte az Aeschy-

Pratinas, Aristias.

A satyrkar kiküszöbölése a tragœdiáról egy új műfaj keletkezésére adott alkalmat. A nép, mely megszokta a tragœdiákban a satyrok tréfáit élvezni, nem szívesen nélkülözte a tragikai előadásokkal mindeddig együtt járó tréfás tartalmat.⁷⁷ *Pratinas*,⁷⁸ Pyrrhonides fia, a Phliusból származó tragikus,⁷⁹ méltányolni tudta a nép kívánságát, és fölkarolván a tragœdiából kiküszöbölt satyrokat, szereplésükből egy új drámai műfajt alkotott, mely a tetralogiának Aeschylus által való megalkotása óta hosszú időn át a tragœdia függelékét

lúsét, mert alig hihető, hogy Polyphradmon mert volna színre hozni egy olyan drámát, melynek tárgyát előtte már Aeschylus feldolgozta. *Bergk* (Litgesch., III, p. 267, 57-ik jegyzet) úgy vélekedik, hogy Polyphradmon Aeschylus tetralogiájával lépett föl, magára vállalván a kar betanítását, és hogy Aeschylust nem bánthatta, hogy Lycurgeája a harmadik helyre jutott, mert ugyanakkor győzött a Laius, Oedipus, Hetek Theba ellen, Sphinx tetralogiával, melyet maga hozott színre.

⁷⁷ L. a 46-ik jegyzetet.

⁷⁸ *Welcker*: Entstehung des Satyrspiels (Nachtrag, pp. 276—284), 1826. *Hermann*: Das satyrdrama des Pratinas, 1848. *Blass*: Zu Pratinas, 1888.

⁷⁹ *Suidas*, Πρατίνας, Πυρρωνίδου ἢ Ἑγκωμίου, Φλιάσιος (Phlius peloponnesusi város Argolis és Sicyon között), ποιητῆς τραγωδίας. ἀντιγραφίζετο δὲ Ἀίσχυλῳ τε καὶ Χοίριλῳ ἐπὶ τῆς ἑβδομηκοστῆς ὀλυμπιάδος (ol. 70, 1 = Kr. e. 500), καὶ πρῶτος ἔγραψε Σατύρους. ἐπιδεικνυμένου δὲ τούτου συνέβη τὰ ἱερία, ἐφ' ὧν ἐστήκεσαν οἱ θεαταί, πεσεῖν. καὶ ἐκ τούτου θεάτρον φηκοδομήθη Ἀθηναίοις. καὶ δράματα μὲν ἐπεδείξατο ὁ (50), ὧν Σατυρικά λβ' (32). ἐνίκησε δὲ ἄπαξ. *Athenaeus*, p. 461, E (XI, 5): κατὰ τὸν Φλιάσιον ποιητὴν Πρατίναν. *Athenaeus* másik helyét l. a 86-ik jegyzetben. Pratinas atyjának Ἑγκώμιος neve (»dicső») Suidasnál allegorikus koholmány, épen úgy, mint Phrynichus atyjának Minyras és Melanthas-féle elnevezései (l. az e) függelék 1-ső pontját).

képezte. De Pratinas nemcsak megteremtője, hanem fiával együtt Aeschylus után legkiválóbb művelője is volt a satyrdrámának,⁸⁰ melyben különösen táncművészetével tündökölt. ⁸¹ 500-ban (ol. 70, 1-ben) Choerilussal és Aeschylussal versenyezvén, a nézőtér faállványai összeomlottak, és ez az eset bírta rá az athenaieket, hogy színházakat kőből építsék fel.⁸² Ötven drámáját említik, melyek között harminczkettő satyrdráma volt, de hogy csak egyszer győzött volna, alighihető.⁸³ Ismerjük két tragœdiájának (Perseus, Tantalus) és egy satyrdrámájának (Küzdők) címét, de valószínűleg satyrdráma volt a Dysmænák vagy Caryatidák című költemény is, két karral, az Artemis ünnepét ülő bacchans nők és a satyrok karával.⁸⁴

⁸⁰ Suidas szerint (l. az előbbi jegyzetet) Pratinas írt először satyrdrámákat. Aeron, ad Hor. Art. poet. v. 231: Tragœdiis satyra dicitur amata, in quibus salva maiestate gravitatis iocos exercebant, secundum Pratinæ institutionem. Is enim primus Athenis, Dionysia quum essent, satyricam fabulam induxit. L. Pausaniast a 87-dik jegyzetben. Tzetzes (Proleg. ad Lycophr: τραγωδοὶ δὲ ποιηταὶ . . . κομωδοὶ . . . σατυρικός δὲ Πρατίνας) csak Pratinast említi mint satyrdráma-költőt.

⁸¹ L. Athenaeust a 25-ik jegyzetben.

⁸² L. Suidast a 79-ik jegyzetben. Hogy a színház faállványai Pratinasnak 500-ban (ol. 70, 1-ben) Choerilussal és Aeschylussal való versenye alkalmával omlottak össze, Suidasnak Aeschylusra vonatkozó ezen szavaiból következik: Ἀίσχυλος . . . φυγὼν δ' εἰς Σικελίαν διὰ τὸ πεσεῖν τὰ ἱκρία ἐπιδεικνυμένου αὐτοῦ.

⁸³ L. Suidast a 79-ik jegyzetben. Boeckh (Gr. tr. pr., p. 125) Suidas szövegében a λβ'-át (a 32 satyrdráma számát) Casaubonnal (De sat. poesi, p. 167) egyetértőleg romlottnak tartván, ιβ'-ra (tizenkettőre) javítja, mi által tizenkét tetralogiát nyer; de Boeckh abból a helytelen hypothesisból indul ki, hogy Pratinas «csak» tetralogiákat írt, a mi magából Suidasból is megczáfолható, mert a 12 tetralogiának 36 tragœdiája és 12 satyrdrámája csak 48 drámát tesz ki, amolott Suidas ötvenet említ. Welcker (Nachtrag, pp. 280, 284) tévesen tulajdonít 60 drámát Pratinasnak Suidas alapján.

⁸⁴ Περσεύς, Τάνταλος, Παλαίπται; Δύσμαινοι ἢ Καρυάτιδες. A három

A Pratinasnak tulajdonított hét töredék közül kettő úgy látszik drámákból, a többi lyrai költeményekből való,⁸⁵ mert Pratinas lyrikus is volt, és különösen az Apollónak szentelt dalban, a hyporchemában vált ki. Egy hosszabb (tizenhét sorból álló) töredék — egy hyporchema kezdete — a költő szép tehetségéről tanuskodik. Lelkes hang, szép nyelvezet és változatos versmérték jellemzik az illető töredéket, melyben Pratinas az attikai dithyrambus megalapítója, Lasus ellen küzdve, hathatósan kikel a fuvolának a költői szövegen való uralkodása ellen.⁸⁶

elsőre nézve l. a 89-ik jegyzetet. *Athenaeus*, p. 392, F (IX, 48): Πρατίνας δ' ἐν Δυσμαίναις ἢ Καρυάτισιν ἀδύφῳνον ἰδίως καλεῖ τὸν ὄρχηγα. *Hesychius* szerint (Δύσμαιναι, αἱ ἐν Σπάρτῃ χοροῖτιδες Βάχχαι) Δύσμαιναι-nak nevezték a spartaiak a bacchans nőket, és egy másik czikke szerint (Καρυάτις, ἑορτὴ Ἀρτέμιδος καὶ ἱερὸν) a Καρυάτις Artemis ünnepének a neve, tehát Phrynichus drámájában a Καρυάτιδες alatt az Artemis ünnepét ülő Bacchans Nőket kell értenünk. *Bergk* (Litgesch., III, p. 263, 36-ik jegyzet) egy hyporchema, *Wagner* (Trag. Fragm., p. 10) egy tragœdia címének tartja a Δ. ἢ Κ.-t.

⁸⁵ *Wagner*, Trag. Fragm., pp. 9–10; *Nauck*, Trag. Fragm., p. 502; *Bergk*, Poet. lyr. gr., III, pp. 557—560. Nauck csak azt a két töredéket közli, melyek valószínűleg drámákból valók. *Blass* (l. a 78-ik jegyzetet) az Athenæus által közölt hosszabb hyporchemát (l. a következő jegyzetet) egy satyrdráma bevezető dalának (εἰσόδιον) tartja, s úgy vélekedik, hogy a Bergk által közölt többi töredék is satyrdramákból való.

⁸⁶ *Plutarchus* (De musica, 9; p. 1134, C: ἄλλοι δὲ Ξενόδομον ὑπορχημάτων ποιητὴν γεγονέναι φασιν, καὶ οὐ παιάνων, καθάπερ Πρατίνας) mint hyporchema-költőt említi Pratinast. *Athenaeus* az általa p. 617, C—F (XIV, 8-ban) közölt nagyobb Pratinas-féle hyporchema-töredéknél megjegyzi (p. 617, B—C [XIV, 8]: Πρατίνας δὲ ὁ Φλιάσιος, αὐλητῶν καὶ χορευτῶν μισθοφόρων κατεχόντων τὰς ὀρχήστρας, ἀγανακτεῖν τινας [t. i. φησίν] ἐπὶ τῷ τοῦς αὐληταῖς μὴ συναυλεῖν τοῖς χοροῖς, καθάπερ ἦν πάτριον, ἀλλὰ τοῦς χοροὺς συναῖδεν τοῖς αὐληταῖς· ὃν οὖν εἶχε θυμὸν κατὰ τῶν ταῦτα ποιούντων ὁ Πρατίνας, ἐμφανίζει διὰ τοῦδε τοῦ ὑπορχήματος), hogy Pratinas szerint némelyek bosszankodtak, mikor látták, hogy nem a fuvola

Valamint Pratinas, úgy fia a phliusi *Aristias*⁸⁷ is Athenæben működött, versenyezvén Sophoclessel⁸⁸ és 468-ban (ol. 78, 1-ben) Aeschylussal és Polyphradmonnal. Az utóbbi versenyben a második helyet nyerte el atyjának tetralogiájával, melyből a két tragœdiának (Perseus, Tantalus) és a satyr-drámának (Küzdők) címét ismerjük.⁸⁹ Műveiből fennma-

van az éneknek alája rendelve, hanem az ének a fuvolának, és annak bizonyítására, hogy Pratinas se helyeselte a fuvola túlsúlyát, közli azután az illető hyporchema-töredéket. Hogy Pratinas ezen hyporchemában Lasus iránya ellen kel ki, *Plutarchus* szavaiból következtethető, ki azt mondja (De musica, 29; p. 1141, E: Ἀστος δὲ ὁ Ἑρμιονεύς εἰς τὴν διθυραμβικὴν ἀγωγὴν μεταστήσας τοὺς ῥυθμοὺς, καὶ τῇ τῶν αὐλῶν πολυφωνίᾳ κατακολουθήσας, πλείοσί τε φθόγγοις καὶ διερριμμένοις χρησάμενος, εἰς μετὰθεσιν τὴν προϋπάρχουσαν ἤγαγε μουσικὴν), hogy Lasus a rhythmust dithyrambikus módra változtatván, a fuvolák polyphoniája és a sokféle széthányt-vetett hangok által megváltoztatta a zene jellegét.

⁸⁷ *Pausanias*, p. 141; II, 13, 5: ἐνταῦθ' αὖ (t. i. Phliusban) ἔστι καὶ Ἀριστίου μνημα τοῦ Πρατίνου. τοῦτω τῷ Ἀριστίᾳ σάτυροι καὶ Πρατίνᾳ τῷ πατρὶ εἰσι πεποιημένοι πλὴν τῶν Ἀσχύλου εὐδοκιμώτατα. *Athenaeus*, p. 686, A; XV, 33: κατὰ τὸν Φλιάσιον δ' Ἀριστίαν. Aristias atyjára nézve l. még a *hypothesis* ad Aesch. Sept. az f) függelékben. A *scholiasta* (ad Aristoph. Nub., 398: βεβηκασέληνε... καὶ Ἀριστίας ὁ Χίος ἐν ταῖς θέσεσι... φησὶν) összetéveszti Aristiaszt a Kr. e. harmadik századból való, chiusi születésű Ἀρίστων stoikussal és történésszel, ki a többek között egy κτίσεις (vagy θέσεις) ἐθνῶν καὶ πόλεων című (ránk nem maradt) munkát írt. *Aelianus* (Hist. An., VI, 51: Ἀριστίας καὶ Ἀπολλοφάνης ποιηταὶ κωμῳδίας) Aristiaszt tévesen comœdia-írónak nevezi, a mint hogy régebben több tudós is (l. Meineke, Hist. crit., p. 504) comœdia-költőnek tartotta.

⁸⁸ L. *Vita Sophoclis* a 38-ik jegyzetben.

⁸⁹ L. a *hypothesis* ad Aesch. Sept. az f) függelékben. A hypothesis csak a Περσεύς és Τάνταλος tragœdiákat és a Παλαισταί satyrdrámát említi, de mivel a hypothesis szerint a másik két versenyző Aeschylus és Polyphradmon, tetralogiákkal léptek föl, az előbbi Laius, Oedipus és Hetek Theba ellen című tragœdiákkal és a Sphinx satyr, drámával, az utóbbi a Lyeurgeával, természetes, hogy Aristiasnak is

radt hét töredék és öt dráma-czím, melyek közül kettő (Antæus, Atalante) tragœdiáknak, a többi (Cyclops, Halál-istennők, Orpheus) talán satyrdrámáknak a neve.⁹⁰ A phliusiak síremléket emeltek kiváló földijüknek a város piacznán.⁹¹

tetralogiával kellett versenyezni; helyesen gyanítja tehát *Bergk* (Litgeschichte, III, p. 267, 56-ik jegyzet), hogy Τάνταλος után a harmadik tragœdia neve kimaradt. A hypothesis kétértelmű szavai (θεύτερος Ἀριστίας Περσεΐ, Ταντάλω, Παλαισταῖς σατυρικοῖς τοῖς Πρατίνου πατρὸς) majd úgy érthetők, hogy az Aristias által színre hozott három dráma közül csak a satyrdráma, majd úgy, hogy mind a három dráma (illetőleg az egész tetralogia) a Pratinasé volt; mi, valamint *Sittl* is (Litgesch., III, p. 140), az utóbbi esetet tartjuk valószínűbbnek, *Hermann* (Das Satyrdr. des Pratinas), *Nauck* (Trag. Fragm., pp. 562—563) és *Bernhardy* (Litgesch., II, 2, p. 13) az előbbit. Hermann említett értékezésében sajátyszerű nézeteket fejt ki Pratinas satyrdrámájáról. Kiindulva abból, hogy Pratinas idejében minden egyes tragœdiára egy-egy satyrdráma jutott, és azt a tételt állítva fel — melyről különben maga is megjegyzi, hogy talán nem nagyon vakmerő — hogy Pratinas satyrdrámája épen olyan hosszú volt, mint a tragœdia, mellyel együtt előadatott, azt hiszi, hogy Aristias 468-ban azért lépett csak két (sajátját képező) tragœdiával versenyre, mert színre akarván hozni ezen alkalommal atyjának satyrdrámáját, mivel ez hosszabb volt, semhogy az egyes versenyzők darabjainak előadására kiszabott időben még egy harmadik tragœdia előadására is idő lett volna, atyja satyrdrámájának terjedelmességénél fogva kényszerítve volt egy habár tetralogikus versenyben nem három, hanem kivételesen csak két tragœdiával lépni fel.

⁹⁰ Ἀνταῖος, Ἀταλάντη; Κῆρες, Κύκλωψ, Ὀρφεύς. A drámák czímeire, tartalmukra és a fragmentumokra nézve l. *Welcker*, Nachtrag, pp. 285—286, 302, 312—313, 318; Griech. Trag., p. 966; *Kayser*, Hist. crit., pp. 72—73; *Wagner*, Trag. Fragm., pp. 16—18; *Nauck*, Trag. Fragm., pp. 52—564. *Welcker* (Nachtrag, p. 302) tévedésből tulajdonítja, Athenæusra hivatkozva, Aristiasnak az Αἰσων czimű satyrdrámát, mert *Athenæus* (p. 270, C; VI, 99: Ἀχαιὸς φησιν ἐν Αἰσωνι σατυρικοῦ) Achæust mondja az illető satyrdráma szerzőjének.

⁹¹ L. *Pausanias* a 87-ik jegyzetben.

A satyrdráma.

A tragœdia fejlődésének végső határán fellépő satyrdráma⁹² közép helyet foglal el a tragœdia és comœdia között. A vad nyerseségnek és a humanizmusnak víg részletekben gazdag küzdelmét tárja elénk, melyben a barbárságon győzelmet arat a műveltség.⁹³ Egyenlő mértékben vegyíti a

⁹² *Casaubon*: De satyrica Græcorum poesi et Romanorum satira, 1605. *G. Hermann*: De dramate comicosatyrico, 1801. *Pinzger*: De dramatis græcorum satyrici origine, 1822. *Welcker*: Ueber das Satyrspiel (Nachtrag, pp. 183—346), 1826. *Friebl*: Græcorum satyrophorum fragmenta, 1837. *Wieseler*: Das Satyrspiel, 1847. *Jahn*: Perseus, Herakles, Satyrn auf vasenbildern und das satyrdrama, 1868. *Mette*: De satira romanorum et satyrica græcorum poesi, 1868. *Hintner*: Euripides' Kyklops übertragen, mit einer Einleitung über das Satyrdrama, 1871. *Patin*: Sur le drame satyrique des Grecs (Études sur les Tragiques Grecs, pp. 273—316), 1879. Nem kaphatók: *Buhle*: Disputantur nonnulla de fabula satyrica Græcorum, 1787. *Eichstädt*: De dramate Græcorum comico-satyrico, 1793. *Dursch*: De Græcorum poesi satyrica, 1829. *Rossignol*: Dissertation sur le drame que les Grecs appelaient satyrique, 1830. *Genthe*: Euripides' Kyklops. Nebst einer ästhet. Abhandlung über das Satyrspiel, 1836. *Meeks*: De poesi Græcorum satyrica, 1873. — A satyrdráma neve σάτυροι vagy (ἡ) σατυρικὴ (ποίησις) vagy (τὰ) σατυρικά (δράματα); a σατυρικά (t. i. ποιήματα) *Photiusnál* és *Suidasnál* (l. a c) függeléket) a dithyrambust jelenti. — A régiek közül tudomásunk szerint csak Aristoteles tanítványa *Chamaeleon* foglalkodott a satyrdrámával Περὶ Σατύρων című könyvében. *Suidas*: 'Απόλεσας τὸν οἶνον, ἐπιχέας τὸ ὕδωρ' . . . αὕτη δὲ ἡ παροιμία γέγονεν ἐκ τοῦ 'Αριστίου Κύκλωπος, ὥς φησι Χαμαιλέων ἐν τῷ περὶ Σατύρων; és következő cikkében: 'Αρίστιος (illetőleg 'Αριστίου) Κύκλωψ. μέμνηται τούτου Χαμαιλέων ἐν τῷ περὶ Σατύρων.

⁹³ Nagyobbára naiv módon fejtegetik a grammatikusok a dráma három faja között való különbséget. Az *anonymus* Περὶ κωμωδίας cikke szerint (Meineke, Com. Fragm., II, pp. 1239—1240: Ἰδιον δὲ κωμωδίας μὲν τὸ μεμιγμένον ἔχειν τοῖς σκώμμασι γέλωτα, τραγωδίας δὲ πένθη καὶ

komolyságot a vigsággal, kifejezésre juttatva a két elem között való ellentétet az által, hogy a tragœdia komoly alakjait, kissé mérsékelve méltóságukban, a szabad természetbe helyezi az ugráló, bohókás satyrok közé.⁹⁴ Ez az ellentét

συμφοράς' σατυρικῆς δὲ οὐ τὸ ἀπὸ πένθους εἰς χαρὰς ἀπαντᾶν, ὥς ὁ Εὐριπίδου Ὀρέστης καὶ Ἀλκυστις καὶ ἡ Σοφοκλέους Ἥλέκτρα, . . . ἀλλ' ἀμιγῇ καὶ χαρίεντα καὶ θυμελικὸν ἔχει γέλωτα' . . . τοιαῦτα δὲ εἰσι τὰ σατυρικά δράματα. τέλος δὲ τραγωδίας μὲν λύειν τὸν βίον, κωμωδίας δὲ συνιστᾶν σὺτὸν, σατυρικῆς δὲ τοιούτοις θυμελικοῖς χαριεντισμοῖς κατῃδύνειν αὐτόν) a comœdiában tréfa nevetéssel, a tragœdiában gyász balsorssal vegyest egyesül, míg a satyrdráma csupa kellemes és szinpadias, nevetésre bíró dolgokból áll; a tragœdiában az élet megsemmisül, a comœdiában sértetlen marad, a satyrdráma nem változtat gyászt örömmre, mint Euripides Orestese és Alcestise, vagy Sophocles Electrája, hanem az a célja, hogy szinpadias tréfálközlésekkel édesebbé tegye az életet. Hasonló módon nyilatkozik Tzetzes is (Proleg. ad Lycophr: διάφορον δὲ αὐτοῖς [t. i. ταῖς τραγικοῖς καὶ σατυρικοῖς καὶ κωμικοῖς ποιηταῖς], τὸ τὴν κωμωδίαν ἔχειν γέλωτα καὶ σκώμματα . . . ἡ μὲν τραγωδία θρήνους μόνον ἔχει καὶ οἰμωγὰς, ἡ δὲ σατυρική συγκιρνεῖ ταῖς ὀλοφύρεσιν ἱλαρότητα, καὶ ἀπὸ δακρύων εἰς χαρὰν καταντᾶν εἴωθε. διαφέρει δὲ τραγωδία καὶ κωμωδία καὶ διὰ τοῦτο, ὅτι ἡ μὲν τραγωδία λύει τὸν βίον, ἡ δὲ κωμωδία συνίστησι), és csak annyiban mond ellent az anonymusnak, hogy szerinte a satyrdráma a gyászt örömmre változtatja. *Demetrius* úgy vélekedik (Περὶ ἐρμηνείας, 169; p. 561; Walz, Rhet. græci, IX, p. 76: ἔνθα μὲν γὰρ γέλωτος τέχνη καὶ χαρίτων, ἐν σατύρῳ καὶ ἐν κωμωδαῖς. τραγωδία δὲ χάριτας παραλαμβάνει ἐν πολλοῖς, ὁ δὲ γέλως ἐχθρὸς τραγωδίας), hogy a kellem nemcsak a satyrdrámának és comœdiának, hanem sok tekintetben a tragœdiának is sajátja. *Eustathius* (Comment. ad Hom. Odyss., XVIII, v. 357; p. 1850, 30: ἥ [t. i. τῆς σατυρικῆς ποιήσεως] τὴν μέθοδον καταδηλοῖ ὁ μέχρι νῦν εὐρισκόμενος Εὐριπίδης Κύκλωψ. ἔστι γὰρ κατὰ τοὺς παλαιοὺς σατυρικοῦ ὄδιον τὸ μέσον εἶναι τραγικοῦ καὶ κωμικοῦ) Euripides Cyclopsára és régibb írókra hivatkozva, közép helyet ad a satyrdrámának a tragœdia és comœdia között.

⁹⁴ *Horatius* (Ad Pis., vv. 220—230: Carmine qui tragico vilem certavit ob hircum, mox etiam agrestis satyros nudavit et asper incolumi gravitate iocum temptavit eo, quod illecebris erat et grata novitate morandus spectator functusque sacris et potus et exlex. Ve-

képezi a satyrdrámának fő érdekességét. Tárgyát az alárendeltbb vidéki mondákból meríti,⁹⁵ minők a Dionysus-monda szerelmi kalandokkal és bor között való víg jelenetekkel; óriá-

rum ita risores, ita commendare dicacis conveniet satyros, ita vertere seria ludo, ne, quicumque deus, quicumque adhibebitur heros, regali conspectus in auro nuper et ostro, migret in obscuras humili sermone tabernas, aut, dum vitat humum, nubis et inania captet): «Ki tragikus versekkel kelt versenyre a silány bakért (a tragœdia-író), nemsokára színre hozta a meztelen satyrokat is (meztelenek annyiban, a mennyiben ruházatuk csupán egy bakbőrből állott), és darabos modorban, de meg nem sértvén a méltóságot (a satyrdrámában szereplő istenek és hősök méltóságát), megpróbálkozott a tréfával, mert érdeket keltő kedves újdonsággal kellett szórakoztatni a szent szertartások után (melyek a dionysusi ünnepeken a drámai előadásokat megelőzték) ittas és féktelen népet. De úgy kell ajánlatossá tenni a neveltető és csufondáros satyrokat, úgy kell a tréfát komolysággal vegyíteni, hogy az istenek (a satyrdrámában szereplő istenek) és hősök, kiket azelőtt (a satyrdráma előadása előtt a tragœdiában) királyi arany- és bibor-öltözetben láttunk, ne beszéljenek zúg-csapszékekbe való nyelven, de ne is kapkodjanak, kerülve a földet, a fellegek után (az az, ne legyen nyelvük túlságosan fenséges).» *Diomedes* (De arte grammatica, III, De poematibus; p. 488; Keil, Grammatici latini, I, p. 491: Satyrica est apud Græcos fabula, in qua item tragici poetæ non heroas aut reges sed satyros induxerunt ludendi causa iocundique, simul ut spectator inter res tragicas seriasque Satyrorum iocis et lusibus delectaretur) és *Marius Victorinus* (De arte grammatica, II, De iambico metro; p. 2527; Keil, Grammatici latini, VI, p. 81—82: hæc apud Græcos metri species [t. i. trimetri iambici acatalecti genus satyricum] frequens est sub hac conditionis lege, ut non heroas aut reges, sed Satyros inducat ludendi iocundique causa, quo spectatoris animus inter tristes res tragicas Satyrorum iocis et lusibus relaxetur), kik Horatius után indulnak, helyesen fogják fel szavainak értelmét, mikor azt mondják, hogy a satyrdráma feladata volt felvidítani a tragœdia által meghatott kedélyeket, de félre értik, mikor úgy nyilatkoznak, hogy a satyrdrámában királyok és hősök nem szerepeltek.

⁹⁵ A satyrdráma tárgyairól kimerítően szól *Welcker*, Nachtrag, pp. 296—322.

sok és szörnyetegek mondája; Heracles, tréfásan Heryllusnak nevezve,⁹⁶ a mint óriások és szörnyetegek ellen küzd, vagy a mint hirtelen szenvedélye megalázó helyzetekbe juttatja. A kar állandó tagjai a torkos és szerelmes, nagyszavú de félénk, bakkörbe öltözött satyrok, továbbá silenek, pánok, bacchans nők és nymphák, kik bohóságaikkal és ittasan lejtett, laza erkölcsű tánczukkal, a sicinnissel mulattatták a közönséget.⁹⁷ Számuk annyi volt mint a tragœdiában, eleinte tizenkettő, Sophocles óta tizenöt,⁹⁸ de a színészek száma is valószínűleg azonos volt a tragœdiáéval, t. i. kezdetben egy, Aeschylus óta kettő, Sophocles óta három. A dialogus versmértéke, a trimeter iambicus, különbözött a tragœdia

⁹⁶ Heraclesnek Ὁ Πρωλλος tréfás elnevezéséről Eustathius tanuskodik, hivatkozva egy rhetorikai szótárra mint forrásra: Comment. ad Hom. Iliad. XIV, v. 326; p. 989, 40: ἔτι δὲ ὁ δηλωθεὶς Ηρακλῆς καὶ Ηρακλείδης ἐκαλεῖτο, ὥς Ἀριστείδης, ἔτι δὲ καὶ Ὁ Πρωλλος ἐν τοῖς σατυρικοῖς, δηλοῦσιν οἱ κατὰ στοιχεῖον τὰ ῥητορικά ἐκθέμενοι, παρ' οἷς ὁῦλον καὶ ὥς ὑποκεχόρισται ὁ Ὁρωλλος ἐκ τοῦ Ὁρακλῆς ὥς ἐκ τοῦ Ἀριστοκλῆς ὁ Ἀρίστουλλος παρὰ τῷ κωμικῷ, καὶ ἐκ τοῦ Βαρυκλῆς ὁ Βάσυλλος.

⁹⁷ Plato a táncz fajairól szólva, és annak két fajtát, a háborús és béketánczot különböztetvén meg (De legibus, VII, 18; p. 815: ὅση [t. i. ὄρχησις] μὲν βακχεία τ' ἐστὶ καὶ τῶν ταύταις [t. i. Βάχχαις] ἐπομένων, ἧς Νύμφας τε καὶ Πᾶνας καὶ Σειληνοὺς καὶ Σατύρους ἐπονομάζοντες, ὥς φασι [talán ἐπονομάζονται, αἶτε, ὥς φασι], μιμοῦνται κατωφωμένους... ζῦμπαν τοῦτο τῆς ὀρχήσεως τὸ γένος οὗς' ὥς εἰρηνικὸν οὐδ' ὥς πολεμικὸν οὐς' ὃ τί ποτε βούλεται ῥάδιον ἀφορίσασθαι), így nyilatkozik (a mennyire a romlott szövegből kivehető): «A bacchans nők és az ezek kíséretét képezők táncza, kiket nympháknak, pánoknak, sileneknek és satyrokknak neveznek, s a kik mindnyájan az ittasokat utánozzák, ezeknek táncza se háborús se béketáncznak nem mondható, és általában véve nehéz meghatározni, hogy minő jelleggel bír.»

⁹⁸ Tzetzes (Proleg. ad Lycophr: διάφορον δὲ... τὸ τὴν κωμωδίαν ἔχειν... καὶ [24] χορευτάς, τὴν δὲ τραγωδίαν καὶ τοὺς σατύρους ἐπίσης μὲν ἔχειν χορευτάς τε [11]) csak az aeschylusi kar tagjainak számát említi, de nem veszi számításba a coryphaeust mint tizenkettediket.

és comœdia hasonló versmértékétől; ⁹⁹ a kar bevonuló dalai (εἰσόδια) proceleusmaticusokban ¹⁰⁰ (ο ο ο ο), tánczdalai tetrameter trochaicusokban ¹⁰¹ voltak szerkesztve.

A satyrdráma legkiválóbb művelője, Aeschylus ¹⁰² volt az, ki e műfajnak a főntebb vázolt jellemet megadta. Kezdetben a satyrdráma, úgy látszik, a tragoedia előjátékát képezte, ¹⁰³ de a tetralogiának Aeschylus által való megalkotása óta mint utójáték csatlakozott három tragœdiá-

⁹⁹ L. *Marius Victorinus* a 94-ik jegyzetben.

¹⁰⁰ *Marius Victorinus*, De arte grammatica, II, De metro proceleusmatico; Keil, Grammatici latini, V, p. 99; p. 2646; hoc metro veteres satyricos choras modulabantur, quod Græci εἰσόδιον ab ingressu chori satyrici appellabant, metrumque ipsum εἰσόδιον dixerunt.

¹⁰¹ L. *Aristotelest* a 17-ik jegyzetben.

¹⁰² L. *Pausaniast* a 87-ik jegyzetben, és *Diogenes Laertiust* a 3 könyv, 1 rész, 1 fejezet, 53-ik jegyzetében.

¹⁰³ *Zenobius* szerint (l. az a) függeléket) az attikai dithyrambikusok, hogy a nép kívánságának eleget tegyenek, dithyrambusaik előadása «előtt» egy satyrkart léptettek fel (σατύρους ἔδοξεν αὐτοῖς προσεῖν); ebből azt következtethetjük, hogy Pratinas idejében a satyrdráma is, mely szintén a nép kívánságának kielégítésére keletkezett, a tragœdia «előtt» került színre. Hasonlóan vélekedik *F. Hermann* (Das Satyrspiel des Pratinas, p. 508) és *Bergk* (Litgesch., III, p. 236, 125-ik jegyzet). *Suidas* (l. a 79-ik jegyzetet) Pratinasnak 50 dráma között 32 satyrdramát tulajdonít, tehát adatai szerint nem esik minden satyrdramára egy tragœdia; mi azonban hajlandóbbak vagyunk azt hinni, hogy *Suidas* szavai nem eléggé megbízhatók, illetőleg, hogy a satyrdramák számát túlozza (miért is *Boeckh* [l. a 83-ik jegyzetet] a 32-öt 12-re javítja), mint azt következtetni adataiból, hogy Pratinas satyrdramái «egyedül» is előadattak. *Welcker* és *Bode* a legrégibb satyrdráma helyzetére vonatkozó fejtegetéseik közben ellentmondanak maguknak. *Welcker*, Trilogie, 497—498 azt hiszi *Suidas* alapján, hogy Pratinas satyrdramái egyedül is előadattak, de *Nachtrag*, 280-on tagadja, hogy a satyrdráma általában véve valaha egyedül adatott volna elő. *Bode*, Litgesch., III, 1, 60 *Welcker* utóbbi nézetével azonosan vélekedik, de a 93-ik lapon, szintén *Suidas* alapján, *Welcker* előbbi nézetét fogadja el.

hoz,¹⁰⁴ kellő átmenetet képezve a drámai előadásokat megelőző vallásos szertartásokról s az ezeket követő tragikai előadásokról a comœdiára és a többi ünnepi vigalmakra.¹⁰⁵ Sophocles felhasználta a satyrdramában — de csak a színpad személyeinél — a tragœdia fényes öltözékeit,¹⁰⁶ és néha bizonyos meseterfogásokkal élt, mint pl. Amphiarausban, hol a kar egyik

¹⁰⁴ L. az *f*) függeléket.

¹⁰⁵ L. *Horatiust*, *Diomedest* és *Marius Victorinust* a 94-ik jegyzetben.

¹⁰⁶ *Dioscoridesnek* egy Sophoclesre vonatkozó epigrammja (Anth. Pal., VII, 37: Τύμβος ὅδ' ἐστ', ὦνδρωπε, Σοφοκλέος, ὃν παρὰ Μουσῶν | ἱρὴν παρθεσίην, ἱερὸς ὦν, ἔλαχον· | ὅς με τὸν ἐκ Φλίουντος, ἔτι τριβόλον πατέοντα, | πρίνινον, ἐς χρύσεον σχῆνα μεστῆρμόσατο, | καὶ λεπτὴν ἀλουργίδα), melyet a költő egy Sophocles sírján álló satyr szájába ad, így hangzik: «Ez, oh ember, Sophocles sírhantja, melyet én mint szent (Dionysus szolgálatában álló lény), szent zálogul kaptam a múzsáktól; s a ki (t. i. Sophocles) engem, a Phliusból és tölgyfából valót (a Sophocles sírján álló satyr szobra tölgyfából való), ki mindedig csak cséplőgépen álltam (azaz, kinek művészete, a satyrdráma, mindedig parasztos volt), arany ruhába és finom biborba juttatott.» A satyr azt mondja ugyan, hogy Sophocles neki adott arany és bibor öltözetet, de a satyr itt mint a satyrdráma képviselője szerepel, tehát helyesen gyanítja *Bergk* *Dioscorides* epigrammjából' (Litgesch., III, 242, 150-ik jegyzet), hogy Sophocles nem a satyroknak, hanem csak a színpad személyeinek adott fényes öltözeteket. *Welcker* (Nachtrag, 235, 170-ik jegyzet) az epigrammot a tragœdiára vonatkoztatja és azt hiszi, hogy nem egy satyr, hanem Dionysus beszél, dicsőítve Sophocles tragédiáit; ánde valószínűbb a «Phliusból valón» a satyrt érteni, és az epigrammot a phliusi Pratinas által teremtetett satyrdramára vonatkoztatni, mint *Welcker*rel azt magyarázni ki *Dioscorides* verseiből, hogy a phliusbeliek maguknak tulajdonították a tragœdia feltalálását. Külömben hogy itt csakugyan egy satyr beszél, *Discoridesnek* egy másik, *Sositheusra* vonatkozó epigrammja mutatja (l. a *Sositheusra* vonatkozó 50-ik jegyzetet), melyben a satyr (mert hogy ez szól *Sositheus*ról, azt maga *Welcker* is *elismeri*) utal a *Sophocles*ről szóló epigrammra, és abban szereplő «vérrokónára».

tagja tánczával egy név betűit jelezte,¹⁰⁷ De Sophocles idejében a satyrdráma már hanyatló félben volt. Euripides egyik tetralogiájában, mely 439-ben (ol. 85, 2-ben) versenyzett, a satyrdráma helyét Alcestis foglalta el,¹⁰⁸ mely Admetus thessaliai király nejének Alcestisnek Heracles által az alvilágból való felhozatalát tárgyalván, lényegében, a komoly és víg elem vegyülésére nézve, satyrdráma ugyan, de a satyrok karát a pheræi öregek pótolják. Később Euripides egészen mellőzte a satyrdrámát, mert a peloponnesusi háború idejéből olyan triologiáiról van tudomásunk, melyekben a satyrdráma hiányzik, és példáját követték mások is, mint Callistratus, az ifjabb Astydamas és Euaretus.¹⁰⁹ Ebben az időben kezdtek Sophocles kezdeményezésére egyes tragœdiákkal is versenyezni, és nagyon valószínű, hogy a satyrdráma ezek mellől is elmaradt. Euripides nem lévén kedvelője, mestere se lehetett a satyrdrámának, s nehezen hisszük, hogy Cyclopsa — az egyedüli ránk maradt satyrdráma — melyben a műfaj két jellemzetes versmértéke, a tetrameter trochaicus és proceleusmaticus hiányzik, a legtokéletesebb satyrdráma hű típusának volna tekinthető.

A negyedik és következő századokban a satyrdráma csak ritkán fordult elő tetralogikus keretben.¹¹⁰ Kr. e. 341-ben (ol. 109, 4-ben) a drámai versenyeket Timocles satyrdrámá-

¹⁰⁷ *Athenaeus* fölemlíti, hogy Euripides Theseusban, Agathon Telephusban és Theodectes egyik drámájában egy írni nem tudót vezettek be, ki Theseus nevét a betűk alakja szerint jelezte, s azután megjegyzi (p. 454, F; X, 80: καὶ Σοφοκλῆς δὲ τοῦτο παραπλήσιον ἐποίησεν ἐν Ἀμφιαράῳ σατυρικῷ τὰ γράμματα παράγων ὀρχούμενον), hogy Sophocles is ehhez hasonlót tett Amphiaraus című satyrdrámájában.

¹⁰⁸ L. az *f*) függeléket.

¹⁰⁹ L. az *f*) függeléket.

¹¹⁰ L. a 3 könyv 1 részének és a 2 rész 1 fejezetének bevezetéseit.

val nyitotta meg,¹¹¹ mely azóta rendszerint megelőzte a tragœdiák előadását, és nemcsak tragikusok hanem külön satyrdráma-költők által is műveltetett,¹¹² de kivetkőzve eredeti jelleméből, mert mint Python Agenje¹¹³ és Lycophron Menedemusa¹¹⁴ mutatja, élő személyek ellen irányuló támasai folytán úgy szólva azonossá lett a comœdiával. Az alexandriai Sositheus¹¹⁵ megkísérelte felébresztetni a régi szellemet, de törekvésében követőkre nem talált.

Fejlődés, virágzás.

A satyrdráma ismertetésével, melybe a rajz összegező voltánál fogva belevontuk a későbbi idők főbb jelenségeit is, a tragœdia első korszakának végére jutottunk.

A dithyrambus, mint láttuk, a komoly és víg elem foglalatát képezte; megvolt benne a drámaiság eleme is, de ez nem a komoly, hanem a víg elemmel egyesült; Thespis átruházván a drámaiságot a komoly elemre, megteremti a drámai tragœdiát, míg Phrynichus kiküszöbölván a víg elemet képviselő satyrokat, komollyá és tekintélyessé teszi a Thespis alkotta művészetet. Ime a tragœdia állapotja fejlődésének korszakában!

A körvonalakban megállapított művet feltűnő *gyorsasággal* tökéletesítette *Aeschylus*, kinek hatalmas geniusa messze túlhaladva elődeinek vívmányain, csakhamar tetőpontjára emelte a tragœdiát.

¹¹¹ L. az *f*) függeléket.

¹¹² Ilyenek *Aminias*, *Gorgippus*, *M. Aemilius* és *Heraclides* az alexandriai korszakban.

¹¹³ L. a negyedik századbéli tragikusokat.

¹¹⁴ L. a tragikus *Pleiaszt*.

¹¹⁵ L. a tragikus *Pleiaszt*.

MÁSODIK KÖNYV.

A görög tragœdia betetőzése Aeschylus, Sophocles és Euripides által.

ELSŐ RÉSZ.

A három nagy tragikus kora és egyénisége.

A Kr. e. ötödik század Athenæ politikai és szellemi hatalmának korszaka. A század elején kitört perzsa háborúban Miltiades 490-ben Marathonnál, Themistocles 480-ban Salamisnál levervén az ellenfélt tengeren és szárazon, naggyá és uralkodóvá teszik az athenæiek államát. Az önfeláldozó hősiesség, a lelkesült küzdelem ideális kora ez, melynek fényes vívmányai erőteljes életre ébresztve a szunynyadó erőket, vallási és világi dolgokban nagykorúvá teszik az athenæiek genialis szellemét, melynek gyúpontja Pericles kora a század derekán. Ez a nagy államférfiú, kinek fő célja volt a democratiát az aristocraták pártjával szemben végleg megerősíteni, és Athenæet a Spartával való döntő küzdelemre előkészíteni, nem csupán a politikai hatalomban kereste hazája nagyságát. Teljes mértékben birva korának műveltségét, kiváló előszeretettel támogatott minden szellemi törekvést: az irodalom és művészet az ő korában érték el fénypontjukat Athenæben. De a mit Pericles előre látott, s a minek bekövetkezését megakadályozni nem tudta, a század második felében kitörő peloponnesusi háború, melyben az athenæiek oly sokáig védelmezik magukat, a század vége felé megtörte erejüket, és a hegemonia Athenæről Spartára

szállott át. Természetes, hogy az ó kornak ezen romboló harmincz éves háborúja káros hatással volt Athenæ beléletére is. A küzdelem változó sorsa és csapásai megingatták az államrendszert, melyben a Pericles által megalapított democratiát a Cleon-féle demagogia váltotta fel, megingatták a jellemeket, megrendítették az emberi és isteni dolgokban való hitet, fölébresztve a kétkedés és lemondás philosophiáját, s az ily módon megváltozott közszellem, ha nem is szorította háttérbe a művészetet és irodalmat, káros hatással volt annak lényegére.

A kor, melyet a föntebbiekben vázoltunk, a görögök három nagy tragikusának, Aeschylusnak, Sophoclesnek és Euripidesnek korszaka. Életük lefolyásában mind a hárman a Kr. e. ötödik századba tartoznak — Aeschylus 525-től 456-ig, Sophocles 496-tól 406-ig, Euripides 480-tól 406-ig élt — de egyéniségük súlypontja mindeniknél a század más és más korszakába esik: Aeschylus a perzsa háborúk korának, Sophocles Pericles korszakának, Euripides a Cleon-féle demagogia idejének embere. Aeschylus a nagyszabású individualitással előtérbe lépő marathoni hős, ki büszke hazájának hadi dicsőségére s a legbensőbb érdeklődéssel viseltetik annak állami élete iránt, kinek rendíthetetlen vallásossága együtt jár hatalmas phantasiájával; Euripides visszavonult életet él, lelkének harmoniáját megtöri korának hitet, erkölcsöket és állandóságot romboló jellege, erős skepsisével fordított arányban áll csekély és lohadozó phantasiája; Sophocles nem zárkózik el annyira a világtól mint Euripides, de nem is oly activ mint Aeschylus, tehetségének és hajlamainak zavartalan összhangjában élte derült és nyugalmas.¹

¹ A három tragikus egyéniségének, tehetségük és hajlamaik rejtettebb vonásainak megfigyelésére különösen fontos tropusaiuknak miveltség-történeti és költészeti szempontból való vizsgálása és egybe-

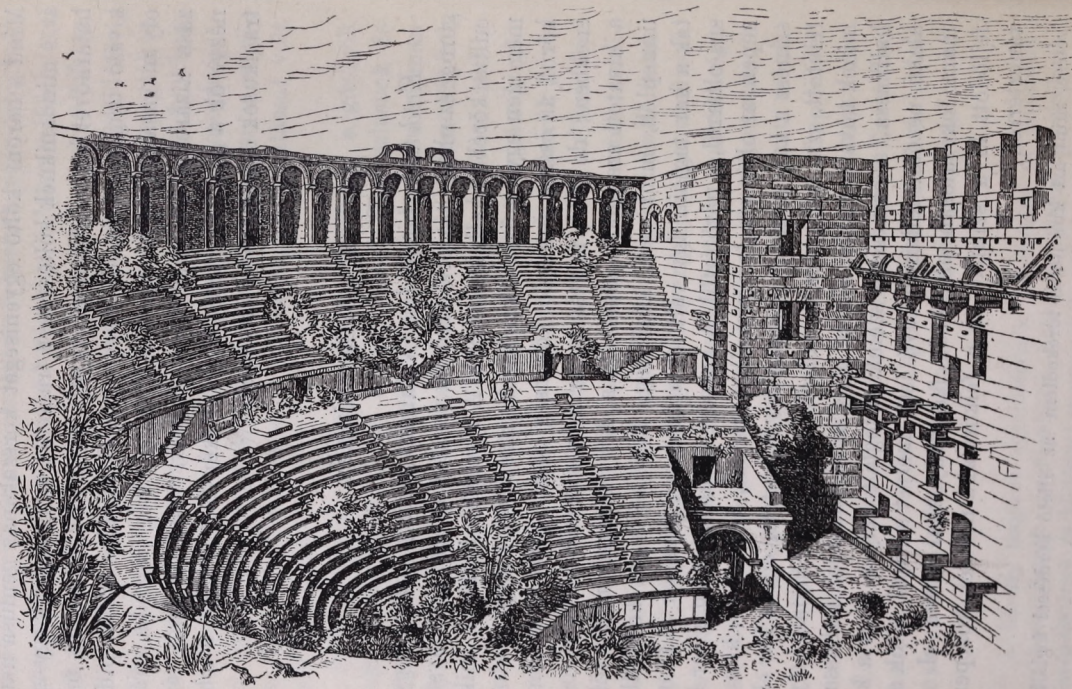
Mind a három költő egyéniségét korszakának geniusa hatja át, s mindenkinek költészete a tragödia virágzásának egy-egy határvívét képezi. Vannak ugyan az ötödik századnak más kiváló tragikusai is, de Aeschylus, Sophokles és Euripides oly magasan kiválnak közülük, hogy a görög tragödia virágzása kizárólag az ő nevükhöz fűződik, valamint hogy ránk nézve ők a görög tragödia egyedüli képviselői, mert a többi tragikusok összes művei elvesztek.

A görög színház.

Eredete és kifejlődése. Valamint a görög dráma, úgy a görög színház (θεατρον) eredetét is Athenæben, a Dionysus-cultus körében kell keresnünk. A legrégibb időkben, mikor még igen egyszerű cyclikus karok szerepeltek Dionysus oltára körül, az összes ünneplő közönség részt vett a tánczban és éneken; de idők folytán a kar művésziessé válván, csak a hivatott szereplők adták elő a dithyrambust, míg a többi ünneplők, mint néző közönség, középre fogva körülállották a kar tagjait. Így vált el a tánczter, közepén a Dionysus-oltárral, a nézőtértől. A karvezető valószínűleg a kar közepén, az oltár-emelvényen állva énekelt, de Thespis, ki mint színész a karvezetővel párbeszédet folytatott, egy a kar előtt felütött, színpad gyanánt szolgáló faállványon foglalt helyet, minek következtében a nép, hogy az előadást jól láthassa és hallhassa, a színésszel szemközt foglalt helyet, s így a köralakú nézőtér félköralakúvá lett, melyet a hátul állók számára fokozatosan emelkedő faállványokkal láttak el. Így fejlődött ki a színpad és a félköralakú nézőtér, közepén a táncztérrel.

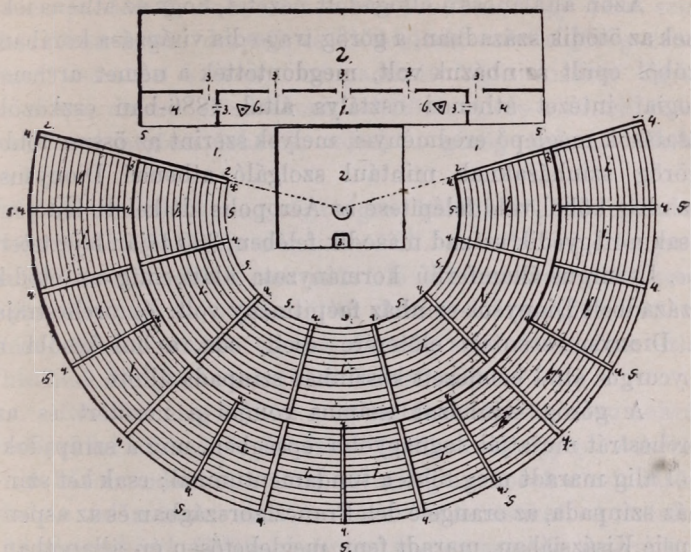
vetése, mint azt kimutatni törekedtem az illető kérdéssel foglalkodó dolgozataimban.

Az aspendusi színház Kisázsiában.

A színpad.

1. προσκήνιον.	4. παρασκήνια.
2. σκηνή.	5. ὑποσκήνιον.
3. αἱ ἄνω πάροδοι.	6. περίακτοι

Az orchestra.

1. αἱ κάτω πάροδοι.	3. Dionysus oltára (a szorosabb értelemben vett θυμέλη).
2. θυμέλη.	

A nézőtér.

1. ἔδραι.	4. αἱ ἐκ τῶν ἔδωλίων κάθοδοι.
2. ἀναλήμματα.	5. κερκίδες.
3. διάζωμα.	

A görög színház tervrajza.

Azon általánosan elfogadott nézetet, hogy az athenæieknek az ötödik században, a görög tragœdia virágzása korában, kőből épült színházuk volt, megdöntötték a német archæologiai intézet athenæi osztálya által 1886-ban eszközölt ásatások meglepő eredményei, melyek szerint az összes többi görög színházaknak mintául szolgáló athenæi Dionysus-színház kőből való felépítése az Acropolis délkeleti lejtőjén, csak a negyedik század második felében, 330 táján fejeztetett be, Lycurgus államférfiú kormányzata alatt, míg az ötödik századbéli Dionysus-színház faépítmény volt, és orchestrája a Dionysus-szentély előterére esett, oda, a hol később a Lycurgus által befejezett köszínház színpada állott.

A görög színházak számos romjai a nézőtért és az orchestrát mutatják legnagyobb épségben, míg a színpadokból alig maradt meg több a fundamentumnál; csak két színház színpada, az orangeié déli Francziaországban és az aspendusié Kisázsiaiban, maradt fenn meglehetősen ép állapotban. A romok kétféle építési rendszert mutatnak: az egyikben a színpad keskenyebb, a nézőtértől különváltan és hátrább áll, orchestrája nagyobb; a másokban a színpad mélyebb, közelebb áll a nézőtérhez és boltívekkel van hozzákapcsolva, orchestrája kisebb. Mint Vitruviusból tudjuk, az előbbieket görög, az utóbbiak római rendszer szerint épített színházak, mert a görög dráma a kar kiváló szerepéhez és a színészek csekély számához képest nagyobb orchestrát és keskenyebb színpadot feltételez, míg a római drámának, mivel abban a nagyobb számú színészekon kívül a kari személyzet is az ülőhelyek számára lefoglalt orchestra helyett a színpadon foglalt helyet, mélyebb színpadra volt szüksége. Római rendszerű színházakat, melyek közé a fent említett orangei és aspendusi színházak is tartoznak, különösen a Kr. e. első század óta kezdtek építeni a görögök, a mióta t. i. náluk is szokásosakká lettek a római jellegű színi előadások, nevezete-

sen a pantomimusok; természetes azonban, hogy ezen színházakban görög drámák is előadattak, mert a görög rendszerű színház keskeny színpadánál fogva kizárta ugyan a római dráma előadásának lehetőségét, de a római rendszerű színházban lehetőek voltak a görög drámai előadások is.

A színházak nagysága igen különböző, de egészben véve jóval felülmulja a maiakét. Pl. az athenæi Dionysusz-színházban a nézőtér színpad felé eső végeinek külső szegletei 88 m., az orchestrában levő belső szegletei 22 m. távolságban vannak egymástól, míg az elisi Aepium színházának színpada csak 10 m. hosszú volt.

Röviden meg kell itt még emlékeznünk az odeumokról, melyekkel több görög városban találkozunk, így pl. Athenænek három odeuma volt. Lényegileg azonosak a színházakkal, s talán azért mellőzi Vitruvius leírásukat. A színház és odeum közti főkülömbőség az, hogy a színház nagyobb és fedetlen, az odeum kisebb és fedett épület. Főképen ének- és zene-versenyek, néha drámai előadások megtartására szolgáltak.

A színpad. A hosszas négyszög alaku színpad (σκηνή) két fő részből állott, a nézőtér felé eső színpadból (προσκήνιον), melynek függőnye nem volt, de, mint az aspendusi és orangei színpadokon levő nyomokból következtethető, valószínűleg a nézőtér felé emelkedő tetőzettel volt ellátva, és a színpad mögötti épületből (a szorosabb értelemben vett σκηνή-ből), melynek úgy a színpadra mint az utcára néző homlokzata, a belső beosztásnak megfelelően, egy vagy két emeletet mutatott, és oszlopokkal meg szobrokkal volt diszítve. A színpadépületből rendszerint öt ajtó (αἱ ἅνω ἀπόδοι) nyílt a színpadra; úgy látszik azonban, hogy a két szélső ajtó nem közvetlenül a színpadra, hanem a színpad oldalain fából készült két oldalépületbe (παράσκηνα) vezetett, melyek a

színészek tartózkodási helyéül szolgáltak, a mikor t. i. azoknak a drámák követelményeihez képest nem hátulról, hanem oldalról kellett fellépniök. A fal (ὀπισκῆνιον, e szó a színpad alatti pinczehelyiséget is jelöli), mely a színpadnak orchestra felőli részét határolta, a színpad magasságához képest 10 – 12 lábra emelkedett.

A színpadi festészet (σκηνογραφία), melyet valószínűleg Aeschylus használt először, az ötödik században még egyszerű lévén, csak nagyjában jelezte az ábrázolandó dolgokat, és úgy látszik, csak a színpad hátsó- és oldal-falainál alkalmaztatott, de N. Sándor után művésziessébbé vált, és tetőpontját a harmadik század első felében érte el, Ptolemæus Philadelphus alexandriai udvarában. A hátsó decoratio, mely valószínűleg fa keretben volt felállítva a színpad hátsó fala előtt, oly távolságban, hogy a kettő közötti téren a színészek szabadon mozoghattak, palotát, templomot, sátozt vagy sátoros tábozt, közönséges házat, valamely istennek szentelt ligetet, erdőséget vagy barlangot ábrázolt; az oldaldecoratio a színpad oldalépületei előtt álló két, csapon forgó, háromszögű faoszlopra (περίακτοι) volt illesztve, és az illető darab színterének vidékét jelezte. Egyes massiv decoratiók a hátsó diszítvány előtt vagy a színpad közepén állva, oltárt, szobrot, síremléket, sziklát vagy szikladarabot jeleztek, vagy pedig ülések gyanánt szolgáltak. Hogy a szereplő személyek szükség esetén az épület emeletén vagy tetején megjelenhessenek, mint Agamemnon elején az űr a királyi palota tetején, a hátsó decoratio és a színpad fala között egy falépcsőt (διστεγία) állítottak fel, melyen a színész úgy foglalhatott helyet, hogy a decoratio által ábrázolt épület emeletén vagy tetején levőnek tűnt fel.

A gépezetek közül első sorban az eccyclemát (ἐκκύκλημα) kell említenünk, mely a hátsó diszítvány által jelzett épület ajtaján kihengerítve, arra szolgált, hogy azon személyt vagy

személyeket, kiket az illető dráma technikája szerint az épület belsejében levőknek kell képzelnünk, a nézők előtt láthatóvá tegye, mert a görög *decoratio* soha se mutatta a ház belsejét. Így jelenik meg Agamemnonban Clytæmnestra az *eccyclemán* Agamemnon és Cassandra holttestével. Az istennek megjelenésére szolgált egy magasban levő állvány (*θεολογεῖον*), mely valószínűleg a színpad hátsó falán volt elhelyezve, a *decoratio* által feltüntetett épület felett, és ugyanezen állványon lehetett a leeresztő és felemelő gépezet is (*αἰώρημα, μηχανή*, innen a *deus ex machina* kifejezés), melynek segítségével az istenek a díszlet-jelzette épület mögé vagy mögül, a magasból a földre vagy a földről a magasba emelkedtek. A mélységből a föld színére való emelkedést vagy a föld alá sülyedést a színpad alatti pinczéből felvezető lépcső (*χαρώνειοι κλίμακες*) és az ugyanitt elhelyezett emelő és sülyesztő gép (*ἀναπίσματα*) tette lehetővé. Más gépek a villámlás (*κεραυνοσκοπεῖον*) és mennydörgés (*βροντεῖον*) előidézésére szolgáltak.

Az *orchestra* (*ὀρχήστρα*) félkör alakú, de a félkörön túlterjedő rendszerint kövezett sík tér volt a színpad és nézőtér között, egy nivauban az oldalokon levő s a kar bevonulására szánt két bejáróval (*αἱ κάτω πόοδοι*), melyek közül a nézőtérrel tekintve a jobboldali bejáró a dráma színterére nézve az otthon, a baloldali az idegen föld tájékát jelezte. Tehát a kar majd a jobb- majd a baloldali bejárón lépett fel, a szerint, a mint a dráma színteréhez képest otthoniakból állott, mint a Perzsákban, vagy idegen földről jöttekből, mint az Eumenidákban. Ha meggondoljuk, hogy a görög közönséget se színlap, se szöveg nem tájékoztatta, megértjük, miért volt szükséges a görög színházban ez a tájékoztató stereotyp elrendezés, mely különben az athenæi Dionysus-színház fekvésében leli magyarázatát, a mennyiben Athenæ nagyobb része és a kikötő a nézőktől jobbra

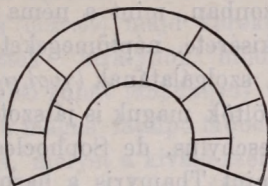

terült el. A kar néha felment a színpadra, és viszont a színészek is lementek néha az orchestrába; de mivel a színpad átlag 10—12 lábbal volt magasabb mint az orchestra, a színpad és az orchestra közti közlekedés csak úgy vált lehetőségé, hogy az orchestrán a színpad közvetlen közelében egy faállvány (θυμέλη) állíttatott fel, mely csak kevéssel volt alacsonyabb a színpadnál, s azzal egy-két lépcsővel volt összekötve. Dionysus oltárának (a szorosabb értelemben vett θυμέλη-nek) a faállvány nézőtér felé eső oldalán kellett állani, hogy hely legyen a kar táncmozdulatai számára.

A nézőtér (θέατρον szorosabb értelemben véve), mely rendszerint lejtőn épült, egymás mögötti körökben a színpadépület magasságáig emelkedő ülősorokból (ἔδραι) állott, s egy félkörön túlmenő kördarabot képezett, úgy hogy szárnyai egymáshoz közeledtek; némely színháznál azonban a félkörön túl eső ülősorok a félkör végpontjaira vont érintők irányában haladtak tozább, hogy a szárnyakon ülők jobban láthassanak. Az utóbbi esetben a szárnyakat határoló falak (ἀναλήμματα) a színpad előfalával egyenközüen haladnak, az előbbi esetben az orchestra felé meghosszabbított vonalaik tompa szög alatt találkoznak. Azon színházak, melyeknek nézőtere tiszta félkört képez, és a legfelső ülősor mögött a színpadépülettel egyenlő magasságú oszlopcsarnokkal (porticus) van ellátva, mint az aspendusié és orangeié, rómaiaknak tekintendők. Az ülősorok, melyek közül különösen a szélesebb alsóbb sorokon székek (θρόνοι) állottak az előkelők számára, kettős irányban voltak tagozva: vízszintesen a körjáró (διάζωμα) által, mely a nézőtér alsó és felső részre osztotta, és függélyesen a végig haladó lépcsők (αἱ ἐκ τῶν ἐδωλίων καθοδοί) által, melyek a nézőtér ékekre (καρχίδες) osztották. A felső részen melléklépcsők sokszorozították a függélyes tagozást. Vitruvius nyolcz fő és hét melléklépcsőt követel, de a romok rendszerint több fő és

melléklépcsőt mutatnak, és néha az alsó és felső részen váltakozó sorrendben, így módon:

Hasonlóképen Vitruvius említi, hogy a jó akustika előidézése céljából a nézőtérben bizonyos systema szerint hangolt érczedényeket (ἤχιστα) állítottak fel egyenlő távolságban egymástól, és pedig kis színházban tizenhármat a középben, nagy színházban tizenhármat-tizenhármat a nézőtér egy negyedrésze és három negyedrésze magasságán, tizenkettőt fele magasságában. Bejárókul az orchestra bejárói szolgáltak, csak a római rendszerű, porticussal ellátott színházakban nyíltak ajtók (vomitoria) a nézőtérbe a kör külső területén.

A színészek. Az első színészt (ὀρχηστῆς, Fülöp ideje óta τεχνίτης) Thespis léptette fel, Aeschylus a másodikat, Sophocles a harmadikat, kinek működése óta rendszerint három rangfokozatban megkülönböztetett színész között osztották fel a tragoedia (és satyrdráma) összes, tehát női szerepeit is. A szerepfelosztás módjára nézve csak annyiban vagyunk tájékozva, hogy az első színésznek (πρωταγωνιστής) jutottak a legnagyobb és legnehezebb szerepek, tehát különösen a főszemély szerepe, a másodiknak (δευτεραγωνιστής) a főszeméllyel ellentétben álló személyeké, míg a harmadik színész (τριταγωνιστής) a könnyű királyi szerepeket és a deus ex machina személyeit játszotta. Néha egy negyedik színészre is szükség volt, nevezetesen a gyermekek szerepeinek játszására, de mivel az állam csak három színész díjazási költségét

fedezte, a költő ilyen esetekben a kar költségeit viselő polgár, a choregus bőkezűségétől függő kivételes szolgálatra (παρχορήγημα) volt utalva. Az úgynevezett néma személyek (κωφὰ πρόσωπα) azonban, mint a néma szerepek előadói, előkelő személyek kísérete, néptömegeket képező statisták, a choregus rendes szolgálatának (χορήγημα) körébe tartoztak. Kezdetben a költők maguk is játszottak darabjaikban, mint Thespis és Aeschylus, de Sophocles már csak kétszer lépett fel, egyszer mint Thamyris a hasonló című tragœdiában, más alkalommal a Mosónókban mint Nausikaa, később gyöngé hangja miatt visszavonult; Euripides egyszer se kísérlette meg a színészkedést. A színészek felfogadására a költőnek is befolyása volt, mert csak úgy érthető, hogy Aeschylus kedvencz színésze Cleander és Mynniscus, a Sophoclesé Clidemides és Tlepolemus, az Euripidesé Cephisophon volt, és hogy Sophocles a színészekre való tekintettel írta főszerepeit.

A tragœdia öltözéke nagyon elütött a rendes öltözködési módtól, minek okát abban találhatjuk, hogy a tragœdia eredetéhez képest, Dionysus papjainak öltözkéből fejlődött ki. Thespis öltözeteiről nincs tudomásunk, de az ókoriak egyhangú nyilatkozata szerint Aeschylus volt az, ki — talán az eleusisi mysteriumok papjainak viseletét is felhasználva — a görög tragœdia öltözkését megszabta, mely, a míg csak görög tragœdiákat előadtak, mindig ugyanaz maradt, s legfőlebb az alexandriai korszak elején vált gazdagabbá és fényesebbé. Aeschylus főtörekvése az volt, hogy nagyszabású istendramáihoz és a színház rendkívüli nagyságához mértén, hosszú alsó és felső ruhákkal, a mell és has kitömésével (προσπερνίδιον, προχασπίδιον), magas álarcczal és lábbelivel emberfelettiekké tegye alakjait. A kézig érő újjal ellátott, hosszú tarka alsó ruha (χιτών), magasan a mell alatt övvel (ζωστήρ) összeszorítva, számtalan redőkben ereszkedett alá,

s úgy látszik, egyaránt a férfiak és nők öltözéke volt; az utóbbiak különösen uszályos ruhát (συντοὺς πορφυροῦς) viseltek, míg az alacsonyabb származású személyek alsó ruhái rövidebbek voltak. Hosszú volt a felső ruházat is, melyet, majd hosszúdadra (μάτιον) majd kerekre szabva (χλαμύς), a váll köré vetettek; királynők biborszegéllyel ellátott, fehér hosszúdad felső ruhát (παράπηχον) viseltek. Aeschylusnak tulajdonítják a magas fatalpú lábbeli (ἐμβάτης, cothurnus) feltalálását is, melyet a kiváló személyek viseltek, míg a csekélyebb ranguaknak alacsonyabb talpú vagy közönséges lábbelijük volt. Természetes, hogy a magas cothurnussal való járás bajos volt, melynek biztosabbá tételére — eltekintve a királyok jogarától — nemcsak öregek, hanem más személyek is hordtak botokat. A satyrdráma öltözékei, mivel a tragoedia személyei benne is felléptek, egészen véve azonosak voltak a tragoedia öltözékeivel, de az élénkebb játék lehetősége czéljából az alsó ruha rövidebb volt, s a cothurnus valószínűleg hiányzott. A satyrdrámában kiváló szerepet játszó öreg Silenus (πάππος Σειληνός) ruházata egy kecskebőrből vagy ehhez hasonló anyagból készített térdig érő öltözet volt, mely a kezeket szabadon hagyta, míg a lábak hasonló anyagból készült nadrággal voltak ruházva.

Az álarcz (πρόσωπον) használata az arcznak Dionysus ünnepein való befestéséből és eltakarásából ered, mert a Dionysust ábrázolónak arra kellett törekedni, hogy magát ismeretlenné tegye. Thespis használta először a vászonból készült álarczot, Aeschylus festéssel tökéletesítette és az egész fejre kiterjesztette, s így maradt az használatban mindvégig. Az álarczok természetesen nem ábrázolhattak egyéneket, csak típusokat (ἔνσκηνα πρόσωπα), s ezzel a körülménnyel szorosan összefügg a görög drámai alakok tipikus természete, valamint csakis az álarcz használatából érthető, hogy egy színész több szerepben lépett fel, és hogy a női szerepeket is

férfiak adták elő. Néha különös jellegű álarczok (ἔκσκηνα πρόσωπα) is szükségesek voltak, mint pl. a szarvas Actaeoné vagy a vak Phineusé, és ha a cselekvény folyamában az arcz feltünőbb változáson ment keresztül, mint Oedipusnál Thamyrisnál megvakulásuk folytán, a színésznek ahhoz képest a tipikus álarczot megfelelő jellegű álarczczal kellett felváltani. A satyrdrámában részint a tragödia álarczai, részint a satyrdráma specialis alakjainak megfelelő álarczok használtak.

A görög tragödia szerepei (διατιθέναι τὴν τραγωδίαν) igen sokat követeltek a színésztől. Jártas kellett hogy legyen nemcsak a szavalásban és taglejtés művészetében, de az énekben és melodramatikus előadásban is (παρακαταλογή, recitatio), mert a reá eső lyrai részletek (panaszdalok, színpadi és magán dalok) részint énekelve, részint melodramatikusan adattak elő fuvolakiséret mellett, míg a dialogus taglejtéssel szavaltatott, melynél az arcz mimikáját pótló újjjátéknak fontos szerepe volt. Hangjának kitartónak, erősnek és érczesnek kellett lenni, hogy betölthesse a roppant nézőtért, de emlékező tehetsége se lehetett mindennapi, mert sügő, úgy látszik, nem volt (a Plutarchus által említett ὀπορολαός talán csak rendezőt jelent). Aeschylus és Sophocles idejében a színészek művészete ünnepies és méltóságos volt, de már Euripides korában divatozni kezdett a virtuositás, mely tetőpontját az alexandriai korszakban érte el.

A kar (χορός), mely bevonulása előtt a színpadépületben tartózkodott, és szereplésének befejeztével is ugyanoda vonult vissza, Aeschylus idejében tizenkét személyből (χορευταί) állott. Személyeinek száma valószínűleg abból magyarázható, hogy az attikai dithyrambus ötven tagból álló kara a tetralogia négy darabja között lehetőleg egyenlő részekre osztatván fel, egy drámára tizenkét tag, s az egész tetralogiára negyvennyolcz jutott. Feje a karvezető (χορυφαῖος)

volt, ki egyszersmind az egyik félkarvezető (παραστάτης) szerepét is magára váltatta. Sophocles a személyek számát tizenötre emelte, behozván a hármás tagoltság elvét, oly módon, hogy a hat személyből álló két félkarnak egy-egy félkarvezetőt adott, minek folytán a karvezető az első színésznek, a két félkar, illetőleg két félkarvezető, a második és harmadik színésznek felelt meg technikájában. Sophocles óta a kar tagjainak száma állandóan tizenöt volt. A satyrdráma karának személyei valószínűleg ugyanannyian voltak mint a tragödiában.

Az öltözék — a tánczra való tekintetből — felső ruhán kívül egy rövidebb alsó ruhából és alacsony talpú lábbeliből (κρηπίδες) állott, míg a satyrdráma karának tagjai egyéniségüknek megfelelő ruházattal bírtak, nevezetesen a Silenusok, kiknek öltözete olyasféle volt, mint az öreg Silenusé. Viselték az álarczot is, a tragödia és satyrdráma karának tagjai egyaránt.

A karnak — elűtőleg a dithyrambus köralakú karától — kétféle alapállása volt: négyszögű (τετράγωνος), hosszabb (κατὰ στοίχους) vagy rövidebb (κατὰ ζυγά) egymás mögött álló sorokból, és félkari (ἡμιχόρια) állása, mint a következő táblázat mutatja:

Szinpad.

Tizenkét személyből
álló kar.

Tizenöt személyből álló kar.

κατὰ στοίχους.

στοῖχος γ' ↓ ↓ ↓ ↓	↓ ↓ ↓ ↓ ↓	στοῖχος γ' (δεξιοστάται v. τριτοστάται)
στοῖχος β' ↓ ↓ ↓ ↓	↓ ↓ ↓ ↓ ↓	στοῖχος β' (λαυροστάται v. δευτεροστάται)
στοῖχος α' ↓ ♀ ¹ ‡ ¹ ↓	↓ ‡ ¹ ♀ ¹ ‡ ¹ ↓	στοῖχος α' (ἀριστεροστάται v. πρωτοστάται)

¹ ♀ a karvezetőt, ‡ a félkarvezetőt jelöli.

κατὰ ζυγά.

ζυγὸν δ'	↓	↓	↓	↓	↓	↓	↓	ζυγὸν ε'
ζυγὸν γ'	↓	↓	↓	↓	↓	↓	↓	ζυγὸν δ'
ζυγὸν β'	↓	↓	↓	↓	↓	↓	↓	ζυγὸν γ'
ζυγὸν α'	♀ ¹	♂ ¹	↓	↓	♂ ¹	♀ ¹	♂ ¹	ζυγὸν β'
								ζυγὸν α'

ἡμιχόρια.

↓	↓	↓	↓	↓	↓	↓	↓
↓	↓	↓	↓	↓	↓	↓	↓
↓	♀ ¹	♂ ¹	↓	↓	↓	↓	↓
				♂ ¹		♂ ¹	
							♀ ¹

Nézötér.

A táblázat olyan állásban mutatja a kart, a minőben a fő kardalokat (parodust, stasimumokat) énekelte, t. i. a közönség felé fordulva, míg a felvonások (episodiumok) alatt természetesen a színpad felé fordult. Az említett két alapállásban történt a kar be- és kivonulása is; az egyenként való fellépés (καθ' ἑνα, σποράδην), mint valószínűleg Aeschylus Hetek Theba ellen című tragödiájában és Sophocles colonusi Oedipusában, csak ritkán fordulhatott elő.

A szerepfelosztás módját illetőleg meg kell jegyeznünk, hogy az egész karon kívül nemcsak egyes csoportok, nevezetesen a félkarok és a négyszögű alapállás hosszabb és rövidebb sorai, de egyes kartagok is szerepeltek, főképen a karvezető s a két félkarvezető, vagy néha a négyszögű alapállásban a hosszabb vagy rövidebb sorok de sőt az egész kar tagjai is egymásután. Annak ismeretét, hogy mikor melyik szerepfelosztási módot alkalmazták, úgy szólva kizárólagosan

csak maguknak a drámáknak ezen szempontból való tanulmányozásából meríthetjük, de az ebbeli számos és sok tekintetben éles elméjű kutatások mindeddig biztos eredményekre nem vezettek, és alig hihető, hogy valaha a részletekre is kiterjeszkedő biztos ismeretekre juttathatnának. Tehát csak annyit jelezhetünk általánosságban, hogy az egész kar és a csoportok leginkább a fő kardalokban (parodusokban, stasimumokban), az egyesek főképen a panaszdalokban (commusokban), a karnak e dialogusba eső rövid közbeszólásaiban (interloquiákban) és dialogikus részeiben szerepeltek, mely utóbbiakat rendesen a karvezető folytatta a színészszel. Az előadás módja a lyrai részekben (parodusokban, stasimumokban, commusokban, interloquiákban) majd unisono ének majd melodramatikus játék volt fuvolakiséret mellett, a dialogikus részekben taglejtéssel kísért szavalás. A tragödia táncza (ἐμμελεια), melyet a kar bizonyára csak a lyrai részek előadása alatt lejtett, lassú és ünnepélyes tánczalakzatokból (σχήματα) állott, melyeket a kísérő zenével együtt a költő componált művéhez. A táncz művészete csakhamar sokoldalú, virágzó művészetté fejlődött ki (az adatok igen sok tánczalakzat nevét említik), de a peloponnesusi háború idejében úgy látszik hanyatlani kezdett, mert egy comoedia-író (Aristophanes vagy Plato) a miatt panaszkodik, hogy a tragödia kara mozdulatlanul állva énekli dalait. A satyrdráma táncza (σίκιννις) élénk és tréfás volt, s félszeg mozdulataival különösen a tragödia tánczát tette nevetségessé. A zenész — a tragödiában és satyrdramában egyaránt — egy hosszú, ujjas alsó és egy felső ruhát viselt (mint a tragikus színész), fején koszorúval, s talán álarcczal is; a kar be- és kivonulásánál a menet élén állott, s az előadás alatt a karral együtt az orchestra faállványán foglalt helyet.

A közönség. Az athenæi néző közönséget (θεαταί) első sorban a polgárok és zsellérek képezték. A nők némelyek

véleménye szerint általában véve nem látogathatták a színházat, mások nézete szerint csak a tragœdiai előadásokon lehettek jelen, de legvalószínűbb az, hogy nekik is meg volt engedve részt venni mindennemű színi előadásokon, jóllehet visszavonult életmódjuknál fogva különösen a túlságosan szabad szellemű comœdiát bizonyára csak kevesen látogatták. Részt vehettek továbbá mindennemű előadáson a gyermekek, rabszolgák és idegenek is.

Az athenæi színház látogatottsága azon nagy érdeklődésnél fogva, melyet az athenæiek a drámai előadások iránt tanúsítottak, igen nagy volt. Plato (Conviv., p. 175, e) több mint 30,000 nézőről tesz említést, kissé túlozva, mert az athenæi Dionysus-színházban k. b. 27,500 nézőnek volt helye. A proedriával (προεδρία) megtisztelt előkelők, kik közé a papok, papnők, archonok, hadvezérek, a harczban elesettek árvái, az állam jóltevői, idegen államok követei, sőt egész városok polgárai tartoztak, az alsóbb sorokon foglaltak helyet, nevezetesen Dionysus Eleuthereus papja a legalsó sor közepén. A nagy közönség, mivel számozott helyek nem voltak, valószínűleg testületek és néposztályok (φυλαί) szerint a nézőtér egyes ékeibe volt beosztva. A belépti jegyeket az orchestra két bejárójánál levő pénztáraknál váltották. Már a reggeli (ἄριστον) után mentek színházba, s hogy az alkonyat beálltáig tartó előadásokon mindvégig jelen lehessenek, lehetőleg kényelmessé tették hosszas ott tartózkodásukat: ülőpárnákra helyezkedtek, ernyőket feszítettek ki a nap heve ellen, és eledelt vittek magukkal, melyet néha egyes jóltevők osztattak szét a nézők között, vagy maguk a költők is, hogy jóindulatukat megnyerjék.

A nézők, mint Dionysus ünnepét ülő közönség, koszorút hordtak fejeiken, de a színi előadások vallásos jellege daczára viselkedésük gyakran nagyon is élénk volt, s azért a rend fenntartásáról külön hivatalnokok (ῥαβδούχοι) gondoskodtak,

kik az orchestra faállványán foglalva helyet, az archon parancsa alatt állottak. Az athenæiek élénk fogékonysággal és fejlett műízléssel kísérték az előadások menetét: gyakran könnyekig meghatva tapssal (κροτεῖν), lármával (θορυβεῖν) és «hogy volt»-okkal (αὐθαί) adtak tetszésüknek kifejezést; szigoruan megkövetelték a színésztől az érthető kiejtést, füttyöltek (συρίξειν), nyelvükkel csattintottak (κλώζειν), és dobogtak (περνοκοπεῖν), ha a darab vagy a színészek játéka nem tetszett. Néha azonban túlságos arányokat öltött az élénkség: beledúdoltak (συντερετίζειν) a tetszetős melodiába, kövekkel dobáltak (καταλεύειν) a rossz színészre, sőt, ha játéka nagyon rossz volt, követelték és ki is eszközölték megkorbácsolásukat (μαστιγοῦν). Természetes, hogy ily sokat követelő és szeszélyes közönség előtt nehéz volt a színész győzelme (εὐημερεῖν), és könnyen megesett a bukása (ἐκπίπτειν). A figyelem kiterjedt egyes nézőkre is, kiknek megjelenését majd a tetszés, majd a nem tetszés nyilatkozataival fogadták.

Az előadások. Míg korunkban a színi előadások lehetőleg gyakran rendeztetnek, Athenæben s általában véve az ókorban, csak bizonyos alkalmakkor tartattak. Az athenæi színi előadások Dionysus tiszteletére rendezett ünnepélyek lévén, csak ezen isten ünnepein voltak szokásban. Athenæben négy ilyen ünnep volt, u. m. a Vidéki Dionysziák (Διονύσια τὰ κατ' ἀγρούς, Διονύσια τὰ μικρά) Posideon (deczember-januárius) havában, a Lenæák (Διονύσια ἐπὶ Ληναίῳ, τὰ Λήναια) Gamelion (januárius-februárius) havában, az Anthesteriák (τὰ Ἀνθεστήρια) Anthesterion (februárius-márczius) havában, és a Nagy Dionysziák (Διονύσια μεγάλα, Διονύσια τὰ ἐν ἄστει) Elaphebolion (márczius-aprilis) havában, melyek közül azonban az Anthesteriákon nem tartottak színi előadásokat. A Vidéki Dionysziákon honosodott meg először Attikában a sicyoni dór lyrai tragœdia; később a hatodik század második felében 536 táján, Pisistratus az Acropolis délkeleti

oldalán Dionysusnak szentelt helyen (Λήναιον) megalapította a Lenæákon való tragœdiai versenyeket, s ezeken teremtette meg Thespis a lyrai tragœdiából, mely időközben talán főképen Megacles kezdeményezése folytán a vidékről a városba költözött, az attikai dráma tragœdiáját; végül a Nagy Dionysiáknak a perzsa háborúk idejében való szerveztével ez az ünnep képezte a talajt, melyen a görög tragœdia tetőpontját érte el, s a melyen a római császárok koráig adattak elő tragœdiák, habár a harmadik század óta nem rendszeren évenként. Az archon eponymus vezette a Nagy Dionysiák versenyeit, melyeken az ötödik században valószínűleg három költő versenyzett három napon át tetralogiákkal, s a győztes költőn és choreguson kívül a győztes színészt (protagonistes) is koszorúval tüntették ki. Az archon basileus által rendezett Lenæákon a Nagy Dionysiák megalapítása után hosszú időn át csak comœdiák adtak elő; az ötödik század utolsó évtizedeiben újból szervezték ugyan a tragœdiai versenyeket, de ezek, kikéve Demosthenes idejét, aligha ismétlődtek rendszeren évenként, s aligha léptek fel a költők mindig új darabokkal, míg a comœdiai előadások a Nagy Dionysiákon kívül ezen ünnepnek is mindvégig állandó sajátját képezték. A Vidéki Dionysiákon (a Piræeusbán, Eleusisban stb) a községi előljáró (δήμαρχος) felügyelete alatt csak a városban előadott tragœdiák és comœdiák kerültek színre, a községek szűkebb anyagi körülményeihez képest szerényebb kiállítással.

Az előadások költségeit Athenæ virágzási korában hárman fedezték: a choregus, a színházbérlő és az állam.

A choregia (χορηγία), melynek kötelezettsége felváltva hárult a vagyonos athenæi polgárokra, valószínűleg a hatodik század utolsó éveiben, Clisthenes idejében lépett életbe, míg azelőtt a színi előadások költségeit a Pisistratidák viselték. A néposztályok (φυλαί), nem sokára a lefolyt versenyek

után, kijelölték körükből a versenyek felügyeletével megbízott archon előtt következő versenyek számára való choregust (χορηγός), kinek athénai polgárnak kellett lenni (a zsellérek csak a Lenæákon vállalhattak choregiát), s az archon a versenyre bocsátott költők mindenikének rendelkezésére bocsátott egy-egy choregust, ki működését az illető néposztály nevében folytatta, úgy hogy győzelme vagy veresége első sorban az illető néposztályt illette. A choregus kötelessége volt a kar tagjait előkészíteni és díjazni (nem tudjuk, külön kart-e a tetralogia mindenik darabja számára, vagy csak egyet az egész tetralogia részére), gyakorlataik számára egy arra való helyiséget (χορηγεῖον) rendelkezésükre bocsátani, azok tartama alatt őket élelmezni és az ünnepély befejeztével megvendégetni; gondoskodott a kar tagjainak öltözékeiről és álarczairól, fizette a sorsolás útján neki juttatott fuvolást, és, ha a költő maga nem gyakorolta be a kart, a szintén sorsolás útján számára kijelölt karmestert (χοροδιδάσκαλος), míg neki magának ünnepies ruhában és megkoszorúzva kellett az előadásokon megjelenni. Egyéb rendes és kivételes szolgálatairól a színészeknél szözlöttünk. A kar, mint Dionysus szolgálatában levő szent testület, fel volt mentve a hadi szolgálat alól, és valószínűleg a choregus is, ki győzelem esetén az állam költségén megkoszorúztatott és egy érczből készült három-lábast (τρίπους) kapott jutalmul, melyet a győzelemről szóló felirattal ellátva, saját költségén a színház közelében felállított, vagy az üléssorok felett, vagy az Acropolis körül vezető uton, mely az ott elhelyezett három-lábasokról Tripodesnek (Τρίποδες) neveztetett. A peloponnesusi háború utáni mostoha időkben két néposztály fedezte egy choregia költségét, melynek szervezete a negyedik század utolsó éveiben, Demetrius Phalereus idejében, mikor a vagyon kevesek kezében összpontosult, lényeges változáson ment keresztül, a mennyiben egy a nép által egy évre választott versenybiztos

(ἀγωνοθέτης) megbizási ideje alatt az összes mûzsai versenyek költségeit fedezte. A császárok korában a versenybiztonság kívül a choregus is újból szerepel.

A színházbérlő (θεατροπώλης) a beléptidíjakból remélt nyereség fejében bérbe vette az athenæi államtól mint tulajdonostól a színházat, melyet kötelessége volt jó karban tartani (azért nevezik ἀρχιτέκτων-nak is); gondoskodott továbbá a proedriával megtisztelt előkelőszemélyek számára való helyek fenntartásáról, és valószínűleg fedezte a színpadi kiállítás és a színészek ruházatának költségeit.

Az állam (δημόσιον) a költőkön és az előadások folyama alatt a rend fenntartására kirendelt hivatalnokokon kívül valószínűleg a színészeket is díjazta, és gondoskodott a győztes költőnek, színésznek és choregusnak adandó koszorúról, valamint a győztes choregusnak szánt három-lábasról. Mindezen közvetlen kiadásoknál sokkal jelentékenyebb közvetett kiadást képezett a két obolusnyi (k. b. 12 krajczárt kitevő) belépti pénz, a theoricon (θεωρίκον), melyben, valószínűleg 454 óta, a mikor t. i. a szövetségi pénztár Delusból Athenæbe helyeztetett át, Pericles indítványára minden athenæi polgár részelt. Kezdetben a színi előadásokhoz való bemenet szabad volt, később talán a Pisistratidáknak 510 táján való kiűzetése vagy a nézőtér faállványainak 500-ban történt összeomlása után, az athenæiek beléptidíj szedésére határozták el magukat, míg Pericles különösen a szegényebb polgárookra való tekintetből keresztül nem vitte az említett sajátyszerű intézkedést. A négyszázak uralmának megszűntetése után 411-ben eltörölték a theoricon-t, de már a következő évben ismét helyreállították, és Demosthenes, ki az állam pénzét inkább a Fülöp elleni háború erélyesebb folytatására szeretne volna fordíttatni, hiába küzdött annak a színi előadásokra és egyéb élvezetekre való pazarlása ellen. Az alexandriai korszakban talán csak keveseknek osztották ki

a theoriconts a későbbi időkben valószínűleg egészen mellőzték.

A versenyre (ἀγών) lépni kívánó költő darabját az illető archonnak nyújtotta be, ki azt bírálat alá vetvén, ha előadásra érdemesnek tartotta, kart juttatott a költőnek. A színészek közül a protagonistát oly módon kapta, hogy a jelentkező protagonisták közül három vizsgálat útján kiválasztatván, közülük egy-egy a versenyző három költőnek odasorsoltatott; a győztes protagonistát a következő évben előzetes vizsgálat nélkül bocsátották kisorsolás alá. De ez az eljárás mindig nem divatozhatott, különben Sophocles nem irhatott volna a színészekre való tekintettel főszerepeket. A költő kötelessége volt a darabot betanítani (διδάσκειν, miért is gyakran διδάσκαλος-nak neveztetik), az öltözeteket és álarczokat meghatározni, szóval a rendező szerepét játszva, a darab színrehozatalát vezetni; néha azonban más általa díjazott egyénre bízta a színrehozatal vezetését, és a kar betanítását, mely utóbbi esetben, mint említettük a choregusnak saját költségén kellett karmestert fogadni. A költő gyakran magát meg nem nevezve bízta másra művének színrehozatalát, az illető neve alatt, mint Aristophanes több ízben, és Euripides Andromache színrehozatala alkalmával. Ha meghalt költők művei adattak elő, a győzelem az esetleges örököseket illette.

Mikor a negyedik században szokássá vált a három nagy tragikus műveit ismételten előadatni, a színészek többféle változtatásokat tettek a szövegben. Ennek elejét veendő, Lycurgus a három nagy tragikus műveiből hivatalos példányt készíttetett, melyet az állami irattárban helyeztek el, azon czélból, hogy a színészek kéziratai a szerint javíttassanak. De ezen intézkedés csak az állami felügyelet alatt levő színi előadásoknál érvényesülhetvén, nem akadályozhatta meg a szövegnek színészek által való megváltoztatását, mely-

nek nyomai még a ránk maradt szövegekben is láthatók. Hír szerint a Lycurgus-féle hivatalos példány a harmadik században az alexandriai könyvtárba jutott Ptolemæus Euergetes idejében, ki azt az athenaiektől lemásolás céljából tizenöt talentumnyi bánatpénz lefizetése mellett kikölcsönözvén, magának tartotta, és helyette egy díszes másolatot küldött az athenaieknek, átengedvén nekik a bánatpénzt.

Ha a Nagy Dionysiákon való versenyre minden elő volt készítve, röviddel az előadások előtt megelőzte azt az Enneacrunus nevű forrás melletti Odeumban (a Dionysus-színház közelében) az Elaphebolion nyolczadik napján egy előverseny (προάγων), melyen, mint a tulajdonképeni színi előadások bevezető ünnepélyén, a költőket, choregusokat, színészeket és karokat ünnepi díszben (megkoszorúzva) — de nem színi öltözetben — a közönségnek bemutatták, s az előadandó színjátékokat hivatalosan tudatták. Helytelen az a nézet, hogy az előverseny az előadások főpróbája volt, mert az Asclepius-ünnepély napjára esvén, távolról se juthatott elég idő az összes előadandó darabok csak egy részének is próbakénti előadására. Meddig volt az előverseny szokásban, nem tudjuk, valószínű azonban, hogy a császárok korában a görög színházakban való azon szokás, hogy közvetlenül az előadások előtt a költő és a darab nevét a közönséggel tudatták (προαναφώνησις), az előversenyből fejlődött ki. Az előadások idejére Dionysus lenæumi szentélyéből az isten szobrát a színházba vitték, és az orchestrában, talán Dionysus Eleuthereus papja ülésének közelében vagy Dionysusnak az orchestra főállványán levő oltárán, elhelyezték. Az előadás napján az összegyűlt nép nevében tisztító áldozatot (καθάρσιον) mutattak be, s valószínűleg egy másik áldozatot Dionysusnak. A versenybírák választása bizonyos idővel az ünnepélyek kezdete előtt történt, oly módon, hogy a tanács tagjai és a choregusok mindenik néposztályból bizonyos számú fér-

fiut választottak ki, neveiket mindenik néposztálynak külön-külön szánt urnákba dobták, s az urnákat lepecsételve az Acropolison, valószínűleg a Parthenonban, elhelyezték; az előadás napján valamennyi ily módon kijelölt férfiú megjelent a színházban, hol az archon az oda hozott urnák mindegyéből egy-egy nevet kihúzott, s így a tíz néposztályhoz képest tíz tagból álló bíróságot megalakította. Ezek után a kisorsoltakat áldozat bemutatása mellett megeskették, hogy tisztóket igazságosan fogják végezni. Most vette csak kezdetét a verseny, melyre a költőt egy hírnök szólította fel. A felszólításra megjelent a költő a choregussal és karral az orchestrában és boráldozatot mutatott be Dionysusnak, mire a kar ismét távozott, s csak akkor jelent meg újból, mikor szerepe megkívánta, míg a költő az előadás folyama alatt a szinpadépületben tartózkodott. A darab végeztével a kar (kivonulása után) úgy látszik újból megjelent az orchestrában, hogy egy második áldozatot mutasson be Dionysusnak. A verseny befejeztével a tíz bíró azonnal döntött, s az eredményt egy a tíz közül újlag sors által választott öt tagú bizottság azonnal kihirdette a népnek, mire a győztes költőt, choregust és színészt a színházban megkoszorúzták. A verseny befejezte után következő napon a színházban népgyűlést tartottak, melyen az ünnepély lefolyása alatt tapasztaltakat megvitatták, nevezetesen a rendező közegeket s a bírakat megdicsérték, vagy ellenük panaszt emeltek. A győztes költő áldozattal egybekötött győzelmi ünnepélyt ült, s azon a kar tagjait és a színészeket megvendégelte.

A versenyző költők, darabok, choregusok és protagonisták neveit, valamint a versenybírák ítéletét az archon hivatalosan feljegyeztetvén, az illető okiratot az állami irattárba helyezte el. Később, mikor már a dráma Athenæben tetőpontját elérte, hogy a közönség érdeklődésének eleget tegyenek, ezen hivatalos feljegyzéseket a Dionysusnak szentelt

helyen (a Lenæumban) kőbe vésve kiállították. Ezen feliratok, továbbá az állami irattárban levő feljegyzések és a győztes choregusok által a Tripodes nevű úton felállított háromlábasokon levő feliratok alapján írta meg Aristoteles az Athenæben előadott drámákról, a szereplő költőkről, choregusokról, protagonistákról s a verseny eredményéről szóló jegyzékeket, az úgynevezett didascalikiákat (διδασκαλικάι) tartalmazó munkáját, mely a későbbi tudósok hasonló tárgyú műveinek alapját, s a drámákhoz való rövid bevezetéseknek, az úgynevezett hypothesiseknek (ὁποθέσεις) alapforrását képezi.

MÁSODIK RÉSZ.

A három nagy tragikus művészte.

Aeschylus csodálatos erejű szelleme gyöngye kezdetből oly magasra emelte a tragœdiát, melynél magasabbra nem is emelkedhetett. Fellépése óta a tragœdia nehéz művészte igénybe vette a költő összes erejét, s innen van az, hogy a három nagy tragikus nem mívelte a tragœdia mellett a dráma másik fajtát, a comœdiát, s hogy a tragœdián kívül való működésük csak a lyra kisebb fajaira, az elegiára és epigrammra szorítkozott. Működésük ezen megszorítottságából érthető rendkívüli termékenységük,¹ és termékenységük daczára műveik tökéletessége. Általában véve a három nagy tragikus művészetének hatása folytán szigorú elkülönültséget látunk a tragœdia és comœdia mívelésében, mert az alexandriai korszakig, Ion kivételével, nem találkozunk oly költővel,

¹ Nem kapható: *Madvig*: Bemerkungen über die Fruchtbarkeit der Dramenpoesie bei den Athenern, 1875.

ki a drámának mindkét fájával megpróbálkozott volna,² sőt a tragœdia és comœdia színészei se változtattak szerepkört.³ Kivételt csak a kar képezett, melynek tagjai egyaránt működhettek a tragœdiában és comœdiában.⁴⁻⁵

² A tragœdia- és comœdia-költő hivatásának szigorú elkülönültségéről tanúskodik Aristophanes egy töredéke is (a Gerytades című comœdiából, l. *Athenaeus*, p. 551, B—C [XII, 75]: ἐν' ᾧ ἐκάστης τῆς τέχνης εἰλόμεθα κοινῇ, γενομένης ἐκκλησίας, . . . πρῶτα μὲν Σαννυρίων ἀπὸ τῶν τρυγωδῶν, ἀπὸ δὲ τραγικῶν χορῶν Μέλητος), melyben a költészet egyes fajai képviselőinek megválasztásáról lévén szó, azon czélból, hogy az alvilágba küldessenek, Sannyrion a comœdia, Meletus a tragœdia képviselője gyanánt említetik. *Plato* is úgy vélekedik (*De republ.*, III, 7; p. 395, A: οὐδὲ τὰ δοκοῦντα ἐγγὺς ἀλλήλων εἶναι δύο μιμήματα δύνανται οἱ αὐτοὶ ἅμα εὖ μιμεῖσθαι, οἷον κωμῳδίαν καὶ τραγωδίαν ποιῶντες), hogy egy költő nem mívelheti egyaránt sikerrel a tragœdiát és comœdiát. Igaz ugyan, hogy *Plato* egy másik helyén (*Sympos.*, 39; 223, B—D: ἔφη ὁ Ἀριστόδημος . . . Ἀγάθωνα δὲ καὶ Ἀριστοφάνη καὶ Σωκράτη ἔτι μόνους ἐγρηγορέναι καὶ πίνειν ἐκ φιάλης μεγάλης ἐπὶ δεξιᾷ. τὸν οὖν Σωκράτη αὐτοῖς διαλέγεσθαι. καὶ . . . προσαναγκάζειν τὸν Σωκράτη ὁμολογεῖν αὐτοὺς τοῦ αὐτοῦ ἀνδρὸς εἶναι κωμῳδίαν καὶ τραγωδίαν ἐπίστασθαι ποιεῖν, καὶ τὸν τέχνῃ τραγωδοποιὸν ὄντα κωμωδοποιὸν εἶναι) azt olvassuk, hogy *Socrates* azt állította, hogy egy és ugyanazon költőnek kell érteni a tragœdia és comœdia íráshoz, s hogy *Socrates*nek ezen elvét helyesli *Agathon* és *Aristophanes*, de épen az a körülmény, hogy *Plato* *Symposium*-ában a tragœdiának és comœdiának egy költő által való mívelése a philosophiai discussio tárgyát képezi, bizonyítja, hogy a *Socrates* által fölállított elv nem a tapasztalatra támaszkodik, hanem csak desiderium.

³ *Plato* említi (*De republ.*, III, 7; p. 395, B: οὐδὲ τοι ὑποκριταὶ κωμῳδοῖς τε καὶ τραγωδοῖς οἱ αὐτοὶ), hogy ugyanazon színész nem szerepelt a tragœdiában és comœdiában.

⁴⁻⁵ *Aristoteles* szerint (*Politica*, III, 3: εἴπερ γὰρ ἐστὶ κοινωνία τις τῇ πόλιν, ἔστι δὲ κοινωνία πολιτῶν, πολιτείας γιγνομένης, ἑτέρας τῷ εἶδει καὶ διαφερούσης τῆς πολιτείας, ἀναγκαῖον εἶναι δόξαιεν ἂν καὶ τὴν πόλιν εἶναι μὴ τὴν αὐτήν, ὥσπερ γε καὶ χορὸν ὅτε μὲν κωμικὸν ὅτε δὲ τραγικὸν ἕτερον εἶναι φαμεν, τῶν αὐτῶν πολλὰς ἀνθρώπων ὄντων) gyakran egy és ugyanazon személy szerepelt a tragœdia és comœdia karában.

A három nagy tragikus művészetéről első sorban drámai műveik tanuskodnak, melyekből az alexandriai tudósok Aeschylustól valamint Euripidestől is körülbelül kilencvenet, Sophoclestől körülbelül százharminchat ismertek. Ebből a roppant anyagból meglehetősen számú töredéken kívül csak harminczhárom dráma maradt ránk, nevezetesen Aeschylustól és Sophoclestől hét-hét tragödia,⁶ Euripidestől tizenhét tragödia és két satyrdráma.⁷

Tárgyaik.

A három nagy tragikus művei mindenek előtt tárgyaik⁸ által keltik fel érdeklődésünket, melyekben a görög tragödia lényegesen különbözik a moderntől. Míg tudniillik a modern tragödia-írók tárgyaikat a történetből merítik, vagy képzeletükkel alkotják meg: a görög tragikusoknál a tárgyak utóbb említett faja csak két tragödiában fordul elő,⁹ és a történeti anyag is csak kivételesen, mint például Phrynichusnak Miletus Elfoglalása és Phœnicei Nők című tragödiáiban, és Aeschylusnál, ki e tekintetben Phrynichus úttörő nyomdo-

⁶ Aeschylustól: Könyörgő Nők, Perzsák, Hetek Theba ellen, Prometheus, és az Oresteia trilogia a következő három résszel: Agamemnon, Síri Áldozók, Eumenidák. Sophoclestől: Ajax, Antigone, Electra, Oedipus Király, Oedipus Colonusban, Philoctetes, Trachisi Nők.

⁷ Andromache, Bacchans Nők, Electra, Hecuba, Helena, Heracleidák, Hippolytus, Ion, Iphigenia Aulisban, Iphigenia Tauriban, Könyörgő Nők, Medea, Orestes, Örjögő Heracles, Phœnicei Nők, Trójai Nők, és az Alcestis és Cyclops című satyrdramák. Az Euripidesnek tulajdonított Rhesus szerzője problematikus.

⁸ Az összes görög és római tragödiákat, tárgyaik szerint csoportosítva, összeállította Welcker, Griech. Trag. pp. 1485—1489.

⁹ Ion Nagy Drámájában és Agathon Virágjában.

kain haladva írta meg a Phoenicei Nők alapján a Perzsákat.¹⁰ A görögöknek megható eseményekben gazdag története, mint a messeneiek hősies küzdelme Sparta ellen és a perzsa háborúk, úgy egész lefolyásukban mint egyes epizódjaikban, bőséges anyagot szolgáltathattak volna a tragikusoknak, de a mythus hatalma, mely az eposban és lyrában oly kiválóan érvényesült, feltétlenül uralkodott a tragödiában is, uralkodott a nép lelkületében mélyen gyökerező voltánál, és Euripides óta, a megszokottság erejénél fogva. De a tragikusok közvetlenül ható életet öntenek a mythikus tárgyakba az által, hogy nem törődve az anachronismussal, műveikben a korukbeli életviszonyok többé-kevésbé hű képét rajzolják, minő például Sophocles Electrájában a pythiai kocsiverseny kitűnő leírása.

A három nagy tragikus a mythus egész körére kiterjeszkedett, habár az anyag sokaságánál és sokoldalúságánál fogva nem is meríthette azt ki teljesen és egyenletesen. A fő forrás Homerus,¹¹ és utódai a cyclikusok, míg Hesiodus csak Aeschylusra hatott különösebben, kinél a Prometheus-monda több drámának tárgyát képezte. A lyra hatása nem mutatható ki, habár kétséget alig szenvedhet, hogy a tárgy tekintetében is befolyással volt a tragödiára. Uralkodik tehát az epikus cyclus, különösen a trójai és thebai mondakörök, melyek leginkább Aeschylusnál és Sophoclesnél lépnek előtérbe.¹² A többi mythusok közül gyakoriak a jelentékenyek, nevezetesen az Argonauták, Argos és Mycene, és Heracles

¹⁰ A többi történeti tragödiákat l. a 3 könyv 1 és 2-ik részének bevezetéseiben.

¹¹ Homerusnak a tragikusokhoz való viszonyára nézve l. még az 1 könyv 6-ik jegyzetét.

¹² A meglevő tragödiák közül Aeschylusnál a Perzsák kivételével mindenik, Sophoclesnél mind a hét az epikus cyclusba tartozik, Euripidesnél a tizenhét tragödia közül már csak tíz, t. i.: Andro-

mondakörei,¹³ míg az apróbb helyi mythusok a satyrdramának maradtak. Az istenekre vonatkozó mondákból csak a Dionysus cultusára vonatkozók részesültek általánosabb figyelemben.¹⁴

Ezek azon fő körvonalak, melyekben a három nagy tragikus a tárgyakat illetőleg egymással megegyezik. De a részletekben jelentékeny különbség van közöttük, mert Aeschylus művészetének hatalmas és magasztos voltához képest előszeretettel viseltetik az isten-mondák iránt, mint a Prometheus-mondának többszörös feldolgozása mutatja,¹⁵ de kerüli a Helenáról, Alcmæonról és Antigonéről, Atreusról és Thyestesről szóló mondákat,¹⁶ melyek Sophoclesnél és Euripidesnél fordulnak elő; viszont Sophocles bevezeti az attikai mondákat a tragédiába, melyeket azután Euripides¹⁷ még nagyobb mértékben felhasznál, a mint hogy általában véve a legnagyobb sokoldalúságot mutatja a különböző mondák feldolgozásában. Mind a három szereti a mythust szülőföldjére terelni; így például Aeschylus Eumenidáiban Orestes, Sophocles Colonusi Oedipusában Oedipus, és Euripides Örjögő Heraclesében Heracles Athenæbe menekülnek, s Athenæben találnak védelmet és nyugalmat. Gyakran ugyanazon themát dolgozzák fel, mint például Electra mondáját — Aeschylus

maché, Electra, Hecuba, Helena, Iphigenia Aulisban, Iphigenia Tau-riban, Könyörgő Nők, Orestes, Phœnicei Nők, Trójai Nők.

¹³ Euripides meglevő tragédiáiból Medea az Argonauták, az Örjögő Heracles Heracles mondaköréből való.

¹⁴ Ide tartoznak pl. a Bacchans Nők Euripidestől.

¹⁵ A megmaradt Prometheuson kívül még három más Aeschylustól való Prometheus említene a régiek.

¹⁶ Helena mondája a trójai, Alcmæoné és Antigonéé a thebai, Atreusé és Thyestesé az argosi és mycenæi mondakörhöz tartozik.

¹⁷ A meglevő tragédiák közül három tartozik az attikai mondakörbe: a Heraclidák, Ion és Hippolytus.

a Sírí Áldozókban, Sophocles és Euripides az Electra című tragœdiákban — s ez nem hogy nem válik művészetük hátrányára, de sőt annál előnyösebb színben tünteti fel azt, mert mind a hárman kiválóan értik új részletekkel, fordulatokkal és felfogással érdekessé tenni a már egyszer tárgyalt anyagot.¹⁸ Néha ugyanazon mese az egyik tragikus drámájának részét, a másiknak alapját képezi, mint például a Sophocles Antigonéjében feldolgozott monda, mely Aeschylus Hetek Theba ellen című tragœdiájának utolsó jelenetét képezi.

A három nagy tragikus változtatott is a mythuson, művészi intentiójához képest, mint egyebek között Philoctetes mondája mutatja, melyet Sophoclesen kívül Aeschylus és Euripides is feldolgozott. Míg tudniillik a cycikusok elbeszélése szerint a Tróját ostromló görögök Diomedest, Argos királyát küldik Lemnus szigetére, hogy az ott hagyott Philoctetést Trójába hozza: Aeschylusnál ezt a feladatot Diomedes helyett Odysseus, Euripidesnél Diomedes és Odysseus, Sophoclesnél Achilles fia, Neoptolemus és Odysseus teljesítik. Legnagyobb szabadsággal járt el Euripides, ki például Orestes mondáját hasonló című tragœdiájában majdnem egészen megváltoztatta, midőn többek között a darab végén az anyagyilkosság vádja alól fölmentett Orestes által nőül veteti Menelaus és Helena leányát, Hermionét. Aeschylus és Sophocles egészben véve tisztelettel ragaszkodnak a mythushoz, de Euri-

¹⁸ Electrán kívül ugyanazon tárgyat látjuk feldolgozva mind a három tragikusnál a következő drámákban: Danaë, Iphigenia, Oedipus, Palamedes, Philoctetes; Aeschylusnál és Sophoclesnél ezekben: Athamas, Epigonok, Memnon, Mysiaiak, Niobe, Orithyia, Phrygiaiak; Aeschylusnál és Euripidesnél a következőkben: Bacchans Nők, Heraclidák, Hypsipyle, Könyörgő Nők, Phœnicei Nők, Telephus; Sophoclesnél és Euripidesnél ezekben: Alexander, Alcmaeon, Andromeda, Meleager, Oenomaus, Phrixus, Scyrusi Nők, Thyestes.

pides már csak reflexiója eszközeinek tekinti azokat, mert az ő korában a hit megingatásával elvesztvén jelentőségüket, tartalmatlan típusokká váltak, s mint ilyenek tetszés szerint voltak magyarázhatók és változtathatók.

Technikájuk.

Az a nagyszabású *compositio*, melyben Aeschylus a drámáinak alapul szolgáló tárgyakat feldolgozta, hatalmas szellemének egyik legfényesebb bizonyítéka: értjük drámáinak *trilogikus*, illetőleg *tetralogikus*¹⁹ szerkezetét, melyben három,

¹⁹ *Lessing*: Sophocles, 1760; a rövidre fogott életrajz M. pontjának bő kifejtése. *G. Hermann*: De compositione tetralogiarum tragicarum, 1819. *Welcker*: Die Aeschylische Trilogie, 1824; Nachtrag zu der Schrift über die Aeschylische Trilogie, 1826. *Schöll*: Die Tetralogien der attischen Tragiker, 1839; Gründlicher Unterricht über die Tetralogie des attischen Theaters, 1859. *Boeckh*: De trilogia tragicorum graecorum, 1841. *Droysen*: Phrynichos, Aischylos und die Trilogie, 1841; Die Tetralogie, 1844. *T. Mommsen*: Trilogia Aeschylea in Aristotelis Poetica suo loco invenitur, 1845. *Fr. Hermann*: Lehrbuch der gottesdienstlichen Alterthümer der Griechen, 1846; 59-ik §, 23-ik jegyzet. *Karsten*: De tetralogia tragica et diadascalia Sophoclea, 1846. *Dindorf*: De vita Sophoclis, 1860; pp. 34—35, 50—51. *Vischer*: Adolf Schöll über die Tetralogie des attischen Theaters, 1861. *Rademacher*: De trilogia tragica graecorum, 1866. *Schmidt*: Bilden die drei Thebanischen Tragödien des Sophocles eine Trilogie?, 1867. *Heimsoeth*: De tragædiæ græcæ trilogiis, 1869. *Strauch*: Die Trilogienfrage bei Sophocles, 1874. *Richards*: Some doubts as to the performance of trilogies or tetralogies at Athens, 1877; On the history of the words *τετραλογία* and *τριλογία*, 1882. *Kassai*: Refutatur A. Schöllii de Sophoclea tragædiarum componendarum ratione sententia, 1882. *Wetzel*: De trilogia Aeschylea, 1883. *Wecklein*: Die Tragödien des Sophocles, 1884; pp. VI—XI. *Goodrick*: On certain difficulties with regard to the greek tetralogy, 1885. *Kohm*: Ein Beitrag zur Frage über die Echtheit der Tetralogien des Redners Antiphon, 1885; a

trilógiát képező tragödiához egy satyrdráma járult, tetralógiává bővítvén ki a tragödia alkotta trilógikus szerkezetet. Bode, Müller és Wecklein Aeschylus előtti időkből származtatják a trilógiát,²⁰ Droysen és Dindorf Phrynichusnak tulajdonítják annak megalkotását,²¹ mi azonban, ámbár hogy világos bizonyítékaink nincsenek, egyrészt azok alapján, a miket Aeschylus korszakot alkotó fellépéséről és geniusának mivoltáról tudunk, másrészt meg azon körülmény folytán, hogy a legrégebb, Kr. e. 473-ból (ol. 76, 4-ből) való, Phineus, Perzsák és Glaucus című tragödiákból álló trilógia az Aeschylusé, kétségtelennek tartjuk, hogy ez a műforma, mely annyira magán viseli Aeschylus művészetének jellemét, csakis tőle származhatott. És ez a meggyőződése a tudósok legnagyobb részének.

A fentnevezett trilógián kívül Aeschylusnak még három trilógiájáról van tudomásunk, s ezek közül kettőnek előadási idejét is ismerjük.²² Az egyik — a Laius, Oedipus és Hetek Theba ellen című tragödiákból álló — Kr. e. 468-ban (ol. 78, 1-ben) került színre, a másik — Agamemnon, Síri Áldozók, Eumenidák — Kr. e. 459-ben (ol. 80, 2-ben). Ha figyelembe vesszük Aeschylusnak időrend szerint egymás után következő három trilógiáját, úgy látjuk, hogy a 473-dik évből valónak tárgya különböző, mert a Perzsák tárgya történeti, míg Phineus és Glaucus a mythusból merítvék; valószínű

17-ik lap jegyzete. *Haigh*: On the trilogy and tetralogy in the greek drama, 1886. Nem kaphatók: *Exner*: De schola Aeschyli et trilogiarum ratione, 1840. *Bury*: Notes on the trilogy, 1885. *Lloyd*: Sophoclean trilogy, 1885.

²⁰ *Bode*, Litgesch., III, 1, pp. 59—60, 81, 258; *Müller*, Litgesch., II, p. 76; *Wecklein*, Trag. des Soph., VI—XI.

²¹ *Droysen*, Phryn. Aisch. u. die Tril. (I. az 1 könyv 58-ik jegyzetét); *Dindorf*, Vita Sophoclis, pp. 34—35, 50—51.

²² L. az *f*) függelék.

azonban, hogy a három tragœdiát egy alapgondolat fűzte egybe, tudniillik Európa és Ázsia harcának, illetőleg a hel-lének barbarok felett való győzelmének alapgondolata: szó-val, hogy a Perzsák trilogiája *thema-trilogia*. Ezzel szemben a 468-diki és 459-diki trilogiák egységes tárggyal bírnak, mert az egyikben Oedipus, a másokban Agamemnon mon-dája van feldolgozva, azaz: a két utóbbi trilogia *mythus-trilogia*, melyben a tárgy azonosságán kívül az alapgondolat azonossága is érvényesül. Úgy látszik tehát, hogy Aeschylus a *thema-trilogián* kezdte, s azután emelkedett a tökéletesebb *mythus-trilogiáig*; és ha meggondoljuk, hogy még csak há-rom évvel halála (Kr. e. 456, ol. 81, 1) előtt is trilogiával lépett fel, nem minden valószínűség nélkül állíthatjuk, hogy a mióta a trilogiát megteremté, csakis trilogiával verseny-zett. De természetes, hogy Aeschylusnak nem sikerült mind-járt költői pályája kezdetén megalkotni a trilogiát. Huzamos ideig kellett küzdenie, hogy érvényt szerezzen költői fellépé-sének, mert ámbár hogy már Kr. e. 500-ban (ol. 70, 1-ben) versenyzett, első győzelmét mégis csak Kr. e. 485-ben (ol. 73, 4-ben) aratta. Ha ezen kívül tekintetbe vesszük, hogy a tri-logia előadása a *compositio* nagyobb szabású voltánál fogva a színi előadások nagyobb technikai fejlettségét feltéte-lezte — mely fejlettség szintén Aeschylus működésének volt köszönhető — és nagyobb költséggel is járt: a trilogiának megszületését a perzsa háborúk lezajlása után eső korba kell helyeznünk, melyben Athenæ, megerősödve és fölvirá-gozva, a színi előadások iránt mindinkább fokozódó érdek-lődéshez képest fokozottabb művészeti igényeknek is eleget tehetett. Így hát a 473-ban előadott, és az athenæiek győzelmét dicsőítő hármass tragœdia volt az első dráma, mely a trilogiá-nak, és ezzel együtt talán a Nagy Dionysiákon szokásos fé-nyes tragikus versenyeknek korszakát is inaugurálta.

Aeschylus trilogiáiból — valamint általában véve a gö-

rög trilogiák hosszú sorozatából — csak a 459-ben színre került Oresteia maradt ránk, mint Homerus költeményei után a görög költészet legbecsesebb hagyatéka. A trilogia Aeschylus művészetének betetőzése, melyben széles, epikus alapon, és — művészetének fejlettebb fokán — egyetlen egy mythus talaján fejt ki hármass csoportozatban a vallási és erkölcsi alapgondolatokat. A trilogia egyes darabjai, a mellett hogy magukban véve kikerekített egésznek képeznek, egymással is szorosan összefüggenek, nemcsak külsőleg a mythus azonoságában és az események időrendbeli egymásutánjában, hanem bensőleg is szervesen, az alapgondolat fokozatos kifejlésében. A trilogiát Aeschylus egy satyrdráma hozzájárulásával mindig tetralogiává egészítette ki, de úgy látszik, hogy a satyrdráma, melynek, mint említettük, feladata volt átmenetet képezni a komoly tragœdiai előadásokról az ezeket követő dionysusi vigalmakra, csak lazán függött össze a három tragœdiával, még akkor is, ha tárgya a három tragœdiáéval azonos volt, mint a 468-diki tetralogiában, melyben a három tragœdiához tartozó Sphinx című satyrdráma is Oedipus mondájából volt merítve.²³ A «trilogia» és «tetralogia» elnevezések csak az alexandriai korszakban keletkeztek, oly módon, hogy az alexandriai grammatikusok minden négy drámából — három tragœdiából és egy satyrdrámából — álló didascaliát tetralogiának neveztek, míg némelyek, mint Aristarchus és Apollonius, a négy drámából álló didascalia három tragœdiáját, eltekintve a satyrdrámától, külön névvel trilogiának nevezték.²⁴ Hogy ez a két szó még a Kr. e. negyedik században se volt ismeretes, bizonyítja különösen az a körülmény, hogy a trilogia és tetralogia szavakkal Aristotelesnél sehol se találkozunk, jóllehet Poetikájának több helyéből

²³ L. az *f*) függelékét.

²⁴ L. a *g*) függelékét.

kiviláglik, hogy ismeri a tragikus, illetőleg tetralogikus szerkezetet.²⁵

Sophoclesnek az Aeschylus alkotta tetralogiához való viszonyára nézve egy nyilatkozatot találunk Suidasnál, melynek magyarázásával a szakmunkák hosszú sorozata foglalkodott már, a nélkül hogy a kérdés végleg eldöntöttek volna tekinthető. Suidas tudniillik azt mondja Sophoclesről, hogy «ő kezdett először drámát drámával versenyeztetni, és nem tetralogiát».²⁶ Boeckh és utána G. Hermann, Gruppe, Bode, Nicolai, Strauch, Richards, Patin, Donaldson, Bernhardt, Wetzel, Wecklein és Goodrick²⁷ ezt úgy magyarázzák, hogy Sophocles óta egyes darabokkal léptek föl, és nem tetralogiával; Welcker meg úgy értelmezi, és vele együtt Müller, Radermacher, Heimsoeth, Chaignet, Kassai és Haigh,²⁸ hogy Sophocles négy össze nem függő drámával lépett föl, melyek együtt véve, össze nem függő voltaknál fogva, nem voltak tetralogiának nevezhetők. Leggyökeresebben jár el Schöll, ki Suidas szavait Güntherrel²⁹ együtt pusztá koholmánynak tartva, azt vitatja, hogy Sophocles épen olyan tetralogiát írt, mint Aeschylus — így vélekedik Droysen is — s ennek kimutatására önkényes módon csoportosítván Sophocles drámáit, még a két Oedipust és Antigonét is, közös mythusuknál fogva, egy trilogiába foglalja, holott Antigone Kr. e.

²⁵ L. a *h*) függelékét.

²⁶ L. *Suidast* a *g*) függelékben.

²⁷ Boeckh, Gr. tr. pr., p. 105; Gruppe, Ariadne pp. 37—118; Bode, Litgesch., III, 1, pp. 258—260, 362; Nicolai, Litgesch., I, 1, p. 170; Patin, Hist. de la trag. gr., pp. 26—30; Donaldson, The theatre of the Greeks, pp. 113—118, 134—137; Bernhardt, Litgesch., II, 2, pp. 34—36. A többieket l. a 19-ik jegyzetben.

²⁸ Müller, Litgesch., II, p. 109; Chaignet, La trag. grecque, pp. 109—116. A többieket l. a 19-ik jegyzetben.

²⁹ Günther, Grundzüge, pp. 514—515.

körülbelül 442-ben (ol. 84, 3-ban), és Oedipus király a peloponnesusi háború kezdetén (Kr. e. 430 táján) adatott elő, míg a colonusi Oedipust Sophocles halála után hasonnevű unokája hozta színre Kr. e. 402-ben (ol. 94, 3-ban). Hogy mily kevésbé megbízható eljárás pusztán a mythus közössége alapján csoportosítani tetralogiákba a drámákat, mutatja Aeschylusnál a Prometheus-monda, melyből két tragödia — a Lebilincselte és a Feloldott Prometheus — együvé tartozott ugyan, de egy Prometheus című dráma a Perzsák tetralogiájának satyrdrámáját képezte. Euripidesnél is azt látjuk, hogy a két Iphigenia közül az aulisi nem a tauribelivel, hanem Alcmæonnal és a Bacchans Nőkkel együtt képezett egy didascaliát. Hermann Fr. úgy vélekedik, hogy Suidas szavai szerint Sophocles óta nem egy napon adatott elő az egész tetralogia, hanem négy napon át mindenik versenyző tetralogiájából egy-egy dráma; Schmidt meg azt hiszi, hogy Sophocles óta a tetralogia drámáit egyenként ítélték meg s úgy hoztak az egészről összegező ítéletet. Mindezen magyarázatok között legtermészetesebb a Boeckh-é, melynek legtöbb híve is van, hogy tudniillik Sophocles volt az első, ki visszatérően a versenyek Aeschylus előtti módjához, ismét egyes tragödiákkal lépett fel. Csakhogy Suidas ily módon értelmezett szavaiból semmi esetre se következtethetjük azt, hogy Sophocles mindig csak egyes tragödiákkal versenyzett. Ellenkezőleg, ámbár hogy a hagyomány különös hiányossága folytán egyetlen egy Sophocles-féle tetralogiáról sincs tudomásunk, a tény, hogy Aeschylus kezdeményezése óta a tetralogikus verseny általánosan dívott majdnem a Kr. e. ötödik század végéig,³⁰ továbbá az a körülmény, hogy Sophocles tudomásunk szerint két ízben mások tetralogiájával versenyzett,³¹ bizo-

³⁰ L. az *f*) függelékét.

³¹ L. az *f*) függelékét.

nyossá teszik, hogy Sophocles sokáig négy drámával versenyzett, mert nem hihető, hogy meg lett volna engedve mások tetralogiáival szemben egyes tragœdiákkal lépni a versenyre. Az egyes tragœdiákkal való versenyeknek — valószínűleg satyrdráma nélkül — Sophocles csak a peloponnesusi háború idejében és csak a Lenæakon tudott érvényt szerezni, míg a Nagy Dionysiákon továbbra is a tetralogikus verseny maradt érvényben.³²

De mi volt a Sophocles-féle tetralogia, illetőleg trilogia lényege? Ha Sophoclesnek Aeschylushoz való viszonyát tekintjük, hihető, hogy Sophocles, Aeschylus hatása alatt állva, kezdetben az ő szellemében írt alapgondolatban vagy alapgondolatban és tárgyban összefüggő thema- és mythus-trilogiákat; de mikor idő folytán költői egyénisége mindinkább érvényre jutott, elidegenedett lassanként az Aeschylus-féle trilogia-szerkezettől, mely, mióta művészete tetőpontján állott, aligha lehetett egyéb pusztá keretnél, melyben a költő négy egymástól teljesen független drámája foglalt

³² A tragikus versenyek régebben — Kr. e. 536 (ol. 61, 1) óta, a mikor Thespis első győzelmét aratta — a januáriusi Lenæakon tartattak; később, mikor a perzsa háborúk után — talán Aeschylus Perzsáinak Kr. e. 473-ban (ol. 76, 4-ben) történt előadása alkalmával — a martiusi Nagy Dionysiákon való tragikus versenyeket megalapították, a Lenæakon való tragikus verseny szünetelt, és csak az ötödik század vége felé lett újból szervezve, de csak egyes tragœdiákkal, mert, mint tudjuk, 417-ben (ol. 90, 4-ben) Agathon «egy» tragœdiával győzött egy ilyen lenæai versenyen. A Lenæakon való tragikus versenyeknek új szervezéséről Euegorusnak *Demosthenes* által idézett törvénye tanuskodik (Orat. 21 [Κατὰ Μειδίου], 10, : νόμος. Εὐήγορος εἶπεν ὅταν ἡ πομπὴ ᾗ τῷ Διονύσῳ ἐν Πειραιεῖ καὶ οἱ κωμῳδοὶ καὶ οἱ τραγῳδοὶ, καὶ ἐπὶ Ἀθηναίῳ ἡ πομπὴ καὶ οἱ τραγῳδοὶ καὶ οἱ κωμῳδοὶ, καὶ τοῖς ἐν ᾧσται Διονυσίοις ἡ πομπὴ . . . καὶ οἱ κωμῳδοὶ καὶ οἱ τραγῳδοὶ . . . μὴ ἐξεῖναι μήτε ἐνεχυράσαι μήτε λαμβάνειν ἕτερον ἑτέρου), és Suidasnak Sophoclesre vonatkozó szavaiból azt kell következtetnünk, hogy új szervezésük Sophocles kezdeményezésére történt.

helyet. Hiszen a dráma technikája terén való haladás, melyet Sophoclesnél a cselekvény és jellemek gazdagabb kifejlésében látunk, csak úgy érthető, hogy Sophocles összes erejét az egyes tragoediáknak független egészekké való kidolgozására fordította, nemcsak az egyes darabokkal való versenyekre szánt tragoediákban, hanem a tetralogikus versenyekben előadottaknál is, megbontva a közös keretbe tartozó darabok között mindennemű összefüggést. Sophoclesnél — valamint Euripidesnél is — a trilogia, illetőleg tetralogia már csak versenyforma, melynek nagy conservatív ereje a Kr. u. negyedik században se veszett ki, de Aeschylus szellemét már csak a családjához tartozó költők törekedtek benne ébren tartani. Euripides még tovább ment egy lépéssel mint Sophocles, a mennyiben a peloponnesusi háború idejében a Nagy Dionysiákon trilogiákkal lépett fel — mellőzve a satyr-dramát — és példáját követték mások is.³³

A trilogikus szerkezet méltatása után figyelmünket a három nagy tragikus művészetének egyes tragoediák körén belül mutatózó sajátosságaira fordítjuk, melyek közül legkiválóbb fontosságú a *cselekvény*.³⁴ Thespis a drámáinak alapul szolgáló tárgy megjelenítésével csak elemét teremte meg a cselekvényességnek, és Phrynichus, kinek tragoediáiban a lyra oly jelentékeny szerepet játszott, e tekintetben Thespis álláspontján vesztegelt. Aeschylus, háttérbe szorítván a kart, és kifejlesztvén a dialectika iránt erős érzékű athenæi szellemenben gyökerező dialogust, megteremti ez utóbbinak, mint a cselekvény fő eszközének, megizmosításával magát a cselekvényt. De az antik tragoedia cselekvénye az újkori tra-

³³ L. az *f*) függelékét.

³⁴ *Pfaff*: Wie haben die griechischen Tragiker die auftretenden Personen kenntlich gemacht?, 1856. *Schrader*: Zur Würdigung des deus ex machina, 1867. *Kuhlenbeck*: Der deus ex machina, 1874. *Heidenhain*: Die Arten der Tragödie bei Aristoteles, 1876, 1887.

gœdiákéhoz képest egyszerű, mert az epos és lyra, melyeknek egyesüléséből a görög dráma kifejlett, mindig tetemes részt követelt magának a tragœdiában, a drámaiság rovására. A görög tragœdia ismert mythusokon alapuló egyszerű cselekvénye, áthatva az epos plastikájától, egyes jeleneteiben tableaukhoz hasonlítható, melyekben a csekély számú szereplők kimért felléptetése egy-egy szobor-csoportozat hatását gyakorolja lelki szemünkre. Különösen *egyszerű* a cselekvény (μῦθος ἀπλοῦς) Aeschylusnál. Drámáinak cselekvényi foglalata — eltekintve a valamivel változatosabb eseményű Agamemnontól — pár szóval kifejthető, sőt Perzsáiban a cselekvényt egy érzelemnek — a leveretés és megaláztatás sújtó érzetének — egyre fokozódó drámai erővel ecsetelt rajza pótolja. *Bonyolultabb* már Sophocles cselekvénye (μῦθος πεπλεγμένος), kinél gyors menetben követik egymást a fokozódó rendben csoportosított események, a mint hogy a dialogus is jelentékenyebb szerepet játszik nála, mint Aeschylusnál. Különösen kiválik e tekintetben valamennyi drámái közül Oedipus király. Még bonyolultabb a cselekvény Euripidesnél, csakhogy ő nem egyszer vét annak egysége ellen. Örjöngő Heraclese kettős, Andromachéje hármas cselekményű,³⁵ míg Orestese a cselekvények egész sorozatát állítja elénk. Valamint Aeschylus egyszerű, úgy Sophocles és Euripides bonyolultabb cselekvényében is megvan a *fordulat* (μετάβασις), melynek beállta után a hős elbukik, vagy küz-

³⁵ Az Örjöngő Heraclesben Heracles előbb megmenti, azután megöli nejét Megarát és gyermekeit. Andromachében Andromache, Neoptolemus hadi foglya, megmenekül gyermekével együtt Neoptolemus felesége Hermione elül; azután Hermionét kimenteti unokatestvére Orestes abból a veszedelemből, mely őt Neoptolemus nagyatyja Peleus részéről fenyegeti; végül Orestes megöli Delphiben Neoptolemust.

delme néha szerencsés³⁶ véget ér. De az egyszerű cselekvényű tragœdiában a fordulat nem oly hirtelen és váratlan, mint a bonyolultban, hol az a hatásosabb *peripetia* (περιπέτεια), vagy *fölismerés* (ἀναγνώρισις), vagy mind a kettő folytán áll elő.³⁷ Aeschylus Prometheusában például nem

³⁶ Mint pl. Aeschylus Eumenidáiban, Sophocles Philoctetesében, Euripides Orestesében.

³⁷ Aristoteles Poetikájának 10—11-ik fejezeteiben így szól az egyszerű és bonyodalmas cselekvényről, továbbá a fordulatról, peripetiáról és fölismerésről (Εἰσὶ δὲ τῶν μῦθων οἱ μὲν ἀπλοῖ οἱ δὲ πεπλεγμένοι, καὶ γὰρ αἱ πράξεις ὧν μιμήσεις οἱ μῦθοι εἰσιν ὑπάρχουσιν εὐθὺς οὕσαι τοιαῦται. λέγω δὲ ἀπλῆν μὲν πρᾶξιν ἧς γενομένης ὥσπερ ὥριται συνεχοῦς καὶ μιᾶς ἀνευ περιπετείας ἢ ἀναγνωρισμοῦ ἢ μετάβασις γίνεται, πεπλεγμένη δὲ ἐστὶν ἐξ ἧς μετὰ ἀναγνωρισμοῦ ἢ περιπετείας ἢ ἀμφοῖν ἢ μετάβασις ἐστὶν. ταῦτα δὲ δεῖ γίνεσθαι ἐξ αὐτῆς τῆς συστάσεως τοῦ μύθου, ὥστε ἐκ τῶν προγεγεννημένων συμβαίνειν ἢ ἐξ ἀνάγκης ἢ κατὰ τὸ εἶδος γίνεσθαι ταῦτα διαφέρει γὰρ πολὺ τὸ γίνεσθαι τὰδε διὰ τὰδε ἢ μετὰ τὰδε. ἔστι δὲ περιπέτεια μὲν ἢ εἰς τὸ ἐναντίον τῶν πραττομένων μεταβολὴ καθάπερ εἴρηται καὶ τοῦτο δὲ ὥσπερ λέγομεν κατὰ τὸ εἶδος ἢ ἀναγκαῖον . . . ἀναγνώρισις δὲ ὥσπερ καὶ τοῦνομα σημαίνει ἐξ ἀγνοίας εἰς γνῶσιν μεταβολὴ ἢ εἰς φιλίαν ἢ εἰς ἔχθραν τῶν πρὸς εὐτυχίαν ἢ δυστυχίαν ὥρισμένων, καλλίστη δὲ ἀναγνώρισις ὅταν ἅμα περιπέτεια γίνωνται, οἷον ἔχει ἡ ἐν τῇ (Οἰδῖποδι): «A mythusok közül némelyek egyszerűek, mások bonyodalmasok; a cselekvények ugyanis, melyeknek kifejezői a mythusok, épen ilyféle természetűek. Egyszerű cselekvénynek azt nevezem, melyben — ha az, mint említve volt (t. i. a 6-ik és 7-ik fejezetben), folytonos és egységes — a fordulat peripetia vagy fölismerés nélkül történik; bonyodalmas a cselekvény, ha a fordulat peripetiával vagy fölismeréssel vagy mind a kettő segítségével történik. De ezeknek, (t. i. a peripetiának és fölismerésnek) magából a mythus természetéből kell kifejleniök, úgy hogy a következő események az előzményekből váljanak ki szükségszerűleg vagy (legalább) valószínűséggel. Mert nagy különbség van a között, ha egyik dolog a másik után történik, vagy ha az egyik dolog a másikkól ered. A peripetia, mint említve volt, a tervbe vett dolognak ellenkezőre való fordulása, és pedig, hogy (újolag) kiemeljük, a valószínűség vagy szükségesség törvénye szerint; . . . a fölismerés pedig, mint már a név is mondja, a nem tudásnak tudásra fordulása, vagy pedig a szerencsére vagy balsorsra

lep meg az a fordulat, melyben a hajthatatlan makacsságot tanusító Prometheus megtagadja Hermestől a Zeus iránt való engedelmességet; de annál váratlanabb Sophocles Antigónéjében Tiresias jós peripetiát képező fellépése, mikor jósló szavaival megtöri a hajthatatlan Creont; vagy Electrájában Orestesnek Electra által való felismerése; vagy Oedipus királyában az a jelenet, melyben az öreg pásztor fellépése képezi a peripetiát, ki a történetek leplezetlen elmondásával a rettentő valóság felismerésére vezeti Oedipust.

A három nagy tragikusnál a cselekvény három részre oszlik: expositióra (πρότασις, εἰσβολή), bonyodalomra (ἐπίτασις) és catastrophára (καταστροφή).

Az *expositio* megismerteti főbb jellemvonásukban a szereplő személyeket, különösen a tragödia főszemélyét, kinek szavai világot vetnek a helyzetre s az egymással ellentétes érdekekre. Többször azonban nem a fő, hanem valamely mellék személy (προτατικὸν πρόσωπον) — mint például Aeschylus Agamemnonjában az Őr, Sophocles Electrájában Orestes nevelője, Euripides Medeájában Medea dajkája — fejt ki az expositiót; és Sophoclesnél egyszer, Euripidesnél négy ízben valamely isten — deus ex machina — mondja el a darab cselekvényének előzményeit.³⁸ Aeschylus és Sophocles, mivel a tárgyl szolgáló mythosok különben is ismeretesek voltak, hogy a könség érdeklődése ne csökkenjen, csak a legszükségesebbek kifejtésére szorítkoznak az expositióban; de Euripides néha túlmegy a kellő határon, a mikor nemcsak az

szántaknak (személyeknek) barátságos vagy ellenséges viszonyok közé jutása. Legszebb a fölismerés, ha peripetiával áll kapcsolatban, mint Oedipusban (Oedipus királyban) látható.»

³⁸ Sophocles Aiaxában Athene, Euripides Alcestisében Apollo, Hippolytusában Aphrodite, Ionjában Hermes, Trójai Nők című drámájában Poseidon és Athene lépnek föl deus ex machina gyanánt a darab elején.

egész cselekvényt előre vázolja, hanem — mint Hippolytusban — utal a darab kimenetelére is. Euripidesnek ezen sajátságos eljárása abból magyarázható, hogy a mythuson tett lényeges változtatásai arra kényszerítették, hogy a közönség tájékoztatására, de az érdeklődés rovására, kelletténél többet adjon eleve. Hasonlóképen — színlap nem lévén szokásban — a közönség tájékoztatására való törekvésből magyarázandók a három tragikusnál a cselekvény színrehozatala módjában észlelhető bizonyos állandó fogások. Így pl. a szereplő egyének első megjelenésük alkalmával vagy mások által jelentetnek be, vagy magukat nevezik meg, mint Oedipus, Sophocles két Oedipus című tragoediájában. Ügyesen megokoltatik lelépésük is, ámbár hogy távozásuk oka rendszeren csak külső, mert a színészeknek, kik csekély számuknál fogva több szerepet vállaltak magukra, távozniook kellett, hogy új szerepükben ismét fölléphessenek. De a kar is el szokta mondani első fellépésekor, hogy ki, és mit akar.

A *bonyodalom* a drámai cselekvény fő tere. Itt keresztezik egymást a különböző érdekek, itt vívnak elkeseredett harczot az ellenséges hatalmak. Itt várt az antik tragikusra a legnehezebb feladat, hogy t. i. a cselekvénynek a fő személyben való összpontosításával folyton ébren tartsa a nézők érdeklődését, a mythikus tárgy ismeretessége daczára. Kiváló mestere a bonyodalomnak Euripides, különösen a cselszövényesnek, mint Helenában látható, melyben Menelaus Helenát ravasz módon szabadítja ki Theoclymenus ægyptusi király hatalmából; de nem sikerül neki Örjöngő Heraclesében a kettős cselekvényt — Heracles családjának Heracles által való megmentését, majd meggyilkolását — az örület istennőjének, Lyssának, deus ex machina-ként való megjelenése által eggyé forrasztani.

A *catastroph*a többnyire igen hirtelen következik be, és röviden végződik, adva a küzdelemnek a fordulat beálltával

előkészített befejezését, melyben a hős rendszerint elbukik, s a hozzá közel állóknak is vesztét okozza. Fontos szerepét játszik Euripidesnél a catastrophában a *deus ex machina*, mely tizenhét tragœdiájában nyolczszor jelenik meg a darab végén — leginkább a szerencsés kimenetelűekben ³⁹ — nemcsak az érdeklődésnek mindvégig való ébren tartása czéljából és a jövő események kijelentésére, hanem különösen azért — és ez nagy hibája drámai technikájának — mert nem tudja a cselekvény természetéből kifejleszteni a megoldást.⁴⁰ Így használva nem fordul elő a *deus ex machina*

³⁹ Andromachében Thetis, Electrában és Helenában a Dioscurok (Castor és Pollux), Hippolytusban Artemis, Ionban, a tauribeli Iphigeniában és a Könyörgő Nőkben Athenæ, Orestesben Apollo áll mint *deus ex machina* a catastrophában.

⁴⁰ Plato azt mondja Cratylusában (p. 425, E: οἱ τραγωδοποιοὶ ἐπειδὴν τι ἀπορῶσιν, ἐπὶ τὰς μηχανὰς ἀποφεύγουσιν θεὸν αἰρόντες), hogy a tragœdia írók, ha nem tudnak mit tenni, a gépekhez folyamodnak és istent léptetnek föl. *Aristoteles* úgy nyilatkozik Poetikájának 15-ik fejezetében (φανερὸν οὖν ὅτι καὶ τὰς λύσεις τῶν μύθων ἐξ αὐτοῦ θεοῦ τοῦ μύθου συμβαίνειν καὶ μὴ ὥσπερ ἐν τῇ Μηδείᾳ ἀπὸ μηχανῆς), hogy a cselekvény megoldásának magából a cselekvényből kell erednie, és nem, mint pl. Medéában, a *deus ex machina*ból; továbbá a 9-ik fejezetben (τῶν δὲ ἀπλῶν μύθων καὶ πράξεων αἱ ἐπεισοδιώδεις εἰσὶν χειρίσται. λέγω δ' ἐπεισοδιώδη μῦθον ἐν ᾧ τὰ ἐπεισόδια μετ' ἄλληλα οὗτ' εἰκὸς οὗτ' ἀνάγκη εἶναι) legrosszabbaknak tartja az episodikus jellegű mythusokat és cselekvényeket, értvén az episodikus mythuson olyan cselekvényt, melyben az események egymásutánjában nincs se valószínűség se szűkségesség; hasonlóképen hangsúlyozza az események egymásutánjának természetességét a 10-ik és 11-ik fejezetben (l. a 37-ik jegyzetet). *Horatius* már elnézőbb, mert ő hajlandó bizonyos esetekben a cselekvény csomójának *deus ex machina* által való megoldását megengedni (Ep. ad Pis., 191—192: Nec deus intersit, nisi dignus vindice nodus inciderit). *Schradernek* (a 34-ik jegyzetben említett értekezésében) nem sikerül fölmenteni Euripidest a *deus ex machina* helytelen használatának vádjá alól. Szerinte Euripides mindig bizonyos művészi principiumból használja a darab végén a *deus ex machinát*,

Aeschylusnál, és Sophoclesnél is csak egyszer, Philoctetesben, mikor Heracles megjelenvén, inti a vonakodó Philoctetest, hogy menjen Trójába.

Aeschylus és Sophocles szigorúan szemmel tartják a *cselekvény egységét*, mely szerint a cselekvény minden fordulata a hős által képviselt eszmeért való küzdelem, mint főcselekvény köré csoportosulva és benne összpontosulva, a hőst a drámai érdeklődés központjává teszi. Euripides, mint említettük, többször vét a drámai technika ezen fontos szabálya ellen. De a három tragikus tekintettel van a *hely és idő egységére* is, mely utóbbi alatt a cselekvény időtartamának egy napra való kiterjedését értjük. Kivételt a helyre nézve Aeschylus Eumenidáiban és Sophocles Aiaxában, az időre nézve Aeschylus Agamemnonjában és Eumenidáiban, Sophocles Trachisi Nőiben, és Euripides Könnyörgő Nőiben találunk.⁴¹ Tehát a hely és idő egysége nem volt oly

t. i. vagy azért, hogy a tragikus fejleményt a mythus ismert alakjával összhangba hozza — és nézete szerint épen a tragödia fejleményének a mythus ismert alakjával való összeütközése képezi a Horatius-féle nodus vindice dignus-t (mint Sophocles Philoctetesében) — vagy azért, hogy a darab elején az előzmények és a darab végén a jövő dolgok előadásával a sors uralmát teljesebben föltüntesse, és hogy így legalább némileg pótolja az Aeschylus-féle trilogikus compositiót, melyben az egyes mythusok szerinte a sors uralmának teljes föltüntetése czéljából voltak kimerítően földolgozva. Schradernek ezen utóbbi nézete se fogadható el, mert ha Euripides az Aeschylus-féle trilogikus compositio felé hajlott, mi sem akadályozta őt annak megvalósításában, hiszen tudjuk, hogy még Euripides idejében is szokásban volt a tetralogikus verseny, melynek keretében Euripidesnek szabadságában állott intentióit megvalósítani.

⁴¹ Az Eumenidákban a szintér eleinte Apollo temploma, később Athenæ városa; Sophocles Aiaxában a trójai tengerpart Ajax sátrával, majd egy félreeső erdős hely a trójai tengerparton. Agamemnonban a Trója elfoglalásából Agamemnonnak Argosba való érkezéséig terjedő idő, az Eumenidákban Orestesnek Delphiből Athenæbe tett

elkerülhetetlen törvénye az antik tragœdiának, mint a hogy azt a tizenhetedik és tizennyolczadik század franczia æsthetikusai hirdették, kik tételük igazságát Aristotelessel akarták bizonyítani, holott Aristoteles a Poetikában csak a cselekvény egységéről⁴² szól valamivel bővebben, míg az idő egységét csak egy helyt említi⁴³ — ott se mint kivétel nélkül való szabályt — és a hely egységéről egy szóval se emlékezik

útja, a Trachisi Nőkben a Hyllus által Trachisból a szomszédos Melis tartományba és onnan vissza megtett út, és Euripides Könyörgő Nőiben Theseusnak Thebæ ellen indított hadjárata és a csatából való visszatérése foglaltatik.

⁴² A 6-ik fejezetben, a tragœdia híres definitiójában azt mondja (ἐστὶν οὖν τραγωδία μίμησις πράξεως σπουδαίας καὶ τελείας μέγεθος ἐχούσης), hogy a tragœdia valamely komoly, egységes és (bizonyos) terjedelmű cselekvény utánzása; és a 7-dik fejezetben így nyilatkozik (κεῖται δ' ἡμῖν τραγωδίαν τελείας καὶ ὅλης πράξεως εἶναι μίμησιν ἐχούσης τι μέγεθος· ἔστι γὰρ ὅλον καὶ μηδὲν ἔχον μέγεθος. ὅλον δέ ἐστι τό ἔχον ἀρχὴν καὶ μέσον καὶ τελευτήν): «Mondottuk, hogy a tragœdia valamely befejezett egészet képező, és bizonyos terjedelmű cselekvény utánzása, mert van olyan egész is, melynek nincs (kiszabott) terjedelme. Egész pedig az, a minek eleje, közepe és vége van.» Utóbbi szavaiban a cselekvény hármas tagoltságát érti.

⁴³ L. az 5-ik fejezetnek a h) függelékben idézett részét, melyet Bergk (Litgesch., p. 203, 57-ik jegyzet) kellő ok nélkül hiányosnak tartva, következőleg egészít ki: ἡ μὲν (γὰρ ἐν ἐλάττωι μήκει τὸ τέλος τῆς μιμήσεως ἔχει· διὸ καὶ) ὅτι μάλιστα πειρᾶται ὑπὸ μίαν περίοδον ἡλίου εἶναι ἢ μικρὸν ἐξαλλάττειν. Ugyanő a Poetika 7-ik fejezetének következő szavaiból (τοῦ μήκους ὅρος μὲν πρὸς τοὺς ἀγῶνας καὶ τὴν αἵτησιν οὐ τῆς τέχνης [τ. i. ποιητικῆς] ἐστὶν· εἰ γὰρ ἔδει ἐκατὸν τραγωδίας ἀγωνίζεσθαι, πρὸς κλειψύδρας ἂν ἡγωνίζοντο, ὥσπερ ποτὲ καὶ ἄλλοτὲ φασιν): «A tragœdiák hosszúságának a versenyek és az előadhatóság szempontjából való pontos meghatározása nem a poetika feladata; hiszen ha pl. száz tragœdia versenyezne, a versenynek a vízi óra szerint kellene lefolyni, mint a hogy az egyéb alkalmakkor (pl. a peres felek ügyének védelmére szánt idő kiszabásánál) szokásos», azt következteti, hogy megkísérlették egyszer a tragœdiák előadásának idejét is a vízi óra szerint szabályozni.

meg. A hely- és időbeli egység kifolyása annak az egyszerűségnek, mely az antik dráma cselekvényét a modern dráma cselekvényének sokoldalúságával szemben jellemzi; de helyesen jegyzi meg Schlegel kilenczedik felolvasásában, hogy befolyással volt e tekintetben a kar is, mert bajosan változtatható a hely, vagy terjeszthető ki hosszúra a cselekvény ideje, ha a kar állandó jelenlétével állandó részese vagy tanúja a színpad eseményeinek. Így például az Eumenidákban és Aiaxban a szintér változása csak a kar távozása folytán lehetséges.

Érdekléssel bír annak megfigyelése is, minő *személyek*⁴⁴ vállain nyugszik az antik tragoedia cselekvénye. Mivel a tragœdiák tárgyai rendszerint a hős-mondából merítvék, a cselekvény hordozói is főképen a mondák hősei; de a mióta Phrynichus behozta a tragœdiába a női alakokat, ez utóbbiak is fontos szerepet játszanak a három nagy tragikus műveiben. Így például — eltekintve a kisebb jelentőségű szerepektől — Aeschylus Könyörgő Nőiben a Danaus leányaiból álló kar, Agamemnonjában Agamemnon neje Clytæmnestra a fő személy, ki mellett jelentékeny szerepe van Priamus trójai király leányának, a fogoly Cassandrának. Sophocles Antigónéjében és Electrájában szintén nő a főszerep, és a Trachisi Nőkben is Heracles neje Deianira a darab legérdekesebb alakja. Legkiválóbb jelentőségű a nő Euripidesnél, úgy annyira, hogy tizenhét tragœdiája közül tizenegyben⁴⁵ bír első rangú szereppel. Az istenek egészben véve mellékes szerepet

⁴⁴ *Hiller*: Über einige Personenbezeichnungen griechischer Dramen, 1874. Nem kapható: *Thomas*: De vaticinatione vaticinantibusque personis in Græcorum tragoedia, 1879.

⁴⁵ Andromachében, a Bacchans Nőkben, Electrában, Hecubában, Helenában, az aulisi és tauribeli Iphigeniában, a Könyörgő Nőkben, Medeában, a Phœnicei és a Trójai Nőkben. Fő szerepet játszik a nő az Alcestis satyrdrámában is.

játszanak a három tragikusnál, a mennyiben — az epos technikája szerint — nem vesznek állandóan részt a cselekvényben, hanem csak egyes alkalmakkor lépnek közbe és befolyásolják az emberek tetteit. Aeschylus, ki bizonyos előszeretettel tárgyalja az isten-mondákat, legkiválóbban szerepelteti az isteneket, például az Eumenidákban, de különösen a Lebilincselte Prometheusban, melynek cselekvénye teljesen az istenek körébe esik. Sophocles, úgy látszik, csak korábbi darabjaiban követte Aeschylus példáját, nevezetesen Triptolemusban, melyben Demeter istennő lépett föl; Euripidesnél, mint a Bacchans Nőkből és a Phaethon című tragödiából látható, ismét előtérbe lépnek az istenek, különösen a darab elején és végén, mint *deus ex machina*. Néha gyermekek is szerepelnek az antik tragödiában; így például valószínű, hogy már Aeschylus felléptette a Dionysus Nevelői című drámában a fiatal Dionysust, valamint Sophocles Ajaxában is megjelenik Ajax és Tecmessa kis fia Eurysaces. De leggyakrabban szerepeltet gyermekeket, a hatás céljából, Euripides,⁴⁶ okulva az athenæi törvénykezésből, melynél szokásos volt törvényszék elé vinni a vádlottak gyermekeit is, hogy a bírák könyörületre indíttassanak. Végül fölemlítendő, mint mellékszemélyek, a hírnök, ör, szolga, szolgáló, dajka és nevelő, kik Euripidesnél fontosabb szerepet játszanak, mint Aeschylusnál és Sophoclesnél; így pl. Hippolytusban a dajka Phædra titkos szenvedélyének meghitt ismerője.

A cselekvény egységéhez képest a tragödia személyei közül kiválik egy mint *főszemély*. De a tragödiák címei e

⁴⁶ Alcestisben Admetus és Alcestis fia, Eumelus, alvilágba távozott anyját siratja; Andromachéban Menelaus meg akarja ölni Neoptolemus és Andromache fiát, Molottust; az aulisi Iphigeniában Iphigenia fivére, Orestes, mint gyermek lép fel; a Könyörgő Nőkben megjelennek a Thebánál elesett hét hős gyermekei.

tekintetben nem mindig mérvadók, mert igaz ugyan, hogy például Aeschylus Könyörgő Nőiben a könyörgő nők — a kart képező Danaidák — játsszák a fő szerepet, de az Eumenidákban nem az Eumenidák, hanem Orestes, és Sophocles Trachisi Nőiben nem a trachisi nők, hanem Heracles neje Deianira a főszemély. Euripidesnél a cselekvény egységének gyakori hiánya folytán nem egy esetben bajos meghatározni a főszemélyt.

A cselekvény mellett fontos szerepet játszik a görög tragédiában az *epikus elem*,⁴⁷ mely, valamint a lyra, alapvető tényezője az antik tragédiának. A mi a darab cselekvénye előtt történt, vagy utána történni fog, ha fontossággal bír a szereplők sorsára, elbeszélés útján adatik a közönség tudtára. Így sorolja fel Prometheus az emberiséggel tett jótéteményeit, és mondja el Jónak átszenvedett és jövőendő bolyongásait. Euripides rendszerint egy isten — *deus ex machina* — által mondatja el a darab kezdetén az előzményeket és a darab végén a jövőt, vagy néha már a prologusban jelenti ki nála, nemcsak a múlt, de a jövőendő dolgokat is, valamely isten,⁴⁸ mint Hippolytusban Aphrodite. De sok olyan dologról is, mely a cselekvény lefolyása alatt történik, csak elbeszélés útján nyerünk tudomást. Ilyenek a harcok és küzdel-

⁴⁷ *Hornung*: De nuntiorum in tragediis graecis personis et narrationibus, 1869.

⁴⁸ *Aristoteles* erre a kérdésre nézve a Poetika 15-ik fejezetében így nyilatkozik (ἀλλὰ μηχανῇ χρηστέον ἐπὶ τὰ ἔξω τοῦ δράματος, ἢ ὕα πρὸ τοῦ γέγονεν, ἢ οὐχ οἷόν τε ἀνθρώπων εἰδέναι, ἢ ὕα ὕστερον, ἢ δεῖται προαγορεύσεως καὶ ἀγγελίας· ἅπαντα γὰρ ἀποδίδομεν τοῖς θεοῖς ὁρᾶν): «A *deus ex machina*t kell használnunk a cselekvényen kívül eső, akár előzménybeli, akár jövőendő dolgok előadására, melyeket mint emberek nem ismerhetünk, a miért is szükségessé válik azoknak előre való kijelentése és hírüladása; az isteneknek ugyanis mindentudást tulajdonítunk.»

mek,⁴⁹ melyeknek színrehozatalát a színészek csekély száma és a színpad csekély mélysége akadályozta; továbbá csodaszertű dolgok, mint a Colonusi Oedipusban Oedipus csodálatos sírba szállása; végül gyilkosságok és egyéb erőszakos és borzalmas események.⁵⁰ Csak Sophoclesnél dől Ajax a színpadon kardjába, de Sophoclest erre a kivételességre az vezette, hogy nem akart Aeschylus utánzójaként feltűnni az által, hogy ő is, mint ez utóbbi a Thrák Nőkben, egy hírnök által tudatja Ajax öngyilkosságát.⁵¹ Néha a gyilkosság hírnöki jelentés helyett, hatásosabb módon, színpad mögötti jajveszéklés által jeleztetik, mint Agamemnonban, vagy Sophocles Electrájában: így nem izgatják a nézőt a látás borzalmi, s a hatás mégis megrendítő.⁵²

⁴⁹ Erre a dologra nézve *Aristoteles* így szól (Poetika, 24: τὰ περὶ τὴν Ἑκτορος διώξιν ἐπὶ σκηνῆς ὄντα γελοῖα ἂν φανεῖν, οἱ μὲν ἑστῶτες καὶ οὐ διώκοντες, ὁ δὲ ἀνανεύων, ἐν δὲ τοῖς ἔπεισι λανθάνει): «A színpadon pl. egy Hector üldözését ábrázoló jelenet: tétlenül ott álló harczosok, és Achilles, a mint ezeknek megtiltja az üldözést, nevetségesnek látszanék; de az eposban ilyesmi föl nem tűnik.»

⁵⁰ *Horatius* ezekről Ep. ad. Pis. 185—187-ik soraiban így nyilatkozik: «Ne pueros coram populo Medea trucidet, aut humana palam coquat exta nefarius Atreus, aut in avem Procne vertatur, Cadmus in anguem.»

⁵¹ Így magyarázza Aiaxnak színpadon való öngyilkosságát Sophoclesnél a *scholiasta* Aiax 815-ik sorához való megjegyzésében (ἔστι δὲ τὰ τοιαῦτα [t. i. a nézők szeme láttára való gyilkosság] παρὰ τοῖς παλαιοῖς σπάνια ἐλῶσσι γὰρ τὰ πεπραγμένα δι' ἀγγέλων ἀπαγγέλλειν. τί οὖν τὸ αἰτιον; φθάνει Αἰσχύλος ἐν Θρήσσαις τὴν ἀναίρεσιν Αἴαντος δι' ἀγγέλου ἀπαγγεῖλας. ἴσως οὖν καινοτομεῖν βουλόμενος [t. i. ὁ Σοφοκλῆς] καὶ μὴ κατακολουθεῖν τοῖς ἐτέρου τινὸς ὅπ' ὅψιν ἔσχε τοὺς δρῶμενον ἢ μᾶλλον ἐκπλῆξαι βουλόμενος), s azután egy másik kevésbé valószínű föltevésének is kifejezést ad, hogy t. i. Sophocles azért tette Aiax a színpadon öngyilkossá, hogy annál jobban hasson a nézőkre.

⁵² A gyilkosságnak hírnökök vagy jajveszékélő hangok által való jelzését említi a *scholiasta* Ilias VI. 58-hoz való megjegyzésében (καὶ ἐν ταῖς τραγωδίαις κρύπτουσι τοὺς δρῶντας τὰ τοιαῦτα [az Ilias fent idé-

Az elbeszélő elem állandó képviselői: a hírnök, az ör, a szolga, vagy néha a főbb személyek egyike, mint Aeschylusnál Prometheus. A hírnököknek két faja van: az *angelus* (ἄγγελος), ki a kívül történeteket, és az *exangelus* (ἐξάγγελος), ki a benn végbementeket adja tudtul,⁵³ mint Antigonében, hol egy exangelus jelenti Creonnak, hogy neje Eurydice benn a királyi palotában kivégezte magát. A hírnök, ör és szolga egyénisége csak ritkán van némileg kidomborítva — mint Agamemnonban vagy Antigonében az öré — de rendszerint bizonyos részvevő érzelem hangján adják elő az eseményeket, hogy a nézőkben hasonló érzelmeket keltsenek. Az elbeszélés stilusa epikus, de a dráma természetéhez képest rövidebb és gyorsabb menetű, mint az eposban. Legjobban megőri az epikus hangot Aeschylus, pl. a Perzsákban, a salamis-i ütközetet leíró nagy elbeszélésben; s utána Sophocles, pl. Electrában, hol Orestes nevelője színlelt szavakkal írja le Orestesnek a delphibeli kocsiversenyen való állítólagos halálát. Euripidesnél bizonyos drámai élénkség lép előtérbe, mint Hecubában, Polyxena áldozati halálának leírásában. Néha lyrai színezetű elbeszélésekre is akadunk, milyen a

zett sorában Agamemnon még a trójai anyák méhében levő csecsemőket is halállal fenyegeti] ἐν ταῖς σκηναῖς καὶ ἡ φωναῖς τισιν ἐξακουσμέναις ἢ δι' ἄγγέλων ὕστερον σημαίνουσι τὰ πραχθέντα). A *scholiasta* Sophocles Electrájának 1404-ik sorára vonatkozó szavaiban (νῦν τοῖνυν βοῶσης ἐν τῇ ἀναιρέσει τῆς Κλυταιμνήστρας ἀκούει ὁ θεατῆς καὶ ἐναργέστερον τὸ πρᾶγμα γίγνεται ἢ δι' ἄγγέλου σημαινόμενον· καὶ τὸ φορτικὸν τῆς ὀφειᾶς ἄπesci, τὸ δὲ ἐναργὲς οὐδὲν ἦσσαν καὶ διὰ τῆς βοῆς ἐπραγματεύσατο) biztosabbnak mondja a hatást, ha a gyilkosságot, a látás borzalmainak kikerülésével, jajveszéklő hangok jelezik, mint ha azt a hírnök szavai tudatják.

⁵³ *Ammonius*: Ἀγγελος καὶ ἐξάγγελος καὶ αὐτάγγελος διαφέρουσιν. Ἀγγελος . . . πᾶς ὁ ἀπαγγέλλων τὰ ἐξωθεν· ἐξάγγελος δὲ ὁ τὰ ἐνδοθεν τοῖς ἐξω διαγγέλλων . . . αὐτάγγελος δὲ ὁ τὰ ἑαυτοῦ διαγγέλλων, καὶ μὴ ὑπ' ἐτέρου.

colonusi Oedipusban — az egész darab lyrai jelleméhez mérten — Oedipus csodálatos halálának leírása.

Az epikus előadásnak egy másik eszközét, az *episodot*, csak igen ritkán használták fel az antik tragikusok, mert a cselekvénytől többé-kevésbé független jelleme folytán nagyon is megakadályozta amannak folytonosságot és gyorsaságot igénylő menetét. Ilyen episod Aeschylus Prometheusában Io fellépése, Euripidesnél a Heraclidákban Macariának, a Könyörgő Nőkben Euadnének, a Phoenicei Nőkben Menoeceusnak önfeláldozó halála.

Valamint a cselekvény, úgy a *jellemzés*⁵⁴ művészete is, mely a cselekvény után legfontosabb tényezője a dráma technikájának, egyszerűbb az antik tragödiában, mint az újkori drámában. A görög tragödia nem vetekedhetik a modernnel se a jelleme sokféleségében, se az egyes jellemek vonásainak individuumokat alkotó sokoldalúságában: alakjai csekély számúak, és inkább egy pár vonással rajzolt típusok, semmint gazdag jellemzéssel kidomborított egyéniségek. A típusoktól individuumok felé való lassú haladás, melyet a három nagy tragikusnál észlelünk, abban leli magyarázatát, hogy a plastikus szellem erősebb volt a görög tragödiában az individualizálásra való hajlamnál. Ennek a plastikus szellemnek kifolyásai a stereotyp művészi öltözetek, melyek lehetővé tévén a női szerepeknek is férfiak által való eljátszását, a részletezőbb individualizálásnak útját állották: különösen az álarcz, mely az arcznak jellemzetes taglejtések és állások által nem pótolható mimikáját kizárta. A színészkedésnek ezen módja nem külső nyűg, hanem belső okokból származó akadály volt a három nagy tragikus jellemzési mű-

⁵⁴ *Spiess*: Die weiblichen Charaktere der griechischen Tragödie, 1846. *Bruchmann*: Ueber die Darstellung der Frauen in der griechischen Tragödie, 1882.

vészetében, a mennyiben t. i. az individualizáló szellem még Euripidesnél se volt elég erős arra, hogy megváltoztassa a színészkedés sajátzerű formáit, melyek később is érvényben maradtak, a görög tragoedia hanyatlásának korszakában.

Aeschylusnál csak néhány hatalmas alak köti le figyelmünket, de Sophoclesnél és Euripidesnél már nagyobb változatosságot találunk a jellemeiben, melyek az egyes tragédiák keretén belül is gazdagabb csoportokban mutatkoznak. Aeschylus alakjai — az Orestea személyeinek kivételével — készen állanak már a darab elején, Sophoclesnél és Euripidesnél a cselekvény folyamán domborodnak, fejlenek. Aeschylus szoborszerűen testesít meg egy-egy eszmét személyeiben, Sophocles alakjai eszményítve, Euripideséi élethűen mutatják az embert,⁵⁵ az az: a plastikus szellem, átszármazva az eposból a tragédiába, Aeschylusnál culminál, Sophoclesnél és Euripidesnél fokozatosan háttérbe szorúl.⁵⁶ Aeschylus jellemei férfiasok, büszkék, harcziások és daczosak; Sophocles bizonyos előszeretettel rajzolja, finom psychologikus színezéssel, a passiv hősöket, kik inkább átszenvedik mint átküzdik éltük tragikumát, és sok esetben öngyilkossággal vetnek véget életüknek. Euripides kitűnően jellemzi, természeties igazsággal, a női alakokat, de a férfiak rajza, benső consequentia hiányában, ingatag; virtuozitással

⁵⁵ *Aristoteles* Poetikájának 25-ik fejezete szerint (Σοφοκλῆς ἔφη αὐτὸς μὲν οἷός τις δὲ ποιεῖν Εὐριπίδην δὲ οἷοί εἰσι) maga Sophocles úgy jellemezte a maga és Euripides művészetét, hogy ő úgy rajzolja az embereket, a milyeneknek lenniök kellene, Euripides meg úgy, a milyenek.

⁵⁶ Euripides tropusairól szóló értekezésem 90-ik és a *Beiträge zur vergleichenden Tropik der Poesie* 168-ik lapján utaltam arra a körülményre, hogy a mily mértékben fejlődött a görögöknél a plastikus szellem az építészetben és szobrászatban, úgy enyészett az a költészetben.

festi — mint a modern dráma előhírnöke — a szerelem szenvedélyét, a mint hogy általában véve a szenvedély rajzában a három tragikus között a legnagyobb és a fájdalom megérzéskítése tetőpontja drámai technikájának. Aeschylus és Sophocles jellemei magukhoz híven szólnak, és egyes axiómákkal adnak nyomateköt — különösen hosszabb beszédek végén — nézeteiknek; de Euripides, reflexiójának túlságos uralmánál fogva, a jellemzés következetességének rovására terjengőssé teszi drámáiban a subjectiv elemet, úgy hogy nem egyszer saját gondolatainak tolmácsolására nők szájába ad philosophiai mondásokat. Az antik tragœdia jellemei többnyire nemesek,⁵⁷ sőt a bűnös alakok is, mint Aeschylus Agamemnonjában és Sophocles Electrájában Clytæmnestra, Euripidesnél Medea, imponáló méltósággal, nagy erővel és hatalmassággal rajzolják; csak Euripides alacsonyítja le gyakrabban, kellő ok nélkül, a hős monda jellemeit, mint Orestesben Menelaust.⁵⁸

Érdekes sajátossága az antik tragœdia jellemző művészetének, hogy a hirtelen keletkező bűnös szenvedélyeket

⁵⁷ *Aristoteles* (Poetica, 15: ἐν μὲν καὶ πρῶτον ὅπως χρηστὰ ἢ [t. i. τὰ ἥθη]) fő követelménynek tartja, hogy a tragœdia jellemei nemesek legyenek.

⁵⁸ *Aristoteles* Poetikájában két helyt is (15: ἔστιν δὲ παράδειγμα πονηρίας μὲν ἦθους μὴ ἀναγκαῖον οἶον ὁ Μενέλαος ὁ ἐν τῷ Ὀρέστη és 25: ὁρᾷ δ' ἐπιτίμησις . . . μοχθηρία, ὅταν μὴ ἀνάγκης οὐσης μηδὲν χρήσεται . . . τῇ πονηρίᾳ, ὥσπερ [t. i. Εὐριπίδης] ἐν Ὀρέστη τοῦ Μενελάου) hivatkozik Euripidesnek Orestesben rajzolt Menelausára, mint a jellembeli rosszaság indokolatlan rajzára. De már *Aristophanes* se helyeselte Euripides lealacsonyított jellemeit, mint a Békák azon helye mutatja (1010—1012: Αἰ. τοῦτ' οὖν εἰ μὴ πεποίηκας, ἀλλ' ἐκ χρηστῶν καὶ γενναίων μοχθηροτάτους ἀπέδειξας, τί παθεῖν φήσεις ἄξιός εἶναι;), melyben Aeschylus, ki az alvilágban Euripidessal versenyez, azt veti ez utóbbinak szemére, hogy silány jellemeket rajzoló költészetével nyomorultakká tette a derék és nemes embereket.

vagy elmezavarokat — melyeknek festésénél a modern dramatikusan az egyén lelki állapotának beható psychologikus színezésére törekszik — a görögök cultusát jellemző *allegorikus személyesítés* útján *dæmonikus* lényekben megtestesítve állítja elénk. A három nagy tragikus ránk maradt műveiben erre csak egy példát találunk, az Örjögés istennőjének Lyssának Euripides Örjögő Heraclesében való felléptetésében, de Pollux (Onom. 4, 142) egész sorozatát említi a görög tragœdiákban előforduló allegorikus *dæmoni* alakoknak. Erős *realistikus* vonásoktól se riadtak vissza az antik tragikusok, hogy a szerencsétlenség csapásait minél erősebben éreztessék. Így például Aeschylusnál Clytæmnestra meggyilkolt férjének vérével bemocskolva, Io és Orestes örülten jelennek meg a színpadon; Sophocles Tiresiaszt vakon, Oedipust kiszúrt vérző szemekkel, Philoctetést és Heraclest pokoli fájdalmaktól gyötörve lépteti fel; Euripidesnél Orestes és Heracles örültségükkel, Agave végzetes örömtől újongva és fiának Pentheusnak fejét tartva kezében rendítik meg a nézőket.

A legsajátságosabb jelenség az antik tragœdiában a *kar*.⁵⁹

⁵⁹ Heeren : De chori græcorum tragici natura et indole, 1784. Schiller : Über den Gebrauch des Chors in der Tragödie, 1803. Kabbath : De chori tragediæ græcæ natura et munere, 1827. Runeberg : Observationes circa chorum tragicum, 1833. Hegel : Aesthetik (III, pp. 547—550), 1835—1838. Uylenbroek : De choro tragico græcorum, 1846. Gallus : Über die Bedeutung des Chors in der griechischen Tragödie, 1875. Stolte : De chori natura et indole, 1882. Arnold : Chor (Baumeister: Denkmäler, I. pp. 383—391), 1885. Nem kaphatók: Ilgen : Chorus græcorum qualis fuerit, 1788. Vaucher : De choro græcorum tragico, 1821. Wellauer : Über den Chor im griechischen Drama, 1843. Hübner : Einiges zur Charakteristik des Chors in der alten griechischen Tragödie, 1863. Kračmar : Ueber den Chor der griechischen Tragödie, 1867. Jungwirth : Über den Chor der griechischen speciell der sophocleischen Tragödie, 1878.

Mint megtestesülése a lyrai elemnek, mely, mint említettük, a görög dráma anyafölde volt, kezdettől végig sokkal jelentékenyebb szerepet játszott a tragödiában, mint az epikus elem, mely csak erjesztője volt a drámaivá fejlődő lyrai anyagnak. A kar nélkülözhetetlen kelléke az antik tragödiának, mert a kapocs, mely a kettőt elválaszthatatlanul egybe fűzi, történeti jelentőségű. A görög tragödia nem mellőzhette a kart, mert egész lényege abban gyökeredzett, mert annak kebelén növekedett nagygyá, az vívta ki számára az athenæieknél az elismerést, annak pompája és tartalmi súlya tette gyönyörködtetővé és magasztossá! Helyesen jegyzi meg Hegel, hogy a kar oly szükséges kiegészítő része a görög tragödiának, hogy emennek hanyatlása szoros összefüggésben áll a kar hanyatlásával. De minél inkább megfelel a kar a görög tragödia szellemének, annál távolabb áll a modern drámától, mert hiányzik hozzá a történeti alap, és ellenkezik vele az erős uralom, melyet a modern drámában a cselekvény mindenképp felett gyakorol: a Messinai Ara, melyben Schiller karokkal ellátott modern drámát akart teremteni, érdekes, de megghiúsult kísérlet. Hiszen már az antik tragödiában is látható, hogy a cselekvény, jóllehet egyszerűbb mint a modernben, fordított viszonyban áll a kar fejlettségével: minél inkább háttérbe szorúl ez utóbbi, annál inkább előtérbe lép a cselekvény. De a kar és a drámaiasság ellentétessége nem válik az antik tragödia hátrányára, mert a cselekvényesség nem oly nélkülözhetetlen kelléke az antik tragödiának, mint a modernnek, míg a kar fő díszét képezi, és megadja neki azt a sajátos jelleget, mely reánk modernekre idegenszerű, de elragadó bájjal hatva, az emberi genius örök időkre elévülhetetlen alkotásává varázsolja az antik tragödiát. Ha tehát a három nagy tragikusnak a kar használatában való művészetéről helyes képet akarunk alkotni, főképen azt kell szem előtt tartanunk, miként sikerült nekik a

kar lyrai elemét szerves egésszé olvasztani a dialogus drámai elemeivel. Téves az a hit, hogy a kar szerepe egy bizonyos, irányzatos alapgondolatból megmagyarázható. Schlegel — hogy csak egyet említsünk a sokféle nézet közül — «idealizált nézőnek» mondja a kart, de kevés görög tragédiát ismerünk, melynek karára ráillenék ez a másoktól is sokat hangoztatott meghatározás. Közös vonást csak abban látunk a három nagy tragikusnál a kar használatában, hogy mindenik első sorban a kart teszi gondolatainak tárházává, de egyébként mindenik a maga módja szerint jár el annak alkalmazásában.

A fő érdem koszorúja itt is Aeschylust illeti meg, mert ő forrasztja legszerveesebben egygé a kart a tragödia cselekvényével. Tizenkét személyben állapítja meg a tragikus kar tagjainak számát, kiket majd összesen, majd félkarokban, majd egyenként szerepeltet. Hogy a cselekvényt jobban kifejleszthesse, megszorítja elődeihez képest a kar szerepét, de nagyobb súlyt fektet rá, mint Sophocles és Euripides, kiknél fokozatosan csökken, és veszít jelentőségéből. Aeschylusnál a kar szoros kapcsolatban áll a cselekvénnyel, mert részint a legélénkebb érdeklődéssel és részvéttel kíséri annak fejleményeit, részint, mint az Eumenidákban, a cselekvénynek részese, vagy épen főszemélye, mint a Könyörgő Nőkben a Danaus fiai elől menekülő Danaidák kara: csak Prometheusban szorúl vissza terjedelemben, tartalomban és a cselekvénnyel való szoros kapcsolat dolgában egyaránt. Aeschylus kara a mellett, hogy — harmonikus egységgé olvadva a tragödia drámai elemeivel — a hős sorsa iránt való érdeklődésében ez utóbbit óvja, inti és biztatja, vele örömet és bűt megoszt: egyszersmind — az ítélet magasabb fokára helyezkedvén — szószólója a legmagasabb vallási és erkölcsi igazságoknak.⁶⁰

⁶⁰ Horatius szavai (A. P. 193—201: Actoris partis chorns officiumque virile defendat, neu quid medios intercinat actus, quod

Sophocles fellépése fordulópont azon út felé, melyen következetesen tovább haladott Euripides. Sophocles a tragikus kar tagjainak számát tizenkettőről tizenötre emelte,⁶¹ de nem azért, hogy nyomatékosabbá tegye fellépésüket, hanem hogy megvalósíthassa drámáiban a hármasság elvét, melyet az által juttatott érvényre, hogy a tizenöt tagból álló kart a karvezetőre (χοροφαῖος), és két hét-hét személyből álló s egy-egy félkarvezetővel (παραστάτης) bíró félkarra osztotta, oly módon, hogy az első színésznek a karvezető, a másodiknak és harmadiknak a két félkar, illetőleg a két félkarvezető felelt meg a dráma szervezetében. A hanyatlás, melyet a kar használatában Sophoclesnél észlelünk, két körülményben nyilvánul. Az egyik az, hogy Sophocles kara nemcsak nem részese, vagy épen fő személye a cselekvénynek, hanem hogy a cselekvény iránti érdeklődése se oly benső mint Aeschylusnál:⁶² ez által a cselekvénytől, mely a kar

non proposito conducatur et hæreat apte, ille bonis faveatque et consiliatur amice, et regat iratos et amet pacare timentis; ille dapes laudet mensæ brevis, ille salubrem iustitiam legesque et apertis otia portis; ille tegat commissa, deosque precetur et oret, ut redeat miserris, abeat fortuna superbis), melyekben a tragédiát jellemzi, leginkább Aeschylus karára illenek: «A színész szerepének és hivatásának tegyen eleget a kar (az az: vegyen tényleges részt a cselekvényben), és ne énekeljen olyasmit a cselekvény szüneteiben, a mi nem felel meg a célnak és azzal össze nem egyeztethető; kedvezzen a jóknak és adjon nekik barátságos tanácsot, vezesse az indulatosokat és enyhítse a félelmet; dicsérje a mérsékelt lakomát, az üdvös igazságot és törvényeket, és a nyílt kapuk mellett való nyugalmat (az az: a biztonságot); őrizze meg a titkokat, kérje és imádja az isteneket, hogy térjen meg a nyomorultakhoz és távozzék a gőgösöktől a szerencse.»

⁶¹ Eleinte Aeschylust követve Sophocles is bizonyára tizenkét személyből álló kart használt, a mint hogy később Aeschylus is Sophocles után indulva, pl. az Orestea három darabjában, tizenöt tagú kart léptetett föl.

⁶² Aristoteles szerint (Poetica, 18: καὶ τὸν χορὸν δὲ ἕνα δεῖ ὑπολαβεῖν

rovására előtérbe lép, különállóbb helyzetbe jut, megingatva a lyrai és drámai elem közötti egyensúlyt és magában rejtve a bomlás csiráját, mely azután erősen kihajt Euripidesnél. A másik hátrány a karnak mint egyéniségnek rajzában nyilvánul. Sophocles kara egészben véve párton kívül álló, bíráló szemlélője a cselekvénynek,⁶³ de néha, megbontva a cselekvénnyel való összefüggést, eltávolodik attól reflexióiban, és nem lévén ereje, hogy bíraskodásában a szenvedélyek harcának változó fordulatai által előidézett különböző hatások fölé emelkedjék, érzelmeiben és gondolataiban ingataggá, következtelenné válik, és majd az egyik, majd a másik félnek ad igazat. Például Philoctetesben a Neoptolemus társaiból álló kar eleinte rokonszenvez Philoctetessel, de később mégis elősegíti ez utóbbinak rászedését; a Trachisi Nőkben a hajadonok kara egyetért Deianira tervével, de mikor annak végzetes kimenetelét megtudja, egy szóval se védi Deianirát. Sophocles kardalaiban van sok elragadó báj, mint a colonusi Oedipusban a költő szülőföldét, Colonust dicsőítő dalban; van több szép gondolat, mint Antigone második kardalában, melyben a költő az emberi szellem hatalmasságát énekli meg; tény az is, hogy kara néha következetes, æschylusi eréllyel és emelkedettséggel végzi ítélő tisztét, mint Oedipus

των υποκριτῶν καὶ μόριον εἶναι τοῦ ὅλου καὶ συναγωνίζεσθαι μὴ ὥσπερ Εὐριπίδῃ ἀλλ' ὥσπερ Σοφοκλεῖ a kar egy színésznek szerepét kell hogy játssza (az az, tényleges részt kell vennie a cselekvényben), része kell hogy legyen az egésznek (az az, függjön szervesen össze a cselekvénnyel), és ne szerepeljen úgy, mint Euripidesnél, hanem mint Sophoclesnél. De a karnak ezen Aristoteles által felsorolt tulajdonságai inkább Aeschylus mint Sophocles karára illenek.

⁶³ Sophocles karát jellemzi *Aristoteles* azon mondása (Proble-mata, 19 [᾿Οσα περὶ ἀρμονίαν], 48; p. 922, 26—27: ἔστι γὰρ ὁ χορὸς κηδευτῆς ἀπρακτοῦ· εὐνοιοῖαν γὰρ μόνον παρέχεται οἷς μάρεστιν), hogy a kar tétlen jóakaró, s mint ilyen csak jó indulattal viselkedik az őt érdeklők iránt (de nem támogatja tetteleg azokat).

királyban: de nem foglalja el többé a gondolat világának azt az ideális magaslatát, melyre Aeschylus helyezte, hanem rendszerint alászállva, mint különösen Antigonében látható, a tömeg ingatag jellemét mutatja.

Euripides tovább halad a Sophocles által megnyitott úton. Még jobban megszorítja a kart, és még jobban előtérbe lépteti a cselekvényt. Kara csak ritkán mutat közelebbi érdeklődést a cselekvény iránt, mint a Bacchans Nőkben és a tauribeli Iphigeniában; reflexiói csak ritkán felelnek meg a dráma cselekvényének, szóval: csak ritkán akadunk nála Aeschylus művészetének nyomaira. Euripides kara, rendszerint közömbös lévén a cselekvény iránt, és mint a skeptikus költő reflexióinak organuma, gyakran oly dolgokról hallat elmélkedéseket, melyek semmi összefüggésben sincsenek a cselekvénnyel, s nem felelnek meg a kart képező személyek egyéniségének. Gyakoriak a tetszetős elbeszélő és lyrai részletek, melyek magukban véve kiválóak ugyan, s mint ilyenek mulattatóan töltik be a cselekvénybeli szüneteket, de az organikus összefüggés hiányánál fogva elítélendők.⁶⁴

Tanulságos a kar *személyeinek* figyelembe vétele is a három nagy tragikusnál. Valamint a szinpadon, úgy a karban is kiváló szerepe van a nőnek. Sophocles ugyan fennmaradt tragœdiái közül csak Electrában és a Trachisi Nőkben léptet fel női kart, míg Antigonében és a két Oedipusban öregek, Ajaxban és Philoctetesben férfiak szerepelnek; de

⁶⁴ Már a *scholiasta* is megjegyzi Euripides Phœnicei Nők című tragœdiájának 1019-ik sorához való jegyzetében (πρὸς οὐδὲν ταῦτα ἔδει γὰρ τὸν χορὸν οἰκτίσασθαι τὸν θάνατον τοῦ Μενoitίως ἢ ἀποδέχεσθαι τὴν εὐψυχίαν τοῦ νεανίσκου· ἀλλὰ τὰ περὶ Οἰδίπου καὶ τῆς Σφιγγὸς διηγείται τὰ πολλάκις εἰρημένα), hogy a karnak a fõnt idézett sornál kezdõdõ, Oedipusról és a Sphinxrõl szóló dala nem tartozik a tárgyhoz, hanem hogy a karnak inkább Menœceus halálát kellene siratni, vagy elszántságát dicsõíteni.

Aeschylus meglevő tragœdiái közül ötnek van női kara, s csak kettőben, a Perzsákban és Agamemnonban, szerepelnek öregek. Euripides tizenhét fennmaradt tragœdiája közül tizen-négyben áll nőkből a kar, s csak az Őrjöngő Heraclesben vannak öregek és a Heraclidákban meg Rhesusban férfiak. A személyek rangját illetőleg nagyon eltér Aeschylus Sophoclestől és Euripidestől. Aeschylusnál, magasztos felfogásához mérten, a kar tagjait felsőbb lények képezik, mint a Könyörgő Nőkben a Danaidák, Prometheusban az Oceanidák, az Oresteia harmadik darabjában az Eumenidák, vagy, mint a Perzsákban és Agamemnonban, előkelő öregek; Sophoclesnél és Euripidesnél, művészetük jellegéhez képest, köznapi embereket látunk,⁶⁵ s csak Euripides Bacchans Nőiben vannak istének.

A három nagy tragikus művészetének kiváló tolmácsa a nyelv,⁶⁶ úgy grammatikai szempontból, mint a stilus tekintetében. A tragikusok nyelve az attikai nyelvjárás alapján fejlődik — a tragœdia eredetéhez képest — az epos ioni s a lyra dór nyelvjárásának fölhasználásával. Az eposból veszi a plastikát, a lyrától az erőteljességet és kardalaiban a dór hangtani jelleget. De ezen közös kereten belül jelentékeny

⁶⁵ Sophocles és Euripides karára illenek *Aristoteles* következő szavai (*Problemata*, 19 [Ὅσα περὶ ἀρμονίαν], 48; p. 922, 17—19: ἐκεῖνοι [t. i. οἱ ἀπὸ σκηνῆς] μὲν γὰρ ἡρώων μιμηταί· οἱ δὲ ἡγεμόνες τῶν ἀρχαίων μόνον ἦσαν ἥρωες, οἱ δὲ λαοὶ ἄνθρωποι, ὧν ἐστὶν ὁ χορός): «A szinpadí személyek a hősök szerepét játsszák; a régiek vezérférfiai ugyanis csupa hősök voltak, alattvalóik pedig egyszerű emberek, és ezekből való a kar is.»

⁶⁶ *Firnhaber*: Über die Stichomythie, 1841. *Witten*: De stichomythia, 1872. *Pecz*: Systematische Darstellung der Proportionstropen bei Sophocles, 1877; Aeschylus és Sophocles képei, 1878; Aeschylus és Sophocles tropusai, 1878; Euripides tropusai, 1882; Beiträge zur vergleichenden Tropik der Poesie, 1886; A kisebb görög tragikusok tropusai, 1886.

külömbiséget észlelünk a három nagy tragikus között, kik a nyelv dolgában is saját szellemük szerint idomítottak és alkottak. Aeschylus, felhasználván három nyelvjárás kincseit, genialis erővel új nyelvet teremtett, mely minden ízében megfelel szerzője hatalmas szellemének, s a melyben a költő egyénisége egész a modorosságig érvényesül. Csak syntaxisának van inkább egyszerű, mellérendelő (parataktikus) mondat szerkezetbeli jellege, de egyébként nyelve mindenben nagyszabású és kivételes: új, merész és hatalmas szóképzések, képek és phrasisok vonulnak végig költeményein, és emelik magasan a köznapi felé, nehézkes ugyan és homályos, de változó szinpomájában ünnepies nyelvezetét. Sophocles nyelve közép helyet foglal el Aeschylus magasztos és Euripides köznapiasabb nyelve között. Nem alkot új szavakat, hanem a meglevők értelmét változtatja és mélyíti, nem használ meglepő phrasisokat és képeket, de annál inkább változtat a nyelv syntaxisán, melyet merészen tovább képezvén, előtérbe lépteti benne az alárendelő (hypotaktikus) mondat szerkezetet, mint a stilusbeli atticismus kifejezőjét. Nyelve, a mellett hogy erőteljes, kedves is, de könnyűnek nem mondható, mert a megértés nehézségének nem egy szirtje rejtőzködik mondatainak síma tükre alatt. Euripides ellentéte Aeschylusnak. Leszállván a magasból a köznapi életbe, annak nyelvét karolja fel, s az előadás folyékonyságára és érthetőségére törekszik; mint a sophisták tanítványa, szerencsés közép utat tartva a duzzadás és ellapulás között, kiváló stilistikai művészetet fejt ki kerekded és magvas nyelvezetében. Csakhogy Euripides, valamint egyébként, úgy a nyelv használatában se mutat mindenütt egyenlően kitartó erőt, melynek hijával sophistikus mesterfogásokra adja magát, és későbbi műveiben még inkább alászállva, a komikusok nyelvéhez közeledik.

A görög tragödia nyelvének jellemzetes sajátossága a

soros szerkezetű párbeszéd, az úgynevezett *stichomythia*, mely jelentékeny szerepet játszik mind a három tragikus stilusában, különösen Sophoclesnél, és a vitázó elem uralmához képest még inkább Euripides dialogusaiban. Három faja van — a szerint, a mint a vitatkozó felek két-két (*stichomythia disticha*), vagy egy-egy (*stichomythia monosticha*), vagy féf-fél (*stichomythia hemisticha*) sorban adnak váltakozva kifejezést nézeteiknek — és ezek között leggyakoribb a *stichomythia* második faja.⁶⁷ A két sorosat különösen Sophocles kedveli, a fél soros nem fordul elő Aeschylusnál, míg Euripides egyaránt használja a *stichomythiának* mind a három fajtát. Sophocles és Euripides nem egy ízben kombinálják a *stichomythia* első és második fajtát, vagy oly módon, hogy a párbeszédet folytatók fölváltva — majd két-két majd egy-egy sorban — nyilatkoznak, vagy úgy, hogy az egyik félt egy-egy, a másikat két-két sorban szólaltatják meg. Nagy retorikai művészettel használja Euripides a *stichomythiát* a pathetikus jelenetekben: az ellenfelek vitája hosszabb beszédekkel kezdődik, melyek az indulat fokozódásával mindinkább rövidülnek, míg a szenvedély legerősebb kifakadásaiiban, a vita hevességéhez képest, *stichomythikus* szerkezetbe esapnak át; de a mint lassanként csillapul a szenvedély, elmarad a *stichomythia* is, s a dialogus úgy végződik, a mint kezdődött, hosszabb záró beszédekkel.

A versen kívül álló *indulatszók* Aeschylusnál csak ritkán fordulnak elő, ki csak a legerősebb indulatok kifejezésére használja azokat; gyakrabban találkozunk velük Sophoclesnél, és különösen Euripidesnél, a szenvedély festésében legnagyobb görög tragikusnál. A *képek* (*tropusok*) közül a közös

⁶⁷ A régiek csak a *stichomythiának* második fajtát említik. *Polux*, *Onom.*, IV, 17 (Περὶ ὑποκριτῶν ἢ ὑποκρίσεως): στιχομυθεῖν δὲ ἔλεγον τὸ παρ' ἐν ἱαμβεῖον ἀντιλέγειν, καὶ τὸ πρᾶγμα στιχομυσίαν.

névvel «aránytropusok»-nak nevezett metaphora, personificatio, allegoria és hasonlat, mint a phantasia szüleményei, legszámosabbak Aeschylusnál, ki a legerősebb phantasiával bír, azután Sophoclesnél; leggyakoribbak mind a három költőnél a hajózásból és a természetből vett aránytropusok. Néha ez utóbbiak különböző elemekből alakulván, polychromikus színezettel bírnak, és pedig leginkább Aeschylusnál. A synecdoche és metonymia, mint a reflexio alkotásai, Euripidesnél játszanak fő szerepet, kinek legerősebb a reflexiója, s azután Euripidesnél. Hogy mennyire homogén a nyelv a három nagy tragikusnak és korszakaiknak szellemével, mutatja képeiknek miveltségtörténeti és költészeti szempontból való megfigyelése, melyből nemcsak sokban hű képét nyerjük az egyes korszakoknak, hanem új fény derül a három tragikus egyéniségének, tehetségüknek és hajlamaiknak rejtettebb vonásaira is.⁶⁸

A tragikusok nyelvének további nyilvánulása a magas művészetről tanuskodó *verselés*, mely a költészet, zene és orchestika közös tekintetbe vételén alapszik, mert valamint a kari lyrában, úgy a tragödia kari részleteiben is a költészet együtt járt a zenével és táncz művészetével. Tehát a görög tragikus nemcsak költő volt, hanem értett a zenéhez és orchestikához is, s mint ilyen szem előtt tartotta, hogy a nyelvanyag által kifejezett rhythmus, az az a metrum, ne csak a gondolatoknak, hanem a zene és táncz művészetének is megfeleljen. A kar metrikus formái a legnagyobb változatosságot mutatják. Aeschylus a dór és æol formákból indul ki, részint válogatva a meglevőkből, részint új alakzatokat teremtve, melyek megfelelnek magas pathosú költészetének; Sophocles szigorú szabályok szerint jár el, mint Aeschylus, de

⁶⁸ Kimutatni törekedtem ezt a három nagy tragikus tropusairól szóló értekezéseimben.

formái, művészetéhez mértén, simábbak és kellemesebbek. Euripides csak kezdetben szabályozott, később a kor megváltozott ízléséhez képest Timotheusnak, a költőnek és híres zenésznek pártjához szegődven, rhythmusaiban lágy és sentimentalis, cifrázó és bizonytalan, sőt nem egyszer túlságosan ellapul. A dialogus uralkodó formája a trimeter iambicus, mely Aeschylusnál méltóságos, Euripidesnél elevenebb és könnyebb menetű, míg Sophoclesnél a közép utat követi. De nem vészett ki a tragœdia dialogusából a tetrameter trochaicus sem, mely, mint említettük, állandó formája volt a dithyrambusnak, s kiváló szerepet játszott a régebbi tragœdiában, a mint hogy még Aeschylus Perzsaiban is ez a versforma uralkodik a dialogusban; egyébként a három tragikus csak kivételesen használja, ha t. i. nagyobb erőt és gyorsaságot akarnak kifejtteni, mint Agamemnon végén az Aegisthus és a kar között folytatott heves párbeszédben látható.

A *rímelés*, valamint az antik költészetben általában véve, úgy a görög tragœdiában is csak szórványos jelenség, nem elve a verselés művészetének. Mivel rendszerint ugyanazon hajlítási (flexióbeli) végzetekkel bíró, vagy ugyanazon szavaknak ismétlődéséből áll, hatásosnak nem mondható. Aeschylus és Sophocles gyakrabban használják az *alliteratiót*, különösen a kemény k és p hangok összehangzását. Előfordul a népköltészet maradványa, a *refrain* is, oly módon, hogy vagy egyes indulatszók ismétlődnek helyenként, vagy egyes sorok, sőt egész mondatok, kifejezve az alapgondolatot; néha ugyanazon, vagy hasonló szavak ismétlődnek a strophá és antistrophá ugyanazon helyein. A refraint különösen Aeschylus⁶⁹ kedveli, de akadunk egyes példákra Sophoclesnél és Euripidesnél is.

⁶⁹ Pl. Agamemnonban a 121-ik sor (αἴλιον αἴλιον εἰπέ, τὸ δ' εὖ νικάτω) a 139-ik és 159-ik sorokban, az 1489—1493 sorokban levő mondat

A három nagy tragikus kiváló drámai technikájáról tanuskodik a tragœdiákat compositio tekintetében szervező egészé alakító *szervezet*,⁷⁰ melyről az ókori adatok csak a legfőbb dolgokban adnak felvilágosítást, holott az újabkori tanulmányok kétségtelenné teszik, hogy a görög tragœdia szerkezete igen sokoldalú, és hogy a legapróbb részletekben is tudatos művészettel nyilvánul.

A fő elv, melynek alapján a tragœdia szerkezete megalakul, a tragœdiáknak dialogikus, illetőleg drámai és lyrai részletek szerint való tagolása. A fő részek Aristoteles⁷¹ szerint a következők: drámaiak a prologus, episodium és exodus; lyraiak a kardalok (χορικά), melyeknek két fő faja a

(τὸ τὸ βασιλεῦ βασιλεῦ, πῶς σε θαυρῶσω; φρενὸς ἐκ φιλίας τί ποτ' εἶπω; κῆσαι δ' ἄρχανης ἐν ὑφάσματι τῷδ' ἄσπερ εἰ θανάτῳ βίον ἐκπνέων) az 1513—1517 sorokban ismétlődik.

⁷⁰ Schmidt: De parodi in tragœdia græca notione, 1855; Parodos und Stasimon, 1863. Ascherson: De parodo et epiparodo tragœdiarum græcarum, 1856. Klein: De partibus formisque quibus tragœdiam constare voluerit Aristoteles, 1856. Nake: Ueber Symmetrie im Bau der Dialoge griechischer Tragœdien, 1862. Voss: De tragœdiarum græcarum prologis, 1864. Chaignet: Des formes divers du chœur dans la tragédie grecque, 1865. Westphal: Prolegomena zu Aschylus Tragœdien, 1869. Wecklein: Ueber πρόλογος, ἐπεισόδιον, ἔξοδος, πάροδος, στάσιμον, 1872. Myriantheus: Die Marschlieder des griechischen Drama, 1873. Oeri, Christ, Prien: Thesen über die scenische Responsion bei den griechischen Tragikern, 1878. Oemichen: De compositione episodiorum tragœdiæ græcæ, 1881. Aschauer: Über die Parodos und Epiparodos in der griech. Tragœdie, 1887. Nem kaphatók: Ellendt: De prologis tragœdiæ græcæ, 1819. Waldüstel: De tragœdiæ Græcorum membris ex verbis Aristotelis recte constituendis, 1837. Firnhaber: Der Prolog der Tragœdie, 1851. Kock: Über die Parodos der griech. Tragœdie, 1854. Ascherson: Die Parodos und Epiparodos in der griech. Tragœdie, 1857; Umriss der Gliederung des griech. Dramas, 1862. Caspers: Über die Prologe der griech. Tragœdien, 1874.

⁷¹ A *Poetika* 12-ik fejezetében ezeket mondja (μέρη δὲ τραγωδίας... κατὰ τὸ... εἰς ἃ διαιρεῖται κεχωρισμένα τὰδε εἰσὶν, πρόλογος ἐπεισόδιον ἔξοδος

parodus és stasimum. A *prologus*⁷² (πρόλογος), mint neve is mondja, a tragœdia bevezető részét képezi, magában foglalván a cselekvény expositióját, mely Aeschylusnál és Sophoclesnél többször, Euripidesnél rendszerint monologikus alakot ölt. Az *episodiumok*⁷³ (ἐπεισόδια) a drámának kardalok közé eső részei; felölelik az egész drámai bonyodalmat, s nevüket (az ἐπεισόδιον «hozzálépést» jelent) onnan veszik, hogy kezdetüket a színésznek a kardal befejeztével való fel-

χορικόν, καὶ τούτου τὸ μὲν πάροδος τὸ δὲ στάσιμον, κοινὰ μὲν ἀπάντων [t. i. τραγωδιῶν] ταῦτα): «A tragœdia részei a benne különvált tagozatok szerint a következők: prologus, episodium, exodus, kardal, és ez utóbbinak két faja a parodus és stasimum; ezek minden tragœdiával közösek» (az az, a tragœdiának főrészeit képezik).

⁷² *Aristophanes* (Ran., 1120: τὸ πρῶτον τῆς τραγωδίας μέρος) a prologust a tragœdia első részének nevezi; *Aristoteles* (Poetica, 12: ἔστιν δὲ πρόλογος μὲν μέρος ὅλον τραγωδίας τὸ πρὸ χοροῦ παρόδου) pontosabban a tragœdia azon befejezett egészet képező részének mondja, mely a parodust előzi meg; *Tzetzes* (περὶ τραγικῆς ποιήσεως [ed. Dübner, Rhein. Mus., IV, pp. 402—408] v. 21: πρόλογος μὲν ἔστι τὸ μέχρι χοροῦ τῆς εἰσόδου) úgy nyilatkozik, hogy a prologus a kar föllépéseig tartó része a tragœdiának. *Euanthius* (De tragœdia et comœdia, Gronov, Thes. græc. antiq., VIII, p. 1686: prologus est velut præfatio quædam, in quo solo licet præter argumentum aliquid ad populum vel ex poetæ vel ex ipsius fabulæ vel ex actoris commodo loqui) a prologust oly előszónak mondja, melyben a darab tartalmán kívül szabad még egyet-mást a költő vagy a darab vagy a színész érdekében is a közönségnek mondani; *Donatus* szerint (De comœdia et tragœdia, Gronov, Thes. græc. antiq., VIII, p. 1688: prologus est prima dictio a Græcis dicta prologos, id est antecedens veram fabulæ compositionem elocutio) a prologus oly első nyilatkozat a tragœdiában, mely megelőzi a tulajdonképen való drámai compositiót. Világos, hogy Euanthius meg Donatus is a prologus meghatározásánál nem a görög, hanem a latin tragikusokat tartják szem előtt.

⁷³ *Aristoteles* szerint (Poetica, 12: ἐπεισόδιον δὲ μέρος ὅλον τραγωδίας τὸ μεταξὺ ὅλων χορικῶν μελῶν) az episodium befejezett egészet képező kardalok között levő befejezett része a tragœdiának; az episo-

lépése jelöli. Az *exodus*⁷⁴ (ἐξοδος), mint a tragœdia vége, adja a catastrophát. A *parodus*⁷⁵ (πάροδος) a kar első dala, melynek bevezető részét, mivel nemcsak a belépő karnak

diumot *Tzetzes* is (Περὶ τραγικῆς ποιήσεως [ed. Dübner, Rhein. Mus. IV, pp. 402—408] vv. 22—23: ἐπεισόδιος δὲ ἐστὶν . . . λόγος μεταξὺ . . . μελῶν χορῶν δύο) két kardal között levő dialogikus résznek mondja. *Pollux* azon meghatározása (IV, 108: ἐπεισόδιον ἐν δράμασι πρᾶγμα πράγματι συναπτόμενον), hogy az episodium a dráma cselekvényének oly része, mely egy másik cselekvény-rész mellett áll, nem a tragœdiára, hanem az új attikai comœdiára vonatkozik, melyben a kar hiányozván, a cselekvény egyes szakaszai megszakítás nélkül egymás után következtek. A *scholiasta* Soph. Phil. 1218-ik sorához való jegyzetében *kettős episodiumnak* (διπλοῦν ἐπεισόδιον) nevez egy olyat, melyben két személy lép föl. *Suidas* az episodiumot két helyen (Ἐπεισόδιον. τὸ εἰς τὰ δράματα εἰσαγόμενον, κατὰ προσθήκην τινὰ καὶ αὐξησιν τοῦ δράματος, és Ἐπεισόδιον. τὸ εἰσφερόμενον τῷ δράματι γέλωτος χάριν, ἔξω τῆς ὑποθέσεως ὄν. καταχρηστικῶς δὲ τὸ ἐξαγώνιον ἅπαν πρᾶγμα) a dráma oly ráadásos járulékanak mondja, mely — és ezt nem helyesli — a dráma cselekvényének körén kívül esik, és (a comœdiában) nevetetés czéljából szokott előfordulni; nyilvánvaló, hogy *Suidas* nem az Aristoteles-féle episodiumra gondol, hanem a mai értelemben vett episodokra, melyek a cselekvénnyel nem állanak szerves összefüggésben. Nem ide tartozik az Aristoteles által említett ἐπεισοδιώδεις μῦθοι καὶ πράξεις, melyre nézve l. a 40-ik jegyzetet.

⁷⁴ *Aristoteles* szerint (Poetica, 12: ἐξοδος δὲ μέρος ὅλον τραγωδίας μεσ' ὃ οὐκ ἔστι χοροῦ μέλος) az exodus a tragœdiának oly befejezett egészet képező része, mely után nem következik kardal; ugyanígy nyilatkozik *Tzetzes* is (Περὶ τραγικῆς ποιήσεως [ed. Dübner, Rhein. Mus., IV, pp. 402—408] vv. 24—25: ἢ δ' ἐξοδος . . . μεσ' ὃν χοροῖς οὐκ ἔστι τὴ λέγειν μέλος, és vv. 72—73: τὴν ἐξοδὸν τὸ πέμπτον ἀκροῦ μέρος, ὅπερ . . . ἐστὶν εἰς τέλος).

⁷⁵ *Aristoteles* (Poetica, 12: πάροδος μὲν ἢ πρώτη λέξις ὅλη τοῦ χοροῦ), kinek szövegében a ὅλον χοροῦ kifejezést Westphal (Prolegomena zu Aeschylus, p. 59) a prologus, episodium és exodus megelőző definitióiban előforduló kifejezések alapján (mind a három μέρος ὅλον-nak mondatik) helyesen javítja γέξις ὅλη τοῦ χοροῦ-ra, a parodust a kar első, befejezett egészet képező dalának mondja; hasonlóképen jellemzi azt *Tzetzes* szerint (Περὶ τραγικῆς ποιήσεως [ed. Dübner, Rhein.

állásfoglalása után, hanem rendszerint már belépés közben is énekeltetett, többnyire az induló rhythmusra alkalmas anapæstusok és trochæusok képezik. A parodusnak egy másik faja az *epiparodus*⁷⁶ (ἐπιπαρόδος), a kar második fellépő-

Mus., IV, pp. 402—408] v. 40: ὥδῃν χοροῦ πρωτίστην t. i. λέγει ὁ Εὐκλείδης τὴν πάροδον) Euclides is. A *scholiasta* Eur. Phœn. 202-ik sorához való jegyzetében (πάροδος δὲ ἐστὶν ὥδῃ χοροῦ βαδίζοντος ἅμα τῇ εἰσόδῳ) és *Pollux* (IV, 108: ἡ μὲν εἴσοδος τοῦ χοροῦ πάροδος καλεῖται) a kar bevonuló dalát nevezik parodusnak; a *scholiasta* Aesch. Perzsáihoz írt bevezetésében (τῶν χορῶν τὰ μὲν ἐστὶ παροδικά, ὅτε λέγει, δι' ἣν αἰτίαν πάρεστιν) naiv módon úgy határozza meg a parodust, hogy az egy oly kardal, melyben a kar kijelenti, hogy miért jelenik meg. Hephaestio *scholiastájának* azon nyilatkozata (a Περὶ ποιημάτων című munka Κεφ. ε' Περὶ ἀπολελυμένων fejezetének ἐν ταῖς παρόδοις szavaihoz való jegyzetében [Westphal, *Scriptores metrici græci*, I, p. 223, 42-ik scholion]: Οὕτω καλεῖται ἡ πρώτη τῶν χορῶν ἐπὶ τὴν σκηνὴν εἴσοδος), hogy a parodus a karnak színpadon való első föllépése, már a római drámára vonatkozik. *Plutarchus* (An seni sit gerenda respublica, 3: Σοφοκλῆς δὲ λέγεται μὲν ὑπὸ τῶν υἱῶν παρανοίας δίκην φεύγων, ἀναγκῶναι τὴν ἐν Οἰδίποδι τῷ ἐπὶ Κολωνοῦ πάροδον, ἥ ἐστὶν ἀρχή· Εὐρίπου ξένη τὰσδε χώρας ἔκου stb.) helytelenül nevezi a colonusi Oedipusnak első stasimuját parodusnak.

⁷⁶ *Pollux* szerint (IV, 108: ἡ δὲ κατὰ χρεῖαν ἔξοδος ὡς πάλιν εἰσιόντων μετὰστασις, ἡ δὲ μετὰ ταύτην εἴσοδος ἐπιπαρόδος) a karnak szükség esetében való távozása, azon czélból, hogy ismét visszatérhessen, μετὰστασις-nak, és a távozás után való másodszeri megjelenése ἐπιπαρόδος-nak neveztetik. Az epiparodusnak másik faját, mely egy másik karnak föllépéséből áll, az előbbinek távoztával, egy *grammatikus* (Cramer, *Anecd. Græca* Parisin., I, p. 20: ἐπιπαρόδος δὲ ἐστὶν ὅταν ἕτερος χορὸς ἀφικνεῖται τοῦ προτέρου παρελθόντος· στάσιμος δὲ ὅταν χρὴ λέγειν στάσιμον, ὡς ἐν τῷ Ἰππολύτῳ Εὐριπίδης· Ὁκεανοῦ τις ὕδωρ πέτρα λέγεται) említi, és *Tzetzes* két helyen (Περὶ τραγικῆς ποιήσεως [ed. Dübner, *Rhein. Mus.* IV. pp. 402—408] vv. 43—45: μεταπάροδον Εὐκλείδης ἐπιπαρόδον λέγει, ἄλλου χοροῦ δ' ἔλευσιν αὐτὴν μοι λέγει· χοροῦ μετ' ἐξέλευσιν, δε πρὶν ἦν λέγων, és vv. 109—113: ἐπιπαρόδος, ἔλευσις δὲ δευτέρου χοροῦ μετ' ἐξέλευσιν τοῦ χοροῦ τοῦ πρὶν λέγω· ὅταν χορὸς στᾷς δ' ἐμπαράδῃ τι μέλος, ὡς Ὁκεανοῦ τις ὕδωρ λέγεται· στάζειν πέτρα, στάσιμον τὸ μέρος εἴληχε τὴν

dala, mely kétféle módon fordul elő: vagy ugyanazon kar távozik és lép föl újból, mint Aiaxban, hol az Aiax katonáiból álló kar a táborból urának keresésére indulva, ez utóbbit egy elhagyott tengerparti vidéken holtan találja; vagy a főkar mellett még egy *mellékkar* (παραχορήγημα) is fellép, mint Hippolytusban, melyben a főkart troezeni asszonyok, a mellékkart Hippolytus szolgálkból és szolgálókból álló vadászcsoportja képezi. A *stasimumok*⁷⁷ (στάσιμα) a karnak a

κλῆσιν φέρειν); Tzetzes első helye szerint Euclides a második kar föllépéséből álló epiparodust «metaparodusnak» nevezi. Helytelenül nevezi a grammatikus és Tzetzes a második helyen Euripides Hippolytusában — hol a parodust a mellékkar és az epiparodust a főkar (Ὡκεανὸς τις ὕδωρ szavakkal kezdődő) föllépése képezi — az epiparodust egyszersmind stasimumnak azért, mert állva énekeltetett.

⁷⁷ Aristoteles szerint (Poetica, 12: στάσιμον δὲ μέλος χοροῦ τὸ ἀνευ ἀναπαίστου καὶ τροχαίου) a stasimum a karnak oly dala, melyben nincs (induló rhythmusra alkalmas) anapaestus és trochæus, tehát ellentéte a parodusnak, melynek bevezető részét többnyire ezen versmértékek képezték. A grammatikusok (a scholiasta Eur. Phœn. 202-ik sorához való jegyzetében: τοῦτο τὸ μέλος στάσιμον λέγεται· ὅταν γὰρ ὁ χορὸς μετὰ τὴν πάροδον λέγῃ τι μέλος ἀνῆκον τῇ ὑπόθεσιν, ἀκίνητος μένων, στάσιμον καλεῖται; a scholiasta Aesch. Perzsáihoz írt bevezetésében: τῶν χορῶν τὰ μὲν ἐστὶ παροδικά, . . . τὰ δὲ στάσιμα, ὅτε ἴσεται καὶ ἄρχεται τῆς συμφορᾶς τοῦ δράματος; *Etym. magn.*: Προσφῶδιον . . . Ἰστέον ὅτι τῶν μελῶν καὶ τῶν ὕμνων τὰ μὲν καλεῖται προσφῶδια· τὰ δὲ ὑπορχήματα· τὰ δὲ στάσιμα . . . στάσιμα δὲ, ἃ ἐστῶτες ὑστερον ἔλεγον, ἀναπαυόμενοι, ἐς Στάσιμον· Τὸ μέλος τοῦ χοροῦ· ὅταν γὰρ ὁ χορὸς μετὰ τὴν πάροδον διατίθῃται τι μένων ἀκίνητος πρὸς τὴν ὑπόθεσιν, ἃ εἰκότως στάσιμον λέγοιτο; egy *grammatikus*, Cramer, *Anecd. Græca* Parisin., I, p. 20: στάσιμος δὲ [t. i. ἐστὶν ὁ χορὸς] ὅταν χρὴ λέγειν στάσιμον; Tzetzes, *Περὶ τραγικῆς ποιήσεως* [ed. Dübner, *Rhein. Mus.*, IV, pp. 402—408] vv. 51—60: ἄλλοι δὲ τὸ στάσιμον χοροῦ φασὶν μέρος ἀνευ ἀναπαίστου καὶ τροχαίου τῶν μέτρων· πάλιν ὁ Εὐκλείδης δὲ φησὶν ὥδε πως· ὅταν χορὸς στάς τι κατάρχεται λέγειν . . . Ἡδὲ προκοπτοῦσης τῆς τραγωδίας τὴν ἐμμέλειαν ἦδον) a stasimumot a parodus után következő kardalnak mondják, de, nyilván az elnevezés után indulva, abban a tévedésben vannak, hogy a kar azt mozdulatlanul állva énekelte; a scholiasta

parodus után következő nagyobb dalai, melyek a bonyodalom phasisába jutott cselekvény egyes részeinek — az episodiumoknak — határait jelölik; a név nem azt jelenti, hogy a kar mozdulatlanul állott, mert tudjuk, hogy énekét ünnepies taglejtésekkel kísérte, hanem hogy dalait állandó helyére jutva énekelte, ellentétben a parodussal, melyet bevonulás közben, vagy közvetetlenül a bevonulás után énekelt.

Aeschylus tragœdiáiban négy kardal — egy parodus és három stasimum — vesz körül és választ el egymástól három episodiumot, továbbá mindenik drámája egy exodussal végződik, és a Könyörgő Nők és Perzsák kivételével mindeniket egy prologus vezeti be: tehát a drámai elem öt részre — egy prologusra, három episodiumra és egy exodusra — oszlik. A cselekvénynek ezen ötös beosztása állandó volt a későbbi új attikai comœdiában, továbbá a római tragœdiában és az új attikai comœdiából kifejlődő római comœdiában⁷⁸, és Horatius⁷⁹ canonja szerint szabállyá vált a modern drámában is.

Aeschylus Perzsáihoz írt bevezetésében (ἀρχεται τῆς συμφορᾶς τοῦ δράματος) helytelenül számítja a stasimumot a drámai expositióhoz; hasonlóképen helytelen Tzetzesnek is azon megjegyzése, hogy a drámai bonyodalomban (ἐπίτασις) a stasimum helyett az ἐμμέλεια kardal áll, mely szóról tudjuk, hogy a tragœdia tánczának neve volt.

⁷⁸ *Andronicus* grammatikus (Meineke, Hist. crit., p. 561: ἤς [t. i. τῆς νέας κωμωδίας] ἐπίσημος Μένανδρος καὶ παρὰ Ῥωμαίους Τερέντιος καὶ Πλαῦτος . . . Τερέντιος . . . εἰς πέντε σκηνὰς διαιγεῖ τὸ δράμα), kiemelvén az új comœdia képviselői gyanánt a görögöknél Menandert, a rómaiaknál Plautust és Terentiust, ez utóbbiról azt jegyzi meg, hogy drámáit öt felvonásra (σκηνὰς) osztotta be, és ezen megjegyzés bizonyára érvényes nemcsak a római comœdiára általában véve, hanem az új attikaira is. *Euanthius* (De tragedia et comœdia, Gronov, Thes. græc. antiq., VIII, p. 1685: Comœdia vetus . . . paullatim . . . in quinque actus processit) helytelenül tulajdonít már az ó attikai comœdiának öt felvonást.

⁷⁹ De Arte Poetica, vv. 189—190: Neve minor neu sit quinto productior actu fabula.

Sophocles és Euripides csak nagyjából ragaszkodnak a tragœdiának ezen Aeschylus által megállapított fő szerkezetéhez, a mennyiben náluk a kardalok elaprózása vagy számuknak csökkentése folytán az episodiumok szaporodnak vagy terjedelmesebbekké válnak.

A görög tragœdia fő részeinek megkülömböztetése sok esetben nehézséggel jár, mert a lyrai elem mindenféle alakban behatol a drámai részletekbe is, úgy hogy biztos határ a fő részek között alig vonható. A lyrai elemnek a drámai részekben, az az prologusban, episodiumban és exodusban mutatkozó önálló alakzatai a panaszdal, szinpadi dal és magán dal. A *panaszdal*⁸⁰ (κόμμος, κομματικά), mely különösen mint gyászdal szerepel, a népköltészetből származott át a tragœdiába; váltakozó ének egy, két, sőt három színész és a kar között.⁸¹ Aeschylusnál és Sophoclesnél a catastrophá előtt vagy után áll, hosszú, antistrophikus szerkezetben; Euripides tetszés szerinti helyen használja, és rövidebbre fogva szabadabb szer-

⁸⁰ Aristoteles szerint (Poetica, 12: ἴδια δὲ [t. i. μέρη τραγωδίας] τὰ ἀπὸ τῆς σκηνῆς καὶ κόμμοι . . . κόμμος δὲ θρήνος κοινὸς χοροῦ καὶ ἀπὸ σκηνῆς) a szinpadi dal és panaszdal különösebb részei a tragœdiának, tehát nem oly állandó tagjai minden tragœdiának, mint a főrészek, t. i. a prologus, episodium, exodus, parodus és stasimum (l. a 71-ik jegyzetet); továbbá szerinte a κόμμος a kar és színész (ἀπὸ σκηνῆς) között váltakozó panaszdal. Ugyanígy jellemzi a panaszdalt a scholiasta Aesch. Perzsáihoz írt bevezetésében (τὰ δὲ κομματικά, ὅτε λοιπὸν [t. i. a Perzsák vége] ἐν θρήνῳ γίνεται), Pollux, IV, 53 (ki szintén a κομματικά szót használja κόμμος helyett), és Tzetzes (Περὶ τραγικῆς ποιήσεως [ed. Dübner, Rhein. Mus., IV, pp. 402—408] vv. 64—69: οὗτος δ' ὁ κόμμος τοῦ χοροῦ τελῶν μέρος, ὑποκριταῖς ἦν ὡς πολὺ συνηγμένως, κόμμος δὲ θρήνου μενδικώτερος πλέον. Ὁ θρήνος ἐστὶν ἡμερέστερον μέλος, κομμὸν πάλιν ἄλλος δὲ τις θρήνον λέγει· κοινὸν χοροῦ σκηνῆς τε τυγχάνει λέγων).

⁸¹ Egy színész és a kar között pl. Prom. vv. 136—196-ban, két színész és a kar között Prom. 1040—1093-ban, három színész és a kar között a colonusi Oedipus 1670—1779 soraiban.

kezetet ad neki. A *szinpadi dal*⁸² (τὸ ἀπὸ σκηνῆς) a színész szabad szerkezetű magán bravour-áriája, mint pl. Prometheusban a föllépő Iónak első szavai. A szinpadi dal tovább képzése a *magán dal*⁸³ (μονωδία), melyet Euripides alkotott meg a Timotheus-féle zene szellemében, mint a modern opera-áriák előzőjét, s alkalmazott, különösen későbbi darabjaiban, előszeretettel és nagy zenei hatással. Ilyen magán dalt énekel pl. Ion a hasonlónevű darab elején.

Egy másik fontos szerkezeti elv, mely a görög tragédiák lyrai és drámai részeiben nyilvánul, a *symmetria*. Különösen a lyrai részekben, nevezetesen a parodusban, stasimumban és panaszdalban uralkodik ez a törvény, mint antistrophikus szerkezet, mely abból áll, hogy a *strophának* (στροφή) egy azonos szerkezetű másik stropha, úgynevezett *antistropha*

⁸² Aristoteles, Poetica, 12: ἴδια δὲ τὰ ἀπὸ τῆς σκηνῆς καὶ κόμμοι (l. a 80-ik jegyzetet); Tzetzes, Περὶ τραγικῆς ποιήσεως (ed. Dübner, Rhein. Mus., IV, 1836, pp. 402—408) vv. 119—120: τὸ σκηνικὸν δὲ τυγχάνειν εἶναι νόει, ὑποκριτοῦ πρόσωπον ἂν ᾧδῃν λέγει.

⁸³ Photius, μονωδία: ἡ ἀπὸ σκηνῆς ᾧδῃ ἐν τοῖς δράμασι. Aristophanes Békáiban (vv. 936—944: Αἰ. σὺ δ', ὦ θεοῖσιν ἐχθρὲ, ποῖ' ἄττ' ἐστὶν ἄττ' ἐποίσεις; Εὐ. . . . ὥς παρέλαβον τὴν τέχνην παρὰ σοῦ . . . ἀνέτρεφον μονωδίας) Euripides Aeschylusnak azon kérdésére, hogy mi újat létesített ő (Euripides) tragédiában, dicsekedve feleli, hogy mihelyt tőle (Aeschylustól) átvette a tragödia művészetét, magán dalokkal «nevelte» föl azt; a következőkben Aeschylus elítélőleg bírálja Euripides kardalait (melyeket Aristophanes a magán daltól megkülömböztetve μέλη-nek nevez) és magándalait (vv. 1329—1330: τὰ μὲν μέλη σου ταῦτα βούλομαι δ' εἶτι τὸν τῶν μονωδιῶν διεξελθεῖν τρόπον). Az utóbbiakról Lucianus is gúnyolódva emlékszik meg, mondván (De saltat., 27: καὶ μέχρι μὲν Ἀνδρομάχῃ τις ἢ Ἑκάβῃ ἐστὶ, φορητὸς ἡ ᾧδῇ, ὅταν δὲ Ἡρακλῆς αὐτὸς εἰσελθὼν μονωδῇ, ἐπιλασρόμενος αὐτοῦ, . . . σολοικίαν εὖ φρονῶν εἰκότως φαίη ἂν τις τὸ πρᾶγμα), hogy az még tűrhető, ha Andromache vagy Hecuba énekel, hanem hogy minden józanul gondolkodó idétlenségnek tartja, ha Heracles, megfélekezve méltóságáról, monodiákat énekel.

(ἀντιστροφή) felel meg. Aeschylus a legszigorúbb törvények szerint használja az antistrophikus szerkezetet, Sophocles szabadabban jár el, és még szabadabban Euripides. Néha egy *utódal* (ἐπωδός) járul az antistrophikus szerkezethez, különösen a kar első dalaiban; ritkán előzi meg azt egy *elődal* (προωδός), vagy választja el a strophát és antistrophát egy *közdal*⁸⁴ (μεσωδός). Előfordulnak oly esetek is, hogy a strophá és antistrophá közé dialogikus rész esik, sőt néha egyedül álló strophákat is találunk. De valamint a dithyrambus későbbi fejlődésében, mint attikai dithyrambus, lerázta az antistrophikus szerkezet igáját,⁸⁵ úgy a tragödia is szabad szerkezetet használt az indulatok és szenvedélyek festésére, különösen a szinpadi⁸⁶ és magán dalokban. A symmetriának a lyrai elemekben uralkodó törvénye kihat a drámai, illetőleg dialogikus részekre is, különösen azokra, melyek mint recitativ részletek lyrai részekkel állanak összefüggésben. Ilyen pl. a Perzsák első episodiumában — a 260-ik sortól a 285-ikig — a hirnöknek a kar antistrophikus éneke közben való ötször két soros felszólalása. Előfordul a symmetria a tisztán dialogikus részekben is, mint pl. a Perzsák harmadik episodiumában levő Darius és Atossa között váltakozó huszonegy soros stichomythiában (715—738), hol az első tizen-

⁸⁴ *Hephaestio*, Ἐγχειρίδιον περὶ μέτρων, Κεφ. δ. Ἐπερὶ τῶν κατὰ σχέσιν (Westphal, *Scriptores metrici graeci*, I, p. 68): Ἐπωδικὰ μὲν οὖν ἐστὶν ἐν οἷς συστήμασιν ὁμοίοις (t. i. a strophához és antistrophához) ἀνόμοιον (az epodus) ἐπιφέρεται. . . Προωδικὰ δὲ ἐστὶν ἐν οἷς τὸ ἀνόμοιον (a proodus) προτέταχται τῶν ὁμοίων. Μεσωδικὰ δὲ, ἐν οἷς περιέχει μὲν τὰ ὁμοία, μέσον δὲ τὸ ἀνόμοιον (a mesodus) τέταχται.

⁸⁵ *Aristoteles*, *Probl.*, 19 (Ὅσα περὶ ἀρμονίαν), 15; p. 918, B: οἱ διθύραμβοι, ἐπειδὴ μιμητικοὶ ἐγένοντο (művésziebbekké lettek, t. i. mint attikai dithyrambusok), οὐκέτι ἔχουσιν ἀντιστροφούς, πρότερον δὲ εἶχον.

⁸⁶ *Aristoteles*, *Probl.*, 19 (Ὅσα περὶ ἀρμονίαν), 15; p. 918, B: τὰ μὲν ἀπὸ τῆς σχηνῆς οὐκ ἀντίστροφα, τὰ δὲ τοῦ χοροῦ ἀντίστροφα.

két sorban Xerxes törekvéseiről, a másik tizenkettőben azoknak rossz kimeneteléről van szó: sőt symmetriára akadunk a stichomythiát megelőző és követő részekben is, mint a fönt említett stichomythiánál, melyet Darius és Atossa hathat soros beszéde előz meg. Általában véve a dialogus symmetriája két főalakban nyilvánul, oly módon, hogy vagy ugyanazon személynek két felszólalása, vagy két személynek szavai egyeznek meg a sorok száma tekintetében. Néha egész jelenetekben észlelünk bizonyos *parallelismust*. Kiváló példája ennek a Hetek Theba ellen című tragédiában a hirnők és Eteocles között megosztott hét beszédpár, melyben a hirnők hétszeres felszólalását Eteocles hétszeres válasza követi, oly módon, hogy a felszólalás és felelet által képezett hét beszédpárt a karnak egyenlő számú sorokból álló közbeszólásai választják el egymástól. Ilyféle parallelismusokban az egyezés nem oly szoros, mint a symmetrikus szerkezetekben, s éppen azért helytelen dolog a parallelismusok egyes tagjai között a sorok számára nézve is egyezést keresni, és ha ez nem mutatkozik, a sorok erőszakos elvetéséhez vagy helyük változtatásához folyamodni, hasonlóképen elítélendő a philologiai kutatás azon iránya is, mely nemcsak kisebb részekben, hanem nagyobb jelenetekben sőt egész tragédiákban is a tudatosan alkalmazott symmetriát keresi.⁸⁷

Tragikumuk és irányzatosságuk.

Azon eszközök ismertetése után, melyekkel a három nagy tragikus az alapul vett tárgyakat művészi formába öntötte,

⁸⁷ Így vitatja az egész görög tragédiában uralkodó symmetriát Oeri és Prien, kikkel szemben Christ csak egyes részekben látja annak érvényesülését (l. a 70-ik jegyzetet).

az a kérdés merül fel, mi a drámai technika által formailag megalkotott tragœdiák lényege, az az, minő a három nagy tragikus műveiben nyilvánuló *tragikum*.⁸⁸

Említettük, hogy a dithyrambus tárgyat a Dionysus

⁸⁸ Irodalom: *Schiller*: Die Schaubühne als moralische Anstalt betrachtet, 1784; Ueber den Grund des Vergnügens an tragischen Gegenständen, 1792; Ueber die tragische Kunst, 1792; Tragödie und Komödie, 1818. *Süvern*: Über Schillers Wallenstein in Hinsicht auf griechische Tragödie, 1800. *Schütz*: Ueber den katholischen Charakter der antiken Tragödie, 1842. *Haentjes*: Ueber die Schicksals-idee bei Homer und den Tragikern, 1848. *Cambouliu*: Essai sur la fatalité dans le théâtre grec, 1855. *Vischer*: Aesthetik, 1846—1857. *Gerss*: Ein Beitrag zur Charakteristik der alten Tragödie, 1865. *Szász*: A tragikai felfogásról, 1870. *Néry*: A tragœdia elmélete. 1871. *Schmitt*: Moderne und antike Schicksalstragödie, 1874. *Keim*: Elemente der tragischen Spannung, 1876. *Weddingen*: Lessing's Theorie der Tragödie mit Rücksicht auf die Controverse über die κάθαρσις τῶν παθημάτων, 1876. *Osterwald*: De notione fati in tragœdiis græcis, 1878. *Günther*: Beiträge zur Geschichte und Aesthetik der antiken Tragödie, 1880; Zeugnisse und Proteste, 1887. *Steinberger*: De catharsi tragica, 1882. *Egger*: Katharsis Studien, 1883. *Manns*: Die Lehre des Aristoteles von der tragischen Katharsis und Hamartia, 1883. *Minor*: Die Schicksals-Tragödie in ihren Hauptvertretern, 1883. *Göbel*: Über tragische Schuld und Sühne, 1884. *Beöthy*: A tragikum, 1885. *Dehlen*: Die Theorie des Aristoteles und die Tragödie der antiken, christlichen und naturwissenschaftlichen Anschauung, 1885. *Hegedüs*: A tragikum lényege és a görög tragikusok. 1885. *Biese*: Das Wesen der Tragödie, 1886. *Rákosi*: A tragikum, 1886. *Gassner*: Über tragische Schuld und poetische Gerechtigkeit mit besonderer Rücksicht auf die Frage nach der Zulässigkeit schuldloser Helden, 1887. *Weidenbach*: Aristoteles und die Schicksalstragödie, 1887. *Bettingen*: Das Wesen des Tragischen, 1888. *Greguss*: Rendszeres széptan, 1888. *Schächter Miksa*: Az emberi akarat szabadságáról, 1889. Nem kaphatók: *Zeising*: Ueber das Tragische, 1842. *Walser*: Lessings und Goethes charakteristische Ansichten über die tragische Katharsis, 1869. *Hoffmann*: Das Nichtvorhandensein der Schicksals-idee in der alten Kunst, 1882.

viszontagságairól szóló mondák képezték, hogy ezen mondákhoz Epigenes tragœdiáiban a hősök küzdelmeiről és szenvedéseiről szóló mythusok járultak, és hogy Thespis az Epigenes-féle lyrai tragœdiából megteremtette a tulajdonképeni, drámai tragœdiát. A tárgy minősége tekintetében Thespis óta nem történt változás, úgy hogy a görög tragœdia alapját elejétől mindvégig a komolyság eleme képezte. De miként mutatkozik ez a három nagy tragikus műveiben? Aeschylus kiváló egyének küzdelmeit és szenvedéseit tárja elénk, oly módon, hogy a küzdelem és szenvedés az egyén bűnössége vagy vétségessége^{89a} folytán szerencsétlen véget ér — részint halállal,^{89b} részint egyébként⁹⁰ — vagy szerencsésen, nemcsak az egyén büntelensége és vétségtelensége folytán,⁹¹ hanem bűnössége daczára is.⁹² Sophoclesnél szintén kiváló egyének küzdelmeit látjuk, akképen, hogy vétségük vagy bűnük folytán halállal lakolnak,⁹³ vagy hogy küzdelmeik büntelenségük

^{89a} Ezen szavakat: «bűn, bűnös, bűnösség» az aristotelesi ἀμαρτία μεγάλῃ-nak (nagy hiba), és ezeket: «vétség, vétséges, vétségesség» az aristotelesi ἀμαρτία τις-nek (bizonyos, kisebb hiba) értelmében használok. Külömben a «bűn, bűnös, bűnösség» kifejezések helyett a «vétek, vétkes, vétkesség» kifejezések is használhatók.

^{89b} A *Hetek Theba ellen* című tragœdiában Eteocles, ki testvére Polynices ellen kegyetlen boszúérzetet táplál, testvérével való párbajban esik el; *Agamemnon*, ki hadi dicsőség után vágyódva leányát áldozta fel, neje Clytæmnestra által, és a *Síri Áldozókban* Clytæmnestra, mint férjének gyilkosa, fia Orestes által öletik meg.

⁹⁰ A *Perzsákban* a dölyfös és elbizakodott Xerxes a görögöktől szenvedett veresége által teljesen megaláztatik; a Zeussal makacson daczoló *Prometheus* a föld mélyébe süllyed.

⁹¹ A *Könyörgő Nőkben* az akkor még büntelen Danaidák megmenekülnek Aegyptusnak őket üldöző fiai elől.

⁹² Az *Eumenidákban* az areopag Athene közbenjárására fölmenti az anyagyilkos Orestest.

⁹³ *Aiaa* az Atridák iránt táplált boszúérzete miatt Athene istennőtől megalázva öngyilkossá lesz; hasonlóképen *Antigone*, mikor ma-

és vétségtelenségük folytán szerencsés,⁹⁴ vagy büntelenségük és vétségtelenségük dacára szerencsétlen véget ér — részint halállal,⁹⁵ részint egyébként.⁹⁶ Euripidesnél a kiváló egyének küzdelme vagy jóra fordul büntelenségük és vétségtelenségük folytán,⁹⁷ vagy bűnösségük daczára,⁹⁸ vagy pedig halálra bűnösségük folytán; ⁹⁹ de gyakran ugyanazon tragœdiában több fő személy gyanánt szereplő kiváló egyén küzdelmét rajzolja.¹⁰⁰

A három nagy tragikus műveinek ezen összehasonlító áttekintéséből látható, hogy a tragœdiáik tárgyát képező komoly elem mint kiváló egyének küzdelmeinek és szenvedéseinek rajza nyilvánul. Ezen rajz természetszerű tulajdon-

kacs engedetlenségével magára vonja Creon engesztelhetetlen haragját. *Electrában* a férjgyilkos Clytæmnestrát megöli fia Orestes.

⁹⁴ A *colonusi Oedipusban* és *Philoctetesben* Oedipus és Philoctetes szenvedése szerencsés véget ér.

⁹⁵ A *Trachisi Nőkben* Deianira, tudta nélkül férjének Heraclesnek halálát okozva, öngyilkossá lesz.

⁹⁶ *Oedipus Királyban* Oedipus, felismervén öntudatlanul elkövetett végzetes tettét, kiszúrja szemeit.

⁹⁷ A *Hecuba*, *Helena*, *Ion* és a két *Iphigenia* című tragœdiákban, melyeknek fő személyeit a címek jelölik.

⁹⁸ *Medea* megöli gyermekeit és megmenekszik; az *Őrjöngő Heraclesben* Heracles megöli nejét és gyermekeit, s azután engesztelő áldozatot hozva Athenæbe menekül.

⁹⁹ A *Bacchans Nőkben* Pentheust, Theba királyát, ki Bacchust megveti, ezen isten akaratából széttépi anyja Agave; *Hippolytus* Aphrodite megvetése miatt halállal lakol.

¹⁰⁰ *Andromachében* Andromache, Neoptolemus ágyasa, megmenekül gyermekével együtt Neoptolemus felesége, Hermione elől; Hermionét kimenti unokatestvére Orestes abból a veszedelemből, mely őt Neoptolemus atyja, Peleus részéről fenyegeti; Neoptolemust megöli Delphiben Orestes. *Electrában* Orestes és Electra megölik anyjukat, Clytæmnestrát, s azután Orestes a Dioscurok parancsára Athenæbe megy az areopag elé, és Electrát barátjának Pyladesnek adja feleségül. A *Heraclidákban* Heracles rokonsága (anyja Alcmene és

sága, hogy magasabb érdeklődést, s egyszersmind magasabb megnyugvást is kelt, mert élénken fölébreszti bennünk annak tudatát, hogy az élet keservei és csapásai, melyek a kiváló egyéneket se kimélik, nemcsak a mi osztályrészünk, hanem az egész emberisége. Tehát az antik tragikum kiváló egyének küzdelmeinek és szenvedéseinek magasabb érdeklődést és megnyugvást keltő rajza, olyképen, hogy 1. az egyén bűnössége vagy vétségessége folytán bűnhődik; 2. büntelenségénél és vétségtelenségénél fogva szerencsében részesül; 3. bűnössége daczára részesül szerencsében; 4. büntelensége és vétségtelensége daczára bűnhődik.¹⁰¹ A két első eset az erkölcsi igazságszolgáltatás eszméjén alapul, és a legelső a vívódó harcok hevességénél fogva a leghatásosabb; a két utóbbi eset az erkölcsi igazságszolgáltatás hiányában majd könyörületet, majd szánalmat kelt lelkünkben.

Ime az antik tragikum mivolta, a mint négyféle alakjában mutatkozik! De az összegező kép nem illik rá mindenik pontjában mind a három nagy tragikusra.

leánya Macaria) Athenæbe menekülnek az őket üldöző Eurystheus, Argos és Mycenæ királya elől. A *Könyörgő Nőkben* a Thebánál elesett hősök anyái Eleusisba menekülnek, és Athenæ királyának Theseusnak segítségével kieszközlük az elesett hősök eltemetését, mit Theba királya, Creon megtagadott. *Orestesben* Electra és Orestes viszontagságai rajzolvák; a *Phoenicei Nőkben* Eteocles és Polynices párbajban elesnek és a vak Oedipus Thebából kiűzetik; a *Trójai Nők* Hecuba, Cassandra és Andromache szomorú sorsát tárgyalják.

¹⁰¹ Az egyén, kinek személyében a tragikum összpontosul, nem mindig azonos a drámai technika szempontjából való fő személlyel, (l. a cselekvény egységéről és a főszemélyről szóló részt a 101-ik és 104-ik lapokon). A tragikumot képviselő egyének pl. Agamemnonban Agamemnon, a Síri Áldozókban és Sophocles Electrájában Clytæmnestra; de a drámai technika szempontjából való fő személyek Agamemnonban Clytæmnestra, a Síri Áldozókban Orestes, és Sophocles Electrájában Electra.

A tragikum tekintetében Aeschylus és Sophocles ellentétes állást foglalnak el; Euripides a középen jár. Aeschylusnál képviselve látjuk az antik tragikum három első fajtát, de kiválóan előtérbe lép a legelső. Aeschylus a legszigorúbb erkölcsi igazságszolgáltatást mutatja, mert csak a bűnre mér halállal való büntetést, de nem a vétségre. *Aeschylus tragikuma — a bűnnek halállal, a vétségnek egyébként való büntetése — az antik tragikum legmagasabb fokát képezi.* Sophocles tragédiái az antik tragikum első, második és negyedik fajtát mutatják, de jellemző tulajdonsága művészetének, hogy a tragikum negyedik formája csak ő nála mutatkozik. Oedipus királyban Oedipus és a Trachisi Nőkben Deianira büntelen, sőt vétségtelen is, mégis bűnhődik mind a kettő — az előbbi szeme világának elvesztésével, az utóbbi halállal: e két tragédiában nincs igazságszolgáltatás, mely még akkor se érvényesül kellőképen Sophocles-nél, ha Aeschylus tragikumát követi; hiszen Ajax és Antigone nem bűnösök, csak vétségeseek, és büntetésük mégis a halál. *Sophocles tragikuma szerint az egyén büntelensége és vétségelensége daczára bűnhődik.* És ha tragikumának forrását keressük, csakhamar megtaláljuk azt a görög népnek az emberi sorsról való hitében. Ezen hit szerint, melyről a mondák egész sorozata tanuskodik, az istenek, élükön Zeussal, eleve kiszabják mindenkinek végzetét, melyet ki nem kerülhet senki sem, még akkor se, ha ártatlan, s a melynek átka gyakran nemzedékeken át öröklődik a bűnös családjában.¹⁰² Ez a felfogás uralkodik Sophocles tragikumában is, és világos kifejezést nyer a sors kikerülhetetlen voltának többszörös kiemelésében és a sors átkát hirdető jóslatokra való gyakori hivatkozásokban. Oedipus csak azért bűnhődik, mert tagja a

¹⁰² Hasonlóan bünteti az ó testamentumban Jehova a bűnösöket »harmad és negyed ízigen».

Labdacidák átkos családjának; Deianira csak azért lakol halállal, mert úgy akarja végzete. Szerepel a sors Aeschylus tragœdiáiban is, de mély, philosophiai felfogással igazzá léve és nemesítve. Aeschylus nemcsak az egyes tragœdiákban, hanem különösen trilogiáiban mutatja a sors átkának későbbi nemzedékekre való kihatását, de nála a sors ily módon való uralma azon az igazságon alapul, hogy a szülők bűnei átszármaznak az utódokra is, úgy hogy az átkos család tagjainak bűnhődése az öröklött bűnösség következménye. Ki szokta emelni ő is a sors kikerülhetetlen voltát, de ez nála csak színezet, mely sötétebbé teszi a képet, de nem változtatja meg a kép compositiójában rejlő alapfelfogást. Agamemnonnak bűnhődnie kell, mert bűnös ő is, mint atyja Atreus, hiszen hadi dicsőség utáni szertelen vágyból feláldozta leányát; a Hetek Theba ellen című tragœdiában, mely a Labdacidák családjának sorsát tárgyaló trilogia harmadik része volt, Eteocles mint bűnös család bűnös tagja lakol halállal, testvérgyilkosságra készítetvén őt határtalan boszúérzete. *Az antik sorstragoedia atyja nem Aeschylus, hanem Sophocles.*¹⁰³

Az erkölcsi beszámíthatóság megítélése szempontjából kiváló fontosságú a sors eszméjén kívül a szabad akaratnak, s a kettő egymáshoz való viszonyának kérdése. A görög bölcsészetben Plato vetette föl először az akarat szabadságának kérdését, melyre Aristotelessel együtt igenlő feleletet adott, míg a stoikusok — valamint korunkban a német sorstragikusok és Schopenhauer — tagadó eredményre jutottak. De Plato, Aristoteles és a stoikusok a negyedik századba tartoznak, holott Aeschylus és Sophocles tragikumának megítélésénél az ötödik század — nevezetesen az ezen korbéli néphit

¹⁰³ L. Günther «Grundzüge der tragischen Kunst» című könyvének 4-ik fejezetét.

és az említett tragikusok — ebbeli nézeteinek ismeretére van szükségünk, melyre azonban határozott és világos nyilatkozat hiányában csak következtetés útján juthatunk. Nézzük tehát a kérdést közelebbről. A különbséget, mely Aeschylusnál és Sophoclesnél a sors eszméjének felfogásában mutatkozik, említettük. Említettük nevezetesen, hogy Aeschylusnál az átkos család tagjainak bűnhődése az öröklött bűnösség következménye: Eteocles, mikor a kar vissza akarja tartani a testvérével való végzetes harcztól, hivatkozik ugyan a sors kikerülhetetlen voltára, de ezt csak azért teszi, hogy mentegesse, egy felsőbb hatalom parancsával igazolja a fivére ellen kebelében dúló engesztelhetetlen gyűlöletet, melyet azonban nem palástolhat eléggé a sorsra való utalással, mert tettének összes indító okai egyéniségén belül, jellemében rejlenek. És mivel ő akar — nem a sors miatt, hanem maga kedvéért — tette beszámítható, s így joggal bűnhődik. Másként áll már a dolog Oedipusnál. Igaz, hogy Oedipus szenvedélyes ember, hogy hirtelen felforró indulatában gyalázza a tisztes ősz Tiresiasban a jósokat, hogy kormányára elleni fondorkodással gyanúsítja Tiresiaszt, hogy halállal fenyegeti az ártatlan Creont, — de miért? Mi ragadja ily igazságtalan szidalmakra és fenyegetésekre heves természetét? Talán vallástalansága és gyanakvó zsarnoki természete? Bizonyára nem. A dráma elején azt a jóslatot hozza Creon Delphiből, hogy Theba csak úgy fog megszabadulni a dögvéztől, ha megtalálják Laius gyilkosát. Ezt megtudva Oedipus, egyedüli feladatának tekinti az isteni szózat értelme szerint cselekedni hazája javára, és cselekszik lázas eréllyel, miközben megsérti az útját állani látszó Tiresiaszt és Creont, de nem vallástalanságból, nem zsarnokiasságból, hanem hogy eleget tegyen az isteni szózatnak, mely ádáz kegyetlenséggel hajtja veszedelembe szerencsétlen, mit sem sejtő áldozatát; szóval: Oedipus minden tettének rugói egyéniségén kívül, az

isteni parancsnak heves természetét felizgató hatalmában rejlenek, s épen azért nem lévén felelősség alá vonhatók cselekedetei, bűnhődése jogtalan. De még ha el is fogadnók — mint a hogy nem fogadhatjuk el — hogy Tiresias meggyalázása tisztán vallástalanságának, Creon halállal való fenyegetése egyedül zsarnokiasságának kifolyása, még akkor is a büntetést, melyben részesül, túlságosnak kellene tartanunk. Sophocles, úgy látszik, az által törekedett jogosúlnak feltüntetni Oedipus bűnhődését, hogy szenvedélyességét lépteti előtérbe, de ezen külső, pusztán technikai fogása nem sikerült, mert érezzük, hogy Oedipus heves természete daczára se támadta volna meg Tiresiaszt és Creont, ha nem hajtotta volna az isten jóslata, míg Eteocles ádáz természete folytán elkövette volna akkor is tettét, ha nem ismerte volna a családjára nehezedő súlyos végzetet.

Fentebbi fejtegetéseink alapján immár megadható a sors eszméjének és a szabad akaratnak, valamint a kettő között való összefüggésnek és az erkölcsi beszámíthatóságnak kérdésére a felelet. A *sors*, oly értelemben véve, mint a hogy a görög nép hitében és Sophocles sorstragoediáiban szerepel, csakis a görög hit alapján bír jogosultsággal; de Aeschylus felfogása, mely szerint a sors a szülők bűnös tulajdonainak a későbbi nemzedékekre való átszármazásában, s tegyük hozzá, a külvilág körülményeinek az egyénre való hatásai-ban nyilvánul: örök időkre igaz marad. *Szabad akarat*, azon általánosan elfogadott értelemben, hogy t. i. mindenki bárminő tette elhatározhatja magát, minek folytán, ha rosszúl tesz, büntetésre méltó, mert jót is tehetett volna: ily értelemben vett szabad akarat nem létezik. Minden tettünk egyéniségünk minőségétől függvén, csak olyasmire határozhatjuk el magunkat, a minek rugói jellemünkben rejlenek. Az elvetemült épen oly kevésé szánhatja el magát valamely nemes tette, mint a fennkölt szellem valamely nemtelenre. Teljes

joggal tagadja tehát Schopenhauer az ily módon értelmezett szabad akaratot. De ha tekintetbe vesszük, hogy tettünk indító okai — mint Eteoclesnél és Oedipusnál láttuk — egyéniségünkön *belül* vagy *kívül* eshetnek, úgy külömbséget kell tennünk tett és tett között, s *szabadnak* kell neveznünk a belső, *nem szabadnak* a külső indító okból származót. Ha például valaki — hogy erős példával világosítsuk meg felfogásunkat — boszúból lövi le ellenfelét, szabad akaratból teszi, mert jellemében gyökeredznek tettének motivumai, de ha a kipurancsolt katona lövi le az elítéltet, tettét bizonyára senki se fogja szabad akaratból eredőnek tekinteni, mert ez utóbbi esetben a tett indító okai a végrehajtó egyéniségén kívül, a fölebbvaló parancsában rejlenek. A sors és akarat közti *összefüggés* tehát csak az lehet, hogy a *születés sorsa* nem áll ellentétben a szabad akarattal, s hogy nem szabad akaratunkat a *körülmények sorsa* eredményezi, ha t. i. ez utóbbinak hatása tisztán külső (mint pl. a fölebbvaló parancsáé), s nem alakult át húzamos befolyás következtében (mint pl. a jó vagy rossz nevelés következményei) belső motivumokká. Természetes, hogy a sorsról és szabad akaratról adott nézeteinkhez képest módosul az *erkölcsi beszámíthatóság* eszméje is. Felelősek vagyunk a születési és belső motivumokká alakult körülményi sorsunkból eredő szabad akaratú tetteinkért, de nem eshetnek beszámíthatóság alá a tisztán külső hatású körülményi sorsunkból származó nem szabad akaratú tetteink. Tehát Aeschylus tragikuma szerint az egyén, mivel bűnös vagy vétséges tettei születési vagy belső motivumokká átalakult körülményi sorsának eredményei, erkölcsi felelősségre vonható, míg Sophocles tragikumában, mely a küzdő egyén tetteit a tisztán külső hatású körülményi sors következményeiként tünteti fel, az erkölcsi beszámíthatóság megszűnik. Valamint az élet, úgy a költészet tragikuma szerint is nem magunktól függő káros tulajdonainkért és körülményeinkért

bűnhődünk, s így a tragikum hatása se lehet más, mint a sorsunkban való «magasabb megnyugvás».

Euripides művei a tragikumnak Aeschylusnál előforduló három fajtát mutatják, de nála a sors eszméje már mint színezet is majdnem egészen kivész, másrészt meg az antik tragikum kevésbé jelentékeny fajtái túlnyomók, t. i. a harmadik és különösen a második, az az: *Euripides tragikuma szerint az egyén küzdelme büntelenségénél és vétségtelenségénél fogva, vagy bűnössége daczára jóra fordul.* Különösen káros következményűek művészetének azon sajátságai, hogy a küzdelmet és szenvedést, mint említettük, gyakran nem egy, hanem több kiváló egyénnél egyszerre mutatja be, és hogy az isteneket a darab végén nem belső okokból, hanem a drámai technika szempontjából, pusztá gépek gyanánt szerepelteti:¹⁰⁴ az előbbi körülmény, a drámai érdeklődés megoszlása folytán, *tragikumának hatását csökkenti*; az utóbbi, a cselekvény természetes végkifejlésének megszakadása következtében, *űgyszólván teljesen megtöri.*

Ha már most összehasonlítjuk az *antik tragikumot*, úgy a mint az az említett négyes tételben nyilvánul, a *modern tragikummal*, azt látjuk, hogy *ez utóbbinak alapja szűkebb, mint az előbbié.* Az antik tragikum két sarkpontja az egyén kiválósága és annak küzdelme és szenvedése, részint szerencsétlen, részint szerencsés kimenetellel: tehát *az antik tragikum magában foglalja második és harmadik tételében, az Euripides-féle tragikumban, azt a két motívumot, mely a modern drámában egy új műfajnak, a komoly színműnek képezi alapját.*¹⁰⁵ Az antik fölfogás szerint már maga a küzdelem

¹⁰⁴ L. a cselekvénynél a catastropháról mondottakat.

¹⁰⁵ Aristoteles Poetikájában a dráma fajtái gyanánt csak a tragédiát, comédiát és satyrdramát különbözteti meg; hasonlóképen a későbbi görög theoretikusok is, mint az *anonymus*, Tzetzes és Demetrius (l. az 1. könyv 93-ik jegyzetét).

és szenvedés is tragikus, ha kiváló egyén sorsához fűződik, a modern nézet szerint csak a kiváló egyén bűnhődése, és pedig legalább is némileg indokolt bűnhődése tragikus: tehát a modern tragikum két sarkpontja az egyén kiválósága és annak bűnhődése, az az, a *modern tragikum* szerint az egyén küzdelme csak *szerencsétlen* kimenetelű lehet, míg az *antik tragikum* a szerencsétlen kimenetel mellett nem zárja ki a *szerencsés*et, mert komoly természetének ezen kettős tulajdonsága már a görög tragœdia talaját képező Dionysuscultusban gyökerezik, mely a téli dithyrambusban az isten szenvedéseit, a tavasziban győzelmeit ünneplé.^{106—107} A modern tragikum legtokéletebben Shakespeare műveiben nyilvánul, de Shakespeare tragikuma azonos az Aeschyluséval, s így a *modern tragikum Aeschylus tragikumával* azonos. A Sophocles-féle sorstragœdia mására nem találunk a modern tragœdiában, mert Schiller Messinai Arájában a sors eszméje csak színezetül szolgálván, tragikuma teljesen azonos Aeschylus tragikumával, míg a német sorstragœdia a

^{106—107} *Aristoteles* a Poetika 13-ik fejezetében (l. a 110-ik jegyzetet) világosan tragœdiának nevezi azt a drámát is, melyben a kiváló egyén küzdelme szerencsés kimenetelű, csakhogy másodrangúnak tartja azon tragœdiához képest, mely a hős bukásával végződik. Az *anonymus* és *Tzetzes* (l. az 1. könyv 93-ik jegyzetét) az a potiori fit denominatio alapján oly módon határozzák meg a tragœdiát, hogy az «megsemmisíti az életet» (λύει τὸν βίον), az az, hogy benne a hős (rendszerint) elbukik. *Vischer* (Aesthetik, §§. 125, 126, 128, 129, 909) még a modern drámára nézve se fogadván el a komoly színműnek, mint a dráma külön fájának megkülömböztetését, az antik és modern tragœdiában egyaránt a tragikum két fajtát megkülömbözteti meg: a «negatív tragikumot», mely szerint az eszme győz, de hőse elbukik; és a «pozitív tragikumot», mely szerint az eszmével együtt a hős is győzedelmeskedik. De természetesen *Vischer* is, mint *Aristoteles* (kire hivatkozik), a hős bukásával végződő tragœdiát tartja a legkiválóbbnak.

romantikus iskola nézeteiből fejlődött ki, és külföldben is csak torzkép a Sophocles-féle sorstragoediához képest. A német sorstragikusok érvényesítenek mindennemű babonát, s úgy terelik az egyént, nem szánalmat hanem iszonyodást keltve, egy ádáz sors kegyetlen hatalma által a legborzasztóbb tettek tudatos véghezvitelére, míg Sophocles nem kényszeríti azt a sors által tudatosan rémületes dolgokra, hanem mély szánalmat keltve, megbűnhödteti mint ártatlant.

Ezekre a tételekre jutunk, ha az antik tragikumot összemérjük a modernnel. De miként gondolkodott *Aristoteles* a görög tragoediáról, és miként ítéli meg a három nagy költő tragikumát? A kérdésre várt feleletet megadja a Poetika. A hatodik fejezetben foglalt híres definitio szerint «a tragödia, mint komoly és egységes cselekvény utánzása, szánalom és félelem által eszközli az e fajta indulatok tisztulását». ¹⁰⁸ A definitio utolsó része értelmének pontos meghatározása az egyes szavak jelentésének és vonatkoztathatóságának többfélesége miatt nagy nehézséggel jár. Kiért való félelem, magunkért vagy másokért, vagy magunkért és másokért egyaránt? mit jelent a pathema (πάθημα), indulatot vagy szenvedélyt? minő értelemben veendő a catharsis (κάθαρσις), orvosilag purgationnak, vagy ethikai értelemben vett megtisztulásnak? Ezen és ehhez hasonló, részletesebbnél részletesebb kérdések egész sorozatával foglalkodott már egy külön irodalom, ¹⁰⁹ a nélkül hogy a definitio illető részének értelme felderítettnek volna mondható. De talán eltaláljuk az igazat, ha akképen adjuk a magyarázatot, hogy «a tragödia benűnk szánalmat és félelmet kelt mások — első sorban a

¹⁰⁸ Ἔστιν οὖν τραγωδία μίμησις πράξεως σπουδαίας καὶ τελείας . . . δι' ἐλέου καὶ φόβου περαινουσα τὴν τῶν τοιούτων παθημάτων κάθαρσιν.

¹⁰⁹ L. Egger és Manns (88-ik jegyzetben említett) értekezései-nek ismertetését az Egyet. Phil. Közl. VIII-ik (1884) évf. 506—509-ik lapjain.

tragœdia személyei, s azután általában véve a tragœdia személyeivel hasonló sorsban levő embertársaink — iránt, s azután emelkedettebbé, nemesebbé teszi bennünk ezen és az ezekkel rokon indulatokat, az által, hogy okulást nyerve a tragœdiából az életre nézve, magasabb lelki nyugalommal tekintjük az életnek esetleg bennünket is érhető küzdelmeit és szenvedéseit». Ezen magyarázat szerint Aristoteles definitiójának azon része, melyben a tragœdia hatásáról szól, ráillik az egész antik tragikumra, melynek hatását mi más szavakkal, de lényegileg Aristotelessel azonos módon úgy jellemeztük, hogy «magasabb érdeklődést és megnyugvást kelt».

Vizsgáljuk most már, melyik költő tragikumát tartja legkiválóbbnak Aristoteles? A Poetika tizenharmadik fejezetében azt mondja, hogy a legjobb tragœdia az, melyben a főszemély se kifogástalan, se gonosz vagy éppen teljesen elvetemült, hanem kiváló, és a mely tragœdiában a kiváló egyén sorsa bizonyos hibájánál (vétségénél, δι' ἀμαρτίαν τινά) vagy nagy hibájánál (bűnénél) fogva (δι' ἀμαρτίαν μεγάλην) a szerencséből szerencsétlenséggé válik, mert csak így idézhető elő szájalom és félelem, holott a szerencsétlenségnek szerencsére való változása, mely inkább a comœdiának, mint a tragœdiának sajátja, másodrangú tragœdiát ad.¹¹⁰ Aristoteles szavaiból azt

¹¹⁰ ἐπειδὴ οὖν δεῖ τὴν σύνθεσιν . . . τῆς καλλίστης τραγωδίας . . . φοβερῶν καὶ ἑλεεινῶν εἶναι μιμητικὴν, . . . πρῶτον μὲν ὁμολογῶν ὅτι οὔτε τοὺς ἐπιεικεῖς ἄνδρας δεῖ μεταβάλλοντας φαίνεσθαι ἐξ εὐτυχίας εἰς δυστυχίαν, οὐ γὰρ φοβερὸν οὔδ' ἑλεεινὸν τοῦτο ἀλλὰ μισαρόν ἐστιν, οὔτε τοὺς μοχθηροὺς ἐξ ἀτυχίας εἰς εὐτυχίαν, ἀτραγωδύτατον γὰρ τοῦτ' ἐστὶ πάντων, οὐδὲν γὰρ ἔχει ὦν δεῖ, οὔτε γὰρ φιλόανθρωπον οὔτε φοβερὸν ἐστίν, οὔδ' αὖ τὸν σφόδρα πονηρὸν ἐξ εὐτυχίας εἰς δυστυχίαν μεταπίπτειν, τὸ μὲν γὰρ φιλόανθρωπον ἔχει ἂν ἡ τοιαύτη σύστασις ἀλλ' οὔτε ἔλεον οὔτε φόβον, ὁ μὲν γὰρ περὶ τὸν ἀνάξιον ἐστίν, δυστυχοῦντα, ὁ δὲ περὶ τὸν ἴμοιον . . . ὁ μεταξὺ ἄρα τούτων λοιπός. ἔστι δὲ τοιοῦτος ὁ μήτε ἀρετῇ διαφέρων καὶ δικαιοσύνῃ μήτε διὰ κακίαν καὶ μοχθηρίαν μεταβάλλον εἰς τὴν δυστυχίαν

következtethetnők, hogy Aeschylus tragikumát tartja legtökéletesebbnek, mert a legjobb tragœdia föltételül az egyén kiválóságát, bűnös vagy vétséges voltát, és szerencsésének szerencsétlenségre fordulását, illetőleg az egyén bűnhődését említi; de ezen nyilatkozatával ellentétben állónak látszik az a hely, melyben a cselekvény egyes fajait méltatja. A tizen-

ἀλλὰ δι' ἁμαρτίαν τινὰ τῶν ἐν μεγάλῃ ὁδῇ ὄντων καὶ εὐτυχία, οἷον Οἰδίπους καὶ Θυέστης καὶ οἱ ἐκ τῶν τοιούτων γενῶν ἐπιφανεῖς ἄνδρες. ἀνάγκη ἄρα τὸν καλῶς ἔχοντα μῦθον . . . μεταβάλλειν οὐκ εἰς εὐτυχίαν ἐκ δυστυχίας ἀλλὰ τοῦναντίον ἐξ εὐτυχίας εἰς δυστυχίαν μὴ διὰ μοχθηρίαν ἀλλὰ δι' ἁμαρτίαν μεγάλῃν ἢ οἷου εἶρηται ἢ βελτίονος μᾶλλον ἢ χείρονος . . . ἡ μὲν οὖν κατὰ τὴν τέχνην καλλίστη τραγωδία ἐκ ταύτης τῆς συστάσεως ἐστὶ . . . δευτέρα δ' ἡ πρώτη λεγομένη ὑπὸ τινῶν ἐστὶν σύστασις . . . δοκεῖ δὲ εἶναι πρώτη διὰ τὴν τῶν θεάτρων ἀσθένειαν, ἀκολουθοῦσι γὰρ οἱ ποιηταὶ κατ' εὐχὴν ποιοῦντες τοῖς θεαταῖς. ἐστὶν δὲ οὐχ αὕτη ἀπὸ τραγωδίας ἡδονὴ ἀλλὰ μᾶλλον τῆς κωμωδίας οἰκεία· ἐκεῖ γὰρ ἂν οἱ ἔχριστοι ὦσιν ἐν τῷ μύθῳ οἷον Ὀρέστης καὶ Αἰγισθος φίλοι γενόμενοι ἐπὶ τελευτῆς ἐξέρχονται καὶ ἀποκινῆσκει οὐδεὶς ὑπ' οὐδενός: «Mivel tehát a legszebb szerveztű tragœdiának félelem- és szánalom-keltő eseményeket kell színre hozni, mindenekelőtt nyilvánvaló, hogy abban se kifogástalan emberek szerencséből szerencsétlenségbe való jutása nem tűntethető fel — mert ez se félelmet se szánalmat nem kelt, hanem visszataszító — se gonosz emberek nem juthatnak benne szerencsétlenségből szerencsébe — mert ez a lehetőleg legkevésbé tragikus, a meny-nyiben semmi sincs benne abból, a minnek lenni kellene, t. i. nem emberies, s nem kelt se szánalmat se félelmet — végül teljesen elvetemült ember se juthat benne szerencséből szerencsétlenségbe — mert ilyféle módozatban volna ugyan emberiesség, de nem keltene se szánalmat se félelmet: amaz ugyanis (t. i. a szánalom) a méltatlanul szenvedő, emez (t. i. a félelem) a hozzánk hasonló irányában nyilvánul. Hátra marad tehát olyan ember, ki ezek között foglal helyet. Ez pedig olyan, ki se nem válik ki erény és igazságosság dolgában, se nem lesz roszaság vagy gonoszság miatt szerencsétlenné, hanem csak bizonyos hiba (vétség) folytán: egy nagy hírnevű és szerencsés ember, mint Oedipus és Thyestes, és hasonló nemzetségekből való kiváló férfiak. Tehát a helyesen megválasztott tárgyban (mythusban) nem a szerencsétlenségnek kell szerencsére fordulni, hanem ellenkezőleg; még pedig egy oly férfunál, a minőről az imént szólottunk,

negyedik fejezetben t. i. a tragikus cselekvény compositiójának négy faját különbözteti meg, oly módon, hogy: 1. tudva szándékozunk tenni, de nem hajtjuk végre szándékunkat, vagy 2. végrehajtjuk; 3. nem tudva cselekszünk, és cselekedetünk után fölismerésre jutunk, vagy 4. nem tudva akarunk tenni, de nem teszünk: a nem tudásból eredő tettet és szándékot jobbnak, hatásosabbnak tartja mint a tudásból eredőt, a legjobb, leghatásosabb azonban szerinte a harmadik eset, ha t. i. az egyén nem tudva tesz és azután következik be a fölismerés.¹¹¹ Itt önkénytelenül fölmerül a kérdés,

vagy egy annál inkább jobbnál mint rosszabbnál, és nem gonoszúsága, hanem (csak) nagy hibája (bűne) folytán. A művészi követelmények szerint legjobb tragœdia ilyen természetű. Másod rangú azonban egy oly szerkezetű (tragœdia), melyet némelyek első rangúnak tartanak (t. i. a melyben a szerencsétlenség szerencsére fordul). Az ilyen csak a közönség gyengesége (gyöngye ítélete) folytán tartatik elsőnek, mert a költők számolni szoktak a nézőkkel, azok kívánságához alkalmazkodva. De az ily nemű (t. i. a szerencsétlenség szerencsére való fordulásának szemléletéből eredő) élvezet nyújtása nem a tragœdia, hanem inkább a comœdia sajátja, mert ebben még olyan férfiak is, kik a cselekvény folyamában a legnagyobb ellenségek, mint Orestes és Thyestes, végre is jó barátokká válva távoznak, és egyik se öli meg a másikat.»

¹¹¹ ἡ γὰρ πρᾶξι ἀνάγκη ἢ μὴ καὶ εἰδότης ἢ μὴ εἰδότης. τούτων δὲ τὸ μὲν γινώσκοντα μελλῆσαι καὶ μὴ πρᾶξαι χεῖριστον· τό τε γὰρ μιὰρὸν ἔχει, καὶ οὐ τραγικόν· ἀπαρὲς γάρ. διόπερ οὐδεὶς ποιεῖ ὁμοίως, εἰ μὴ ὀλίγαις, οἷον ἐν Ἀντιγόῃ τὸν Κρέοντα ὁ Αἴμων. τὸ δὲ πρᾶξι δεύτερον. βέλτιστον (βέλτιον helyett, Moritz Schmidt coniecturája szerint: Aristoteles über die Dichtkunst; Jena, Dufft, 1875; p. 34) δὲ τὸ ἀγνοοῦντα μὲν πρᾶξι, πράξαντα δὲ ἀναγνώρισαι· τό τε γὰρ μιὰρὸν οὐ πρόσεστιν καὶ ἡ ἀναγνώρισις ἐκπληκτικόν. οὐκ ἀχάριστον (κράτιστον helyett, M. Schmidt coniecturája szerint, a fentebb említett helyen) δὲ τὸ τελευταῖον, λέγω δὲ οἷον ἐν τῇ Ἰφιγενείᾳ ἢ Ἀδελφῇ τὸν Ἀδελφόν (t. i. μελλεῖ ἀποκτείνειν, ἀποκτείνει δὲ οὐ): «Szükségképen vagy cselekszünk vagy nem, és vagy tudva vagy nem tudva. Ezen esetek közül az, ha valaki tudva szándékozik tenni, de nem tesz, a legrosszabb, mert visszataszító és nem tragikus; hiszen

hogyan egyeztethető össze a nem tudva elkövetett tett, melyet Aristoteles legjobbnak mond, a vétséggel és bűnnel — mint Aristoteles mondja, a «bizonyos» és a «nagy hamartíával» — melyek közül az egyiknek vagy másiknak meg kell lenni Aristoteles szerint a legjobb tragœdia egyébként kiváló hőseiben? Ha valaki nem tudva követ el valami rosszat, nem lehet se bűnös, se vétséges: mert Oedipus nem tudva öli meg atyját és veszi nőül anyját, nem tekinthető bűnösnek vagy vétségesnek, valamint Deianira se, mert tudtán kívül okozza

nincs benne szenvedés. Épen azért nem is fordul elő hasonló eset, csak igen ritkán, mint pl. Antigonében Creon és Hæmon között (hol Hæmon át akarja szúrni Creont, de nem találja). Másként áll a dolog, ha megtörténik a tett. De legjobb, ha valaki nem tudva tesz, és tette után fölismerésre jut, mert ennek nincs visszataszító volta, és a fölismerés megdöbbenítő. Az utolsó eset se érdektelen, érték olyat, a minő pl. Iphigeniában (a tauribeli Iphigeniában) fordul elő, melyben a nővér csak meg akarja ölni fivérét, de nem öli meg.» — Pár szóval indokolnunk kell, miért fogadtuk el Schmidt két coniecturáját (melyet különben Günther is elfogad, Grundzüge der tragischen Kunst, p. 316). Ha Aristoteles az első esetet, a mikor t. i. valaki tudva szándékozik tenni, de nem tesz, épen a tett hiányánál fogva nevezi a legroszabbnak, mert a tett hiánya folytán nem lehet benne szenvedés és tragikum, akkor a negyedik esetet, mely szerint valaki nem tudva akar tenni, de nem tesz, semmi esetre se nevezhette a legjobbnak vagy leghatásosabbnak (χράτιστον-nak); hiszen a tett itt is hiányzik, és a tett hiánya folytán itt se lehet szenvedés vagy erősebb tragikum. Tehát a χράτιστον szó nem állhat meg, hanem a Schmidt-féle οὐκ ἀχάριστον-nal (vagy egyéb, esetleg jobb, de minden esetre hasonló értelmű kifejezéssel) helyettesítendő, mert Aristoteles a negyedik esetet értékére nézve kétségen kívül a legroszabb (az első helyen említett) és legjobb (a harmadik helyen említett) eset közé sorolta. Hogy pedig a harmadik esetnél a βέλτιον βέλτιστον-ra javítandó, evidens, mert Aristoteles, ki a cselekvényben egyrészt a tudatosság hiányát hatásosabbnak tartja, mint a tudatosságot, másrészt meg a tett véghezvitelét is előbbre helyezi a tett véghez nem vitelénél, a harmadik esetet okvetetlenül a «legjobbnak» tartotta.

férjének halálát. Az ellentmondás feltűnő, de csak látszólagos, mert további átgondolás után azt mutatja, hogy Aristoteles nem *bensőleg* igaz bűnt vagy vétséget követel — nem olyat, melyet az egyén tudva, szántszándékkal követvén el, érte felelősségre is vonható — hanem csak *külsőleg* igazat, az az olyan bűnös vagy vétséges tettet, melyet az egyén nem tudva követ el, s a mely, habár mint nem szántszándékból eredő felelősséget nem vonhat maga után, mégis mint nagy tévedés, végzetes következményekkel jár. Tehát *Aristoteles a Sophocles-féle sorstragikumot tartja legkiválóbbnak*,¹¹² és nem az Aeschylusét, kiről elismeri ugyan, hogy fejlesztette a tragédiát, de elavult költőnek tekinti, s alig egy néhányszor

¹¹² L. Weidenbach 88-ik jegyzetben említett értekezését. Günther (Grundzüge der tragischen Kunst, 8-ik fejezet) azt állítja, hogy Aristotelest a tragödia (illetőleg a tragikum) meghatározásánál kedvencz költője, Sophocles csak befolyásolta, és hogy Sophocles épen oly kevéssé volt Aristoteles egyedüli mintaképe a tragikum meghatározásánál, mint Aeschylus, hogy tehát Aristoteles a tragikumot se Aeschylus se Sophocles művészete, hanem egészen a maga absztrakt theoriája szerint határozta meg, de ellentétbe jutott meghatározásában önnön-magával a vétség és bűnhődés magyarázata tekintetében, a mikor a vétség szükségességét hangsúlyozva, tragikusnak tartja az öntudatlanul elkövetett hiba miatt való bűnhődést is. Günther állítását nem helyeselhetjük, mert ha — a mint kifejtettük — igaz, hogy a tragikumnak Aristoteles-féle meghatározása azonos a Sophocles-féle sorstragödia tragikumával, akkor bizonyára Sophocles volt a mintakép, kinek művészete alapján Aristoteles a tragikumot meghatározta. A vétség és bűnhődés egymáshoz való viszonyát illetőleg meg kell jegyeznünk, hogy Aristoteles e tekintetben nem jut ellentétbe önnön-magával, mert ő a Sophocles-féle sorstragödia álláspontján van, mely nem tételez föl a bűnhődésnél Aeschylus értelmében vett vétséget. A vád oka, mellyel Günther Aristotelest illeti, Günthernek azon téves felfogásából ered, hogy az antik tragikumot igen szűk, modern értelemben véve, egyedül Aeschylus tragikumát tartja igazi tragikumnak — hogy tehát nem jut annak tudatára, hogy az antik tragikumnak más fajai is vannak, milyen a Sophoclesé, melynek híve Aristoteles.

említi Poetikájában. Többet foglalkodik Sophoclessel és Euripidessel, de kedvencz költője Sophocles, mert míg Euripidest — különösen a drámai technika szempontjából — többnyire kifogásolja, Sophoclest ugyanebből a szempontból rendszerint kiemeli, és határozottan Euripides fölé helyezi. Feltűnő, hogy Euripidest azért nevezi a legtragikusabbnak (τραγικώτατος-nak), mert tragœdiáinak nagyobb része szerencsétlen kimenetelű,¹¹³ holott fennmaradt művei, mint említettük, az ellenkezőjét mutatják. Aristotelesnek ezen állítása talán abból magyarázható, hogy ő Euripides drámáinak kimenetelénél nem a deus ex machina által előidézett szerencsés véget, hanem csak magának a cselekvénynek fejleményét veszi tekintetbe, mely rendszerint szerencsétlenségre fordul, de a mely szerencsétlenséget egy isten közbelépése jóra változtat.

Aristoteles többre becsüli a három nagy tragikust a korabeli tragikusoknál, de nincs áthatva annak tudatától, hogy e három költő művészete a görög tragœdia tetőpontját képezi. Mint a Kr. e. negyedik század embere, a tragœdiára vonatkozó nézeteivel korának talaján áll, melynek tragikus

¹¹³ Poetica, 13-ik fejezet: οἱ Εὐριπίδῃ ἐγκαλοῦντες τὸ αὐτὸ ἀμαρτάνουσιν ὅτι... πολλὰ (t. i. τραγωδία) αὐτοῦ εἰς δυστυχίαν τελευτῶσιν. τοῦτο γὰρ ἐστὶν ὥσπερ εἴρηται ὁρθόν. σημεῖον δὲ μέγιστον ἐπὶ γὰρ τῶν σκηνῶν καὶ τῶν ἀγώνων τραγικώτατοι αἱ τοιαῦται (t. i. τραγωδία) φαίνονται... καὶ ὁ Εὐριπίδης εἰ καὶ τὰ ἄλλα μὴ εὖ οἰκονομεῖ ἀλλὰ τραγικώτατός γε τῶν ποιητῶν φαίνεται: «A kik Euripidest a miatt vádolják, hogy tragœdiáinak nagy része szerencsétlenséggel végződik, épen ezen vádjukban hibáznak, mert mint említettük, ez a helyes (t. i. a tragœdiáknak szerencsétlenséggel való végződése), és legerősebb bizonyítéka az, hogy a színpadokon és költői versenyeken épen az ilyféle tragœdiák (a melyek t. i. szerencsétlenséggel végződnek) mutatkoznak a legtragikusabbnak, és Euripides, habár egyébként oeconomiáját (drámai technikáját) nem helyeselhetjük, a legtragikusabb a költők között.»

költőit hajlandó bizonyos tekintetekben a régiek fölé is helyezni;¹¹⁴ de elütő világnézete is távolságban tartja őt a régibb kor nagy férfaitól, kiknek vallási és erkölcsi eszméi előtte többé-kevésbé idegenszerűek. Nem tudja eléggé méltányolni nemcsak Aeschylus gondolati súlyát, de távol áll Sophoclestől is, kit nem vallási nézeténél fogva, melyből tragikuma ered, hanem formailag tökéletes drámai technikája miatt kedvel, annyira, hogy művészetének magas képzettségű technikai sajátosságaitól elragadtatva, a legkiválóbbnak tartja tragikumát is. Ime az okok, melyeknél fogva Aristoteles a három nagy tragikus, és különösen Aeschylus művészetének megítélésénél, valamint általában véve, úgy különösen a tragikumot illetőleg, föltétlenül illetékes bírának nem tekinthető!

A tragikum kifejezésre juttatása főcélja a tragœdiának, de e mellett a három nagy tragikus műveiben bizonyos *irányzatosság*¹¹⁵ is mutatkozik, melynek egyes nyilvánulásai összefüggésben állanak a három költő tragikumával.

¹¹⁴ A Poetica 13-ik fejezetében azt mondja: (πρῶτον μὲν γὰρ οἱ ποιηταὶ τοὺς τυχόντας μῦθους ἀπηρίθμουν, νῦν δὲ περὶ ὀλίγας οἰκίας αἱ κάλιστα τραγωδίαὶ συντίθενται, οἷον περὶ Ἀλκμαίωνα καὶ Οἰδίπουν καὶ Ὀρέστην καὶ Μελέαγρον καὶ Θυέστην καὶ Τήλεφον καὶ ὕσσις ἄλλοις συμβέβηκεν ἢ παθεῖν δεῖν ἢ ποιῆσαι), hogy míg a régi költők (t. i. a Kr. e. 5-ik századbeliek, tehát Aeschylus, Sophocles és Euripides is) mindenféle mythusokat fölhasználtak, az ő korából (a Kr. e. 4-ik századból) valók csak kevés családokra vonatkozókból alakítják a legszebb tragœdiákat, milyenek az Alcmæonra, Oedipusra, Orestesre, Meleagerre, Thyestesre, Telephusra és mindazokra vonatkozó mythusok, kiknek osztályrészüln jutott végzetes dolgot szenvedni vagy cselekedni. Tehát Aristoteles dicsérőleg emeli ki a korabeli költőknél a tragœdiák tárgyainak megszorítását, holott épen ez a megszorítottság volt egyik oka a görög tragœdia hanyatlásának, a mennyiben új tárgyak hiányában a régiek, számtalanszor való ismétlésük folytán, hatástalannokká lettek.

¹¹⁵ Irodalom: Bouterweck: De iustitia fabulosa, ad rationem tra-

Az irányzatosság kétféleképen nyilvánul, mint vallás-erkölcsi és politikai. Philosophiai irányzatosságról nem lehet szó, mert Aeschylus és Sophocles, ha ismerték is a különböző iskolák tanait, nem szegődtek azok egyikéhez se; és Euripides, ki Anaxagoras híve volt, nem adott világos kifejezést drámáiban philosophiai rendszerének. Azt se mondhatjuk, hogy — mint némelyek állítják — a görög tragikusok főczélja volt a tragikum kifejezése mellett az imént kiemelt irányok egyikéhez vagy másikához tartozó problémák és tételek drámai alakban való czélzatos fölvetése és kifejtése, és hogy az illető problémákról és tételekről való nézeteiknek rendszerint drámáik végszávaiban adtak kifejezést: de tagadhatatlan, hogy a három nagy tragikus művei a Kr. e. ötödik századbéli görög szellemet foglalkodtató eszmék gazdag tárházát képezik, s hogy a drámáikban levő nagyszámú axiómák, és a cselekvény fordulatai közben felmerülő vitás kérdéseknél mutatkozó pártállások, arról tanuskodnak, miként gondolkodott a három nagy költő vallás-erkölcsi és politikai tekintetekben.

gædiarum græcarum philosophicam pertinente, 1813. *Jacob*: De tragicorum græcorum cum republica necessitudine, 1821. *Oberleitner*: Lebensweisheit in den attischen Tragikern, 1857. *Polich*: De tragicorum Græcorum philosophia, 1858. *Guetzlaff*: Quæstionum de tragicis res gestas sui temporis respicientibus, 1865. *Tréverret*: Quæ in attica republica partes a scenicis scriptoribus vulgo defensæ fuerint, 1868. *Köhler*: Die Weisheit der Tragiker, 1883. *Bruch*: Lebensweisheit der Alten in Sentenzen aus Aeschylus, Sophocles, Euripides, 1885. *Kühn*: Die sittlichen Ideen der Griechen und ihre Verkünder, die Tragiker, 1887. Nem kaphatók: *Süvern*: Über einige historische und politische Anspielungen der alten Tragödie, 1824; Über den historischen Charakter des Dramas, 1825. *Weil*: De tragædiarum Græcarum cum rebus publicis coniunctione, 1845. *Hamerling*: Über die Grundideen der griechischen Tragödie, 1854. *Thompson*: Maximes witty and wise of Athenian tragic drama, 1868.

Az irányzatosság főntebb említett két faja közül leginkább előtérbe lép a *vallás-erkölcsi*. A görög népnek nem lévén vallásos könyvei, a költőknek — régebben Homerusnak és Hesiodusnak, s a Kr. e. ötödik században a tragikusoknak — jutott osztályrészül, megőrizni mindazon eszméket, melyek mint élő hit és meggyőződés uralkodtak a görög nép lelkében. Ebből magyarázható, miért telvék a görög tragédiák erkölcsi és vallási mondásokkal, és hogy ezek a drámai előadások egyik légerdekesebb részét képezték; hiszen a tragikusok a vallás és erkölcs tekintetében tanítói és mesterei voltak a népnek, mely nemcsak régi dolgokat tanulhatott, de tisztultabb, nemesebb nézeteket is sajátíthatott el mondásaikból. Aeschylus szerint Zeus az emberek és istenek korlátlan hatalmú ura, ki szigorúan de igazságosan bünteti a vétkeket; szerinte erkölcsi igazságszolgáltatás jellemzi az isteneknek emberekhez való viszonyát, s azért *Aeschylus tragikuma erkölcsi tragikum*. Sophocles vallásossága fatalistikus jellegű; ő nem látja mindenütt az istenek igazságos uralmát, de bele nyugszik magas és kifürkészhetetlen végzéseikbe akkor is, ha a csapás emberi fogalmak szerint ártatlant sújt: ime azok, melynél fogva *Sophocles tragikuma vallási tragikum*. Euripides vallás-erkölcsi dolgokban skeptikus. Oly korban élén, melyben a régi társadalom a maga nézeteivel, szokásaival és intézményeivel bomladozóban volt, a nélkül, hogy az új már megalakult volna, s a melyben forradalmi jellegénél fogva számtalan, egymásnak ellentmondó és megmagyarázhatatlan alakban mutatkoztak az élet viszontagságai: erőt vett rajta korának kétkedő szelleme, és a hit váltakozva vivódott lelkében a hitetlenséggel. Euripides ingatag hitéből magyarázható, hogy ő az isteneket, különösen tragoediáinak végén, minden bensőbb vallásos jelleg nélkül — pusztán a drámai technika szempontjából alkalmazott gépek gyanánt — használja fel, mi által útját vágja, a cselekvény természetes

végkifejlésének megakasztásával, tragœdiái kellő hatásának, szóval: *Euripides tragikumának ereje-törött volta skepticismusában gyökeredzik*. Reflectáló szelleme mindegyre axiómák hangoztatására készíti őt, melyek se Aeschylusnál se Sophoclesnél nem fordulnak elő oly nagy számmal, mint ő nála, s ezért mondták róla, hogy a «legbölcsebb» (σοφώτατος).

A vallás-erkölcsi irányzatosság mellett kiváló szerepet játszik a *politikai*, mely részint a tragœdiák tárgyának megválasztásában, részint egyes jelenetekben és mondásokban nyilvánul. De a három nagy tragikus, úgy látszik, nemcsak általánosabb politikai viszonyok, hanem egyes kiválóbb politikai egyének iránt való érdeklődésének is kifejezést adott; így pl. valószínű, hogy Aeschylus *Hetek Theba ellen* című tragœdiájában a hirnöknek Amphiaraus jósról mondott szavai Aristidest illették. Ilyféle gyanításoknál azonban a legnagyobb óvatosság ajánlatos, mert szerencsétlen gondolat pl. Oedipus Királyban Oedipust Pericles személyével azonosítani, csak azért, mert Oedipust is, mint Periclest, dögvész idején éri el végzete. A politikai célzások földerítésében némelyek nagyon is merészen járnak el, csekélyes körülményekből vagy esetleges analógiákból vonva fontos következtetéseket, s ezen következtetések alapján határozván meg egyes tragœdiák előadási idejét.

Aeschylus hazája dicsőségeért való lelkesülésének a Perzsákban ad kifejezést, s a korabeli állami intézvényekhez való erős ragaszkodásáról az Eumenidákban a veszelyeztetett areopag védelmére mondott lelkes szavak tanuskodnak; Sophocles neutralis álláspontot foglal el politikai kérdésekben, de hazája iránti előszeretét azzal mutatja, hogy bevezeti az attikai mondákat a tragœdiába; Euripides az attikai mondáknak még nagyobb mértékben való fölhasználásával még inkább előtérbe lépteti Athenætet, mint Sophocles. Se Aeschylus se Sophocles nem hizeleg úgy hazájának, mint Euripides.

ki Sparta iránti gyűlöletének adva kifejezést, Argossal való szövetséget ajánl Athenænek Sparta ellenében; demokratikus kora hívének mutatja magát, de sokszor talán csak inkább hatásvadászatból mint meggyőződésből legyezgeti a népet, a mikor mondásaival feddi a hatalmasokat és zsarnokokat. Hogy Euripides teljesen magába szívta korának politikai szellemét, a tragœdiáiban gyakran előforduló hosszú beszédek és ellenbeszédek is mutatják, melyek visszatükröztetik az athenæi törvényszék és népgyűlés izgalmas jeleneteit; és aligha tévedünk, ha azt állítjuk, hogy a korabeli tömeg-uralom hatással volt tragikumára is, a mikor azt nem egy kiváló, hanem — a drámai érdeklődés megosztásával — több egyén sorsához fűzi műveiben, és hogy ebből folyólag *tragikuma kevésbé hatásos voltának oka az ochlokratikus szellem befolyásában keresendő.*

HARMADIK RÉSZ.

A három nagy tragikus hatása és jelentősége.

A három nagy tragikus művészetének jellemzése után vizsgáljuk a *hatást*,¹ melyet korukra s az utókor nemzeteire gyakoroltak.

¹ *Berger de Xivrey*: Recherches sur les sources antiques de la littérature française, 1829. *Hoffmann*: Tragœdia græcorum cum plasticæ artis operibus comparata, 1834. *Théry*: Tableau des littératures anciennes et modernes, 1848. *Cholevius*: Geschichte der deutschen Poesie nach ihren antiken Elementen, 1854—1856. *Korn*: De publico Aeschyli Sophoclis Euripidis fabularum exemplari Lycurgo auctore confecto, 1863. *Sommerbrodt*: Das Staatsexemplar der Tragödien des Aeschylus, Sophocles, Euripides und die Schauspieler, 1874. *Trendelenburg*: Grammaticorum græcorum de arte tragica iudiciorum reli-

Ők lévén az ókoriak egyhangú ítélete szerint fő képviselői a görög tragœdiának, természetes, hogy befolyásuk leg-erősebben és legsokoldalualtabban maguknál a görögöknél nyilvánult. Haláluk után családjaik iskolákat alapítottak, melyeknek feladata volt a mester szellemében művelni a tragœdiát; de a többi tragikus költők is többé kevésbé az egyik vagy másik nagy tragikus irányát követték, kik közül a peloponnesusi háború után Euripides gyakorolta a legnagyobb befolyást. Tanult tőlük a comœdia is, mely drámai technikáját a tragœdia alapján képezte ki; hiszen Cratinus Aeschylusnak és Aristophanes — mint maga is beismeri — Euripides iránt való minden ellenszenve daczára, a cselekvény cselszövényes bonyolítása és a nyelv tekintetében, ez utóbbinak tanítványa volt. A három nagy tragikus kiváló nyelvezete, a tragœdiáikban nyilvánuló erős dialectica és hatalmas szónoklati részletek, alapját képezik az attikai prózának és rhetorikai stílusnak, mely utóbbi azután megerősödve, visszahatással volt Euripides irányára. De a képző művészet is erőt meritett műveikből, mert a Kr. e. ötödik század híres szobrászai és festői nemcsak az eposzt és lyrát tanulmányozták, hanem megörökítették kőben, ércben és festményben a tragœdia plasticus alakjait és csoportozatait is. Phidias szobrai és Polygnotusnak a propylæákat és tarka csarnokot (στοά ποικίλη) díszítő festményei Aeschylus és Sophocles szellemét lehellték; míg az élethűségre és drámaibb élénkségre törekvő új irányt — melynek a szobrászatban Praxiteles, a festészetben

quæ, 1867. Steffen: De canone qui dicitur Aristophanis et Aristarchi, 1876. Patin: Jugemens des critiques sur la tragédie grecque, 1879; Sur la Poétique d'Aristote et l'histoire de la critique chez les Grecs, 1879. Egger: Essai sur l'histoire de la critique chez les Grecs, 1887. Nem kaphatók: Schneidewin: De hypothesibus tragicarum græcarum Aristophani Byzantino vindicandis, 1853. Züllgenz: Aristoteles und das deutsche Drama, 1865.

Apollodorus voltak képviselői — Euripides művészetének hatása szülte, ki feltárván jellemeiben az emberi lélek bel-sejét, a mély szenvedély rajzának mestere volt, s a kinek különösen női alakjai — mint Medea, Phædra és Iphigenia — számtalanszor utánoztattak a szobrászatban és festészetben.

Ez rövid vázlata a befolyásnak, melyet a három nagy tragikus a görög drámára, nyelvre és művészetre gyakorolt. De még világosabban tükröződik vissza hatásuk a görög nép részéről irányukban tanúsított elismerésben és tiszteletben.

A három nagy költőt a számos egykorú költő között elsőnek tekintették, habár nem egy jeles tragikus emelkedett ki mellettük, s nem egyszer győzedelmeskedett rajtuk egyik vagy másik a versenyen; de ezen kisebb tragikusoknak a három nagyon való koronkénti győzelme az athenæi nép pártatlan ítéletéről tanuskodik, és még nyomatékosabbá teszi annak a három nagy tragikusról hozott összegező ítéletét. Aeschylust inkább csak halála után méltányolták kellőképen, a mikor egy néphatározat alapján másokat is drámáinak színrehozatalára buzdítottak: művészetének ridegséggel határos voltánál fogva nem tudta közvetlenebbül megnyerni az őt csak hidegen tisztelő közönség tetszését, mely róla később, a peloponnesusi háború korában, úgy szólva teljesen megfeledkezett. De még akkor is, a mikor már a szinpadról leszorult, voltak olvasói, s akadtak egyesek, kik valódi értéke szerint méltányolták, mint Aristophanes — Euripides drámai művészetének elkeseredett ellenfele — ki ugyan tisztelettel szól mindig Sophoclesről is, de leg többre becsüli a hatalmas Aeschylust. Sophocles és Euripides már éltükben nagy kedveltségnek örvendtek, de míg Sophocles első föllépésétől kezdve egész hosszú pályáján át osztatlan tetszésben részesült, Euripides csak lassanként vitta ki magának kiváló helyzetét és lelkes hívei mellett voltak mindig szenvedélyes ellenfelei is. Euripides hatásának tetőpontját a peloponnesusi

háború idejében, különösen annak utolsó éveiben éri el: ebben az időben ő uralkodik a szinpadon, ő az athenæi publikum kedvence, és habár a miveltebb közönség többre becsüli Sophocles művészetét, a tömegben Euripides uralkodik és a szinpadi siker szerint első helyen áll.

A három nagy mester által magasra emelt tragœdia kihatott Athenæból a többi görögökre és szomszéd népekre is, melyeknek fejedelmei tragœdiák színrehozatalával törekedtek nagyobb fényt adni udvaruknak. Aeschylus Syracusæben, mint Hiero vendége, nemcsak régi darabjait mutatta be — nevezetesen a Perzsákat — hanem ott írta és hozta először színre a Catana városának újból való alapítása alkalmából készült Aetnai Nőket is; hasonlóképen előadatta régibb darabjait Euripides is Archelaus macedoniai király fényes pella-i udvarában, s ott írta Archelaus című drámáját. Különösen általános volt a hatás a peloponnesusi háború után, a mikor mindenütt színházakat építettek a görög városokban, színre hozva különösen Euripides tragœdiáit. Ily általános kedveltség mellett, a milyenben a tragœdia részesült, egészen egyéni jellegű Platónak a tragœdiáról való nézete,² melyet a szerinte legjobb állami szervezet köréből ki akar zárni, mert, mint mondja, a tragœdia tettetésre tanít az által, hogy létezőnek tünteti fel azt, a mi nem létezik; hiszen épen Plato idejében hozták az athenæiek Lycurgus szónok indítványára azt a határozatot, hogy a három nagy tragikus ércszobrai a színházban felállíttassanak, s hogy műveikből a színészek ellenőrzése céljából hivatalos példány készíttessék.³ Maga Philinus is, ki Lycurgus indítványa ellen volt, annak csak az ércszobrokra vonatkozó részét ellenezte.⁴ Kiváló figyelemben

² L. Περὶ πολιτείας című művének 2-ik és 6-ik könyvét.

³ L. az *i*) függelékét.

⁴ *Harpocratio* szerint (Λεξικὸν τῶν δέκα ῥητόρων. Θεωρικά . . . Φιλῖνος δὲ ἐν τῇ πρὸς Σοφοκλέους καὶ Εὐριπίδου εἰκόνας περὶ Εὐβούλου λέγων

részesítette a három nagy tragikust Nagy Sándor, kinek meg-hagyása folytán barátja Harpalus megküldte Ázsiába a három mester tragœdiáit.⁵ Ptolemæus Euergetes, Aegyptom királya, megszerezte a Lycurgus indítványára készített hivatalos példányt a Museum nevű tudományos intézet számára,⁶ melyben a tudósok egész sorozata foglalkodott a görög irodalom felhalmozott kincseivel,⁷ szóval: a kiválóan elismerő véle-

φησιν) Philinus csak Sophocles és Euripides ércszobrainak felállítását ellenezte, és ez Welcker nézete is (Griech. Trag., p. 905—906), míg Bernhardy (Litgesch., II, 2, p. 29) úgy vélekedik, hogy Philinus mind a három tragikus ércszobra ellen volt, s hogy e szerint Harpocratio szövegében προς után Αισχύλου και kiesett.

⁵ Plutarchus, Vita Alexandri, c. 8: τῶν δὲ ἄλλων βιβλίων οὐκ εὐπορῶν ἐν τοῖς ἄνω τόποις Ἀρπαλον ἐκέλευσε πέμψαι. κακείνος ἔπεμψεν αὐτῷ τὰς τε Φιλίστου βίβλους, καὶ τῶν Εὐριπίδου καὶ Σοφοκλέους καὶ Αἰσχύλου τραγωιδῶν συχάς, καὶ Τελέστου καὶ Φιλοξένου διθυράμβους.

⁶ Galenusból tudjuk (Hippocrates De morbis vulgaribus című munkája III-ik könyvének 2-ik részéhez [Ἐπιόημιον τὸ τρίτον, τμήμα δεύτερον] írt commentárjából: ὅτι δ' οὕτως ἐσπούδαζε περὶ τὴν τῶν παλαιῶν βιβλίων κτῆσιν ὁ Πτολεμαῖος ἐκεῖνος, οὐ μικρὸν μαρτύριόν φασιν, ὃ πρὸς Ἀθηναίους ἔπραξε· δοὺς γὰρ αὐτοῖς ἐνέχυρα πεντεκαίδεκα τάλαντα ἀργυρίου καὶ λαβὼν τὰ Σοφοκλέους καὶ Εὐριπίδου καὶ Αἰσχύλου βιβλία χάριν τοῦ γράψαι μόνον ἐξ αὐτῶν εἴτ' ἐθέως ἀποδοῦναι σῶα, κατασκευάσας πολυτελῶς ἐν χάρταις καλλίστοις, ἃ μὲν ἔλλαβε παρὰ Ἀθηναίων, κατέσχευεν, ἃ δ' αὐτὸς κατεσκεύασεν, ἔπεμψεν αὐτοῖς παρακαλῶν ἔχειν τε τὰ ἐς τάλαντα καὶ λαβεῖν ἂν δ' ὧν ἔδοσαν βιβλίων παλαιῶν τὰ καινά), hogy Ptolemæus Euergetes a Μουσεῖον nevű tudományos intézet számára oly módon kerítette meg az athenæiek hivatalos példányát, hogy lemásolás céljából átvette 15 talentumnyi zálogért, s azután a díszes másolatot küldte el az athenæieknek, nekik adva a 15 talentumot is. Mikor Cæsar Kr. e. 48-ban Alexandria ostrománál az ægyptusiak hajóhadát felgyújtotta, az ezen alkalommal keletkezett tűzvészben a Museum nagy része elpusztult, s valószínűleg az athenæi hivatalos példány is elveszett.

⁷ Az alexandriai tudósok nem csak magyarázták, hanem kritikailag is tanulmányozták a három nagy tragikus műveit, melyeket különösen a színészek interpoláltak, s a melyek között voltak problematicus eredetű tragœdiák is, milyen pl. az Euripidesnek tulaj-

mény, melyet a három nagy tragikusról a görög nép alkotott, a későbbi századokban se változott.⁸

Jelentékeny volt a görög tragœdia hatása az ókor többi népeire is. A keleti fejedelmek görög színészek játékát élvezték, mint Orodes, a parthusok királya, ki Crassus legyőzése után Euripides Bacchans Nőit adatta elő, melyben Pentheus feje gyanánt a Crassusé szerepelt. Italia népei közül különösen az etruskokra és rómaiakra volt befolyással — részint lefordítva részint átdolgozva — a görög tragœdia. Az etruskoknál több síremlékbeli szobormű görög tragœdiákból, különösen

donított Rhesus. — Kétséget nem szenved, hogy a három nagy tragikus helyet foglalt az *alexandriai canonban*, melyet a byzantiumi Aristophanes és Aristarchus állítottak össze mihez tartás végett a tanítványok számára. A canon szövege nem maradt ránk, mert a költőknek és prózaíróknak a codex Coislinianusban (l. Montfaucon, Bibliotheca Coisliniana, Parisiis, 1715, p. 596 sqq. és Fabricius, Bibl. gr. vol. IX, p. 599 sqq.) és ezzel megegyezőleg a codex Bodleianusban (l. Cramer, Anecd. paris., vol. IV, p. 195 sqq.) közölt sorozata, melynek a tragikusokra vonatkozó része mindkét codexben így hangzik: τραγωδοποιοί. Αἰσχύλος, Σοφοκλῆς, Εὐριπίδης, Ἴων, Ἀχαιῖς (l. Montfaucon, p. 597 és Cramer, p. 196), nem az alexandriai canon szövege, mint hitték, hanem két ókori könyvtári catalogus egybefoglalt idézése (l. Steffennek az 1-ső jegyzetben idézett értekezését).

⁸ *Plutarchus* (Kr. u. első század), De gloria Athen., 5: ἡ Εὐριπίδου σοφία καὶ ἡ Σοφοκλέους λογιότης (szép nyelvezete) καὶ τὸ Αἰσχύλου στόμα (hatalmas nyelvezete). *Aristides* (Kr. u. második század), Orat. 50; Dindorf, pp. 559—560: εἰς τραγωδίαν τίνες ἐνδοξότατοι καὶ πᾶσιν ὡς ἔπος εἰπεῖν τοῖς χριταῖς νικῶντες; οἷμαι μὲν, οἱ βέλτιστοι Σοφοκλῆς, Αἰσχύλος, Εὐριπίδης. μὴ γάρ τι τούτων μάλιστα, ἀλλ' ὅτι γε ὑπὲρ πάντας οὗτοι τοὺς ἄλλους. L. még *Melampus* (Kr. e. harmadik század), schol. Dionys. Thr., p. 476; *Dionysius Halicarnasseus* (Kr. e. első század), p. 422 sqq; *Joann. Tzetzes* (Kr. u. tizenkettedik század), ad Hesiod., p. 14, Gaisf. Ezek mellé sorakoznak a rómaiak: *Cicero*, De orat., III, 7, 27; *Velleius Paternulus*, I, 16; *Quintilianus*, I, 66 sqq. A tragœdiára vonatkozó görög munkák is (l. a k) függelékben bizonyára leginkább a három nagy tragikussal foglalkodtak.

Euripides műveiből való jeleneteket ábrázol, s a rómaiak classikus irodalma a görögök hatása folytán kezdődik drámával, melynek mindkét faja görög szellemű, s a tragœdiában leginkább Euripides irányához csatlakozik.

A görög tragœdiának az *újkori nemzetekre* való hatása a tizenötödik század második felében, a classikus tanulmányok megújulásakor, veszi kezdetét.

A drámai művészetre Euripides gyakorolja a legnagyobb befolyást, kinek műveit már a byzantiumi keresztények is előszeretettel tanulmányozták, s idézeteket vettek belőlük hitük tételeinek igazolására.⁹ De Euripides kezdetben csak közvetve hatott, a szellemét torzítva visszatükröztető Seneca által, kinek tragœdiáit a tizennegyedik század kezdete táján — részint eredetiben részint fordításban — színre hozták Olaszországban, honnan azután az antik tragœdia ezen alakjában kihatott Francia-, Spanyol- és Angolországra. A tizenhetedik században Racine művei már Euripides közvetlen hatását mutatják, de egészben véve a francia classikus tragœdia technikája inkább Aristoteles Poetikájának szabályain, mint az antik tragœdiák tanulmányozásán alapul. A németekre a görög tragœdia legerősebben a francia classikus tragœdia útján hatott, melynek befolyását később Lessing a hamburgi Dramaturgiában erélyes kritikával megtörte, kimutatva, hogy a francia classikus tragœdia technikájának nyomasztó békői az antik tragœdia és Aristoteles félreértéséből erednek. A Sturm- és Drang-korszak sorstragœdiájának, mint említettük, nincs köze az antik sorstragœdiához, és míg Schiller Messinai Arájában æschylusi felfogással juttatta érvényre a sors fogalmát, Goethe Iphigeniájában Euripides nyomdokain haladott.

⁹ Így keletkezett a *Χριστός πάσχω*n című tragœdia, mely Euripidesből vett idézetekkel tárgyalja Krisztus szenvedését.

Az újkori tudományos irodalomban számtalan lelkes művelője akadt a görög tragikusoknak, kik közül legkiválóbb figyelemben részesült Sophocles. Legfáradhatatlanabb tanulmányozói a németek, kik rendkívüli érdemeket szereztek maguknak a nyelvi és történeti tények megállapításában, de az æsthetikai méltatás dolgában a francziáké az elsőség.

Ezek után összefoglalhatjuk röviden azt, a miben a három nagy tragikus *jelentősége* áll.

Aeschylus, mint említettük, nem tudta állandóan megnyerni a nagy közönség tetszését, hanem inkább csak egyesekre gyakorolt befolyást, s az újkori művészetre való hatása alig számba vehető. Az ellentét oka, mely hatásának csekély volta és költészetének nagysága között van, abban rejlik, hogy *Aeschylus művészete túlságosan egyéni*. Ámbár hogy tragikumának magasztossága és drámai technikájának hatalmasága őt két nagy költő társa fölé helyezi mint csodálatos erejű geniust, a hatásra nézve mégis elszigetelten áll, mert technikájának colossalis arányai — inkább tiszteletet és csodálatot keltve, semmint emberi érzelmekre ható, bensőbb érdeklődést — akadályként környezik minden időre szóló tragikumát. Valamint Aeschylus úgy Sophocles is csak csekély hatással volt az újkori tragédiára, de egész hosszú pályáján át osztatlan tetszésben részesült; a görög nemzet őt tekintette legnagyobb tragikusának, mert *Sophocles művészete nemzeti*. Sorstragédiában oly hit, páratlan harmoniájú technikájában oly æsthetikai érzés öltött testet, a mely hit és érzés a görög nép lelke mélyében gyökeredzett. Hajlandó az újkor is Sophoclesnek adni az elsőség pálmáját, de feledi, hogy tragikuma nem mérkőzhetik Aeschylus tragikumával, és technikája nem tanuskodik oly hatalmas költői geniusról, mint az Aeschylusé. Euripides technikájának és tragikumának hiányai folytán csak későn tett befolyásra szert, de annál állandóabban hatott azután az ó- és újkorban egyaránt, mert

Euripides művészetében kiválóan megvan az általános emberi.
 A legmélyebb és legerősebb szenvedélyeknek általa adott
 élethű rajza a sokoldalú és bonyodalmas cselekvény folya-
 mán, az emberi természet mindenkoron igaz vonásait tünteti
 fel, s épen azért minden időben biztos hatást gyakorol. So-
 phocles és Euripides mutatnak ugyan haladást Aeschylussal
 szemben a drámai technika bizonyos pontjaiban, minők a
 cselekvény és a jellemzés művészete, de mindent összefog-
 lalva, általános költészeti szempontból, *Aeschylus geniusa a*
legnagyobb.

HARMADIK KÖNYV.

A görög tragœdia hanyatlása és elenyészte.

ELSŐ RÉSZ.

A görög tragœdia az alexandriai korszakig.*

A peloponnesusi háború lezajlása a Kr. e. ötödik század végén szomorú forduló pont Athenæ történetében. A város kezéből végképen kiesik a főhatalom, melyet Sparta, s ettől Theba vesz át, míg végre II. Fülöp, Macedonia királya, 338-ban Chæroneánál véget vet a görögök függetlenségének, kik négy évvel később már mint alattvalók követik fiát Nagy Sándort a perzsák elleni hadjáratába. Tehát a negyedik században Athenæ hatalmilag számot nem tesz, de szelleme, habár a politikai hanyatlással együtt süllyedett, még akkor is világol, s a tragœdiára nézve az marad, a mi volt az azelőttiben: annak éltető központja. Mindazon nem athenæi származású költők,¹ kik az ötödik és negyedik században a tragœdiát művelték, majdnem kivétel nélkül Athenæben mű-

* *Gravenhorst* : De caussis corruptæ post bellum Peloponnesiacum apud Græcos artis tragicæ, 1838. *Kayser* : Historia critica tragicorum græcorum, 1845. Nem kapható: *Grysar* : De Græcorum tragœdia, qualis circum tempora Demosthenis fuerit, 1830.

¹ Pratinas és fia Aristias Phliusból, Ion Chiusból, Achæus Eretriából, Aristarchus Tegeából, Crates Thebából, Neophron Sicyonból, továbbá Dionysius és Mamercus siciliai zsarnokok. Annál kevésbé művelték idegenek az attikai comœdiát, mely localis jellegénél fogva nem athenæire nézve nagyon is elütő szellemű volt; egyébként

ködtek,² melynek példájára különösen a negyedik század óta egymás után épültek Görögország minden részében és garmataiban a színházak.³ Mindenütt athenæi szintársulatok játszottak — részint kész házakban, részint a város piaczn felütött sátrakban — de a görög tragœdia mindezen székhelyein leginkább csak az került színre, a mi Athenæben érvényesült: önálló irodalmi működés központjává egyik se vált. Az ötödik és negyedik századbeli nem athenæi tragœdiáról, nevezetesen a peloponnesusi és siciliai dórok tragœdiájáról, csak azt tudjuk, hogy létezett; de figyelemre méltó e tekintetben Plutarchusnak azon nyilatkozata, hogy a spartaiak nem hallgatták se a tragœdiát se a comœdiát, mert nem akartak se komolyságban, se tréfában tanúi lenni olyasminek, a mi törvényeikkel ellenkezik.⁴

a comœdia sokkal szűkkeblűbb volt idegenekkel szemben, mint a tragœdia, mert míg ez utóbbit művelni mindenkinek mindenkor szabadott, a comœdia írása az athenæi születésűek egyedüli kiváltságát képezte, s csak a peloponnesusi háború után volt megengedve, hogy a comœdia terén idegenek is közreműködhessenek.

² Azért mondja Plato (Laches, p. 183 a: ὅς ἂν οἴηται τραγωδίαν καλῶς ποιεῖν, οὐκ ἔξωσεν κύκλῳ περὶ τὴν Ἀττικὴν κατὰ τὰς ἄλλας πόλεις ἐπιδεικνύμενος περιέρχεται, ἀλλ' εὐθὺς δεῦρο φέρεται καὶ τοῖσδ' ἐπιδεικνυσθαι εἰκότως), hogy a ki tehetséget érzett tragœdia írásra, az nem járt-kelt egyebütt, hanem Athenæbe ment, s ott adatta elő darabját.

³ Az ötödik században Syracuseben Hiero udvarában, továbbá Pellában Macedonia királyának Archelausnak udvarában, és Argosban. Rendkívül felszaporodott a színházak száma a negyedik században, különösen a Peloponnesusban, hol a peloponnesusi háború után egymásra épültek a színházak.

⁴ A nem athenæi görög tragœdia létezésére engednek következtetni Platonak a 2-ik jegyzetben közölt szavai, továbbá egy Nagy Sándor idejéből való felirat (Journal of Hellenic studies, IV, 237), mely egy Kisázsianak Priene nevű ion városában való tragikus versenyről tesz említést. A peloponnesusi tragœdiára következtethetünk

A negyedik század a görög tragœdia hanyatlásának korszaka, de a hanyatlást jelzik már mindazon költők művei is, kik az előbbi században, a három nagy tragikus idejében működtek, mert Aeschylus, Sophocles és Euripides művésze oly magaslaton állott, melyet a többi tragikusok el nem érhettek. Másrészt azonban igazságtalanság volna, ezen, mint nevezni szokták, «kisebb tragikusoktól» megtagadni minden érdemet. A peloponnesusi háború következményei káros hatással voltak ugyan a tragœdiára, de nem törték meg teljesen, mert a költészet állapota nem állott annyira szoros és mélyreható összefüggésben az állam állapotával. De a három nagy tragikus példája, kiknek művei az egész negyedik századon át előadattak, s az athenæi közönség izlése és a comœdia kritikája is megóvta a tragœdiát a teljes romlástól, úgy hogy az a század végén még némi életerővel költözött át a görög szellemi élet új központjává alakuló Alexandriába. Bámulatos a tevékenység, melyet a három nagy tragikuson kívül a kisebb tragikusok is tanusítanak, kikről elismerőleg emlékezik meg

Aristoteles szavaiból, ki a Poetikának 3-ik fejezetében azt mondja (l. a c) függeléket), hogy a dórok maguknak tulajdonítják a tragœdia és comœdia megalkotását, és pedig a tragœdiát némely peloponnesusi dór népek. A siciliai dór tragœdia létezését abból gyaníthatjuk, hogy az ötödik századbéli syracusæi dór comœdia-író *Dinolochus* egy *Κωμωδοτραγωδία* című comœdiát írt. *Plutarchus* szavai (*Instituta Laconica*, 33) ezek: *Κωμωδίας καὶ τραγωδίας οὐκ ἤκροοντο, ὅπως μήτε ἐν σπουδῇ, μήτε ἐν παιδιᾷ ἀκούωσι τῶν ἀντιλεγόντων τοῖς νόμοις.* *Sittl* (*Gesch. der griech. Lit.*, III, p. 382, 2-ik jegyzet) a nem athenæi görög tragœdia létezésének bizonyítására még *Aristoteles* Poetikájának 7-ik fejezetére is hivatkozik, de helytelenül, mert ott az van mondva (l. a 2 könyv 43-ik jegyzetét), hogy ha száz tragœdia versenyeznék, a versenynek a vízi óra szerint kellene történni, a mint az *egyéb alkalmakkor is* (pl. a törvénykezésben a szónokok beszédeinél) szokásos; *Sittl*, úgy látszik, az utolsó szavakat így értelmezi: a mint az *másutt is* (nem csak Athenæben) szokásos.

Aristoteles Poetikájában,⁵ mert nemcsak műveik mennyisége, hanem minősége tekintetében is kiváltak, mint az ifjabb Astydamas, kinek Parthenopæusa annyira lelkesítette az athenæieket, hogy szobrot állíttattak a költőnek.

A hanyatló görög tragœdia főképen Euripides nyomdokait követi, de nem előnyeit tartja szem előtt, hanem inkább csak tévedéseit fokozza. A hanyatlás főoka a retorika uralma volt, mely különösen Isocrates óta rendkívüli befolyást gyakorolt a tragœdiára; azért mondja Aristoteles, hogy a régi tragikusoknál — az ötödik századbelineknél — a személyek mint politikailag, a korabelieknél — a negyedik századból valóknál — mint retorikailag miveltek emberek beszélnek.⁶ Károsan hatott továbbá a színészek hatásvadászó művészete, mely a közönség izlését és a költők törekvéseit egyaránt ferde irányba terelte.⁷ Végül a hanyatlás egyik lénye-

⁵ A 18-ik fejezetben a tragœdia négy fajáról (az egyszerűről, bonyodalmasról, pathetikusról és ethikusról) szólva, azt mondja (μάλιστα μὲν οὖν ἅπαντα δεῖ πειρᾶσθαι ἔχειν, εἰ δὲ μὴ, τὰ μέγιστα καὶ πλεῖστα, ἄλλως τε καὶ ὥς νῦν συκοφαντοῦσι τὰς ποιητάς· γεγονότων γὰρ καὶ ἑκάστον μέρους ἀγαθῶν ποιητῶν, ἑκάστου τοῦ ἰδίου ἀγαθοῦ ἀξιοῦσι τὸν ἕνα ὑπερβάλλειν), hogy a költőnek oda kell törekedni, hogy azokból (a tragœdia négy fajából) lehetőleg mindent vagy legalább a legfőbbet és legtöbbet sajátítsa el, mivel az ő idejében úgy is sokat követeltek a költőktől, kik között ámbár hogy egyes dolgokban kiváló tragikusok voltak, mégis azt kívánták tőlük, hogy a többiek egyéni kiválóságait is felülmulják.

⁶ Aristoteles, Poetica, 6: οἱ μὲν ἀρχαῖοι πολιτικῶς ἐποιοῦν λέγοντας, οἱ δὲ νῦν ῥητορικῶς.

⁷ Aristoteles a Poetika 26-ik fejezetében azt mondja (ὥς γὰρ οὐκ ἀφισανομένων [t. i. τῶν σεαυτῶν], ἂν μὴ αὐτὸς [t. i. ὁ ὑποκριτής] προσῃ, πολλὴν κίνησιν κινοῦνται), hogy a (korabeli) színész folyton izeg-mozog, mintha a nézők meg se értenék a darabot, ha meg nem toldja valamivel; és Rhetorikájában oda nyilatkozik (III, 1: μείζον δύνανται νῦν τῶν ποιητῶν οἱ ὑποκριταί), hogy korában a színészek nagyobb befolyást gyakoroltak mint a költők.

ges oka volt a tárgyak kimerítettsége is, melyet a költők még azzal a hibával tetézték, hogy a helyett hogy új themákat kerestek volna, egy pár család sokszorosán tárgyalt mythusára szorítkoztak,⁸ melyeknek újabb leleményes fordulatokkal új érdeket kölcsönözni csak ritkán sikerült. Ion és Agathon — az előbbi Nagy Drámájában, az utóbbi Virág című drámájában — szabadon költött tárgyakkal törekedtek felváltani a mythikus anyagot, de úgy látszik nem akadtak követőkre ebbeli törekvéseikben, jóllehet Aristoteles állítása szerint Agathon Virágja sikert aratott.⁹ Történeti tárgyú tragœdiákkal is találkozunk ebben a korszakban, minők Theodectes Mausolusa, Moschion Themistoclese és valószínűleg a Pheræbeliek című tragœdiája, és talán Demophon Cotysa.

A Nagy Dionysiákon előadott tetralogiát Aeschylus szellemében, úgy látszik, csak a családjához tartozó költők művelték, de különben csak mint versenyforma szerepelt — Sophocles iránya szerint — s mint ilyen néha — Euripides szellemében — trilogiává, sőt egy ízben, az ifjabb Astydarnak 341-ben való fellépése alkalmával, dilogiává csonkult.¹⁰ Fenntartotta magát a Lenæákon való verseny is egyes tragœdiákkal, s egy ilyen versenyen győzött az idősb Dionysius 368-ban a Hector Kiváltása című tragœdiával. A satyr-

⁸ L. a 2 könyv 2 részének 114-ik jegyzetét.

⁹ *Aristoteles* következőleg nyilatkozik a költött tárgyú tragœdiákról (*Poetica*, 9: ἐν ταῖς τραγωδίαις ἐνίαις μὲν ἐν ἡ οὐο τῶν γνωρίμων ὀνομάτων, τὰ δὲ ἄλλα πεποιημένα. ἐν ἐνίαις δὲ οὐδ' ἐν, οἷον ἐν τῇ Ἀγάθωνος ἄνθει· ὁμοίως γὰρ ἐν τούτῳ τὰ τε πράγματα καὶ τὰ ὀνόματα πεποιήται, καὶ οὐδὲν ἥττον εὐφραίνει): «Némely tragœdiákban csak egy-két ismeretes név van, a többi költött. másokban meg egy (ismert név) sincs, mint pl. Agathon Virágjában; ebben ugyanis a nevek és tények egyaránt költöttek, de azért nem kevésbé gyönyörködtet.»

¹⁰ L. az *f*) függelék.

dráma, mint említettük, a negyedik században elválván a tragœdiától, nemcsak tragikusok, hanem külön satyrdrámaköltők által is műveltetett; jellege, mint Python Agenje mutatja, a comœdiához közeledett, s a versenyeken rendszerint megelőzte a tragœdia előadását. A jellemek rajza a retorikai irány tulsúlyánál fogva nagyon alászállott,¹¹ és a kar, jellegében teljesen megváltozva, egészen háttérbe szorult. Különösen Agathon működése volt a karra nézve káros hatással, mert ő volt az első, ki oly dalokat énekeltetett, melyek a dráma tartalmával semmiféle összefüggésben se állván,¹² önálló lyrai költemények jellegével bírtak, minek folytán a kar megszűnt a dráma szerkezetének organikus részét képezni. A színi előadások azon mostoha anyagi körülményeknél fogva, melyekbe a polgárok a peloponnesusi háború alatt jutottak, szegényesekké váltak, és a színrehozatal fénypontját többé nem a karok dísze, hanem a kitűnő színészek játéka képezte.

¹¹ *Aristoteles* szerint (*Poetica*, 9: αἱ γὰρ τῶν νέων τῶν πλείστων ἀήσεις τραγωδίας εἰσίν) a későbbi tragikusok legtöbbszörének tragœdiáiban nem voltak jellemek.

¹² *Aristoteles* ezeket mondja (*Poetica*, 18: τοῖς δὲ λοιποῖς τὰ ᾄδόμενα οὐδὲν μᾶλλον τοῦ μύθου ἢ ἄλλης τραγωδίας ἐστίν· διὸ ἐμβόλιμα ᾄδουσιν πρώτου ἄρξαντος Ἀγάθωνος τοῦ τοιοῦτου. καίτοι τί διαφέρει ἢ ἐμβόλιμα ᾄδειν ἢ εἰ ῥῆσιν ἐξ ἄλλου εἰς ἄλλο ἀρμόττοι ἢ ἐπεισόδιον ὅλον): «A többieknél (t. i. a három nagy tragikus utódainál) a kardalok semmivel se illenek jobban az illető tragœdia tartalmához mint bárminő más tragœdiához; ennek folytán, a mióta Agathon az efféle dolgot elkezdte, (tetszés szerinti) közbeillesztett dalokat szoktak énekeltetni. De ugyan mi különbség van ilyen közbeillesztett dalok eléneklése és a között, ha valaki egy dialogikus részt vagy egész jelenetet illeszt egyik darab-
ból a másikba?»

ELSO FEJEZET.

A három nagy tragikus kiválóbb kortársai.

A három nagy tragikus kortársai közül leginkább kiemelkedtek, kis triast képezve a nagy mellett, Ion, Achæus és Agathon.

*Ion*¹ sajátzerű jelensége korának. Míg az ő idejében és a következő (negyedik) században az irodalom emberei kivétel nélkül szakszerű működést fejtenek ki, Ion sokoldalú tehetségénél és műveltségénél fogva egyaránt műveli a próza és különösen a költészet legkülömbözőbb ágait. Oly jelenség ez, melyet az alexandriai korszak előtt még csak Hippiasnál a sophistánál észlelünk. Életét csak általánosságban ismerjük, a mennyiben t. i. Athenæ városával kapcsolatos. Chius szigetén született, atyját Orthomenesnek hívták (Xuthus melléknévvel nevezve), és volt egy Tydeus nevű fia is.² Születé-

¹ *Koepke*: De Ionis Chii poetæ vita et fragmentis, 1836. *A. Kirchhoff*: Zur Geschichte des attischen Epigramms, 1871. *Rose*: Ion's Reisebilder und Joannes Alexandrinus der Arzt, 1871. *Fritz Schöll*: Ueber Ion von Chius, 1877. Nem kaphatók: *Bentley*: Epistula ad Millium, 1691 (tulajdonképen Joh. Malalas görög történetéről szól, de vonatkozással van Ionra is; ez a legrégibb Ionra vonatkozó dolgozat). *Nitzsch*: De Ione Chio et Theodecte Phaselita, 1828. *Nieberding*: De Ionis Chii vita, moribus et studiis, 1838. *Nauck*: Ion und Johannes Damascenus, 1855.

² *Aristophanes scholiastája* a Béke 835-ik sorához: "Ἴων ὁ Χῖος· διθυράμβων καὶ τραγῳδίας καὶ μελῶν ποιητής. ἐποίησε δὲ ὦδην, ἧς ἡ ἀρχὴ· ἄοτον ἀεροφοίταν ἄστέρα μείνομεν ἀελίου λευκῇ πτέρυγι πρόδρομον. φαίνεται δὲ τετελετωκῶς ἐκ τούτων. παίζων οὖν ὁ Ἀριστοφάνης (a Békák 837-ik sorában) ἄοτον αὐτὸν φησιν ἄστέρα κλησθῆναι. περιβόητος (hires) δὲ ἐγένετο. ἔγραψε δὲ καὶ κωμῳδίας καὶ ἐπιγράμματα καὶ παιᾶνας καὶ ὕμνους, καὶ σχολιά, καὶ ἐλεγεία, καὶ καταλογόδην (prózában) τὸν πρεσβευτικὸν λεγόμενον, ὃν νόσον ἀξιουσί τινες

sének valamint halálának évét nem ismerjük, de úgy látszik, hogy kevéssel Kr. e. 422 (ol. 89, 3) előtt halt meg, mert Aristophanes a Békében (mely 422-ben adatott elő) már mint halottat említi,³ tehát nem élte meg hazájának 412-ben Aethnætol való elpártolását, mely alkalommal fia Tydeus és pártja

εἶναι, οὐχὶ αὐτοῦ. φαίνεται δὲ αὐτοῦ καὶ κτίσις, καὶ κοσμολογικὸς, καὶ ὑπομνήματα, καὶ ἄλλα τινά. καὶ πάνυ δόκιμος ἦν. φασὶ δὲ αὐτὸν ὁμοῦ διθυράμβον καὶ τραγωδίαν ἀγωνισάμενον Ἀθήνησι καὶ νικήσαντα, ἐκάστῳ τῶν Ἀθηναίων δοῦναι Χῖον κεράμιον. υἱὸς δὲ ἦν Ὀρθομένους, ἐπικλῆσιν δὲ Χούσου. ἤρξατο δὲ τὰς τραγωδίας διδάσκειν ἐπὶ τῆς ὀγδοηκοστῆς δευτέρας Ὀλυμπιάδος. δράματα δὲ αὐτοῦ δώδεκα. οἱ δὲ τριάκοντα, ἄλλοι δὲ τεσσαράκοντά φασιν. *Suidas*: Ἴων Χῖος, τραγικὸς καὶ λυρικός καὶ φιλόσοφος, υἱὸς Ὀρθομένους, ἐπικλῆσιν δὲ Χούσου. ἤρξατο δὲ τὰς τραγωδίας διδάσκειν ἐπὶ τῆς πβ' (82, 1) Ὀλυμπιάδος. δράματα δὲ αὐτοῦ ιβ' (12)· οἱ δὲ λ' (30), ἄλλοι δὲ μ' (40) φασίν. οὗτος ἔγραψε περὶ μετεώρων καὶ συνθέτους λόγους (összetett szavakat). ὃν μαίζων Ἀριστοφάνης ὁ κωμικός Ἀοῖόν φησι. οὗτος τραγωδίαν νικήσας Ἀθήνησιν ἐπ' αὐτῶν τῶν Ἀθηναίων ἔδωκε Χῖον κεράμιον; τοῦαύτῃ Ἴων, τραγωδίας ποιητής, Χῖος τὸ γένος; νέγιλλ Διθυραμβοδιδάσκαλοι περὶ τῶν μετεώρων καὶ περὶ τῶν νεφέων λέγουσι πολλά, καὶ συνθέτους δὲ λέξεις (összetett szavakat) ἐποιοῦν. . . οἷος ἦν Ἴων ὁ Χῖος ὁ ποιητής. ἐποίησε δὲ ποίημα, οὗ ἡ ἀρχή· Ἀοῖον ἡεροφοίταν ἀστέρα μῆνα μὲν (illetőleg, mint a scholiastánál: μένομεν) ἀελίου λευκῇ πτέρυγι πρόδρομον. παίζων δὲ Ἀριστοφάνης Ἀοῖον αὐτὸν ἀστέρα φησὶ κληθῆναι. περιβόητος (hires) δὲ ἐγένετο. ἔγραψε δὲ κωμωδίας καὶ ἐπιγράμματα καταλογάδην (prózában), καὶ Πρεσβευτικὸν λεγόμενον. καὶ Σωκράτους τοῦ φιλοσόφου ἐστὶ λόγος εἰς αὐτόν. καὶ Καλλίμαχος ἐν Χωλιάμβοις μέμνηται αὐτοῦ, ὅτι πολλὰ ἔγραψε. *Harpocratio*: Ἴων Ἰσοκράτης ἐν τῷ περὶ τῆς ἀντιδόσεως. Ἴωνος τοῦ τῆς τραγωδίας ποιητοῦ μνημονεύει ἂν νῦν ὁ ῥήτωρ, ὃς ἦν Χῖος μὲν γένος, υἱὸς δὲ Ὀρθομένους, ἐπικλῆσιν δὲ Χούσου· ἔγραψε δὲ μέλη πολλά καὶ τραγωδίας καὶ φιλόσοφόν τι σύγγραμμα, τὸν Τριαγμὸν ἐπιγραφόμενον, ὅπερ Καλλίμαχος ἀντιλέγεσθαι φησιν ὡς Ἐπιγένους· ἐν ἐνίοις δὲ καὶ πληθυντικῶς ἐπιγράφεται Τριαγμοί. — Ion Tydeus nevű fiáról *Thucydides*, VIII, 38-ban emlékszik meg (l. a 4-ik jegyzetet).

³ *Aristophanes Békejének 832—837-ik soráiban* (Ol. οὐκ ἦν ἄρ' οὐδ' ἄ λέγουσι κατὰ τὸν ἀέρα, ὡς ἀστέρες γιγνόμες, ὅταν τις ἀποζάνῃ; Τρ. μάλιστα. Ol. καὶ τίς ἐστὶν ἀστὴρ νῦν ἐκεῖ; Τρ. Ἴων ὁ Χῖος, ὅσπερ ἐποίησεν· πάλαι ἐνθάδε τὸν Ἀοῖόν ποσ'. ὡς δ' ἦλθ', εὐθέως Ἀοῖον πάντες ἐκάλουν ἀστέρα) a következő párbeszéd folyik Trygæus és szolgája között: «Szolga. Nem igaz hát a szóbeszéd, hogy csillagokká leszünk az ætherben, ha

Athenæhez való ragaszkodásukért halállal lakoltak.⁴ Életmódjából következtetve, a sziget egyik leggazdagabb polgára volt. Mint Athenænek lelkes barátja, már fiatal korában megfordult e városban,⁵ hol úgy látszik később is gyakran és hosszabb időn át tartózkodott, mert ez a hely felelt meg leginkább finom műveltségének és irodalmi törekvéseinek. Ismeretségben és barátságban volt Athenæ akkori kiváló férfaiival, különösen Cimonnal, kit műveltsége és előzékenysége miatt a szellemes társaságért, borért és szerelemért lelkesülő költő⁶

meghalunk? Trygæus. De nagyon is. Szolga. És ki most a csillag amott? Trygæus. Ion a chiusi, ki egykor a «reggeli csillagot» költé itt, s a mint elköltözött, reggeli csillagnak nevezék mindnyájan őt.» Ion egyik dithyrambusának a reggeli csillagot említő kezdő szavairól a *scholiasta* és *Suidas* is megemlékeznek (l. a 2-ik jegyzetet), a *scholiasta* még *Aristophanes Békéjének* 837-ik sorához való szavaiban is (ἀοῖον αὐτόν· ὅτι ὁ μὲν Ἴων ἤδη τέθνηκε, ὁ δὲ ἄλλος οὐκ ἄθλον δέ ἐστι, ὅτι πρὸς τὸ ὑπ' αὐτοῦ ἐν τινὶ τῶν διθυράμβων λεγόμενον τὸ, ἀοῖον ἀστήρ, παίζει), megjegyezvén, hogy *Aristophanes* (az idézett helyen) tréfát űz Ion dithyrambusának kezdő szavaival, és hogy szavaiból az is kiviláglik (mint a 2-ik jegyzetben közlött szavaiban is mondja), hogy Ion a Béke előadásakor már nem élt.

⁴ *Thucydides*, VIII, 38: τῶν μετὰ Τυδέως τοῦ Ἴωνος ἤδη . . . ἐπ' ἀττικισμῷ τεθνεώτων.

⁵ *Plutarchus*, Cimon, 9 (l. a 7-ik jegyzetet).

⁶ *Aelianus* szerint (Var. Hist. II, 41: καὶ Ἴωνα δὲ τὸν Χίον τὸν ποιητὴν καὶ αὐτὸν φασὶ περὶ τὸν οἶνον ἀκρατῶς ἔχειν) Iont a bor dolgában mértéktelennek mondták; *Athenaeus*nál meg azt olvassuk (p. 436, F [X, 48]: Βάτων δ' ὁ Σινωπεὺς ἐν τοῖς περὶ Ἴωνος τοῦ ποιητοῦ φιλοπότην φησὶ γενέσθαι καὶ ἐρωτικώτατον τὸν Ἴωνα. καὶ αὐτὸς δὲ ἐν τοῖς ἐλεγείοις ἐρᾶν ὁμολογεῖ Χρυσίλλης τῆς Κορινθίας, Τελέου δὲ θυγατρὸς, ἧς καὶ Περικλέας τὸν ὀλύμπιον ἐρᾶν φησὶ Τηλεκλείδης ἐν Ἑσιόδοις), hogy a synopei Baton Ionról írt könyvében a költőt iszákosnak és nagyon szerelmes természetűnek mondtotta; azután megjegyzi Athenæus, hogy maga Ion is bevallja elégiaiban a corinthusi Chrysilla, Teleus leánya iránt való szerelmét, kit Teleclides Hesiodi című comœdiája szerint Pericles is szeretett.

igen megszeretett,⁷ s a kinek hadjárataiban is valószínűleg részt vett, nevezetesen 464-ben (ol. 79, 1-ben), mikor Cimon a harmadik messenei háborúban II. Archidamus spartai király segítségére küldetett. Egy ismeretlen tragœdiájából való töredék,⁸ melyben a spartaiak hadi erényeit dicséri, valószínűleg az említett messenei háborúban való részvételéről tanúskodik, s különösen Archidamusra vonatkozhatik, ki a Spartát fenyegető nagy veszedelemben, mikor a heloták a várost romba döntő földrengést fölhasználva föllázadtak, kiváló lélekjelenlétet és elszánt föllépést tanusított; hasonlóképen Archidamust illetheti egy elegiatöredék,⁹ mely, talán a heloták fölött való győzelem alkalmából szilaj kedvű lakomára hív. Periclesnek annak tartózkodó volta és büszkesége miatt nem rokonszenvezett, úgy vélekedvén, hogy valamint a tragikus didascaliában (tetralogiában) a komolyság mellett megvan a víg elem (a satyrdrámában), úgy a társas együttlétnek is derült kedélyesség a fűszere.¹⁰ Lehet, hogy a nagy

⁷ *Plutarchus* (Cimon. 9: συνδειπνήσαι δὲ τῷ Κίμωνί φησιν ὁ Ἴων παντάπασι μειράκιον ἔχων εἰς Ἀθήνας ἐκ Χίου) Ionnak (az ἐπιδημίαι-ban való) nyilatkozata alapján ez utóbbinak Cimonnal való ebédelését említi, mikor a költő még mint igen fiatal ember érkezett Chiusból Athenæbe; egy másik helyen azt mondja (Pericles. 5: ὁ δὲ ποιητὴς Ἴων μοθωνικὴν φησι τὴν ὁμιλίαν καὶ ὑπότυπον εἶναι τοῦ Περικλέους, καὶ ταῖς μεγάλαις αὐτοῦ πολλὴν ὑπεροφίαν ἀναμεμῖχθαι καὶ περιφρόνησιν τῶν ἄλλων· ἐπαινεῖ δὲ τὸ Κίμωνος ἐμμελὲς καὶ ὑγρὸν καὶ μεμουσωμένον ἐν ταῖς περιφοραῖς· ἀλλ' Ἴωνα μὲν, ὥσπερ τραγικὴν διδασκαλίαν, ἀξιοῦντα τὴν ἀρετὴν ἔχειν τι πάντως καὶ σατυρικὸν μέρος ἔῳμεν), hogy Ion szavai szerint Pericles társasága sértő és büszke volt, és hogy nagyszavúságában sok volt a mások iránt tanúsított kicsinylés és megvetés, míg Cimon a társaságban dicséretre méltó finomságot, engedékenységet és miveltséget tanúsított.

⁸ *L. Wagner*, *Tragicorum fragmenta*, Ion, 58; *Nauck*, *Trag. fragm.*, Ion, 63.

⁹ *Athenæus* p. 463, A—C (XI, 8). A tíz sorból álló töredék első sora így hangzik: χαίρετω ἡμέτερος βασιλεὺς σωτὴρ τε πατὴρ τε.

¹⁰ *Plutarchus*, *Pericles*, 5 (l. a 7-ik jegyzetet).

democratikus államférfiú iránt való ellenszenvenek oka az aristocrata Cimonhoz való vonzalma folytán politikai nézetkülömbőség is volt, de ha igaz, a mit Athenæus mond,¹¹ akkor feltékenység is lehetett. Aeschylussal, kit bizonyára már Athenéből ismert, részt vett egy izben mint néző az isthmusi versenyeken,¹² és jó ismeretségben volt Sophoclessel is. Igen vonzóan írja le Utazások című könyvében Sophoclessel, ki 441-ben (ol. 84, 4-ben) a samosi hadjáratban mint hadvezér vevén részt, rövid ideig hajóhadával Chius szigetén tartózkodott, ez utóbbi helyen való találkozását,¹³ mikor Sophocles borozás közben Phrynichus versét egy szörszálhasogató eretiai nyelvmesterrel szemben védelmezi, és a boröntő szép fiút megcsókolja. Ismerte a fiatal Socratest és Archelaus bölcsészt is, de csak mese, hogy Socrates írt egy róla szóló beszédet.¹⁴

Kevés tudomásunk van költői szerepléséről. Kr. e.

¹¹ L. a 6-ik jegyzetet.

¹² *Plutarchus* szerint (De profectibus in virtute, 8: Αἰσχύλος μὲν γὰρ Ἰσθμοῦ θεώμενος ἀγῶνα πυκτῶν, ἐπεὶ πληγέντος ἐτέρου τὸ θέατρον ἐξέκραγε, νύξας Ἰωνα τὸν Χῖον, Ὁρᾶς, ἔφη, οἷον ἡ ἄσκησις ἐστίν; ὁ πεπληγὼς σιωπᾷ, οἱ δὲ θεώμενοι βοῶσι) Aeschylus nézvéen az isthmuson az ökölvívók versenyét, midőn az egyik vívó balesetére a színház fölkiáltott, meg-lökve Iont, így szólott hozzá: Látod, mit tesz a gyakorlat; az, a kit megütöttek, hallgat, de a nézők följajdulnak. Ugyanezt közli majd-nem szóról szóra *Stobaeus*, *Florilegium*, XXIX, 89-ben.

¹³ *Athenæus*, p. 603, E—604, D (XIII, 81): Ἰων γοῦν ὁ ποιητὴς ἐν ταῖς ἐπιγραφομέναις Ἐπιδημίαις γράφει οὕτως «Σοφοκλεῖ τῷ ποιητῇ ἐν Χίῳ συνήντησα, ὅτε ἔπλεε ἐς Λέσβον στρατηγός» stb.

¹⁴ *Diogenes Laertius* szerint (II, 23 [II, 5 (Socratesről szóló fejezet), 7]: Ἰων δὲ ὁ Χῖος [t. i. φησὶν] καὶ νέον ὄντα [t. i. Σωκράτην] εἰς Σάμον σὺν Ἀρχέλαιῳ ἀποδημῆσαι) Ion azt írta (Utazások című könyvében) Socratesről, hogy fiatal korában Archelaus bölcsésszel Samusba ment. — Socratesnek Ionról szóló beszédét *Suidas* említi (l. a 2-ik jegyzetet).

452-ben (ol. 82, 1-ben) lépett föl először tragœdiával,¹⁵ máskor meg egyszerre győzvén tragœdiával és dithyrambus-sal, ezen való örömében minden athenæi polgárnak egy hordóska chiusi bort ajándékozott.¹⁶ Egy tőle származó emlék, melynek alapja az Acropolison fedezettett föl, s a mely körülbelül a 448—445-iki évekből (83-ik olyimpiából) való, hihetőleg ezen kettős győzelem alkalmából készült.¹⁷ 429-ben (ol. 87, 4-ben) Euripides Hippolytusának előadása alkalmával vereséget szenvedett; a versenyben Euripides volt az első és Sophocles fia Iophon a második.¹⁸

Ion az akkoriban már többé nem népszerű epos kivételével a költészet majdnem minden ágát művelte,¹⁹ nevezetesen a tragœdián²⁰ és comœdián²¹ kívül a dithyrambust,²²

¹⁵ L. a scholiasta és Suidas szavait a 2-ik jegyzetben.

¹⁶ A scholiasta Aristophanes Békéjének 835-ik sorához való jegyzete szerint (l. a 2-ik jegyzetet). Athenaeus (p. 3, F [I, 5]: ὁ δὲ Χῖος Ἴων τραγωδίαν νικήσας Ἀθήνησιν ἐκάστῳ τῶν Ἀθηναίων ἔδωκε χῖον κεράμιον), valamint Suidas (l. a 2-ik jegyzetet) és Eustathius (Commentarii ad Hom. Odyss. p. 1454 [Odyss. III, v. 8]: Ὁ Χῖος Ἴων τραγωδίᾳ νικήσας Ἀθήνησιν, ἐκάστῳ τῶν Ἀθηναίων ἔδωκε Χῖον Κεράμιον) csak tragœdiával való győzelmet említenek.

¹⁷ A. Kirchoff, Zur Geschichte des attischen Epigramms, pp. 59—60.

¹⁸ Euripides Hippolythusának hypothesis: ἐδιδάχθη ἐπὶ Ἐπαμεινώνος ἄρχοντος ὀλυμπιάδι πρ᾽, ἔτει δ'. πρῶτος Ευριπίδης, δεύτερος Ἰοφῶν, τρίτος Ἴων.

¹⁹ Callimachus is megjegyezte choliambusaiban, hogy sokat írt (l. Suidas, 2-ik jegyzet).

²⁰ L. a scholiasta, Suidas és Harpocratio szavait a 2-ik jegyzetben; Ionról mint tragikusról megemlékeznek még Isac. Tzetzes (Proleg. ad Lycophr: τραγωδοὶ δὲ ποιηταὶ Ἀλσχύλος, Σοφοκλῆς, Εὐριπίδης, . . . Ἴων, Ἀχαιοὶ, καὶ ἑτεροὶ μυρίοι) és Eustathius (Commentarii ad Hom. Odyss., p. 1479. [Odyss. IV, v. 10]: Ἴων δὲ ὁ τραγικός . . . εἶπε).

²¹ L. a scholiastát és Suidast a 2-ik jegyzetben.

²² L. a scholiastát a 2-ik és 3-ik jegyzetben és Suidas διθυραμβοδιδάσκαλοι kezdetű cikkét a 2-ik jegyzetben.

encomiumot (dicsőítő költeményt), epigrammot,²³ elegiát, hymnust, pæánt, scoliont (asztali dalt).²⁴ Ő volt az egyedüli ebben a korszakban, ki a tragœdián kívül a comœdiával is foglalkodott. Drámáiból, melyeknek számát majd tizenketőre, majd harminczra, majd negyvenre teszik,²⁵ tíz tragœdia-czímet (Agamemnon, Alcmene, Argosiak, Eurytidák, Laertes, Nagy Dráma, Teucer, Phoenix vagy Cæneus, Phoenix a második, Örök), egy satyrdráma-czímet (Omphale), és hatvan-kilencz töredéket ismerünk;²⁶ a címek azt mutatják, hogy Ion tragœdiáinak tárgyait legszivesebben Homerusból meríté. A Nagy Dráma, melynek tárgya valószínűleg szabadon költött volt, sajátyszerű nevét talán nagy terjedelmétől vagy az előadásához szükséges nagy színi apparatustól vevé. Lyrai költeményeiből egy encomium és egy hymnus címe, valamint tíz fragmentum maradt meg.²⁷ De Ion, bizonyára már

²³ L. a scholiastát és Suidast a 2-ik jegyzetben.

²⁴ L. a scholiastát a 2-ik jegyzetben.

²⁵ L. a scholiastát és Suidast a 2-ik jegyzetben.

²⁶ Ἀγαμέμνων, Ἀλκμήνη, Ἀργεῖοι, Εὐρυτίδαι, Λαέρτης, Μέγα δράμα, Τεῦκρος, Φοῖνις ἢ Καινεύς, Φοῖνις ὁ δεύτερος, Φρουροί; Ὀμφάλη. A drámák címeire és tartalmára, valamint a fragmentumokra nézve l. Koepke, De Ionis vita et fragmentis, pp. 16—50; Bode, Geschichte der hellen. Dichtkunst, III, 1, pp. 542—544; Welcker: Griechische Tragœdien, pp. 947—958; Nachtrag. p. 288 sqq; Kayser, Historia critica trag. græc., pp. 186—188; Wagner, Trag. fragm., pp. 24—36; Nauck, Trag. fragm., pp. 567—578; Supplem., p. XIX.

²⁷ Az encomium címe Εἰς Σκυθιάδην, a hymnusé Εἰς Καίρῳν (l. a címekre, valamint a töredékekre nézve Bergk, Poetæ lyrici græci, vol. II, pp. 251—257). A Kirchhoff (Zur Geschichte des attischen Epigramms, pp. 57—58) Ionnak tulajdonítja az Aeschines Contra Ctesiph., 60-ban és Plutarchus, Cimon, 7-ben említett háromtagú epigrammot is. T. i. a perzsák hatalmában levő Eionnak a 77-ik olympias (Kr. e. 472—469) táján Cimon által való bevétele után az athenæiek ez utóbbinak megengedték, hogy a győzelem emlékére a Hermesek stoájában három, az eseményre vonatkozó felírral ellá-

csak öregebb korában, a prózával is foglalkodott, melyben történeti és philosophiai műveket írt,²⁸ az ion nyelvjárást használva, mely az ő idejében a történetírásban és philosophiában még kizárólagosan uralkodott. Történeti műveiben kiterjeszkedik a múltra és jelenre, de csak hazájára és személyére vonatkozólag. Chius alapítása című könyvében²⁹ szülőföldének őstörténetét, Utazások című emlékirataiban³⁰ — Ion volt talán az első, ki a görögöknél emlékiratokat írt — saját élményeit írta le. Ezen utóbbi műve igen érdekes lehetett, mert Ion ismerős volt Athenæ valamennyi akkori kiváló férfiával, kikről munkája bizonyára nem egy érdekes adatot tartalmazott; a töredékek Pericles, Cimon, Aeschylus, Sophocles, Socrates és Archelaus bölcsész neveit említik. Emlékirataiban, úgy látszik, túlnyomó volt az adoma, de hogy mily vonzóan és kedvesen írt, mutatja az a hosszabb

tott hermes-szobrot állíthasson föl; ezt a három feliratot idézik Aeschines és Plutarchus, melyekről Kirchhoff azt hiszi, hogy mivel ioni nyelvjárásban vannak írva — míg a többi athenæi költők által készített korabeli epigrammok az attikai nyelvben szerkesztvék — nem attikai származású írótól, hanem Cimon barátjától, Iontól származnak.

²⁸ A történeti művek töredékeit l. Müller, *Fragmenta historicorum Græcorum* (Paris, Firmin Didot), vol. II, pp. 44—51; a philosophiai munkákból valókat Köpke, *De Ionis vita et fragmentis*, pp. 79—84.

²⁹ Χίου χτίσις; l. a scholiastát a 2-ik jegyzetben.

³⁰ Ἐπιδημίας; l. a scholiastát a 2-ik jegyzetben, továbbá a scholiasta Aeschylus *Perzsáinak* 429-ik sorához való szavait (Ἴων ἐν ταῖς Ἐπιδημίαις . . . φησίν), valamint *Athenaeus* (p. 93, A [III, 44]: μνημονεύει Ἴων ὁ Χῖος ἐν Ἐπιδημίαις). Hogy az Ἐπιδημίας utazást jelent, kétségtelenül kimutatta Rose (*Ion's Reisebilder*, p. 208) Ioannes Alexandrinusnak Hippocrates Ἐπιδημίας című munkájához írt latin commentárjából, melyben az áll, hogy az ἐπιδημία szó nemcsak «ragályos betegséget», hanem «utazást» is jelent, s hogy Ion a költő is ezen utóbbi értelemben használta azt.

Athenæusnál (p. 603, E—604 F) idézett töredék, mely a samosi hadjáratban hadvezérkedő Sophocles Chius szigetén való tartózkodását írja le. Az Aristophanes scholiastája által említett Hypomnemata³¹ nem egyéb, mint az Utazások helytelen megnevezése. A Synecdemeticus³² talán szintén azonos a valószínűleg rhetorikus jellegű, de egyébként ismeretlen tartalmú Presbeuticussal, melyet némelyek az ókorban nem Iontól valónak tartottak.³³ A Triagmus vagy Triagmi³⁴ című philosophiai munkájában, melyet Callimachus Epigenes bölcsésznek tulajdonított, s a mellyel az Aristophanes scholiastája által említett Cosmologicus³⁵ azonos, Pythagoras hívének mutatta magát.

Ion sokoldalú irodalmi működésének értékéről a meglevő csekély számú töredékek és tudósítások alapján csak igen általános és hézagos ítéletet mondhatunk. Elegiáinak és Utazások című könyvének maradványai azt mutatják, hogy élénk tehetség volt, melyet nem annyira a mélység, mint inkább a könnyűség jellemezett. Hirnevét³⁶ leginkább tragœdiáinak és stilusának köszönheté, melyet az ókor józan kritikusa Longinus hibátlannak és igen ékesnek mond ugyan (Suidas az összetett szavak iránt való előszeretetét említi),³⁷ de mint megjegyzi, mégsem adná Ion összes drámáiért So-

³¹ Ὑπομνήματα; l. a scholiastát a 2-ik jegyzetben.

³² Συνεκδημητικός; l. Pollux, Onom., II. 88.

³³ Πρεσβευτικός; l. a scholiastát és Suidast a 2-ik jegyzetben.

³⁴ Τριαγμός vagy Τριαγμοί; l. a scholiastát a 2-ik jegyzetben, és Diogenes Laertiust (VIII, 8 [VIII, 1, 5]: Ἴων δὲ ὁ Χῖος ἐν τοῖς Τριαγμοῖς φησιν); Clemens Alexandrinus (Stromata, I, 333: Ἴων δὲ ὁ Χῖος ἐν τοῖς τριγράμμοις . . . ἱστορεῖ) Τρίγραμμοι-nak nevezi.

³⁵ Κοσμολογικός; l. a 2-ik jegyzetet.

³⁶ L. a scholiastát és Suidast a 2-ik jegyzetben, valamint Strabót (p. 645 [XIV, 35]: ἄνδρες δὲ Χῖοι γεγόνασιν ἐλλόγιμοι Ἴων τε ὁ τραγικός).

³⁷ L. a 2-ik jegyzetet.

phocles Oedipusát.³⁸ Longinus ítélete nem igen kedvező, de viszont az a körülmény, hogy a szigorú Aristophanes Békáiban jóízűen tréfálkozik nevével,³⁹ hogy Socrates tanítványa Epigenes⁴⁰ és Arcesilaus⁴¹ a bölcsezt, továbbá a híres grammatikus Aristarchus⁴² és tanítványa Didymus,⁴³ valamint Baton⁴⁴ a történész drámáival foglalkodni érdemesnek tar-

³⁸ Longinus szavai ezek (De sublimitate [Περὶ ὕψους], 35, 5: Τί δ' ; ἐν μέλεσι μᾶλλον ἂν εἶναι Βακχυλίδης ἔλοιτο, ἢ Πίνδαρος· καὶ ἐν τραγωδίᾳ Ἴων ὁ Χίος, ἢ νῆ Δία Σοφοκλῆς; ἐπεὶ δὲ οἱ μὲν ἀδιάπτωτοι, καὶ ἐν τῷ γλαφυρῷ πάντῃ κεκαλλιγραφημένοι· . . . Ἡ οὐδεὶς ἂν εὖ φρονῶν ἐνός δράματος τοῦ Οἰδίποδος, εἰς ταῦτό συνθεῖς τὰ Ἴωνος ἀντιτιμήσαιο ἐξῆς): «Inkább akarnál lenni a lyrában Bacchylides, mint Pindarus, és a tragédiában a chiusi Ion, mint Sophocles? Ezek ugyan kifogástalanok (t. i. a nyelvezetben, mert Longinus műve a stilusbeli magasztosságról értekezik) és az ékes előadás dolgában igen kiváló, de azért bizonyára egy józan eszű se becsné annyira Ion összes drámáit, mint egymagában Oedipust.»

³⁹ L. Aristophanes szavait a 3-ik jegyzetben, hozzá a scholiasta megjegyzéseit a 2-ik és 3-ik jegyzetben, valamint Suidast a 2-ik jegyzetben.

⁴⁰ Athenaeus (p. 468, C—D [XI, 34]: Δακτυλωτόν. ἔκπωμα οὕτως καλούμενον παρὰ Ἴωνι ἐν Ἀγαμέμνονι . . . Ἐπιγένης μὲν οὖν ἀκούει . . . φησὶν ὁ Δίδυμος ἐν τῷ τοῦ δράματος ἐξηγητικῷ) az Ion Agamemnonjában előforduló δακτυλωτόν magyarázatánál Epigenesnek és Didymusnak Ion Agamemnonjára vonatkozó magyarázataira hivatkozik.

⁴¹ Diogenes Laertius szerint (IV, 31 [IX, 6 (Arcesilausról szóló fejezet), 5]: Ἴωνα δὲ καὶ ἐχαράκτηριζε [t. i. Ἀρκεσίλαος] νέος ὢν) Arcesilaus egy ifjúkori munkájában jellemezte Iont.

⁴² Athenaeus (p. 634, C [XIV, 35]: Ἴων ὁ Χίος ἐν Ὀμφάλῃ . . . λέγει . . . ὅπερ ἐξηγούμενος λαμβέειν Ἀρίσταρχος ὁ γραμματικός) egy Ion Omphaléjából való trimeter iambicust idézve, Aristarchusnak ezen versre vonatkozó magyarázatára hivatkozik.

⁴³ Athenaeus a 40-ik jegyzetben említett helyen kívül még egy másik helyen is (p. 634 C [XIV, 36]: Δίδυμος ὁ γραμματικός ἐν ταῖς πρὸς Ἴωνα ἀντεξηγήσειν) hivatkozik Didymusnak Ionra vonatkozó magyarázataira.

⁴⁴ L. Athenaeust a 6-ik jegyzetben.

tották, azt mutatja, hogy Ion kiváló tragikus volt.⁴⁵ A satyr-drámában való kiválóságáról tanuskodik az Omphaléból való számos töredék, mint annak jele, hogy az illető darabot sokan olvasták és ismerték.

*Achaeusról*⁴⁶ csak igen keveset mondhatunk. Eretriából származott, atyját Pythodorusnak vagy Pythodoridesnek hívták, s állítólag a Kr. e. 484—481-iki évek (74-ik ol.) táján született, tehát valamivel fiatalabb volt Sophoclesnél,⁴⁷ és valamivel idősebb mint Euripides.⁴⁸ 406-ban (ol. 93, 3-ban), úgy látszik, már nem élt, mert Aristophanes az ezen évben előadott Békákban nem említi őt a többi általa megnevezett

⁴⁵ Az *alexandriai canonra* nézve, melyben állítólag Ion is helyet foglalt a három nagy tragikus mellett, l. a 2-ik könyv, 3-ik rész, 7-ik jegyzetét.

⁴⁶ *Ed. Müller*: De Aethone satyrico Achæi Eretriensis, 1837; De Pirithoo Achæi Eretriensis, 1845. *Urlichs*: De Achæi Pirithoo tragico et Aethone satyrico, 1846; Ein neues Stück des Achæos, 1874. Nem kapható: *Urlichs*: Achæi Eretriensis quæ supersunt, 1834; De Achæi Iride, 1866.

⁴⁷ *Suidas*: 'Αχαιός, Πυθοδώρου ἢ Πυθοδορίδου, 'Ερετριεύς, τραγικός, γέγονε κατὰ τὴν οὐδ' (74) 'Ολυμπιάδα, καὶ δράματα ἐδίδαξε μὲν (44) οἱ δὲ τριάκοντα ἱστορήκασιν ἄλλοι καὶ (24). ἐνίκησε δὲ ἐν. ἦν δὲ νεώτερος Σοφοκλέους ὀλίγω τινί. ἐπεδείκνυτο [nem ἐπεδείκνυντο] δὲ κοινῇ σὺν [kiesett αὐτῷ t. i. Σοφοκλεῖ] καὶ Εὐριπίδῃ ἐπὶ [nem ἀπὸ] τῆς πγ' (83) 'Ολυμπιάδος. *Suidas* szövegének javított helyeit Bergk szerint (*Literaturgeschichte*, III, p. 607, 29-ik jegyzet) adjuk. Achæus Eretriából való származását *Athenaeus* is több helyt említi (p. 376 A [X, 18]: μνημονεύει 'Αχαιός ὁ Ερετριεύς; p. 414 C [X, 6]: ὁ 'Αχαιός δὲ ὁ 'Ερετριεύς . . . φησι; p. 480 F [XI, 61]: 'Αχαιός δ' ὁ 'Ερετριεύς . . . εἴρηκε), úgy szintén *Eustathius* (*Commentarii ad Homerum*, p. 325 [Il. II, v. 701]: 'Αχαιός τραγωδίας ποιητής 'Ερετριεύς). *Isac Tzetzes* mint tragikust említi (l. a 20-ik jegyzetét).

⁴⁸ *Athenaeus* is idősebbnek tünteti föl Euripidesnél, midőn azt mondja (p. 270 C [VI, 99]: 'Αχαιός φησιν ἐν 'Αἴσωνι σατυρικῷ. παρ' οὗ ὁ σοφὸς Εὐριπίδης λαβὼν ἔφη), hogy Euripides fölhasználta Achæus Aethonjának egy helyét.

élő költők között. Az Ovidius által említett monda,⁴⁹ hogy t. i. egy Achæus nevű költőt a méhek raja megvakított, nem tudni, reá vonatkozik-e vagy a hasonló nevű syracusæi Achæusra.⁵⁰ Költői szerepléséről csak azt tudjuk, hogy a 448—445-iki évek valamelyikében (a 83-ik olymposban) Sophoclessel és Euripidessel versenyzett, és hogy csak egyszer győzött.⁵¹

Negyvennégy, majd harmincz, majd huszonnégy drámát tulajdonítottak neki,⁵² melyekből tizenhárom dráma-czímet (Adrastus, Azanok, Küzdelem, Alphesibœa, Erigonus, The-seus, Cynus, Mœrák, Momus, Oedipus, Pirithous, Philoctetes Trójában, Phrixus), hatsatyrdráma-czímet (Aethon, Alemæon, Hephaestus, Iris, Linus, Omphale) és ötvennégy töredéket ismerünk.⁵³ A tizenhárom dráma közül egynehány valószínűleg satyrdráma volt.

Achæus hirnevét leginkább satyrdramáinak köszönte,

⁴⁹ Ibis, vv. 539—540: Inque tuis opifex, vati quod fecit Achæo, Noxia luminibus spicula condant apis; ezen sorokhoz egy ismeretlen *magyardázó* a következőket jegyzi meg: Achæus poeta fuit, cuius per hortum ambulantis capiti examen apum insedit, quod quum expellere vellet, eorum aculeis acie oculorum privatus est.

⁵⁰ L. az I. függelék.

⁵¹ L. *Suidast* a 47-ik jegyzetben.

⁵² L. *Suidast* a 47-ik jegyzetben.

⁵³ Ἀδραστός, Ἀζᾶνες, Ἀσλοὶ vagy Ἀσλα, Ἀλφεσίβοια, Ἐρίγονος, Θεσεύς, Κύνος, Μοῖραι, Μῶμος, Οἰδίπους, Πείριους, Φιλοκτήτης ἐν Τροίᾳ, Φρίξος; Ἀἴων, Ἀλκυίων, Ἥφαιστος, Ἴρις, Λίνος, Ὀμφάλη. A drámák címzeire és tartalmára, valamint a töredékekre nézve l. *Bode*, Geschichte der hellen. Dichtkunst, III, 1, pp. 545—547; *Welcker*, Griechische Tragödien, pp. 961—965; Nachtrag, p. 288 sqq.; *Kayser*, Historia critica trag. græc., pp. 128—133; *Wagner*, Tragicorum fragmenta, pp. 37—52; *Nauck*, Trag. fragm., pp. 578—588; Supplem., p. XIX, Az Ἐρίγονος dráma-nevet *Urlichs* fedezte föl nem rég (l. Ein neues Stück des Achæos című kis cikkét); Ἀἴων-t tévesen tulajdonítja *Welcker* (Nachtrag, p. 302) Aristiasnak.

melyeket földije Menedemus,⁵⁴ Plato tanítványa s az eretria i bölcsészeti iskola megalapítója, Aeschylus satyrdrámái után a legkiválóbbaknak tartott. Nyelvezetét Athenæus⁵⁵ finom szerkezetűnek, de egyes kifejezéseiben homályosnak mondja. Töredékeiben csakugyan több különös szóra akadunk, de ezek bizonyára csak a minden tekintetben szabadabb szellemű satyrdrámákban fordultak elő. Aristophanes⁵⁶ úgy látszik nem igen foglalkodott vele, mert tudomásunk szerint csak egyszer parodizálja, a nélkül hogy nevét említene; Diymus⁵⁷ valószínűleg az ő műveit is magyarázta.⁵⁸

Agathon,⁵⁹ Wieland hasonló című regényének hőse,

⁵⁴ Diogenes Laertius, II, 133 (II, 17 [Menedemusról szóló fejezet], 10): προσείχεν (t. i. ὁ Μενέδημος) . . . Σοφοκλεῖ, καὶ ὁ καὶ Ἀχαιοῦ, ὅπερ καὶ δευτεραῖον ἐν τοῖς Σατύροις, Αἰσχύλῳ, δὲ τὸ πρωτεῖον ἀπεδίδου.

⁵⁵ p. 451, C (X, 74): Ἀχαιοὺς δ' ὁ Ἐρετριεύς, γλαφυρὸς ὢν ποιητὴς περὶ τὴν σύνθεσιν, ἔσθ' ὅτε καὶ μελαίνει τὴν φράσιν καὶ πολλὰ αἰνιγματωδῶς ἐκφέρει.

⁵⁶ A scholiasta a Békák 184-ik sorához (ΔΙ. χαῖρ' ὦ Χάρων, χαῖρ' ὦ Χάρων, χαῖρ' ὦ Χάρων) való jegyzetében, Demetriusra hivatkozva, azt mondja (Δημήτριος φησιν Ἀχαιοῦ ὄλον εἶναι ἐκ τοῦ Αἰθωνος λέγουσι δ' αὐτὸ οἱ Σάτυροι), hogy az illető sor Achæus Aethonjából való, hol azt a satyrok kara mondotta.

⁵⁷ Athenæus (p. 689, A [XV, 39]: Ἀχαιοὺς ἐν Ἀθλοῖς φησὶν . . . φησὶν ὁ Δίδυμος) idézvén Achæusból két sort, Didymus magyarázó szavaira hivatkozik, melyek úgy látszik Achæus illető helyére vonatkoznak.

⁵⁸ Az alexandriai canonra nézve, melyben állítólag Achæus is helyet foglalt a három nagy tragikus mellett, l. a 2-ik könyv, 3-ik rész, 7-ik jegyzetét.

⁵⁹ Ritschl: De Agathonis tragici ætate, 1829. Martini: De tragœdia Agathonis pauca quædam disputavit et fragmenta poetæ edidit, 1846. Reichardt: De Agathonis poetæ tragici vita et poesi commentatio, 1853. Jahn: De loco Platonis disputatio, 1866. Teuffel: Agathon in Plato's Symposium, 1867. Sommerbrodt: Der Dichter Agathon in Plato's Symposium, 1868. Grosser: Der Dichter Agathon auf der attischen Bühne, 1870. Hense: Kritische Blätter. Erstes

az athenæi Tisamenus⁶⁰ fia, előkelő és gazdag családból származott,⁶¹ s mint Socrates, Protagoras és Gorgias tanítványa, nagy rhetorikai műveltségre tett szert.⁶² Ki-

Heft. Aeschylus' Choephoren. Miscellen, 1872. Mayrhofer: Ueber den griechischen Tragiker Agathon, 1878. Nem kapható: Georgiades: Aristotelis de Agathone poeta tragico iudicium, 1865.

⁶⁰ *Lucianus scholiastája* szerint (Rhetoricus præceptor, 11-hez: Ἀγάθων τραγωδίας ποιητὴς εἰς μαλακίαν σκωπτόμενος Ἀριστοφάνει τῷ Γηρουτάδῃ ἣν δὲ Τισαμένου τοῦ Ἀθηναίου υἱός, παιδικὰ γεγονώς Πausανίου τοῦ τραγικοῦ, μεθ' οὗ πρὸς Ἀρχέλαον τὸν βασιλέα ὤχετο . . . ἐμιμείτο δὲ τὴν κομψότητα τῆς λέξεως Γοργίου τοῦ ῥήτορος, ὡς Πλάτων ὁ φιλόσοφος ἐν Συμποσίῳ) Agathon a tragœdia-költő, kit elpuhultsága miatt gúnyolt Aristophanes Gerytades című vigjátékában, az athenæi Tisamenus fia volt és Pausanias kedvese, kivel együtt ment Archelaus királyhoz; Plato Symposiuma szerint Gorgias ékes irályát utánozta. Ugyanígy nyilatkozik csonkított szövegben *Plato scholiastája* is (Symposium, p. 172 A-hoz [c. I]: Ἀγάθωνος . . . τραγωδὶ . . . ἐπὶ μαλακίᾳ . . . τάδῃ, ἣν δ' οὗτος . . . παῖς, Ἀθηναῖος . . . παιδικὰ Πausανίου τοῦ τραγικοῦ, καὶ πρὸς Ἀρχέλαον τὸν βασιλέα ὤχετο . . . ἐμιμείτο δὲ τὴν κομψότητα τῆς λέξεως Γοργίου ῥήτορος), de mind a kettő helytelenül mondja Pausaniast tragikusnak.

⁶¹ Erről tanuskodik a mód, mellyel *Aristophanes* a Nők Ünnepe-nek első jelenetében, és *Plato* Symposiumában Agathon szerepeltetik. *Varro* is a *Saturæ Menippeæ* Agathonról elnevezett könyvének 6-ik fragmentumában (Neque auro aut genere aut multiplici scientia sufflatus quærit Socratis vestigia) a költő előkelő származását, gazdagságát és tanultságát említi, valamint azt is, hogy Socrates tanítványa volt.

⁶² *Plato* Symposiumában Eryximachus azt mondja (p. 193, E [XVII]: εἰ μὴ ξυνῆδαι Σωκράτει τε καὶ Ἀγάθωνι δεινοῖς οὔσι περὶ τὰ ἐρωτικά, πάνυ ἂν ἐφοβούμην, μὴ ἀπορήσωσι λόγων διὰ τὸ πολλὰ καὶ παντοδαπὰ εἰρηῆσαι· νῦν δὲ ὁμῶς θαρσύνω), hogy ha nem tudná, hogy Socrates és Agathon mesterek a szerelemlről való beszédben, attól tartana, hogy nem fognak tudni mit mondani, mivel már oly sokat és sokfélét beszéltek e tárgyról. Agathonnak Socrateshez való viszonyára nézve l. még *Varrót* (az előbbi jegyzetben), *Maximus Tyriust* (a következő jegyzetben), továbbá *Aristophanes scholiastáját* és *Suidast* a (64-ik jegyzetben). — Protagorashoz való viszonyáról *Plato* emlékszik meg (l. a

való szépségű⁶³ férfi volt, de nőiesen elpuhult,⁶⁴ ki teljes mértékben élvezte az athenæi elegans világ életit:

63-ik jegyzetet). — Miután Agathon *Plato* Symposiumában (pp. 194, E — 197, E [XVIII—XIX]) Socrates után mint utolsó szolt a szerelemről, sophistikusan Gorgias modorában, Socrates a következő tréfás ironiával végződő megjegyzést teszi Agathon beszédére (p. 198, B—C [XX]: καὶ πῶς, ὦ μακάριε, εἰπεῖν τὸν Σωκράτη, οὐ μέλλω ἀπορεῖν καὶ ἐγὼ καὶ ἄλλος ὅστισοῦν, μέλλων λέξειν μετὰ καλὸν οὕτω καὶ παντοδαπὸν λόγον ῥηθέντα; καὶ τὰ μὲν ἄλλα οὐχ ὁμοίως μὲν θαυμαστά· τὸ δὲ ἐπὶ τελευτῆς τοῦ κάλλους τῶν ὀνομάτων καὶ ῥημάτων τίς οὐκ ἂν ἐξεπλάγῃ ἀκούων; . . . καὶ γάρ με Γοργίου ὁ λόγος ἀνεμίμησεν, ὥστε ἀτεχνῶς τὸ τοῦ Ὀμήρου ἐπεπόνθη· ἐφοβούμην, μή μοι τελευτῶν ὁ Ἀγάθων Γοργίου κεφαλὴν δεινοῦ λέγειν ἐν τῷ λόγῳ ἐπὶ τὸν ἑμὸν λόγον πέμψας αὐτόν με λίσθον τῇ ἄφωνίᾳ ποιήσειε): «Hogy ne jöttem volna zavarba (mondja Eryximachushoz fordulva), nem csak én, de bárki más is, ha egy ily szép művészies beszéd után kellett volna szólanom; és ha nem is volt az minden tekintetben csodálatra méltó, de ugyan ki ne csodálkozott volna, hallva annak végén a szép szavakat és szólamokat? Mert Gorgiasra emlékeztetett 'engem ez a beszéd, és majdnem az történt velem, a mit Homerus mesél, félttem ugyanis, hogy Agathon szónoklata végén beszédében az én beszédem felé tartva a hatalmas szavú Gorgias fejét (szójátékos czélzás az Athene istennő paizsán levő Gorgo-Medusa fejére), szavamtól megfosztva kővé változtat át.» *Philostratus* szerint (*Vitæ sophistarum*, A' 3' [p. 209]: καὶ Ἀγάθων δὲ ὁ τῆς τραγωδίας ποιητής, ὃν ἡ τραγωδία σοφὸν τε καὶ καλλιεπῆ οἶδε, πολλαχοῦ τῶν ἰάμβων γοργιάζει) a bölcs és szépszavú tragœdia-költő Agathon sokszor követte iambusaiban Gorgias művészetét. Agathonnak Gorgiashoz való viszonyára nézve l. még *Lucianus* és *Plato scholiastáját* (a 60-ik jegyzetben).

⁶³ *Aristophanes* Nők Ünnepeben (vv: 191—192: σὺ δ' εὐπρόσωπος, λευκός, ἐξυρημένος, γυναικώφωνος, ἀπαλός, εὐπρεπῆς ἰδεῖν) Euripides Agathont szép, fehér arczunak, nyirott hajúnak, nőies hanggal bírónak, finom és kedves külsejűnek mondja. *Plato* azt mondja (*Protagoras*, p. 315, D—E [c. VII]: ὁ μὲν οὖν Πρόδικος ἔτι κατέκειτο, ἐγκεκαλυμμένος ἐν κωδίοις τισὶ καὶ στρώμασι καὶ μάλα πολλοῖς, ὥς ἐφαίνετο· παρεκάθητο δὲ αὐτῷ ἐπὶ ταῖς πλησίον κλίμαις Πausanίας τε ὁ ἐκ Κεραμείων καὶ μετὰ Πausανίου νέον τι ἔτι μειράκιον, ὥς μὲν ἐγῶμαι, καλὸν τε κάγαθόν τὴν φύσιν, τὴν δ' οὖν ἰδέαν πάνυ καλὴς. ἔδοξα ἀκοῦσαι ὄνομα αὐτῷ εἶναι Ἀγά-

Lucianus szerint egy valóságos Sardanapal.⁶⁵ Különcz-ködő természetű lehetett,⁶⁶ mert ha hitelt adhatunk Ari-

θωνα, καὶ οὐκ ἂν θαυμάζοιμι, εἰ Παιδικὰ Πausaniῦς τυγχάνει ὦν . . . περὶ δὲ ὦν διελέγοντο οὐκ ἐδυνάμην ἔγωγε μαθεῖν ἔξωθεν, καίπερ λιπαρῶς ἔχων ἀκούειν τοῦ Προδικίου — πάσσοφος γάρ μοι δοκεῖ ἄνθρωπος εἶναι καὶ θεῖος —, ἀλλὰ διὰ τὴν βαρύτητα τῆς φωνῆς βόμβος τις ἐν τῷ οἰκήματι γιγνόμενος ἀσαφῆ ἐποίει τὰ λεγόμενα), hogy Socrates egy Protagorastól tanulni vágyó ifjuval Protagorashoz ment, ki Callias házában lakott, hol épen több vendég volt, s az egyik szobában ott látta sok bőrbe és takaróba burkolva feküdni Prodicust, és mellette a ceramisi (Κεραμῆς attikai községből való) Pausaniast és e mellett egy igen fiatal, szép és derék külsejű, Agathon nevű ifjút, ki nem csoda, ha Pausanias kedvese volt; azután megjegyzi, hogy értekeztek valamiről, de az ajtó küszöbén állva nem érthette meg Prodicus szavait. *Maximus Tyrius* szerint (Dissertatio XXIV, 4 [ed. Reiske, p. 460]: μαθητὰς λαμβάνει [t. i. ὁ Σωκράτης] τῆς τέχνης [t. i. τῆς ἐρωτικῆς] Ἀλκιβιάδην τὸν γαυρότατον, καὶ Κριτόβουλον τὸν ὁραιότατον, καὶ Ἀγάθωνα τὸν ἀβρότατον) Socrates tanítványai voltak a szerelemről való elmélkedésben az előkelő Alcibiades, a deli Critobulus és a finom külsejű Agathon. *Athenaeus* (p. 445, C [X, 64]: κατὰ τὸν καλὸν Ἀγάθωνα) Agathonnak egy ismeretlen drámájából idézvé, szépnek nevezi Agathont.

⁶⁴ *Suidas* azt mondja (Ἀγάθων. ὄνομα κύριον. ἦν δὲ τραγικός, διεβέβητο δὲ ἐπὶ μαλακίᾳ. Ἀριστοφάνης· «Ἀγάθων ποῦ ἔστιν; ἀπολιπὼν μ' ἀποίχεται. Ποῦ γῆς ὁ τλήμων; ἐς μακάριον εὐωχίαν.» Οὗτος ὁ Ἀγάθων ἀγαθὸς ἦν τῶν τρόπων, ποσεινὸς τοῖς φίλοις, καὶ τὴν τράπεζαν λαμπρός. Φασὶ δὲ ὅτι καὶ Πλάτωνος Συμπόσιον ἐν ἐπιτάσει αὐτοῦ γέγραπται, πολλῶν ἅμα φιλοσόφων παραχθέντων. Κωμωδοποιὸς Σωκράτους διδασχάλου. ἐκωμωδεῖτο δὲ εἰς θηλύτητα), hogy Agathont a comœdia-írók elpuhultságáért gúnyolták, s azután idézi bizonyságul Aristophanes Békáinak 83-ik és 85-ik sorait (l. a 74-ik jegyzetet); *Suidas* azon megjegyzése, hogy Agathon jó erkölcsű volt, a Békák nem idézett 84-ik sorának fölületes ismeretéből ered, hol Aristophanes tréfás szójátékkal (Ἀγάθων, ἀγαθός) nevezi Agathont jó költőnek és gúnyosan czéloz a férfiakhoz való természetellenes viszonyára. Azután hivatkozik *Suidas*, hasonlóképen Agathon elpuhultságának bizonyítására, Plato Symposiumára, melynek helye az Agathon győzelme alkalmából adott lakoma, és fölemlíti, hogy Agathon Socrates tanítványa volt; de nyilvánvaló tévedésből nevezi Agathont comœdia-írónak. Egyébként *Suidas* kettős (a «jó erkölcsű» és

stophanes szavainak, úgy tett mint Voltaire, ki Catilináját római öltözetben költötte. Úgy látszik, jobban hatott reá a férfi mint a nő szépsége, s hogy igazuk van azon ókori nyilatkozatoknak, melyek őt a görög élet rút kinövésével,⁶⁷ nevezetesen barátjához Pausaniashoz való természet-

«comœdia-író» Agathonra vonatkozó) tévedésének forrása *Aristophanes scholiastájának* a Békák 84-ik sorához való jegyzetében keresendő (ποσεινός τῷς φίλοις· σῦτος δὲ ὁ Ἀγάθων κωμωδοποιὸς τοῦ Σωκράτους διδασκάλου, ἀγασθὲς τὸν τρόπον καὶ τὴν τράπεζαν λαμπρὸς, καὶ φασὶν ὅτι Πλάτωνος συμπόσιον ἐν ἐσιτιάσει αὐτοῦ γέγραπται, πολλῶν ἅμα φιλοσόφων σὺν αὐτῷ καταχθέντων), mert Suidas ennek alapján írta Agathonról szóló czikkét, és fölvette abba minden kritika nélkül a scholiasta két téves állítását is. *Lucianus* és *Plato scholiastája* szerint (l. a 60-ik jegyzetet) Aristophanes a Gerytadesben is gúnyolta Agathon elpuhultságát.

⁶⁵ *Lucianus* (Rhetorum præceptor, 11: εὐρήσεις πολλοὺς μὲν ἄλλους, ἐν τούτοις δὲ καὶ πάνσοφόν τινα, καὶ πάγκαλον ἄνδρα διασεσαλευμένον τὸ βάδισμα, ἐπικεκλασμένον τὴν αὐχένα, γυναικεῖον τὸ βλέμμα, μέλιχρον τὸ φώνημα, μύρων ἀποπνέοντα, τῷ δακτύλῳ ἄκρω τὴν κεφαλὴν κνήμενον, ὀλίγας μὴν ἔτι, οὐλας δὲ καὶ ὑακινθίνας τὰς τρίχας εὐθετίζοντα, πάνταβρόν τινα Σαρδανάπαλον, . . . ἢ αὐτὸν Ἀγάθωνα, τὸν τῆς τραγωδίας ἐπέραστον ἐκεῖνον ποιητὴν) így írja le Agathont: igen böcs és igen szép, lépése lengő, nyaka előrehajlott, pillantása nőies, szava mézédés, illattól áradoz, körmével fejét vakargatva sűrű sötét haját rendezi, egy teljesen elpuhult Sardanapal. — Íme az ókori dandynak a modernével teljesen azonos rajza (kivéve a bölcseiséget)!

⁶⁶ *Aristophanes* Ünneplő Nőinek 148—152-ik soraiban Agathon azt mondja (ἐγὼ δὲ τὴν ἐσθῆδ' ἅμα γνώμη φορῶ. χρὴ γὰρ ποιητὴν ἄνδρα πρὸς τὰ δράματα ἂν δεῖ ποιεῖν, πρὸς ταῦτα τοὺς τρόπους ἔχειν. αὐτίκα γυναικεῖ' ἦν ποιῇ τις δράματα, μετουσίαν δεῖ τῶν τρόπων τὸ σῶμ' ἔχειν), hogy ő ruháit lelkének hangulata szerint viseli, mert a költőnek viselkedésében alkalmazkodni kell a (kidolgozandó) drámai anyaghoz, úgy hogy ha pl. valaki nőies jellegű drámákat ír, ezek természetéhez mértnek kell lenni külső megjelenésének is. Hasonlóan jellemeztetik Agathon a 136—143 és 159—167-ik sorokban.

⁶⁷ *Aristophanes* Nők Ünnepeinek 29—35-ik soraiban Euripides és Mnesilochus a következő párbeszédet folytatják: Εὐ. ἐνταῦθ' Ἀγάθων

ellenes viszonyal⁶⁸ vádolják, de határozattan visszautasítandó Aelianus azon állítása, hogy ugyanily viszony fűzte őt Euripideshez⁶⁹ is. Nem ismerjük se születésének se halálá-

ó κλεινός οἰκῶν τυγχάνει, ὁ τραγωδοποιός. Μν. ποῖος οὗτος Ἀγάθων; Εὐ. ἔστιν τις Ἀγάθων. Μν. μὲν ὁ μέλας ὁ καρτερός; Εὐ. οὐκ, ἀλλ' ἕτερός τις οὐχ ἑόρακας πώποτε; Μν. μὲν ὁ δασυνώγων; Εὐ. οὐχ ἑόρακας πώποτε; Μν. μὰ τὸν Δι' οὐπω γ' ὥστε κάμει γ' εἰδέναι. Εὐ. καὶ μὴν βεβίνηκας σύγ', ἀλλ' οὐκ οἶσθ' ἴσως; és alantabb a 95—98-ik sorokban ezeket olvassuk (Εὐ. Ἀγάθων ἐξ ἔρχεται. Μν. καὶ ποῦ ποτ' ἔστιν; Εὐ. οὗτος οὐκκυκλούμενος. Μν. ἀλλ' ἢ τυφλὸς μὲν εἰμ'. ἐγὼ γὰρ οὐχ ὅρῳ ἄνδρ' οὐδέν' ἐντράχ' ὄντα, Κυρήνην δ' ὅρῳ): «Eur. Agathon jön kifelé. Mnes. Hol van? Eur. Ott az a kihengerített (t. i. az eccyclema gépen jelenik meg belülről). Mnes. De bizony talán vak vagyok, mert én nem látok semmiféle férfit ott, csak egy Cyrenét (kéjhölgy neve).» Agathon fajtalanságára czéloz még Aristophanes a Nők Ünnepeinek 50, 57, 154—156, 158-ik soraiban.

⁶⁸ Plato Symposiumában (p. 193, B [c. XVI]: φίλοι γὰρ γενόμενοι καὶ διαλλαγέντες τῷ θεῷ ἐξευρήσομέν τε καὶ ἐντευξόμεθα τοῖς παιδικαῖς τοῖς ἡμετέροις αὐτῶν, ὃ τῶν νῦν ὀλίγοι ποιοῦσι. καὶ μή μοι ὑπολάβῃ Ἐρυξίμαχος κομωδῶν τὸν λόγον, ὥς Πausanián καὶ Ἀγάθωνα λέγω) Aristophanes beszélven a szerelemről, azt mondja, hogy ha az istenek előtt kedvesek vagyunk és jó egyetértésben vagyunk vele, majd föltaláljuk és elérjük szerelmünket, a mint hogy azt külföldben csak kevés éri el; azután Eryximachus orvoshoz fordulva, ki már beszélt a szerelemről, megjegyzi tréfásan, hogy ne higye, hogy szavaival Pausanias és Agathon egymáshoz való viszonyát gúnyolja. Xenophon Symposiuma szerint (VIII, 32: Πausaniás γε ὁ Ἀγάθωνος τοῦ ποιητοῦ ἐραστὴς ἀπολογούμενος ὑπὲρ τῶν ἀχρασίᾳ συγκαλινδουμένων εἴρηκεν, ὥς καὶ στράτευμα ἀλκιμώτατον ἂν γένοιτο ἐκ παιδικῶν τε καὶ ἐραστῶν) Pausanias, Agathon szeretője, védve a féktelenül fajtalankodókat, azt mondotta, hogy a hadsereg is akkor volna legvitézebb, ha szeretőkből és szerelmesekből állana. Aelianus is említi (Var. Hist., II, 21: Ἀγάθωνος ἦρα τοῦ ποιητοῦ Πausaniás ὁ ἐκ Κεραμείων. καὶ τοῦτο μὲν διατετρύληται), hogy Agathonnak a ceramisi (Κεραμεῖς attikai községből származó) Pausaniashoz való viszonya közbeszéd tárgya volt. Ugyanezt a viszonyt említi még Plato (Protagoras, p. 315, D—E [c. VII], l. a 63-ik jegyzetet), továbbá Lucianus és Plato scholiastája (l. a 60-ik jegyzetet).

⁶⁹ Külömben Aelianus se meri ezt határozottan állítani, csak azt mondja (Var. Hist, II, 21: ἦρα δέ φασι τοῦ αὐτοῦ Ἀγάθωνος τούτου

nak évét, csak azt tudjuk, hogy 411-ben (ol. 92, 2-ben) még fiatal volt.⁷⁰ Hogy azonban a külömben elpuhult ifjuban nem hiányzott a bátorság, mutatja azon körülmény, hogy amikor 411-ben a négyszázak oligarchikus uralmának feloszlása után barátja Antiphon, a híres szónok s a négyszázak egyik tagja, kit Theramenes hazaárulással vádolt, magát védelmezé, Agathon nyíltan helyeselte barátjának beszédét.⁷¹ Az oligarchának pártolása ellenség es hangulatot keltett Agathon iránt is, ki valószínűleg ezen körülménynél fogva

καὶ Εὐριπίδης ὁ ποιητής . . . καὶ εἰ μὲν σαφές τοῦτο, ἀποφύνασαι οὐκ οἶδα, λεγόμενον δ' αὐτὸ οἶδα ἐν τοῖς μάλιστα), hogy sokan beszéltek róla. Euripidesnek Agathonhoz való viszonyára vonatkozólag még azt meséli Aelianus (Var. Hist. XIII, 4: Ἀρχέλαος ὁ βασιλεὺς ἐστίασιν παρεσκεύασε πολυτελῆ τοῖς ἐταίροις. προΐόντος δὲ τοῦ πότου ζωρότερον πιὼν Εὐριπίδης θήκησιν, πῶς κατ' ὀλίγον ἐς μέθην· εἴτα συγκλιθέντα αὐτῷ Ἀγάθωνα τὸν τῆς τραγωδίας ποιητὴν περιλαβὼν κατεφιλεῖ, τετταράκοντα ἐτῶν που γεγονότα. τοῦ δὲ Ἀρχελάου· πυθομένου εἰ καὶ νῦν ἔτι ἐρώμενος αὐτῷ δοκεῖ εἶναι, ἀπεκρίνατο «ναὶ μὰ Δία» οὐ γὰρ μόνον τὸ ἔαρ τῶν καλῶν κάλλιστον, ἀλλὰ καὶ τὸ μετόπωρον»), hogy Euripides egy Archelaus király által adott gazdag lakomán megittasodva, a k. b. negyven éves Agathont átölelte és megcsókolta, és amikor Archelaus, kit Aelianus egy másik helyen (Var. Hist., II, 21: ἦν δὲ ἄρα ὁ Ἀρχέλαος ἐρωτικὸς οὐχ ἥττον ἢ φιλόμουσος) szintén szerelmes természetűnek mond, azt kérdezé tőle, hogy szereti-e még mindig Agathont, Euripides azt felelé, hogy igen, mert, úgymond, nemcsak a tavasznak, hanem az ősznek (t. i. a már negyven éves Agathonnak) is meg van a maga kelleme.

⁷⁰ Aristophanes Nők Ünnepeben, mely 411-ben (ol. 92, 2-ben) adatott elő, Mnesilochus így szólítja meg Agathont (vv. 134—135): καὶ σ', ὦ νεανίσχ', ὅστις εἶ . . . ἐρέσαι βούλομαι; hasonló utalást látunk a 173—174-ik sorokban.

⁷¹ Aristoteles szerint (Eth. Eudemea, III, 5 [p. 1232, b, 6—9]: μᾶλλον ἢ φροντίζειν ἀνὴρ μεγαλόψυχος τί δοκεῖ ἐνὶ σπουδαίῳ ἢ πολλοῖς τοῖς τυγχάνουσιν, ὥσπερ Ἀντιφῶν ἔφη πρὸς Ἀγάθωνα κατεψηφισμένος τὴν ἀπολογία·ν ἐπαίνεσαντα) a halálra ítélt Antiphon azt válaszolá a védő beszédét helyeslő Agathonnak, hogy a nagylelkű férfiú inkább gondol egy komoly ember, mint a nagy tömeg véleményével.

mindjárt Antiphon halálra ítélese után barátjától Pausanias-tól kisérve Macedonia királyának Archelausnak udvarába távozott,⁷² hol Euripidessel is találkozott,⁷³ s a honnan, úgy látszik, többé el se távozott. 406-ban (ol. 93, 3-ban), Aristophanes Békáinak előadásakor, még Archelaus gazdag asztalánál mulatott.⁷⁴ Költői szerepléséről csak annyit tudunk,

⁷² *Aelianus*, Var. Hist., II, 21: ἐς Ἀρχελαῦ ποτὲ ἀφίκοντο ὁ τε ἑραστὴς καὶ ὁ ἐρώμενος οὗτοι (t. i. Agathon és Pausanias, kiket egy pársorral föntebb nevükön említ).

⁷³ L. *Aelianus* (Var. Hist., XIII, 4) a 69-ik jegyzetben.

⁷⁴ *Aristophanes* Békáinak 83—85-ik soraiban a következő párbeszéd folyik Heracles és Dionysus között (Ἡρ. Ἀγάθων δὲ ποῦ 'στιν; Δι. ἀπολιπὼν ἐμ' οἴχεται, ἀγαθὸς ποιητὴς καὶ ποσεινὸς τοῖς φίλοις. Ἡρ. ποῖ γῆς ὁ τλήμων; Δι. ἐς μακάρων εὐωχίαν): «Her. Hol van Agathon? Dion. Itt hagyva engem eltávozott, jó költő, s vágyódnak utána barátai. Her. Mi földön van a szerencsétlen? Dion. A boldogok lakomáján». Aristophanesnek ezen szavai nem úgy értelmezendők, hogy Agathon a Békák előadásakor már nem élt, hanem hogy távol hazájától Archelaus királynál mulatott. Úgy látszik, hogy *Plato* Phædonjában (p. 116. D [c. LXIV]: ἐπειδὴν πῶ το φάρμακον, οὐκέτι ὁμῖν παραμεινῶ, ἀλλ' οἰχέσσομαι ἀπὼν εἰς μακάρων δῆ τινας εὐδαιμονίας) a Békák fönt idézett helyére céloz; t. i. *Plato* dialogusa szerint, mint Phædon elbeszéli, Socrates azt mondta, hogy ha majd megissza a mérget, nem marad többé tanítványai között, hanem eltávozik a megboldogultak boldog helyére; ha tehát *Plato* az εἰς μακάρων εὐδαιμονίας kifejezéssel csakugyan a Békák illető helyére céloz, akkor úgy fogta föl azt tévesen, hogy Aristophanes a Békák előadásakor már halottnak mondja Agathont. *Aristophanes scholiastája* a Békák 85-ik sorához való jegyzetében (εἰς μακάρων εὐωχίαν' ἢ ὥς περὶ τετσελευτηκότος λέγει, ὥσαντι περὶ τὰς μακάρων νήσους' ἢ ὅτι Ἀρχελαῦ τῷ βασιλεῖ μέχρι τελευτῆς μετὰ ἄλλων πολλῶν συνῆν [t. i. ὁ Ἀγάθων] ἐν Μακεδονίᾳ. καὶ μακάρων εὐωχίαν ἔφη τὴν ἐν βασιλείᾳς. τοῦτο δὲ παρ' ὑπόνοιαν) mind a két féle magyarázatot adja, de kevésbé valószínűnek tartja azt, hogy Aristophanes szavai Agathonnak Archelaus királynál való időzését jelentik. *Suidas* helyesen értelmezi Aristophanes szavait, a midőn Agathon elpuhultságának bizonyítására a Békák fent idézett soraira hivatkozik (l. a 64-ik jegyzet).

hogy 417-ben (ol. 90, 4-ben) igen fiatalon győzött egy tragœdiával a Lenæákon,⁷⁵ s hogy mint színész⁷⁶ is működött.

Hat tragœdiájának czíméről (Aerope, Alcmaeon, Virág,

⁷⁵ *Plato Symposiumában* Apollodorus (ki alatt maga Plato értendő) elbeszélni készülvén barátainak azon Socrates, Agathon, Alcibiades, Aristophanes és mások által megült, és a szerelmet tárgyaló beszédeiről híres lakoma lefolyását, mindenek előtt elmondja barátainak, hogy már előbb is kérdezte tőle egy ismerőse (p. 173, A [c. I]: μή σκῶπτ', ἔφη, ἀλλ' εἰπέ μοι, πότε ἐγένετο ἡ συνουσία αὕτη; καὶ γὰρ εἶπον, ὅτι παίδων ὄντων ἡμῶν ἔτι, ὅτε τῇ πρώτῃ τραγωδίᾳ ἐνίκησεν Ἀγάθων, τῇ ὑστεραίᾳ ἢ ἢ τὰ ἐπινίκια ἔθυσεν οὗτός τε καὶ οἱ χορευταί), hogy mikor volt ez a lakoma, és hogy ő erre azt felelé, hogy még az ő gyermek korában, amikor az első tragœdiával győzött Agathon, és pedig egy nappal később, miután már azelőtt való nap (a győzelem napján) megülte Agathon karának tagjaival együtt a győzelmi ünnepet. Tehát Plato szavaiból még csak annyit tudunk, hogy Agathonnak első győzelme Plato gyermek-korában történt. De *Athenaeus*, *Plato Symposiumáról* szólva, azt mondja (p. 217, A [V, 57]: ὅτε γὰρ Ἀγάθων ἐνίκη, Πλάτων ἦν τεσσαρεσκαίδεκα ἐτών. ὃ μὲν γὰρ ἐπὶ ἄρχοντος Εὐφύμου στεφανοῦται ληναίοις, Πλάτων δὲ γεννᾶται ἐπὶ Ἀπολλοδώρου τοῦ μετ' Εὐρύδημον ἄρξοντος), hogy amikor Agathon győzött, Plato tizennégy éves volt, és hogy Agathonnak a Lenæákon való győzelme Euphemus archon idejébe esik, míg Plato az Euthydemus archon után következő Apollodorus archon évében született. Most már csak az a kérdés, melyik évbe esik Euphemus archonsága? A kérdésre megadja a feleletet *Diodorus Siculus*. Szerinte (XII, 81: ἐπ' ἄρχοντος δ' Ἀθήνησιν Εὐφύμου ἐν Πώμῃ κατεστάθησαν ἀντὶ τῶν ὑπάτων χιλιάρχοι Λεύκιος Φούριος, Λεύκιος Κοϊντίος καὶ Αὔλος Σεμπρώνιος) Euphemus 417-ben (ol. 90, 4-ben) volt archon, azon évben t. i., melyben Rómában consulok helyett Lucius Furius, Lucius Quintius és Aulus Sempronius hadi tribunok álltak a kormány élén. Hasonlóképen Diodorusból ismerjük Plato születésének, t. i. Apollodorus archonságának évét (XII, 43: ἐπ' ἄρχοντος δ' Ἀθήνησιν Ἀπολλοδώρου Ρωμαῖοι κατέστησαν ὑπάτους Μάρκον Γεγάριον καὶ Λούκιον Σέργιον), mely Marcus Geganus és Lucius Sergius consulságának idejébe, t. i. 430-ba (ol. 87, 3-ba) esik. Ha tehát Agathon győzelme 417-be esik, akkor anachronismust képeznek Plato Symposiumában Aristophanes azon szavai (p. 193, A [c. XVI]: νυνὶ δὲ . . . διωκίσθημεν

Thyestes, Mysiaiak, Telephus) biztos tudomásunk van, melyek közül a Virágot mint a szabadon költött tárgyú tragoe-

ὑπὸ τοῦ θεοῦ, καθάπερ Ἀρκάδες ὑπὸ Λακεδαιμονίων), melyekben a szerelemseknek együttlétéről és azoknak az isten által való különválasztásáról szólva, hasonlatképen az Arcadoknak (mantineabelieknek) a spartaiak által való elűzését említi, a mi jóval később, 385-ben történt; ezt az anachronismust veti szemére Platónak *Aristides* (Orat. XLVI, ed. Dindorf, vol. II, p. 371: ἐν γὰρ τῇ Συμπόσῳ συνάγει μὲν εἰς ταῦτον Ἀριστοφάνη καὶ Σωκράτη καὶ Ἀγάθωνα, ἔτι μεῖρακιον ὄντα, ὥς φησι. προάγει δὲ εἰς τοσοῦτον τοὺς χρόνους, ὥστε λέγων ὁ Ἀριστοφάνης, ἐπειδὴ τῆς λυγγὸς ἐπαύσατο [a csuklás elhagyta], τὸν προβληθέντα λόγον [a kitűzött tárgyról, t. i. a szerelemtől szólva] μέμνηται καὶ οὕτως αὖ πάλιν Ἀρκάδων ὑπὸ Λακεδαιμονίων διωκισμένων. διωκίσθησαν δὲ Μαντινεῖς ὑπὸ Λακεδαιμονίων ἡδὴ τῆς εἰρήνης ὁμωμοσμένης. οὕτως ἐστὶ ταῦτ' ἐκείνων [t. i. Agathon győzelmének idejénél] ἔτι νεώτερα). Arról, hogy Agathon első győzelme alkalmával még fiatal volt, szintén Plato Symposiuma tanúskodik (p. 175, E [c. XIII]: ἡ γε παρὰ σοῦ [t. i. σοφία] νέου ὄντος οὕτω σφόδρα ἐξέλαμψε καὶ ἐκφάνης ἐγένετο πρόφην ἐν μάρτυσι τῶν Ἑλλήνων πλέον ἢ τρισμυρίοις), melyben Socrates azt mondja Agathonnak, hogy kiválósága fiatal volt daczára fénylett és nyilvánvalóvá lett több mint harmincezer hellen előtt (t. i. a színházban).

⁷⁶ Plato Symposiumában Socrates Agathon azon megjegyzésére, hogy Socrates őt zavarba akarja hozni azon czélból, hogy mint utolsó szónok ne tudjon higgadtan szólni a szerelemtől, Socrates azt válaszolja (p. 194, A—B [c. XVII]: ἐπιλήσιμων μέντ' ἂν εἶην, ὃ Ἀγάθων, εἰπεῖν τὸν Σωκράτη, εἰ ἰδὼν τὴν σὴν ἀνδρείαν καὶ μεγαλοφροσύνην ἀναβαίνοντος ἐπὶ τὸν ὀκρίβαντα μετὰ τῶν ὑποκριτῶν καὶ βλέψαντος ἐναντία τοσοῦτω θεάτρῳ, μέλλοντος ἐπιδειξέσθαι σαυτοῦ λόγους, καὶ οὐδ' ὅπωςτιοῦν ἐκπλαγέντος, νῦν οἰηθεῖν σε θορυβησέσθαι ἕνεκα ἡμῶν ὀλίγων ἀνθρώπων), hogy feledékeny volna, ha tekintetbe véve, mily nagylelkű bátorságot tanúsított Agathon akkor, a midőn a többi színészekkel együtt a színpadra lépett oly nagy közönség előtt drámájának előadására, most azt hinné, hogy zavarba fog jönni egy pár ember előtt. Plato Symposiumának ezen helye világosan azt mondja, hogy Agathon győztes tragödiájában mint színész szerepelt. Így érti Plato szavait *Mayrhofer* is, míg más tudósok más-ként értelmezik azokat; nevezetesen *Jahn* szerint Agathon a színi előadást megelőző körmenetben vett részt és jelen volt az orchestrában, hol az előadás előtt Dionysusnak áldoztak, *Teuffel* szerint Aga-

dia példáját említi Aristoteles;⁷⁷ továbbá huszonkilencz töredéknek vagyunk birtokában.⁷⁸ Valószínű, hogy Achilles és Ilion Pusztulása⁷⁹ című tragœdiákat is írt, a mint hogy nem

thon mint karmester (χοροδιδάσκαλος) szerepelt tragœdiájának előadásában, *Sommerbrodt* azt hiszi, hogy Agathon mint néző várta bátran műve sorsának eldölését, míg *Grosser* úgy vélekedik, hogy Agathon darabjának előadása alatt mint rendező volt a színpadon. Agathonnak színészi működéséről *Suidas* két czikke is tanuskodik (Μύρμηξ. Μυρμήκων ἀτραπούς ἢ τι διαμινυρίζεται. περὶ Ἀγάθωνος φησι τοῦ ποιητοῦ, ὅς λεπτὰ καὶ ἀγκύλα ἀναχρουομένου μέλη· τοιαῦται γὰρ αἱ τῶν μυρμήκων ὁδοί. ὁ δὲ Ἀγάθων ὑποκριτικὰ μέλη ἐποίησεν, καὶ αὐτὸς ὑποκρίνεται. διὸ καὶ χορικὰ λέγεται; továbbá: Χορικός. ὁ τοῦ χοροῦ ἐξάρχων [karvezető]. τοιοῦτος ἦν Ἀγάθων, ὃς ὑποκριτικὰ μέλη ἐποίησεν, καὶ αὐτὸς ὑπεκρίντο· διὸ καὶ χορικὰ λέγεται); azonkívül hivatkozik még *Suidas* első cikkében *Aristophanes* Nők Ünnepeinek Agathonra vonatkozó 100-ik sorára, melyben *Aristophanes* Agathon dalait a hangyák görbe utaihoz hasonlítja, és megjegyzi, hogy Agathon dalainak rhythmusa finom és tekervényes volt; az első és második cikkben említett ὑποκριτικὰ μέλη alatt alkalmasint Agathon monodiái értendők, míg a két cikkben előforduló διὸ καὶ χορικὰ λέγεται megjegyzés érthetetlen toldalék.

⁷⁷ L. 3 könyv, 1 rész, bevezetés, 6-ik jegyzet. *Bergk* (Griechische Literaturgeschichte, III, p. 178, 5-ik jegyzet) Ἄνδρος helyett Ἀνδρέας címet gyanít. Miért?

⁷⁸ Ἀερόπη, Ἀλκμαίων, Ἄνδρος, Θυέστης, Μυσοί, Τήλεφος. A tragœdiák címzeire és tartalmára, valamint a töredékekre nézve l. *Bode*, Geschichte der hellen. Dichtkunst, III, 1, p. 553; *Welcker*, Griechische Tragœdien, pp. 989—999; *Kayser*, Historia critica trag. græc., pp. 186—189; *Wagner*, Trag. fragm., pp. 56—61; *Nauck*, Tragicorum fragmenta, pp. 592—596; Supplem., p. XIX. Egy új töredéket közöl *Weil*, Un nouveau fragment d' Agathon, Revue de Philol. IV (1880), p. 128 (l. *Bursian*, Jahresbericht, XXVI. B., pp. 3—4).

⁷⁹ Az Ἀχιλλεύς és Ἰλίου πέρις című tragœdiákra *Aristoteles* két helyéből következtethetünk. T. i. a Poetika 15-ik fejezetében így szól: (ἐπεὶ δὲ μίμησις ἐστὶν ἡ τραγωδία βελτιόνων, ἡμᾶς δεῖ μιμεῖσθαι τοὺς ἀγαθοὺς εἰκονογράφους· καὶ γὰρ ἐκεῖνοι ἀποδιδόντες τὴν ἰδίαν μορφήν ὁμοίους ποιοῦντες καλλίους γράφουσιν· οὕτω καὶ τὸν ποιητὴν μιμούμενον καὶ ὀργίλους καὶ ῥαθύμους καὶ τᾶλλα τὰ τοιαῦτα ἔχοντας ἐπὶ τῶν ἡθῶν τοιούτους ὄντας ἐπεικεῖς ποιεῖν· παράδειγμα σκληρότητος οἷον τὸν Ἀχιλλέα Ἀγάθων καὶ Ὀμηρος): «Mivel a

szenvedhet kétséget, hogy a satyrdrámát⁸⁰ is mívelte. A scholiasta és Suidas azon állítása, hogy comœdia-írással is foglalkodott, talán csak írási hibán alapuló tévedés,⁸¹ de hihető, hogy írt elegiákat.⁸²

Agathon drámai művészetében Euripides nyomdokait követte,⁸³ s az ő szellemében járt el, mikor a kardalokat, me-

tragoedia nemesebb jellemek rajza, követnünk kell benne a jeles portrait-festők példáját; mert ezek hűen utánozván az egyéni vonásokat, hasonlóan és mégis szépítve ecsetelik azokat; hasonló módon kell a költőnek az indulatos, könnyelmű vagy egyéb hasonló tulajdonságokkal bíró egyének jellemvonásait hűen s egyszersmind meg-nemesítve föltüntetni; ilyen példája a makacsságnak Agathonnál és Homerusnál Achilles.» A 18-ik fejezetben viszont, a cselekvény tragœdiában való epikus sokféleségének káros voltát fejtegetve, ezeket mondja (ἔσοι πέρσιν Ἰλίου ὅλην ἐποίησαν καὶ μὴ κατὰ μέρος ὥσπερ Εὐριπίδης, . . . καὶ μὴ ὥσπερ Αἰσχύλος, ἣ ἐκπίπτουσιν ἢ κακῶς ἀγωνίζονται, ἐπεὶ καὶ Ἀγάθων ἐξέπεσεν ἐν τούτῳ μόνῳ. ἐν δὲ ταῖς περιπετείαις καὶ ἐν τοῖς ἀπλοῖς πράγμασι στοχάζονται ὧν βούλονται θαυμαστῶς): «Valahányan egészen földolgozták Ilion pusztulását, és nem annak csak egyes részeit, mint Euripides, és nem is úgy, mint Aeschylus (t. i. nem egy darabban, hanem trilogiában), vagy elbuktak, vagy nem volt versenyüknek kellő sikere; hiszen Agathon törekvése is ebben az egyben meghiúsult, holott különben a peripetiában és egyszerű cselekvényben bámulatosan tudja (t. i. egyéb költőkön kívül különösen Agathon) elérni céljait.»

⁸⁰ *Aristophanes* Ünneplő Nőiben Agathon azt fejtegeti, hogy a költőnek a dráma természetének megfelelő ruházatot kell magára venni, mikor azt írja: férfiasnál férfias, nőiesnél nőies ruházatot; erre Mnesilochus piszkos nyelven azt válaszolja Agathonnak (vv. 157—158: ὅταν σατύρους τοῖνον ποιῇς, καλεῖν ἐμὲ, ἵνα συμποιῶ σοῦπισθεν ἐστυκῶς ἐγώ), hogy ha tehát satyrdrámát akar írni, akkor hívja őt, hogy hátulról böködvé segítsen neki.

⁸¹ L. *Aristophanes scholiastájának* a Békák 84-ik sorához való szavait és *Suidas* Ἀγάθων című czikkét a 64-ik jegyzetben.

⁸² Agathonnak tulajdonítanak egy két soros elegia töredéket (l. Bergk, *Poetæ lyrici græci*, vol. II, p. 268).

⁸³ *Aristophanes* Ünneplő Nőiben Euripides azt mondja Agathon-

lyek Euripidesnél már csak lógós szerepet játszottak, a tragödia tartalmával semminemű összefüggésben se álló dalokkal (ἐμβόλιμα) helyettesíté;⁸⁴ de föltétlen elismerést érdemel azon törekvése, hogy a sokszorosan fölhasznált mythusok mellett a szabadon kigondolt tárgyakat is meg akarta honosítani a tragödiában.⁸⁵ A zenében a mesterkelt új irányhoz szegődven, mint Euripides, melodiáit szabad és bonyodalmas rhythmus és ellágyult érzékiesség jellemezé, melyet csak ritkán váltottak föl szelid mérsékletű, kellemes dallamok.⁸⁶ Mint jeles szónok⁸⁷ fő-

nak (v. 187: μόνος γὰρ ἂν λέξειαις ἀξίως ἐμοῦ), hogy egyedül ő volna méltó védője a nők gyűlésén.

⁸⁴ L. 3 könyv, 1 rész, bevezetés, 12-ik jegyzet.

⁸⁵ L. ezen könyv első részének bevezetésénél a 9-ik jegyzet.

⁸⁶ *Aristophanes* Ünneplő Nőiben azt mondja Agathon szolgája (vv. 66—69: αὐτὸς γὰρ ἔξεισιν τάχα. καὶ γὰρ μελοποιεῖν ἄρχεται· χειμῶνος οὖν ὄντος κατακάμπειν τὰς στροφὰς οὐ βῆδιον, ἣν μὴ προτὴν εὐραξε πρὸς τὸν ἥλιον), hogy ura nemsokára kijön, mert dallamokat készülven költeni, nehéz volna neki tél idején csavargatni a strophákat, ha ki nem jön a napra; és később, mikor Agathon dalolni kezd, azt kérdi Mnesilochos Euripidestől, hallva a finom és tekervényes rhythmusokat (v. 100: μύρμηκος ἀτραποῦς, ἥ τί διαμινυρίζεται;), hogy miféle hangya-utakat vinynyog Agathon; *Aristophanes* ezen utóbbi szavait idézi és magyarázza *Suidas* a μύρμηξ című cikkben (l. a 76-ik jegyzet). *Philodemus* szerint (De musica, IV, 14, 37—42 [ed. Kemke, Teubner, p. 80]: οὕτε γὰρ οὕτος [t. i. ὁ Ἀριστοφάνης] οὕς· οἱ κωμικοὶ παρέδειξαν τι τῶν Ἀγασώνος καὶ Δημοκρίτου τοιοῦτον [t. i. mint az előbbi sorokban mondja, ἐκκαλεῖσθ· . . . καὶ ἀνδρας καὶ γυναῖκας καὶ νέους ὁραίους εἰς γυναικισμὸν] ἀλλὰ μόνον λέγουσιν) a comödia-írók ha nem is fejtették ki, de említették Agathon zenéjének érzékiségét; *Hesychius* szerint (Ἀγασώνιον αὐλησιν· τὴν μαλακίην. Ἀγασίων γὰρ ὁ τραγικὸς ἐπὶ μαλακίᾳ διεβάλλετο) Agathon zenéje elpuhult jellegű volt; *Suidas* szerint (Ἀγασώνειος αὐλησις. ἡ μαλακὴ καὶ ἐκλελυμένη· ἥ ἢ μήτε χαλαρὰ μήτε πικρά, ἀλλ' εὐκρατος καὶ ἡδίστη) részint lágy és szabad rhythmusú, részint se lágy se nyers, hanem kellőleg mérsékelt és igen kellemes.

⁸⁷ *Aristophanes* Ünneplő Nőiben (v. 49: ὁ καλλιπής Ἀγασίων,

képen Gorgiast követve,⁸⁸ talányos mondásokkal⁸⁹, új szavakkal, gnomákkal és antonomasiákkal,⁹⁰ isocolákkal és különösen gyakori antithesisekkel⁹¹ piperézte stilusát. A comœdia-írók kigúnyolták életét és művészetét,⁹² különö-

és v. 60) szépszavúnak nevezi Agathon; *Plato Symposium*-ában (p. 198 A [c. XX.]: εἰπόντος δὲ τοῦ Ἀγάθωνος, πάντας ἔφη ὁ Ἀριστοδήμος ἀναθορυβῆσαι τοὺς παρόντας, ὡς πρεπόντως τοῦ νεανίσκου εἰρηχότος καὶ αὐτῷ καὶ τῷ θεῷ. τὸν οὖν Σωκράτη εἰπεῖν βλέψαντα εἰς τὸν Ἐροσίμαχον, Ἄρα σοι δοκῶ . . . οὐ μαντικῶς . . . εἰπεῖν, ὅτι Ἀγάθων θαυμαστῶς ἐροῖ;) Agathon beszédének végeztével mindnyájan élénk helyeslésben törnek ki, hogy az ifjú szónok magához és az istenhez (Eroshoz) annyira méltóan beszélt, és Socrates Eryximachushoz fordulva hivatkozik előbb mondott szavaira, melyben megjósolta, hogy Agathon csodálatra méltóan fog beszélni.

⁸⁸ L. *Plato Symposium*-át (p. 194 E — 197 E; p. 198, B—C) és *Philostratus* a 62-ik, továbbá *Lucianus* és *Plato scholiastáját* a 60-ik jegyzetben.

⁸⁹ *Athenaeus* idézvén Euripides Theseusának és Theodectes egyik drámájának azon részeit, melyekben egy olvasni nem tudó a Theseus szó betűit alakjuk szerint írja le, megjegyzi, hogy hasonló módon írja le Agathon Teleplusában is (melynek illető helyét szintén idézi) egy írást nem ismerő a Theseus szó betűit (p. 454, D [X, 80]: τὸ δ' αὐτὸ πεποίηκε καὶ Ἀγάθων ὁ τραγωδιοποιὸς ἐν τῷ Τηλέφῳ. ἀγράμματος γάρ τις κἀνταῦθα δηλοῖ τὴν τοῦ Θεσέως ἐπιγραφὴν οὕτως).

⁹⁰ *Aristophanes* Ünneplő Nőiben Agathon szolgája így szól urának költészetéről (vv. 53—57: κάμπτει δὲ νέας ἀψίδας ἐπὼν, τὰ δὲ τορνεύει, τὰ δὲ κολλομελεῖ, καὶ γνωμοτυπεῖ κἀντονομάζει καὶ κηροχυτεῖ, καὶ γογγύλλει καὶ χροανεύει): «hajlítja az új szavak bordáit, majd esztergályozza és ragasztja össze a dalokat, mondásokat kovácsol és antonomasiákat, mintegy viaszba formál, kerekít, s mintegy érczel öntöget.»

⁹¹ *Athenaeus* szerint (p. 157, C [V, 12]: Πλάτων δὲ . . . χλευάζει τε τὰ ἰσοκόλα τὰ Ἀγάθωνος καὶ τὰ ἀντίθετα) *Plato* a comœdia-író gúnyolta Agathon isocoláit és antithesiseit; *Aelianus* szerint (Var. Hist., XIV, 13: πολλοῖς καὶ πολλάνκις χρῆται τοῖς ἀντιθέτοις ὁ Ἀγάθων) Agathon gyakran használt antithetont.

⁹² L. az életére és művészetére vonatkozó adatokat a 60, 64, 66, 67, 76, 80, 86, 90 és 91-ik jegyzetekben.

sen Aristophanes az Ünneplő Nők első jelenetében; de Plato Symposiumában dicsóíti első győzelmét és — habár nem minden ironia nélkül — Gorgiasra emlékeztető kiváló szónoki tehetségét. Legkiválóbb elismerésben részesíti őt azonban Aristoteles, ki nem helyesli ugyan Ilion pusztulását tárgyaló tragœdiájában a cselekvény sokszoroságát, de kiemeli az egyszerű cselekvényben és peripetiában való kiválóságát és Achilles makacs jellemének kiválóan sikerült rajzát,⁹³ valamint dicséri Virág című tragœdiáját is.⁹⁴

MASODIK FEJEZET.

A három nagy tragikus és Carcinus családja, Isocrates iskolája.

Valamint a görög lyrában, zenében és szobrászatban, úgy a tragœdiában is voltak egyes iskolák, melyeknek tagjai valamely mester után indulva mivelték a tragœdia művészetét. Ezen iskolákat leginkább egyik vagy másik költőnek, különösen a három nagy tragikusnak rokonai képezték, kik részint önálló művekkel, részint nagy elődeiknek már előadott vagy hagyatékban levő darabjaikkal léptek a versenyre. Aeschylus rokonai hosszú időn át mivelték a tragœdiát, s fő feladatuk abban állott, hogy egy néphatározat alapján színre hozták Aeschylus darabjait, változatlanul azokat, melyek már életében előadattak, s javítva, vagy ha töredékesek voltak, kiegészítve a hagyatékban levőket. Önálló műveikben, különösen a trilogikus szerkezet megtartásával, hiven ragaszkod-

⁹³ A Poetica 15-ik és 18-ik fejezeteiben (l. a 79-ik jegyzetet).

⁹⁴ A Poetica 6-ik fejezetében (l. ezen könyv bevezetésénél a 12-ik jegyzetet).

tak mesterükhöz, s csak néha mutattak bizonyos önállóságot, oly mythusokat dolgozván föl, mint pl. Melanthius Medeájában, melyek Aeschylusnál nem fordulnak elő, de úgy látszik, hogy az ifjabb Astydamas kivételével nem sokat örökölték elődük kiváló szelleméből. Euripides rokonai még Aeschylus utódainál is jelentéktelenebbek. Leginkább kiválnak Sophocles családjának tagjai, kik valószínűleg különösen a kar jelentékenyebb szerepének megőrzésében követték mestereiket.

A három nagy tragikus rokonai után főlemlítendő Carcinus családja, mely Aeschylus családja után legtovább foglalkodott a tragœdiával. Carcinus a kar tánczát léptette előtérbe, s szerette a gépezeteken való, ijesztő csodát keltő megjelenéseket. Ebben az irányban követte őt családja. Egyébként valamint maga Carcinus úgy utódai is, az ifjabb Carcinus kivételével, igen gyöngye tragikusok voltak, s úgy látszik, hogy hivatalok elnyerése főbb céljuk volt, mint a tragœdia művészetében való dicsőség.

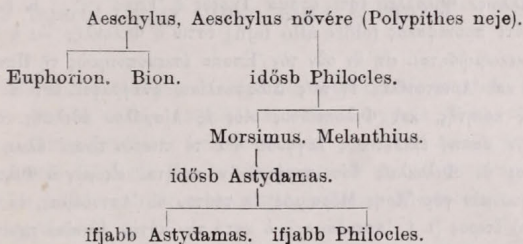
A Kr. e. negyedik században az Isocrates tanítványaiból kikerült tragikusok külön iskolát képeznek, mely Euripides nyomdokain halad, s a melyben a rhetorika úgy szólva teljesen uralkodik a költészet felett. Isocrates iskolája természetesen nem úgy értendő, mintha tagjai Isocratestől tanulták volna a tragœdia-írást, hanem olyképen, hogy a tanítványok tragœdia-írássra adván magukat, belevitték a tragœdiába mesterük rhetorikai művészetét, mit annál könnyebben tehettek meg, mert ebben az időben a sok kiváló szónok, különösen Gorgias, Protagoras és Prodicus föllépése folytán a mindinkább elhatalmasodó rhetorika rendkívüli befolyást gyakorolt az attikai műveltségre, s a nép nemcsak az agorán, hanem a tragœdiában is szívesen hallgatta a finomabbnál finomabb rhetorikai mesterfogásoktól duzzadó beszédeket; de különösen általános volt a rhetorika uralma, a mióta min-

denkit bűvös körébe vont Isocrates ellenállhatatlan szónoki művészete.

Aeschylus családja.*

Aeschylus családjából nyolcz tragikus ismeretes, u. m. Euphorion, Bion, a két Philocles, Morsimus, Melanthius és a két Astydamas, kiknek származását a következő családfa mutatja :

Euphorion, Aeschylus fia, négyszer győzött atyjának elő nem adott darabjaival, és maga is irt tragœdiákat.¹ Az egyik győzelmet 432-ben (ol. 87, 1-ben) vivta ki Sophoclessel szemben, ki a második volt, és Euripides ellenében, ki Medeával, Philoctetessel, Dictyssel és az Aratók czímű satyrdrámával a harmadik helyre jutott a versenyben.² Műveiből csak egy töredéket ismerünk.³

* *Köpke* : Die beiden Astydamas, 1840. Nem kapható : *Exner* : De schola Aeschyli et trilogiarum ratione, 1840.

¹ *Suidas*, Αἰσχύλος, Ἀθηναῖος, τραγικός, . . . ἔσχε δὲ καὶ υἱοὺς τραγικοὺς δύο, Εὐφορίωνα καὶ Βίωνα ; és Εὐφορίων, υἱὸς Αἰσχύλου τοῦ τραγικοῦ, Ἀθηναῖος, τραγικὸς καὶ αὐτός. ὃς καὶ τοῖς Αἰσχύλου τοῦ πατρὸς, οἷς μήπω ἦν ἐπιδειξάμενος, τετράκις ἐνίκησεν. ἔγραψε δὲ καὶ οἰκεῖα.

² L. a *hypothesis* ad Eur. Med. az *f*) függelékben.

³ L. *Wagner*, Tragicorum fragmenta, p. 63 ; *Nauck*, Trag. fragm., pp. 588—589.

Bionról csak annyit tudunk, hogy Aeschylus fia és tragikus volt.⁴

Azidősb *Philocles*, Aeschylus nővérének, Polypithes nejének fia, Euripidesnél fiatalabb volt.⁵ Szinte hihetetlen, hogy 430 táján, mint Dicæarchus mondja, legyőzte Sophocles

⁴ *Suidas* Αἰσχύλος (l. az 1-ső jegyzetet).

⁵ *Aristophanes scholiastája* a Madarak 281-ik zorához: οὗτος μὲν ἐστὶ Φιλοκλέους· οὗτος δὲ Φιλοκλῆς Ἐποπα ἐσκεύασεν ἐν τῇ Πανδιονίδι τετραλογία . . . Ἄλλως. Φιλοκλεῖ ἐστὶ δῖαμα Τηρεὺς ἢ Ἐποψ . . . ἐν ἐνίοις δὲ ὑπομνήμασιν, ὅτι προκέφαλός (előre álló fejű) ἐστὶν ὁ Φιλοκλῆς ὡς ὁ Ἐποψ. ἀλλ' οὐδαμῶς κεκωμώδηται. εἴη ἂν οὖν τὸν Ἐποπα ἐσκευοποιηκῶς τῇ Πανδιονίδι τετραλογία, ἣν καὶ Ἀριστοτέλης ἐν ταῖς Διδασκαλίαις ἀναγράφει. ἐστὶ δὲ Φιλοκλῆς κωμωδίας ποιητής, καὶ Φιλοπείθους υἱὸς ἐξ Αἰσχύλου ἀδελφῆς. ὅσοι δὲ Ἀλμίωνος αὐτὸν φασιν, ἐπιθετικῶς λέγουσι διὰ τὸ πικρὸν εἶναι. ἄλλη γὰρ ἡ πικρία. γεγόναι δὲ Φιλοκλεῖς δύο τραγωιδῶν ποιηταί· εἷς μὲν ὁ Φιλοκλέους ἀπόγονος· ἐκείνου μὲν γὰρ Ἀρης Μόρσιμος· ἐκ τούτου δὲ Ἀστυδάμας, ἐκ τούτου δὲ Φιλοκλῆς καὶ ἕτερος [t. i. Ἀστυδάμας], ὁ κατὰ τὴν αὐτὴν ἡλικίαν περιπεπτωκῶς τῷ νεωτέρῳ Φιλοκλεῖ. *Suidas*: Φιλοκλῆς, Πολυπείθους, Ἀθηναῖος, τραγικός, τοῖς χρόνοις μετὰ Εὐριπίδην. ἐπεκαλεῖτο δὲ χολὴ διὰ τὸ πικρὸν. ἔγραψε τραγωδίας ρ' (100), ὧν ἐστὶ καὶ ταῦτα· Ἡριγόνη, Ναύπλιος, Οἰδίπους, Οἰνέως, Πρίαμος, Πηνελόπη, Φιλοκτῆτης, Αἰσχύλου δὲ τοῦ τραγικοῦ ἦν ἀδελφιδῶς καὶ ἔσχεν υἱὸν Μόρσιμον, τὸν τραγικόν· οὗτινος γίγνεται Ἀστυδάμας ὁ τραγικός. τούτου δ' ἕτερος Φιλοκλῆς, τραγικός; τονάββα Φιλοκλῆς, κωμωδίας ποιητής, αἰσχροπρόσωπος. ἦν δὲ προκέφαλος, ὡς ἐποψ· ἦγουν ὀκυκέφαλος· Αἰσχύλου ἀδελφῆς υἱός. οἱ δὲ Ἀλμίωνα αὐτὸν φασιν ἐπιθετικῶς, διὰ τὸ πικρὸν εἶναι· ἄλλη γὰρ ἡ πικρία. εἴρηται οὖν ἐπὶ τῶν ὀκυκέφαλων. Hibásan mondja a scholiasta, hogy a comoedia-írók nem gúnyolták, hasonlóképen helytelenül nevezi comoedia-írónak Philoclest; zavarosak továbbá a scholiastának utolsó szavai (ὁ κατὰ τὴν αὐτὴν ἡλικίαν περιπεπτωκῶς τῷ νεωτέρῳ Φιλοκλεῖ), melyek csak úgy érthetők, hogy a második Astydamas és fivére a második Philocles között csekély korkülömbőség volt (talán ikrek voltak?). *Suidas* két ezikre kétségtelenül egy és ugyanazon Philoclesről szól, s a külömbőség közöttük csak az, hogy *Suidas* az elsőt valamely ismeretlen lexiconból, a másodikat a scholiastának imént idézett helyéből merítette, átvénén abból Philoclesnek hibásan comoedia-író gyanánt való elnevezését, de Halmion fia helyett Halmionnak nevezvén Philoclest.

Oedipus királyát.⁶ Suidas szerint száz tragœdiát írt, melyekből azonban csak hét tragœdiának (Erigone, Nauplius, Oedipus, Oeneus, Priamus, Penelope, Philoctetes) és egy tetralogiának (Pandionis) valamint ezen tetralogia egyik tragœdiájának kétféle címét (Tereus vagy Epops) ismerjük;⁷ töredék mindössze három maradt ránk.⁸

A comœdia-írók erősen gúnyolták; szemére vetették rút-ságát, mint Teleclides,⁹ és a Pandionis tetralogiára czélozva, melyben egy bankát léptetett föl,¹⁰ azt mondották előre álló, hegyes fejről, hogy olyan mint a bankái¹¹ (ἐποψ bankát

⁶ *Sophocles Oedipus királyának hypothesis* szerint (χαριέντως δὲ Τύραννον ἅπαντες αὐτὸν ἐπιγράφουσιν, ὥς ἐξέρχοντα πάσης τῆς Σοφοκλέους ποιήσεως, καίπερ ἡττηθέντα ὑπὸ Φιλοκλέους, ὡς φησι Δικαίάρχος) mindenki előszeretettel nevezte Király Oedipusnak az illető tragœdiát, mint Sophocles költészetének tetőpontját, jóllehet Dicæarchus szerint Philocles legyőzte.

⁷ A tragœdiák számára és az ismert címekre nézve l. a *scholiastát* és *Suidast* az 5-ik jegyzetben; a tragœdiák tartalmára nézve l. *Bode*, Geschichte der hellen. Dichtkunst, III, 1, pp. 538—539; *Welcker*, Griechische Tragœdien, pp. 967—968; *Kayser*, Hist. crit. trag. græc., pp. 55—56.

⁸ *L. Wagner*, Trag. fragm., pp. 63—65; *Nauck*, Tragicorum fragmenta, pp. 589—590.

⁹ Az illető töredékben (*Kock*, fr. 14: ἀλλ' ἢ τάλαινα Φιλοκλέα βδελύττομαι, ὅτι αἰσχροῦς ἐστίν, Αἰσχύλου φρόνημ' ἔχων), melynek első sorát Cobet, második sorát Herwerden coniecturája szerint adjuk, valószínűleg a költészeti vagy Aeschylus mûzsája mondja, hogy utálja Aeschylus követőjét Philoclest rút-sága miatt.

¹⁰ *L. Aristophanes scholiastáját* az 5-ik jegyzetben. Pandion mondja szerint Pandion leányának Procnének férjét Tereus thrák királyt az istenek bankává változtatták.

¹¹ *Aristophanes* Madaraiban a hírnök azt beszéli, hogy a madár-állam megalakulván, mindenki madár nevet vett föl, így pl. Philoclest búbos pacsirtának nevezik (v. 1295: κορυδὸς Φιλοκλέει t. i. ἦν τοῦνομα); a *scholiastá* az 1295-ik sorhoz való jegyzetben (κορυδὸς μήποτε ὀκυπέφαλος ἦν ἐν τῇ ἀνω καὶ ὀρνισώδης τὴν κεφαλὴν. ὅτι δὲ καὶ αἰσχροῦς ἦν, ἐν

jelent), míg Aristophanes hasonló célzással Philocles atyjának mondja a bankát.¹² Úgy látszik túlzással utánozta Aeschylus művészetének különös sajátosságait, s azért nevezték fanyar költészete után Halmion fiának (ἄλμη keserű, tengervízet jelent,) vagy Epének.¹³ Cratinus stilusát ócsárolja,¹⁴ Aristophanes általában véve költészetét,¹⁵ különösen dalait.¹⁶

Θεσμοφοριαζούσαις (δηλοῖ) az Ünneplő Nőkre hivatkozva (l. a 15-ik jegyzetet) rútnak mondja Philoclest, de tagadja, hogy hegyes, madár-feje volt, míg a Madarak 279-ik sorához (l. a következő jegyzetet) azt a megjegyzést teszi (λόφον κατειληφώς . . . διαβάλλει δὲ τὸν Φιλοκλέα ὡς ὀξύκεφαλον), hogy Aristophanes az illető helyen mint hegyes fejűt gúnyolja Philoclest. L. még a *scholiastát* és *Suidast* az 5-ik jegyzetben.

¹² *Aristophanes* Madaraiban ezeket olvassuk (vv. 279—282: Εὐ. ἕτερος αὖ λόφον κατειληφώς τις ὄρνις οὕτωςί. Πρ. τί τὸ τέρας τοῦτί ποτ' ἐστίν; οὐ σὺ μόνος ἄρ' ἦσθ' ἔποψ; 'Επ. ἀλλ' οὗτος μὲν ἐστὶ Φιλοκλέους ἐξ ἔποπος, ἐγὼ δὲ τούτου πάππος): «Euelpides. Ott jön ismét egy taréjos, bóbítás fejű madár. Peisthetairos. Hát mi már e csuda szerzet? Nem magad vagy ott banka? még egy másik is van? Banka. Ez Philocles-bankafi származéka, én meg ennek a nagyapja.»

¹³ L. a *scholiastát* és *Suidast* az 5-ik jegyzetben.

¹⁴ *Kock*, fr. 292: ὅνπερ Φιλοκλέης τὸν λόγον διέφθορεν.

¹⁵ Ünneplő Nők, v. 168: ταῦτ' (azért) ἄρ' ὁ Φιλοκλέης αἰσχροῦς ὢν αἰσχροῦς ποιεῖ.

¹⁶ A Darázsokban (vv. 461—462: ἀλλὰ μὰ Δί' οὐ ῥαδίως οὕτως ἂν αὐτοὺς διέφυγες, εἴπερ ἔτυχον τῶν μελῶν τῶν Φιλοκλέους βεβρωκότες) Bdelycleon elűzván a darázsokat, azt mondja Xanthias szolgájának, hogy nem menekülhetett volna oly könnyen tőlük, ha Philocles dalaiból ettek volna; ezt a *scholiasta* helyesen úgy magyarázza (τῶν μελῶν τῶν Φιλοκλέους βεβρωκότες ὡς τοῦ Φιλοκλέους ἀγρίου ὄντος ἐν τῇ μελοποιίᾳ. ὁ Σοφοκλῆς γὰρ ἡδύς. διὸ καὶ μέλιττα ἐκαλεῖτο. ἐπαιξεν οὖν, ὥς; εἶπεν εἴπερ τὴν πικρίαν αὐτοῦ καὶ τὴν σκληρότητα εἶχον, οὐκ ἂν αὐτοὺς ῥαδίως διέφυγες, ὡς τοῦ Φιλοκλέωνος ὄντος σκληροῦ καὶ δριμυτάτου), hogy nem tágitottak volna oly könnyen a darázsok, ha oly vad, fanyar és nyers természetűek, mint a minők Philocles dalai, vagy a mily nyers és durva Philocleon.

Morsimust, az idős Philocles fiát,¹⁷ úgy szólva csak a comœdia-írók gúnyolódásaiból ismerjük. Kicsi és idomtalan termetű volt,¹⁸ s rosz hirben állott mint tragikus és szemorvos¹⁹ egyaránt. Fagyos költőnek mondták²⁰, és kifogásolták igen szabad versmértékeit²¹. Aristophanes egy ismeretlen darabjában undok fajtalansággal vádolja,²² nyalánknak, piszkosnak²³ és rosz költőnek²⁴ nevezi.

¹⁷ *Aristophanes scholiastája* a Béke 802—803-dik soraihoz: Μόρσιμος μηδὲ Μελάντιος· τραγικοί ποιηταὶ ἀμφοτέροι. ὁ δὲ Μόρσιμος Φιλοκλέους τοῦ τραγικοῦ υἱός, πονηρὸς καὶ ἄμετρος (versmértékei igen szabadok). ὁ δὲ Μελάντιος κωμωδεῖται εἰς μαλακίαν καὶ ὀφθαγίαν. καὶ πολὺ μᾶλλον ἐν τοῖς Κόλαξιν Εὐπολῖς ὥς κίναιδον (fajtalant) αὐτὸν διαβάλλει καὶ κόλαχα (hizelgőt); továbbá a Békák 151-ik sorához: ἢ Μορσίμου· τραγωδίας καὶ οὗτος ποιητής, καὶ ψυχρός. ἔστι δὲ Φιλοκλέους υἱός. ἦν δὲ ὀφθαλμῶν ἱατρός οὐκ ἀγαθός. ἦν δὲ καὶ μικρός (kicsi). υἱὸν δὲ ἔσχεν Ἀστυδάμαντα. *Suidas*: Μόρσιμος καὶ Μελάντιος, ποιηταὶ τραγικοί. Μόρσιμος δέ, Φιλοκλέους τοῦ τραγικοῦ υἱός, ποιητὴς ψυχρός. ἦν δὲ καὶ ἱατρός. . . . Μελάντιος δὲ ἐκωμωδεῖτο εἰς ὀφθαγίαν. καὶ πολὺ μᾶλλον ἐν τοῖς Κόλαξιν. ἦν δὲ καὶ κίναϊδος. L. még *Aristophanes scholiastáját* és *Suidast* az 5-ik, továbbá *Suidasnak* az idős *Astydamasról* szóló czikkét a 41-ik jegyzetben.

¹⁸ *Hesychius*: Κλύμενος· ἱατρός ἀφυής, ὃν Ἀριστοφάνης φησὶν ἀναμεμῆχται τῷ Μορσίμῳ διὰ τὸ καὶ τὸν Μόρσιμον ἱατρὸν εἶναι ἀφυῆ. ἦν δὲ καὶ τραγωδοποιὸς ἀφυής ὁ Μόρσιμος. L. még az előbbi jegyzetben *Aristophanes scholiastáját*, a következőben *Suidast*.

¹⁹ *Suidas*: Μόρσιμος, τραγωδίας ποιητής, ὀφθαλμῶν ἱατρός, μικρός, ὑπόψυχρος. L. még *Aristophanes scholiastáját* és *Suidast* a 17-ik, *Hesychiust* az előbbi jegyzetben.

²⁰ L. *Aristophanes scholiastáját* a 17-ik és *Suidast* a 18-ik és előbbi jegyzetben.

²¹ L. *Aristophanes scholiastáját* a 17-ik jegyzetben.

²² L. *Hesychiust* a 18-ik jegyzetben.

²³ L. *Aristophanes* Békájének 797—816-ik sorait a 25-ik jegyzetben.

²⁴ *Aristophanes* Lovagjaiban (vv. 400—401: εἴ σε μὴ μισῶ, . . . διδασχοίμην προσέειν Μορσίμου τραγωδία) a kar azt mondja Cleonnak, hogy később Morsimus tragediájában énekelni, mint arra, hogy őt

Még nagyobb mértékben célpontja volt a comœdia-írók támadásainak Morsimus testvére *Melanthius*,²⁵ kinek a dráma terén való működéséről csak annyit tudunk, hogy írt egy *Medea* című tragédiát,²⁶ s hogy mint színész is szerepelt.²⁷

ne gyűlölje; a Békákban Heracles leírva Dionysusnak az alvilág pocsolyáját, melyben sokféle bűnös hever, azt mondja (vv. 146—151: ἐν δὲ τούτῳ κειμένους . . . ἢ Μορσίμου τις ῥῆσιν ἐξεγράψατο), hogy ott fogja azokat is látni, kik valaha csak egy mondatot is kiírtak Morsimusból. — L. még *Aristophanes scholiastáját* a 17-ik jegyzetben.

²⁵ *Aristophanes* Békájében a kar (vv. 797—816) Arany János fordítása szerint (750—761) így énekel: «Πυνεμῦ κῶρδαλοκ, α σζέπ-
hajú κελμεκét, κελ τανυτ κῶλτῶνεκ λαντολνι, μιδῶν εσεβεγ α φέσ-
κét újító ταυαζι φεεσκεμαδάρ; δε κάρτ νε κερπον Μορσιμος, és νε
Μελανθιος, α κίτ φῦλρεσελῶ δαλοκατ γαϊδολνι hallék, α μικὸρ ὀεεεε
és ὁ (ἀδελφός τε καὶ αὐτός) σζινπαδι κάρρα τῶνεκ σζερτ α τραγεδιάν, ε
ναγγεῶ Γοργονηαδ, ράγια-λεσῶ (ράγια-ηαλ λεσῶ) εσδαεζσῶρνυ, ε βανυα-
ῦζῶ, ηαλπυεζτῖτῶ, βακ-εζαγῦ γαζ πάρ, κίρε τε, μῦζα-λεάνυ λασοεατ ε
ναγγοτ κῶπβε, γερ és μα νελεμ γάεεεεεζαλ εε ζῦννεπέλεν!» *Aristophanes scholiastája* az idézett hely 808-ik sorához ezeket jegyzi meg: ἀμφοῦ . . . ὅτι τραγικοὶ ἀμφοτέροισι, Μελάνθιος καὶ ὁ τοῦτου ἀδελφός (t. i. Μόρσιμος), δῆλον. *Wagnernek* (*Tragicorum fragmenta*, pp. 66—67) nem sikerül bebizonyítani, hogy Melanthius nem testvére Morsimusnak.

²⁶ *Aristophanes* Békájében Trygæus nyalánk, halkedvelő embe-
rekről szólván, kiket szerinte el kellene a halpiacszról kergetni, azt
kivánja Melanthiusnak (vv. 1009—1012: κατὰ Μελάνθιον ἔχειν ὕστερον ἐς τὴν
ἀγορὰν, . . . τὸν δ' ὀτοτύειν, εἴτα μονωδεῖν ἐκ Μηδείας), hogy későn jelen-
jék meg a halpiacson, mikor már minden el van adva, s jajgatva
énekeljen Medeából monodiákat; ehhez a *scholiasta* megjegyzi (v. 1012: ἐκ Μηδείας: μήποτε ἐκ τῆς Εὐριπίδου Μηδείας παραγράφει ἐκεῖνα . . . οἱ δὲ
αὐτοῦ τοῦ Μελανθίου φασὶν εἶναι: Μηδεῖαν), hogy *Aristophanes* a követ-
kező sorokban (1013-tól kezdve) nem Euripides hanem Melanthius Medeájából parodizál.

²⁷ *Aristophanes* Békájében a kar azt mondja Melanthiusról (vv. 803—805: οὗ δὲ [t. i. τοῦ Μελανθίου] πικροτάτην ὅπα γηρύσαντος ἔχουσ'), hogy hallotta már őt fülreszelő hangon dalolni.

Drámáiból csak egy töredéket ismerünk.²⁸ Elegiákat is írt,²⁹ de a Plutarchus által említett, Cimonra írt elegiák csak egy régiebb Melanthius nevű költőtől valók lehettek,³⁰ kit Plutarchus nem különböztet meg a tragikustól. 422-ben (ol. 89, 3-ban) Aristophanes a Békében, Eupolis a Hizelgőkben és Leucon a Phratriabeliekben egyszerre támadták meg;³¹ Pherecrates, Eupolis, Aristophanes, Plato, Archippus, Callias, Leucon, Clearchus, szóval a comœdia-írók egész raja szúr-

²⁸ L. Wagner, Trag. fragm., p. 67; Nauck, Trag. fragm., p. 590.

²⁹ Athenaeus falánk emberekről szólván, azt mondja (p. 343, C [VIII, 30]: τῆς αὐτῆς ἰδέας καὶ Μελάνθιος ἦν ὁ τῆς τραγωδίας ποιητής. ἔγραψε δὲ καὶ ἐλεγεία. κωμικοῦσι δ' αὐτὸν ἐπ' ὀψοφαγία Λεύκων ἐν Φράτερσιν, Αριστοφάνης ἐν Εἰρήνῃ, Φερεκράτης ἐν Πετάλῃ. ἐν δὲ τοῖς Ἰχθύσιν Ἀρχιππος τῷ δράματι: ὡς ὀψοφάγον δήσας παραδίδωσι τοῖς ἰχθύσιν ἀντιβρωθησόμενον), hogy Melanthius a tragœdia költő is ilyen természetű volt, s hogy írt elegiákat is; azután megjegyzi, hogy falánksága miatt gúnyolja őt Leucon a Phratriabeliekben, Aristophanes a Békében és Pherecrates a Petalében, míg Archippus Halak című comœdiájában Melanthiust mint nagy halevőt megköltözve oda dobhatja a halaknak, hogy most már őt egyék meg a halak boszúból. Elegia-töredékeit l. Bergk, Poet. lyr. gr., II, 258.

³⁰ Plutarchus, Cimon, 4: ἐν τοῖς . . . Μελάνθιου ποιήμασιν εἰς αὐτὸν Κίμωνα γεγραμμένοις ἰστορήται, és ὁ ποιητής Μελάνθιος μνημονεύει πρὸς τὸν Κίμωνα παίζων δι' ἐλεγείας.

³¹ L. Aristophanes scholiastáját és Suidast a 17-ik, és Athenaeust a 29-ik jegyzetben. Eupolis Hizelgői és Leucon Phratriabeliei Aristophanes Békéjével egy időben kerültek színre.

³² Aristophanes Madaraiban az elisi Lepreus városába való kiköltözködésről lévén szó, Euelpides szójátékkal azt mondja (v. 151: βδελύττομαι τὸν Λέπρεον ἀπὸ Μελάνθιου), hogy utálja Lepreus városát (léπρα, kiütés, rüh) Melanthius miatt; ehhez a scholiasta megjegyzi (ἀπὸ Μελάνθιου. Μελάνθιος ὁ τραγικὸς κωμικοῦς εἰται λεπρὸς καὶ κακοπράγμων. κωμικοῦς γὰρ εἰς μαλακίαν καὶ ὀψοφαγίαν. Πλάτων δὲ αὐτὸν ἐν Σκευαῖς ὡς λάλον σκώπτει . . . εἶχε δὲ Μελάνθιος λέπραν), hogy a comœdia-írók Melanthiust mint kiütéssel, gonosz természetűt, elpuhultat és falánkot gúnyolták, Plato mint fecsegőt.

dalta öt kiméletlen fullánkjaival mint kiütéssel,³² elpuhultat,³³ gonosz természetűt³⁴ és fajtalanat,³⁵ fecsegőt,³⁶ falánkot,³⁷ pizkosat³⁸ és hizelgőt.³⁹ Oly epithetonok épületes sorozata ez, mely igen érdekes és tanulságos fényt vett az ó attikai comœdia birói tisztének drastikus fegyvereire. Egyébként Melanthius élczes ember lehetett, mert nevéhez fűződik több rendbeli adoma.⁴⁰

A két Astydamas nehezen különböztethető meg egymástól, mert az ókori írók gyakran csak egyszerűen Astydamast említene; de tekintetbe véve, hogy az ifjabb volt a kiválóbb, leghelyesebben cselekszünk, ha mindazon adatokat, melyek egyszerűen Astydamasról

³³ *Callias* egyik töredékében (Kock, fr. 11: A. τί δ' ἄρα; τοὺς Μελάνθιου τῷ γινώσκειν; B. οὗς ἂν μάλιστα λευκοπρώκτους εἰσίδῃς) valaki azt kérdi, miről ismerhetők föl Melanthius hívei, mire egy másik azt feleli, hogy fehér farukról (elpuhult nőiességükről). — L. még *Aristophanes scholiastáját* a 17-ik és előbbi jegyzetben.

³⁴ L. *Aristophanes scholiastáját* a 32-ik jegyzetben.

³⁵ L. *Aristophanes scholiastáját* a 17-ik jegyzetben.

³⁶ L. *Aristophanes scholiastáját* a 32-ik jegyzetben.

³⁷ *Athenaeus* szerint (p. 6, C [I, 10]: Κλέαρχος . . . φησι . . . Μελάνθιος δὲ τῶν ἀπολαύσεων ἐρῶν ἤρξατο τῆς μακραύχενος ὀρνίθου τὸν τράχηλον ἔχειν, ἵν' ὅτι πλείστον τοῖς ἡδέσιν ἐνδιατρίβῃ) Melanthius az kívánta, hogy olyan hosszú torka legyen mint a darúnak, hogy minél tovább élvezhesse az ételt; ugyanezt olvassuk *Photiusnál* is (Epist. 88, p. 122: Μελάνθιον φησι τὸν τραγωδίας ποιητὴν οὕτω τῆς ὀψοφαγίας ἤτιτω γενέσθαι, ὥστε καὶ ἀθυμεῖν ἐπεὶ μὴ κόκνου τὸν τράχηλον εἶχεν) azzal az eltéréssel, hogy Melanthius a hattyú torkának hosszúságát kívánta. — L. még *Suidast* a 17-ik, *Aristophanest* a 25-ik, *Athenaeust* a 29-ik és *Aristophanes scholiastáját* a 32-ik jegyzetben.

³⁸ L. *Aristophanest* a 25-ik jegyzetben.

³⁹ L. *Aristophanes scholiastáját* a 17-ik jegyzetben.

⁴⁰ L. *Plutarchus*, De audiend. poet. 4; De cohib. ira, 2; De sera numinis vindicta, 5; De adulat. et amico, 3; Coniugalia praecepta, 43; Symposiaca libri, II, 1, 4 és 9.

szólanak, az ifjabbra vonatkoztatjuk mint jóval hirnevessebbre.⁴¹

Az *idősb Astydamasról*, Morsimus fiáról, csak annyit

⁴¹ *Suidas*: 'Αστυδάμας ὁ πρεσβύτερος, υἱὸς Μορσίμου τοῦ Φιλοκλέους, τραγικῶν ἀμφοτέρων, 'Αθηναῖος τραγικός. ἔργαζε τραγωδίας σμ' (240), ἐνίκησε ιε' (15-ször), ἀχροασάμενος δὲ ἦν 'Ισοκράτους, καὶ ἐτράπη ἐπὶ τραγωδίαν; ἐς 'Αστυδάμας, ὁ νέος, υἱὸς τοῦ προτέρου, τραγικός καὶ αὐτός. δράματα αὐτοῦ, 'Ηρακλῆς σατυρικός, 'Επίγονοι, Αἴας μαινόμενος, Βελλεροφόντης, Τυρώ, 'Αλκμήνη, Φοῖνιξ, Παλαμήδης. *Diodorus Siculus* a 399-ik évhez (ol. 95, 2-höz) azt jegyzi meg (XIV, 43: 'Αστυδάμας δ' ὁ τραγωδιογράφος τότε πρῶτον ἐδίδαξεν. ἔζησε δὲ ἔτη ἐξήκοντα), hogy Astydamas ekkor lépett föl először, s hogy hatvan évet élt; másrészt egy *föli*rat szerint (l. Corp. inscr. att., II, n. 973, vv. 3—14, és vv. 16—29, az *f*) függelékben) Astydamas 342-ben (ol. 109, 3-ban) Achillesse, Athamassal és Antigonével, továbbá 341-ben (ol. 109, 4-ben) Parthenopæussal és Lycaonnal győzött. *Diodorus* és a föli^{rat} szavainak összevetéséből azonnal látható, hogy *Diodorus* adatai az idősb Astydamasra és a föli^{rat}éi az ifjabbra vonatkoznak, mert azon Astydamas, ki *Diodorus* szerint 399-ben lépett föl először, s csak hatvan évet élt, nem lehetett azonos az ötvenhét és ötvennyolcz évvel későbben 342-ben és 341-ben győztes Astydamassal; tudjuk továbbá *Photiusból* és *Suidasból* (l. az 55-ik jegyzetet), mily rendkívüli tetszésben részesült Parthenopæus, tehát a két Astydamas közül az ifjabb volt a kiválóbb, s épen azért valószínű, hogy az is, a mit *Suidas* az idősb Astydamasról mond (atyja nevének kivételével), a fiatalabbra vonatkozik. A *Chronicon Parium* szerint (v. 83: ἀφ' οὗ 'Αστυδάμας 'Αθήνησιν ἐνίκησεν, ἔτη ΠΓΙΙΙ ἄρχοντος 'Αθήνησιν 'Αστείου. καὶ ἐκάη δὲ τότε κατὰ τὸν οὐρανὸν ἡ πυρίνη δοχίς) Astydamas a parosi márvány 109-ik évében (= ol. 101, 4 = Kr. e. 373) győzött, s ugyanakkor világolt az égen az üstökös; ezen adatot szintén az ifjabb Astydamasra kell vonatkoztatnunk, s első győzelméről szólónak tartanunk, mert a parosi márvány rendesen kiválóbb egyénekről s első föllépésekről és győzelmekről szokott megemlékezni; de a parosi márvány adatának az idősb Astydamasra való vonatkoztatása különben is valószínűtlen, mert ha az idősb Astydamas *Diodorus* szerint 399-ben lépett föl először, úgy alig hihető, hogy csak huszonhat évvel később, 373-ban győzött volna először. *Chandler* a *Chronicon Parium* 80-ik sorának hiányzó részét, melyben a parosi márvány 135-ik évében (= ol. 95, 2 = Kr. e. 399) történekekről van

tudunk, hogy 399-ben (ol. 95, 2-ben) lépett föl először, s hatvan évet élt.⁴²

Az *ifjabb Astydamas*, az idősb Astydamas fia, Isocrates tanítványa,⁴³ nagy munkásságot fejtett ki és kiváló szinpadi sikereket aratott. Suidas szerint kétszáznegyven tragœdiát írt, de valószínű Welcker⁴⁴ gyanítása, hogy Suidas szövegében írási hiba folytán áll kétszáznegyven (σμ.) száznegyven (ρμ.) helyett. Műveiből tizenhat dráma-czím (Achilles, Alcæon, Alceme, Antigone, Athamas, Bellerophontes, Epigonok, Hector, Hermes, Lycaon, Nauplius, Örjögő Ajax, Palamedes, Parthenopæus, Phœnix, Tyro), egy satyrdráma-czím (Hercules) és öt töredéket ismerünk.⁴⁵ Aristoteles dicséri Alcæ-

szó, Diodorus fönt idézett szavaira támaszkodva, következőleg tölti ki: vv. 80—81: ἀφ' οὗ Ἀ[στυδάμας πρῶτον ἐδίδαξεν] Ἀθήνησι, ἔτη ΗΔΔΔΓ' ἄρχοντας Ἀθήνησιν Ἀριστοκράτους; ha Chandler coniecturája helyes, akkor Diodoruson kívül a parosi márvány is megemlékezik az idősebb Astydamas első fellépéséről, megjegyzendő azonban, hogy nem kevésbé valószínű a parosi márvány illető hiányos helyének Flach által való következő kiegészítése: Α[ἰσχίνης ὁ Σωκρατικός ἐφάνη] (l. Chandler és Flach coniecturáira vonatkozólag a parosi márvány Flach-féle kiadásának 30-ik lapját). — Az idősb és ifjabb Astydamas származására nézve l. még *Aristophanes scholiastáját* az 5-ik jegyzetben, az idősb Astydamas származására nézve *Suidast* az 5-ik, *Aristophanes scholiastáját* a 17-ik és *Suidast* az 58-ik jegyzetben.

⁴² L. *Diodorus Siculus* az előbbi jegyzetben.

⁴³ L. *Suidast* a 41-ik jegyzetben.

⁴⁴ *Griechische Tragœdien*, p. 1053.

⁴⁵ Ἀχάλλεος, Ἀλκμαίων, Ἀλκμήνη, Ἀντιγόνη, Ἀθάμας, Βελλεροφόντης, Ἐπίγονοι, Ἑκτωρ, Ἑρμῆς Λυκάων, Ναύπλιος, Αἴας μαινόμενος, Παλαμήδης, Παρθενόπαος, Φοῖνιξ, Τυρῶ; Ἡρακλῆς Σατυρικός. A drámák címeire és a töredékekre nézve l. *Suidas* cikkét a 41-dik jegyzetben, továbbá *Bode*, *Gesch. der hell. Dichtkunst*, III, 1, pp. 539—540; *Welcker*, *Griech. Tragœdien*, pp. 1055—1060; *Kayser*, *Hist. crit. trag. græc.*, pp. 68—70; *Wagner*, *Trag. fragm.*, pp. 68—72; *Nauck*, *Trag. fragm.* pp. 603—605.

onját,⁴⁶ s különösen kiemeli annak cselekvényét,⁴⁷ melyben a hős anyját tudta nélkül öli meg. Astydamas szabadon dolgozta fel a tárgyat, mert a monda szerint Alcmaeon, Amphiaraus hires argosi jós és Eriphyle fia, anyját tudva ölte meg atyja parancsából, ki boszút akart állani nején azért, hogy ez utóbbi megvesztegetve Oedipus fia Polynices által Harmoniának⁴⁸ vészthozó nyakékével, elárulta férjének titkos tartózkodási helyét és rábeszélte őt a Polynicesnek testvére Eteocles thebai király ellen indított hadjáratában való részvételre, mely harcban Amphiarausnak a sors végzése szerint, a mint ő azt jósló tehetségével előre látta, el kelle vésznie. A Hermes című dráma valószínűleg satyrdráma volt.

⁴⁶ L. a 2-dik könyv 2-ik részének 87-dik jegyzetét. A Poetica 13-ik fejezetében említett Alcmaeon bizonyára az Astydamasé, kit Alcmaeon szerzője gyanánt meg is nevez a 14-ik fejezetben (l. a következő jegyzetet).

⁴⁷ *Aristoteles* a Poetica 14-ik fejezetében így szól (ἔστιν δὲ πρᾶξι: μέν, ἀγνοοῦντας δὲ πρᾶξαι τὸ δεινόν, εἰς' ὕστερον ἀναγνωρίσαι ἣν φιλίαν, ὥσπερ ὁ Σοφοκλέους Οἰδίπους, τοῦτο μὲν οὖν ἔξω τοῦ δράματος, ἐν δ' αὐτῇ τῇ τραγωδίᾳ οἷον ὁ Ἀλκμαίων ὁ Ἀστυδάμαντος ἢ ὁ Τηλέγονος ὁ ἐν τῷ τραυματίᾳ Ὀδυσσεύ): «Az is lehetséges, hogy valaki tudtán kívül követi el a borzalmas tettet, s csak azután ismeri föl a rokonságot (mely őt ahoz fűzi, a kin a tettet elkövette), mint pl. Sophocles Oedipusában (t. i. Oedipus Királyban), de ott a drámán kívül esik a tett (t. i. Oedipus atyjának Laiusnak Oedipus által való megölése, és anyjának Iocasténak nőül vétele), míg a tragédiában magában fordul elő pl. Astydamas Alcmaeonjában és a Megsebesült Odysseusban» (Chæremón darabjában, melyben Telegonus, Odysseus és Circe fia, a monda szerint atyját nem tudva öli meg). *Aristoteles* tudvalevőleg az öntudatlanul elkövetett s az elkövetés után fölismerésre vezető tettet tartja a leghatasosabbnak (l. 2. könyv, 2. rész, 111-ik jegyzet).

⁴⁸ Harmonia Ares és Aphrodite leánya és Cadmusnak, Theba alapítójának neje; a lakodalom alkalmával az istenek rendre megajándékozták Harmoniát, a többek között Athene vagy Aphrodite egy Hephæstus által készített nyakékkal, mely örökösödés útján Polynices birtokába jutott, s a mely a birtokosokra már sokszor vészt hozott.

kesültségükben megengedték ércszobrának a színházban való felállítását, mi azelőtt egy tragikussal se történt meg, mert a három nagy tragikus ércszobrai csak később állították fel Lycurgus indítványára.⁵⁴ Astydamast szerfölött elbizakodottá tévén a páratlan siker, a következő szobrára szánt epigrammot készítette, melyben művészetét a három nagy tragikuséval egyenlő rangúnak jelenti ki:

Lettem volna csak én velük együtt, vagy velem ők most,
Kiknek szépszavu nyelv hír-koszorúja jutott,
Hogy méltó társként válhattam volna ki köztük.
Most első: Az irigy szót elenyésztí a kor.

De az athenæiek megtagadták a fennhéjázóan dicsekvő epigramm felírását, s a comœdia-írók azóta mindegyre gúnyolták Astydamas hivalkodását, mely Philemon egyik nyilatkozatának rövidített alakjában közmondássá vált a későbbi görögöknél.⁵⁵

⁵⁴ *Diogenes Laertius* (II, 43 [II, 5, 23]: κατὰ φησιν Ἡρακλείδης, . . . Ἀστυδάμαντα πρότερον τῶν περὶ Αἰσχύλον ἐτίμησαν εἰκόνη χαλκῇ) Heraclidesre hivatkozva, azt mondja, hogy Astydamast előbb tisztelték meg ércszoborral, mint Aeschylust és társait (t. i. Sophoclest és Euripidest). L. még ezen győzelemre nézve *Photiust* a következő jegyzetben; a három nagy tragikus ércszobraira nézve l. az i) függelék.

⁵⁵ *Photius*: Σαυτὴν ἐπαινεῖς ὥσπερ Ἀστυδάμας ποτέ. Ἀστυδάμα τῷ Μορσίμου εὐημερήσαντι ἐπὶ τραγωδίας διδασκαλίᾳ Παρθενοπαίου δοσῆναι ὑπ' Ἀθηναίων εἰκόνης ἀνάδειξιν ἐν θεάτρῳ. τὸν δὲ εἰς αὐτὸν ἐπίγραμμα ποιῆσαι ἀλαζονικὸν τοῦτο· Εἴς' ἐγὼ ἐν κείνοις γενόμην, ἢ κείνοι ἄμ' ἡμῖν, | οἱ γλώσσης τερπνῆς πρῶτα δοκοῦσι φέρειν, | ὥς ἐπ' ἀληθείας ἐκρίθην ἀφεθεῖς παράμιλλος· | νῦν δὲ χρόνῳ παρέχουσ', ᾧ ψόγος οὐχ ἔπεται. | διὰ γοῦν τὴν ὑπερβάλλουσαν ἀλαζονείαν παραιτήσασθαι τὴν ἐπιγραφὴν. καὶ παροιμία παρὰ τοῖς κωμικοῖς ἐγένετο, ὥς παρὰ Φιλύμονι. λέγεται δὲ καὶ κατ' ἀποκοπὴν τὸ· Σαυτὴν ἐπαινεῖς· Ugyanez *Suidas*nál is. Philemon versét így idézi *Athenaeus*, p. 33, F (I, 60): «σαυτὴν ἐπαινεῖς ὥσπερ Ἀστυδάμας γύναι.» ἦν δὲ τραγικὸς ποιητὴς ὁ Ἀστυδάμας. Α σαυτὴν ἐπαινεῖς («a magadét dicséred»)-féle közmon-

Az ifjabb *Philocles*, az idősb *Astydamas* fia, csak nevé-ről ismeretes.⁵⁶ Mint említettük, talán ő versenyzett 341-ben (ol. 109, 4-ben) testvérével, az ifjabb *Astydamassal*.⁵⁷

Sophocles családja.

A Sophocles családjából való tragikusok Sophocles fiai Iophon és Ariston, ez utóbbinak fia az ifjabb Sophocles, és Sophoclesnek egy későbbi ivadéka, egy harmadik Sophocles.

Iophon,⁵⁸ Sophocles fia Nicostratétól,⁵⁹ valószínűleg a legidősebb volt, mert Suidas első helyen említi.⁶⁰ Róla terjedt el a régieknél az az alaptalan hír, hogy atyjával rossz viszonyban élt, s hogy ez utóbbit, ki állítólag különösen kedvelte unokáját az ifjabb Sophoclest, e miatt való haragjában aggkorbelti elme-gyöngeséggel vádolta, s gyámság alá helyezését kívánta, míg Sophocles Colonusi Oedipusa egy részé-

dásnak a későbbi görögöknél való előfordulásáról tanuskodó idézete-
ket l. *Wagner*, *Tragicorum fragmenta*, p. 68; *Sittl*, *Griechische Literaturgeschichte* III, 376, 2-ik jegyzet.

⁵⁶ L. *Aristophanes scholiastáját* és *Suidast* az 5-ik jegyzetben.

⁵⁷ L. *Corp. inscr. att.*, II, n. 973, vv. 16—29, az *f*) függékben.

⁵⁸ Irodalom: *Wolff*: *Quæstiones Iophontæ*, 1882; *De Iophonte poeta tragico*, 1884.

⁵⁹ *Aristophanes scholiastája* a Békák 73-ik sorához: τί δ' οὐκ Ἰοφῶν. Ἰοφῶν υἱὸς τῆν Σοφοκλέους ἐκ Νικοστράτης· ὃς δόκῃσιν παρεῖχεν, ὅτι τοῖς τοῦ πατρὸς ἐχρήτο ποιήμασιν ὡς οἰκείους. *Suidas*: Ἰοφῶν, Ἀθηναῖος, τραγικός, υἱὸς Σοφοκλέους τοῦ τραγικοῦ γνήσιος (törvényes) ἀπὸ Νικοστράτης· γέγονε δὲ αὐτῷ καὶ νόθος (törvénytelen) υἱὸς Ἀρίστων, ἀπὸ Θεωρίδος Σικυωνίας. δράματα δὲ Ἰοφῶν ἐδίδασκε ν'. ὧν ἔστιν Ἀχιλλεύς, Τηλέφος, Ἀκταίων, Ἰλίου Πέρσις, Δεξαμενός, Βάχχαι (ῥ) Πενθεύς, καὶ ἄλλα τινὰ μετὰ τοῦ πατρὸς Σοφοκλέους.

⁶⁰ *Suidas*: Σοφοκλῆς, Σοφίλου, Κολωνῆθεν, . . . παῖδας δὲ οὐς ἔσχεν, οὗτοι, Ἰοφῶν, Λεωσθένης, Ἀρίστων, Στέφανος, Μενεκλείδης.

nek felolvasásával bizonyította be a bírák előtt, hogy fiának vádja alaptalan. A bizonyítékok ezzel ellenkezőleg azt mutatják, hogy Iophon tisztelte atyját, s hogy számára síremléket is emelt, s az erre készített síriratban épen a Colonusi Oedipust magasztalta.

Ötven drámát tulajdonítanak neki,⁶¹ melyekből hat traegedia-czímet (Achilles, Actæon, Bacchans Nők vagy Pentheus, Dexamenus, Ilion pusztulása, Telephus), egy satyrdráma-czímet (Aulodok, az az fuvolához éneklők) és két töredéket ismerünk.⁶² Már atyja életében versenyzett és győzött is fényesen;⁶³ 429-ben (ol. 87, 4-ben) a második helyet foglalta el a Hippolytussal győztes Euripides és a harmadik helyen álló Ion között.⁶⁴ A comœdia-írók gúnyolták ugyan fagyosságát és szószaporító stilusát,⁶⁵ de jelentéktelen költő bizonyára nem volt, különben nem gyanúsították volna azzal, hogy atyjával együtt dolgozik, s hogy atyjának darab-

⁶¹ L. *Suidast* az 59-ik jegyzetben.

⁶² A drámák címeire, tartalmára és a töredékekre nézve l. *Suidast* az 59-ik jegyzetben; továbbá *Welcker*, Griech. Tragœdien, pp. 975—977; *Kayser*, Hist. crit. trag. græc. pp. 76—79; *Wagner*, Trag. fragm., pp. 75—77; *Nauck*, Trag. fragm., pp. 590—591; *Wolff*, Quæst. Ioph., pp. 22—24; De Ioph., pp. 19—28. A Sophocles sírjára írt epigrammot l. *Bergk*, Poet. lyr. gr. II, 285—286.

⁶³ *Aristophanes scholiastája* a Békák 73—74-ik soraihoz: τοῦτο γὰρ μόνον ἔτ' ἐστὶν ἀγαθόν· ἡγωνίστατο (t. i. ἵοφῶν) γὰρ καὶ ἐνίκησε λαμπρῶς ἔτι ζῶντος τοῦ πατρὸς αὐτοῦ. διὸ ἀμφιβállει μήποτε τοῦ Σοφοκλέους εἴη.

⁶⁴ L. *Euripides Hippolytusának hypothesisét* 3-dik könyv, 1-ső rész, 1-ső fejezet, 18-ik jegyzetben.

⁶⁵ *Aristophanes scholiastája* a Békák 78-ik sorához: οὐ, πρὶν γ' ἂν ἵοφῶντα· κωμῳδεῖται γὰρ ἵοφῶν ὁ υἱὸς Σοφοκλέους, ὥς τὰ τοῦ πατρὸς λέγων. οὐ μόνον δὲ ἐπὶ τῷ τοῦ πατρὸς τραγωδίας ἐπιγράφεσθαι (hogy a maga nevéen lépett föl atyjának traegediáival) κωμῳδεῖται, ἀλλ' ἐπὶ τῷ καὶ ψυχρὸς καὶ μακρὸς (a. m. szószaporító, hórihorgasnak magyarázni nem merjük) εἶναι.

jaival lép föl saját neve alatt.⁶⁶ Maga Aristophanes is, habár az említett gyanúra utal, elismeréssel van irányában, mint azt a Békák következő részlete mutatja:

Dionysus.

Jó poéta kell nekem:

Mert a ki volt, nincs; s a ki van, silány.

Heracles.

No's, hát Iophon nem él?

Dionysus.

Ez egy maradt

A régi jókból, — ha maradt ez is:

Mert nem tudom bizonyynyal, hogy' van e sor.

Heracles.

S mért nem Sophoklest — ki Euripidesnél

Különb — hozod fel, ha onnét akarsz?

Dionysus.

Nem, mig Iophont, — hogy mit csinál magára,

Sophokles nélkül — meg nem kongatom.⁶⁷

⁶⁶ *Aristophanes scholiastája* a Békák 75-dik sorához megjegyzi (ὅπως ἔχει· εἴτε αὐτοῦ δηλονότι τὰ ποιήματα εἴτε τοῦ πατρὸς αὐτοῦ Σοφοκλέους. τοιαύτη γὰρ περὶ αὐτοῦ τοὺς πολλοὺς δόξα κατεῖχε), hogy Dionysus meg akarja vizsgálni, vajjon saját darabjaival vagy a Sophocleséivel lép-e föl Iophon, mert az ebbeli gyanú általános volt. L. még *Aristophanes scholiastáját* az 59, 63 és 65-ik jegyzetekben és *Suidast* az 59-ik jegyzetben.

⁶⁷ Arany fordítása, vv. 71—79. A Békák előadásakor 406-ban Sophocles és Euripides már nem éltek, s Dionysus föl akar hozni az alvilágból egy jó tragœdia-költőt.

Egy ismeretlen grammatikus saajátszerű tévedésből Iophonnak tulajdonítja Sophocles Antigonéjét.⁶⁸

Aristonról, ki Sophoclesnek állítólag egy Theoris nevű sicyoni nőtől való törvénytelen gyermeke volt,⁶⁹ csak annyit tudunk, hogy tragikus volt.⁷⁰

Az ókori adatok szerint Iophonnak⁷¹ is, meg Aristonak⁷² is volt egy Sophocles nevű fia, valószínű azonban, hogy Ariston fia volt az *ifjabb Sophocles* neve alatt ismertes tragikus, ki négy évvel nagyatyja halála után, 402-ben (ol. 94, 3-ban) színre hozta annak colonusi Oedipusát.⁷³ 397-ben (ol. 95, 4-ben) lépett föl először mint tragikus, és tizenkétszer győzött.⁷⁴ Suidas hét győzelmet, negyven vagy

⁶⁸ Cramer, Anecd. Gr. Oxon., vol. IV. p. 315, 22: Πολλὰ γὰρ νοθεύμενά ἐστιν, ὡς ἡ Σοφοκλέους 'Ἀντιγόνη' λέγεται γὰρ εἶναι: 'Ιοφῶντος τοῦ Σοφοκλέους υἱοῦ.

⁶⁹ L. Suidas két cikkét az 59 és 60-ik jegyzetben.

⁷⁰ A Diogenes Laertius által említett tragikus alatt (VII, 164 [VII, 2 (Aristonról szóló fejezet), 9]: τέταρτος ποιητῆς τραγωδίας) bizonyára Sophocles fia értendő.

⁷¹ Egy attikai feliraton, melyben egy acropolisi templom ajándékainak 376-ban (ol. 101, 1-ben) a templomőrök hivatalbeli utódainak való átadásáról van szó, a felsorolt ajándékok között ezeket olvassuk (*Corp. inscr. att.*, vol. II. n. 672, v. 37): φιάλαι δύο . . . ἃς Σοφοκλῆς 'Ιοφῶντος ἐκ Κολωνοῦ ἀνέειχεν.

⁷² Suidas: Σοφοκλῆς, 'Ἀρίστωνος, υἱόνος (unokája) δὲ Σοφοκλέους πρεσβυτέρου, 'Ἀθηναῖος, τραγικός. ἐδίδασκε δὲ δράματα μ', οἱ δὲ φασιν ια'. νίκας δὲ εἶλεν ζ'. ἔγραψε καὶ ἐλεγείας. L. még Sophocles colonusi Oedipusának hypothesisét a következő jegyzetben.

⁷³ Sophocles colonusi Oedipusának hypothesisé: τὸν ἐπὶ Κολωνῷ Οἰδίποδα ἐπὶ τετελευτηκότῃ τῷ πάππῳ (nagyatyja halála után) Σοφοκλῆς ὁ υἱοῦς (unokája) ἐδίδασκεν, υἱὸς ὢν 'Ἀρίστωνος, ἐπὶ ἄρχοντος Μίκωνος (= ol. 94, 3 = Kr. e. 402), ὅς ἐστι τέταρτος ἀπὸ Καλλίου (= ol. 93, 3 = Kr. e. 406), ἐφ' οὗ φασιν οἱ πλείους τὸν Σοφοκλέα τελευτῆσαι. Sittl (Gesch. der griech. Lit. III, p. 277) indokolatlanul tulajdonítja Iophonnak a colonusi Oedipus színrehozatalát.

⁷⁴ Diodorus Siculus, a 397-diki év (ol. 95, 4) eseményeit tár-

tizenegy drámát, és elégiákat tulajdonít neki.⁷⁵ A drámáinak számára vonatkozó két adatot úgy lehet egymással kiegyeztetni, hogy negyven volt összes drámáinak száma és tizenegy a később fennmaradtaké; a negyven dráma talán tíz tetralogiát képezett, de ezzel legfőlebb tízszer győzhetett. Clemens Alexandrinus szerint az ifjabb Sophocles, valamint a Thuriiból való Patrocles is, egy tragœdiájában a Dioscurok mondját dolgozta fel.⁷⁶

Sophocles későbbi utóda, egy *harmadik Sophocles*, tragikus és lyrikus, az alexandriai tragikus Pleias utáni időkben élt, valószínűleg 200—197 (ol. 145) táján működött, s tizenöt drámát írt.⁷⁷

Euripides családja.

Euripides családjából csak két tragikus ismeretes, az idősb s az ifjabb Euripides.

Az *idősb Euripides* a hírneves Euripides előtt szerepelt, tizenkét drámát hozott színre, s kétszer győzött.⁷⁸ Hogy

gyalva a következőket jegyzi meg (XIV, 53): ἐν δὲ ταῖς Ἀθηναῖς Σοφοκλῆς ὁ Σοφοκλέους (t. i. úionós, unokája) τραγωδίαν διδάσκειν ἤρξατο, καὶ νίκας ἔσχε δώδεκα.

⁷⁵ L. a 72-ik jegyzetet.

⁷⁶ Clemens Alexandrinus, Protrept., II. 30: Πατροκλῆς τε ὁ Θούριος καὶ Σοφοκλῆς ὁ νεώτερος ἐν τισι (nem ἐν τρισὶ) τραγωδαῖς ἱστορεῖτον τῶν Διοσκούρων πέρι.

⁷⁷ Suidas: Σοφοκλῆς. Ἀθηναῖος, τραγικὸς καὶ λυρικός, ἀπόγονος τοῦ παλαιοῦ. γέγονε δὲ μετὰ τὴν Πλειάδα, [ἤτοι μετὰ τοὺς ζ' τραγικούς, οἵτινες ὠνομάσθησαν Πλειάς.] δράματα αὐτοῦ ιε'. Egy orchomenusi felirat szerint (l. Boeckh, Corp. inser. gr. n. 1584 a d) függelékben), mely valószínűleg a 145-ik olyimpiából (Kr. e. 200—197 tájáról) való, ez a harmadik Sophocles győzött a charisok ünnepén.

⁷⁸ Suidas: Εὐριπίδης, Ἀθηναῖος, τραγικός, πρεσβύτερος τοῦ ἐνδόξου γενομένου. ἐδίδαξε δράματα ιβ', εἶλε δὲ νίκας δύο.

Euripides családjához tartozott, a névrokonság alapján lehet.

Az *ifjabb Euripidest* majd Euripides fiának,⁷⁹ majd unokaöccsének⁸⁰ mondják az adatok. A vitás kérdés talán úgy oldható meg, hogy Euripidesnek egy hasonlónevű fia és unokaöccse volt, s hogy a kettő közül a nyomatékosabb adatok szerint Euripides fia volt a tragikus, és hogy erre vonatkoznak Suidas azon adatai is, melyek az unokaöcsöt szerepeltetik mint tragikust.

Az ifjabb Euripides színre hozta atyjának néhány darabját,⁸¹ így például győzelemmel annak 406-ban (ol. 93, 3-ban) bekövetkezett halála után az aulisi Iphigeniát, Alcmaeont és a Bacchans Nőket;⁸² tőle magától csak három dráma-czímet ismerünk, t. i. Orestest, Medeát és Polyxenát.⁸³ Suidas egy Homerus-kiadást tulajdonít neki, de maga is kétségbe vonja

⁷⁹ *Vita Eur.* : καὶ υἱοῦς κατέλιπε τρεῖς, Μνησαρχίδην πρεσβύτερον, ἔμπορον, δεύτερον δὲ Μνησίλοχον, ὑποκριτὴν, νεώτερον δὲ Εὐριπίδην, ὃς ἐδίδασκε τοῦ πατρὸς ἑνία δράματα. L. még *Aristophanes scholiastáját* 2-ik könyv, 2-ik rész, 17-ik jegyzetben, és *Suidas* második cikkét a következő jegyzetben.

⁸⁰ *Suidas* : Εὐριπίδης, τραγικός, τοῦ προτέρου ἀδελφίδου (t. i. az idősb Euripidesről szóló megelőző cikkben említett híres Euripides unokaöccse), ὡς Διονύσιος ἐν τοῖς χρονικοῖς. ἔγραψε δὲ Ὀμηρικὴν ἔκδοσιν, εἰ μὴ ἄρα ἐτέρου ἐστί. δράματα αὐτοῦ ταῦτα, Ὀρέστης, Μήδεια, Πολυξένη; továbbá: Εὐριπίδης (t. i. a hírneves) . . . ἔγημε δὲ . . . Χοιρίνην (helyesebben Χοιρίλην), θυγατέρα Μνησίλοχου· ἐξ ἧς ἔσχε Μνησίλοχον, καὶ Μνησαρχίδην καὶ Εὐριπίδην . . . νίκας δὲ ἀνείλετο εἴ (t. i. a híres Euripides), τὰς μὲν τέσσαρας περιῶν (életében), τὴν δὲ μίαν μετὰ τὴν τελευταίαν, ἐπιδειξαμένου τὸ δράμα τοῦ ἀδελφίδου αὐτοῦ Εὐριπίδου.

⁸¹ L. *Vita Eur.* a 79-ik jegyzetben.

⁸² L. a *scholiastát* az *f*) függelékben. A scholiasta által említett színrehozatal bizonyára azonos azon győzelmes színrehozattal, melyről *Suidas* a 80-ik jegyzetben idézett második cikkében tesz említést.

⁸³ L. *Suidasnak* a 80-ik jegyzetben idézett első cikkét.

annak hitelességét.⁸⁴ Úgy látszik, az ifjabb Euripidest gúnyolják részegesnek Anaxandrides ó attikai és Ephippus új attikai comœdia-írók.⁸⁵

Carcinus családja.

Carcinus családjából négy tragikust említenek a régiek, u. m. az idősb Carcinust, idősb Xenoclest, ifjabb Carcinust és ifjabb Xenoclest. Az idősb Carcinusnak három,⁸⁶ vagy az adatok nagyobb része szerint négy⁸⁷ fia volt, t. i. egy tragikus, az idősb Xenocles, és két, illetőleg három tragikus

⁸⁴ L. *Suidas*nak a 80-ik jegyzetben idézett első cikkét.

⁸⁵ *Athenaeus*, p. 482, C—D (XI, 64): ὅταν δ' Ἐφίππος ἐν Ἐφήβοις (az Ifjakban) λέγῃ . . . οὐ τὸν τραγικὸν λέγει ποιητὴν (t. i. nem a híres Euripidest) ἀλλὰ τινα ὁμώνυμον (névrokonát) αὐτῷ, ᾗτοι φίλονόν τινα . . . μνημονεύει δ' αὐτοῦ (t. i. az ifjabb Euripidesről) καὶ Ἀναξανδρίδης ἐν Νηρηΐσι (a Nereidákban) . . . καὶ Ἐφίππος ἐν Ὅμοιοις (a Hasonlókbán) καὶ Ὀβελιαφόροις (a Kenyérvivőkben).

⁸⁶ *Aristophanes scholiastája* a Felhők 1261-ik sorához: τῶν Καρκίνου . . . Καρκίνου δὲ παῖδες, Ξενοκλῆς, Ξενοτίμος, καὶ Δημότιμος· καὶ οἱ μὲν (t. i. a két utóbbi) χορευταί· Ξενοκλῆς δὲ τραγωδίας ποιητής . . . Ἄλλως. φατὶν ὥς ὁ Καρκίνος οὗτος ποιητὴς ὢν τραγικός, εἰσήγαγέ τινας θεῶν ἐν τινὶ δράματι δεινοπαθοῦντας (bajaik miatt keserűen panaszkodva); továbbá a Béke 781-ik sorához: ἦν δὲ σε Καρκίνος· Καρκίνος τραγωδίας ποιητής, ὃς εἶχε ταπεινούς (kis termetű) τινας παῖδας . . . παῖδες δὲ Καρκίνου τρεῖς, Ξενοκλῆς, Ξενοτίμος, Ξεναρχος. τραγικοὶ δὲ οὗτοι χορευταί, οἵτινες διὰ τὴν σμικρότητα τῶν σωμάτων (kis termetük miatt) ὄρτυγες (fürjeknek) ἐκαλοῦντο.

⁸⁷ *Aristophanes* Darázsaiiban (vv. 1497—1511) a táncznak neki dühödött Philocleon versenyre híva föl a többi tánczosokat, egymás után föllépnek az idősb Carcinus fiai, mi közben Philocleon és Bdeleycleon a következő párbeszédet folytatják (Arany fordításában 1437—1452): «Philokl. No, hadd kiáltok versenytársakat. Ha van itt színész (τραγωδός), ki a tánczára tart, álljon ki, tánczoljon verset velem! Van-e hát, vagy senki? Bdelykl. Egy csupán amott. Philokl.

tánczos,⁸⁸ nevezetesen Xenotimus, Xenoclitus vagy Xenarchus vagy Demotimus, és talán egy Datis nevű. Az ifjabb Carcinus az idősb Xenocles fia volt, s az ifjabb Xenocles valószínűleg az ifjabb Carcinusé. Tehát a családfa következő:

S ki a boldogtalan? Bdelykl. A Karkinos fia a középső. Philokl. Azt le is nyelem: Poflé-ütenynyel semmivé teszem; rhythmusokhoz az nem ért. Bdelykl. De, istenadta, ott jó megint egy Karkin-féle tánczos (τραγωδός), a bátyja. Philokl. Úgy megebédeltem, biz' isten. Bdelykl. De mást nem ettél, csak rákot (καρκίνος rákot jelent), bizony. Még ott jön egy Karkinos-sarjadék. Philokl. Mi ez? ollótlan rák, vagy vízi pók? Bdelykl. Ez a kagylóleső, a legpiczibb rákfajta, mely tragédiát farag (t. i. az idősb Xenocles).» Aristophanes csak két tánczost és egy tragikust léptet föl, de abból, hogy az első tánczost a «középsőnek» nevezi, látható, hogy három tánczosra gondol, a mint azt *Aristophanes scholiastája* a Darázsok 1502-ik sorához való jegyzetében bizonyítja: ὁ μέσστος (a középső)· οὐ τὸν τραγικὸν λέγει μέσστων... τέσσαρες μὲν δὴ εἰσιν· ἀλλ' οἱ τρεῖς χορευταί (tánczosok)· Ξενοκλῆς δὲ ποιητής· καταλέγει (felsorolja) αὐτοὺς σαφῶς Φερεκράτης (comœdia-író, l. a következő idézetet). τῶν τριῶν (a három tánczos között) οὖν μέσος. Ide tartozik még *Aristophanes scholiastája* a Darázsok 1509-ik sorához (ὅστις ἢ φάλαγξ· . . . εἰς μικρὸν (t. i. szűmpeti, kis termetét gúnyolja) τὸν Ξενοκλέα . . . ὁπλὸν δὲ ἐκ τῶν Φερεκράτους Ἀγρίων· καὶ Καρκίνος μὲν τις ἦν ὁ Θωρυκίου υἱός· ἦσαν δὲ αὐτῷ τρεῖς τινες μικροί, κομῆται (hosszúhajúak) τότε καὶ νῦν εἰσι μικροὶ κομῆται· φίλαρχοι (hivatalhajhászók) τότε παῖδες ἦσαν ὄντες νῦν φιλαρχικώτεροι (most még hivatalhajhászbak). μὰ τὸν Δι' οὐ τρεῖς τε ἐκεῖνοί εἰσιν οἱ τέσσαρες), ki Pherecrates sorait idézi, melyben valaki Carcinus három fiát említi, míg egy másik ellentmondva négyet említ. Végül *Aristophanes scholiastája* a Békák 86-ik sorához: Ξενοκλῆς· υἱός Καρκίνου Ξενοκλῆς, κωμωδεῖται (a comœdia-írók gúnyolják) ὥς ἄξιστος (darabos) ἐν τῇ ποιήσει καὶ ἀλληγορικός· ἀδελφοὶ δὲ αὐτοῦ Ξενοκλείτος καὶ Εὐνόκλειος, Δάτις· εἰσὶ δέ, φασί, δύο Ξενοκλείς τραγωδοὶ γεγονότες.

⁸⁸ *Aristophanes* Békájében (vv. 781—796) a kar ezeket énekli (Arany fordításában 743—749): «Amde, ha Karkinos eljő esdeni a fiaival, hogy ő velök lejt (t. i. ó múzsza), rá se figyelj, ne is jőj őket elősegíteni; nézd csupa házi fürjnek mind e görnyakú, törpe növésű tánczosokat, kecskegolyó-morzsákat, gép-csoda-szörny-keresőket: Mert

Idősb Carcinus (tragikus).

Id. Xenocles (trag.). Xenotimus (tánczos). Xenoclitus (tánczos). Datis (tánczos)?

Ifj. Carcinus (tragikus). [Xenarchus, tánczos].

Ifj. Xenocles (tragikus)? [Demotimus, tánczos].

Az idősb Carcinus fiai furcsa emberkéek lehettek, mert Phecreates és Aristophanes kis termetűeknek, hosszú nyakuaknak, hosszú hajuaknak és házi fürjeknek gúnyolták,⁸⁹ s ha hitelt adhatunk egy adatnak, nem is annyira művészi dicsőségre, mint inkább hivatalok elnyerésére törekedtek.⁹⁰

Az idősb Carcinus,⁹¹ Thorycius fia,⁹² athenæi száрма-

hisz' az apjuk is — a mi esetleg egy színműve lenni talált — «megölte a macska!» (γαλῆ) úgymond.» *Aristophanes scholiastája* a Béke 787-ik sorához: γυλιούχενας . . . ἐχόρευον δὲ οὗτοι (t. i. Carcinus fiai) τῷ πατρὶ . . . ὀρχηστὰς δὲ εἰσέφερε γὰρ αὐτοὺς ὁ πατὴρ ἐν τοῖς δράμασιν ὀρχουμένους. *Suidas*: Καρκίνος, ποιητὴς Ἀττικὸς. σκώπτει δὲ τις (t. i. Aristophanes) Καρκίνου παῖδας οὕτως (itt idézi a Béke 785—796 sorait) . . . ἐχόρευον δὲ οὗτοι τῷ πατρὶ . . . ὀρχηστὰς δὲ εἰσέφερε γὰρ αὐτοὺς ὁ πατὴρ ἐν τοῖς δράμασι ὀρχουμένους . . . Ξενοκλῆς γὰρ ὁ Καρκίνου δοκεῖ (úgy látszik) μηχανὰς καὶ τερατείας (gépeken megjelenő ijesztő csodákat) εἰσάγειν ἐν τοῖς δράμασιν . . . ὁ πατὴρ δὲ δράμα ἐποίησε Μῶας (Egerek című drámát írt). *Suidas* szavainak a Carcinus gyermekeinek tánczára vonatkozó része a scholiasta előbb idézett soraiból, s a Xenocles gépeire vonatkozó része a scholiasta 100-ik jegyzetben idézett szavaiból van átvéve.

⁸⁹ L. *Aristophanes scholiastáját* a Béke 781-ik sorához a 86-ik jegyzetben, *Aristophanes* Darázsainak 1497—1511-ik sorait és *Aristophanes scholiastáját* a Darázsok 1509-ik sorához a 87-ik jegyzetben, továbbá *Aristophanes* Békéjének 781—796-ik sorait az előbbi jegyzetben.

⁹⁰ L. *Aristophanes scholiastáját* a Darázsok 1509-ik sorához a 87-ik jegyzetben.

⁹¹ *Bursiantól* Munk görög irodalomtörténetének ismertetése, Lit. Centrbl., 1881; *Nicole*: Le poète tragique Carcinus et ses fils dans la parabase de la Paix d'Aristophane, 1884.

⁹² L. *Aristophanes scholiastáját* a Darázsok 1509-ik sorához a 87-ik jegyzetben.

zású⁹³ volt. Suidas agrigentumi születésűnek mondja,⁹⁴ de állítása a comœdia-írók félreértéséből ered, kik az idősb Carcinust, mivel a rák (καρκίνος rákot jelent) Agrigentum czímere volt, tréfás szójátékkal Sicilia említett városából valónak mondották.⁹⁵ Hasonló szójátékkal nevezi őt Plato a comœdia-író «tengerből valónak» (θαλάττιος).⁹⁶ Carcinus az orchestikára fektetett fősúlyt, s nemcsak fiait léptette föl drámaiban mint tánczosokat,⁹⁷ hanem maga is tánczos volt⁹⁸; szerette a gépezetek csodálatot gerjesztő használatát, a miért különösen Aristophanes gúnyát vonta magára.⁹⁹ Dráma-czimeket nem ismerünk tőle, mert a scholiasta által neki tulajdonított Egerek című dráma Aristophanes egy helyének félreértésén alapszik, vagy — a mi valószínűbb — az illető hely alapján való szántszándékos koholmány.¹⁰⁰

⁹³ L. Suidast a 88-ik jegyzetben.

⁹⁴ L. Suidast a 108-ik jegyzetben.

⁹⁵ L. Bursiannak a 91-ik jegyzetben idézett ismertetését.

⁹⁶ L. a 103-ik jegyzetet.

⁹⁷ L. Aristophanes scholiastáját a Béke 781-ik sorához a 86-ik jegyzetben, továbbá a 787-ik sorhoz és Suidast a 88-ik jegyzetben.

⁹⁸ L. Aristophanest a 88-ik jegyzetben, és Athenaeust az első könyv 25-ik jegyzetében.

⁹⁹ Aristophanes Felhőiben Strepiades, midőn Aminias jajgatva közölg, azt kérdi (vv. 1260—1261: τίς οὗτος ποτ' ἔσθ' ὁ Σπρινών; οὐ τί που τῶν Καρκίνου τις δαιμόνων ἐψέγξατο;), hogy ki az a siránkozó, s hogy talán Carcinus (gépezeten megjelenő) isteneinek egyike szólalt meg? L. még Aristophanes scholiastáját a Felhők 1261-ik sorához a 86-ik, és Aristophanest a 88-ik jegyzetben.

¹⁰⁰ Aristophanes Békájének 791—796-ik sorai szerint (l. a 88-ik jegyzetet) Carcinus saját darabjainak egyikéről azt mondotta, hogy «megölte a macska»; ehhez a scholiasta azt jegyzi meg (v. 796: γαλῆν τῆς ἐσπέρας· . . . ὄραμα δὲ ποιήσας ὁ Καρκίνος . . . παρῆλθε μέγα καυχώμενος ἐπ' αὐτῷ καὶ παρελθὼν ἡττήθη . . . ἐπειδὴ δὲ αἱ γαλαὶ τοὺς μῦς νυκτὸς πνίγουσι, παρὰ τοῦτο παίξει), hogy Carcinus egy darabjára nagyon sokat adva lépett a versenyre, hanem hogy megbukott vele, s hogy Aristo-

Az *idősb Xenocles* atyja kétes értékű művészetének hű követője s a *comœdiának* gyakori gúnytárgya volt. Valamint atyja, úgy ő is gyakorolta a táncz-művészetet is,¹⁰¹ és szeretett alkalmazni csodálatos gépezeteket;¹⁰² ezért nevezi őt *Plato* a *comœdia*-író «tuczatos-gépezetűnek» (*δωδεκαμήχανος*).¹⁰³ 416-ban (ol. 91, 1-ben) győzött *Oedipussal*, *Lycaonnal*, a *Bacchans Nőkkel* és *Athamas* satyrdrámával *Euripides* *Alexanderje*, *Palamedese*, *Trójaiak* című tragœdiája és *Sisypus* satyrdrámája ellenében. *Aelianus*, ki a tényről értesít, csodálkozásának ad kifejezést, hogy *Xenocles* gyarló drámáival egy *Euripidest* győzhetett le, azt hiszi, hogy a bírák, kik *Xenoclesnek* adták az első díjat, vagy nem tudtak ítélni, vagy meg voltak vesztegetve, mindenképen *Athenæ* szegyenére.¹⁰⁴ Az említett drámákon kívül még csak egy *Licymnius* című drámájáról van tudomásunk, melyet *Aristophanes* a *Felhők*-ben parodizál.¹⁰⁵ A *comœdia*-írók faragatlanságot és allegoriára

phanes erre vonatkozólag adja *Carcinus* szájába az illető tréfás megjegyzést; de egy másik *scholiasta* úgy magyarázza a dolgot (v. 791: *δρᾶμα δὲ ἐποίησε* [t. i. ὁ *Καρκίνος*] τοὺς Μῦθας. διὰ τοῦτο καὶ γαλῆν εἶπεν ἀπάγξαι), hogy *Carcinus* egy *Egerek* című drámát írt, s hogy *Aristophanes* épen azért használja a fentebbi tréfás kifejezést; ezen utóbbi hibás magyarázatot átveszi *Suidas* (l. a 88-ik jegyzetet). L. *Nicolenak* a 91-ik jegyzetben idézett értekezését.

¹⁰¹ L. *Aristophanes scholiastáját* a 86-ik, *Aristophanest* és *scholiastáját* a 88-ik jegyzetben.

¹⁰² L. *Aristophanest* és *Suidast* a 88-ik jegyzetben.

¹⁰³ *Aristophanes scholiastája* a Béke 790-ik sorához: μηχανοδίας . . . Ξενοκλῆς γὰρ ὁ Καρκίνου δοκεῖ μηχανὰς καὶ τερατείας (gépeken megjelenő ijesztő csodákat) εἰσάγειν ἐν τοῖς δρᾶμασι. Πλάτων Σοφισταίς: «Ξενοκλῆς ὁ δωδεκαμήχανος ὁ Καρκίνου παῖς τοῦ θαλαττίου.»

¹⁰⁴ L. *Aelianust* az *f*) függelékben.

¹⁰⁵ *Aristophanes scholiastája* a *Felhők* 1264-ik sorához való jegyzetében (ὦ σκληρὲ δαῖμον ταῦτα Ξενοκλέους ἐστὶν ἐκ τοῦ Λικυμνίου. . . Εὐφρόνιος δὲ φησι, τὸ, ὦ Παλλὰς, ὥς μ' ἀπώλεσας, Ξενοκλέους εἶναι ἐκ τοῦ

való túlságos hajlamot vetettek szemére,¹⁰⁶ míg Aristophanes általában véve rossz költőnek tartotta.¹⁰⁷

A Carcinus-család legkiválóbb tragikusa Xenocles fia,¹⁰⁸ az *ifjabb Carcinus* volt. Életviszonyairól csak annyit tudunk, hogy többször időzött Syracusæben,¹⁰⁹ s hogy ott Aeschines socratikussal együtt a 368-tól 357-ig uralkodó ifjabb Dionysus társaságában volt.¹¹⁰ Termékeny tehetség lehetett, mert

Λικυμνίου) a Felhők 1264-ik sorából való ὁ σκληρὲς δαίμων-t, és egy bizonyos Euphroniusra hivatkozva a következő sorból való ὁ Παλλὰς, ὥς μ' ἀπώλεσας szavakat Xenocles Licymniusából valóknak mondja.

¹⁰⁶ L. *Aristophanes scholiastáját* a Békák 86-ik sorához a 87-ik jegyzetben.

¹⁰⁷ *Aristophanes* Ünneplő Nőinek 169-ik sora szerint (ὁ δὲ Ξενοκλῆης ὢν κακὸς κακῶς ποιεῖ) Xenocles rossz ember létére rossz költő; ugyanott a kar azt mondja egy nőről, ki beszédét épen befejezte, hogy olyan jól beszélt (vv. 440—442: ὥστ' ἂν εἰ λέγοι παρ' αὐτὴν Ξενοκλῆης ὁ Καρκίνου, δοκεῖν ἂν αὐτὸν, ὥς ἐγὼμαι, πᾶσιν ὅμῃν ἀντικρυς μὴδὲν λέγειν), hogy ha Xenocles vele versenyre kelne, semmivé válnék beszéde. A Békákban Heracles és Dionysus azon tanakodnak, hogy ki pótolhatná a nem rég elhalt Sophoclest, és a midőn Heracles (v. 86: Ἡρ. ὁ δὲ Ξενοκλῆης; Δι. ἐξόλοιτο νῆ Δία) Xenoclesre utal, Dionysus a pokolba kívánja.

¹⁰⁸ *Suidas*: Καρκίνος (az idősb Carcinus), Ἀκραγαντίνος (agrigen-tumi), τραγικός. Καὶ Καρκίνος (az ifjabb Carcinus), Θεοδέκτου ἢ Χενοκλέους. (az idősb Xenocles fia, de nem a Theodectesé), Ἀθηναῖος, τραγικός. δράματα ἐδίδασκεν ρζ' (160)· ἐνίκησε δὲ α' (egyszer). ἤκμαζε κατὰ τὴν ἑκατοστὴν Ὀλυμπιάδα, πρὸ τῆς Φιλίππου βασιλείας τοῦ Μακεδόνος. τῶν δραμάτων αὐτοῦ ἐστὶν Ἀχιλλεὺς, Σεμέλη.

¹⁰⁹ *Diodorus Siculus*, V, 5: Καρκίνος μὲν γὰρ ὁ τῶν τραγωιδῶν ποιητής, πλεονάκις ἐν ταῖς Συρακούσαις παρεπιδημηκώς.

¹¹⁰ *Diogenes Laertius*, II, 63 (II, 7 [a socratikus Aeschinesről szóló fejezet], 6): φησὶ δὲ Πολύκριτος ὁ Μενδαῖος ἐν τῷ πρώτῳ τῶν περὶ Διονύσιον (Dionysiusról szóló munkájának első könyvében) ἄρχι τῆς ἐκπώσεως συμβιβῶναι αὐτὸν τῷ τυράννῳ (egész Dionysius bukásáig volt a zsarnok társaságában Socrates) . . . λέγων εἶναι σὺν αὐτῷ (t. i. Διονυσίῳ) Καρκίνον τὸν τραγωδοποιόν.

százhatvan drámát tulajdonítanak neki,¹¹¹ melyek talán negyven tetralogiát képeztek, s a melyekből tíz dráma-czímét (Achilles, Aerope vagy Thyestes, Aias, Alope, Amphiaraus, Medea, Oedipus, Orestes, Semele, Tereus vagy Tyro) és tizenegy töredéket ismerünk.¹¹² Tizenegyszer győzött a Nagy Dionysiákon,¹¹³ egy izben, úgy látszik, Aerope című tragödiájával.¹¹⁴ Virágzási kora a 380—377-iki évekbe (100-ik olym-piasba) esik.¹¹⁵

Az ifjabb Carcinus Euripides utánzója volt, a mint azt több töredékének Euripides szavaival való hasonlósága mutatja, s törekvése, úgy látszik, oda irányult, hogy drámáinak a mythusok változtatásával adjon érdeket. Így pl. a monda szerint Cercyon, Neptunus fia és Eleusis zsarnoka, leányát Alopét, a midőn megtudja, hogy nagyatyjával Neptunussal viszonya volt, a tengerbe dobattja, míg Carcinus Alopéjében Cercyon nem leányát, hanem magát öli meg bánatában; ¹¹⁶ Medea, hasonló című tragödiájában, nem

¹¹¹ L. *Suidast* a 108-ik jegyzetben.

¹¹² Ἀχιλλεύς, Ἀερόπη vagy Θυέστης, Αἴας, Ἀλόπη, Ἀμφιάραος, Μήδεια, Οἰδίπρος, Ὀρέστης, Σεμέλη, Τηρέος vagy Τυρός. A drámák címeire, tartalmára és a fragmentumokra nézve l. *Bode*, *Gesch. der hellen. Dichtkunst*, III, 1, pp. 559—560; *Welcker*: *Griechische Tragödien*, pp. 1061—1067; *Kayser*: *Hist. crit. trag. græc.* pp. 99—101; *Wagner*: *Trag. fragm.* pp. 84—88; *Nauck*: *Trag. fragm.*, pp. 619—622; *Supplem.*, p. XIX—XX.

¹¹³ *Suidas*nál (l. a 108-ik jegyzetet) az α' (egy) a *Corp. inser. att.* alapján (l. a 49-ik jegyzetet) α'-ra (tizenegyre) javítandó. A *Corp. inser. att.*-ból tudjuk azt is, hogy tizenegy győzelme a Nagy Dionysiákra esett.

¹¹⁴ L. *Plutarchust* az 51-ik jegyzetben.

¹¹⁵ L. *Suidast* a 108-ik jegyzetben.

¹¹⁶ *Aristoteles*nél ezeket olvassuk (*Eth. Nicom.*, p. 1150, 5 [VII, 8]: οὐ γὰρ εἴ τις ἰσχυρῶν καὶ υπερβαλλουσῶν ἡδονῶν ἡττάται ἢ λυπῶν, σαυμαστόν, ἀλλὰ συγγνωμονικόν, εἰ ἀντιτείνων, ὥσπερ ὁ τοῦ Θεοδόκτου Φιλοκρίτης ὑπὸ τοῦ ἔχειος πεπληγμένος, ἢ ὁ Καρχίνου ἐν τῇ Ἀλόπῃ Κερκυῶν):

öli meg, hanem titkon elküldi gyermekeit.¹¹⁷ Kortársai közül Lysias emlékezett meg róla Mnesimachus elleni beszédében,¹¹⁸ és Stratoniceus zenész és költő, ki gúnyolva említi énekét,¹¹⁹ a miből azonban nem következtethetjük azt, hogy az ifjabb Carcinus színész is volt. Komolyabb jelentőségű költő alig lehetett, mert Aristoteles hivatkozik ugyan többször reá, de nem elismerőleg; többek között kifogásolja, hogy a felismerésre külső jeleket használ Thyestesében, a melyben Thyestest a Pelopidák családjában átöröklődő válcsillagok teszik felismerhetővé,¹²⁰ valószínűleg akkor, a mikor álruhában jelenik

«Ha valakin erőt vesz az erős és szerfölötti öröm vagy szomorúság, nem csodálatos, hanem megbocsátható, ha (legalább) megkísérli az ellentállást, mint pl. Theodectes Philoctetese, kit a kígyó megharap, vagy Carcinus Alopéjében Cercyon.» Bővebben szól Alopéjének tartalmáról a *scholiasta* Aristoteles idézett helyéhez való jegyzetében (Cramer, *Anecd. Par.*, vol. I, p. 343, vv. 20—27): ὁ Καρκίνος τραγικὸς ἦν. ὁ δὲ Κερκύων εἶχε συγάτερα τὴν Ἀλόπην· μαθὼν δὲ ὅτι ἐμοιχεύσῃ ἡ αὐτοῦ συγάτηρ Ἀλόπη, ἠρώτησεν αὐτὴν τίς ὁ μοιχεύσας, λέγων, εἴ μοι τοῦτον εἴποις, οὐθόλωσ ἂν λυπηῖς. εἶτα εἰπούσης τῆς Ἀλόπης τὸν αὐτὴν μοιχεύσαντα, οὐκέτι ὁ Κερκύων ὑπὸ τῆς λύπης ἔφερε ζῆν, ἀλλὰ τὸ ζῆν ἀπελέγετο.

¹¹⁷ Aristoteles szerint (*Rhet.*, p. 1400, 7 [II, 23]): ἐν τῇ Καρκίνου Μηδείᾳ οἱ μὲν κατηγοροῦσιν ὅτι τοὺς παῖδας ἀπέκτεινεν, . . . ἡμαρτε γὰρ ἡ Μηδεία περὶ τὴν ἀποστολὴν τῶν παίδων· ἡ δ' ἀπολογεῖται ὅτι οὐκ ἂν τοὺς παῖδας ἀλλὰ τὸν Ἰάσονα ἂν ἀπέκτεινεν) Carcinus Medeájában Medeát azzal vádolják, hogy megölte gyermekeit — holott ő csak abban vétkes, hogy eltaszította őket magától — mire Medea azzal védi magát, hogy ha már ölni akart volna, akkor Iasont, de nem gyermekeit ölte volna meg.

¹¹⁸ *Harpocratio*, Καρκίνος, . . . περὶ δὲ τοῦ τῆς τραγωδίας ποιητοῦ τοῦ Ξενοκλέους υἱοῦ, Λυσίας ἐν τῷ πρὸς Μνησίμαχόν φησι.

¹¹⁹ *Athenaeus* szerint (p. 351, F [VIII, 45]): ἄσαντος δὲ τίνος ἤρετο [t. i. ὁ Στρατονίκος] τίνος τὸ μέλος. εἰπόντος δ' ὅτι Καρκίνου, πολὺ γε μᾶλλον, ἔφη, ἢ ἀνθρώπου) Stratoniceus, énekelvén valaki, kérdezte, ki énekel, s mikor azt felelték, hogy Carcinus, megjegyzé, hogy inkább hihető, mint hogy ember énekel.

¹²⁰ *Aristoteles* szerint (*Poetica*, 16: εἶδη δὲ ἀναγνωρίσεως, πρώτη μὲν

meg testvérének Atreusnak házában. Drámái azonban gyakran színre kerülhettek még a későbbi időkben is, mert eltekintve Aristoteles többszörös hivatkozásaitól, még a Kr. e. harmadik század elejére eső Menander új attikai comœdia-író is gúnyolja azokat a bennük gyakran előforduló talányok miatt.¹²¹

Az *ifjabb Xenocles* talán az ifjabb Carcinus fia volt;¹²² tragœdia-író voltán kívül egyebet róla nem tudunk.

Isocrates iskolája.

Isocrates iskolájából, eltekintve az Aeschylus családjához tartozó de Isocrates retorikai irányát követő ifjabb Astydamastól, két tragœdia-író válik ki, u. m. Aphareus és Theodectes.

Aphareus, Hippias rhetor és Plathane három fia közül a legfiatalabbik, Isocratesnek, ki öreg korában Plathanét nőül vevé, mostoha s egyszersmind fogadott fia, és tanítványa volt.¹²³ Mint szónok főleg a 400—397-iki években

ἡ ἀτεχνολάτῃ καὶ ἡ πλείστη χρῶνται δι' ἀπορίαν, ἢ διὰ σημείων. τούτων δὲ τὰ μὲν σύμφορα, ὅσον . . . ἀστέρας οἴους ἐν τῷ Θυέστῃ Καρκίνος, τὰ δὲ ἐπικτήτα) a fölismerés egyik, és legkevésbé művésziessé fajja, melyet igen gyakran fölhasználnak (a költők) kényszerűségből, a jelek által való fölismerés; ezek részint születési tulajdonok, mint pl. a csillagjelek, melyeket Carcinus használ föl Thyestesében, részint szerzett tulajdonságok.

¹²¹ Photius, Καρκίνου ποιήματα. Μένανδρος Ψευδορακλεῖ· αἰνιγματώδη. Suidas, Καρκίνου ποιήματα. Μένανδρος Ψευδορακλεῖ. ἀντὶ τοῦ αἰνιγματώδη.

¹²² L. Aristophanes scholiastáját a Békák 86-ik sorához a 87-ik jegyzetben.

¹²³ Dionysius Halicarnasseus, De oratoribus antiquis commentarii; De Isocrate iudicium, 18: Ἀφαρεὺς, ὁ πρόγονός (mostohája) τε καὶ εἰσποίητος (fogadott fia) Ἰσοκράτει γενόμενος, ἐν τῷ πρὸς Μεγακλείδην περὶ τῆς ἀντιδόσεως λόγῳ διορίζεται. Flutarchus, Moralia, p. 838; X oratt.

(95-ik olymposban) szerepelt, egyidejűleg Platóval a híres bölcsésszel.¹²⁴ Csak egy pár beszédjét említik,¹²⁵ s azt, hogy 351-ben (ol. 107, 2-ben) a beteg Isocratest sikeresen védelmezte egy bizonyos Megaclidessel szemben,¹²⁶ ki mostoha atyját antidosisra¹²⁷ hívta föl. Mint tragœdia-író 369-től (ol. 102, 4-től) 342-ig (ol. 109, 3-ig) szerepelt; a Nagy Dionysiakon hatszor vett részt és kétszer győzött egy Dionysius nevű színész közreműködésével, valamint más két alkalommal a Lenæákon.¹²⁸ Plutarchus harminczhét tragœdiáját

vitæ; Isocrates, 16: ἐγένετο δ' αὐτῷ καὶ παῖς Ἀφαρεὺς πρεσβύτης ὄντι ἐκ Πλατῶνους τῆς Ἰππίου τοῦ ῥήτορος ποιητός (fogadott fia), τῶν δὲ τῆς γυναικὸς τριῶν παίδων ὁ νεώτατος; és Moralia, p. 839; X. oratt. vitæ; Isocrates, 41: Πλατῶν τὴν Ἰππίου τοῦ ῥήτορος γυναῖκα, ἡγάγετο (t. i. Isocrates), τρεῖς παῖδας ἔχουσιν, ὧν τὸν Ἀφαρέα, ὡς προεῖρηται, ἐποίησατο (fiának fogadta). *Suidas*: Ἀφαρεὺς, Ἀθηναῖος, ῥήτωρ, υἱὸς τοῦ σοφιστοῦ Ἰππίου καὶ Πλατῶνους, πρόγονος (mostoha fia) δὲ Ἰσοκράτους τοῦ ῥήτορος, ἀκμάσας κατὰ τὴν ἐνενηχοστὴν πέμπτῃν Ὀλυμπιάδα, ὅτε καὶ Πλάτων ὁ φιλόσοφος.

¹²⁴ L. *Suidas* az előbbi jegyzetben.

¹²⁵ *Plutarchus* Moralia, p. 838; X oratt. vitæ; Isocrates, 23: συνέγραψε δ' αὐτοῦ καὶ ὁ παῖς Ἀφαρεὺς λόγους. L. még *Plutarchus* a 128-ik jegyzetben.

¹²⁶ *Plutarchus*, Moralia, p. 839; X oratt. vitæ; Isocrates 43: δύο δ' ἐν ἅπαντι τῷ βίῳ συνέστησαν αὐτῷ (t. i. Ἰσοκράτει) ἀγῶνες· πρότερος μὲν εἰς ἀντιδόσιν προκαλευσαμένου αὐτὸν Μεγακλείδου, πρὸς ὃν οὐκ ἀπήντησε διὰ νόσον, τὸν δὲ υἱὸν πέμψας Ἀφαρέα ἐνίκησε. *Dionysius Halicarnasseus*, De oratoribus antiquis commentarii, De Dinarcho iudicium, 13: ὁ μὲν λέγων (t. i. a Megaclides elleni περὶ ἀντιδόσεως című beszéd elmondója) ἐστὶν Ἀφαρεὺς. L. még. *Dion. Hal.* a 123-ik jegyzetben.

¹²⁷ Az antidosis a birtoknak cserére való ajánlása. Ha t. i. az, a ki állami szolgálatok (λειτουργία) teljesítésére szólíttatott fel, szegényebbnek tartotta magát más valakinél, a kire nem róttak hasonló kötelességet, akkor jogában állott birtok-cserét ajánlani fel a gazdagbbrnak, melyet ez vagy elfogadott, vagy elvállalta a liturgiát.

¹²⁸ *Plutarchus*, Moralia, p. 839; X oratt. vitæ; Isocrates 46—47: ὁ δ' Ἀφαρεὺς συνέγραψε μὲν λόγους, οὐ πολλοὺς δὲ . . . ἐποίησε δὲ καὶ τραγωδίας περὶ ἑπτὰ καὶ τριάκοντα, ὧν ἀντιλέγονται (kétséges) δύο. ἀρξάμενος δ'

említi, melyek közül kettőt kétségesnek mond,¹²⁹ de mind-ezekből nem maradt se czím, se töredék, a mint hogy általában véve költészetének mivolta ismeretlen, s csak az vehető bizonyosra, hogy drámáiban túlnyomó volt a rhetorika. Aphareust és fiait a Cynosargesen temették el, Isocratesnek és családjának temetkezési helyén.¹³⁰

Jelentékeny tragœdia-író volt Isocrates másik tanítványa, a Phaselisből való hírneves rhetor *Theodectes*,¹³¹ Aristander fia.¹³² Isocratesen kívül Plato és Aristoteles is mesterei

ἀπὸ Λυσιστράτου (t. i. ἄρχοντος = ol. 102, 4 = Kr. e. 369) διδάσκειν, ἀρχὴ Σωσιγένοῦς (t. i. ἄρχοντος = ol. 109, 3 = Kr. e. 342), ἐν ἔτεσιν εἰκοσιοκτῶ διδασκαλίας ἀστικὰς κατήχεν ἔξ, καὶ δις ἐνίκησε διὰ Διονυσίου καθεῖς, καὶ δι' ἐτέρων (más színészek közreműködésével) ἐτέρως δύο Ἀθηναίως. A városi vagy Nagy Dionysiaikon való két győzelmére nézve l. még *Corp. inscr. att.* a 49-ik jegyzetben.

¹²⁹ L. *Plutarchus* az előbbi jegyzetben.

¹³⁰ *Plutarchus*, *Moralia*, p. 838; X oratt. vitæ; Isocrates, 24: ἐτάφη δὲ (t. i. ὁ Ἰσοκράτης) μετὰ τῆς συγγενείας (rokonságával együtt), πλησίον Κυνοσάργους (Heraclesnek szentelt, emelkedésen fekvő testgyakorló hely, Athenæ északkeleti oldalán) . . . αὐτὸς τε (t. i. ὁ Ἰσοκράτης), . . . καὶ ὁ ποιητὸς (fogadott) υἱὸς Ἀφαρέως, . . . καὶ οἱ υἱοὶ αὐτοῦ τοῦ ποιηθέντος αὐτῷ παιδὸς Ἀφαρέως (Isocratesnek Aphareus fogadott fiától való unokái).

¹³¹ *Maercker*: De *Theodectis Phaselitæ vita et scriptis commentatio prima*, 1835. *Egger*: *Conjectures sur une tragédie perdue de Théodecte*, 1881. Nem kapható: *Nitzsch*: De *Ione Chio et Theodecte Phaselita*, 1828.

¹³² *Plutarchus*, *Moralia* p. 837; X oratt. vitæ; Isocrates 10: ἐμαθήτευσεν δ' αὐτῷ (t. i. τῷ Ἰσοκράτει) καὶ . . . Θεοδέκτης ὁ Φασηλίτης, ὁ τὰς τραγωδίας ὕστερον γράψας, οὗ ἐστὶ τὸ μνημα ἐπὶ τὴν Κουαῖτιν (a paszuly-piacz felé) πορευομένοις κατὰ τὴν ἱερὰν ὁδὸν τὴν ἐπ' Ἐλευσίνα, τὰ νῦν κατεργεῖται (le van rontva). *Stephanus Byzantinus*, *Ethnica*, Φασηλῖς, πόλις Παμφυλίας (Kisázsia délnyugoti oldalán) . . . Θεοδέκτης δ' ἦν γένος Φασηλίτης, υἱὸς Ἀριστάνδρου, κάλλιε διαφέρων, ὃς ἐποίησε τραγωδίας ν' (50) καὶ ῥητορικὰς τέχνας καὶ λόγους ῥητορικοὺς . . . Ἀπέθανε Ἀθήνῃσι καὶ ἐπιγέγραπται αὐτῷ ἐλεγεῖον τὸδε: "Ἦδε χθὼν κόλποισι Φασηλίτην Θεοδέκτην | κρύπτει, ὃν ἠϋξή-

voltak¹³³ ezen rendkívüli emlékező tehetséggel megáldott férfinak, ki a régiek tanúsága szerint bármennyi verset egyszeri hallásra el tudott mondani.¹³⁴ Nagy tehetségével kiváló testi szépség párosult, melyet épen úgy bámult Aristoteles, mint Socrates az Alcibiadesét.¹³⁵ Benső barátság fűzte őt Nagy Sándorhoz, kivel Aristoteles útján ismerkedett meg, s a ki azzal fejezte ki elhalt barátja iránt való kegyeletét, hogy 333-ban (ol. 111, 4-ben) Phaselisben való tartózkodása alkalmával megkoszorúzta emlékszobrát, melyet a phaselisbeliek a város piacznán emeltek kiváló földjüknek.¹³⁶ Tehát 333-ban

σαν Μούσαι 'Ολυμπιάδες' | αὐτὰρ ἐπὶ χθόν' ἐὼν ἱεραῖς τρισὶ καὶ δέχ' ἀμίλλαις | ὀκτὼ ἀγηράντους ἀμφεθέμην στεφάνους. L. még *Suidas* a következő jegyzetben.

¹³³ *Suidas*: Θεοδέκτης, 'Αριστάνδρου. Φασηλίτης ἐκ Λυκίας, ῥήτωρ, τραπείς δὲ ἐπὶ τραγωδίας, μαθητὴς Πλάτωνος καὶ 'Ισοκράτους καὶ 'Αριστοτέλους. οὗτος καὶ ὁ 'Ερυθραῖος Ναυκράτης καὶ 'Ισοκράτης ὁ ῥήτωρ ὁ 'Απολλωνιάτης καὶ Θεόπομπος ἐπὶ τῆς ρζ' (ol. 107, 1 = Kr. e. 352; a szövegben hibásan áll ργ', az az ol. 103, 1 = Kr. e. 368) 'Ολυμπιάδος εἶπον ἐπιτάφιον ἐπὶ Μουσῶν, 'Αρτεμίσιας τῆς γυναικὸς αὐτοῦ προτρεψαμένης. καὶ ἐνίκησε μάλιστα εὐδοκιμήσας ἐν ᾗ εἶπε τραγωδία. ἄλλοι δὲ φασὶ Θεόπομπον ἔχειν τὰ προτεῖα. ὁράματα δὲ ἐδίδαξε ν' (50). τελευτᾷ δὲ ἐν 'Αθήναις ἐτῶν α' καὶ μ' (41). ἔτι τοῦ πατρὸς αὐτοῦ περιόντος. ἔγραψε δὲ καὶ τέχνην ῥητορικὴν ἐν μέτρῳ (versben), καὶ ἄλλα τινὰ καταλογάσθην (prózában).

¹³⁴ *Cicero*. *Tusc. disp.* I, 24, 59: Non quaero, quanta memoria Simonides fuisse dicatur, quanta Theodectes. *Quintilianus*, *Inst. orat.*, XI, 2, 51: Quin semel auditos quamlibet multos versus protinus dicitur reddidisse Theodectes. *Aelianus*, *De nat. anim.*, VI, 10: δεῖται γε τέχνης τῆς ἐς τὴν μνήμην οὐ Σιμωνίδου, οὐχ 'Ιππίου, οὐ Θεοδέκτου, οὐκ ἄλλου τινὸς τῶν ἐς τὸδε τὸ ἐπάγγελμα (szakban) καὶ τήνδε τὴν σοφίαν κεκηρυγμένων (hiresek). L. még *Pollux*, VI, 108, és *Eustathius* ad *Dionys. Perieg.* 855.

¹³⁵ *Athenaeus*, p. 566, E (XIII, 20): Σωκράτης δ' ὁ φιλόσοφος ὁ τῶν πάντων καταφρονῶν τοῦ 'Αλκιβιάδου κάλλους οὐχ ἡττων ἐστίν; ὥς καὶ ὁ σεμνότατος (annyira komoly) 'Αριστοτέλης τοῦ Φασηλίτου μαθητοῦ (t. i. τοῦ Θεοδέκτου). L. még *Stephanus Byzantinus* a 132-ik jegyzetben.

¹³⁶ *Plutarchus*, *Vitæ*, p. 674, A (Alexander, 17, 4): πλείονας ἡμέ-

már nem élt. De Athenæben halt meg¹³⁷ még atyja életében, negyvenegy éves korában,¹³⁸ s valamint szülőföldén Phaselis lakói, úgy az athenæiek is az Eleusisba vezető szent úton feliratos siremlékkal tisztelték meg,¹³⁹ mely Plutarchus idejében a Kr. u. első században már le volt rombolva,¹⁴⁰ s a melyről a következő században még Pausanias is megemlékezett.¹⁴¹ Hasonnevű fia szintén rhetorikával foglalkodott,¹⁴² és Sibyrtius nevű szolgájáról és felolvasójáról azt a kétes hirt olvassuk, hogy mint szolga ő volt az első, ki rhetorikát írt és tanított.¹⁴³

Szerepléséből azt az érdekes dolgot kell fölemlítenünk, hogy azon ünnepélyen, melyet Artemisia 352-ben (ol. 107, 1-ben) a férjének Mausolusnak Caria királyának emlékére emelt hires Mausoleum felavatásakor rendezett, a Mausolust dicsőítő szónoki versenyen a négy szónok, Theodectes, Theopompus, Isocrates (a híres Isocrates hasonnevű tanítványa) és Naucrates között Theopompus győzött szónoklatával, míg Theodectes egy Mausolus című drámával nyerte el a dí-

ρας ἐν τῇ πόλει (t. i. Φασηλίδι) διέτριψεν (t. i. ὁ Ἀλέξανδρος) ἐν αἷς καὶ Θεοδέκτου τεθνηκότος [ἦν δὲ Φασηλίτης] ἰδὼν εἰκόνα ἀνακειμένην ἐν ἀγορᾷ μετὰ δεῖπνον ἐπεχώμασε μεθύων (ittasan csatangolva) καὶ τῶν στεφάνων ἐπέβριψε πολλοὺς, οὐκ ἄχαριν ἐν παιδιᾷ (tréfában) τιμὴν ἀποδιδούς τῇ γενομένη δι' Ἀριστοτέλην καὶ φιλοσοφίαν ὁμιλίᾳ πρὸς τὸν ἄνδρα.

¹³⁷ L. *Stephanus Byzantinust* a 132-ik jegyzetben.

¹³⁸ L. *Suidast* a 133-ik jegyzetben.

¹³⁹ L. *Plutarchust* és *Stephanus Byzantinust* a 132-ik jegyzetben.

¹⁴⁰ L. *Plutarchust* a 132-ik jegyzetben.

¹⁴¹ *Pausanias*, p. 90 (I, 37, 4): διαβάσι δὲ τὸν Κηφισὸν βωμός ἐστιν ἀρχαῖος Μελιχίου Διός . . . τάφος δὲ ἔστι μὲν αὐτόσι Θεοδέκτου τοῦ Φασηλίτου.

¹⁴² *Suidas*, Θεοδέκτης, Φασηλίτης, ῥήτωρ, υἱὸς τοῦ προτέρου.

¹⁴³ *Suidas*, Σιβύρτιος, Θεοδέκτου τοῦ Φασηλίτου ἀναγνώστης καὶ οἰκέτης, ὃς ἐρῃσώτερος οἰκετῶν πρῶτος. ἔγραψε Τέχνας Ῥητορικάς.

jat,¹⁴⁴ melynektartalma valószínűleg egy Mausolus elleni összeesküvés, annak felfedezése és az összeesküdtek megbüntetése volt.¹⁴⁵

Az adatok szerint ötven tragœdiát, illetőleg ötven drámát írt, tizenháromszor lépett föl és nyolczszor győzött, hétszer a Nagy Dionysziákon, egyszer a Lenæákon¹⁴⁶; de a két első adat össze nem egyeztethető, mert tizenhárom föllépésére csupa tetralogikus előadás mellett is ötvenkét

¹⁴⁴ *Gellius Noct. Att.*, X, 18, 6: Ad eas laudes (sc. Mausoli) de-certandas venisse dicuntur viri nobiles ingenio atque lingua præstabilis, Theopompus, Theodectes, Naucrates. Sunt etiam qui Isocratem ipsum cum iis certavisse memoriæ mandaverint: sed eo certamine vicisse Theopompum indicatum est. Is fuit Isocratis discipulus. Exstat nunc quoque Theodecti tragœdia, quæ inscribitur Mausolus, in qua eum magis quam in prosa placuisse (az az hogy Mausolust dicsőítő beszédével elesett, de Mausolus czímű tragœdiájával győzött) Hyginus in Exemplis refert. *Suidas*, 'Ισοκράτης, Ἀμύκλα τοῦ φιλοσόφου (Amyclas fia) . . . ὁ ῥήτωρ, μαθητὴς καὶ διάδοχος (utóda) τοῦ μεγάλου Ἰσοκράτους, . . . οὗτος δὲ ὁ Ἰσοκράτης καὶ Θεοδέκτη τῷ ῥήτορι καὶ τραγωδιοποιῷ καὶ Θεοπόμπῳ τῷ Χίῳ ἅμα τῷ Ἐρυθραίῳ Ναυκράτῃ διεγωνίσατο περὶ λόγων εἰς τὸν ἐπιτάφιον (halotti ünnepélyére) Μουσώλου τοῦ βασιλέως Ἀλικαρνασσοῦ. L. még *Suidast* a 133-ik jegyzetben, kinek ide vonatkozó szavai Gellius szövege szerint értelmezendők. — Helytelen *Plutarchus* azon állítása (*Moralia*, p. 838; X oratt. vitæ; Isocrates 20: ἡγωνίσατο δὲ καὶ τὸν ἐπὶ Μουσώλῳ τεθέντα ὑπ' Ἀρτεμισίας ἀγῶνα), hogy a Mausolus dicsőítésére rendezett szónoki versenyben a híres Isocrates is részt vett; ugyanezen helytelen adatról emlékszik meg *Gellius* is.

¹⁴⁵ Theodectes Mausolus czímű művét majd tragœdiának, majd drámai alakba öntött dicsőítő beszédnek tartják a tudósok, mint pl. *Ribbeck* (Ueber einige historische Dramen der Griechen) és *Wagner* (Das historische Drama der Griechen); legvalószínűbb azonban *Egger* nézete (Conj. sur une trag. perdue de Théodecte), ki a Mausolusra vonatkozó, és cikkében ismertetett feliratokból, melyek mind Mausolus elleni összeesküvésekről szólanak, azt következteti, hogy Theodectes tragœdiája is a feliratokéval hasonló tárgyú volt.

¹⁴⁶ L. *Stephanus Byzantinust* a 132-ik jegyzetben, és *Suidast* a

dráma jut. Ha tehát a föllépések számáról való adat helyes, akkor talán leghelyesebben cselekszünk, ha azt Athenæben való működésére vonatkoztatjuk, és tizenhárom tetralogiát veszünk fel ötvenkét drámával, eltekintve a Mausolus című drámával való versenytől. Drámáiból tizenhárom dráma-czím, tizet biztosat (Aias, Alcmaeon, Helena, Lynceus, Mausolus, Oedipus, Orestes, Philoctetes, Thyestes, Tydeus), és tizenkilencz töredéket ismerünk.¹⁴⁷

Drámáinak tárgyait kiválóan rhetorikai szempontból választotta meg. Nagy szenvedésről és szenvedélyről szóló mythusokat dolgozott fel, melyekben rhetorikája az ellenfelek beszédharczában, s a mint Stobæus számos idézete mutatja, sententiákban tündökölt. Dicséretére válik, hogy a mondák feldolgozásában új fordulatokra törekedett, mint az ifjabb Carcinus; így pl. Philoctetesében a hős csak hosszú túrás után fakadt fájdalmas panaszra.¹⁴⁸ Szerette a talányosságot,¹⁴⁹ a mint hogy általában véve a lakomát és társaságot

133-ikban. Ötven tragœdiáról Steph. Byz. szól, ötven drámáról Suidas. A Nagy Dionysziákon és a Lenæákon való győzelmeire nézve l. *Corp. inscr. att.*, a 49-ik jegyzetben.

¹⁴⁷ Αἴας, Ἀλκμαίων, Ἑλένη, Λυγκεύς, Μάσσωλος, Οἰδίπους, Ὀρέστης, Φιλοκτήτης, Θυέστης, Τυδεύς; Βελλεροφόντης, Μένων vagy Ἀχιλλεύς, Θησεύς. A drámák czímeire, tartalmára és a töredékekre nézve l. *Bode*, *Gesch. der hellen. Dichtkunst*, III, 1, pp. 561—562; *Welcker*, *Griech. Trag.*, pp. 1072—1082; *Kayser*, *Hist. crit. trag. græc.*, pp. 112—118; *Wagner*, *Trag. fragm.*, pp. 115—121; *Nauck*, *Trag. fragm.*, pp. 622—627.

¹⁴⁸ L. *Aristotelest* a 116-ik jegyzetben és hozzá a *scholiastát*. Cramer, *Anecd. Par.*, vol. I, p. 243, vv. 15—20: Θεοδέκτης τραγικός ἦν, καὶ παράγει τὴν χεῖρα δεδηγμένον τὸν Φιλοκτῆτην ὑπὸ ὄψεως, καὶ μέχρι μὲν πολλοῦ (sokáig) ἀντέτεινε πρὸς τὰς λύπας καὶ τοὺς πόνους (tűrte a nagy fájdalmat), ὕστερον δὲ ἡττήθη καὶ ἐβόα, κόψατε τὴν ἐμὴν χεῖρα. οὗτος οὖν οὐ ῥηθῆσεται μαλακὸς, διότι ἡττήθη ὑπὸ τῶν λυπῶν. μεγάλαι γὰρ ἦσαν αὐταὶ ἀλλὰ συγγνωμονικόν ἐστι (megbocsátó).

¹⁴⁹ *Athenaeus* azt mondja, hogy Euripides Theseusban, és Aga-

felvidító talányok megfejtésének és ügyes feladásának mestere volt.¹⁵⁰ Aristoteles nagyra becsülte, nemcsak mint szónokot hanem mint tragikust is; azért hivatkozik oly gyakran drámáira, szám szerint hétre, a Poetikában, Rhetorikában. Politikában, és Ethica Nicomacheában. Szónoklattana egész a középkor végeig első rangú tankönyv volt, s úgy látszik, hogy a keresztény egyházi írók különösebben foglalkodtak nevével, mint azt a Symeon Logotheta Chronicumjában olvasható anachronistikus koholmány mutatja. Symeon szerint t. i. Ptolemæus Lagi, Aegyptom királya, Demetrius Phalereussal a szent könyvekről beszélve, azt kérde ez utóbbitól, hogy miért nem szól azokról senki se, ha oly rendkívüliek, mire Demetrius azt felelé, hogy már említésük is veszéllyel jár, mert a mikor Theodectes egyik drámájában azokra hivatkozott, megvakult, s csak akkor nyerte vissza szeme világát, mikor tettét megbánva az istennel kibékült.¹⁵¹

thon Telephusban egy olvasni nem tudót léptettek föl, ki a Theseus szó betűit alakjuk szerint jelezte, s azután megjegyzi (p. 454, E [X, 80]: καὶ Θεοδέκτης δ' ὁ Φασηλίτης ἄρχειν (míveletlen) τινὰ ἀγράμματον παράγει, καὶ τοῦτον τὸ τοῦ Θησέως ὄνομα διασημαίνοντα), hogy Theodectes is hasonlóan tett egyik drámájában.

¹⁵⁰ *Athenaeus*, p. 451, E [X, 75]: Θεοδέκτην δὲ τὸν Φασηλίτην φησὶν Ἑρμῖππος (peripatetikus bölcész a Kr. e. harmadik században) ἐν τοῖς περὶ τῶν Ἰσοκράτους μαθητῶν (Isocrates tanítványairól szóló munkájában) ἰκανώτατον γεγονέναι ἀνευρεῖν τὸν προβληθέντα γρίφον (talányt) καὶ αὐτὸν προβαλεῖν ἐτέροις ἐπιδεδίωκας. L. még *Pollux*, VI, 108.

¹⁵¹ *Cramer*, *Anecd. Par.*, vol. I, p. 14: παρόντος δὲ Μενεδήμου φιλοσόφου καὶ Δημητρίου τοῦ Φαληρέως (rhetor és Cassander alatt Athenæ helytartója a Kr. e. 3-ik században), ἡρώτα ὁ βασιλεὺς (Πτολεμαῖος) ὅτι τοιοῦτων ὄντων τῶν θειῶν λόγων, πῶς οὐδεὶς ἱστορικῶν ἢ ποιητῶν ἐμνήσθη αὐτῶν καὶ ἀπεκρίθη Δημήτριος, ὅτι οὐδεὶς ποτε ἐτόλμησε ταῦτων ἀφασθαι. διὸ . . . καὶ Θεόδεκτον τὸν τῶν τραγωδιῶν ποιητὴν ἐν ἐνὶ δράματι μνησθέντα τῶν ἱερῶν τούτων βιβλίων, τυφλωθέντα· ἑκατέρους δὲ (Symeon szerint t. i., mint az általunk nem idézett részben mondja, ugyanaz esett meg Theopompussal is, a mi Theodectessel) ἀποσχομένους τοῦ

HARMADIK FEJEZET.

A többi tragikusok.

Az eddig említett költőkön kívül még egy egész sereg ötödik és negyedik századbeli tragoedia-íróról van részint csak egy pár szóból álló részint valamivel kimerítőbb tudomásunk, kiket, mivel működésükben nem nyilvánulnak bizonyos irányok, az áttekinthetőség kedvéért betürendben fogunk tárgyalni. Ötödik és negyedik századbeliekre való osztásuk csak nagyjából értendő, a szerint, a mint többen közülük a két század határán élvén, majd az egyikbe majd a másikba esik működésük súlypontja.

Ötödik századbeliek.

Nagy részük termékeny, de igen gyöngé tehetség. Különösen a század vége felé rendkívül felszaporodnak az efféle költőcskék, kikről azt mondja Aristophanes, hogy képesek tízezer tragoediánál is többet megírni csecsemő voltukra, s hogy csacskábbak Euripidesnél egy határral.¹

Acestort Cratinus, Eupolis, Aristophanes, Callias, Metagenes és Theopompus comoedia-írók gúnyolódásaiból ismerjük. Idegen származása miatt a Sacæ nevű thrák vagy scythia

τολμήματος, καὶ τὸ θεῖον ἐξευμενισαμένους ὕγιαις γενέσθαι. Ugyanezt l. még majdnem szószerint az 'Εκλογαὶ περὶ ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας-ban (Cramer, Anecd. Par., vol. I, pp. 272—273).

¹ *Aristophanes*, Ran., vv. 89—91: οὐχουν ἕτερ' ἔστ' ἐνταῦθα (t. i. Athenæben) μειρακύλλια τραγωδίας ποιοῦντα πλεῖν ἢ μυρίας, Εὐριπίδου πλεῖν ἢ σταδίῳ λαλίστερα.

népről Sacasnak nevezték;² Metagenes és Theopompus meg mysiaiinak mondták,³ és ez utóbbi atyját Tisamenust is Sacasnak gúnyolta.⁴ Ugy látszik, élősdí természetű volt és iszákos. Eupolis Hizelgők című darabjának egyik töredéké-

² *Aristophanes* Madarainak 30—32-ik soraiban (ἤμεις γάρ, ὦνδρες οἱ παρόντες ἐν λόγῳ, νόσον νοσοῦμεν τὴν ἐναντίαν Σάκκ᾽ ὃ μὲν γὰρ ὢν οὐκ ἄστος ἐσβιάζεται) a Pisthetæruszal együtt Athenæből kivándorolni készülő Euelpides azt mondja a néző közönségnek, hogy ő és társa épen az ellenkező bajban szenvednek, mint Sacas, mert ez mint idegen tolakodott be a városba (Athenæbe), míg ők mint nemes származásnak és senkitől se üldözve készülnek távozni egy nagy és boldog városból. A *scholiasta* *Aristophanes* Madarainak 31-ik sorához: τὴν ἐναντίαν Σάκκ᾽ οὗτός ἐστιν Ἀκέστωρ, τραγωδίας ποιητής. ἐκαλεῖτο δὲ Σάκκας, διὰ τὸ ξένος εἶναι. Σάκκας γὰρ Θρακῆς εἰσι. Θεόπομπος δὲ καὶ τὸν πατέρα αὐτοῦ Σάκκην προσηγόρευεν Τισαμενόν. ὃ δὲ αὐτός καὶ Μυσόν ἐκάλεσεν (t. i. τὸν Ἀκέστορα). εἰς δὲ τὴν ποίησιν αὐτὸν κεχλευάκασι (gúnyolták), Καλλίας μὲν ἐν Πεδήταις: «καὶ Σάκκην οἱ χοροὶ μισοῦσι.» Κρατῖνος ἐν Κλεοβούλοις: «Ἀκέστορα γὰρ ὅμως εἰκὸς λαβεῖν πληγὰς (verést érdemel), ἐὰν μὴ συστρέφῃ τὰ πράγματα» (ha rövidebbre nem fogja a cselekvényt). A *scholiasta* *Aristophanes* Darázsainak 1221-ik sorához: Ἀκέστορος: ἐπεὶ καὶ αὐτὸν τὸν Ἀκέστορα ξένον κωμωδοῦσι τὸν τραγικόν, ὃς ἐκαλεῖτο Σάκκας. Θεόπομπος Τισαμενῶ οὐ κοινῶς ξένον (romlott hely!) ἀλλὰ Μυσόν (t. i. ἐκάλεσεν): «τὸν δὲ Μύσιον Ἀκέστορ' ἀναπέπεικεν ἀχολουθεῖν ἅμα.» Καὶ Μεταγένης Φιλοθύτῃ ὁμοίως: «Ῥο πολῖται δεινὰ πάσχω' τίς πολίτης δ' ἐστὶ νῦν πλὴν ἄρ' ἢ Σάκκας ὁ Μυσός.» *Hesychius* Σάκκας kezdetű czikkében idézi a forrás megnevezése nélkül *Aristoph.* Av. 30—31-ik sorait, s azután megjegyzi: οὕτω δὲ προσαγορεύει διὰ τὸ ξένος εἶναι· οἱ γὰρ Σάκκας (= Σάκκας) Θρακῆς. *Photius*: Σάκκας: ἐπεκαλεῖτο ὁ τραγωδοποιὸς Ἀκέστωρ, ὡς ξένος καὶ βάρβαρος· οἱ γὰρ Σάκκας Σκυθικὸν γένος. *Suidas*: Σάκκας, ὄνομα κύριον (tulajdonnév). τραγωδίας ποιητής. Καὶ Σάκκας, ἔθνος Θρακικόν. Ἀριστοφάνης (itt idézi az Av. 31-ik sorát): ... οὕτως ἐκαλεῖτο ὁ Ἀκέστωρ διὰ τὸ ξένος εἶναι. ὃ αὐτὸς Ἀριστοφάνης (idézi az Av. 32—35-ik sorait). *Suidas*: Νομάδες ... Νόσον νοσοῦμεν τὴν ἐναντίαν Σάκκ᾽ Ἀριστοφάνης (t. i. Av. 31). ὃ δὲ Σάκκας οὗτος τραγωδίας ἦν ποιητής. οὕτω ἐκαλεῖτο διὰ τὸ ξένος εἶναι. ὃ αὐτὸς Ἀριστοφάνης (idézi az Av. 32—35-ik sorait).

³ L. a *scholiasta* két helyét az előbbi jegyzetben.

⁴ L. *scholiasta* ad *Aristoph.* Av. 31, a 2-ik jegyzetben.

ben azt olvassuk, hogy egy lakomán fajtalan éleztet mondott, mire a szolga hurkot kötve nyakába, kidobta.⁵ Költészetében drámáinak terjedelmességét és kardalait kifogásolták.⁶

Alcestist — a név bizonyára romlott — csak Valerius Maximusnak egy helyéből ismerjük. Az illető adoma szerint Euripides egykor panaszkodott Alcestis előtt, hogy három nap alatt a legnagyobb erőmegfeszítéssel se tudott többet írni három sornál, mire Alcestis kérkedve mondá, hogy ő könnyen megír ugyanannyi idő alatt százat is; de a különbség az, felelt Euripides, hogy a te verseid csak három napra, az enyéim örök időkre szólnak.⁷

A tegeai születésű *Aristarchus* Euripides kortársa volt, száz éven felül élt,⁸ s valószínűleg 455-ben (ol. 81, 4-ben)

⁵ *Aristophanes* a *Darászok* 1219—1221-ik soraiban (οἱ δὲ συμ-
πῶται εἶσιν Θέωρος, Αἰσχίνης, Φανός, Κλέων, Ξένος τις ἕτερος πρὸς κεφαλῆς
'Αέστορος) egy idogáló társaság tagjai között fölemlíti Acestort is, és
még egy más idegent, ki Acestor háta mögött foglalt helyet. *Athe-
naeus*, 236, E (V, 30): οἱ δ' ἀρχαῖοι ποιηταὶ τοὺς παρασίτους κόλακας
(hizelgőknek) ἐκάλουν, ἀφ' ὧν καὶ Εὐπολὶς τῷ ὀράματι τὴν ἐπιγραφὴν ἐποι-
ήσατο (egyik darabjának a *Hizelgők* címét adta) τὸν χορὸν τῶν κολά-
κων ποιήσας τάδε λέγοντα: . . . «εἴτ' ἐπὶ δεῖπνον ἐρχόμεσθ' ἄλλουδὲ ἄλλος
ἡμῶν . . . οἷδα δ' 'Αέστορ' αὐτὸ τὸν στιγματίαν παθόντα (meggyalázták
Acestort)· σκῶμα γὰρ εἴπ' ἀσελγές, εἴτ' αὐτὸν ὁ παῖς (a szolga) εὐράζει
ἐξαγαγὼν ἔχοντα κλοῖον (nyakbilineccsel) παρέδωκεν Οἴνει.»

⁶ *L. Cratinus* és *Callias* szavait a scholiasta *Aristoph.* Av. 31-ik sorához való megjegyzéseiben, a 2-ik jegyzetben.

⁷ *Valerius Maximus*, III, 7, externa 1: Itaque etiam quod Alcestidi, tragico poetæ, respondit (t. i. Euripides), probabile. Apud quem cum quereretur, quod eo triduo non ultra tres versus maximo impenso labore deducere potuisset, atque is se centum perfacile scripsisse gloriaretur: Sed hoc, inquit, interest, quod tui in triduum tantummodo, mei vero in omne tempus sufficient.

⁸ *Suidas*: Ἀρίσταρχος. Τεγεατῆς, ὁ τῶν τραγωδιῶν ποιητής, νοσεῖ
τινα νόσον· καὶ ἰᾶται αὐτὸν ὁ Ἀσκληπιός, καὶ προστάσσει χαριστήρια τῆς
ὑγείας. ὁ δὲ ποιητής τὸ ὄραμα ὁμώνυμόν (hasonló című drámát) οἱ

lépett föl először,⁹ de csak kétszer győzött.¹⁰ Hetven tragœdiájából¹¹ csak három czímet (Achilles, Asclepius, Tantalus), és hat töredéket ismerünk.¹² Az Asclepius című drámát a Suidas által említett adoma szerint az isten kívánságára és tiszteletére írta, ki őt egy betegségből kigyógyította.¹³ Ugyancsak Suidas mondja róla, hogy ő volt az első, ki a drámáknak «jelenlegi» terjedelmét kiszabta.¹⁴ Ezen homályos szavak értelmét legvalószínűbben Welcker¹⁵ magyarázza, oly módon, hogy Aristarchus felbontotta a trilogiai szerkezetet, s így Sophoclessel együtt neki volt legtöbb érdeme a fontos újítás keresztülvitelében. Az alexandriai korszakban Aristarchus meglehetősen hírnévnek örvendhetett, mert csak így magyarázható azon körülmény, hogy a rómaiak a másodrangú görög tragikusok közül egyedül őt részesítették nagyobb figyelemben, nevezetesen Ennius, ki Achillesét¹⁶ s még néhány más darabját lefordította,¹⁷ meg Plau-

νέμει . . . Οὔτος ὁ Ἀρίσταρχος σύγχρονος ἦν Εὐριπίδῃ· ὃς πρῶτος εἰς τὸ νῦν αὐτῶν μῆκος τὰ δράματα κατέστησεν. καὶ ἐδίδαξε μὲν τραγωδίας ἐβδομήκοντα, ἐνίκησε δὲ δύο, βίους ὑπὲρ ἑτη ρ' (száz éven felül).

⁹ Eusebius, Chronicon, II, (p. 105, ed. Schoene) a 81, 4-ik olympiasnál (= Kr. e. 453) megjegyzi: Aristarchus tragœdiographus agnoscitur.

¹⁰ L. Suidast a 8-ik jegyzetben.

¹¹ L. Suidast a 8-ik jegyzetben.

¹² Ἀσκληπιός, Ἀχιλλεύς, Τάνταλος. A drámák címzeire és a fragmentumokra nézve l. Wagner Trag. fragm., pp. 18—20; Nauck, Trag. fragm., pp. 564—565.

¹³ L. Suidast a 8-ik jegyzetben.

¹⁴ L. Suidast a 8-ik jegyzetben.

¹⁵ Griech. Trag., p. 831.

¹⁶ Festus, p. 242: «prolato ære astitit» Ennius in Achille Aristarchi.

¹⁷ Anonymus de tragœdia (Rhein. Mus., 28 [1873], Usener «Vergessenenes» című közleményeiben, p. 419): Tragœdias autem Ennius fere omnes ex Græcis transtulit, plurimas ex Euripideis, non nullas Aristarchiis.

tus,¹⁸ ki a Pœnulus prologusában az Achilles egyik helyét idézi.

Egy bizonyos *Callistratus* 419-ben (ol. 90, 2-ben) Amphion és Ixion című drámákkal versenyzett.¹⁹

Cleophont Suidas²⁰ athenæi származásúnak mondja, és tíz tragœdiát (Achilles, Actæon, Amphiaraus, Bacchans Nők, Dexamenus, Erigone, Leucippus, Pusztulás, Telephus, Thyestes) tulajdonít neki, melyek közül azonban hatot (Achilles, Actæon, Bacchans Nők, Dexamenus, Pusztulás, illetőleg Iophonról szóló cikkében Ilion pusztulása, Telephus) Iophonnál is felsorol; tehát Suidas összetéveszti Cleophont Iophonnal és tévesen az előbbinek tulajdonítja az utóbbinak hat drámáját. Töredéket nem ismerünk tragœdiáiból, hanem Aristoteles még egy Mandrobulus című művét említi, melynek nagyon kétséges a mivolta. A monda szerint Mandrobulus Samosba érkezve előbb egy arany kost, majd egy ezüsből, végül egy rézből valót áldozott fel Herának; azért olyan emberről, kinek mindinkább rosra fordult sorsa, azt mondták, hogy Mandrobulus sorsa van. Tragœdia, mint látjuk, tárgyánál fogva nem lehetett; Welcker beszédnek gyanítja,²¹ valószínűbb azonban, hogy æsopusi mese volt. Aristophanes a 406-ban (ol. 93, 3-ban) előadott Békákban bárdolatlanak

¹⁸ *Plautus*, Pœnulus, prol., vv. 1—4: Achillem Aristarchi mihi commentari lubet, inde mihi principium petam ex ea tragœdia. «sileteque et tacete atque animum advortite, audire vos iubet imperator» histricus.

¹⁹ *L, Corp. inscr. att.*, vol. II, n. 972, második columna, vv. 11—17, az *f*) függelékben.

²⁰ *Suidas*: Κλεοφῶν, Ἀθηναῖος, τραγικός. τῶν δραμάτων αὐτοῦ Ἀχταίων, Ἀμφιάραος, Ἀχιλλεύς, Βάκχαι, Δεξάμενος, Ἡριγόνη, Θυέστης, Λευκιππος, Περσίς, Τηλεφος.

²¹ *Welcker*, Griech. Trag., p. 1013. Mandrobulusra nézve l. még *Kayser*, Hist. crit. trag. græcæ, pp. 228—229, *Wagner*, Trag. fragm., p. 100.

mondja költészetét,²² míg Aristoteles köznapi jellemeit,²³ és lapos, tárgyhoz alkalmazkodni nem tudó nyelvezetét²⁴ kifogásolja.

Alig szenvedhet kétséget, hogy Cleophon a tragikus azonos Cleophonnal a demagoggal, ki Critias politikai ellenele volt,²⁵ és a Spartával való békét ellenezte, míg végre

²² *Aristophanes*, *Ran*, vv. 674—685 (Arany, 635—643): «Μύζα, jövő, dalaim gyönyöréül, szent seregébe a mi karunknak; nézd el a műértők e bölcs tömegét, mely alatt ül sok ezrivel ma, nemesebb becsvágygyal Kleophonnál, kinek is fecsegő ajakin zúgva rikácsol a thrák fecske rekedt szava (az az költészete bárdolatlan) s idegen galyon ülve kesergi az ő siralommal teli fülemile énekeit! Hogy vesszen el, fölmentve is» (t. i. a bíróság által).

²³ *Aristoteles*, *Poetica*, 2: ἐπεὶ δὲ μιμοῦνται οἱ μιμούμενοι πράττοντας, ἀνάγκη δὲ τοὺτους... εἶναι... ἥτοι βελτίονας ἢ καὶ ἡμᾶς ἢ χειρόνους... οἷον Ὅμηρος μὲν βελτίους, Κλεοφῶν δὲ ὁμοίους, Ἡγήμων δὲ ὁ Θάσιος ὁ τὰς παρωδίας ποιήσας πρῶτος... χείρους: Mivel az utánzó művész cselekvő személyeket rajzol, ezek szükségképen vagy nálunknál jobbak, vagy hozzánk hasonlók vagy alattunk állanak, így pl. Homerus nálunknál jobbakat, Cleophon hozzánk hasonlókat, a thasusi Hegemon, ki először írt parodiát, nálunknál rosszabbakat rajzol.

²⁴ Lapos nyelvezetére nézve l. *Aristoteles*, *Poetica*, 22 a 92-ik jegyzetben. *Aristoteles*, *Rhet.*, III, 7, 2: τὸ δὲ πρέπον ἔχει ἡ λέξις, ἐὰν ᾖ παθητικὴ τε καὶ ἡθικὴ καὶ τοῖς ὑποκειμένοις πράγμασιν ἀνάλογον. τὸ δ' ἀνάλογόν ἐστιν, ἐὰν μήτε περὶ εὐλόγων αὐτοκαβδάλως λέγεται μήτε περὶ εὐτελῶν σεμνῶς, μηδ' ἐπὶ τῷ εὐτελεῖ ὀνόματι ἐπὶ κόσμος; εἰ δὲ μὴ, κομωδία φαίνεται, οἷον ποιεῖ Κλεοφῶν. ὁμοίως γὰρ ἔνια ἔλεγε καὶ εἰ εἴπειεν ἂν «πρότνια συκῇ»: Megfelelő a nyelvezet, ha pathetikus vagy ethikus, és tárgyhoz illő. A megfelelőség abban áll, hogy nem szólunk sem magasztos dolgokról elvetve, se köznapiakról magasztosan, se nem díszítjük a közönséges dolgokat; ellenkező esetben komikussá válik a színezet, mint pl. Cleophonnál, kinek olyasféle néhány kifejezése van, mint ha pl. valaki «isteni fügefát» mondana.

²⁵ *Aristoteles*, *Rhet.*, I, 15 (p. 1375, b, 32—33): καὶ Κλεοφῶν κατὰ Κριτίου τοῖς Σόλωνος ἐλεγείοις ἐχρήσατο.

megölték.²⁶ A tragikus és demagog azonossága mellett szól már Aristoteles azon nyilatkozata is, hogy Cleophon drámáiban köznapi jellemeket rajzolt és hogy nyelvezete lapos volt; de különösen figyelembe veendő azon körülmény, hogy Aristoteles mindig csak egyszerűen Cleophonról szól, akár mint költőt, akár mint tragikust említi,²⁷ holott azonos nevű, de különböző személyeket meg szokott különböztetni; így például Antiphont a tragikust Antiphontól a szónoktól megkülönböztetve, költőnek nevezi.²⁸ Aristophanes Békái Sophocles és Euripides halála után kerülván színre, a tragöedia hanyatlásával foglalkodnak, gúnyolva az életben maradt gyöngye tragikusokat; hasonló tárgya volt Phrynichus Békákkal versenyző Múzsáinak, és nagyon valószínű, hogy ugyanilyen tárgy volt a harmadik Aristophanes Békáival versenyző comöedia-író, Plato Cleophon című darabja is, melyben Cleophon nem mint demagog, hanem mint a tragöedia nagy mestereinek egyik silány utóda szerepelt.

Critias,²⁹ a harmincz zsarnok egyike, a kiváló szónok és sophista, prózai műveken és elegiákon kívül tragödiákat is írt.³⁰ Az élte körülményeiről való megemlékezés a szónokok

²⁶ Cleophonra a demagogra vonatkozó adatokat l. bővebben *Meinekénél*, Com. fragm., vol. I, pp. 171—173.

²⁷ L. a 23, 24, 25 jegyzeteket.

²⁸ L. a következő rész (negyedik századbeli tragikusok) 5-ik jegyzetét.

²⁹ *Lallier*: De Critiæ tyranni vita ac scriptis, 1875.

³⁰ Critias tragöedia-írói voltáról különösen *Plato* két helye tanusodik. Az egyikben (*Charmides*, p. 162, D: Κριτίας ἔδοξεν ὀργισθῆναι, ὥσπερ ποιητὴς ὑποκριτῇ, κακῶς διασέντι τὰ αὐτοῦ ποιήματα) azt mondja Socrates, hogy Critias mint költő haragszik a színészre, ki rosszul játssza darabjait; a másikban (*Critias*, p. 108, B: προλέγω γε μὴν, ὃ φίλε Κριτία, σοὶ τὴν τοῦ θεάτρου διάνοιαν) ugyancsak Socrates dicséri Critiasnak a színházi dolgokban való járatosságát. Elegia-töredékeit közli *Bergk*, Poet. lyr. gr., II, 279—284.

tárgyalásának körébe tartozván, itt csak mint tragœdia-írók említjük. Két tragœdiáját, Pirithoust és Sisyphest, némelyek Euripidesnek tulajdonították, de a félreértés onnan eredt, hogy Euripidesnek is volt egy Pirithous című tragœdiája és Sisypheus című satyrdrámája. Nehány töredéke között van egy hosszabb Sisyphusból, melyben Euripides modorában sophistikus szóbőséggel fejtegeti, hogy az istenekben való hit az emberi elme találmánya.³¹

Dicaeogenestől, Aristophanes kortársától,³² ki tragœdiákon kívül dithyrambusokat is írt,³³ két tragœdia-czímet (*Medea*, *Cyprii* vagy *Cypria*) és egy-két töredéket ismerünk.³⁴ A második darabban a fölismerés egy kép által történt, melyet valaki meglátva, sirásra fakadt.³⁵

Aristophanes a Lemnusi Nők egyik töredékében egy

³¹ Critiasról mint tragikusról l. *Welcker*, Griech. Tragœdien, pp. 1007—1010, Nachtrag, pp. 316—317; *Kayser*, Hist. crit. trag. græc., pp. 231—251; *Wagner*, Trag. fragm., pp. 93—99; *Nauck*, Trag. frag., pp. 597—601; *Lallier*, De Crit. tyr. vita ac scriptis, pp. 34—47, 137—140.

³² A *scholiasta* Aristophanes Eccles. 1-ső sorához megjegyzi (᾽Ω λαμπρόν... ὑποπτεύεται δὲ ὁ ἴαμβος ἢ τοῦ Ἀγάθωνος, ἢ τοῦ Δικαιογένους), hogy azt Agathontól vagy Dicaeogenestől valónak tartják.

³³ *Harpocratio*: Δικαιογένης, τραγωδίας οὗτος ποιητὴς καὶ διθυράμβους ἔγραψε. *Suidas*: Δικαιογένης, ὄνομα κύριον. ὅς τραγωδίας καὶ διθυράμβους ἔγραψεν.

³⁴ A két tragœdiára s a fragmentumokra nézve l. *Welcker*, Griech. Trag., p. 1045; *Kayser*, Hist. crit. trag. græc., pp. 251—253; *Wagner*, Trag. fragm., pp. 143—144; *Nauck*, Trag. fragm., pp. 601—602.

³⁵ *Aristoteles* a Poetika 16-ik fejezetében a fölismerés különböző fajait tárgyalva, harmadiknak az emlékezés által valót mondja, a mikor t. i. valaki valaminek láttára kifejezést ad érzelmeinek (τρίτη δὲ ἢ [t. i. ἀναγνώρισις] διὰ μνήμης, τῷ σιτισέσθαι τι ἰδόντα, ὥσπερ ἢ ἐν Κυπρίοις τοῖς Δικαιογένοισι, ἰδὼν γὰρ τὴν γραφὴν ἐκλασεῖν), a mint az Dicaeogenes tragœdiájában történt egy kép láttára.

tragœdia-íróát szennyes czélzással *Dorillusnak* nevez. Valódi neve a magyarázók szerint *Dorillus* vagy *Doryllus* volt, de valószínű, hogy a magyarázók a nevet az Aristophanesnél előforduló gúnynév alapján gyártották. Annyi bizonyos, hogy az illető igen silány költő, s talán kicsapongó ember is volt.³⁶

Egy *Empedoclesnek* majd huszonnégy majd negyvenhárom tragœdiát tulajdonítanak a régiek. Aristoteles és tanítványa Hieronymus továbbá Neanthes szerint a híres bölcsész, Heraclides szerint egy más Empedocles, és Suidas szerint a bölcsész leányának fia volt az illető tragœdiák szerzője. A bizonyító egyének számára, s különösen Aristoteles tekintélyére támaszkodva, Empedocles tragœdia-író a hirneves bölcsészt kell értenünk, kiről Neanthes azt jegyzi meg, hogy fiatal korában írta tragœdiáit.³⁷

³⁶ A *scholiasta* Aristophanes Békáinak 516-ik sorához: καὶ παρατετιλμέναι· Δορίαλος, τὸ γυναικῆον αἰδοῖον· ὡς παρὰ τῷ αὐτῷ ποιητῇ· «αἱ γυναῖκες τὸν δορίαλον φράγγνυνται.» *Hesychius*: Δορυαλλός· τὸ τῶν γυναικῶν μῦρον. ἀπὸ τοῦ δέρειν, ἢ ἐφ' ὕβρει (gúnyára) τοῦ τραγωδιοποιοῦ Δορύλλου, οὗ μέμνηται (t. i. 'Aριστοφάνης) ἐν Λημνίαις. *Etym. Magn*: Δορίαλλος· λέγεται καὶ Δόριλλος. 'Aριστοφάνης· «αἱ γυναῖκες τὸν δορίαλλον φράγγνυνται» (vagy Δορίαλλος· δορύαλος τὸ γυναικῆον αἰδοῖον. 'Aριστοφάνης· «αἱ γυναῖκες τὸν δορύαλον φράγγνυνται»). ἔστι δὲ γυναικῆον αἰδοῖον, ἐφ' ὕβρει τραγωδιοποιοῦ Δορύλλου. *Suidas*: Δόριλλος· τὸ γυναικῆον αἰδοῖον ἐφ' ὕβρει τραγωδιοποιοῦ Δορύλλου. A fõntebbi idézetekben az Aristophanes-féle gúnynévnek Dorialus és Doryalus variánsaira is akadunk.

³⁷ *Diogenes Laertius*, VIII, 58 (VIII, 2 [Empedocles bölcsészről szóló fejezet], 3): φησὶ (t. i. ὁ 'Aριστοτέλης) καὶ τραγωδίας αὐτὸν (t. i. τὸν 'Εμπεδοκλέα) γράψαι. . . 'Ηρακλείδης δὲ ὁ τοῦ Σαραπίωνος ἐτέρου φησὶν εἶναι τὰς τραγωδίας. 'Ιερώνυμος δὲ φησιν αὐτὸν (t. i. Hieronymus) τρισὶ καὶ τετταράκοντα (t. i. δράμασι) ἐντετυχχέναι (akadt rá), Νεάνθης δὲ νέον ὄντα (t. i. Empedocles bölcsész) γεγραφέναι τὰς τραγωδίας καὶ αὐτὸν (t. i. Neanthes) ἔπειτα αὐταῖς ἐντετυχχέναι (akadt rájuk). *Suidas*: 'Εμπεδοκλῆς, συγατριδοῦς τοῦ προτέρου (t. i. a bölcsész leányának fia), τραγικός. Τραγωδία· αὐτοῦ κθ' (huszonnégy).

Gnesippust, Cleomachus fiát, Chionides, Cratinus, Teleclides és Eupolis attikai comœdia-írók gúnyolódásaiból ismerjük. Gnesippus tragœdiákon kívül szerelmi dalokat is írt, és egy ízben Sophocles ellenében, bizonyára ez utóbbi működésének első éveiben, kart kapott egy tragœdiájának előadására. A comœdia-írók, úgy látszik, különösen azért támadták meg, mert a tragœdia karába is bevitte fajtalan szerelmi dalait, melyek Cratinus ítélete szerint nemcsak hogy nem voltak méltók a tragœdiához, de azt sem érdemelték meg, hogy Adonisnak különben eléggé pajzán ünnepein elénekeltesenek.³⁸

Egy attikai feliraton egy tragikusnak, talán *Heraclitusnak* nevéből csak a *Hera* kezdetű rész, és drámáiból csak a

³⁸ *Athenaeus*, p. 638, D—F (XIV, 43): ὁ δὲ τοὺς εἰς Χιονίδην ἀναφερομένους (tulajdonított) ποιήσας (t. i. Chionides) Πτωχοὺς Γνήσιππου τινὸς μνημονεύει παιγνιαγράφου τῆς Ἰλαρᾶς μούσης (játszi szerelmi dalok költőjét), λέγων οὕτως: «ταῦτ' οὐ μὰ Δία Γνήσιππος οὐδὲ Κλεομένης (lyrikus költő) ἐν ἑνὲ ἄν χορδαῖς κατεγλυκῆναιτο» (dalolt meg édesen). καὶ ὁ τοὺς Ἐὐπολτας δὲ πεποικῶς (t. i. Eupolis) φησὶ «τὰ Στρησίχουρου τε καὶ Ἀλκμαῶνος Σιμωνίδου τε ἀρχαῖον ἀεῖδεν. ὁ δὲ Γνήσιππος ἔστιν ἀκούειν. κείνος νυκτερίν' εὖρε μοιχοῖς (a házasságtörők számára) ἀείσματα' ἐκκαλεῖσθαι (kicsalogatni) γυναῖκας ἔχοντας λαμβύκην τε καὶ τρίγωνον» (azt. la. és tríg. hangszerek). Κρατῖνος ἐν Μαλθακοῖς: «τίς ἄρ' ἐρῶντά μ' οἶδεν ὃ Γνήσιππέ πω; πολλὴ χολή. οἶμαι γὰρ μηδὲν οὕτως μῶρον εἶναι καὶ κενόν.» σκώπτει δὲ t. i. Cratinus) αὐτὸν (t. i. Gnesippust) εἰς τὰ ποιήματα καὶ ἐν Βουκόλοις: «ὅς οὐκ ἔδωκ' αἰτοῦντι Σοφοκλέει χορόν, τῷ Κλεομάχου (nem Κλεομάχῳ; t. i. Cleomachus fiának, Gnesippusnak) δ', ὃν οὐκ ἂν ἤξιουν ἐγὼ ἐμοὶ διδάσκειν οὐδ' ἂν εἰς ἀδῶνια.» ἐν δὲ ταῖς Ὁραις (t. i. φησὶν ὁ Κρατῖνος): «ἴτω (pusztuljon) δὲ καὶ τραγωδίας ὁ Κλεομάχου (nem Κλεομάχος; t. i. Cleomachus fia, Gnesippus) διδάσκαλος, παρατιτρίων (παρατίττρια, szolgáló, ki úrnője testéből a szöröket kitépi) ἔχων χορόν λυθιστὶ τιλλουσῶν μέλη πονηρά» (pengetik a rossz dalokat). *Meineke* (*Fragm. com. græc.*, vol. II, pars I, pp. 27—29) *Athenæus* imént idézett helyéből indokolatlanul következteti, hogy Gnesippus nem volt tragikus, és hogy csak gúnyból neveztetik annak.

Theseus című olvasható; az illető 420-ban (ol. 90, 1-ben) versenyzett.³⁹

Hieronimus, Xenophantus fia,⁴⁰ tragœdiákat és lyrai költeményeket, illetőleg dithyrambusokat írt.⁴¹ A comœdia szőrös testét és bozontos haját gúnyolta, melynek láttára a felhők Aristophanes szerint a Centaurok alakját vették föl; ⁴² a scholiasta fajtalanannak is mondja, megjegyezve, hogy a Felhők illető helye Hieronimus ezen tulajdonságára is céloz, mert a Centaurok nemcsak bozontosak,

³⁹ L. *Corp. inser. att.*, vol. II, n. 972, vv. 4—10, az f) függékben.

⁴⁰ A *scholiasta* Aristophanes Felhőinek 348-ik sorához: κομήτην... ἄγριους δὲ... ἐχάλουν... τοὺς παιδεραστάς. 'Ιερώνυμον δὲ λέγει τὸν διθυραμποποιόν, ὃς Χενοφάντου μὲν ἦν παῖς, περὶ παιδᾶς δὲ ἄγαν ἐπτόητο (szerelmes volt a fiukba). λάσιον (szőrös) δὲ εἶχε τὸ σῶμα. ἐπεὶ οὖν καὶ οἱ 'Ἴπποκένταυροι λάσιον εἶχον τοῦ σώματος τὸ τῶν 'ἵππων μέρος, ὥστε καὶ ὁ πρὸς τοὺς Λαπίδας πόλεμος δι' ἀκρασίαν ἔρωτος (a Centaurok féktelenül szerelmes voltuk miatt) αὐτοῖς συνέστη, εὐλόγως (helyesen) τῶν ἐρωμαγῶν (örült szerelmes) τινα θεωμένους, ἐξομοιοῦν (sic!) αὐτὰς τῇ τῶν Κενταύρων ἰδέᾳ (alakjára változva) τὰς Νεφέλας παρήγαγεν (t. i. ὁ 'Αριστοφάνης); és a 349-ik sorhoz: τὸν Ξενοφάντου υἱόν, 'Ιερώνυμον λέγει. 'Ιερομνήμων (recte 'Ιερώνυμος) ἦν υἱὸς τοῦ Ξενοφάντου, διθυραμποποιὸς ποιητής. ἦσαν δὲ τινες ἄγαν ἐπτοημένοι (szerelmesek voltak) πρὸς αὐτόν, ἀσχερῶς ἔρωτι. Ném tudhatni, vajjon a tragikus Hieronymust érti-e *Aristophanes* a Nőuralom 201-ik sorában említett Hieronymus hadvezér alatt ('Αργεῖος ἄμασις, ἀλλ' 'Ιερώνυμος σοφός), kit argosi létre okosnak mond.

⁴¹ L. a *scholiasta* két helyét az előbbi jegyzetben, és ugyanannak Aristoph. *Acharn.* 389-ik sorához való szavait a 44-ik jegyzetben.

⁴² *Aristophanes Nub.*, vv. 348—350: γίγνονται πάνθ' ὃ τι βούλονται (t. i. αἱ νεφέλαι) κατ' ἣν μὲν ἴδωσι κομήτην (egy hosszuhajút), ἄγριόν τινα τῶν λασιῶν τούτων οἷόνπερ τὸν Ξενοφάντου (t. i. Xenophantus fiát, Hieronymust), σκώπτουσαι τὴν μανίαν αὐτοῦ Κενταύροις ἤχασαν αὐτάς. A *scholiastát* ad Aristoph. *Nub.*, 348 l. a 40-ik jegyzetben, és ad Aristoph. *Acharn.* 389 a 44-ik jegyzetben.

hanem szerelmes természetűek is voltak.⁴³ Bárdolatlan tragœdiáiban mindenféle mesterfogásokra adta magát, borzalmas tárgyakat dolgozott föl, ijesztő öltözékekben léptette föl a színészeket,⁴⁴ és bizonyára ezen olcsó eszközöknek köszönhető, hogy egy ízben tetszésben részesült.⁴⁵

Az elisi *Hippias*, a híres sophista és Ion mellett a leg-sokoldalúbb tehetség, tragœdiákat is írt. Platónál ugyanis, Socrates korholja Hippiast, ki azzal dicsekedett, hogy az olympiai versenyeken sok egyéb prózai műveken és költeményeken kívül tragœdiákkal is föllépett.⁴⁶ A tragœdiák, úgy látszik, nem annyira színi előadásra, mint inkább a sophista nézeteinek terjesztésére szolgáltak eszközül, ki azokat nemcsak az olympiai versenyeken, hanem bizonyára egyebütt is, különösen Athenæben, felolvasta.

⁴³ L. a *scholiasta* két helyét a 40-ik jegyzetben.

⁴⁴ *Aristophanes* *Acharnæbelieinek* 389—392-ik soraiban a kar ezeket mondja a vele való vitatkozást kerülő Dicæopolisnak: «Nekem, akár vedd Hieronymos Hádesi feketeködszörboruésüvegét, akár használd a Sisyphos fortélyait: nem bújsz ki e vitatkozás alól» (Arany János, vv. 357—360). A *scholiasta* *Aristophanes Acharnæbelieinek* 389-ik sorához: παρ' Ἱερωνύμου οὗτος ὁ Ἱερώνυμος μελῶν ἐστι ποιητῆς καὶ τραγωδοποιὸς ἀνώμαλος καὶ ἀνοικονόμητος, διὰ τὸ ἄγαν ἐμπαθεῖς γράφειν ὑποθέσεις, καὶ ωβηροῖς προσωπεῖοις χρῆσθαι. ἐδόκει δὲ κροτεῖσθαι (megtapsolták). ἐκωμῳδεῖτο δὲ ὡς πάνυ κομῶν. διόπερ Ἀιδὸς κυνῆν ἔφη αὐτὸν, παίξας (megtréfálva) κωμικῶς τὸν κουριῶντα (hosszú haját); és a 390-ik sorhoz: Ἀιδὸς κυνῆ παροιμία πρὸς τοὺς ἐπικρύπτοντας ἑαυτοὺς διὰ τινων μηχανημάτων. τοιαύτη γὰρ ἡ τοῦ Ἀίδου κυνῆ, ἥ Περσεὺς χρησάμενος τὴν Γοργόνα (Medusát) ἐδειροτόμησεν; ugyanez *Suidas* Ἀιδὸς κυνῆ czímű ezikkében.

⁴⁵ L. a *scholiastát* ad. *Aristoph.* *Acharn.* 389 az előbbi jegyzetben.

⁴⁶ *Plato*, *Hippias Minor*, p. 368, A—D (c. X): ἔφησα δὲ ἀφικέσθαι ποτὲ εἰς Ὀλυμπίαν . . . ποιήματα ἔχων . . . καὶ ἔπη καὶ τραγωδίας καὶ διθυράμβους καὶ κατὰλογάδην (prózában) πολλοὺς λόγους καὶ παντοδαποὺς συγχειμένους.

Az athenæi Pitthus nevű községből származó *Meletus*⁴⁷ tragœdia-író, Meletus fia, mint Socrates vádlója lett hirnevessé, és különösen Plato Apologiájából ismeretes. A vádat, melynek szövegét az atheneiek Rhea templomában, az egy-szersmind állami okirattár gyanánt szolgáló Metroumban megőrizték, tudvalevőleg hárman emelték Socrates ellen 400-ban (ol. 95, 1-ben), nevezetesen Anytus a politikusok, Lycon a rhetorok és Meletus a költők részéről, ki ekkor még meglehetősen fiatal volt.⁴⁸ A comœdia-írók mint embert

⁴⁷ Welcker, Griech. Trag., pp. 973—974 a Melitus alakot tartja helyesnek, de a legjobb kéziratokban Meletus áll (l. Wagner, Trag. fragm., p. 72).

⁴⁸ Plato, Apol. Socr., p. 23, E (c. X): ἐκ τούτων (ezért) καὶ Μέλητος μοι (mondja Socrates) ἐπέσETO καὶ Ἄνυτος καὶ Λύκων, Μέλητος μὲν ὑπὲρ τῶν ποιητῶν ἀχθόμενος, Ἄνυτος δὲ ὑπὲρ τῶν δημιουργῶν (mesteremberek) καὶ τῶν πολιτικῶν, Λύκων δὲ ὑπὲρ τῶν ῥητόρων; Euthyphro, p. 2, B (c. I): οὐδ' αὐτὸς πάνυ τι γινώσκω, ὦ Εὐθύφρων, τὸν ἄνδρα (mondja Socrates)· νέος γάρ τίς μοι φαίνεται καὶ ἀγνώς· ὀνομάζουσι μὲντοι αὐτὸν, ὡς ἐγῴμαι, Μέλητον· ἔστι δὲ τὸν δῆμον Πιτσεύς, εἴ τινα νῶ ἔχεις Πιτσεῖα Μέλητον, οἷον τετανότριχα (hosszúhajú) καὶ οὐ πάνυ εὐγένειον, ἐπίγυπον (görbe termetű) δέ. Scholiasta ad Aristoph. Ran., v. 1302: Μελήτου· . . . τραγικὸς ποιητὴς ὁ Μέλητος. οὗτος δὲ ἐστὶν ὁ Σωκράτη γραψάμενος. κωμωδεῖται δὲ καὶ ὡς ψυχρὸς ἐν τῇ ποιήσει, καὶ ὡς πονηρὸς τὸν τρόπον. Diogenes Laertius, II, 40 (II, 5 [Socratesről szóló fejezet], 19): ἡ ἀντωμοσία τῆς δίκης τοῦτον εἶχε τὸν τρόπον (a vád szövege így hangzik)· ἀνάκειται (megvan) γὰρ ἔτι καὶ νῦν, φησὶ Φαβωρίνος, ἐν τῷ Μητροφῶ· «τάδε ἐγράφατο καὶ ἀνθωμολογήσατο (adott elő vádképen) Μέλητος Μελήτου (Meletus fia) Πιτσεύς Σωκράτει Σωφρονίσκου. Suidas, Μέλητος. τραγωδίας ποιητὴς ὑπόψυχρος. καὶ Ἀριστοφάνης; (itt idézi a Ran. 1302-ik sorát). οὗτός ἐστιν ὁ Σωκράτην γραψάμενος. κωμωδεῖται δὲ ὡς ψυχρὸς ἐν τῇ ποιήσει καὶ ὡς πονηρὸς τὸν τρόπον (ezen czikk Aristophanes scholiastájának ezen jegyzetben idézett szavaival azonos); egy másik czikk: Μέλητος Λάρου (illetőleg Λαίου, l. Plato scholiastáját az 56-ik jegyzetben), Ἀθηναῖος, ῥήτωρ. οὗτος ἐγράφατο Σωκράτην μετὰ Ἀνύτου. πεποιήνται δὲ αὐτῶ καὶ τραγωδαί. κατελιθώθη (megköveztetett) δὲ ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων. A második czikk második bekezdését képező καὶ ἤ, ἐπὶ τῶν Ζήνωνος . . .

és költőt egyaránt gúnyolták; Aristophanes, Callias és Sannyrio soványságát és fajtalanságát vetik szemére, és Aristophanes egyik darabjában testi fogyatékoságára való czélzással az árnyékvilág méltó vendégeként őt küldi le a meghalt költőkhöz az alvilágba, mint a tragöedia-írók küldöttét, két más költővel együtt, Sannyrióval, a comoedia-íróknak, és Cinesiassal, a dithyrambikus költőknek képviselőivel.⁴⁹ A testisége elleni támadásnak úgy látszik volt alapja, mert maga Plato a bölcész is említi hosszú haját és görbe természetét.⁵⁰ Gonosz jelleme⁵¹ bihetővé teszi, hogy azonos azzal a Melettussal, kit többekkel együtt a Hermes-szobrok megcsonkítása miatt Andocides bevádolt.⁵² A régiek tanusága szerint az athenaiek annyira megbánták Socrates méltatlan elítélését, hogy halála után gyászuk jeléül a testgyakorló helyeket bezárták és Antisthenes philosophus indítványára a birói ítélet mellőzésével Anytust és Lycont számkivetették, és

ὀλυμπιάδι ὀδοιχοστῇ τετάρτῃ részt Gaisford helyezte oda a jobb kéziratok alapján, míg régebben a Μελίτος μωλός czím alatt volt, de kétségtelen, hogy tulajdonképen a Melissus bölcészről szóló czikkhez (Μελισσος. ὄνομα κύριον) tartozik.

⁴⁹ *Athenaeus*, p. 551 A—C (XII, 75): 'Αριστοφάνης δὲ ἐν Γηρυτάδῃ λεπτοῦς (soványaknak) τοῦσδε καταλέγει, οὗς καὶ πρέσβεις ὑπὸ τῶν ποιητῶν φησιν εἰς ἄδου πέμπεσθαι πρὸς τοὺς ἐκεῖ ποιητὰς λέγων οὕτως: . . . «πρῶτα μὲν Σαννυρίον ἀπὸ τῶν τρυγῶδων· ἀπὸ δὲ τῶν τραγικῶν χορῶν Μελίτος· ἀπὸ δὲ τῶν κυκλίων Κινησίας» . . . περὶ δὲ Μελήτου αὐτὸς ὁ Σαννυρίων ἐν Γέλῳτι λέγει οὕτως: «Μελήτον τὸν ἀπὸ Ἀθηναίου νεκρόν» (halottas kinézésű). L. még Plato *scholiastáját* az 56-ik jegyzetben.

⁵⁰ L. *Plato*, *Euthyphro*, p. 2, B (c. I), a 48-ik jegyzetben.

⁵¹ L. a *scholiastát* és *Suidas* első cikkét a 48-ik jegyzetben.

⁵² *Andocides*, *De Myst.*, p. 63 (sec. Steph., 31 sec. Reisk.): προσελθόντες δὲ μοι τῇ ὑστεραίᾳ Μελίτος καὶ Εὐφίλητος ἔλεγον ὅτι «γεγέννηται ὦ Ἀνδοκίδη καὶ πέπρακται ἡμῖν ταῦτα (scil. ἡ τῶν Ἑρμῶν περικοπή). σὺ μέντοι εἰ μὲν ἀξιοῖς ἡσυχίαν ἔχειν καὶ σιωπᾶν, ἔξεις ἡμᾶς ἐπιτηδείους ὥσπερ καὶ πρότερον· εἰ δὲ μή, χαλεπώτεροί σοι ἡμεῖς ἐχθροὶ ἐσόμεθα ἢ ἄλλοι τινες δι' ἡμᾶς φίλοι.»

Meletust kivégezték,⁵³ de nem valószínű, hogy, mint Suidas mondja, megkövezéssel.⁵⁴

Tragœdiáiból, melyeken kívül szerelmi és asztali dalokat is írt,⁵⁵ csak az Oedipodea címűt ismerjük,⁵⁶ mely a név után ítelve tetralogia volt. Hihetőleg ezen tetralogiájára vonatkozik egy socratikus iratok közé sorolt és Aeschinesnek tulajdonított, Xenophonhoz írt levél nyilatkozata, mely azt mondja, hogy Meletus tragœdiáiban Creon fia Menœceus, kinek Tiresias jóslata szerint meg kelle halnia, hogy Thebæt a hét vezér támadásától megmentse, oly módon beszélt, mint

⁵³ *Diodorus Siculus*, XIV, 37: 'Ἀθήνησι δὲ Σωκράτης ὁ φιλόσοφος ὑπ' Ἀνύτου καὶ Μελήτου κατηγορηθεὶς . . . θανάτῳ καταδικάσθη . . . ἀδίκου δὲ τῆς κατηγορίας γεγεννημένης ὁ δῆμος μετεμελήθη (megbánta), τηλικούτον ἄνδρα θεωρῶν ἀνηρημένον (halálra ítelve)· διόπερ τοὺς κατηγορήσαντας δι' ὀργῆς εἶχε καὶ τέλος ἀκρίτους (bírói ítélet nélkül) ἀπέκτεινε. *Diogenes Laertius*, II, 43 (II, 5 [Socratesről szóló fejezet], 23): 'Ἀθηναῖοι δ' εὐθύς μετέγνωσαν (megbánták tettüket), ὥστε κλείσαι καὶ παλαιστρας καὶ γυμνάσια. καὶ τοὺς μὲν ἐφυγάδευσαν, Μελήτου δὲ θάνατον κατέγνωσαν; és VI, 9 (VI, 1 [Antisthenesről szóló fejezet], 4): αὐτὸς (t. Antisthenes) καὶ Ἀνύτῳ τῆς φυγῆς αἴτιος γενέσθαι δοκεῖ καὶ Μελήτῳ τοῦ θανάτου.

⁵⁴ L. *Suidas* második cikkét a 48-ik jegyzetben.

⁵⁵ *Aristophanes* Békáinak 1301—1302-ik soraiban Aeschylus azt mondja, hogy senkitől se vesz át semmit költészetében, míg Euripides (οὗτος δ' ἀπὸ πάντων μὲν φέρει, πορνιδίων, σχολίων Μελήτου) mindenünnen lopkod, Meletus kéj- és asztali dalaiból is. *Athenaeus*, p. 605, E (XIII, 84) szerint (κατὰ τὴν Ἐπικράτους Ἀντιλαΐδα «τάρωτί» ἐχμεμάσθηκα ταῦτα παντελῶς Σαπφούς Μελήτου Κλεομένους Λαμυνσίου») Epicrates comœdia-író is említi Meletus szerelmi dalait.

⁵⁶ Plato *scholiastája* p. 330-hoz: Μελήτος δὲ τραγωδίας παῦλος ποιητής, Θράξ γένος, ὡς Ἀριστοφάνης Βατράχοις (a Békákban nem nevezi thráknak, hanem bizonyára a következőkben említett Pelargokban), Πελαργοῖς «Ἀσίου υἱὸν αὐτὸν» λέγων, ἐπεὶ ᾧ ἔτει οἱ Πελαργοὶ ἐδιδάσκοντο καὶ ὁ Μελήτος Οἰδιποδεῖαν καθεῖχεν, ὡς Ἀριστοτέλης διδασκαλίαις· ἐν δὲ Γεωργοῖς ὡς Καλλίαν περαίνοντος αὐτοῦ (Calliassal fajtalanzkodott) μέμνηται. Μέμνηται αὐτοῦ καὶ Λυσίας ἐν Σωκράτους ἀπολογία.

maga Meletus Socrates ellen; ⁵⁷ tehát az Oedipodea illető jelenete azonos volt Euripides Phoeniceai Nőinek megfelelő jelenetével, melyben Menœceus hosszabb beszéd után halálra szánja magát. Az Oedipodeára czéloz Aristophanes is a Pelargok, illetőleg Pelasgok czímű comœdiájában, mely az Oedipodeával egy évben adatott elő, s a melyben Meletust thráknak és fajtalanságára való czélzással Laius fiának nevezi. ⁵⁸ A comœdia-írók és különösen Aristophanes általában véve megvetőleg nyilatkoznak költészetéről. ⁵⁹

Egy attikai felirat szerint ⁶⁰ egy bizonyos *Menecrates* 423-ban (ol. 89, 2-ben) tragœdiával versenyzett.

Morychust ⁶¹ csak a comœdia-írók, nevezetesen Aristophanes és Plató gúnyolódásaiból ismerjük, kik sáppadt, elpu-

⁵⁷ *Epist. Socr.* 14, p. 20: οὗτος γὰρ (t. i. Meletus) ὡς περ ἐν τραγωδίᾳ ὑπεκρίνετο Μενουκίᾳ τὸν φιλόσοφον (utánozta beszédében a tragœdiában philosopháló Menœceust).

⁵⁸ L. Plato *scholiastáját* az 55-ik jegyzetben.

⁵⁹ L. a *scholiastát* és *Suidas* első czikkét a 48-ik jegyzetben, *Aristophanest* az 55-ikben, a *scholiastát* az 56-ikban.

⁶⁰ *Corp. inscr. att.*, vol. II, n. 971, b-ben a 89-ik ol. 2-ik évnél (423-nál) ezek olvashatók: [τραγω]ιδῶν . . . [Με]νεκράτης ἐδί[δασκεν].

⁶¹ *Suidas* szerint (Μόρυχος . . . καὶ παροιμία· Μορύχου εὐηθέστερος, ἐπὶ τῶν εὐηθέος τι διαπραττομένων. ἐπίθετον δὲ ἔστι τοῦ Διονύσου· ἀπὸ τοῦ μορῦσαι, ὃ ἔστι μολῦναι, ἐπειδὴν τρυγῶσι τῶν βοτρυῶν τῷ γλεῦκει καὶ τῷς χλωροῖς σύκοις) a Morychus név Dionysus neve is, mert szüret alkalmával szokásban volt az arcot musttal és friss füge nedvével bekenni (μορῦσαι), de ebből nem következtethetjük, hogy Morychus nem valódi neve a tragikusnak, mert különben a *scholiasta* fölemlítette volna ezt Aristophanes Acharnæbelieinek 887-ik sorához való jegyzetében (Μορύχῳ· ὁ Μόρυχος ἐπὶ ὀψοφαγίᾳ κωμωδεῖται. ἦν δὲ καὶ τῶν ἡδέως βιούντων. τραγωδίας δὲ ποιητὴς οὗτος), melyet *Suidas* egy másik Morychusról szóló czikkében kiír. *Aristophanes* az Acharnæbeliek 885—887-ik soraiban (ὦ φιλάττη σὺ καὶ πάλαι ποθουμένη [sc. ἔγγελυς, ángolna], ἡλθες ποσεινὴ μὲν τρυγωδοῖς χοροῖς, φίλῃ δὲ Μορύχῳ) Morychust az ángolnát kedvelő comœdia-írók (τρυγωδοῖς χοροῖς) mellett említi, miből az

hult élvhajászó és nagyétkű nyalánk embernek nevezik,⁶² s nem tartják érdemesnek költészetét csak egy szóra is méltatni. Aristophanes a Békében Teleas és Glaucetes nyalánk emberek társaságában említi,⁶³ és, ha hitelt adhatunk a scholiastának, az Acharnæbeliek elején a perzsa királytól visszatérő, elpuhult athenæi követek között az egyik Morychust utánzó maskban lépett föl.⁶⁴

következtethető, hogy mint tragœdia-író említi, ellentétbe állítva a comœdia-írókkal; különben Morychus tragœdia-írói voltáról a scholiasta fent idézett szavai is tanuskodnak.

⁶² *Aristophanes*, Vesp., 506: ζῆν βίον γενναῖον (úri módra élni, mondja gúnyosan, elpuhultságára czélozva) ὥσπερ Μόρυχος; ehhez a *scholiasta*: εὐγενῆ καὶ τρυφηλόν (elpuhultnak) φασι τὸν Μόρυχον. Μόρυχος εἰς ὀψοφαγίαν (nyalánksága miatt) καὶ ἡδυσπείαν (élvhajászása miatt) ἐκωμωδεῖτο. *Aristophanes*, Vesp., 1141—1142: δοκεῖ γέ μοι εἰσέναι μάλιστα Μορύχου σάγματι (meleg felső ruha); a *scholiasta* az 1142-ik sorhoz: Μορύχου σάγματι. Μόρυχος ὠχρός (sáppadt). σάγματι δὲ τῷ μαλ' ὡτῷ σάγω (gyapjuból való felöltő), ὃ ἐχρητο ὥς τρυφελὸς πλείονι θάλπει χρώμενος. Ἄλλως. τῶν περὶ τρυφῆς ἐσπουδακῶτων ὁ Μόρυχος. σάγματι δὲ, ἐπεὶ παχέα. ἴσως ὥς ἐκείνου παχεῖ σάγματι χρωμένου. *Scholiasta* ad *Aristoph.* Nub., 109: τοὺς φασιανοὺς. Πλάτων Περιαλγεί· «ὦ θεῖε Μόρυχέ τε, νῦν γὰρ εὐδαίμων ἔφους, καὶ Γλαυκέτης, ἡ ψῆττα (az oktondi), καὶ Λεωγόρας, οἱ ζῆτε τερπνὸν οὐδὲν ἐνθυμούμενοι; ugyanez *Suidas* Φασιανοί kezdetű czikkében. L. még a *scholiastát* és *Aristophanest* az előbbi jegyzetben, valamint a következő két jegyzetben idézett helyeket.

⁶³ *Aristophanes*, Pax, 1003—1009 (Arany, 933—939): «Hozzának ismét a Boeótok lúd-kacsafélét, bibiczet, ölyvet és ángolnát nagy kosarakkal a kopaisból, hogy körülötte vásárt ütven, taszigáljuk odább Morychost, Teleast, Glauketést, meg a többi szodét»; a *scholiasta* 1008-hoz: Μορύχῳ, Τελέᾳ καὶ τοὺτους ἀεὶ ἀπείναι βούλεται τῶν ὄψων. διὰ τοῦτο αὐτοὺς κολάζει ὥς γαστριμάργους (falánkokat) ὥς φησιν ἐν τοῖς Ἀχαρνεῦσιν (t. i. a 885—887-ik sorokban, l. az 61-ik jegyzetet). *Suidas*: Μόρυχος, Τελέας, Γλαυκέτης. ὀνόματα κύρια (tulajdonnevek). οὗτοι ἐπὶ μαγανείᾳ (nyalánkságuk miatt) διεβέβληντο.

⁶⁴ *Scholiasta* ad *Aristoph.* Acharn. 61: οἱ πρέσβεις... πρέσβεις δὲ οὗτοι εἰσὶν οἱ περὶ τὸν Μόρυχον ἐμπλησθέντες τρυφῆς (teljesen elpuhultak).

A sicyni *Neophronnak* vagy *Neophonnak*, Euripides valamivel idősebb kortársának tulajdonított százhusz tragœdiából⁶⁵ csak egynek címét, Medeat, és ennek három töredékét ismerjük.⁶⁶ Az ókori adatok szerint némelyek Euripides Medeját *Neophronnak* tulajdonították,⁶⁷ egy más adat szerint Euripides átdolgozta Neophron drámáját;⁶⁸ de ezen állítások elseje határozottan téves, és a másik is kétségtelenül túlzott, mert, a mint Neophron és Euripides Medejája monologjának összehasonlítása mutatja (az előbbi Stobæustól megőrizve, az utóbbi az 1019-ik s köv. sorokban), Euripides Neophronnal szemben szabadabb álláspontot foglalt el, és csak ez utóbbi drámai technikájának kiválóbb előnyeit használta föl, melyek közé tartozott valószínűleg az is, hogy a tragœdiában Medea gyermekeit nem a corinthusiak, mint

⁶⁵ *Suidas*: Νεόφρων ἢ Νεοφῶν, Σικυώνιος, τραγικός· οὗ φασιν εἶναι τὴν τοῦ Εὐριπίδου Μηδείαν· ὃς πρῶτος εἰρήγαγε παιδαγωγούς καὶ οἰκετῶν βάσανον. ἐδίδασκε δὲ τραγωδίας β' (120). συνῆν δὲ μετὰ ταῦτα Ἀλεξάνδρῳ τῷ Μακεδόνι, καὶ διότι φίλος ἦν Καλλισθένι τῷ φιλοσόφῳ, σὺν ἐκείνῳ καὶ αὐτὸν ἀνέλεν αἰτισμοῖς. A mit *Suidas* cikkének utolsó részében mond, hogy t. i. Neophron később N. Sándor udvarába ment, s ott ez utóbbi által barátjával, Callisthenessel, Aristoteles nővérének fiával együtt kínzások között kivégeztetett, Nearchus tragikusra vonatkozik, kiről *Suidas* Callisthenesről szóló cikkében emlékszik meg (l. a következő rész 68-ik jegyzetét), s a kivel *Suidas* összetévesztette Neophron tragikust. Neophron sicyni származására nézve l. még *Diogenes Laertiust* a 67-ik jegyzetben.

⁶⁶ L. *Wagner*, *Trag. fragm.*, pp. 20—21; *Nauck*, *Trag. fragm.*, pp. 565—567.

⁶⁷ *Diogenes Laertius*, II, 134 (II, 17 [Menedemusról szóló fejezet], 10): πταίουσιν (tévednek) οἱ λέγοντες μηδὲν αὐτὸν (t. i. Menedemus) ἀνεγνωκέναι (olvasott) πλὴν τῆς Μηδείας τῆς Εὐριπίδου, ἣν ἐν τοῖς Νεόφρονος εἶναι τοῦ Σικυωνίου φασι. L. még *Suidast* a 65-ik jegyzetben.

⁶⁸ *Hypothesis* ad Eur. Med: τὸ δράμα δοκεῖ ὑπολαβεῖσθαι (t. i. Euripides) τὰ Νεόφρονος διασκευάσας (átdolgozván), ὥς Δικαίάρχος τε περὶ τοῦ Ἑλλάδος βίου καὶ Ἀριστοτέλης ἐν ὑπομνήμασι.

a hogy a régibb mondában áll, hanem Medea öli meg.⁶⁹ Neophron érdemes tragikus volt, különben nem gyakorolt volna oly jelentékeny befolyást Euripidesre, és úgy látszik, több tekintetben újított is, mert, ha hitelt adhatunk Suidasnak, ő volt az első, ki behozta a pædagogus szerepét, és a raboknak szinpadon való kínzó vallatását.⁷⁰ Medeájának monologja szép és megragadó.

Suidas két czikkben két *Nicomachus* nevű tragikusról tesz említést. Az egyik szerinte⁷¹ a troasi Alexandriából való, és tizenegy tragœdiát írt, nevezetesen a következőket: Alexander, Eriphyle, Geryones, Aletides, Ilithyia, Neoptolemus, Mysiaiak, Oedipus, Persis, Polyxena, Trilogia, Metecbænusæ, Tyndareus, Alcmaeon, Teucer; a másik⁷² athenei származású, és egy ízben Euripidest és Theognist váratlanul legyőzte; drámái közül Suidas Oedipust említi. Az első czikkben nagy zavar uralkodik. Mindenek előtt feltűnő, hogy tizenegy tragœdiáról szól, és tizenötöt sorol fel, továbbá, hogy a tragœdiák között egy Ilithyia nevűt is említi, melyről bizonyosan tudjuk, hogy Nicomachus comœdia-író darabja volt;⁷³ de a

⁶⁹ Sittl (Gesch. der griech. Lit., III, p. 347) azt hiszi, hogy Neophron használta fel Euripides Medeáját.

⁷⁰ L. Suidast a 65-ik jegyzetben.

⁷¹ Suidas, Νικόμαχος Ἀλεξανδρεὺς τῆς Τρωικῆς, τραγικός· γράψας τραγωδίας ἑνδεκα, ὧν καὶ αἷδε· Ἀλέξανδρος, Ἐριφύλη, Γηρυόνης, Ἀλετίδης, Εἰλείθουα, Νεοπτόλεμος, Μυσαί, Οἰδίπους, Περσίς, Πολυξένη, Τριλογία, Μετεκβαίνουσαι, Τυνδάρεως, ἡ Ἀλκμαίων, Τεῦκρος.

⁷² Suidas, Νικόμαχος, Ἀθηναῖος, τραγικός· ὃς Εὐριπίδην παραδόξως καὶ Θεόγγιν ἐνίκησε. τῶν δραμάτων ἐστὶν αὐτοῦ Οἰδίπους.

⁷³ Athenaeus p. 290, E—p. 291, D (VII, 37) egy Nicomachus nevűnek Ilithyia című drámájából meglehetősen hosszú fragmentumot idéz, mely egy szakácsnak az őt felfogadni készülőhöz intézett beszédét tartalmazza (p. 290, E [VII, 37]; Νικόμαχος δ' ἐν Εἰλείθουα καὶ αὐτὸς παράγει τινὰ μάγειρον... λέγει δ' οὖν οὕτως [t. i. ὁ μάγειρος] πρὸς τὸν μισθωσάμενον); tehát az Ilithyia tartalmából kétségtelenné válik, hogy az Nicomachus comœdia-író comœdiája volt.

címek között még több gyanus név fordul elő, így pl. Geryones, Aletides és Metecbænusæ valószínűleg szintén comœdiák címei. Mindezekből az következik, hogy Suidas első cikkében egy Nicomachus nevű comœdia-író össze-
 tévesztett egy Nicomachus nevű tragikussal, továbbá, hogy a troasi Alexandriából való Nicomachuson a comœdia-író értendő, hogy tehát Suidas helytelenül különböztet meg két tragikust, és hogy a mi az első cikkben a tragœdia-íróról illeti, az a második cikkben említett athenæi Nicomachus tragikusra vonatkozik, miről különösen az is tanuskodik, hogy a második cikkben említett Oedipust az első cikk is idézi. Azonosnak azért nem gondolhatjuk az Euripides korabeli tragikust az alexandriaival, oly módon t. i., hogy Alexandriában született, de Athenæben működött, vagy megfordítva, mert az Antigonus által Troasban alapított Antigoniát csak N. Sándor hadvezére Lysimachus nevezte el Alexandriának, urának tiszteletére.⁷⁴ Ha tehát Nicomachus comœdia-író alexandriai származású volt, akkor az újattikai comœdia-íróksorába tartozott. Az első cikkben előforduló Trilogia nem lehet drámanév, hanem a felsorolt darabok közül valamelyik háromra, talán Tyndareusra, Alcæonra és Teucerre vonatkozik, s így nem a Metecbænusæ, hanem Tyndareus elé tartozik, trilogiának nevezve az illető darabokat.⁷⁵

⁷⁴ *Meineke* (Com. fragm., vol. I, p. 498) és *Welcker* (Trilogie, p. 500; Griech. Trag., p. 1014) azonosnak tartják az athenæi és alexandriai tragikust; *Welcker* azt hiszi, hogy nemcsak tragikus, hanem comœdia-író is volt. Helyesen czáfolja nézeteiket *Wagner* (Trag. fragm., pp. 101—102).

⁷⁵ *Sittl* (Gesch. der griech. Lit., III, p. 374, 7-ik jegyzet) mérész coniecturával akar a dolgon segíteni; szerinte t. i. az első cikkben álló Τριλογία a másodikba, ἐνίκησις mögé tartozik (ἐνίκησις τριλογία), s akkor a második cikk szerint Nicomachus trilogiával győzte volna le Euripidest és Theognist. *Welcker* nézetét a Τριλογία-ra nézve I. a g) függelékben.

Az athenæi tragikust illetőleg azokon kívül, a miket Suidas két czikkéből kiolvashatunk, még csak két, egy-egy szóból álló kétséges töredéket említhetünk.⁷⁶

*Nothippust*⁷⁷ csak Hermippus comœdia-író szavaiból ismerjük, ki falánkságát gúnyolja, tehát olyan természetű ember lehetett, mint Morychus. Hermippus azt mondja róla a Moerákban, hogy ha háború esetén egy nagy sült rája és sertés oldalas volna a vezér, elég volna Nothippust egymagát küldeni a csatába, mert ő egyedül felfalná az egész Peloponnesust.⁷⁸ Teleclides comœdia-író is említette őt.⁷⁹ Némelyek azt hiszik, hogy Nothippus Gnesippusnak a comœdia-íróktól származó gúnyneve,⁸⁰ de tekintetbe véve, hogy a comœdia-írók Gnesippus falánkságát egy szóval se említik, hanem csak költészetével foglalkodnak, alig hihető, hogy a Hermippus által említett Nothippus alatt Gnesippus értendő.

Plato a híres bölcseész költészettel foglalkodott, mielőtt Socrates tanítványa volt. Epikus költeményeken és dithyrambusokon kívül tragœdiákat is írt. Hús éves korában,

⁷⁶ Nicomachus tragœdiáira és a két fragmentumra nézve l. bővebben *Meineke*, Com. fragm., vol. I, pp. 496—497; *Welcker*, Griech. Trag., pp. 1014—1016; *Wagner*, Trag. fragm., pp. 101—102; *Nauck*, Trag. fragm., p. 591.

⁷⁷ *Wilamowitz*: Observatt. critt. in comœd. Græc. selectæ, 1870.

⁷⁸ *Athenaeus*, p. 344, C—D (VIII, 33): Νόσιππον δὲ τὸν τραγωδιοποιὸν Ἑρμιππος ἐν ταῖς Μοίραις φησὶν «εἰ δ' ἦν τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων τῶν νῦν τοιόνδε μάχεσθαι, καὶ βασις αὐτῶν ἡγεῖτ' ὅπτη μεγάλη καὶ πλευρὸν ὕειον, τοὺς μὲν ἄρ' ἄλλους οἰκουρεῖν χρῆν, πέμπειν δὲ Νόσιππον ἐν' ὄντα. εἰς γὰρ μόνος ὢν κατεβρόχθισεν ἅν τὴν Πελοπόννησον ἅπασαν.» ὅτι δὲ οὗτος ἦν ὁ ποιητὴς σαφῶς παρίστησι (bizonyítja) Τηλεκλείδης ἐν Ἡσιόδοις.

⁷⁹ *L. Athenaeus* az előbbi jegyzetben.

⁸⁰ *Wilamowitz* a 77-ik jegyzetben idézett munkájában; *Bergk*, Griech. Litgesch., III, p. 610, 47-ik jegyzet; *Sittl*, Gesch. der griech. Lit., III, p. 41, 2-ik jegyzet.

tehát 410-ben (92, 3-ban)⁸¹ egy tetralogiával készült fellépni, és már át is adta művét a színészeknek, de időközben beszélni hallván Socratest, végleg felhagyott a költészettel és egészen a bölcsészetre adta magát.⁸² Hogy Plato komolyan foglalkodott a szinpaddal, dialogusainak élénk drámai jellege mutatja. Említett tetralogiája és az a körülmény, hogy Thrasyllus tanúsága szerint dialogusait is tetralogikus csoportokba osztotta,⁸³ arra enged következtetnünk, hogy tragœdiáiban Aeschylus művészetét követte.

Pythangelus szintén csak egy helyből, t. i. Aristophanes Békáiból ismeretes, hol Heracles egymás után felsorolja Dionysusnak azokat a tragikusokat, kik Euripides halála után életben maradtak; Dionysus mindenik nevének hallatára bírálva válaszol, de midőn *Pythangelus* nevét hallja, egy szóra se méltatja; Dionysus válasza helyett szolgájának *Xanthias*nak halljuk abbeli panaszát, hogy őt figyelemre se méltatják, jöllehet borzasztón töri vállát a teher. Helyesen jegyzi meg a scholiasta, hogy Aristophanes Dionysus hallgatásával, és azzal, hogy a szolga *Pythangelus* nevének hallatára maga is jogot formál a figyelembe vételre, igen ügyesen

⁸¹ Születése 430-ba (ol. 87, 3-ba) esik (l. a 3-ik könyv 1-ső rész 1-ső fejezet 75-ik jegyzetét.

⁸² *Diogenes Laertius*, III. (Platóról szóló könyv), 5: ἔπειτα μέντοι μέλλον ἀγωνιεῖσθαι τραγωδία, πρὸ τοῦ Διονυσιακοῦ θεάτρου Σωκράτους ἀκούσας κατέφλεξε τὰ ποιήματα εἰπὼν· «Ἦραιστε, πρόμοι' ὄδε Πλάτων νύ τι σείῃ χατίζει». τοὺντεῦθεν δὴ γεγωνῶς, φασίν, εἰκοσὶν ἔτη διήκουσε Σωκράτους. *Aelianus*, Var. Hist., II, 30: Πλάτων ὁ Ἀρίστωνος τὰ πρῶτα ἐπὶ ποιητικῇ ὤρμησε, καὶ ἡρωϊκὰ ἔγραφε μέτρα. . . ἐπέθετο οὖν τραγωδίᾳ, καὶ δὴ καὶ tetralogian εἰργάσατο, καὶ ἔμελλεν ἀγωνιεῖσθαι, δοὺς ἤδη τοῖς ὑποκριταῖς τὰ ποιήματα. πρὸ τῶν Διονυσίων δὲ παρελθὼν ἤκουσε Σωκράτους, καὶ ἅπαζ αἰρέσεις ὑπὸ τῆς ἐκείνου σειρήνης (varázsló meggyőző ereje által) τοῦ ἀγωνίσματος οὐ μόνον ἀπέστη τότε, ἀλλὰ καὶ τελῶς τὸ γράφειν τραγωδίαν ἀπέρριψε, καὶ ἀπεδύσατο ἐπὶ φιλοσοφίαν. L. még *Appuleius*, De habitu doct., 2.

⁸³ L. *Diogenes Laertius*, III, 56, a g) függelékben.

és csípősen gúnyolja Pythangelus ismeretlen voltát és nyomorúságos költészetét.⁸⁴

A Heracleából való *Spintharusnak* két drámát tulajdonítanak, nevezetesen a Megégő Heraclest és Villámsujtotta Semelét.⁸⁵ Aristophanes származására való célzással (talán a bithyniai Heracleából származott) phrygiainak és barbárnak gúnyolja.⁸⁶ Demosthenes⁸⁷ és Plutarchus⁸⁸ is említenek egy Spintharust, de ez aligha azonos a heracleabelivel. Spintharus, úgy látszik, Sophocles irányát követte, mert azt olvassuk, hogy ő vagy a negyedik századbéli Dionysus Metathemenus bölcsész egy Parthenopæus című tragoédiát írt Sophocles neve alatt (a mi természetesen csak Sophocles halála, 406 után történhetett), s hogy a negyedik századbéli Heraclides Ponticus bölcsész, ki maga is írt tragoédiákat Thespis neve alatt, észre nem véve a csalást, egyik

⁸⁴ *Aristophanes*, *Ran.*, v. 87—88: 'Ἡρ. Πυθάγγελος δέ; Ἐα. περὶ ἐμοῦ δ' οὐδεὶς λόγος ἐπιτριβομένου τὸν ὄμρον οὕτως σφόδρα. A 87-ik sorhoz a *scholiasta*: Πυθάγγελος δέ· τραγωδίας ποιητῆς μοχθηρὸς καὶ ἄσημος. ὁ Ξανθίας δὲ ὑπομνησθεὶς Πυθαγγέλου φησὶν ὅτι οὐ φροντίζετέ μου καὶ ταῦτα Πυθαγγέλου μνημονεύοντες. καλῶς δὲ καὶ πικρῶς ἔδειξεν ὁ δοῦλος τὸ προκείμενον (világítja meg a helyzetet).

⁸⁵ *Suidas*: Σπίνθαρος, Ἡρακλεώτης. ἦν δὲ τραγωδίας ποιητής. δράματα δὲ αὐτοῦ ἔστι ταῦτα, Περιχαιόμενος Ἡρακλῆς, Σεμέλη κεραυνουμένη. A drámák tartalmára nézve l. *Welcker*, *Griech. Trag.*, p. 1035; *Wagner*, *Trag. fragm.*, p. 92.

⁸⁶ *Aristophanes*, *Av.*, vv. 762—763 (Arany, vv. 714—715): «S a ki ott (t. i. a madarak országában) phryg és oly barbar, mint akár Spintharos, phrygből köztünk pintymadár lesz»; a *scholiasta* a 762-ik sorhoz: Σπινθάρου· οὗτος κωμωδεῖται ὡς βάρβαρος καὶ Φρύξ; a *scholiasta* szavait szószerint átvette *Suidas* egy másik, Spintharusról szóló czikében.

⁸⁷ *Demosthenes*, *Katὰ Κόωνος αἰκίας*, c. 7., *Katὰ Νεαίρας*, c. 39.

⁸⁸ *Plutarchus*, *De audiendo*, c. 3; *De genio Socratis*, c. 23; *X. oratt. vitæ*, *Aeschines*, c. 5.

munkájában Parthenopæusra mint Sophocles művére hivatkozott.⁸⁹

Sthenelust Aristophanes, Plato és Aristoteles nyilatkozataiból ismerjük. Aristophanes a Darázsokban koldus voltára céloz, midőn Philocleon Lysistratust Sthenelushoz hasonlítja, «ki holmijából kivedlett»;⁹⁰ a Gerytadesben lapos és izetlen stilusát támadja meg, azt mondva, hogy nem tudja, eczetbe vagy sóba mártva izlelje-e Sthenelus szavait.⁹¹ Aristoteles is Sthenelus stilusát a Cleophonéval együtt mint a lapos nyelvezet példáit említi,⁹² míg Plato a comœdia-író azzal vádolja,

⁸⁹ *Diogenes Laertius*, V, 92 (V, 6 [Heraclides Ponticusról szóló fejezet], 7): ἔτι καὶ Διονύσιος ὁ Μεταστέμενος ἢ Σπίνθαρος, ὡς ἔνιοι, γράψας τὸν Παρθενοπαῖον ἐπέγραψε Σοφοκλέους. ὁ δὲ (t. i. Heracl. Pont.) πιστεύσας εἰς τι τῶν ἰδίων συγγραμμάτων ἐχρῆτο μαρτυρίαις ὡς Σοφοκλέους. *Diogenes Laertius* szavait átveszi *Suidas* a Παραστιχίς kezdetű czikkben.

⁹⁰ *Aristophanes*, Vesp., vv. 1311—1313: ὁ δ' (t. i. Philocleon) ἀνακραγὼν ἀντήκασ' αὐτὸν (t. i. Lysistratust) . . . Σθενέλῳ τε τὰ σκευάρια διακεκαρμένῳ; a *scholiasta* az 1312-ik sorhoz: Σθένελος δὲ ὁ τραγικὸς ὑποκριτής, ὃς διὰ πενίαν τὴν τραγικὴν σκευὴν ἀπέδοτο κακῶς πράττων . . . περὶ τούτου γέγραπται ἐν Γηρυτάδῃ: «καὶ πῶς ἐγὼ Σθενέλου φάγομ' ἂν ῥήματα εἰς ὄξος ἐμβαπτόμενος, ἢ ξηροὺς ἄλας.» A *scholiasta* Aristophanes szavaiból azt következteti, hogy Sthenelus tragikus színész volt, de Athenæus és Harpocratio szavai (l. a 91-ik és 93-ik jegyzetet) kétségtelenül bizonyítják, hogy tragœdia-író volt; egyébiránt a legjobb kéziratokban hiányzik a *scholiasta* szavaiból a ὑποκριτής szó. *Wagner* (Trag. fragm., p. 91) azt hiszi, hogy a ὑποκριτής szó egy későbbi, de nem meggondolatlan toldalék, melyből azt következteti (nagy valószínűtlen séggel), hogy Sthenelus mint tragikus színész is működött.

⁹¹ L. a *scholiastát* az előbbi jegyzetben; a Gerytades ugyanazon két sorát idézi *Pollux*, VI, 65 és *Athenæus* (p. 367, B [IX, 2]: ἀλὼν δὲ καὶ ὄξους μέμνηται ὁ καλὸς Ἀριστοφάνης ἐν τοῖς περὶ Σθενέλου τοῦ τραγικοῦ λέγων: ez után jön a két soros idézet).

⁹² *Aristoteles*, Poetica, 22 (Ἀέξεως δὲ ἀρετὴ σαφὴ καὶ μὴ ταπεινὴ εἶναι. σαφεστάτη μὲν οὖν ἐστὶν ἡ ἐκ τῶν κυρίων ὀνομάτων, ἀλλὰ ταπεινὴ. παράδειγμα δὲ ἡ Κλεοφῶντος ποιήσις καὶ ἡ Σθενέλου): «Az irány főkelléke az, hogy legyen világos, de nem lapos. Legvilágosabb ugyan akkor, ha köznap

hogy magának tulajdonította mások műveit.⁹³ Athenæus Sthenelus neve alatt egy hexametert idéz,⁹⁴ mely aligha előfordulhatott tragœdiában; ha tehát az illető sor a tragœdia-író Sthenelustól való, az következik belőle, hogy mint Aeschylus, Ion és más tragikusok, ő is írt elegiákat.

Theognistól, ki 404-ben a harmincz zsarnok egyike volt,⁹⁵ s a kit Euripidessel együtt legyőzött egy alkalommal Nicomachus,⁹⁶ csak egy kérdéses töredéket ismerünk.⁹⁷ Fagyos költészetét, mely miatt Hónak nevezték,⁹⁸ többféle fordulatban gúnyolja Aristophanes. Az Acharnæbeliekben azt mondja Dicæopolis, hogy egy æschylusi darabot várt, de a helyett «tragikus nagy fájdalmára» Theognis művét hozták a szinpadra;⁹⁹

kifejezésekből áll, de így azután lapos is, a minek példája Cleophon és Sthenelus költészete.»

⁹³ *Harpocratio*: Σθένελος. Λυσίας ἐν τῷ πρὸς Διογένην. Καὶ ἐν ταῖς Διδασκαλίαις εὐρίσκεται ὁ Σθένελος τραγωδίας ποιητῆς. Ἐκωμῶδαι δὲ αὐτὸν ὁ τοὺς Πλάτωνος Λάκωνας γράψας ὡς τἀλλότρια ἔπη σφετεριζόμενον.

⁹⁴ *Athenaeus*, p. 428, A (X, 31): Σθένελός τε ὁ ποιητῆς οὐ κακῶς εἰρηκεν «οἶνος καὶ φρονέοντας ἐς ἀφροσύνας ἀναβάλλει.»

⁹⁵ *Xenophon*, *Hellen.*, II, 3, 2: ἔδοξε τῷ δήμῳ τριάκοντα ἄνδρας ἐλέσθαι, οἱ τοὺς πατρίους νόμους συγγράψουσι, καὶ οὕς πολιτεύσουσι. καὶ ἡρέσθησαν οἷδε, . . . Κριτίας, . . . Θέογνις . . . *Harpocratio*: Θέογνις. Λυσίας ἐν τῷ κατ' Ἐρατοσθένους. Οὗτος εἷς ἦν τῶν παρ' Ἀθηναίοις λ' (30) τυράννων, κατὰ φασιν ἄλλοι καὶ Χενοφῶν ἐν β' (II) Ἑλληνικῶν. L. még a *scholiastát* a 99-ik jegyzetben.

⁹⁶ L. *Suidast*, a 72-ik jegyzetben.

⁹⁷ L. *Wagner*, *Trag. fragm.*, p. 93; *Nauck*, *Trag. fragm.*, p. 597.

⁹⁸ L. a *scholiastát* a következő jegyzetben.

⁹⁹ *Aristophanes*, *Ach.*, vv. 9—11 (Arany fordításában): «Tragikus nagy fájdalom fogott el, midőn lihegve várom Aeschylost, s kiáltják: hozza bé Theognis a kart!»; a *scholiasta* a 11-ik sorhoz: Θέογνις δὲ οὗτος τραγωδίας ποιητῆς πάνυ ψυχρὸς, ἐκ τῶν τριάκοντα, ὃς καὶ Χίων ἐλέγετο; *Suidas* Theognisről szóló czikke azonos a *scholiasta* szavaival.

egy másik helyen Theorus, a Thráciából megtérő követ, menti késedelmét, mert — úgymond — Thráciában roppant hőésés volt s a folyók mind befagytak, épen a mikor otthon Theognis színművét adták elő.¹⁰⁰ A Nők Ünnepeben Agathon magyarázván Mnesilochusnak, hogy a költőnek összhangban kell lenni költészetével, ez utóbbi megjegyzi, hogy Theognis is azért ír fagyosan, mert fagyos természetű.¹⁰¹

Negyedik századbeliek.

Antiphont a tragikust gyakran összetévesztik az ókoriak a hasonló, ötödik századbeli híres szónokkal. Mindaz, amit a szónoknak Syracusæ zsarnokához, a 389 (ol. 97, 4) óta tragoediáirással foglalkodó idősb Dionysiusához való viszonyáról mondanak, nem a szónokot, hanem a tragikust illetik, mert a szónok 411-ben (ol. 92, 2-ben) halt meg, míg Dionysius csak 406-ban (ol. 93, 3-ban) lett Syracusæ urává. Antiphon kezdetben Athenæben, később Syracusæban működött, mint Dionysius udvari költője, hol részint saját tragoediáival lépett föl, részint urának munkatársa volt;¹ de a fejedelemhez való

¹⁰⁰ *Aristophanes*, *Ach.*, vv. 136—140 (Arany, 137—141): «Theoros. Nem késtünk volna Thráciában annyit . . . Dikaiopolis. Nem istenucse, napi díj nélkül! Theoros. Ha roppant hőésés nincs, s a folyók be nem fagynak mind, épen a mikor itthon Theognis adta színművét»; a *scholiasta* a 140-ik sorhoz: οὗτος ὁ Θεόγνης τραγωδίας ποιητὴς ψυχρὸς. κομῶδων οὖν αὐτὸν παρίστησιν ἡμῖν τὴν πολλὴν χιόνα, διὰ τὴν τοῦτου περὶ τὰ ποιήματα ψυχρότητα. τὸν ψυχρὸν οὖν τῷ ψυχρῷ παρέβαλεν. πάνυ δὲ χαριέντως ἔσχωψε; a *scholiasta* szavait idézi *Suidas* az *El μὴ κατένιψε* és *Ψυχροῦ βίου* kezdetű czikkekből.

¹⁰¹ *Aristophanes*, *Thesm.*, v. 170: ὁ δ' αὖ Θεόγνης ψυχρὸς ὢν ψυχρῶς ποιεῖ,

¹ *Plutarchus*, X oratt. vitæ, A. Antiphon, 17: λέγεται δὲ τραγωδίας συνθεῖναι, καὶ ἰδίᾳ καὶ σὺν Διονυσίῳ τῷ τυράννῳ; *Philostratus*, *Vitæ So-*

viszonyában nem volt oly szerencsés, mint később az ifjabb Carcinus, kiről említettük, hogy Aeschines socratikussal együtt megfordult az ifjabb Dionysius udvarában. Azt mondják, hogy mint követ részt vett egy alkalommal többekkel együtt az idősb Dionysius lakomáján, s a legjobb érzéről lévén szó, míg a többiek többféleképen nyilatkoztak, Antiphon azt mondá, hogy legjobb az az érz, melyből Harmodius és Aristogiton szobrait öntötték; Dionysius felbőszült az athenæi zsarnoknak, Hipparchusnak gyilkosaira való célzás miatt, és kivégezteté Antiphont, mint mások mondják azért, mert kigúnyolta tragœdiáit.² A Harmodiusra és Aristogitonra vonatkozó szavakat némelyek a sinopei bölcsésznek, Diogenes-

phistarum, A', ιε' (p. 500, Antiphonról a szónokról szóló rész): τοῦ τραγωδῖαν ποιεῖν ἀπάγων τὸν Διονύσιον; Photius: 'Αντιφῶν' . . . . Λόγος δὲ αὐτὸν καὶ τραγωδίας συνθεῖναι, ἰδίᾳ τε καὶ Διονυσίῳ διατρίβοντα; mind a három adat tévesen a szónokra van vonatkoztatva.

² Plutarchus, X oratt vitæ, A. Antiphon, 13—14: "Ἔστι δὲ καὶ ἄλλος λόγος περὶ τῆς τελευτῆς αὐτοῦ. Πρεσβευτὴν γὰρ ὄντα αὐτὸν εἰς Συρακούσας πλεῦσαι ἤνικα ἤχμαζεν ἡ τοῦ προτέρου Διονυσίου τυραννίς· γενομένης δὲ παρὰ πότον ζητήσεως, τίς ἄριστός ἐστι χαλκός, καὶ τῶν πολλῶν διαφερομένων, αὐτὸν εἰπεῖν, ἄριστον εἶναι ἐξ οὗ 'Αρμόδιος καὶ 'Αριστογείτων πεποιήνται· τοῦτο δ' ἀκούσαντα τὸν Διονύσιον, καὶ ὑπονοήσαντα προτροπὴν εἰς ἐπίθεσιν εἶναι τὸ ῥῆθ' ἐν (azt hívé, hogy a mondott szavak buzdításul akarnak szolgálni az ellene való támadásra), προστάξαι ἀναιρεθῆναι αὐτόν· οἱ δὲ, ὅτι τὰς τραγωδίας αὐτοῦ διέσυρε, χαλεπήναντα; De stoicorum repugnantiis, c. 37: 'Αντιφῶντος ὑπὸ Διονυσίου . . . ἀναιρέσεις; De adulate et amico, c. 27: Κακῶς δὲ καὶ 'Αντιφῶν, παρὰ Διονυσίῳ ζητήσεως οὔσης καὶ λόγου. Ποῖος χαλκός ἄριστος, 'Εκεῖνος, εἶπεν ἐξ οὗ κατεσκευάσαν 'Αθηναῖοι τὰς 'Αρμοδίου καὶ 'Αριστογείτωνος εἰκόνας. Οὕτε γὰρ ὠφελεῖ τούτων τὸ λυπηρὸν καὶ πικρὸν (nem használ ilyféle nyilatkozat erősen sértő voltánál fogva), . . . ὃ χρώμενοι προσπολλύουσιν αὐτοὺς . . . καὶ γὰρ 'Αντιφῶν ἀπέθανεν ὑπὸ Διονυσίου; Philostratus, Vitæ Sophistarum, A', ιε' (pp. 499—500, Antiphonról a szónokról szóló rész): ἀπέθανε μὲν οὖν περὶ Σικελίαν ὑπὸ Διονυσίου τοῦ τυράννου, τὰς δ' αἰτίας, ἐφ' αἷς ἀπέθανεν, 'Αντιφῶντι μᾶλλον ἢ Διονυσίῳ προσγράφομεν· διεφάυλιζε γὰρ τὰς τοῦ Διονυσίου τραγωδίας, ἐφ' αἷς ὁ Διονύσιος ἐφρόνει μείζον ἢ ἐπὶ τῷ τυραννεύειν, σπουδάζοντος δὲ τοῦ τυράννου περὶ εὐγενείας

nek,³ másók Plátónak a bölcésznek tulajdonították,⁴ de a kivégzés ténye kétségtelen, mert Aristoteles is említi, hogy mikor Antiphont más elitéltekkel együtt a vesztőhelyre vezették, és ezek eltakarták arcukat, a költő szemükre lobbantva ál-szégyenérzetüket, gúnyosan kérde, miért teszik azt, talán azért, hogy föl ne ismerje őket valaki másnap a nézők közül?⁵ Ovidiusnak egy helye, úgy látszik, szintén Antiphon halálára vonatkozik.⁶

Az Andromache és Meleager című tragœdiák kétségtelenül tőle valók, de Adonis, Iason, Medea és Philoctetes nem egészen bizonyosan, valamint a neki tulajdonított öt töredék mindenikének eredete se kétségtelen;⁷ az e tekintetben való

χαλκοῦ καὶ ἐρομένου τοὺς παρόντας, τίς ἡπειρος ἢ νῆσος, ἢ τὸν ἄριστον χαλκὸν φύει, παρατυχῶν ὁ Ἀντιφῶν τῷ λόγῳ «ἐγὼ ἄριστον» ἔφη «οἶδα τὸν Ἀθήνησιν, οὗ γέγονασιν Ἀρμόδιου καὶ Ἀριστογείτονος εἰκόνες». ἐπὶ μὲν δὴ τούτοις ἀπέθανεν, ὡς ὑφέρπων τὸν Διονύσιον (mint Dionysius ellen áskálódó) καὶ τρέπων ἐπ' αὐτὸν τοὺς Σικελιώτας; ez a négy adat is tévesen a szónokra van vonatkoztatva.

³ *Diogenes Laertius*, VI, 50 (VI, 2 [a sinopei Diogenesről szóló fejezet], 6): ἐρωτηθεὶς ποτε ὑπὸ τοῦ τυράννου ποῶς ἂν εἴη ἀμείνων χαλκὸς εἰς ἀνδριάντα, ἔφη, «Ἀφ' οὗ Ἀρμόδιος καὶ Ἀριστογείτων ἐχαλκεύθησαν.»

⁴ *Joh. Tzetzes*, Var. Hist., chiliar 5, 138—144: οὗτος ὁ Διονύσιος υἱὸς ὢν Θερμοκράτους, τύραννος ἦν Σικελῶν, ὃ ἐπράθη (eladatott) Πλάτων, ὡς μὲν τινες γεγράφαι τῶν φιλοψευδολόγων, ὅτι ἐρωτηθεὶς ποτε παρὰ Διονυσίου, τίς ὕλη (anyag) παντὸς τοῦ χαλκοῦ ἄριστος ὑπάρχει; ἀποκριθεὶς ὡς πρὸς αὐτὸν εἶπεν, ὁ ἐν Ἀθήναις στήλας Ἀριστογείτονος πλάσας καὶ Ἀρμόδιου.

⁵ *Aristoteles*, Rhet., II, 6: Ἀντιφῶν ὁ ποιητὴς μέλλων ἀποτυμπανίζεσθαι (lefejeztetni) ὑπὸ Διονυσίου εἶπεν, ἰδὼν τοὺς συναποθνήσκειν μέλλοντας ἐγκαλυπτομένους. . . «τί ἐγκαλύπτεσθε; ἔφη ἢ μὴ αὐρίον τις ὑμᾶς ἴδῃ τούτων.»

⁶ *Ovidius*, Ibis, vv. 547—548: Utque Syracosio prastricta fauce poetæ, sic animæ laqueo sit via clausa tuæ,

⁷ Ἀνδρομάχη, Μελέαγρος; Ἀδωνις, Ἰάσων, Μήδεια, Φιλοκτήτης. A tragœdiák címeire és tartalmára, valamint a fragmentumokra nézve l. *Welcher*, Griech. Trag., pp. 1042—1043; *Kayser*, Hist. crit. trag. græcæ, pp. 201—204; *Wagner*, Trag. fragm., pp. 106—107; *Nauck*, Trag. fragm., pp. 615—616.

bizonytalanság főoka az, hogy Antiphont gyakran össze-
tévesztették Antiphanes új attikai comœdia-íróval.⁸ Kiválóbb
költői egyéniségéről tanuskodik az a körülmény, hogy a sici-
liai zsarnok munkatársának választotta, és hogy Aristoteles
is többször említi. Mint mondják, egy bizonyos Adrantus
nevű író, ki Aristoteles Ethica Nicomacheáját és Theophras-
tus Ethicáját magyarázta, bőven értekezett Antiphonról és a
Meleagerben szereplő Plexippus jelleméről.⁹

A IV.sz. legkiválóbb tragikusai közé tartozik *Chaeremon*.¹⁰

⁸ L. Meineke, Com. fragm., vol. I, pp. 314—317.

⁹ *Athenaeus*, p. 673, E—F (XV, 15): ἐκδόντος γὰρ τούτου (t. i. τοῦ Ἀδράντου) πέντε μὲν βιβλία περὶ τῶν παρὰ Θεοφράστῳ ἐν τοῖς περὶ ἡσῶν καὶ ἱστορίαν καὶ λέξιν ζητουμένων, ἕκτον δὲ περὶ τῶν ἐν τοῖς Ἡσι-
κοῖς Νικομαχείοις Ἀριστοτέλους, ἐν οἷς ἀμφιλαφῶς παραθεμένου (bőven érte-
kezett) περὶ τοῦ παρὰ Ἀντιφῶντι τῷ τραγωδιοποιῷ Πηλεΐππου, καὶ πλεῖστα
ἄλλα καὶ περὶ αὐτοῦ τοῦ Ἀντιφῶντος εἰπόντος, σκετερισάμενος (a magáénak tulaj-
donítva) καὶ ταῦτ' (t. i. ὁ Ἡφαιστίων) ἐπέγραψέ τι βιβλίον. *Aristoteles*, *Rhet.*, II,
2, 19: ὥσπερ ὁ Ἀντιφῶντος Πηλεΐππος τῷ Μελεάγρῳ. Meleager, Oeneus
calydoni király és Althæa fia, megölte anyjának fivérét Plexippust,
mert ez elvette Atalantétől a Meleager által neki ajándékozott caly-
doni vadkan bőrét.

¹⁰ *Bartsch*: De Chæremone poeta tragico, 1843. *Suidas* (Χαιρήμων, κωμικός. τῶν δραμάτων αὐτοῦ ἐστί ταῦτα: Τραυματίας, ὡς Ἀθηναῖός φησιν, καὶ Οἰνεύς, καὶ Ἀλφεισίβοια, καὶ Κένταυρος, καὶ Διόνυσος, καὶ Ὀδυσσεύς, καὶ Θυέστης, καὶ Μινύαι) tévesen comœdia-írónak nevezi, a mint általában véve a grammatikusok és scholiasták gyakran össze-
tévesztik a τραγικός és κωμικός szavakat; hogy Chæremon tragœdia-író
volt, bizonyítja *Athenaeus* szerint (p. 562, E [XIII, 14]: Θεοφράστος
δ' ἐν τῷ Ἑρωτικῷ Χαιρήμονά φησι τὸν τραγικὸν λέγειν) nemcsak Aristo-
teles tanítványa, Theophrastus, hanem maga Athenæus is több
helyen (p. 35, D [II, 2]: Χαιρήμων δὲ ὁ τραγῳδὸς . . . φησί; p. 43, C
[II, 18]: τὸ ὕδωρ ποταμοῦ σῶμά φησί που Εὐβουλὸς ὁ κωμωδιοποιὸς εἰρη-
κέναι Χαιρήμονα τὸν τραγικὸν; p. 608, A [XIII, 87]: ὁ γοῦν τοῦ τραγί-
κοῦ Χαιρήμονος Οἰνεύς; p. 679, F [XV, 25]: μνημονεύει δ' αὐτῶν Χαιρή-
μων ὁ τραγωδιοποιὸς ἐν Διονύσῳ), továbbá *Eustathius* (Commentt. ad
Odyss. p. 1545, 51 [ad Odyss. V, v. 453]: ὁ δὲ Χαιρήμονος λέγεται

Mivel Eubulus¹¹ és Ephippus¹² új attikai comœdia-írók említik, virágzási korát a század közepére tehetjük, de egyébként mit se tudunk élte körülményeiről és költői szerepléséről. Nagyon kétes, vajjon a tragikusra vonatkozik-e egy ókori adat azon állítása, hogy Chæremon nemesak kitűnő hadvezér volt, hanem szépen is írt a hadvezéri tudományról.¹³ Drámaiból negyvenhárom töredéket és kilencz drámának czímét (Achilles a Thersitesölő, Alphisibœa, Centaurus, Dionysus Io, Minyaiak, Odysseus a Megsebesült, Oeneus, Thyestes) ismerjük, melyek között egy-kettő, különösen Achilles a Theritesölő, Centaurus és Dionysus, valószínűleg satyrdráma-név.¹⁴

εἶναι τοῦ τραγικοῦ), és különösen a fragmentumoknak kétségtelenül tragikusra valló kiváló nyelvezete.

¹¹ L. *Athenaeus*, p. 43, C (II, 18) az előbbi jegyzetben.

¹² *Athenaeus*, p. 482, B (XI, 64): ὅταν δ' Ἐφίππος ἐν Ἐφήβοις λέγῃ· «οὐ κύλικας ἐπὶ τὰ δεῖπνα Χαιρήμων φέρει, οὐ κυμβίοισι πεπολέμηκ' (nem versenyzett ivóserleggel) Εὐριπίδης.» οὐ τὸν τραγικὸν λέγει ποιητὴν ἀλλὰ τινα ὁμώνυμον αὐτοῦ, ἥτοι φιλοῖνόν τινα. Különösen az a körülmény, hogy Ephippus Chæremonról præsensben (φέρει), Euripidesről perfectumban (πεπολέμηκ') beszél, bizonyítja, hogy Chæremon Ephippus kortársa. Athenæus véleménye, hogy Ephippus nem Chæremonra a tragikusra, hanem egy más vele hasonnevű iszákos emberre czéloz, indokolatlan, hiszen épen Chæremonnak Euripidessel együtt való főlemlítése bizonyít a mellett, hogy Ephippus Chæremont is mint tragikust tréfálja meg.

¹³ *Georgius Pachymenes*, Progymn., 3 (Walz, Rhett. græci, vol. I, p. 553): Ἐπαινετός ὁ Χαιρήμων, καθότι μὴ μόνον στρατηγὸς ἄριστος ἦν, ἀλλὰ καὶ λόγοις ἐκεκόσμητο, καὶ στρατηγικὴν ἐμπειρίαν λόγοις κοσμῶν λόγους ἐν μέρει τοῖς κατὰ πόλεμον ἀριστεύμασιν ἔσφερε.

¹⁴ Ἀχιλλεύς Θεοριτοκτόνος, Ἀλφεισίβοια, Κένταυρος, Διόνυσος, Ἰώ, Μινυαί, Ὀδυσσεὺς Τραυματίας, Οἰνεύς, Θυέστης. A drámák czímeire, tartalmára és a fragmentumokra nézve l. *Welcker*, Griech. Trag. pp. 1086—1095; *Nachtrag*, pp. 71 és 307; *Bartsch*, De Chærem. poeta, pp. 33—52; *Kayser*, Hist. crit. trag. græcæ, pp. 213—223; *Wagner*, Trag. fragm., pp. 122—132; *Nauck*, Trag. fragm., pp. 606—615; *Suppl.*, p. XIX.

Welcker Aristoteles egy helyéből azt következteti, hogy Chæremon nem előadásra hanem felolvasásra szánva írta tragœdiáit, és hogy feje volt a hasonló irányú tragœdiákat író költők, az úgynevezett anagnostikusok iskolájának.¹⁵ Aristoteles az illető helyen a szónoklat fajairól szólva, megkülönbözteti az irott és élő szóval előadott beszédek (λεξις γραφική és αγωνιστική); az előbbit szerinte a nagy pontosság (ἀκριβεστάτη), az utóbbit a színi előadásra való nagy alkalmasság (ὕποκριτικωτάτη) jellemzi; azután kiemelve az utóbbinak kettős, ethikus és pathetikus tulajdonságát, megjegyzi, hogy a színészek is különösen oly drámákat szeretnek, melyekben a beszéd ezen utóbbi, hatásos faja fordul elő, míg az anagnostikus költőket, az az olyanokat, kiknek drámái inkább csak olvasásra alkalmasak, minő pl. Chæremon, ki oly pontosan ír (ἀκριβής), mint egy másoknak szónoklatot készítő rhetor (λογογράφος, ilyen volt Isocrates), csak épen hogy megtűrik (βαστάζονται).¹⁶ Így kell értelmeznünk Aristoteles szavait, melyekből az világlik ki, hogy Chæremon drámái stilusa (valamint az ötödik századbéli Hippiasé és az ezután említendő Cratesé) az irott beszédek pontos és részletező stílusához hasonlítva, kevésbé volt alkalmas a drámai előadásra, de nem az, hogy egy általában véve nem volt arra alkalmas. Lehet, hogy Chæremon, mint a hogy a töredékek is mutatják, tulságosan részletező leírásra való hajlamát követve, kevésbé vette figyelembe a drámaiság követelményeit, de hogy voltak tragœdiáinak színi előadásra alkalmas tulajdonai is, maga Aristoteles bizonyítja, a mikor a Megsebesült Odysseus

¹⁵ Welcker, Griech. Trag., pp. 1082—1086.

¹⁶ Aristoteles, Rhet. III, 12, 2: "Ἔστι δὲ λέξις γραφικὴ μὲν ἀκριβεστάτη, ἀγωνιστικὴ δὲ ἡ ὑποκριτικωτάτη. Ταύτης δὲ δύο εἶδη· ἡ μὲν γὰρ ῥηϊκὴ, ἡ δὲ παθητικὴ. διὸ καὶ οἱ ὑποκριταὶ τὰ τοιαῦτα τῶν δραμάτων διώκουσι... Βαστάζονται δὲ οἱ ἀναγνωστικοί, οἷον Χαιρήμων ἀκριβὴς γὰρ ὥσπερ λογογράφος.

cselekvényét dicséri, melyben Telegonus, Odysseus és Circe fia, nem tudva atyját öli meg.¹⁷ A comœdia-írók bizonyára nem említették volna Chæremont, ha darabjai nem lettek volna a szinpadon, tehát Welcker nézete az anagnostikusok iskolájáról és Chæremonról mint azok fejről, el nem fogadható, már csak azért se, mert a drámai művek előadása sokkal inkább virágzott még a negyedik században, hogy sem közönség akadhatott volna, mint Welcker hiszi, egy egész iskola vagy akár csak egy költő felolvasásra szánt drámai művei számára. Chæremon, épen úgy mint a többi tragikus, előadásra szánta minden drámáját, kivéve a mindenféle versmérték vegyülekéből álló problematikus Centaurust, melyet Aristoteles rhapsodiának, Athenæus sok versmértékű drámának nevez.¹⁸ Rhapsodia alatt a görögök elszavallásra szánt költeményt értettek, melynek állandó versmértéke a dactylus, különösen a hexameter volt; Aristoteles és Athenæus szavaiból tehát azt kell következtetnünk, hogy a Centaurus olyan dráma volt, melyben a dialogus trimeter iambicusán és tetrameter trochaicusán, továbbá a lyrai részek versmértékein kívül, nagy terjedelemben fordultak elő a hexametrikus leíró részletek, melyek a drámát egy általában alkalmatlanná

¹⁷ *Aristoteles*, *Poetica*, 14, l. a 3-ik könyv, 1-ső rész, 2-ik fejezet 47-ik jegyzetét.

¹⁸ *Aristoteles*, *Poetica*, 1: ὁμοίως δὲ καὶ εἴ τις ἅπαντα τὰ μέτρα μιγνύων ποιῆτο τὴν μίμησιν (gyakorolja az utánzás művészetét) καθάπερ Χαιρήμων ἐποίησε Κένταυρον μικτὴν ῥαψωδίαν ἐξ ἁπάντων τῶν μέτρων, καὶ ποιητὴν προσαγορευτέον (költőnek kell nevezni); kétségtelenül a Centaurusra vonatkozik Aristoteles Poetikája 24-ik fejezetének következő helye is, melyben nem helyesli a trimeter iambicusnak és tetrameter trochaicusnak hexameterrel vegyes használatát: εἴ τι δὲ ἀτοπώτερον (még helytelenebb) εἰ μιγνύοι τις αὐτὰ (t. i. τὸ ἥρωικόν, τὸ ἱαμβεῖον καὶ τετράμετρον), ὥσπερ Χαιρήμων. *Athenæus*, p. 608, E (XIII, 88): ἐν δὲ Κενταύρῳ, ὕπερ δρᾶμα πολύμετρον ἔστι, λειμῶνος τέκνα (t. i. φησὶ ὁ Χαιρήμων).

tették a színi előadásra. Chæremon verselésének egyéb kivételességei, u. m. az iambusnak anapæstussal való helyettesítése, továbbá az ötödik lábban való mellőzése, hol Porson szerint canonként megtartották a görög tragikusok, talán csak satyrdrámában fordultak elő. Epithetonok és képek iránt előszeretettel viselkedő stilusa művészi, míg szelid szépségű költészetét különösen a leíró részletek mutatják. Drámáit leginkább sententiákban való gazdagságuk miatt kedvelték, mint Stobæus számos idézete mutatja.

Cleænētus Alexis új attikai comœdia-író tragikusnak,¹⁹ *Aeschines chorodidasculus*nak²⁰ nevezi, miből az következik, hogy Cleænētus maga tanította be a tragœdiáihoz való károkat. Stobæus két töredékét idézi.²¹

Crates Thebæből, a sinopei *Diogenes* tanítványa, philosophiai műveken kívül tragœdiákat is írt,²² melyekből két vagy három, de nem egészen kétségtelen töredék ismerünk, mert a régiek nem mindig különböztetik meg az ó attikai comœdia-író Cratestől.²³ Tragœdiáit magas philosophiai szellem hatotta át,²⁴ tehát valószínűleg inkább felolvasásra mint előadásra voltak alkalmasak.

Demophont Ephippus új attikai comœdia-író *Dionysius*-sal, a tragœdia-író zsarnokkal, *Theorussal* és *Lachessel* együtt

¹⁹ Az *Athenaeus* p. 55, C (II. 45) által idézett fragmentumban (Κλεαίνετος . . . ὁ τραγικός).

²⁰ *Aeschines*, In *Timarch.*, 98: ὕστερον δὲ αὐτὴν (t. i. τὴν οἰκίαν) ἐπρίατο παρὰ τοῦ Ναυσικράτους εἰκοσι μνῶν Κλεαίνετος ὁ χοροδιδάσκαλος.

²¹ *L. Wagner*, *Trag. fragm.*, p. 136; *Nauck*, *Trag. fragm.*, p. 631.

²² *Diogenes Laertius*, VI, 98 (VI, 7, 4): γέγραφε (t. i. ὁ Κράτης) καὶ τραγωδίας ὑψηλότατον ἐχούσας φιλοσοφίας χαρακτῆρα.

²³ *L. Wagner*, *Trag. fragm.*, p. 134; *Nauck*, *Trag. fragm.*, p. 629.

²⁴ *L.* a 22-ik jegyzetet.

említi. Ehippus illető helyét Athenæus idézi²⁵, és ha Athenæus szövegének Casaubon által való javítása helyes, akkor Demophonnak egy Cotys című tragœdiát kell tulajdonítanunk, melynek tárgya az egykorú történetből merítve, a gazdagságról és féktelen tobzódásáról híres thrák király történetét tárgyalta. Cotys jó barátságban élt az athenæiekkel, kik őt trónra léptekor az athenæi polgári joggal és arany koronával tisztelték meg, később azonban háború fejlődött ki közöttük; kegyetlenségei és pazarlása miatt lázadás tört ki ellene két testvérének, Heraclidesnek és Pythonnak vezérlete alatt, kik őt 356 táján megölték.

Diogenes Laertius a cynikus iskola megalapítójának, a *sinopei Diogenesnek*²⁶ hét tragœdiáját sorolja fel (Helena, Thyestes, Heracles, Achilles, Medea, Chrysippus, Oedipus), de ő és Iulianus megjegyzi, hogy némelyek majd tanítványának, az æginai Philiscusnak, majd egy bizonyos Pasiphonnak tulajdonították azokat.²⁷ A Diogenes nevét viselő tragœ-

²⁵ *Athenæus*, p. 482, D (XI, 64): "Εριππος ἐν Ὅμοιοις ἢ ἐν Ὁβελιαφόροις (t. i. φησίν)· Διονυσίου δὲ δράματ' ἐκμαθεῖν δεόει, καὶ Δημοφώντος ἅττ' ἐποίησεν εἰς Κότυν (Casaubon szerint κοτύλην helyett, mely serleget jelent), ῥήσεις τε κατὰ δαίπνον Θεωρός (Meineke szerint Θεόδωρός) μο λέγοι, Λάχητί τ' οἰκῆσαιμ' τὴν ἐξῆς εὐραν (lakjam Laches szomszédságában), κυβία (ivóserleg) τε παρέχοιμ' ἐστιῶν Εὐριπίδῃ. Mint Dionysius, ki alatt a tragœdia-író zsarnok értendő, és Euripides nevei mutatják, Ehippus tragikusokról szól, tehát azoknak kell tartanunk Demophont, Theorust és Lachest is. *Meineke* nézete (Com. fragm., vol. I, p. 336) szerint Laches alatt a hadvezér értendő, kit Cleon sikasztás miatt bevádolt.

²⁶ Nem kapható: *Meineke*, *Exercitationes in Athenæum*, 1843, melynek 46—49-ik lapjai a Diogenesekről szólnak.

²⁷ *Diogenes Laertius*, VI, 73 (VI, 2 [a *sinopei Diogenes*ről szóló fejezet], 7): δῆλον ἐν τῷ Θυσστη ποιῇ, εἰ γε αὐτοῦ αἱ τραγωδίαι καὶ μὴ Φιλίσκου τοῦ Ἀλγινήτου ἐκείνου γνωρίμου (tanítványáé) ἢ Πασιφώντος τοῦ Λουκιανοῦ, ὃν φησι Φαβωρίνος (ismeretlen) ἐν παντοδαπῇ ἱστορίᾳ μετὰ τὴν τελευτὴν αὐτοῦ συγγράψαι; VI, 80 (VI, 2 [a *sinopei Diogenes*ről szóló

diák kétségtelenül a cynikus iskolából kerültek ki, mert Tertullianus, Clemens Alexandrinus és különösen Iulianus nem győzik eléggé megbélyegezni bennük az iskola szellemét visszatükröztető leplezetlen trivialitásokat,²⁸ és az adatok ingadozó volta daczára nincs okunk kételkedni abban, hogy

fejezet], 12): φέρεται δ' αὐτοῦ βιβλία τάδε· ... τραγωδίαί ἑπτὰ, Ἑλένη, Θυέστης, Ἡρακλῆς, Ἀχιλλεύς, Μήδεια, Χρύσιππος, Οἰδίπους. Σωσιπράτης δ' (grammatikus ismeretlen időkből) ἐν τῷ πρώτῳ τῆς Διαδοχῆς καὶ Σάτυρος (peripatetikus philosophus a Kr. u. 2-ik századból) ἐν τῷ τετάρτῳ τῶν βίων οὐδὲν εἶναι Διογένοους φασί· τὰ τε τραγωδίαί (tragœdiácskák) φησιν ὁ Σάτυρος Φιλίσκου εἶναι· τοῦ Αἰγινήτου, γνωρίμου τοῦ Διογένοους. *Julianus*, Orat. VI, p. 186, C: αἱ τε γὰρ θρυλούμεναι Διογένοους τραγωδίαί Φιλίσκου τινὸς Αἰγινήτου λέγονται εἶναι· καὶ εἰ Διογένοους δὲ εἶεν, οὐδὲν ἄτοπὸν ἐστὶ τὸν σοφὸν παίζειν; Orat. VII, p. 210, C: τὰς ἀναφερομένας δὲ εἰς τὸν Διογένη τραγωδίας, οὕσας μὲν ... κυνικοῦ τινος συγγράμματα, ἀμφισβητούμενας δὲ κατὰ τοῦτο μόνον, εἴτε τοῦ διδασκάλου τοῦ Διογένοους εἰσὶν, εἴτε τοῦ μαθητοῦ Φιλίσκου, τίς ἐπελθὼν (szemügyre véné) οὐκ ἂν βδελύξαιτο καὶ νομίσαιτο ὑπερβολὴν ἀβῆτουργίας; (a leggyalázatosabb dolognak) οὐδὲ ταῖς ἑταίραις ἀπολεγεῖσθαι (a kéjnök se tesznek túl rajtuk, t. i. a tragœdiákon)· ταῖς Οἰνομάου δὲ ἐντυχῶν (ἔγραψατο γὰρ καὶ τραγωδίας τοῖς λόγοις τοῖς ἑαυτοῦ παραπλησίαις) ἀβῆτῳ ἀβῆτότερα καὶ κακῶν πέρα, καὶ οὔτε ὅ τι φῶ περὶ αὐτῶν ἀξίως ἔχω· ... οὕτω πᾶσα μὲν αἰσχρότης, πᾶσα δὲ ἀπόνοια πρὸς ὑπερβολὴν ἐν ἐκείναις τῷ ἀνδρὶ (előszere-tettel tárgyalja, t. i. Oenomaus) πεφιλοτέχνηται; Orat. VII, p. 212, A: οὗτος οὖν ὁ Διογένης ὁποῖός τις ἦν τὰ πρὸς θεοῦς καὶ τὰ πρὸς τοὺς ἀνθρώπους, μὴ διὰ τῶν Οἰνομάου λόγων μηδὲ τῶν Φιλίσκου τραγωδιῶν, αἷς ἐπιγράψας (t. i. Philiscus) τὸ Διογένοους ὄνομα τῆς θείας πολλά ποτε κατεψεύσατο κεφαλῆς, ἀλλὰ δι' ὧν ἔδρασεν ἔργων ὁποῖός τις ἦν γνωρίζεσθαι (Diogenes cynismusát nem az ő szellemében írt művekből, hanem csak tetteiből lehet megismerni).

²⁸ *Tertullianus*, Apolog., 14: Sed et Diogenes nescio quid in Herculem ludit, et Romanus Cynicus Varro trecentos Joves sive Jupiteres sine capitibus introducit. *Clemens Alexandrinus*, Stromata, II, 20: τί γὰρ ἕτερον ἢ τρυφή ἢ φιλήδονος λιχνεῖα (kéjgelő nyalánkság) καὶ πλεονασμὸς περίεργος πρὸς ἡδυπάθειαν ἀναιμένων (az élvezőhászok fölösleges túlzása); ἔμφαντικῶς ὁ Διογένης ἐν τινὶ τραγωδίᾳ γράφει. L. még *Julianus* (Orat. VI, p. 186, C és VII, p. 210, C) az előbbi jegyzetben.

a tragœdiák magától az iskola fejétől származtak. Diogenes bizonyára nem szinpadra célzó ambícióval, hanem csak olvasásra szánva írta meg tragœdiáit, melyeket Diogenes Laertius kicsinylőleg tragœdiácskáknak nevez,²⁹ s a melyekből csak egy két töredéket ismerünk.³⁰

A sinopei Diogenessel összefüggésben áll egy másik adat Suidasnál, mely szerint egy *Diogenes* vagy *Oenomaus* nevű *athenaei* tragikus a harmincz zsarnok elűzése idejében (403-ban, ol. 94, 2-ben) élt, s a kinek Suidas az Achilles, Helena, Heracles, Thyestes, Medea, Oedipus, Chrysippus és Semele című nyolcz drámát tulajdonítja.³¹ Suidas cikkében mindenek előtt két dolog feltűnő. Az egyik az, hogy az általa betűrendben felsorolt drámák közül egyedül a Semele című esik ki a sorrendből, a másik, hogy az első hét dráma azonos azon hét tragœdiával, melyeket Diogenes Laertius más sorrendben idézve a sinopei Diogenesnek tulajdonít. Ebből az következik, hogy Suidas összetéveszti a két Diogenes nevű tragikust és hogy az általa felsorolt nyolcz dráma közül csak a Semele című az athenæi Diogenesé, míg a többi hét a sinopei bölcsészé. Már az Athenæus által idézett Semeléből való szép töredék is,³² mely a Cybele cultusában divó izgatató ázsiai zenét írja le, mutatja, hogy ez utóbbi tragœdia egészen más jellegű volt, mint a sinopei Diogenes cynikus tragœdiái, s hogy következésképen ettől nem is származhatott. De Suidas még egy másik tragikussal is összetéveszti az athenæi

²⁹ L. *Diogenes Laertiust* (VI, 80 [VI, 2, 12]) a 27-ik jegyzetben.

³⁰ L. *Wagner*, *Trag. fragm.*, p. 105; *Nauck*, *Trag. fragm.*, pp. 628—629; *Suppl.*, p. XX.

³¹ *Suidas*: Διογένης, ἢ Οἰνόμαος, Ἀθηναῖος, τραγικός. γέγονεν ἐπὶ τῆς τῶν λ' (a harmincz zsarnok) καταλύσεως. δράματα αὐτοῦ, Ἀχιλλεύς, Ἑλένη, Ἡρακλῆς, Θυέστις, Μίδεια, Οἰδίπους, Χρυσίππος, Σεμέλη.

³² *Athenæus*, p. 636, A—B (XIV, 38).

Diogenest, a midőn más néven Oenomausnak nevezi, mert Oenomatus, ki mint a cynikus iskola hive Iulianus szerint mesterének szellemében irt tragœdiákat,³³ a Kr. u. második században élt Hadrianus idejében. A tévedés talán úgy magyarázható, hogy Oenomaus, akár saját akár mások kezdeményezése folytán, szellemének a sinopei Diogenes szellemével való azonossága folytán Diogenes melléknevet kapott, s hogy Suidas ezért veszi tévesen azonosnak Oenomaussal az egyik, még pedig különös szerencsétlenséggel nem is a sinopei, hanem az athenæi Diogenest. Ez utóbbinak irálya dagályos lehetett, mert kortársa, az Aeschylus iskolájához tartozó élczes Melanthius azt mondotta egyik tragœdiájáról, hogy nem látja azt a szavak halmaza miatt.³⁴ Talán reá vonatkozik Aelianusnak egy Diogenes nevű tragikus színészről való azon állítása, hogy a nőkkel való közlekedéstől tartózkodott.³⁵ Tragœdiáiból mindössze három vagy négy töredéket ismerünk.³⁶

A negyedik századbéli görög tragikusok közé sorakozik az idősb *Dionysius*³⁷ is, Syracusæ zsarnoka. Életkörülményei itt csak annyiban érdekelnek, a mennyiben a műkedvelőt s a tragœdia-írótt jellemzik. 431-ben (ol. 87, 2-ben) született, 406-ban (ol. 93, 3-ban) huszonöt éves korában lett zsarnokká és 368-ban (ol. 103, 1-ben) halt meg. Tragœdiákat a cartha-

³³ L. Juilanust (Orat. VII, p. 210, C) a 27-ik jegyzetben.

³⁴ Plutarchus, De recta audiendi ratione, c. 7: ὁ μὲν γὰρ Μελάνθιος, ὡς εἶπε, περὶ τῆς Διογένοους τραγωδίας ἐρωτηθεὶς, οὐκ ἔφη κατιδεῖν αὐτὴν ὑπὸ τῶν ὀνομάτων ἐπιπροσδομήνῃ.

³⁵ Aelianus, Var. hist., III, 30: Διογένης ὁ τῆς τραγωδίας ὑποκριτῆς τὴν ἀκόλαστον κοίτην ἀπείπατο παντελῶς πάσαν; ugyanez szószerint Hist. anim., VI, 1.

³⁶ L. Wagner, Trag. fragm., pp. 104—105; Nauck, Trag. fragm., pp. 602—603.

³⁷ Koehler: Die griechische Politik Dionysius des Aelteren, 1876.

góiak legyőzése, 389 (ol. 97, 4) után kezdett írni,³⁸ melyekre, jöllehet nevetség tárgyát képezték, büszkébb volt, mint hadi dicsőségére.³⁹ Maga köré gyűjté korának legkiválóbb íróit, hogy kikérdezze ítéletüket, fölhasználja segédkezésüket.⁴⁰ Udvarában megfordultak Antiphon a tragikus, Philoxenus a dithyrambus-író, Xenocrates mimographus, a híres Sophron fia, Plato és Aristippus bölcsészek. De a zsarnok, ki hizelgő nyilatkozatokat várt vendégeitől, felbőszítve a kiméletlen kritika által, zsarnokilag bánt el velük: Antiphont, mint említettük, kivégeztette, Platót, mint mondják, rabszolgaként husz mináért eladta,⁴¹ és Philoxenust, ki különösen vers-

³⁸ *Diodorus Siculus*, XV, 6: κατὰ δὲ τὴν Σικελίαν Διονύσιος ὁ τῶν Συρακοσίων τύραννος ἀπολελυμένος τῶν πρὸς Καρχηδονίους πόλεμον (ol. 97, 4-ben) πολλὴν εἰρήνην καὶ σχολὴν εἶχε. διὸ καὶ ποιήματα γράτειν ὑπεστήσατο (hosszá fogott) μετὰ πολλῆς σπουδῆς, καὶ τοὺς ἐν τούτοις δόξαν ἔχοντας μετεπέμπετο καὶ προτιμῶν αὐτοὺς συνδιέτριβε καὶ τῶν ποιημάτων ἐπιστάτας καὶ διορθωτὰς εἶχεν. ὑπὸ δὲ τούτων διὰ τὰς εὐεργεσίας τοῖς πρὸς χάριν λόγοις μετewριζόμενος ἐκαυχᾶτο (dicsekedett) πολὺ μᾶλλον ἐπὶ τοῖς ποιήμασιν ἢ τοῖς ἐν πολέμῳ κατωρθωμένοις. τῶν δὲ συνόντων αὐτῷ ποιητῶν Φιλόξενος ὁ διθυραμβοποιός, μέγιστον ἔχων ἀξίωμα κατὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ ἰδίου ποιήματος, κατὰ τὸ συμπόσιον ἀναγνωσθέντων τῶν τοῦ τυράννου ποιημάτων μοχθηρῶν ὄντων ἐπρωτιᾷ περὶ τῶν ποιημάτων τίνα κρίσιν ἔχοι. ἀποκοιναμένου δ' αὐτοῦ παρρησιωδέστερον, ὁ μὲν τύραννος προσκόψας (sértve érezvén magát) τοῖς ῥητέισι, καὶ καταμεμφόμενος (szemére vetvén) ὅτι διὰ φθόνον ἐβλασφήμησε, προσέταξε τοῖς ὑπηρεταῖς παραχοῖμα ἀπάγειν εἰς τὰς λατομίας; Dionysius Philoxenushoz való viszonyáról szól a fejezet hátra levő, nem idézett része is. Hogy tragœdia-írással foglalkodott, a következő adatok bizonyítják: *Aelianus*, Var. Hist. XIII, 18: Διονύσιος ὁ τῆς Σικελίας τύραννος τραγωδίαν μὲν ἡσπάζετο καὶ ἐπῆναι καὶ οὖν καὶ δράματα ἐξεποίησε τραγικά, ἀλλοτρίως δὲ πρὸς τὴν κωμωδίαν διεκίετο, ὅτι οὐκ ἦν φιλόγελως; *Suidas*: Διονύσιος, Σικελίας τύραννος, ἔγραψε τραγωδίας, καὶ ἱστορικά; *Photius*, Bibliotheca, p. 532, l. az 59-ik jegyzetet.

³⁹ *L. Diodorus Siculust* az előbbi jegyzetben, és *Cicero*, Tusc. Disp. V, 22, 63 az 55-ik jegyzetben.

⁴⁰ *L. Diodorus Siculust* a 38-ik jegyzetben.

⁴¹ *Diodorus Siculus*, XV, 7: παραπλήσιον δὲ συνέβη (hasonló dolog

mértékeit kifogásolta és állítólag egy javításra átadott tra-gœdiáját egészen áthuzta, egy kőbányába záratta.⁴² Első fel-lépése alkalmával 389-ben (ol. 97, 4-ben) az olympiai játékok alkalmával csúfosan megbukott. Hogy lehetőleg nagy feltü-nést keltsen, fivérének Thearidesnek felügyelete alatt egy tarka szőnyegekkel és arannyal gazdagon diszített sátort, kitűnő négyes fogatokat, az istenek számára értékes áldoza-tokat és költeményeinek előadására kitűnő színészeket kül-

történt) καὶ περὶ Πλάτωνα τὸν φιλόσοπον γενέσθαι μεταπεμφάμενος γὰρ (t. i. Διονύσιος ὁ τύραννος) τὸν ἄνδρα τοῦτον τὸ μὲν πρῶτον ἀποδοχῆς ἡξίου τῆς μεγίστης, ὁρῶν αὐτὸν παρρησίαν ἔχοντα ἀξίαν τῆς φιλοσοφίας ὕστε-ρον δ' ἔκ τινων λόγων προσκόψας αὐτῷ (megsértve általa) παντελῶς ἀπηλ-λοτριώσθαι, καὶ προαγαθῶν εἰς τὸ πρατήριον (piacra) ὡς ἀνδράποδον ἀπέ-δοτο μνῶν εἶκοσιν. ἀλλὰ τοῦτον μὲν οἱ φίλοι συνελθόντες ἐξηγόρασαν (kiváltot-ták) καὶ ἐξαπέστειλαν εἰς τὴν Ἑλλάδα. L. még *Plutarchus*, De tranqu. animi, 12, a következő jegyzetben.

⁴² *Plutarchus* De Alex. Magni fortuna aut virtute, 1: οἷος ἦν πάλιν αὖ Διονύσιος ὁ τὸν ποιητὴν Φιλόξενον εἰς τὰς λατομίας ἐμβαλῶν, ὅτι τὴν τραγωδίαν αὐτοῦ διορθῶσαι (kijavítani) κελευσθεὶς εὐθὺς ἀπὸ τῆς ἀρχῆς ὅλην μέχρι τῆς κορωνίδος (a végeig) αὐτὴν περιέγραψεν (keresztül húzta); De tranquillitate animi, 12: Διονύσιος ὁ πρεσβύτερος οὐκ ἡγάπα (meg nem elégedve) μέγιστος ὢν τῶν τότε τυράννων, ἀλλ' ὅτι Φιλόξενου τοῦ ποιητοῦ μὴ βελτίον ἦδε, μηδὲ περιῆν ἐν τῷ διαλέγεσθαι Πλάτωνος, ὀργισθεὶς καὶ παροξυνθεὶς, τὸν μὲν εἰς τὰς λατομίας ἀνέβαλε, τὸν δ' ἀπέδοτο πέμψας εἰς Αἴγιναν; *Lucianus*, De non cred. calumn., 14: ἦν δὲ ποιητικὸς ἦ καὶ ἐπὶ τούτῳ μέγα φρονῇ (t. i. Διονύσιος ὁ τύραννος), νῆ Δί' ἐχλεύασέ σου Φιλόξενος τὰ ἔπη καὶ διέσυρε καὶ ἄμετρα εἶπεν αὐτὰ καὶ καχοσύνετα; *Ammia-nus Marcellinus*, XV, 5, 37: legimus... Dionysium intentasse poetæ Philoxeno mortem cum eum recitantem proprios versus absurdos et inconcinnos laudantibus cunctis solus audiret immobilis. L. még *Diodorus Siculus* a 38-ik jegyzetben, *Lucianus* a 45-ikben, és *Pho-tius* az 59-ikben; ide tartoznak továbbá még: *scholiasta* ad. Aristoph. Plut., 179 és 290; *Aelianus*, Var. Hist., XII, 44; *Stobaeus*, Floril., XIII, 16; *Suidas* Philoxenusról szóló czikke; *Eustathius*, Comment. ad Hom. Od. XIII, 18; *Joh. Tzetzes*, Var. Hist., chil. V, 152—169 és X, 841—861; *Michael Apostolus*, XIX, 26.

dött a versenyre. A közönség az előadást a színészek kiválósága folytán eleinte figyelemmel hallgatta, de csakhamar észrevén a karok silányságát, kinevette tragœdiáját; Lysias a szónok fölhasználva az alkalmat, felszólítá a görögöket, hogy szabadítsák fel Siciliát a zsarnok járma alól, és hogy gyűlöletüknek a Dionysius által küldött fényes sátor leszakításával adjanak kifejezést, mit a nép azonnal meg is tett. A négyes fogatok versenye is szerencsétlen volt, és a küldöttséggel visszatérő hajó szélvész által Italia partjaira Tarentumhoz vettette hajótörést szenvedett. A szégyenletes vereség híre, melyet a megmenekült hajósok Syracusæbe megvittek, nagyon leverte Dionysium, de mivel hízolgői azzal vigasztalták, hogy a kiválóság irigyei később meg szokták csodálni azt, a mit eleinte megvetnek, nem hagyott fel a tragœdia-írással.⁴³ Fő czélja volt az athenæiek elismerését kivívni, kik a vele való politikai összeköttetés folytán már 394-ben (ol. 96. 3-ban) a Lenæák ünnepén Cinesias és

⁴³ *Scholiasta ad Aristot. Rhet.*, III, 2, 11: ἀπέστειλε γὰρ αὐτὸς (t. i. Διονύσιος ὁ τύραννος) κατὰ τὸν νεομισμένον καιρὸν ἐν Ὀλυμπίᾳ δράματα αὐτοῦ τραγικὰ καὶ σκηνὴν ἀξιόλογον· καὶ ἀνεγινώσκοντο. ὅθεν καὶ ποτε ὑποβρύχιος γέγονεν ἡ λέμβος (elmerült a hajó) ἢ τὴν σκηνὴν φοροῦσα καὶ ἀπέσκωψάν (gúnyolódtok) τινες εἰς τὸ πρᾶγος εἰπόντες, ὥς, ἐπεὶ ἀναξία ἦν καὶ ἀποσφυῆς ἡ δραματοουργία τοῦ τυράννου, διὰ τοῦτο ἅμα αὐτοῖς καὶ τοῖς χοροῖς καὶ τοῖς σκεύεσι καὶ ἡ τραγωδία ἀπώλετο. *Dionysius Halicarnasseus*, De Lysia iudicium, 29: ἔστι δὲ τις αὐτῶ (t. i. Λυσία) πανηγυρικὸς λόγος, ἐν ᾧ πείθει τοὺς Ἕλληνας, ἀγομένης Ὀλυμπίας τῆς πανηγύρεως, ἐκβάλλειν Διονύσιον τὸν τύραννον τῆς ἀρχῆς, καὶ Σικελίαν ἐλευθερῶσαι, ἄρξασθαι τε τῆς ἔχθρας αὐτίκα μάλα, διαρπάσαντες τὴν τοῦ τυράννου σκηνὴν χρυσῶ τε καὶ πορφύρᾳ καὶ ἄλλῳ πλούτῳ πολλῇ κεκοσμημένην. ἐπεμψε γὰρ θεωροὺς εἰς τὴν πανήγυριν ὁ Διονύσιος, ἄγοντας θυσίαν τῷ θεῷ μεγαλοπρεπῆς τε καταγωγῇ τῶν θεωρῶν εἶνετο ἐν τῷ τεμένει καὶ πολυτελῆς, ἵνα θαυμασθεῖη μᾶλλον ὁ τύραννος ὑπὸ τῆς Ἑλλάδος. ταύτην λαβὼν τὴν ὑπόθεσιν (alkalmat), τοιαύτην πεποίηται τὴν ἀρχὴν τοῦ λόγου. *Diodorus Siculus* az ol. 97, 4 eseményeiről szólva, igen bőven írja le Dionysius olympiai versenyét XIV, 109-ben és rövidebben XV, 7-ben.

Androsthene's indítványára egy senatusi határozatban a zsarnok és főbb emberei iránt való elismerésüknek adtak kifejezést.⁴⁴ Hogy az athenæiek nagy tragikusai iránt való kegyeletét kimutassa, megvette Aeschylus írótabláját,⁴⁵ és Euripides örököseitől egy talentumért a költő lantját, írótabláját és író vesszejét, melyeket Euripides nevének felírásával a múzsák templomába helyezett.⁴⁶ Zsarnok-gyűlölőnek mutatta magát a papíron,⁴⁷ de minden hizelgései daczára mégis sokszor vereséget szenvedett,⁴⁸ míg végre 368-ban (ol. 103, 1-ben) a Lenæákon a Hector Kiváltása című tragœdiával győzelmet aratott. Diodorus Siculus és Plinius azt mesélik, hogy a győzelem után a kar egyik tagja hajóra ülve Syracusæbe sietett, s hogy Dionysius az örvendetes hír hallatára nagy lako-

⁴⁴ *Corp. inscr. att.*, vol. II, n. 8: ἐπ' Εὐβουλίδου ἄρχοντος (ol. 97, 4-ben) . . . ἔδουξεν τῇ βουλῇ· Κινησίας εἶπε· πε[οὶ ὧν Ἀν]δροσθένης λέγει, ἐπαινέσαι Δι[ο]ν[ύσιον τὸν Σικ]ελίας ἄρχ[ο]ντ[α] καὶ Λεπτίνην [τὸν ἀδελφόν] τὸν Διον[υ]σ[ίου καὶ] Θεαρίδην τὸν ἀδελφόν τὸν Διονυσ[ίου καὶ Φιλ]όξενον. L. még Koehlernek a 37-ik jegyzetben említett czikkét.

⁴⁵ *Lucianus*, *Adv. indoct.*, 15: λέγεται γὰρ καὶ Διονύσιον τραγωδίαν ποιεῖν φαύλως πάνυ καὶ γελοῖως, ὥστε τὸν Φιλόξενον πολλάκις δι' αὐτὴν ἐς τὰς λατομίας ἐμπεσεῖν, οὐ δυνάμενον κατέχειν τὸν γέλωτα. οὗτος τοίνυν πυθόμενος ὡς ἐγγελάται, τὸ Αἰσχύλου πυξίον, εἰς ὃ ἐκεῖνος ἔγραψε, σὺν πολλῇ σπουδῇ κτησάμενος καὶ αὐτὸς ᾧετο ἐνθεὸς ἔσεσθαι καὶ κάτοχος ἐκ τοῦ πυξίου, ἀλλ' ὅμως ἐν αὐτῷ ἐκείνῳ μακρὸν γελοιότερα ἔγραψεν.

⁴⁶ *Vita Euripidis*, vv. 106—112: λέγει δὲ καὶ Ἑρμιππος Διονύσιον τὸν Σικελίας τύραννον μετὰ τὴν τελευτὴν τοῦ Εὐριπίδου τάλαντον τοῖς κληρονόμοις αὐτοῦ πέμψαντα λαβεῖν τὸ ψαλτήριον καὶ τὴν δέλτον καὶ τὸ γραφεῖον, ἅπερ ἰδόντα κελεῖσθαι τοὺς φέροντας ἐν τῷ Μουσῶν ἱερῷ ἀναθεῖναι, ἐπιγράψαντα τοῖς αὐτοῦ Εὐριπίδου ὀνόμασιν.

⁴⁷ L. Naucknál és Wagnernél a 4-ik fragmentumot.

⁴⁸ *Joh. Tzetzes*, *Var. Hist.*, chil. V, 178—181: οὗτος ὁ Διονύσιος πολλὰς μὲν τραγωδίας ἐν ταῖς Ἀθήναις ἀναγνοῦς, δεύτερος, τρίτος ἦλθεν· εἰς Λύτρα δὲ τοῦ Ἑκτορος καλούμενόν τι δράμα ἀναγνώσας ἐνίκησεν πάντας ἐν ταῖς Ἀθήναις.

mátrendezve, ivás közben kimult;⁴⁹ a történet szerint azonban, mint Cornelius Neposban és Plutarchusban olvassuk, Dionysiuszt az orvosok fiának és utódának, az ifjabb Dionysiusnak kedvéért megmérgezték.⁵⁰

A neki tulajdonított hét tragödia-czímhez (Adonis, Alceme, Éhség, Hector kiváltása, Heracles, Leda, A Mentő vagy Persephone) és tiz-tizenkét töredékhez több kétség fűződik.⁵¹ Egy Adonis című tragödiát Antiphon művei között is említenek, kiről tudjuk, hogy Dionysiuszt a tragödiák megírásában segítette. Valószínű, hogy Adonist Dionysius irta és Antiphon gyökeresen kijavította, s hogy ezért némelyek azt Antiphonnak tulajdonították. Az Éhség úgy látszik azonos Heraclessel, és bizonyára satyrdráma volt, mert Silenus abban a nagyevő

⁴⁹ *Plinius*, Hist. nat., VII, 53: Gaudio obiere præter Chilonem, de quo diximus, Sophocles et Dionysius Siciliæ tyrannus, uterque accepto tragœdiæ victoriæ nuncio. Böven szól erről a dologról *Diodorus Siculus* XV, 74-ben az ol. 103, 1 eseményeinek tárgyalása közben (Διονυσίου τοίνυν δεδιδαχότος Ἀθήνησι Ληναίοις τραγωδῶν καὶ νικήσαντος stb). A győztes tragödia címére nézve l. *Tzetzes* az előbbi jegyzetben.

⁵⁰ *Cornelius Nepos*, Dion, 2: Interim in morbum incidit Dionysius... ille (t. i. Dionysii filius)... patri soporem medicos dare coëgit. Hoc æger sumpto somno sopitus diem obiit supremum. *Plutarchus*, Dion, VI, 2: νοσῶν ἔδοξεν ὁ Διονύσιος ἀβιώτως ἔχειν (halálos betegségbe esett)... οἱ δ' ἰατροὶ... ὥς... Τίμαιός φησι... φάρμακον ὑπνωτικὸν αἰτοῦντι (t. i. τῷ Διονυσίῳ) δόντες ἀφείλοντο τὴν αἵσθησιν αὐτοῦ θανάτῳ συνάψαντες τὸν ὕπνον.

⁵¹ A címekre és fragmentumokra nézve l. *Welcher*, Griech. Trag., pp. 1233—1236; *Kayser*, Hist. crit. trag. græcæ, pp. 265—268; *Wagner*, Trag. fragm., pp. 110—112; *Nauck*, Trag. fragm., pp. 616—619; Suppl. p. XIX.

⁵² *Scholiasta* ad Hom. Il. XI, 514: Διονυσίῳ πεποιήται ἐν Λιμῶ νοσῶν Ἡρακλῆς, Σειληνός δὲ κλύζειν πειράται τὸν Ἡρακλέα. *Eustathius*, Comment. ad Hom. Il. XI, 514: γελῶτος οὖν, φασί, καὶ Διονύσιος, ὃ πεποιήται νοσῶν Ἡρακλῆς καὶ Σειληνός κλύζειν αὐτὸν πειρώμενος.

hőst betegségéből koplalással és clysteriummal törekedett kigyógyítani.⁵² Suidas szerint comœdiákat és történeti műveket is irt.⁵³ Az előbbi hír nem valószínű és hihetőleg Dionysius tragœdiáinak sok idétlenségéből ered, melyek inkább satyrdrámába vagy comœdiába illettek: különben Aelianus is megjegyzi, hogy Dionysius nem szerette a comœdiát.⁵⁴ Költészete általánosan gúny tárgyát képezte,⁵⁵ s különösen az új attikai comœdia-írók támadták meg, nevezetesen Eubulus egy Dionysius című comœdiájában,⁵⁶ és Ephippus.⁵⁷ Sok tragœdiát irhatott, mert Plutarchus szerint Fülöp Macedonia hirneves királya ironikus megjegyzést téven tragœdiáira, azt kérde az ifjabb Dionysiustól, honnan vette atyja az időt azok megírására, mire ez úgy felelt, hogy atyja azt az időt használta fel, a mit Fülöp és ő (az ifjabb Dionysius) dorbézolásokban töltenek el.⁵⁸ Drámáinak furcsaságaiból különösen gyakran említik nevetséges szóképzéseit.⁵⁹

⁵³ L. *Suidast* a 38-ik jegyzetben.

⁵⁴ L. *Aelianust* a 38-ik jegyzetben.

⁵⁵ *Cicero*, *Tusc. disp.*, V, 22, 63: poetam etiam tragicum (t. i. Dionysium), quam bonum, nihil ad rem; in hoc enim genere nescio quo pacto magis quam in aliis suum cuique pulchrum est. L. még *Lucianust* a 45-ik jegyzetben. Ide tartozik továbbá *Cicero*, *Epist. ad Att.*, IV, 6, 2.

⁵⁶ *Athenaeus*, p. 260, C (VI, 76): τὰ παραπλήσια ἐποίησε καὶ ὁ Σικελιώτης Διονύσιος, ὡς Εὐβούλος ὁ κωμωδιοποιὸς παρίστησιν ἐν τῷ τοῦ τυράννου ὁμωνύμῳ δράματι.

⁵⁷ L. *Athenaeust* a 25-ik jegyzetben.

⁵⁸ *Plutarchus*, *Timoleon*, XV, 6: Φιλίππου δὲ τοῦ Μακεδόνης παρὰ πότον τινα λόγον μετὰ εἰρωνείας ἐμβalόντος περὶ τῶν μελῶν καὶ τῶν τραγωιδιῶν, ἃς ὁ πρεσβύτερος Διονύσιος κατέλιπε, καὶ προσποιουμένου διαπορεῖν, ἐν τίνι χρόνῳ ταῦτα ποιεῖν ἐκεῖνος ἐσχόλαζεν, οὐ φαύλως ἀπήντησεν ὁ Διονύσιος εἰπών· «Ἐν ᾧ σὺ καὶ πάντες οἱ μακάριοι δοκοῦντες εἶναι περὶ κώθωνα διετρίβουμεν.»

⁵⁹ *Athenaeus*, p. 98, C—D (III, 54): τοιοῦτοί τινές εἰσιν... πολλῶν ὀνομάτων ποιηταὶ καὶ πολλοῖς παρασάγγαις ὑπερδραμόντες τὸν Σικελιώ-

Euaretusról, ki 342-ben (ol. 109, 3-ban) a Teucer és Achilles című tragœdiákkal, és 341-ben (ol. 109, 4-ben) az Alcmaeon című tragœdiával versenyzett, az ifjabb Astydamas-nál szóltunk.

Az olynthusi *Euphantus*, Eubulides tanítványa és I. Antigonus tanítója, ki 306-ban (ol. 118, 3-ban) vette föl a macedoniai királyi czímet, több tragœdiát irt, melyek a versenyeken sikert arattak. Azonkívül megirta korának történetét és Antigonusnak egy beszédet ajánlott, mely a királyi méltóságról szólt és nagy hirnévnek örvendett.⁶⁰

Plato tanítványáról, a Heracleából való *Heracrides*

την Διονύσιον, ὃς τὴν μὲν παρθένον ἐκάλει μένανδρον, ὅτι μένει (várja) τὸν ἄνδρα, καὶ τὸν στῦλον μενεκράτην, ὅτι μένει καὶ κρατεῖ, βλλάντιον δὲ τὸ ἀκόντιον, ὅτι ἐναντίον βάλλεται, καὶ τὰς τῶν μυῶν διεκδύσεις (az egérlyukakat) μυστήρια ἐκάλει, ὅτι τοὺς μῦς τηρεῖ. Ἀθάνης δ' (ismeretlen) ἐν πρώτῳ Σικελικῶν τὸν αὐτὸν φησι Διονύσιον καὶ τὸν βοῦν γαρύταν (γῆ-ből és ἄρῳ-ból képezve) καλεῖν, καὶ τὸν χοῖρον (a malacot) Ἰαχχον (Ἰαχχος Bacchus mellékneve, kinek malacot áldoztak). Photius, Bibliotheca, p. 532 : παρεξήλωσε δὲ τὸν πρῶτον Διονύσιον τὸν Σικελίας τύραννον, ὃς ὑπὸ τῆς ἐξουσίας καὶ τῶν κολάκων καὶ τῆς τρυφῆς διαφθειρόμενος ἐπεχείρησε καὶ τραγωδίας γράφειν, ἐν αἷς καὶ τοιαῦτα συνεφρόνησε ῥήματα, τὸ μὲν ἀκόντιον καλῶν βαλλάντιον, τὸν δὲ κάδον ἐλύδριον (αἰρέω-ből és ὕδωρ-ből képezve) σκέπαρνον δὲ (σκέπω vagy σκεπάζω-ből, befödök, és ἄρῆν-ből, bárány, képezve) τὸ ἔριον (a gyapjút), τὴν δὲ χλαῖναν ἐριώλην οἷον ὕλεθρον οὔσαν τῶν ἐρίων, καὶ πολλὰ τοιαῦτα καταγέλαστα . . . Διονύσιος δὲ ὁ προσηρτημένος τύραννος θύεστην τὸν δοῖδουκα (a mósártöröt) ἐκάλει. Εἰκότως ἄρα τῆς τῶν τοιούτων ἀχροάσεως τὰς λατομίας μᾶλλον ἤρετο Φιλόξενος. *Epistolae Socraticae*, 35 : πρῶτον μὲν οὖν συγχαίρω Συρακοσίοις, ὅτι πέπαινται τὸν χοῖρον Ἰαχχον καλοῦντες καὶ τὸν βοῦν γαρύταν καὶ τὰ ἄλλα τὰ ἡῤέα (együgyű) κομψὰ ταῦτα, καρποτόκον τε μῆνα, ὅτι καρπὸς ἐν αὐτῷ γίνεται.

⁶⁰ *Diogenes Laertius*, II, 110 (II, 10. 6) : Εὐβουλίδου δὲ καὶ Εὐφαντος γέγονεν ὁ Ὀλύμπιος ἱστορίας γεγραπὼς τὰς κατὰ τοὺς χρόνους τοὺς ἑαυτοῦ. ἐποίησε δὲ καὶ τραγωδίας πλείους, ἐν αἷς εὐδοκίμει κατὰ τοὺς ἀγῶνας. γέγονε δὲ καὶ Ἀντιγόνου τοῦ βασιλέως διδάσκαλος, πρὸς ὃν καὶ λόγον γέγραφε περὶ βασιλείας σφόδρα εὐδοκιοῦντα. τὸν βίον δὲ γήρᾳ κατέστρεψεν (öreg korában halt meg).

Ponticusról, ki Thespis neve alatt írt drámákat, s a kit Spintharus vagy Dionysius Metathemenus egy Sophocles neve alatt írt Parthenopæus című tragœdiával rászédett, Thespis-nél és Spintharusnál emlékeztünk meg.

Lachest illetőleg a Demophonról szóló részre utalunk.

Siciliának egy másik zsarnoka, a catanai *Mamercus*, nem kevésbé volt büszke tragœdiáira és egyéb költeményeire, mint az idősb Dionysius. Plutarchus egy két soros, hadi dicsőségével kérkedő elegiáját idézi, melyet a lázadó zsoldosok leverése után a zsákmányul ejtett és isteneknek szentelt paizsokra iratott rá.⁶¹ A corinthusi Timoleon, ki 344-ben (ol. 109, 1-ben) a corinthusiak által alapított Syracusæ-t az ifjabb Dionysius zsarnoksága alól felszabadítá, nem sokára a város felszabadítása után Mamercust is elfogta és Syracusæ-be vitte, hol a nép kivégezteté.

*Moschion*⁶² életéről és költészetéről nem adnak felvilágosítást a régiek, de a nevéen fennmaradt töredékek jellege kétségtelenül arról tanuskodik, hogy tragikus volt.⁶³ Az úgynevezett közép attikai comœdia több írója foglalkodott egy Moschion nevű egyénnel. Alexis parasitának, Axionicus nyalánknak nevezi, Callicrates egy Moschion című comœdiában támadta meg és egy vig lakoma részvevői között sorolja

⁶¹ *Plutarchus*, Timoleon, 31: καὶ γὰρ ὁ Μάμερκος ἐπὶ τῶ ποιήματα γράφειν καὶ τραγωδίας μέγα φρονῶν, ἐκόμπαζε νικῆσας τοὺς μισθοφόρους καὶ τὰς ἀσπίδας ἀναθεῖς τοῖς θεοῖς ἐλεγείων ὕβριστικὸν ἐπέγραψε: «Τάσδ' ὀστρειογραφεῖς (bíborral befestett) καὶ χρυσελεφαντηλέκτρος (arannyal, elefántcsonttal és electrommal kirakott) ἀσπίδας ἀσπιδίοις εἵλομεν εὐτελέσι» (egyszerű paizsokkal).

⁶² *Wagner*: De Moschionis poetæ tragici vita ac fabularum reliquiis, 1846. *Meineke*: Der tragische Dichter Moschion, 1855.

⁶³ *Clemens Alexandrinus* (Strom., VI, 2: Μοσχίων ὁ κωμικὸς γράφει) tévesen comœdia-írónak nevezi, a mi különben a τραγικός és κωμικός szavaknak gyakori összetévesztése folytán föl nem tűnhetik.

fel, míg Macho új attikai comœdia-író vizivónak nevezi,⁶⁴ bizonyára a lucus a non lucendo módjára gúnyosan, mert az élősdí természetű Moschionnak aligha volt a víz egyedüli itala. Ezeket a nyilatkozatokat többen egy ismeretlen parasitára vonatkoztatják, de ha meggondoljuk, hogy az attikai comœdia nem köznapi egyéneket, hanem a politika, művészet és irodalom embereit támadta meg, és hogy Melanthius, Morychus és Nothippus tragikusoknak is nyalánkságát gúnyolta, nem látunk okot annak kétségbe vonására, hogy Moschion a tragikus a comœdia-írók által említettel azonos. Kora tehát az illető comœdia-íróké alapján a negyedik század második felébe és a harmadik század első éveibe teendő.

Drámáiból három címet (Pheræbeliek, Telephus, The-mistocles) és tiz-tizenkét töredéket ismerünk,⁶⁵ de a Moschion névhez fűződő, prózában irt, meglehetősen lapos sententiák⁶⁶ aligha tőle származnak. Telephus valószínűleg Euripides Telephusával megegyezőleg Heracles fiának Telephusnak ese-

⁶⁴ *Athenaeus*, p. 242, C (VI, 41): Μοσχίωνος δὲ τινος παρασίτου μνημονεύων Ἀλεξίς ἐν Τροφωνίῳ παραμασήτην (együtt rágónak) αὐτὸν ἐν τούτοις καλεῖ: «εἶδ' ὁ Μοσχίων ὁ παραμασήτης (= παράσιτος) ἐν βροτοῖς αὐδῶμενος» (nevezve); p. 342, B—C (VIII, 27): Ἀξιόνικος ἐν Φιλευριπύδῃ (t. i. λέγει) . . . «ἔφα τις ὡς ἄλμη (sós lében) σεργῇ τοῦτο φάγοι γ' ἐφθὸν ἀνὴρ Μοσχίων φίλαυλος»; p. 586, A (XIII, 50): μνημονεύει δ' αὐτῆς (t. i. τῆς Σινώπης) . . . Καλλικράτης ἐν Μοσχίῳ; p. 382, D (IX, 29, Strabónak egy töredékét idézve): «ἤξει Φιλίνος, Μοσχίων, Νικήρατος»; p. 44, D (II, 21): Μάχων δ' ὁ κωμικὸς ὑδροπότου Μοσχίωνος μέμνηται; p. 246, B (VI, 48): Μάχων γράφει οὕτως: «τὸν ὑδροπότην δὲ Μοσχίωνα λεγόμενον.»

⁶⁵ A drámák címzeire, tartalmára és a töredékekre nézve l. a 62-ik jegyzetben említett két munkán kívül *Welcker*, Griech. Trag., pp. 1048—1051; *Kayser*, Hist. crit. tr. gr., pp. 295—299; *Ribbeck*, Ueber ein. hist. Dr. der Griech., pp. 147—159; *Guil. Wagner*, Trag. fragm. pp. 138—141; *Nauck*, Trag. fragm., pp. 631—635; Suppl., p. XX. *Alfr. Wagner*, Das hist. Dr. der Griech., pp. 141—143.

⁶⁶ *Wagner*, Trag. fragm., pp. 141—143.

tét tárgyalta, ki a trójai háborúban Achilles dárdájától megsebesítve, annak szilánkjeival gyógyíttatik meg. Themistocles történeti dráma volt, és mint Phrynichus Phoenicei Női és Aeschylus Perzsái, a salamisi győzelmet, vagy talán Themistocles tragikus halálát tárgyalta. A dráma címéből arra következtethetünk, hogy Themistocles, kinek Aeschylus még nevét se említi, Moschionnál mint főszemély szerepelt. A Pheræbeliek tárgya Welcker szerint ugyanaz volt, mint Euripides Alcestiséé, csak hogy ott a kart, mely Euripidesnél pheræi öregekből áll, pheræi nők képezték; valószínűbb azonban Ribbeck nézete, hogy t. i. ez a dráma is történeti tárgyú volt, és hogy a thessaliai Pheræ kegyetlen zsarnokának Sándornak neje Thebe által 357 táján való meggyilkolását tárgyalta. Moschion, kinek töredékei magvas és képekben dús nyelvezetet, és Aeschylus és Sophocles módjára szigorú versmértéket mutatnak, századának kiváló tragikusai közé tartozott, miről az a körülmény is tanuskodik, hogy emléket egy szoborban örökitették meg, mely a nápolyi Museumban őriztetik. A kiváló mű egy életnagyságú, ülő alakot ábrázol, fején koszorúval, jobbában író tekerccsel.⁶⁷

Suidas egy *Nearchus* nevű tragikusról tesz említést, kit N. Sándor Callisthenessel, Aristoteles nővérének fiával együtt 328 (ol. 113, 1) táján kivégeztetett.⁶⁸ Ugyanezt mondja egy

⁶⁷ Leírását l. *Visconti*, *Iconogr.*, vol. I, p. 31.

⁶⁸ *Suidas*: Καλλισθένης . . . μαθητὴς Ἀριστοτέλους καὶ ἀνεψιῶδες ὃν ἔδωκεν (t. i. Ἀριστοτέλης) ἔπεσαι Ἀλεξάνδρῳ τῷ Μακεδόνι. ὁ δ' ἐν γαλαῆγρα σιδηρᾷ (vas börtönbe) βαλὼν ἀνέιλεν ἅμα Νεάρχῳ τῷ τραγικῷ, διότι συνεβούλευε (t. i. Callisthenes N. Sándornak) μὴ ἐπιζητεῖν (ne kívánja) ὑπὸ Ἀθηναίων καλεῖσθαι δεσπότης. τινὲς δὲ αὐτὸν ὥς ἐπιβουλευόντα Ἀλεξάνδρῳ ἀνηρῆσαι φασιν ἅμα Νεάρχῳ. *Bernhardy* Suidas kiadásában Νεάρχῳ-t helytelenül Νεόφρονι-ra akarja javítani; alaptalan *Wagner* (Trag. fragm., p. 134) gyanítása is, hogy τραγικῷ helyett στρατηγῷ írandó.

másik czikkében Neophron tragikusról is, de Neophront, ki, mint említettük, Euripides kortársa volt, nem végeztethette ki N. Sándor, világos tehát, hogy Suidas a Neophron és Nearchus tragikusokra vonatkozó adatokat összezavarta.⁶⁹

Aristoteles egy *Polyidus* nevű sophistának Iphigenia czímű tragœdiáját említi, melyben a fölismerés úgy történt, hogy mikor Iphigenia épen föláldozni készült fivérét Orestest, ez utóbbi azt a megjegyzést tette, hogy neki is úgy kell meghalni, mint nővérének Iphigeniának Aulisban.⁷⁰ Tekintettel arra, hogy Polyidust Aristoteles említi, ki Poetikájában gyakran hivatkozik a negyedik századbeli tragikusokra, korát ebbe a századba helyezzük, és azonosnak tartjuk azzal a dithyrambus-költő Polyidussal, kiről Diodorus Siculus megjegyzi, hogy költészete a Philoxenus, Timotheus és Telestes dithyrambus-költőkével együtt 398-ban (ol. 95, 3-ban) virágzott, és hogy a költészeten kívül zenével és festészettel is foglalkodott.⁷¹ Tehát Polyidus is oly sokoldalú sophista volt, mint az ötödik századbeli Hippias. Photius azt mondja, hogy Stobæus sokat idézett Polyidusból,⁷² de Florilegiumában

⁶⁹ L. *Suidas* Neophronról szóló czikkét az előbbi rész 65-ik jegyzetében.

⁷⁰ *Aristoteles*, *Poetica*, 16: τετάρτη δὲ (t. i. ἀναγνώρισις) ἡ ἐκ συλλογισμοῦ (következtetés útján), οἷον . . . καὶ ἡ (t. i. ἀναγνώρισις) Πολυείδου τοῦ σοφιστοῦ περὶ τῆς Ἰφιγενείας, εἰκὸς γὰρ τὸν Ὀρέστην συλλογίσασθαι ὅτι ἢ τ' ἀδελφὴ ἐτύθη καὶ αὐτῷ συμβαίνειν θύεσθαι; 17: ὡς Πολυεῖδος ἐποίησεν, κατὰ τὸ εἰκὸς εἰπὼν (t. i. ὁ Ὀρέστης) ὅτι οὐκ ἄρα μόνον τὴν ἀδελφὴν ἀλλὰ καὶ αὐτὸν εἶδει τυθῆναι.

⁷¹ *Diodorus Siculus*, XIX, 46: ἤκησαν δὲ κατὰ τοῦτον τὸν ἐνιαυτὸν (t. i. ol. 95, 3-ban, az az Kr. e. 398-ban) οἱ ἐπισημότατοι διωυραμποποιοί, Φιλόξενος Κυθήριος, Τιμόθεος Μιλήσιος, Τελέστης Σελινούντιος, Πολυεῖδος, ὅς καὶ ζωγραφικῆς καὶ μουσικῆς εἶχεν ἐμπειρίαν. Polyidusról mint dithyrambus-költőről szólnak *Plutarchus*, *De musica*, 21; *Athenaeus*, p. 352, B (VIII, 45); *Tzetzes*, ad *Lycophr. Cassandr.*, v. 879; *Etymologicum Magnum*, Ἄτλας.

⁷² *Photius*, *Bibliotheca*, p. 195.

egyetlen egy idézet se található belőle, hanem igen is több Euripides hasonnevű tragœdiájából, mely Polyidusnak, a hires corinthusi jósnak mythusát tárgyalta, s a mellyel Phœtius a költő Polyidust összetévesztette.

Athenæus egy Agen című satyrdrámából két töredéket idézvén, azt a catanai vagy byzantiumi *Pythonnak*, vagy N. Sándornak tulajdonítja.⁷³ A darab 325-ben (ol. 113, 4-ben) N. Sándornak a Hydaspes folyó melletti táborában adatott elő, mikor katonái a Nagy Dionysiákat ünnepelték.⁷⁴ N. Sándor bizonyára nem irta, mert eltekintve attól, hogy költői működéséről mit sem említenek a régiek, aligha volt ideje drámát írni hadjáratai közben. A catanai Pythont csak Athenæus említi, de annál több forrás emlékszik meg a byzantiumiról, ki Suidas és mások szerint rhetor volt és hazájából Macedoniába menekült.⁷⁵ Ugyanerről meséli Athenæus, hogy a mikor egy alkalommal lázadás tört ki a byzantiumbeliek között, Python, ki igen kövér ember volt, egyetértésre, mint

⁷³ *Athenaeus*, p. 50, F (II, 35): ὅτι Ἀγῆνα σατυρικὸν τι δράμα ἀμφιβάλλεται εἴτε Πύθων ἐποίησεν ὁ Καταναῖος ἢ Βυζάντιος, ἢ καὶ αὐτὸς ὁ βασιλεὺς Ἀλέξανδρος; p. 586, D (XIII, 50): ὁ δὲ γράψας τὸν Ἀγῆνα τὸ σατυρικὸν δράματιον, εἴτε Πύθων ἐστὶν ὁ Καταναῖος ἢ αὐτὸς ὁ βασιλεὺς Ἀλέξανδρος, φησί; l. még p. 595, E (XIII, 68) a következő jegyzetben.

⁷⁴ *Athenaeus*, p. 595, E—p. 596, A (XIII, 68): συνεπιμαρτυρεῖ δὲ τούτοις (t. i. Harpalus szerelmi viszonyairól tanuskodik) καὶ ὁ τὸν Ἀγῆνα τὸ σατυρικὸν δράματιον γεγραφώς, ὕπερ ἐδίδαξε διονυσίων ὄντων ἐπὶ τοῦ Ὑδάσπου τοῦ ποταμοῦ, εἴτε ὁ Πύθων ἦν ὁ Καταναῖος ἢ ὁ Βυζάντιος ἢ καὶ αὐτὸς ὁ βασιλεὺς. ἐδιδάχθη δὲ τὸ δράμα ἤδη φυγόντος τοῦ Ἀρπάλου ἐπὶ Σάλατταν καὶ ἀποστάντος. καὶ τῆς Πυθιονίχης ὡς τεθνηκυίας μέμνηται, τῆς δὲ Γλυκέρας ὡς οὔσης παρ' αὐτῷ (t. i. Harpalusnál) . . . Παλλίδην δ' ἐνταῦθα ἐκάλεσε τὸν Ἀρπαλον. ἐν δὲ τοῖς ἐξῆς τῷ κυρίῳ (valódi nevén) καλέσας αὐτὸν φησι. Harpalusnak Pythionice és Glycera hetærákhoz való viszonyára nézve l. bővebben *Athenaeus* p. 586, C (XIII, 50) és p. 594, E—595, D (XIII, 67—68).

⁷⁵ *Suidas*, Πύθων. Βυζάντιος, ῥήτωρ· ὃς φυγὼν ἐν Μακεδονίᾳ διέτριβε. A legjobb Suidas-codexekben hiányzik ez a czikk.

a megférhetés legelső feltételére intette polgártársait, példa gyanánt magát hozva föl, ki még kövérebb feleségével egy tábori ágyon is megfér.⁷⁶ Tehát a byzantiumi Python tréfás ember volt, és mivel a rhetorok közül, mint láttuk, különben is többen mívelték a drámát, nem kételkedhetünk abban, hogy az említett satyrdráma tőle származott. Az Agen név jelentése problematikus. Schweighäuser Agenor rövidítésének tartja és N. Sándorra vonatkoztatja, valamint Friebe is, de ez utóbbi azt hiszi, hogy az ἀγήν szó a macedoni nyelvjárás szerint ἡγεῖσθαι-ból (vezérlek) van képezve és szoros összefüggésben áll a dór ἄγημα szóval (attikailag ἡγημα, vezérlés), mely Hesychius szerint a macedonok testőrségének neve volt,⁷⁷ hogy tehát ἀγήν «a csapatok legkiválóbbikát jelenti» (ὁ ἀριστος τῶν συντάξεων).⁷⁸ A satyrdráma N. Sándor pazarló kincstárnokát, a hetærákhoz való viszonyairól ismeretes Harpalust gúnyolta, ki a darabban majd valódi nevén, majd Pallides álnéven említettett, s akkor került színre, mikor Harpalus, kire N. Sándor az indiai hadjáratra való indulása előtt a zsákmányul ejtett tömérdek perzsa kincsek őrizetét bízta, ezek nagy részének elpazarlása után N. Sándor

⁷⁶ *Athenaeus*, p. 550, F (XII, 74): καὶ Πύθων δ' ὁ Βυζάντιος ῥήτωρ, ὡς Λέων (Byzantiumból, Plato tanítványa) ἱστορεῖ ὁ πολίτης αὐτοῦ, πάνυ ἦν παχὺς τὸ σῶμα· καὶ Βυζαντίοις ποτὲ στασιάζουσι πρὸς ἀλλήλους τοῖς πολιταῖς παρακαλῶν εἰς φιλίαν ἔλεγεν, «ὁρᾶτέ με, ἄνδρες πολῖται, οἷός εἰμι τὸ σῶμα· ἀλλὰ καὶ γυναῖκα ἔχω πολλῷ ἐμοῦ παχυτέραν. ὅταν οὖν ὁμονοῶμεν, καὶ τὸ τυχὸν ἡμᾶς σκιρπῶδιον δέχεται, ἐὰν δὲ στασιάζωμεν, οὐδὲ ἡ σύμπασα οἰκία.» A rhetorra nézve l. még *Philostratus*, *Vitæ Sophistarum*, VII, 16; *Diodorus Siculus*, XVI, 85; *Plutarchus*, *Vita Demosth.*, 9; *Demosthenes*, *De corona*, 136; *Demosthenes*, *Epist.*, II, p. 1469, 18; *Publ. Ael. Aristides*, *Oratt.*, vol. II, p. 237, 272; *Photius*, *Extr. ex Philostr.*, 1025; *Joh. Tzetzes*, *Var., Hist.*, chil. VI, 38.

⁷⁷ *Hesychius*, Ἀγημα, τὸ προῖον τοῦ βασιλέως τάγμα, ἐλεσάντων καὶ ἔππων καὶ πεζῶν· οἱ δὲ, τῶν ἀρίστων τῆς Μακεδονικῆς συντάξεως.

⁷⁸ *Friebe*, *Satyrogr. fragm.*, p. 118.

visszatértekor Görögországba menekült.⁷⁹ Az Agen, mint látható, nagyon eltért a satyrdráma eredeti jellegétől és az egykorú tárgy feldolgozásával és a comœdiáéval azonos természetű, élő személy ellen irányuló támadásával oly alakot öltött, mely az alexandriai korbeli satyrdrámáéval azonos.

Egy attikai felirat egy *Theophilus* nevű tragikust említ, ki valószínűleg 388-ban (ol. 98, 1-ben) versenyzett.⁸⁰

Theorus-ról Demophonnál szóltunk.

Timocles tragikus 341-ben (oi. 109, 4-ben) egy *Lycurgus* című satyrdrámával lépett fel.⁸¹ *Athenæus* is említi, megkülömböztetve a hasonló nevű comœdia-írótól.⁸² Egy kérdéses töredék inkább *Sophocles*-nek, mint neki tulajdonítandó.⁸³

MÁSODIK RÉSZ.

A görög tragœdia az alexandriai korszakban.

Nagy Sándornak Kr. e. 323-ban bekövetkezett halála óta a görög műveltség központja Alexandria, melynek szellemi élete új korszakot képez, az úgynevezett *alexandriai*

⁷⁹ L. *Athenaeus* a 74-ik jegyzetben.

⁸⁰ *Corp. inscr. att.* vol. II. n. 971, c, vv. 1—3: Μέλανδρο[ς — —] ἐχορήγει Θεόφιλ[ος] ἐδίδασκεν ὑπο[κριτ]ή[ς] Κλέανδρο[ς].

⁸¹ L. *Corp. inscr. att.*, vol. II, n. 973, vv. 16—29, az *f*) függékben.

⁸² *Athenaeus*, p. 407, D (IX, 73): Τιμοκλῆς ὁ τῆς κωμῳδίας ποιητῆς (ἣν δὲ καὶ τραγωδίας) ἐν μὲν δράματι Ἀγῆνη ψησί. Helyesen jegyzi meg *Meineke* (*Fragm. com. gr.*, vol. I, p. 430), hogy *Athenæus* nem azt mondja, hogy *Timocles* comœdia-író egyszersmind tragikus is volt, hanem hogy megkülömbözteti a tragikust a hasonló nevű comœdia-írótól.

⁸³ L. *Wagner*, *Trag. fragm.*, p. 147.

korszakot.¹ Fénypontja a Ptolemæusok dynastiájának idejébe esik 323-tól 30-ig, de hatása kiterjed a Kr. u. negyedik század végéig, a mikor N. Theodosius megosztva birodalmát fiai Arcadius és Honorius között, 395-ben a már annak előtte N. Constantinusról Constantinopolisnak nevezett Byzantium lett a kelet-római birodalom fővárosává. A bőkezűen pártfogoló Ptolemæusok által alapított és fenntartott híres Museum nevű intézet nyugalmas lételt biztosított a kiváló íróknak, míg Alexandria számos könyvtárai, melyek közül a Bruchium — egy része a királyi palotának, mint a Museum — és a Serapeum voltak a legkiválóbbak, magukban foglalták a görög szellem összes irodalmi termékeit. A Bruchium már Kr. e. 48-ban Alexandriának Cæsar által való ostroma alkalmával leégett, de a Museum csak Aurelianus császár idejében (Kr. u. 270—275) pusztult el polgári zavarok alkalmával, míg a Serapeum — Serapis templomában — N. Theodosius idejéig állott fenn, kinek kormányja alatt a keresztények Kr. u. 389-ben a vakbuzgó Theophilus érsek vezérlete alatt részint lebontották, részint leégették. Mint mondják, a Serapeum megmaradt részét Kr. u. 651-ben Omar kalifa vezére Amru rombolta le, és a maradék-könyvekkel félévig fűtötték Alexandria fürdőit.

Az alexandrai korszak a görög szellem életének utolsó phasisa. Maradandó becsű műveket a költészet terén csak a comœdiában, Menander, Philemon és Diphilus műveiben, és az újonnan keletkezett idyllben, Theocritus, Bion és Moschus költeményeiben mutatott fel, de egyebekben az eltanult reproductio és a tudakosság jellegével bírt, míg nagymérvű tudományos munkásságában oda törekedett, hogy a görög szellem meg-

¹ *Ritschl*: Die Alexandrinischen Bibliotheken unter den ersten Ptolemäern, 1838. *Schulze*: Lukianus als Quelle für die Kenntniss der Tragödie, 1887.

örzött kincseit magyarázza és rendezze. A görög tragödia ezen korszakbeli művészetéről alig van valami biztos tudomásunk, de a korszak szelleme és egyéb körülmények arra engednek következtetnünk, hogy még az ókoriak által dicsérve kiemelt tragikus Pleias költői is csak többé-kevésbé ügyesen utánzó, és — mint a csekély számú töredékek mutatják — tiszta attikai nyelvben írt, de különben maradandó érték nélkül való műveket alkottak. Hogy a tragédiát és comédiát, mint Timonnál, Callimachusnál, a damascusi Nicolausnál és Philostratusnál látjuk, most már egy és ugyanazon költő mivelte, bizonyára nem vált a tragödia előnyére, de nagyobb baj volt az, hogy írására rendszerint mindenféle más foglalkozású egyének, bölcsesek, sophisták, szónokok, királyok, tudósok és egyéb irodalmi férfiak vállalkoztak. Maguk a Pleias tagjai is, kiket Welcker² annyira feldicsér, grammatikusok voltak és hivatalokat viseltek. Mivel a Pleias több tagjánál, Homerusnál, Lycophronnál, Sosiphanesnél, Philiscusnál sok drámát említenek a régeiek, valószínű Welcker³ nézete, hogy megtartották a tetralogikus szerkezetet, vagy legalább a tetralogikus versenyformát, míg a többi költők — kivéve Timont és Philostratust, kik szintén sok drámát irtak — csak egyes tragédiákkal léptek fel. A satyrdráma úgy szerepelt, mint a negyedik században: nemcsak tragikusok, hanem külön satyr-dráma-költők is művelték; elvált a tragédiától, és rendszerint megelőzte annak előadását, mint Aminiasnál Gorgippusnál és Heraclidesnél látható; csak a M. Aemilius-ról szóló felirat említi a tragödia után a satyrdrámát.⁴ Egyéb-ként az ezen korszakbeli satyrdráma élő személyek ellen irányuló támadásai folytán már úgyszólván azonossá lett a

² Griech. Trag., pp. 1247—1251.

³ Griech. Trag., 1243—1244, 1247.

⁴ L. az illető satyrdráma-költőkre vonatkozó jegyzeteket.

comœdiával, mint Lycophron Menedemusa mutatja, s a mint ez már a negyedik századbeli Python Agenjében is látható. Sositheus megkísérlette ugyan a maga eredetiségében visszaállítani a satyrdrámát, de úgy látszik csak múló sikerrel. Történeti tragœdiákkal Lycophron Cassandreaiak és valószínűleg Marathoniak című drámáiban, továbbá Philiscus Themistoclesében találkozunk.

Kiváló jelentőséggel bírt az alexandriai korszakban a színészet. N. Sándor halála óta majdnem minden görög városban volt színház, sőt több is a jelentékenyebbekben. A görög fejedelmek s különösen N. Sándor ünnepeken és ünnepélyes alkalmakkor fényes színi előadásokat rendeztek, de a leg hiresebbek voltak a II. Ptolemæus Philadelphus idejében (Kr. e. 285—246) Alexandriában rendezett tragikus verse nyek. Rómában is gyakran felléptek görög színészek, és bizonyára ezeknek működése bírt rá néhány kiváló rómain — mint az ifjabb Pliniust és Titus császárt — habár csak időtöltésből, görög tragœdiák írására. Még a barbár fejedelmek is szívesen fogadták a görög színészeket, mint Orodes, a parthusok királya, ki, mint említettük, Crassus legyőzése után Euripides Bacchans Nőit adatta elő, melyben Pen theus feje gyanánt a Crassusé szerepelt. Az új tragœdiák mellett a három nagy tragikus művei is színre kerültek, különösen az Euripideséi, kinek nyomdokait az ezen korbéli tragikusok is bizonyára leginkább követték, úgy mint a Kr. e. negyedik század költői. A tragœdia részint magában részint a comœdiával és egyéb mûzsai, rhapsodikus, czitera és fuvola-versenyekkel kapcsolatban adatott elő, de később, különösen a római császárok idejében, szokássá vált lakomák alkalmával tragœdiákból és comœdiákból egyes kiválóbb részleteket szavaltatni el színészekkel.

A görög tragœdia ily nagymérvű elterjedését a görög városokban megalakult nagyszámú állandó és vándor szí-

nész-társulatoknak (σύνοδοι τῶν περὶ τὸν Διόνυσον τεχνιτῶν) köszönhette, melyek részletesen meghatározott szervezettel bírtak, és előjogokban részesültek. Kiválóbb tagjai fényes díjakat kaptak, és fejedelmek által való kitüntetésben részesültek, sőt néha a városok díszpolgáraivá is választattak. Működésük egész a Kr. u. ötödik századig tartott, a byzantiumi korszakig, és sok tekintetben ezen társulatoknak volt köszönhető, hogy a görög nyelv mint «köznyelv» (κοινὴ διάλεκτος) uralkodóvá lett, hogy a tragœdia és comœdia mélyen áthatotta az életet, és hogy Rómában is oly nagy mértékben elterjedt a görög műveltség.

A tragikus Pleias.

Az tragikus költők így nevezett csoportja⁵ nevét a hetevény vagy fiastyúk hetes csillagzattól (πλειάδας) vette, s e szerint hét tragikus költőből álló külön categoriát akar jelenteni.⁶ Suidas szavaira támaszkodva, sokáig azt hitték, hogy a Pleias költői az Aristophanes- és Aristarchus-féle alexandriai canonban a tragikusoknak Aeschylusból, Sophoclesből,

⁵ Naekius: Schedæ criticæ, 1812. Nem kaphatók: Leisner: De Pleiade tragicorum græcorum, 1745. Nagel: De Pleiadibus poetarum græcorum, 1762.

⁶ Eustathius, comment. ad Hom. Od. V, v. 272: αἷς δὲ Πλειάσιν ἐξ ἀστέρων ἑπτὰ οὖσαι, δύο ὕστερον ὁμώνυμοι Πλειάδες συνεξελαμψαν. τραγικοί τε γὰρ τινες ἑπτὰ λόγου πολλοῦ ἄξιοι (igen kiválók), Πλειὰς ἐλέγοντο. καὶ ἕτεροι δὲ τινες ἄλλως σοφοὶ (egyéb tekintetben kiválók), περιώνυμοι οὐχ ἡμίση καὶ αὐτοί. Eustathius a tragikus Pleiason kívül még egy másik Pleiasról is tesz említést (καὶ ἕτεροι δὲ τινες stb.), melyen régebben a tudósok egy alexandriai korbéli (új attikai) comœdia-írókból álló Pleiast akartak érteni. A Pleias elnevezésére nézve l. még Hephæstio scholiastájának két helyét és Tzethest a 9-ik jegyzetben.

Euripidesből, Ionból és Achæusból álló első rendű csoportja után a második csoportot képezték;⁷ de eltekintve attól, hogy Aristophanes és Aristarchus, kiknek canonját nem is ismerjük,⁸ aligha vettek fel abba korukbeli költőket, megdönti a Pleiasnak mint canonnak való létezését az a körülmény, hogy tagjainak felsorolásában a régiek kilencz név — Alexander Aetolus, Homerus, Lycophron, Philiscus, Sositheus, Dionysiadés, Sosiphanes, Aeantides és Euphronius nevei — között ingadoznak,⁹ kik közül az öt elsőt a legtöbb, a két utolsót a legkevesebb adat említi, a mi nem volna lehetséges, ha a Pleias csakugyan mint canon lett volna meghatározva. A valódi tényállás szerint a Pleias elnevezés későbbi grammatikusoktól

⁷ Τραγικοί τῆς πρώτης ἐς τῆς δευτέρας τάξεως. L. *Suidas* Homerusról és Philiscusról szóló czikkeit.

⁸ L. a 2-ik könyv 3-ik rész 7-ik jegyzetét.

⁹ *Strabo* Cilicia Tarsus nevű városának híres férfait sorolva fel, a többek között ezeket mondja Dionysides tragikusról p. 675 (XIV, 5, 15): ποιητῆς δὲ τραγωδίας ἀριστος τῶν τῆς Πλειάδος καταριθμουμένων (a Pleias tagjai közé számított) Διονυσίδης. *Hephaestio scholiastája* p. 53 (ed. Gaisford): ἐπὶ τὰ γὰρ εἶναι λέγονται τραγωδοί. διὸ καὶ Πλειὰς ὠνομάσθησαν. ὧν εἷς οὗτος ὁ Φίλικος· ἐπὶ Πτολεμαίου (t. i. τοῦ Φιλαδέλφου, mint a következő idézet mutatja) δὲ γεγόναντι οὗτοι ἀριστοὶ τραγικοί· εἰσὶ δὲ οὗτοι. Ὅμηρος ὁ νεώτερος, Σωσίθεος, Λυκόφρων, Ἀλέξανδρος, Φίλικος, Διονυσιάδης, Αἰαντίδης; p. 185: ἐπὶ τῶν χρόνων Πτολεμαίου τοῦ Φιλαδέλφου ἐπὶ τὰ ἀριστοὶ γεγόναντι τραγικοί, οὓς Πλειάδας ἐκάλεσαν, διὰ τὸ λαμπροὺς εἶναι ἐν τῇ τραγικῇ, ὥσπερ ἄστρα τὰ ἐν τῇ πλειάδι. Εἰσὶ δὲ οὗτοι· Ὅμηρος, οὗχ ὁ ποιητής, ἀλλ' υἱὸς Μυροῦς τῆς Βυζαντίας ποιητρίδος, καὶ Σωσίθεος καὶ Λυκόφρων, καὶ Ἀλέξανδρος καὶ Αἰαντίδης καὶ Σωσιφάνης καὶ Φίλικος; ezen utóbbi helyhez Gaisford második kiadásában (p. 199) még a következő toldalékot olvassuk: τινὲς ἀντὶ τοῦ Αἰαντιάδου καὶ Σωσιφάνους Διονυσιάδην καὶ Εὐφρόνιον τῇ Πλειάδι συντάττουσιν. *Suidas* külön czikkeiben Alexandert, Homerust, Lycophront, Philiscust, Sositheust, Dionysiadest, és Sosiphanest számítja a Pleias tagjai közé. *Isac. Tzetzes*, Genus Lycophronis: εἷς [t. i. ὁ Λυκόφρων] τῶν ἐπὶ τὰ ποιητῶν, οἵτινες διὰ τὸ ἐπὶ εἶναι τῆς Πλειάδος ἐλέγοντο. ὧν τὰ ὀνόματα, Θεόκριτος ὁ τὰ βουκολικά, Ἄρα-

származik,¹⁰ és azon kiválóbb alexandriai tragikusokra vonatkozik, kik II. Ptolemæus Philadelphus idejében (Kr. e. 285—246) Alexandriában működtek.¹¹

*Alexander Aetolus*¹² Aetolia Pleuron nevű városában született, atyját Satyrusnak hívták, anyját Stratocleának.¹³ Ptolemæus Philadelphus megbízásából Lycophronnal együtt az alexandriai könyvtárakban a drámai műveket rendezte, Lycophron a comœdiákat, Alexander a tragœdiákat és satyr-dramákat.¹⁴ Persæus stoikussal, Antagorassal a Thebais költőjével és Aratussal együtt Antigonus Gonatas udvarában is időzött Macedoniában,¹⁵ talán Ptolemæus Philadelphus halála (Kr. e. 246) után. A phliusi Timonhoz való állítólagos irodalmi viszonyáról Homerusnál fogunk megemlékezni.

τος ὁ τὰ φαινόμενα γράψας, καὶ ἕτερα. Νίκανδρος, Αἰαντίδης, ἡ Ἀπολλώνιος ὁ τὰ ἀργοναυτικά. Φίλικος, Ὁμηρος ὁ νέος τραγικός, . . . ὁ Ἀνδρομάχου Βυζάντιος, δράματα ποιήσας νῆ. Καὶ τούτων ὁ Λυκόφρων. καὶ ἕτεροι μὴ εἰδότες ἄλλους φασὶν εἶναι τῆς Πλειάδας. ἦσαν δὲ οὗτοι ἐν χρόνοις Πτολεμαίου τοῦ Φιλαδέλφου.

¹⁰ L. Steffen, De canone Aristoph. et Aristarchi, pp. 38—39.

¹¹ L. Hephaestio scholiastájának két helyét és Tzethest a 9-ik jegyzetben.

¹² Osann: Alexander Aetolus, 1835. Bach: Alexander Aetolus, 1837. Meineke: Alexander Aetolus, 1843. Leutsch: Zu Alexandros Aetolos, 1856. Nem kapható: Capellmann: Alexandri Aetoli fragmenta, 1829.

¹³ Suidas: Ἀλέξανδρος Αἰτωλὸς ἐκ πόλεως Πλευρώνας, υἱὸς Σατύρου καὶ Στρατοκλείας, γραμματικός· οὗτος καὶ τραγωδίας ἔγραψεν· ὡς καὶ τῶν ἐπτά τραγικῶν ἓνα κριθῆναι, ὥπερ ἐπεκλήθησαν ἡ Πλειάς.

¹⁴ Cramer, Anecd. Par., vol. I, p. 6: ἰστέον ὅτι Ἀλέξανδρος ὁ Αἰτωλὸς καὶ Λυκόφρων ὁ Χαλκιδεὺς ὑπὸ Πτολεμαίου τοῦ Φιλαδέλφου προτραπέντες τὰς σκηνικάς διώρισαν βίβλους, Λυκόφρων μὲν τὰς τῆς κωμωδίας, Ἀλέξανδρος δὲ τὰς τῆς τραγωδίας, ἀλλὰ δὴ καὶ τὰς σατυρικάς.

¹⁵ Vita Arati, p. 444 (Biogr. gr., ed. Westerm., p. 53): Ἀντίγονος ὁ Γονατᾶς, παρ' ᾧ διέτριψεν αὐτὸς (t. i. ὁ Ἀρατος) καὶ σὺν αὐτῷ Περσαῖος ὁ στωικός καὶ Ἀνταγόρας ὁ τὴν Θηβαΐδα ποιήσας καὶ Ἀλέξανδρος ὁ Αἰτωλός, ὡς αὐτὸς φησιν ὁ Ἀντίγονος ἐν ταῖς περὶ Ἱερώνυμον.

Virágzási korát a Kr. e. 280—277-iki évek közébe (a 125-ik olympiasba) helyezik.¹⁶ Gyakran bajos megkülömböztetni egyéb Alexander nevű költőktől, nevezetesen a Kr. e. 200—117 (165-ik ol.) táján működő athenai születésű Alexander nevű új-attikai comœdia-írótól, mert az adatok nem különböztetik meg mindig az ætoliai vagy pleuroni elnevezéssel,¹⁷ hanem sokszor egyszerűen Alexandert említene. Grammatikai tanulmányokon¹⁸ és drámákon kívül sok egyebet írt, nevezetesen: *Phænomena*, *Circe* és *Halász* című elbeszélő költeményeket, Apollohoz és a Múzsákhoz címzett elegiákat, továbbá epigrammokat, anapæstikus verseket, a többek között egyet Euripides dicséretére és úgynevezett sotadeákat, az az ioni nyelvjárásban írt frivol tartalmú költeményeket, melyek a műfaj első művelőjétől, a Ptolemæus Philadelphus korabeli Sotadestől vették nevüket.¹⁹

Drámáiból csak a Kockajátszókról van biztos adatunk,²⁰ míg a Dionysus, Helena, Ivás, és Tigon címűek kétesek, úgy szintén a Wagner által közölt hat töredék.²¹ Dionysus,

¹⁶ *Vita Arati*, p. 431 (Biogr. gr., ed Westerm., p. 54): γέγονε δ' Ἀντίγονος (t. i. Γοναῖς) κατὰ τὴν ρχέ' (125) Ὀλυμπιάδα, καὶ ὅν χρόνον ἤκμαζεν ὁ Ἀρατος καὶ Ἀλέξανδρος ὁ Αἰτωλός.

¹⁷ Mint pl. *Athenaeus*, p. 699, B (XV, 56): Ἀλέξανδρος ὁ Αἰτωλός ὁ τραγωδιοδιδασκαλός (a tragikus), és *Pausanias*, II, 22, 7: Εὐφορίων Χαλκιδῆς καὶ Πλευρώνιος Ἀλέξανδρος ἔπη ποιήσαντες.

¹⁸ L. *Suidast* a 13-ik jegyzetben.

¹⁹ Φαινόμενα, Κίρκη, Ἀλιεύς, versus Sotadei vagy Sotadici (λόγοι κιναιδολόγοι). L. *Bachnak* és különösen *Meinekének* a 17-ik jegyzetben említett műveit.

²⁰ Ἀστοαχάλισται. L. *Nauck*, *Trag. fragm.*, p. 635, és a 12-ik jegyzetben említett *Osann*.

²¹ Διόνυσος, Ἑλένη, Πότος, Τίγων. *Wagner* (*Trag. fragm.*, p. 155) az említett négy címet Alexander Aetolusnak, *Meineke* (*Com. fragm.*, vol. I, pp. 487—488) a comœdia-írónak tulajdonítja; Alexander Aetolusnak tulajdonít továbbá Wagner hat töredéket is.

a Kocz kajátékosok és az Ivás talán satyrdrámák voltak; a Tigon egészen problematikus.²²

A byzantiumi származású *Homerus* atyja *Andromachus* grammatikus, anyja *Myro* költőnő volt, ki eposokat, elegiákat és melikus költeményeket írt,²³ és valószínűleg a *Mæonida* iránti tiszteletből nevezte el fiát *Homerus*nak. Irodalmi működésében, mellyel Kr. e. 284—281 (ol. 124) táján vált ki, grammatikai tanulmányokon kívül negyvenöt vagy negyvenhét tragœdiát írt,²⁴ de mindezekből nem maradt se cím se töredék. A *Tzetzes* által neki tulajdonított *Eurypylea*²⁵ talán epikus költemény volt. Nem igen hihető, a mit *Diogenes Laertius* mond, hogy t. i. a *phliusi Timon* költők számára *mythusokat* és drámai vázlatokat írt, és hogy azokból *Homerus*nak és *Alexander Aetolus*nak is juttatott.²⁶ *Homerus*, ki *Sosithus* versenytársa volt, a kiválóbb költők közé tartozhatott, mert emléke egy szoborban volt megörökítve, melyet még *Christodorus* byzantiumi költő a Kr. u. ötödik

²² L. *Wagner*, *Trag. fragm.*, p. 155.

²³ *Suidas*: "Ὀμηρος, Ἀνδρομάχου καὶ Μυροῦς Βυζαντίας, γραμματικὸς καὶ τραγωδιῶν ποιητής. διὸ συνηροισμένη τοῖς ἐπτά, οἱ τὰ δευτεραῖα τῶν τραγικῶν ἔχουσι, καὶ ἐκλήθησαν τῆς Πλειάδος. ἤμαζεν ὀλυμπιάδι ῥχδ' (124). ἔγραψε δὲ τραγωδίας με' (47); és *Μυρώ*, *Βυζαντία*, ποιήτρια ἐπῶν καὶ ἐλεγείων καὶ μελῶν, 'Ὀμήρου τοῦ τραγικοῦ μήτηρ (a szövegben hibásan áll szügyáτηρ), γυνή δὲ 'Ανδρομάχου τοῦ ἐπικληθέντος φιλολόγου. *Athenaeus* (p. 491, A—C [XI, 80]: ἡ δὲ Μοῖρῳ καὶ αὐτῇ τὸν τρόπον τοῦτον φησι) *Myro* tíz csinos hexameterjét idézi. L. még *Hephaestio scholiastáját* (p. 185) a 9-ik jegyzetben, *Christodorus*t a 27-ikben, és *Suidas*t az 55-ikben.

²⁴ L. *Suidas* első cikkét az előbbi jegyzetben és a 9-ikben *Tzetzes*t, kinek következő szavai: δράματα ποιήσας νζ' (57) egy jobb kézirat szerint így hangzanak: θς δράματα ἐποίησε μζ' (47).

²⁵ *Tzetzes* ad *Hes.* Op. v. 236.

²⁶ *Diogenes Laertius*, IX, 113 (IX, 12 [a *phliusi Timon*ról szóló fejezet], 6): τοῖς ποιηταῖς μύθους γράψαι ἱκανὸς καὶ δράματα συνδιατιθέναι. μετεδίδου δὲ τῶν τραγωδιῶν Ἀλεξάνδρῳ (t. i. τῷ Αἰτωλῷ) καὶ Ὀμήρῳ.

században látott a Septimius Severus által alapított Zeuxip-pus nevű byzantiumi muzeumban, és róla az illető muzeum műemlékeit epigrammatikusan jellemző költeményében meg-
emlékezett.²⁷

A tragikus Pleias legnevezetesebb költője *Lycophron*²⁸ Eubœa Chalcis nevű városából, Socles fia és a rhegiumi Lycus fogadott fia.²⁹ Alexandriába kerülén, mint Alexander Aetolusnál említettük, Ptolemæus Philadelphus megbízásából az alexandriai könyvtárakban a comœdiákat rendezte,³⁰ mi köz-ben költészeti munkásságán kívül grammatikai tanulmányokkal is foglalkodott.³¹ Ovidius szavai szerint nyiltól meg-

²⁷ *Christodorus* (Anth. Pal., II) Ἐκφρασις τῶν ἀγαλμάτων εἰς τὸ θεμόσιον γυμνάσιον τοῦ ἐπικαλουμένου Ζευξίππου czímű költeményének végén: Ἰστάτο δ' ἄλλος Ὀμηρος, ὃν οὐ πρόμον εὐεπίων (szépszavú eposok mesterének) | ἔσκελον (isteni) ὤϊα Μέλητος εὐῤῥείοντος ὄϊω | ἀλλ' ὃν Θρηϊκίησι παρ' ἧσι (tengerpartnál) γείνατο μήτηρ | Μοῖρῳ κυδαλίμῃ Βυζαντίας, ἣν ἔτι παιδὸν ἦν (gyermekkorában) | ἔτρεφον εὐπείης ἡρωϊδος ἰδοῖνα (a hős-költeményben jártasat) Μοῦσαι. | κείνος γὰρ τραγικῆς πινυτὴν ἡσχίσατο τέχνην, | κοσμήσας ἐπέεσσιν ἦν Βυζαντίδα πάτριν. |

²⁸ *Niebuhr*: Ueber das Zeitalter Lycophrons des Dunkeln, 1827.

²⁹ *Suidas*: Λυκόφρων Χαλκιδεὺς ἀπὸ Εὐβοίας, υἱὸς Σωκλέους, ἀείσει δὲ Λύκου τοῦ Ῥηγίνου γραμματικὸς καὶ ποιητὴς τραγωιδίων. ἔστι γοῦν εἷς τῶν ἑπτὰ, οἵτινες Πλειὰς ὀνομάσθησαν. εἰσὶ δὲ αἱ τραγωῖαι αὐτοῦ, Αἰδολός, Ἀνδρομέδα, Ἀλήτης, Αἰολίδης, Ἐλεφάντωρ, Ἡρακλῆς, Ἰκέται, Ἰππόλυτος, Κατσανδρεῖς, Λάιος, Μακρῶνιοι, Ναύπλιος, Οἰδίπους α', β'. Ὀρφανός, Πενθεύς, Πελοπίδαι, Σύμμαχοι, Τηλέγονος, Χρύσιππος. διασκευὴ δ' ἐστὶν ἐκ τούτων ὁ Ναύπλιος. ἔγραψε καὶ τὴν καλουμένην Ἀλέξανδρον, τὸ σκοτεινὸν ποίημα.

³⁰ *Plautus scholiastája* (Ritschl, Die Alexandrinischen Bibliotheken, p. 3): Alexander aetolus et Lycophron chalcidensis et Zenodotus ephestius impulsu Regis ptolemæi philadelphii cognomento, qui mirum in modum favebat ingeniis et famæ doctorum hominum, græcæ artis poeticos libros in unum collegerunt et in ordinem redegerunt; Alexander tragœdias, Lycophron comœdias, Zenodotus vero Homeri poemata et reliquorum illustrium poetarum. L. még *Cramer* Anecdotaít a 14-ik jegyzetben.

³¹ L. *Suidast* a 29-ik jegyzetben.

sebezve halt meg.³² Könyvtárnoki működésének eredménye egy comœdiáról szóló munka volt, melyről Eratosthenes, Didymus és Heracleon grammatikusok is megemlékeztek, s a melyben többek között a comœdia-íroknál előforduló saját-szerű kifejezéseket magyarázta.³³ Hatvannégy vagy negyven-hat tragœdiájából³⁴ húsz cím (Aeolus, Andromeda, Aletes, az Aeolida, Elephenor, Heracles, Esdeklők, Hippolytus, Cassandraiak, Laius, Marathoniak, Nauplius, első és második Oedipus, az Árva, Pentheus, Pelopidák, Szövetségeselek, Telegonus, Chrysippus),³⁵ és a Pelopidák-ból egy négy soros töredék³⁶ maradt ránk.³⁷ A két Oedipus közül a második talán az első átdolgozása volt, a mint Suidas tanúsága szerint Lycophron Naupliust is átdolgozta.³⁸ A Pelopidák valószínűleg Atreus

³² *Ovidius*, *Ibis*, vv. 529—530: Utque cothurnatum cecidisse Lycophrona narrant, hæreat in fibris fixa sagitta tuis.

³³ *Athenaeus*, p. 140, A (IV, 17): ὡς φησι Λυκόφρων; p. 485, D (XI, 70): Λυκόφρων δ' ἐν τῷ ἐνάτῳ περὶ κωμῳδίας; p. 501, D—E (XI, 104): Ἐρατοσθένης ἐν τῷ ἐνδεκάτῳ περὶ κωμῳδίας τὴν λέξιν (t. i. a βολανειρό-φαλοι φιάλαι kifejezést) ἀγνοεῖν φησὶ Λυκόφρων· . . . καὶ Δίδυμος δὲ τὰ αὐτὰ εἰπὼν παρατίθεται (bizonyságul említi) Λυκόφρονος οὕτως ἔχοντα; p. 555, A (XIII, 1): ὡς φησι Λυκόφρων ὁ Χαλκιδεὺς ἐν τοῖς περὶ κωμῳδίας. *Photius*, *Lexicon*: τευτάζειν . . . Ἡρακλέων δὲ καταμεμψάμενος Λυκόφρονά φησι. L. még *scholiasta Platonis*, p. 369; *Hesychius*, Κατελυσιπυμένην ἐς Πύππας; *Photius*, *Lexicon*, σακίζειν ἐς σεσέλλισαι; *Michael Apostolus*, XVII, 34 és XVIII, 40.

³⁴ *Tzetzes*, *Prol. ad Lycophr.*: ἀλλαχοῦ δὲ οὗτος ὁ Λυκόφρων τραγικός ἐστι ζε' (64, más codex szerint ζς' az az 66) ἢ μς' (46) τραγωδιῶν δράματα γεγραφώς.

³⁵ L. *Suidast* a 29-ik jegyzetben.

³⁶ *Wagner*, *Trag. fragm.*, p. 153; *Nauck*, *Trag. fragm.*, p. 637.

³⁷ A tragœdiák tartalmára nézve l. *Niebuhr*, *Ueber das Zeitalter Lykophrons des Dunkeln* (1827) pp. 449—450; *Welcker*, *Griech. Trag.*, pp. 1257—1258; *Ribbeck*, *Ueber ein. hist. Dramen der Griech.*, pp. 159—161.

³⁸ L. *Suidast* a 29-ik jegyzetben.

és Thyestes mythusát tárgyalták. A Cassandreaiak történeti dráma volt, a korabeli történetből merítve; a czímen a potideabeliek értendők, kiknek Macedonia Chalcidice nevű félszigetén levő városát II. Fülöp leromboltatta, de később Cassander újból felépítette, mely időtől fogva Cassandreának nevezték. Mint Niebuhr és Ribbeck helyesen kiemelik, a tragœdia tárgyát a város lakóinak kegyetlen zsarnokuk Apollodorus által a Kr. e. harmadik század első felében való sanyargatása képezte. A Marathoniakban hihetőleg Aeschylus Perzsáinak tárgya volt feldolgozva, de Ribbeck azt hiszi, hogy Marathon városa eponymusának Marathonnak haláláról szólt, ki a monda szerint azon háborúban, melyet a Tyndaridák az elrabolt és Aphidnæ attikai községben tartózkodó Helena miatt Theseus ellen folytattak, a Tyndaridák szövetségese volt, s a csatában elesett. Történeti tragœdiák voltak talán az Árva és a Szövetségesek címűek is. A tragœdiákon kívül egy Menedemus című satyrdramájáról is van tudomásunk, melyben a comœdia szellemével azonos módon kortársát Menedemus eretiai bölcsészt és iskoláját tette nevetségessé.³⁹ Athenæus szavaiból⁴⁰ és a ránk maradt három töredékből⁴¹ megtudjuk, hogy a dráma egyik jelenetében

³⁹ *Athenæus*, p. 55, D (II, 45): Λυκόφρων δ' ὁ Χαλκιδεὺς ἐν σατυρικῷ δράματι, ὃ ἐπὶ καταμωχῆσιν (kigúnyolására) ἔγραψεν εἰς Μενέδημον τὸν φιλόσοφον, ἀφ' οὗ ἡ τῶν ἐρετρικῶν ὠνομάσθη αἵρεσις (philosophiai iskola), διασκώπτων τῶν φιλοσόφων τὰ δεῖπνά φησι; ez után következik egy két soros idézet.

⁴⁰ *Athenæus*, p. 420, A—C (X, 15): Λυκόφρων ὁ Χαλκιδεὺς γράψας σατύρους Μενέδημον, ἐν οἷς φησιν ὁ σειληγὸς πρὸς τοὺς σατύρους: (következik egy öt soros idézet). καὶ προελθὼν (t. i. ὁ σειληγός, jön egy másik öt soros idézet). ἐξῆς δὲ φησιν ὅτι ζητήσεις (bölcészeti kérdések vitatása) ἦσαν παρὰ πότον (következik egy két soros idézet). ἱστορεῖ δὲ καὶ ὅτι πολλὰκις συνόντας αὐτοὺς ἐπὶ πλεῖον (többszörire) ὁ ὄρνις κατελάμβανε τὴν ζωὴν καλῶν, τοῖσι δ' οὐδέπω χάρος.

⁴¹ *Wagner*, *Trag. frag.*, pp. 152—153; *Nauck*, *Trag. fr.*, pp. 636—637.

Silenus a satyroknek Menedemus lakomáiról mesélt, elmondva, hogy azokon inkább eszmékkel és vízzel, mint étellel és borral laknak jól, s hogy a vitatkozó bölcsészeket gyakran a kakas kukorékolása se riasztja szét. Menedemus bölcs higgadtságára vall, hogy a támadás daczára Aratus és Antagoras költészetén kívül a Lycophronét is kedvelte,⁴² mert helytelen Diogenes Laertius állítása — ha ugyan szavai ironikusan nem veendő — hogy Lycophron Menedemus dicsőítésére írta drámáját.⁴³

Különös nevezetességét azonban Lycophron nem tragédiáinak, hanem egy ránk maradt Cassandra helyesebben Alexandra című 1474 sorból álló elbeszélő költeményének köszöni, melyet, mivel nem tárgyalásunk keretébe tartozik, csak egy pár szóval akarunk ismertetni. Az Alexandra valószínű irodalmi szörnyeteg. Egy nagy monologból áll, melyet Priamus szerencsétlen leányának Cassandrának öre mond el, és három részre oszlik: a prologusra (1—30), a tulajdonképeni elbeszélésre (31—1460), melyben az ör elmondja Priamusnak a Cassandrától hallott jóslatot Trója pusztulásáról, a görög és trójai hősök viszontagságairól, N. Sándor világhuralmáról, és az epilogusra (1461—1474), melyben az ör hazája üdvéért esedezve végzi beszédét. Elejétől végig a leghomályosabb jóslati nyelven szól, mely a tudomány összes segéd-eszközeinek felhasználásával is csak nehezen érthető. Maga Suidas is sötét költeménynek nevezi,⁴⁴ melyet már az óko-

⁴² *Diogenes Laertius*, II, 133 (II, 17 [Menedemusról szóló fejezet], 10): ἡσπάζετο δὲ καὶ Ἀρατον καὶ Λυκόφωνα τὸν τῆς τραγωδίας ποιητὴν καὶ τὸν Ῥόδιον Ἀνταγόραν.

⁴³ *Diogenes Laertius*, II, 140 (II, 17 [Menedemusról szóló fejezet], 15): φησὶν ὁ Λυκόφρων ἐν τοῖς πεποιημένοις σατύροις αὐτῷ (általa írt), οὗς Μενέδημον ἐπέγραψεν, ἐγκώμιον τοῦ φιλοσόφου ποιήσας τὸ δράμα.

⁴⁴ L. *Suidast* a 29-ik jegyzetben.

riak se értettek teljesen, s a melynek számos helye a mai tudomány előtt is problematikus.

Philiscus vagy *Philicus* Coreyrából, Philotas fia, Dionysus főpapja volt Alexandriában, Ptolemæus Philadelphus idejében.⁴⁵ Negyvenkét tragœdiájából⁴⁶ csak két töredéket ismerünk,⁴⁷ de ezek se kétségtelenek, mert lehet hogy a negyedik századbéli hasonnevű új attikai comœdia-írótól származnak. Suidas ez utóbbinak egy Themistocles című comœdiát is tulajdonít,⁴⁸ de nagyon valószínű Meineke gyanítása, hogy Themistocles, mely a címben nyilvánuló tárgynál fogva comœdia nem lehetett, a tragœdia-író drámája volt.⁴⁹ Valamint a negyedik századbéli Moschion Themistoclese, úgy a Philiscusé is hihetőleg a salamisi ütközetet, vagy a híres athenæi államférfiu tragikus halálát tárgyalta. Ribbeck úgy vélekedik, hogy Moschion Themistocles halálát, Philiscus pedig Themistoclesnek ellenségéhez Admetushoz, az epirusi Molossok királyához való menekülését dolgozta fel.⁵⁰ A tragœdia-író találmanya a choriambikus metrum

⁴⁵ *Suidas*: Φιλίσκος. Κερκυραῖος, Φιλώτου υἱός, τραγικὸς καὶ ἱερεὺς τοῦ Διονύσου ἐπὶ τοῦ Φιλαδέλφου Πτολεμαίου γεγονώς. καὶ ἀπ' αὐτοῦ τὸ Φιλίσκιον μέτρον προσηγορεύθη, ἐπεὶπερ αὐτῷ ἐνεδαψιλεύετο (gyakran használta). ἔστι δὲ τῆς δευτέρας τάξεως τῶν τραγικῶν, οἵτινές εἰσιν ζ', καὶ ἐκλήθησαν Πλειάς. αἱ δὲ τραγωδίαὶ αὐτοῦ εἰσι μβ' (42). *Athenaeus* Callixenusnak Alexandriáról szóló könyvét, illetőleg annak a Ptolemæus Philadelphus által rendezett nagy dionysusi processiókról szóló részét idézi, melyben a többek között ez áll (p. 198, C; V, 27): Φιλίσκος ὁ ποιητὴς ἱερεὺς τοῦ Διονύσου. L. még *Hephaestiot* az 51-ik jegyzetben.

⁴⁶ *L. Suidas* az előbbi jegyzetben.

⁴⁷ *Wagner*, *Trag. fragm.*, p. 156—157; *Nauck*, *Trag. fragm.*, p. 637.

⁴⁸ *Suidas*: Φιλίσκος, κωμικός. τῶν δραμάτων αὐτοῦ ἔστιν . . . Θεμιστοκλῆς.

⁴⁹ *Meineke*, *Com. fragm.*, vol. I, p. 424.

⁵⁰ *Ribbeck*, *Ueber ein. hist. Dr. der griech.*, pp. 147—155. Admetusra nézve l. *Thucydides*, I, 136.

Philiscium vagy Philicium.⁵¹ Plinius szerint Protogenes lefestette Philiscust, gondolkodásba merülten.⁵²

*Sositheus*⁵³ a troasi Alexandriából származott. Syracusából vagy Athenéből valónak azért mondták, mert hosszabban időzött ezekben a városokban, különösen Athenében, mely, úgy látszik, sokáig szintere volt drámai működésének, s a hol, mint Dioscoridestől való sirirata mutatja, meg is halt.⁵⁴ Alexandriába csak később került, hol 284—281 (ol. 124) táján Homerus versenytársa volt.⁵⁵ Sositheus fő érdeme, hogy a satyrdrámát, mely Python Agenjében és Lycophron Menedemusában majdnem azonossá vált a comœdiával, a maga eredetiségébe visszahelyezni törekedett. Ebbeli működését, melyben követőkre, úgy látszik, nem akadt, még Athenében való tartózkodásának idejébe kell helyeznünk,

⁵¹ *Hephaestio*, *Enchir.*, 9: Φιλικός δὲ ὁ Κερκυραῖος, εἷς ὢν τῆς Πλειάδος, ἐξαμέτρῳ συνέσκηκεν ὅλον ποίημα. «Τῇ χρονίῃ μυστικὰ Δῆμητρί τε Περσεφόνῃ καὶ Κλυμένῳ τὰ δῶρα.» Τοῦτο δὲ καὶ ἀλαζονεύεται (kérkedve említí) εὐρηκέναι Φιλικός λίγων «καινογραφοῦς συνθέσεως τῆς Φιλίκου, γραμματικοῦ, δῶρα φέρω πρὸς ἡμᾶς.» L. még *Suidast* a 45-ik jegyzetben, továbbá a következő helyeket: *Tricha*, *De metr.*, p. 28; *Terentius Maurus*, v. 1883; *Atil. Fortunatus*, p. 2678; *Marius Plotius*, p. 2655.

⁵² *Plinius*, *Hist. nat.* XXXV, 10: fecit (t. i. Protogenes) . . . Philiscum tragici diarum scriptorem meditantem.

⁵³ Nem kapható: *Eichstädt*: *De dramate Græcorum comico-satyrico*, imprimis de Sosithei Lityersa, 1793.

⁵⁴ L. az 56-ik jegyzetel.

⁵⁵ *Suidas*: Σωσίθεος, Συρακούσιος ἢ Ἀθηναῖος, μᾶλλον δὲ Ἀλεξανδρεὺς, τῆς Τρωικῆς Ἀλεξανδρείας, τῶν τῆς Πλειάδος εἷς; ἀνταγωνιστὴς Ὀμήρου τοῦ τραγικοῦ, τοῦ υἱοῦ Μυροῦς τῆς Βυζαντίας; ἀμάρσας κατὰ τὴν ρξδ' (164 = Kr. e. 124—121) Ὀλυμπιάδα γράψας δὲ καὶ ποιήματα καὶ καταλογάδην (prózában). A ρξδ' (ol. 164.) ρκδ'-ra (ol. 124 = Kr. e. 284—281) javítandó, mert Homerus, kinek Suidas szavai szerint Sositheus versenytársa volt, ugyancsak Suidas szerint a 124-ik olympias táján működött (l. a 23-ik jegyzetet).

mert Dioscorides az említett síriratban, méltányolván a régi satyrdráma visszaállítására irányuló törekvéseit, mint satyrdráma-költőt Sophocles mellé helyezi, s általában véve úgy szól róla, mint athenæi költőről.⁵⁶ Diogenes Lærtius azt beszéli, hogy Sositheus egy ízben az athenæi színházban kortársát

⁵⁶ *Dioscorides*, Anth. Pal., VII, 707: Κήγ' ὁ Σωσιθέου χομέω νέκυν, ἔσπον ἐν ᾄσται | ἄλλος ἀπ' αὐθαίμων ἡμετέρων Σοφοκλῆν, | Σκίρτος ὁ πυβρογένειος, ἐκισσοφόρη-τε γὰρ ὦνῆρ | ἄξια Φλιασίων, ναὶ μὰ χορούς, Σατύρων | κήμέ, τὸν ἐν καινοῖς τετραμμένον ἔθεσιν ἦδη, | ἦγαγεν εἰς μνήμην, πατρίδ' ἀναρχάσας | καὶ πάλιν εἰσώρμησα τὸν ἄρσενά Δωρίδι Μοῦσῃ | ῥυθμόν, πρὸς τ' αὐδὴν ἐλχόμενος μεγάλην. | εὐσθε μοι σύρσων τύπος οὐ χερὶ καινοτομηθεῖς, | τῇ φιλοκινδύνῳ φροντίδι Σωσιθέου. | Az epigramm egy Sositheus sírján álló satyr szájába van adva, ki az epigramm elején azt mondja, hogy úgy örködik Sositheus sírja felett, mint egy másik vérrokona a városban a Sophoclesé felett. Dioscorides t. i. utal ezen epigrammjában egy másik, Sophoclesre írt epigrammjára (l. 1-ső könyv, 106-ik jegyzet), melyben Sophoclesnek újításait emeli ki a satyrdráma terén, s a melyet szintén egy Sophocles sírján álló satyr által mondat el. Sositheus síriratának első két sora azt mutatja, hogy Dioscorides Sophocles sírját, mint a ki a satyrdráma durvaságait finomította, a városba, a Sositheusét, ki a satyrdrámát a maga eredeti nyersségében állította helyre, a tanyára helyezi. Egyébként a nehezen érthető epigramm fordítása körülbelül így hangzik: «Én is őrzöm Sositheus tetemét (itt a tanyán), valamint egy másik vérrokonom (egy másik satyr) bent a városban a Sophoclesét, én a pelyhes állú ugrándozó (fiatal satyr). Mert — esküszöm a tánczra (ezzel az esküvel a satyr ugráló kedvének ad kifejezést) — phliusi satyrokhoz méltó borostyánkoszorús játékokat (régies satyrdráma előadásokat) rendezett e férfiu (t. i. Sositheus), s ujjá téve hazámat, visszaterelt az emberek emlékezetébe engem, ki már új erkölcsök szerint neveltettem (az az, a korabeli, comœdiához közelítő satyrdrámának visszaadta régi jellegét, és divatossá tette azt); újból megzendítettem tehát a dór mûzsa szülte férfias rhythmusokat, tánczra perdülve (ἐλχόμενος) erőteljes éneken. Kedvemre van a Sositheus merész gondoskodása folytán kézzel meg nem kopasztott thyrsus alakja (az az, Sositheus satyrdrámájában a satyrok nem mesterségesen készített botokat, hanem lombos ágakat hordoztak thyrsus gyanánt).»

Cleanthes stoikust ostobának mondotta, mire a közönség Cleanthes pártját fogva kidobta a színházból Sositheust.⁵⁷ Diogenes Laertius elbeszélése leghelyesebben úgy magyarázható, hogy Sositheus egy satyrdrámában gúnyolta Cleanthes, a miből az következik, hogy Sositheus kezdetben Python és Lycophron módjára írt satyrdrámákat, s csak később törekedett azokban visszaállítani a régi szellemet. Műveiből, egyéb költeményeken és prózai iratokon kívül,⁵⁸ egy Szerencsétlen című tragœdiát, Daphnis vagy Lityersas című satyrdrámát, és öt töredéket ismerünk.⁵⁹ A Szerencsétlen talán történeti vagy költött tárgyú dráma volt. Satyrdrámájában két mythust kapcsolt össze, Daphnis és Lityersas mythusát, melyek közül az utóbbit Euripides is feldolgozta az Aratók című satyrdrámájában. Daphnis vagy Lityersas Daphnis siciliai pásztornak Thalia nymphához való szerelmét tárgyalta, ki az egész földön keresvén eltűnt kedvesét, végre megtalálja Phrygia kegyetlen királyánál Lityersasnál. Ez a hozzá érkezőket kaszálásban való versenyre szólította fel, s azután megölte a legyőzötteket; de Heracles Daphnis segítségére jött, levágta Lityersas fejét, és országát Daphnisnak és Thaliának adta át.

Dionysiades vagy *Dionysides*, Phylarchides fia, Cilicia Tarsus vagy Mallus nevű városából, Strabo nyilatkozata szerint a legkiválóbb tragikus volt a Pleias tagjai között, de

⁵⁷ *Diogenes Laertius*, VII, 173 (VII, 5 [Cleanthesről szóló fejezet], 4): Σωσιθέου τοῦ ποιητοῦ ἐν θεάτρῳ εἰπόντος πρὸς αὐτὸν (t. i. τὸν Κλεάνθην) παρόντα. «Οὐδ' ἡ Κλεάνθου μοῖρα βοήλατ'» (izgat), ἔμεινεν ἐπὶ ταῦτοῦ σχήματος (nem lett ingerült Cleanthes): ἐφ' ᾧ ἄγασθέντες (a miért megharagudva) οἱ ἀκροαταὶ τὸν μὲν ἐκρότησαν (megtapsolták Cleanthes), τὸν δὲ Σωσίθεον ἐξέβαλον.

⁵⁸ L. *Suidast* az 55-ik jegyzetben.

⁵⁹ *Wagner*, *Trag. fragm.*, pp. 150—152; *Nauck*, *Trag. fragm.*, pp. 639—641; *Suppl. p. XX.*

drámáiból mi sem maradt ránk. Suidas egyéb iratain kívül egy *Characteres* vagy *Philocomædi* című munkáját említi, melyben a költőket, és a czímből ítélve, talán különösen a *comœdia*-írókat jellemezte.⁶⁰

Sosiphanes, *Sosicles* fia *Syracusæ*ből, hetvenhárom drámát írt, és hétszer győzött. Suidas szerint a tragikus *Pleias* tagja volt, macedoniai Fülöp utolsó éveiben vagy N. Sándor idejében élt, és meghalt Kr. e. 336—333 (ol. 111) vagy 324—321 (ol. 114) táján, míg mások szerint virágzási kora esett ezekbe az időkbe.⁶¹ Az ellentmondás Suidas cikkében feltűnő, mert ha *Sosiphanes* a tragikus *Pleias* tagjai közé tartozott, kiknek működési kora, mint említettük, *Ptolemæus Philadelphus* idejébe, az az Kr. e. 285—246 évekbe esett,⁶² akkor drámai működésének tetőpontja nem lehetett a Kr. e. 336—321 években, még kevésbé halála. Az ellentmondást csak úgy egyenlíthetjük ki, ha *Clinton* szerint⁶³ a 111-ik (ρiα') és 114-ik (ρiδ') olymپیast 121-re (ρκiα'), az az Kr. e. 296—293-ra, és 124-re (ρκiδ'), az az Kr. e. 284—281-re javít-

⁶⁰ *Suidas*: Διονυσιάδης, Φυλαρχίδου, Μαλλώτης, τραγικός. ἦν δὲ οὗτος τῶν τῆς Πλειάδος, καὶ γέγραπται αὐτῷ μεταξὺ ἄλλων καὶ Χαρακτῆρες, ἧ Φιλοκώμωδοι, ἐν ᾧ τοὺς Χαρακτῆρας ἀπαγγέλλει τῶν ποιητῶν. *Strabót* l. a 9-ik jegyzetben.

⁶¹ *Suidas*: Σωσιφάνης, Σωσικλέους. Συρακούσιος, τραγικός. ἐδίδαξε δράματα ογ' (73), ἐνίκησεν ζ' (7). ἔστι δὲ καὶ αὐτὸς τῶν ζ' τραγικῶν, οἵτινες ὠνόμασθησαν Πλειάς. ἐγένετο ἐπὶ τῶν τελευταίων χρόνων Φιλίππου· οἱ δὲ Ἀλεξάνδρου τοῦ Μακεδόνος. τελευτᾷ δὲ ρiα' (111) Ὀλυμπιάδῃ· οἱ δὲ ρiδ' (114). οἱ δὲ ἀκμάσαι αὐτὸν γράφουσι. Némelyek azt hiszik, hogy *Suidas* cikkének végéből valami hiányzik, hogy t. i. a γράφουσι után kiesett az a rész, mely *Sosiphanes* virágzási korának (ἀκμάσαι) idejét határozta meg; helyesebb azonban szöveg-csonkítást föl nem venni, és az utolsó mondatot brachylogiával — mint a hogy az *Suidas*nál gyakran előfordúl — az előtte álló két adatra (ρiα'-ra és ρiδ'-ra) vonatkoztatni.

⁶² L. a tragikus *Pleias*hoz való bevezetést.

⁶³ L. *Suidas*nak *Bernhardy*tól való szövegkiadását.

juk, és ennek alapján születését Fülöp vagy N. Sándor korába, drámai működésének virágzási korát a Homeruséval egyidejűleg a Kr. e. 284—281 évekbe (ol. 124-be) helyezzük. Műveiből egy címet (Meleag. rt), és négy vagy öt töredéket ismerünk,⁶⁴ melyek Euripides stilusára emlékeztetnek. A scholiasta egy megjegyzése⁶⁵ arra enged következtetnünk, hogy egyik tragœdiájának tárgya a thebai mondakörből volt merítve. Sosiphanes szigorú és türelmetlen bírója lehetett a színészeknek, mert Athenæus szerint⁶⁶ egy Cephisocles nevű színészt, bizonyára saját darabjának előadása alkalmával, fenyegetve szidalmazott széles szájú beszéde miatt.

Acantides-ről és *Euphronius*-ról csak azt tudjuk, hogy a tragikus Pleiashoz számították.⁶⁷

A többi tragikusok.

A Kr. e. századokba tartoznak a következők:

Phanostratus, Heraclides fia Halicarnassusból, 307-ben (ol. 118, 2-ben) vagy 279-ben (ol. 125, 2-ben) versenyzett.⁶⁸

⁶⁴ *Wagner*, Trag. fragm., p. 157; *Nauck*, Trag. fragm., p. 638; Suppl., p. XX.

⁶⁵ *Scholiasta* ad Eurip. *Phoen.*, 1017: Σωσιφάνης ὁ τραγικὸς ὑπὸ τοῦ Λαίου φησὶ τεθνηκέναι τὸν Μενοικέα.

⁶⁶ *Athenaeus*, p. 453, A (X, 78): ὁ Σωσιφάνης ὁ ποιητὴς εἰς Κηφισοκλέα τὸν ὑποκριτὴν εἶπε λοιδορῶν αὐτὸν εἰς εὐρύστομον, «ἐνέβαλλον γὰρ ἄν σου, φησὶν, εἰς τὰ ἰσχία λίθον, εἰ μὴ καταρραίνειν ἔμελλον τοὺς περιστηκότας.»

⁶⁷ L. *Hephaestio scholiastáját*, pp. 53, 185 és *Tzethest* a 9-ik jegyzetben.

⁶⁸ *Dittenberger*, Syll. inser. gr., 417; vv. 1—3: 'Ο δῆμος ἐ(χορήγει ἐπ' Ἀναξικράτους ἀρχοντος, ἀγωνοθέτης Ξενοκλῆς Ξεινίδος Σφήττιος, ποιητῆς τραγωιδίας Φανόστρατος) Ἡρακλείδου Ἀλικαρνασσεύς. Az évszámokra nézve l. *Dittenberger* megjegyzéseit.

Timon,⁶⁹ ki a peloponnesusi Phliusban született, Ptolemæus Philadelphus idejében (285—246) működött, és később Athenæben telepedett le, a philosophusokat gúnyoló, hexameterekben írt költeményei (σῖλλοι) által lett híressé. Sokoldalú irodalmi tevékenységében epikus és sikamlós tartalmú költeményeken (κίναιδοι) kívül — ha igaz Diogenes Laertius állítása — hatvan tragœdiát, harmincz comœdiát, és satyrdrámákat írt,⁷⁰ sőt a Pleias két tagját, Alexander Aetolust és Homerust is segítette a dráma terén való munkásságukban.⁷¹ A drámának mind a három fajtát mívelte *Callimachus* is, Ptolemæus Philadelphus tudós és nagymunkásságú könyvtárnoka, kinek mindennemű költői és prózai munkái — mint mondják — nyolczszáz könyvnél többet tettek ki.⁷² *Ptolemæus Philopator*, ki 221-től 204-ig ült Alexandria trónján, egy Adonis című tragœdiát írt, melyben az Echo szerepét Euripides Andromedájából vette át. Agathocles, ki nővérével Agathocleával együtt a király kegyeltje volt, magyarázatot írt ehhez a tragœdiához,⁷³ melyhez hasonló cíművel az

⁶⁹ Nem kaphatók: *Zimmermann*: *Commentatio qua Timonis Phliasii sillorum reliquiæ a Sexto Empirico traditæ explanantur*, 1856. *Wachsmuth*: *De Timone Phlasio ceterisque sillographis Græcis disputavit et sillographorum reliquias collectas adiecit*, 1859.

⁷⁰ *Diogenes Laertius*, IX, 110 (IX, 12 [a phliusi Timonról szóló fejezet], 2): καὶ γὰρ ποιήματα συνέγραψε καὶ ἔπη καὶ τραγωδίας καὶ σατύρους καὶ δράματα κωμικὰ τριάκοντα, τραγικά δὲ ἐξήκοντα, σίλλους καὶ κιναιδούς.

⁷¹ L. *Diogenes Laertiust* a 26-ik jegyzetben.

⁷² *Suidas*: Καλλιμάχης . . . Οὕτω δὲ γέγονεν ἐπιμελέστατος, ὥς γράψαι μὲν ποιήματα εἰς πᾶν μέτρον, συντάξαι δὲ καὶ καταλογάδην πλείστα. καὶ ἐστὶν αὐτῷ τὰ γεγραμμένα βιβλία ὑπὲρ τὰ ὡ' (800). . . . Τῶν δὲ αὐτοῦ βιβλίων ἐστὶ καὶ ταῦτα . . . Σατυρικά δράματα, Τραγωδίαί, Κωμωδίαί.

⁷³ *Scholiasta ad Aristoph. Thesm.* v. 1059: ἐπεὶ εἰσήγαγε κακοστé-νακτον (mélyen sóhajtvá) τὴν Ἥχῳ ὁ Εὐριπίδης ἐν τῇ Ἀνδρομέδᾳ, εἰς τοῦτο παίζει Ἀριστοφάνης ἐζήλωσε (utánozta) αὐτὸν Πτολεμαῖος ὁ Φιλοπάτωρ ἐν ᾗ

idősb Dionysiusnál is találkozunk. Egy orchomenusi felirat a második század első éveiből egy thebai származású *Aminias* nevű satyrdráma-költőről, Democles fiáról tesz említést.⁷⁴ A második század közepe táján élő *Ezechiel*⁷⁵ zsidó költő Kivonulás ('Εξαγωγή)⁷⁶ című költeménye, melyből egy 269 sorból álló töredék maradt meg, s a melyet a görög drámák közé szoktak sorolni, tulajdonképen nem egyéb, mint dialogikus alakba öntött elbeszélő költemény. Szorosan ragaszkodva a bibliai történethez, és bizonyára nem a szinpad számára írva, adja inkább eltanult mint veleszületett görög-séggel Mózesnek, az istennek, egy hirnöknek és egy kémnek egymásután következő elbeszéléseiben a zsidók Aegyptomból való kivonulásának történetét. Armenia királyáról, az első század második felében uralkodó *Artavasdes*ről, ki az ezen korszakhoz való bevezetésben említett Orodés parthiai király szövetségese volt Crassus ellen, azt mondja Plutarchus, hogy a görög nyelvet és műveltséget annyira elsajátította, hogy szónoklatokon és történeti munkákon kívül tragœdiákat is írt.⁷⁷ A jeles és igen sokoldalú irodalmi tevékenységéről nevezetes peripatetikus bölcse, *Nicolaus Damascus*ból, Augustus meghitt barátja, Suidas szerint a tragœdiában és comœdiában egyaránt kiváló volt.⁷⁸

πεποίηκε τραγωδίᾳ Ἀδώνιδι, περὶ ἧς ὁ ἐρώμενος αὐτοῦ Ἀγαθοκλῆς γέγραπεν, ὁ ἀδελφὸς τῆς ἐρωμένης πάλιν Ἀγαθοκλείας.

⁷⁴ L. Boeckh, Corp. inscr. gr., n. 1584 a d) fuggelékben.

⁷⁵ Nem kapható: Philippon: Ezechiel des jüdischen Trauerspieldichters Auszug aus Aegypten, 1830.

⁷⁶ Dübner: Ezechieli et chrit. poet. rel. dramaticæ, pp VII—X, 1—7.

⁷⁷ Plutarchus, Crassus, XXXIII, 1: ὁ δ' Ἀρταουάσδης καὶ τραγωδίας ἐποίησε καὶ λόγους ἔγραψε καὶ ἱστορίας.

⁷⁸ Suidas: Νικόλαος Δαμασκηνός, . . . αὐτὸς τε τραγωδίας ἐποίησε καὶ κωμωδίας εὐδοκίμους. Drámai műveinek állítólagos maradványaira nézve l. Welcker, Griech. Trag., p. 1322.

A Kr. u. századokból valók a következő tragikusok:

Az első században *Nicetes* sophista tragœdiákban is tündököltette sokak által csodált, nagyszabású kifejezésekben gazdag irályát, és ebben versenyzett vele tanítványa *Scopelianus*, ki mindenféle költeményeket írt, és különösen sokat foglalkodott tragœdia-írással.⁷⁹ Plutarchus azt beszéli kortársáról és barátjáról, *Serapion*⁸⁰ költőről,⁸¹ hogy győzött a Leontis törzsnek általa rendezett karával, és hogy a nagy érdeklődés mellett lefolyó versenynek bírója a Commagenében uralkodó Seleucidák családjából származó Philopappus volt, ki Athenæben élván, bőkezűen pártfogolta a költői törekvéseket, s a ki ezen alkalommal is a versenyen részt vevő összes karok költségeit fedezte.⁸² Drámai vagy lyrai karok versenyeztek-e, nem tudjuk meg Plutarchus szavaiból, de a Stobæustól *Serapion* neve alatt idézett kétsoros töredék⁸³ kétségtelenül tragœdiára vall, s így Serapiont tragœdia-írónak kell tartanunk. Tragœdiákon kívül egyéb, nevezetesen bölcsészeti tartalmú költeményeket is írt,⁸⁴ és valószínűleg

⁷⁹ *Philostratus* (a tragœdia-író sophista Philostratus fia a Kr. u. harmadik század első feléből), *Vitæ Sophistarum*, I, 21 (*Scopelianus*-ról szóló fejezet), 5: προσέκειτο (t. i. ὁ Σκοπελιανός) μὲν οὖν ἄπασιν ποιήμασιν, τραγωδίας δὲ ἐνεφορεῖτο, ἀγωνιζόμενος πρὸς τὴν τοῦ διδασκάλου μεγαλοφωνίαν, ἀπὸ γὰρ τούτου τοῦ μέρους ὁ Νικήτης σφόδρα ἐθαυμάζετο.

⁸⁰ *Meineke*: Einige bisher wenig oder gar nicht bekannt gewordene griechische Tragiker, pp. 254—255.

⁸¹ *Plutarchus*, *De Pythiæ oraculis*, 5: Παρὼν οὖν Ἀθήνησιν ὁ ποιητὴς Σεραπίων.

⁸² *Plutarchus*, *Quæst. conviv.*, I, 10, 1, 1—2: Ἐν δὲ τοῖς Σεραπίωνος ἐπινικίοις, ὅτε τῇ Λεοντίδι φυλῇ τὸν χορὸν διατάξας ἐνίκησεν . . . Ἔσχε γὰρ ὁ ἀγὼν ἐντονωτάτην ἄμιλλαν, ἀγωνοθετοῦντος ἐνδόξως καὶ μεγαλοπρεπῶς Φιλοπάππου τοῦ βασιλέως ταῖς φυλαῖς ὁμοῦ πάσαις χορηγοῦντος.

⁸³ *Nauck*, *Trag. fragm.*, p. 646.

⁸⁴ *Plutarchus*, *De Pythiæ oraculis*, 5: Ὡ φίλε Σεραπίων, . . . ποιήματα γὰρ γράφεις, τοῖς μὲν πράγμασιν φιλοσόφως καὶ αὐστηρῶς (komoly tar-

azonos azzal a Serapionnal, kitől a görög anthologia néhány epigrammot tartalmaz. Stobæus egy bizonyos *Pompeius Marcus*-tól vagy *Macer*-tól egy hat soros szép töredéket közöl,⁸⁵ melynek tartalmából nagyon valószínűvé válik, hogy egy *Medea* című tragœdiából való. A költőt Welcker azzal a *Pompeius Macer*rel tartja azonosnak, kire Augustus a római könyvtárak rendezését bízta,⁸⁶ Meineke nagyobb valószínűséggel azzal az első századból való *Pompeius Marcus junior*-ral, kitől az Anthologia Palatina két epigrammot idéz.⁸⁷ Meineke szerint ez a *Pompeius Marcus junior* unokája volt a mytilenei történésznek és államférfiúnak, Theophanesnek, kit *Pompeius* nagyra becsült s a római polgárjoggal megajándékozott; Theophanes fia volt *Pompeius Marcus*, Ázsia provincia procurator Augustus alatt, és ennek fia *Pompeius Marcus junior*.⁸⁸ Traianus (98—117) és Hadrianus (117—138) császárok idejében *Ptolemaeus alexandriai* grammatikus, Hephæstio fia, másként Chennusnak nevezve, egy huszonnégy rhapsodiából álló Anthomerus című költeményen kívül egy Sphinx című történeti darabot írt, melynek tartalmáról azonban fogalmat se alkothatunk.⁸⁹ A Hadrianus idejéből való, tragœdiákat író *Oenomaus* cynikus bölcsészről a Dioge-

talmuakat), δυνάμει δὲ καὶ χάριτι καὶ κατασκευῇ περὶ λέξιν εἰκνόμενα Ὀμήρου καὶ Ἡσιόδου μᾶλλον, ἢ τοῖς ὑπὸ τῆς Πυθίας ἐκφερομένοις; és 18: Ὁρθῶς, ἔφην ἐγὼ, λέγεις, ἄριστε Σεραπίων. . . . πρότερον μὲν ἐν ποιήμασιν ἐξέφερον οἱ φιλόσοφοι τὰ δόγματα καὶ τοὺς λόγους. . . . ὕστερον δ' ἐπαύσαντο καὶ πέπαινανταὶ χρώμενοι μέτροις πλὴν σοῦ.

⁸⁵ Stobæus, Floril. 78, 7. A kéziratokban majd Πομπηίου Μακροῦ, majd Πομπηίου Μάρκου áll.

⁸⁶ Welcker, Griech. Trag., p. 1330.

⁸⁷ Anth. Pal., VII, 219; IX, 28.

⁸⁸ Meineke: Einige bisher wenig oder gar nicht bekannt gewordene griechische Tragiker, pp. 255—257.

⁸⁹ Suidas: Πτολεμαῖος, Ἀλεξανδρεὺς, γραμματικὸς, ὁ τοῦ Ἡφαιστίωνος, γεγονῶς ἐπὶ τοῦ Τραϊανοῦ καὶ Ἀδριανοῦ τῶν αὐτοκρατόρων, προσαγορευθεὶς δὲ

neseknél szólottunk. Az első *Philostratus*, sophista Lemnusból a második század második felében, atyja a második sophista *Philostratus*nak, kitől a tyanai Apollonius pythagoreus bölcsésznek és a sophistáknak életrajzait bírjuk, sok mindenfélén kívül negyvenhárom tragœdiát és tizennégy comœdiát írt, és három könyvet a tragœdiáról.⁹⁰ Az első vagy második századból való az athenæi tragikus, *Heliodorus*, ki Galenus szerint egy hexameterekben írt költeményében a mérgek készítéséről írt,⁹¹ és *Pammenes* a sophista, kit *Philostratus* hirneves tragikusnak mond.⁹² Kiváló tragikusnak nevezi továbbá *Philostratus* a második század végén és harmadik század elején élő sophistát *Isagorast* is, *Chrestus* sophista tanítványát.⁹³ *Isagorassal* egykorú az athenæi tragikus *Artemon*, *Artemon* fia, és a Bœotia Hyettus nevű

Χέννος. Περὶ παραδόξου ἱστορίας (mesekönyvet írt). Σφίγγα δὲ ἐστὶν ἱστορικόν. Ἀνθόμηρον ἔστι δὲ ποίησις ῥαψωδιῶν κδ' (24) καὶ ἄλλα τινά.

⁹⁰ *Suidas*: Φιλόστρατος ὁ πρῶτος, Λήμιος, . . . πατὴρ δὲ τοῦ δευτέρου Φιλοστράτου, σοφιστῆς καὶ αὐτὸς, σοφιστεύσας ἐν Ἀθήναις, . . . ἔγραψε . . . Περὶ Τραγωδίας βιβλία γ' . . . Τραγωδίας μγ'. Κωμωδίας ιδ', καὶ ἕτερα πλεῖστα καὶ λόγου ἄξια.

⁹¹ *Galenus* (a Kr. u. 2-ik századból), *De antidotis*, II, 7 (Med. græc. opera, ed. Kühn, vol. XIV, p. 144): ἐκτίθεσθαι δὲ (előadni) τὰς τούτων (t. i. τῶν συνθέτων θανασίμων φαρμάκων) σκευασίας μοχθηρόν (bűnös dolognak) μοι δοκεῖ, καίπερ πολλῶν ἐπιχειρησάντων ταῖς τούτων συγγραφαῖς, ὧς ἐστὶν . . . Ἡλιδώρος ὁ Ἀθηναῖος τραγωδιῶν ποιητής. Mindjárt ezen szavak után közöl Galenus *Heliodorus*nak hexameterekben írt költeményéből egy hat soros töredéket, melyben a költő mentegetőzik, hogy nem rossz szándékból készül írni a mérgekről.

⁹² *Philostratus*, *Vitæ Sophistarum*, II, 1, 7: Παμμήνης ἐπὶ τραγωδία ἐθαυμάσθη.

⁹³ *Philostratus*, *Vitæ Sophistarum*, II, 11, 1: τὸν δὲ Βυζάντιον σοφιστὴν Χρῆστον ἀδικεῖ ἢ Ἑλλὰς ἀμελοῦντες ἄνδρες, ὅς . . . πολλοὺς δὲ ἐπαίδευσε καὶ θαυμασίους ἄνδρας, ὧν ἐγένετο . . . Ἰσαγόρας ὁ τῆς τραγωδίας ποιητής.

helységéből származó satyrdráma-költő *M. Aemilius*, mindkettő a thespiai versenyek győztese.⁹⁴

Ebbe a korszakba tartoznak még a következő, közelebb-ről meg nem határozható időből való tragikusok:

Athenæus egy *alexandriai Aeschylusnak* Messeniaca című epikus költeményén kívül Amphitryon című drámáját említi, egy kétsoros töredéket idézván belőle, melynek színezete tragoediára vall; ⁹⁵ Diogenes Laertius *Bion* tarsusi tragoedia-író, és *Demetrius* tarsusi satyrdráma-író említ.⁹⁶ Suidas egy tarsusi *Apollodoros* nevű tragikusnak a következő drámákat tulajdonítja: Rája-szálkával megölt, Gyermekölő, Hellenek, Thyestes, Könörgő Nők, Odysseus.⁹⁷ Az első és utolsó cím valószínűleg egy tragoediának a neve, és Odysseus halálát tárgyalta, kit a monda szerint Circétől származó fia Telegonus, anyja által Odysseus keresésére küldve, Ithacában, nem tudva hogy atyja, a nyilára erősített rája-hal szálkával megölte. Hasonló című és tárgyú tragoediát írt Sophocles is. A Hellenek című hihetőleg a thessaliai hellenekről és királyukról Peleusról szólott, kit fiai trónjától megfosztottak, de unokája Neoptolemus (Achilles fia) a myrmidonok segítségével királyságába visszahelyezett. Kétféleképpen a Gyermekölő alatt, nem tudjuk, de bizonyára nem Thyestes, mint Porson gondolta, mert a monda szerint nem Thyestes, hanem testvére Atreus ölte meg fiát Plisthenest. A feliratokon a következő neveket olvas-

⁹⁴ L. Corp. inscr. gr., n. 1585. a d) függelékben.

⁹⁵ *Athenaeus*, p. 599, E (XIII, 72): Αἰσχύλος ἔφη ὁ Ἀλεξανδρεὺς ἐν Ἀμφιτρυῶνι. οὗτος δ' ἐστὶν Αἰσχύλος ὁ καὶ τὰ Μεσσηνιακὰ ἔπη συνθεῖς, ἀνὴρ εὐπαίδευτος.

⁹⁶ *Diogenes Laertius*, IV, 58 (IV, 7 [a Bionokról szóló fejezet], 11): ἑνατος ποιητὴς τραγωδίας τῶν Ταρσικῶν λεγομένων; és V, 85 (V, 5 [a Demetriusokról szóló fejezet], 11): τρίτος Ταρσικὸς σατυρογράφος.

⁹⁷ *Suidas*: Ἀπολλόδορος Ταρσεύς, τραγικός. δράματα αὐτοῦ, Ἀκανθοπλῆξ, Τεχνοκτόνος, Ἑλλήνης, Θυέστης, Ἰκέτιδες, Ὀδυσσεύς,

suk: *Clitus*, Callisthenes fia Teus városából, a teusi szintársulat tragikus költője⁹⁸; *Diogenes*, Theodotus fia Thebából, tragikus; *Gorgippus*, Pythippus fia Chalcisből, satyrdráma-költő;⁹⁹ *Hermocrates*, Alexander fia Miletusból, tragikus; *Heracrides*, Heracrides fia Athenæből, satyrdráma-költő;¹⁰⁰ *Tiberius Claudius Alexander*, Laodiceából, egy szintársulat tragikus színésze és költője;¹⁰¹ *Xenocrates Cydantides*, tragikus.¹⁰² *Isidorus*,¹⁰³ kitől Stobæus két töredéket idéz,¹⁰⁴ jóval N. Sándor után élt, abban az időben, mikor Isis cultusa már annyira elterjedt a görögöknél, hogy az Isis név a

⁹⁸ *Corp. inscr. gr.*, n. 3105, c. (*Clitus sirirata*): Κλεῖτε Καλλι-
σθένους, τραγωδιῶν ποιητά, χρηστὴ χάρις.

⁹⁹ *Keil*, *Syll. inscr. bæot.*, n. VIII, vv. 20—21 (pag. 61): ποιητῆς
Σατύρων Γόργιππος Πυθίππου Χαλκιδεύς; és vv. 25—26 (pag. 61): ποιη-
τῆς τραγωδιῶν (aláírt iota nélkül) Διογένης Θεοδότου Θηβαῖος. A Keil
által közölt VIII-ik számú felirat a Boeckh-féle 1587-ik számúnak
kiegészítése, mely Boeckh szerint régibb az 1585-ik számúnál (l. a
d) függelékét).

¹⁰⁰ *Preller*, *Inscr. Orop.*, n. 1 (Preller, Über Oropos und das
Amphiareion, Berichte über die Verh. der kgl. sächs. Ges. der Wis-
sensch. zu Leipzig, IV. Band, 1852), vv. 14—15: ποιητῆς Σατύρων
Ἡρακλίδης Ἡρακλίδου Ἀθηναῖος; és vv. 20—21: ποιητῆς τραγωδίας (aláírt
iota nélkül) Ἐρμοκράτης Ἀλεξάνδρου Μιλήσιος.

¹⁰¹ *Reines*, *Synt. inscr.*, cl. III, n. 36 (Florenzi felirat, melyben
egy bizonyos L. Sept. Trycho jelenti, hogy az általa ígért dionysusi
agont megtartotta, és felsorolja a szintársulat tagjait, kik abban részt
vettek, köztük Tib. Claud. Alexandert), vv. 23—24: Τιβ. Κλαυδ. Ἀλε-
ξάνδρου Λαοδικεύς τραγωδοῦ καὶ ποιητοῦ παραδόξου.

¹⁰² *Dittenberger*, *Syll. inscr. gr.*, 424: τὸ κοινὸν τῶν τεχνιτῶν Ξενο-
κράτην Κυδαντίδην ποιητὴν τραγωδιῶν.

¹⁰³ *Meineke*, Einige bisher wenig oder gar nicht bekannt ge-
wordene griechische Tragiker, pp. 252—254.

¹⁰⁴ *Nauck*, *Trag. fragm.*, p. 644. Wagner Stobæus szövege sze-
rint Ecdorusnak nevezi, de Meineke az előbbi jegyzetben említett
értekezésében kifejtette, hogy Stobæusnál tévesen áll Ecdorus Isido-
rus helyett.

tulajdonnevekbe is átment. A négysoros töredék tragœdia-íróra enged következtetnünk.

Az alexandriai korszakban kiváló rómaiak is írtak görög tragœdiákat, nevezetesen a Kr. e. első század második felében *Titus* császár,¹⁰⁵ és az *ifjabb Plinius*, ki, mint egyik levelében mondja, tizennégy éves korában írt egy tragœdiát görögül.¹⁰⁶

HARMADIK RÉSZ.

A görög tragœdia a byzantiumi korszakban.

A keletrómai birodalomnak 395-ben történt megalakulása után a görög műveltség a jelentéktelenné vált Alexandriából Byzantiumba menekült, s ott élte végső napjait, míg 1453-ban II. Mohamed a főváros elfoglalásával véget vetett a birodalomnak, s a birodalom létéhez fűződő, *byzantiumi korszak* nevén ismeretes görög irodalmi életnek. Az ezen korbéli irodalom — eltekintve a classikus művekre vonatkozó tanulmányoktól — productiv jelenségeiben úgyszólván csak nyelvre nézve volt görög, mert szellemét teljesen áthatotta a diadalmaskodó keresztény genius, melynek hatalma a görög tragœdiát is *keresztény drámává* alakította át. Egyházi atyák bibliai történeteket és vallás-erkölcsi tárgyakat öntöttek drámai alakba, és gyakran a classikus írókból, különösen Homerusból és Euripidesből tákolták

¹⁰⁵ *Eutropius*, VII, 21: Caussas latine egi (sc. Titus), pœmata et tragœdias græce composuit.

¹⁰⁶ *Plinius junior*, Epist., VII, 4: Nunquam a poëtice (altius enim repetam) alienus fui; quin etiam quattuordecim natus annos Græcam tragœdiam scripsi. Qualem? inquis. Nescio: tragœdia vocabatur.

össze fáradságos centóikat, melyek között legnevezetesebb a nazianzusi Gregoriusnak tulajdonított Szenvedő Krisztus. Az előbbi korszakban oly nagy mértékben divó tragœdiai és comœdiai színi előadásokat, melyekben különösen Euripides és Menander neve szerepelt, elnémították az egyházi zsinatok, keresztény szónoklatok és császári rendeletek, ki-szorította a római uralom idejében roppant nagy számmal épített színházakból a közkedveltségű pantomimus, úgy hogy a classikus görög dráma, a könyvtárakba szorulva, csak olvasmány és tudós kutatások tárgya volt.

Ezen korszak drámaíróinak rövid sorozatát a negyedik századbéli alexandriai származású idősb *Apollinarius*¹ nyitja meg, ki előbb grammatikát és görög irodalmat tanított a syriai Laodiceában, és ugyanitt később presbyter volt. Azon kívül hogy az ő testamentumot Homerus mintájára huszonnégyszer négy énekre osztva hexameterekben dolgozta fel, bibliai tárgyú költői műveiben Euripides tragœdiáit, Menander comœdiáit és Pindarus lyráját utánozta. Sozomenus nagy lelkesedéssel nyilatkozik Apollinarius költészetéről, melyet egy rangba helyez a classikus görög irodalom műveivel és úgy vélekedik, hogy ha nem volna az emberi természet szokása csak a régieket bámulni, jobban tisztelnék Apollinariust, mint az ókori írókat, kik az irodalomnak csak egy-egy ágában váltak ki, míg Apollinarius szerinte mindenben egyaránt tündökölt.² Hogy a valamivel Apollinarius után élő *Synesius*

¹ Megkülömböztetendő az ifjabb Apollinariustól, ki az idősbnek fia, az apollinaristák felekezetének megalapítója, híres szónok, bölcsész és költő volt.

² *Sozomenus*, *Hist. eccles.*, V, 8: τῆν τε (t. i. Julianus császár idejében) δὴ Ἀπολλινάριος οὗτος εἰς καιρὸν τῇ πολυμασίᾳ καὶ τῇ φύσει χρησάμενος (főlhasználva tehetségét), ἀντὶ μὲν τῆς Ὀμήρου ποιήσεως ἐν ἔπεσιν ἡρώοις τὴν Ἑβραϊκὴν ἀρχαιολογίαν συνεγράψατο μέχρι τῆς τοῦ Σαοῦλ βασιλείας, καὶ εἰς εἴκοσι τέσσαρα μέρη τὴν πᾶσαν πραγματείαν (munkát) διεῖλεν (osztotta),

bölcsész és rhetor, majd Ptolemais püspöke, sokoldalú írói tevékenységében dráma-írással is foglalkodott, Dion czimű beszédéből tudjuk, melyben tragœdiáit és comœdiáit említi. Tragœdiának nevezték a hatodik századbeli *Timotheus Gazaeus* grammatikusnak Anastasius császárhoz intézett költeményét is, melyben a chrysargyrum nevű nagy kereseti adó miatt panaszkodik. A császárt, úgy látszik, különösen Timotheus panaszos költeménye birta a terhes adó eltörlésére, melyet a jeruzsálemi szerzetesek küldöttsége is kérelmezett.³ *Theodorus Prodromus*tól, a tizenkettedik századbeli szerzetestől, egy Számüzött Barátság (Ἀπόδημος φιλία) czimű allegorikus drámai költeményt ismerünk. 294 sorra terjedő párbeszédet képez az Idegen és a Barátság között, kit férje a Világ elüzött magától, és nőül vette szolgálójának az Osto-

ἐκάστῳ τόμῳ προσηγορίαν θέμενος (elnevezvén) ὁμώνυμον τοῖς παρ' Ἑλλήσ στοιχείοις κατὰ τὸν τούτων ἀριθμὸν καὶ τὴν τάξιν ἐπραγματίσατο δὲ καὶ τοῖς Μενάνδρου δράμασιν εἰκασμένῃς κομωδίας· καὶ τὴν Εὐριπίδου τραγωδίαν καὶ τὴν Πινδάρου λύραν ἐμιμήσατο· καὶ ἀπλῶς εἰπεῖν, ἐκ τῶν θείων γραφῶν τὰς ὑποθέσεις λαβὼν, τῶν ἐγκυκλίων καλουμένων μαθημάτων ἐν ὀλίγῳ χρόνῳ ἐνεπρόνησεν ἱσαρίθμους καὶ ἰσοδυνάμους πραγματείας, ἥθει τε καὶ φράσει καὶ χαρακτηρί καὶ οἰκονομία ὁμοία τοῖς παρ' Ἑλλήσιν ἐν τούτοις εὐδοκιμήμασιν ὥστε εἰ μὴ τὴν ἀρχαιότητα ἐτίμων οἱ ἄνθρωποι, καὶ τὰ συνήθη (a megszokott dolgokat) φίλα ἐνόμιζον, ἐπίσης, οἶμαι, τοῖς παλαιοῖς τὴν Ἀπολλιναρίου σπουδὴν ἐπήνουν, καὶ ἐδιδάσκοντο ταύτην· πλεον αὐτοῦ τὴν σοφίαν θαυμάζοντες, ὅσῳ γὰρ τῶν μὲν ἀρχαίων ἕκαστος περὶ ἐν μόνον ἐσπούδασεν· ὁ δὲ τὰ πάντα ἐπιτηδεύσας (mívelve) . . . τὴν ἐκάστου ἀρετὴν ἀπεμάζατο (sikerrel utánozta).

³ *Suidas*: Τιμόθεος, Γαζαῖος, γραμματικός, γεγονὼς ἐπὶ Ἀναστασίου βασιλείῳς (ki 491-től 518-ig uralkodott). εἰς ὃν καὶ τραγωδίαν ἐποίησε περὶ τοῦ δημοσίου τοῦ καλουμένου χρυσαργύρου. *Cedrenus*, *Historiarum compendium* (Niebuhr, *Corp. script. hist. Byz.*, *Cedrenus*, vol. I, p. 627, 7—10): πρέσβεις τοίνυν δεξάμενος ὁ βασιλεὺς (t. i. ὁ Ἀναστάσιος) ὑπὸ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις μοναχῶν, καὶ Τιμοθέου τοῦ Γαζαίου ἀνδρὸς τὰ πάντα σοφοῦ τραγωδίαν ποιήσαντος ὑπὲρ τοῦ τοιοῦτου (t. i. τοῦ χρυσαργύρου), ταῦτα ἐξέκοψε (beszüntette ezt az adót).

baságnak tanácsára az Ellenségeskedést.⁴ *Manuel Philes*, 1280—1340 táján, egyike a byzantiumi történetben és irodalomban szereplő sok Phileseknek, nagy számú panegyrikus és didaktikus költeményeken és epigrammákon kívül egy 602 iambusból álló, s általa drámának nevezett költeményt is írt, melyben történeti személyek felléptetésével korabeli tárgyat dolgozott fel.⁵

Ebbe a korszakba tartozik még két közelebbről meg nem határozható időből származó és egyébként is ismeretlen költő. Az egyik *Ignatius*, kinek 143 iambusból álló Versei Ádámhoz (Στίχοι εἰς τὸν Ἀδάμ) az Isten, Ádám, Éva és a Kigyó közt folytatott dialogusban az ember teremtetését, boldogságát és bűnbeesését tárgyalják.⁶ A másik *Michael Plochirus*, kinek 123 iambusból álló kis drámájában (Δραματίον) a Paraszt, a Bölcs, a Szerencse, a Múzsák és a Kar a tudomány megvétezttségéről és a szegénységről beszélgetnek.⁷

Leghirnevesebb azonban a görög nyelven írt keresztény drámák között a negyedik századbéli híres egyházi atyának és írónak, Nazianzusi Gregoriusnak tulajdonított *Szenvedő Krisztus*,⁸ melyről, mivel behatóbb tárgyalása a keresztény

⁴ *Dübner*: Christ. poet. rel. dramaticæ, pp. XIII, 83—90.

⁵ M. Philes költeményeit kiadta *E. Miller*: Man. Philæ carmina, 2 voll. Par. 1855—1857; drámáját külön *B. Stark*, Jahns Jahrb., Suppl. XIV, 1848, pp. 444—461.

⁶ *Dübner*: Christ. poet. rel. dramaticæ, p. XIII—XVI, 91—94.

⁷ *Dübner*: Christ. poet. rel. dramaticæ, p. X—XII, 79—82.

⁸ *Kirchhoff*: Ein Supplement zu Euripides' Bacchen, 1853. *Ellissen*: Die Tragödie Χριστὸς πάσχω, 1855. *Döring*: De tragœdia christiana, quæ inscribitur Χριστὸς πάσχω, 1864; Die Bedeutung der tragödie Χριστὸς πάσχω für die textkritik des Rhesus, 1866; Die Bedeutung der tragödie Χριστὸς πάσχω für die Euripideskritik. 1867. *Kont*: A Szenvedő Krisztus, 1882. *Brambs*: De auctoritate tragœdiæ christianæ, quæ inseribi solet Χριστὸς πάσχω, 1883. *Hilbert*gtől egy cikkk a Wiener Studien VIII-ik kötetében (1886). Nem kap-

dráma és euripidesi szövegkritika keretébe tartozik, csak röviden akarunk megemlékezni. A dráma 2610 sorban, az antik tragœdiához képest számos személy⁹ felléptetésével, Krisztus szenvedését, halálát és feltámadását tárgyalja. Költői értékét illetőleg, eltekintve egy-két sikerültebb részlettől, számba nem vehető, de kiváló fontossággal bír azon körülménynél fogva, hogy sorainak több mint fele, részint szó szerint részint változtatva, görög költőknek, különösen, mint a prologus is jelzi,¹⁰ Euripidesnek műveiből van cento módjára összeállítva,¹¹ és nem megvetendő szolgálatot tesz ez utóbbi költő szöveg-kritikájának. Szerzőjeül a közép korban, melyben mint dráma kiváló becsben állott, általánosan a nazianzusi Gregoriust tartották, de a tizenhatodik század óta többen kétségbe vonták æsthetikai és nyelvi tekintetekből a közép kor traditiójának hitelét. A valódi szerzőt majd az idős Apollinariusban vagy Theodorus Prodromusban, majd Tzetzes Jánosban vagy egy tizenharmadik századbéli szerzetesben vélik föllelhetőnek, de úgy látszik, hogy a sokféle nézettel szemben talán mégis a közép kornak van igaza.

ható: *Eichstädt*: Drama christianum, quod Χριστὸς πάσων inscribitur, 1816.

⁹ Az úr anyja (Mária), Szüzek kara, Hirnök, Krisztus, János (az evangelista, Theologus névvel), Arimathiai József, Nicodemus, Mária Magdaléna, Ifju, Főpapok, Örök, Pilatus.

¹⁰ Vv. 3—4: νῦν τε κατ' Εὐριπίδην τὸ κοσμοσωτήριον ἐξερῶ πάθος.

¹¹ Mint különösen Döring és Brambs kifejtették, Euripidesnek következő hét tragœdiájából: Bacchans Nők, Hecuba, Hippolytus, Medea, Orestes, Rhesus, Trójai Nők; továbbá Aeschylus Agamemnon-jából és Prometheusából, és Lycophron Alexandrájából.

FÜGGELÉK.

I. Kérdéses időből való tragikusok.

Valószínűleg a Kr. e. ötödik vagy negyedik századból valók a következők:

Achæus Syracusæből, ifjabb a Kr. e. ötödik századbéli hirnevesebb eretiai Achæusnál; írt tíz tragœdiát. *Suidas*: Ἀχαιοῦς, Συρακούσιος, τραγικὸς νεώτερος (t. i. τοῦ Ἐρετριέως, kiről a következő cikkben szól), ἔγραψε τραγωδίας ι' (10). Az Ovidius által említett monda (l. az eretiai Achæusról szóló részt) nem tudni melyikre vonatkozik a két Achæus közül.

Alcimenésről ezeket olvassuk *Suidas*nál: Ἀλκιμένης. Μεγαρέυς, τραγικὸς. ἔστι δὲ καὶ ἕτερος Ἀλκιμένης, Ἀθηναῖος, κωμικός.

Apollonides tragikustól Stobæus egy öt és egy két soros töredéket idéz (Floril., LXVII, 3: Ἀπολλωνίδου «φεῦ, φεῦ . . . τᾶνδικα»; LXVII, 6: Ἀπολλωνίδου «γονατικὸς . . . λόγων»); az öt sorosat *Clemens Alexandrinus* is idézi Pædag., III, 12, a következő szavakkal bevezetve: πάντῳ γούν θαυμαστῶς ἡ τραγωδία φησί· «φεῦ, φεῦ . . . τᾶνδικα». *Nauck*, Trag. fragm., 641—642; Suppl., XX.

Hasonlóképen Stobæus idéz *Hippothoontól* vagy *Hippothous-tól* hat töredéket (l. *Nauck*, Trag. fragm. pp. 643—644; *Wagner*, Trag. fragm., p. 146), melyek csak tragœdiából valók lehetnek. A két név alatt nem kell két tragikusra gondolnunk, mert a Stobæus által két helyt említett Hippothous bizonyára csak Hippothoon romlott alakja.

A Thuriiból való *Patroclesről* azt beszéli *Clemens Alexand-*

rinus (l. 3. könyv, 1. rész, 2. fejezet, 76. jegyzet), hogy valamin az ifjabb Sophocles, úgy Patrocles is feldolgozta egy tragœdiájában a Dioscurok mondáját. A Stobæustól (CXI, 3) idézett hét soros töredék erősen emlékeztet Euripidesre.

A Dioscurok mondáját tárgyalta a Castor és Pollux című tragœdiában *Timesitheus* is, kinek még következő drámáit ismerjük: Danaidák kétszeres feldolgozásban, Hector kiváltása, Heracles, Ixion, Capaneus, Memnon kétszeres feldolgozásban, Kérők, Zeus születése, Helena visszakövetelése, Orestes, Pylades. *Suidas*: Τιμησίθεος, τραγικός. δράματα αὐτοῦ, Δαναίδες β', Ἑκτορος λύτρα, Ἡρακλῆς, Ἰξίων, Καπανεύς, Μέμνων β', Μνηστῆρες, Ζηνὸς γοναί, Ἑλένης ἀναίτησις, Ὀρέστης, Πυλάδης, Κάστωρ καὶ Πολυδεύκης. A Heracles és Zeus születése címűek valószínűleg satyrdramák voltak; Orestes és Pylades bizonyára egy drámának címét képezték, mint Castor és Pollux. A drámák tartalmáról l. bővebben *Welcker*, Griech. Trag. pp. 1046—1048; *Wagner*, Trag. fragm., pp. 144—145.

Egészen bizonytalan időből valók a következő tragikusok:

Aristippus. *Diogenes Laertius*, II, 104 (II, 8 [az Aristippusokról szóló fejezet], 19): εἰκοστὸς (a huszadik Aristippus) ποιητῆς τραγῳδίας.

Biotus Medeájából *Stobæus* idéz (Floril., LXXVIII, 3) egy két soros töredéket: Βιότου ἐκ Μηδείας. «τὸ θρέψαι... τέχνα.» L. még *Meineke*: Über einige bisher wenig oder gar nicht bekannt gewordene griechische Tragiker, pp. 257—258.

A *Charestől* Stobæus által idézett három tragœdiai töredéket l. *Nauck*, Trag. fragm., pp. 642—643.

Demonax két egy-egy soros töredékét l. *Naucknál*, Trag. fragm., p. 643. Azonos-e a Kr. u. második századból, Hadrianus idejéből (117—138) való *Demonax* bölcsésszel, ki a cynikus iskola híve és *Lucianus* barátja volt, nem tudni.

Stobæus *Mimnermus* két töredékét idézi (l. *Nauck*, Trag. fragm., pp. 644—645), melyek közül az egyik (Floril., CXXV,

12: Μιμνέρμου ἐκ Νεοποτολέμου. «δεινοὶ... αἰνέσαι») egy Neoptolemus czimű tragœdiából való.

Stobæus idézi még *Zenodotus* és *Zopyrus* egy-egy töredékét (l. *Nauck*, *Trag. fragm.*, p. 646).

II. Kérdéses tragikusok.

Suidas egy *Acas* nevű tragœdia-írónak mond (Ἄκας, ποιητῆς τραγῳδίας), nagyon valószínű azonban, hogy *Acas* csak rossz írása a *Sacas* névnek, mely a Kr. e. ötödik századbéli *Acestor* tragikus gúnyneve volt (l. az *Acestor*ról szóló részt).

Hasonlóképen *Suidas* említ egy athenæi *Alcæus* nevű költőt, ki némelyek szerint a legrégibb tragikus volt: Ἀλκαῖος. Ἀθηναῖος, τραγικός, ὃν τινες θέλουσι πρῶτον τραγικὸν γεγονέναι.

Valószínű *Meineke* gyanítása (*Hist. crit.*, p. 404), hogy *Amphianus* tragœdia-író alatt *Amphis* ó-attikai comœdia-író értendő (*scholiasta* lat. *Arat.*, p. 78: *Amphianus*, *tragœdiarum scriptor*, refert, melyet *Meineke* így javít ki: *Amphis*, *comœdiarum scriptor*).

Egy *Thespis* idejéből való, carystusi *Antiphanes* nevű tragikusról csak úgy lehet szó, ha *Suidas*nál (Ἀντιφάνης, Ἀθηναῖος, κωμικός... ἔστι δὲ καὶ ἕτερος Ἀντιφάνης, Καρύστιος, τρανός, κατὰ Θέσπιν γεγονώς τοῖς χρόνοις) az értelmetlen τρανός-t τραγικός-ra javítjuk; de *Bernhardy* nagyobb valószínűséggel *Τρανοῦ*-nak olvassa (*Trani filius*).

Plutarchus egy *Archestratus* nevűről azt mondja, hogy a peloponnesusi háború idejében mint dráma-író (χορῶν διδάσκαλος) szerepelt, de nem fejezi ki világosan, hogy tragœdia- vagy comœdia-író volt-e. Egy *Euclides* archon (ol. 94, 2; Kr. e. 403) utáni időből való győzelmi tripuson olvasható felirat szerint, melyet *Boeckh* is közöl (*Corp. inscr.*, n. 211), *Archestratus* az *Antiochus* törzzsel együtt győzött egy versenyen, melyben a kar költségeit egy *Aristides* nevű fedezte.

Demetrius Phalereus, Cassander alatt Athenæ helytartója a Kr. u. negyedik század utolsó éveiben, az illető feliraton említett Aristides alatt a híres Aristidest értette, de Plutarchus Panætiusra hivatkozva helyesen fejti ki, hogy a feliraton említett Aristides nem lehet azonos a híres államférfiúval, ki már Kr. u. 467-ben halt meg. *Plutarchus*, Aristides, I, 1—6: περὶ δ' οὐσίας αὐτοῦ (t. i. a híres Aristides vagyoni állapotáról) λόγοι διάφοροι γεγόνασιν, οἱ μὲν, ὥς ἐν πενίᾳ συντόνῳ καταβιώσαντος . . . πρὸς δὲ τοῦτον τὸν λόγον ὑπὸ πολλῶν εἰρημένον ἀντιτασσόμενος (ellenkezőleg) ὁ Φαληρεὺς Δημήτριος . . . τεκμήρια τῆς περὶ οἶκον εὐπορίας ἐν μὲν ἡγεῖται . . . ἕτερον δὲ . . . τρίτον δὲ καὶ τελευταῖον, ὅτι νίκης ἀναθήματα χορηγικοὺς τρίποδας ἐν Διονύσου κατέλιπεν, οἱ καὶ καθ' ἡμᾶς (t. i. Plutarchus idejében, a Kr. u. első században) ἐδείκνυντο τοιαύτην ἐπιγραφὴν διασώζοντες «Ἀντιοχὶς ἐνίκᾳ, Ἀριστείδης ἐχορήγει, Ἀρχέστρατος ἐδίδασκε.» Τοῦτ' ὅν, καίπερ εἶναι δοκοῦν μέγιστον, ἀσθενέστατόν ἐστι . . . Παναίτιος μέντοι περὶ τοῦ τρίποδος ἀποφαίνει τὸν Δημήτριον ὁμωνυμία διεφευσμένον· ἀπὸ γὰρ τῶν Περσικῶν εἰς τὴν τελευταίαν τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου δύο μόνους Ἀριστείδας χορηγοὺς ἀναγράφεσθαι νικῶντας, ὧν οὐδέτερον εἶναι τῷ Λυσιμάχῳ τὸν αὐτὸν, ἀλλὰ τὸν μὲν Ξενοφίλου πατρὸς, τὸν δὲ χρόνῳ πολλῷ νεώτερον ὥς ἐλέγχει τὰ γράμματα τῆς μετ' Εὐκλείδην ὄντα γραμματικῆς (mely az Euclides utáni időkből való feliratok írási módját mutatja) καὶ προσγεγραμμένος ὁ Ἀρχέστρατος, ὃν ἐν τοῖς Μηδικαῖς οὐδεὶς, ἐν δὲ τοῖς Πελοποννησιακοῖς συχνοὶ χορῶν διδάσκαλον ἀναγράφουσι. Ez az Arcestratus, úgy látszik, azonos a *Plutarchus* által még következő helyen említett Arcestratus-sal: Alcibiades, XVI, 7: Ἐδόκει δὲ καὶ Ἀρχέστρατος οὐκ ἀπὸ τρόπου (nem helytelenül) λέγειν, ὥς ἡ Ἑλλὰς οὐκ ἂν ἦνεγκε δύο Ἀλκιβιάδας; ugyanezt említi ismételve Lysander életrajzában, XIX, 4.

A Kr. e. negyedik századbéli *Dionysius Metathemenus* bö-

csészről (a Metathemenus nevet azért kapta, mert a stoikusoktól a cyrenaikusokhoz átpártolt), ki állítólag egy Parthenopæus című tragœdiát írt, mellyel mesterét, Heraclides Ponticust rászedte, már a Kr. e. ötödik századbéli Spintharusnál szözlöttünk. Diogenes Laertius azt beszéli, hogy mikor Heraclides Parthenopæusra mint Sophocles művére hivatkozott, Dionysius figyelmeztette őt a drámában előforduló acrostichonra, mely Dionysius kedvesének, Pancalusnak nevét mutatta; de Heraclides ekkor se hitt a csalásban, mire azután Dionysius még más két, ugyanazon drámában előforduló acrostichonra hívta fel Heraclides figyelmét, melyek közül az egyik Heraclides hurokra került öreg majomnak gúnyolja, s a másik az irodalomban való járatlanságát veti szemére. *Diogenes Laertius*, V, 93 (V, 6 [a Heraclidésekről szóló fejezet], 7): αἰσθόμενος δ' ὁ Διονύσιος (hogy t. i. Heraclides rá van szedve) ἐμήνυσεν αὐτῷ τὸ γεγονός (hogy t. i. a Parthenopæus szerzője nem Sophocles)· τοῦ (t. i. τοῦ Ἡρακλείδου) ἀρνούμενου καὶ ἀπιστοῦντος ἐπέστειλεν ἰδεῖν τὴν παραστιχίδα· καὶ εἶχε Πάγκαλον. οὗτος δ' ἦν ἐρώμενος Διονυσίου· ὥς δ' ἔτι ἀπιστῶν ἔλεγε κατὰ τὴν τύχην ἐνδέχεσθαι οὕτως ἔχειν, πάλιν ἀντεπέστειλεν ὁ Διονύσιος ὅτι «Καὶ ταῦτα εὐρήσεις· Γέρων πίθηκος οὐχ ἀλίσκεται πάγῃ· ἀλίσκεται μὲν, μετὰ χρόνον δ' ἀλίσκεται.» καὶ πρὸς τούτοις· «Ἡρακλείδης γράμματα οὐκ ἐπίσταται οὐδ' ἡσχύνθη.» Dionysius életrajzában említi Diogenes Laertius, hogy a bölcész fiatalabb korában nagy előszeretettel mívelte a költészet különböző fajait: VII, 167 (VII, 4, 3): καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν φιλογράμματος ὢν παντοδαποῖς ἐπεχειρεῖ ποιήμασιν.

Aeschines névtelen életírója, Demosthenes unokaöccsére Democharesre hivatkozva, azt mondja, hogy Aeschines, mikor *Ischander* tragœdia-író drámájában mint tritagonistes a Pelopssal versenyző Oenomaust adta, csúfosan megbukott (*Vit. Aeschin.*, p. 269, 29: Δημοχάρης δ' ὁ ἀδελφιδοῦς Δημοσθένε-

νους, εἰ ἄρα πιστευτέον αὐτῷ λέγοντι περὶ Αἰσχίνου, φησὶν Ἰσχανδρου τοῦ τραγωδοποιοῦ τριταγωνιστὴν γενέσθαι τὸν Αἰσχίνην καὶ ὑποκρινόμενον Οἰνόμαον διώκοντα Πέλοπα αἰσχροῦς πεσεῖν). Ámde *Harpocratio*, hasonlóképen Democharesre hivatkozva, úgy adja elő a dolgot, hogy Aeschines Ischanderrel mint színésszel lépett föl együtt (Ἰσχανδρος . . . δοκεῖ δ' αὐτῷ συνυποκρινόμενος Αἰσχίνης ὁ ῥήτωρ . . . καταπεσεῖν, κατὰ φησι Δημοχάρης ἐν τοῖς διαλόγοις), és *Suidas* is tragikus színésznek nevezi Ischandert (Ἰσχανδρος· τραγικὸς ὑποκριτής); nagyon valószínű tehát, hogy Aeschines életírója Democharest félreértve nevezi Ischandert tragœdia-írónak. Ischander, mint *Wagner* igen helyesen gyanítja (Trag. fragm., p. 108), valószínűleg protagonista volt, és Aeschines volt tritagonistája, mert tudni való, hogy a protagonista szegődtette magához a deuteragonistát és tritagonistát.

Az Euripidesnek tulajdonított levelek ötödikében Agathon mellett egy *Mesatus* nevű tragikus is említettetik (*Epist. Eur.* 5: ἴσθι μέντοι μηδὲν μᾶλλον ἡμῖν ὦν νῦν Ἀγάθων ἢ Μέσατος λέγει μέλον ἢ τῶν Ἀριστοφάνους φληναφημάτων οἷσθ' ἂν ποτε μέλον), ez azonban aligha egyéb mint *Aristophanes Vesp.* 1501—1502: οἷος Καρκίνου ὁ μέσατος szavainak félreértése, a mint hogy már hihetőleg a *scholiasta* is a μέσατος-t durva félreértésből tulajdonnévnek vette (οὐ τὸν τραγικὸν λέγει μέσατον vagy Μέσατον), és talán épen a *scholiasta* megjegyzése alapján szerepel az euripidesi levélben *Mesatus* mint tragikus. *Aristophanes* illető helyére és a *scholiastára* nézve l. még a *Carcinus* családjára vonatkozó 87-ik jegyzetet.

Egy sírirat az alexandriai korszakból való *M. Sempronius Nicocratest*, ki egy szintársulat tagja (συνοδότης) volt, költőnek nevezi (*Anthol.*, Append., 252: Μ. Σεμπρώνιος Νικοκράτης. ἥμην ποτὲ μουσικὸς ἀνὴρ, ποιητὴς καὶ κιθαριστής, μάλιστα δὲ καὶ συνοδότης); lyrai vagy drámai költő volt-e, nem mondja.

Aristophanes *Plutus*-ában *Blepsidemus* lopással vádolva

hirtelen meggazdagodott barátját Chremylust, azt mondja, hogy már látja őt mint bűnöst gyermekeivel és nejével együtt könyörögni, gallyal kezében (mert ez volt a könyörgők szokása), egészen *Pamphilus* Heraclidáinak módjára. *Aristophanes*, *Plut.*, 382—385: ὁρῶ τιν' ἐπὶ τοῦ βήματος καθεδούμενον, ἱκετηρίαν ἔχοντα μετὰ τῶν παίδων καὶ τῆς γυναικὸς, καὶ διοίσοντ' ἄντικρυς τῶν Ἑρακλειδῶν οὐδ' ὅτι οὖν τῶν Παμφίλου. Pamphilushoz a scholiasta háromféle magyarázatot ad; t. i. némelyek szerint Pamphilus alatt a híres festő értendő, kinek egy képe az Eurystheus elől Athenæbe menekülő Heraclidák gallyal kezükben ábrázolta; mások szerint az Aristophanes által említett Pamphilus tragœdia-író volt, ki a Heraclidák című drámájában ez utóbbiakat gallyakkal kezükben léptette föl; ismét mások szerint tagja volt a Heraclidák családjának. *Scholiasta ad Aristoph. Plut.*, 385: τῶν Παμφίλου· Πάμφιλος ζωγράφος ἦν, ὅστις τοὺς Ἑρακλείδας ἔγραψεν ἱκετεύοντας τὸν τῶν Ἀθηναίων δῆμον· μετὰ γὰρ θάνατον Ἑρακλέους Εὐρυσθεὺς διώκει τοὺς Ἑρακλείδας, διὰ τὸ πρὸς Ἑρακλέα τὸν ἐκείνων πατέρα ἐμφύλιον μῖσος. ταύτην τὴν ἱστορίαν ἔγραψε Πάμφιλος τραγικός· κατὰ δέ τινας ζωγράφος ἦν, ὃς τὴν τῶν Ἑρακλειδῶν τύχην χαρακτῆρι ὑφηγήσατο. Καλλίστρατος δὲ καὶ Εὐφρόνιος τραγωδιῶν ποιητὴν φασι, καὶ διδάξαι Ἑρακλείδας. τὰ δὲ λίαν ἐπιτετηδευμένα ὑπομνήματα διστάζει, πότερον τραγικός ποιητὴς ἢ ζωγράφος, ὃν καθηγήσασθαι φασι Ἀπελλοῦ (*Apelles* előde volt) . . . ἐν μέντοι Διδασκαλίαις πρὸ τούτων τῶν χρόνων Πάμφιλος οὐδεὶς φέρεται τραγικός . . . Ἄλλως. οὗτος τραγωδοποιός· ἔγραψε δὲ τοὺς Ἑρακλείδας ἱκετηρίαν ἔχοντας, ὅταν Εὐρυσθεὺς μετὰ θάνατον Ἑρακλέους τοὺς Ἑρακλείδας ἐδίωξε . . . Ἄλλως. ὁ Πάμφιλος οὗτος εἷς ἦν τῶν Ἑρακλειδῶν.

Pantaclest Antiphon (χορῶν) διδάσκαλος-nak nevezi (*Περὶ τοῦ χορευτοῦ*, 11: ἐπειδὴ χορηγὸς κατεστάθην . . . καὶ ἔλαχον Παντακλέα διδάσκαλον), *Harpocratio*, *Aristoteles*re hivat-

kozva, költőnek mondja (Διδάσκαλος . . . ὅτι ὁ Παντακλῆς ποιητής, δεδήλωκεν Ἀριστοτέλης ἐν ταῖς Διδασκαλίαις), és *Stephanus Byzantinus* is megemlékezik egy kari versenyről, melyben Pantacles részt vett (Ἀθήνη δῆμος Ἀντιοχίδος φυλῆς, ὁ δημότης Ἀτηνεύς· Πατροκλῆς Ἀτηνεύς ἐχορήγει καὶ Παντακλῆς; ezt Meineke, *Hist. crit.*, p. 6, így javítja: Πατροκλῆς Ἀτηνεύς ἐχορήγει, Ἀντιοχίς ἐνίκαι, Παντακλῆς ἐδίδασκεν). Itt tehát ismét nem tudjuk, vajjon lyrai, comœdiai vagy tragœdiai karok költője, illetőleg, lyrikus, comœdia- vagy tragœdia-író volt-e Pantacles. L. még *Dittenberger*, *Syll. inscr. gr.*, n. 410: -ος Δοροθέο Αλαιοῦ(ς) ἐχορέγῃ Παντακλῆς ἐδίδασκε).

Pasiphonról a Diogeneseknél szólottunk; *Pausaniasra* nézve l. az Agathonra vonatkozó 60-ik jegyzetet.

Hogy némelyek a sinopei Diogenes tragœdiáit tanítványának, az æginai *Philiscusnak* (*Diogenes Laertius*, VI, 84 [VI, 4, 3]: γέγονε καὶ Μένανδρος Διογένους μαθητής, ὁ ἐπικαλούμενος Δρυμός, . . . καὶ Φιλίσκος ὁ Αἰγινήτης; *Suidas*: Φιλίσκος, Αἰγινήτης· ὃς κατὰ θέαν ἐλθὼν τῶν Ἀθηναίων, ἀκούσας Διογένους ἐφιλοσόφησεν), Onesicritus fiának (*Diogenes Laertius*, VI, 75—76; VI, 2 10), és állítólag N. Sándor tanítójának (*Aelianus*, *Var. Hist.*, XIV, 11: Φιλίσκος πρὸς Ἀλέξανδρον ἔφη ποτέ; *Suidas*: Φιλίσκος, Αἰγινήτης, ὁ διδάξας γράμματα Ἀλέξανδρον τὸν Μακεδόνα. αὐτὸς δὲ ἀκουστῆς ἦν τοῦ Κυνὸς Διογένους) tulajdonították, már a sinopei Diogenesnél említettük. Megkülömböztetendő ez a Philiscus a Pleiashoz tartozó Philiscustól és a Kr. e. negyedik századbéli hasonló nevű új attikai comœdia-írótól.

Servius állítása, hogy *Asinius Pollio* latin és görög nyelven írt tragœdiákat (ad Verg. *Ecl.*, VIII, 8: Pollio utriusque linguae tragœdiarum scriptor erat), úgy látszik, nélkülözi a kellő alapot.

A catanai *Pythonról* mint az Agen című satyrdráma

állítólagos szerzőjéről a Kr. e. negyedik századbeli byzantiumi Pythonnál emlékeztünk meg.

Photius (Biblioth., p. 536, A: ἐν δὲ τῷ αὐτῷ τεύχει... περιείχετο... Σεργίου γραμματικοῦ ἐν διαφόροις μέτροις δράματα διάφορα, καὶ Ἀνδρονίκου... ἑρμοπολίτου... καὶ οὗτος δὲ δραμάτων ἐστὶ ποιητής, διαφόροις μέτροις τοὺς λόγους ἐντείνων. ἔτι δὲ καὶ Ὁραπόλλωνος γραμματικοῦ περὶ τῶν πατρίων Ἀλεξανδρίας. συντίθησι δὲ καὶ αὐτὸς δράματα τῷ ὁμοίῳ τύπῳ) egy *Serenus grammaticus*, *hermopolisi Andronicus* és *Horapollon grammaticus* drámáiról értesít. *Suidas* egy athenæi *Aelius Serenus* (Σερῆνος, ὁ καὶ Αἴλιος χρηματίσας, Ἀθηναῖος γραμματικός) és két *Horapollon grammaticus*ról tesz említést, kik közül egyik *Theodosius* korában tanított, a másik a Kr. u. ötödik században élt *Zeno* császár idejében (Ὁραπόλλων, ... γραμματικὸς διδάξας ἐν Ἀλεξανδρείᾳ καὶ ἐν Αἰγύπτῳ, εἶτα ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐπὶ Θεοδοσίου; és Ὁραπόλλων, Αἰγύπτιος, ἐπὶ Ζήνωνος βασιλέως). *Ammianus Marcellinus* (*Rerum gest. libri*, XIX, 12, 11: *Andronicus poeta studiis liberalibus et claritudine carminum notus in indicium introductus, cum secura mente nullis suspicionibus urgeretur, purgando semper et fidentius absolutus est*) egy *Andronicus* nevű jeles költőt említ, ki *Julianus* császár alatt (361—363) felségsértés miatt bevádoltatott; *Libanius* a Kr. u. negyedik században megemlékezik egy vele egykorú *Andronicus* nevű költőről (*Epist.* 75 *Themistius*hoz intézve: Ἀνδρόνικος ὁ ποιητής... ἐχαρίζετο δὲ ἡμῖν οὐ μᾶλλον διὰ τῶν ἐπῶν, ἢ τῶν ἐπαίνων, οἷς ἐχρῆτο κατὰ σου), és az *Anthologia* (VII, 181) ugyanezen név alatt egy négy soros distichont tartalmaz. Azonos-e a *Photius* által említett három dramatikus a *Suidas*, *Ammianus*, *Libanius* és az *Anthologia* által említett írók valamelyikével, nem tudjuk.

III. Ismeretlen tragikusok, műveik és töredékeik.

A *Corp. inscr. att.* II, n. 977 a. (l. 1 könyv, 75-ik jegyzet), b. (első és második columna) és c. részeiben (l. 3 könyv, 1 rész, 2 fejezet, 49-ik jegyzet) a tragikusok csonkított nevei között a következő névmaradványokat is olvassuk: az a. részben: -έτης, -ιππος, -τος; a b. rész első columnájában: -ας-, -ων; a b. rész második columnájában: Α-, Φρ-, Όμ-, Δ-; a c. részben: -δης, -ράτης. Tekintetbe véve, hogy az a. rész a Kr. e. ötödik századbéli, a b. és c. részek a Kr. e. negyedik századbéli tragikusokat sorolják fel, -ιππος-nál Gnesippusra vagy Nothippusra, -τος-nál Callistratusra vagy Meletusra, -ων-nál, Antiphonra, Chæremonra, Denophonra, Moschionra vagy Pythonra, Α-nál Antiphonra, Δ-nél az athenæi Diogenesre vagy az idősb Dionysiusra, -δης-nél Heraclides Ponticusra, -ράτης-nél Cratesre gondolhatunk; de mivel nem hihető, hogy Heraclides Ponticus és Crates tragœdiái előadattak, az -έτης, -ας-, Φρ-, Όμ-, -δης és ράτης maradványokat *hat egészen ismeretlen tragikus neveinek kell tartanunk.* Az -έτης végzetet *Dittenberger* (Syll. inscr. gr. 424, a) Εῴετης-re Όμ-ot az attikai inscriptiók második kötetének kiadója *Köhler* Όμηρος-ra, és Φρ-t Φρυν-re egészíti ki; ez utóbbi alatt talán egy Kr. e. negyedik századbéli Φρύνηχος-ra gondolhatunk.

Az ismeretlen tragikusok műveire és töredékeire nézve mindenek előtt a következő munkákra kell utalnunk: *Welcker*, Gr. Tr. pp. 1100—1228; *Wagner* Trag. fragm., pp. 159—192; *Nauck*, Trag. fragm., pp. 651—730; Suppl. XX—XXV. *Ribbeck*, Die römische Tragœdie.

Nauck pp. 651—654 a következő, ismeretlen tragikusoktól való műveket sorolja föl: Ἀθάμας, Ἀπόλλους, Ἑλλη, Ἐπιγονοί, Εὐρύπυλος, Ἰξίων, Κινύρας, Μήδεια, Νιόβη, Ὀδυσσεὺς ὁ ψευδάγγελος, Οἰδίπους, Παρθενοπαῖος, Πτωχεία, Σκύλλα, Σκύριοι, Φιλοκτήτης, Φινεΐδαι, Ὠραι. Α Σκύριοι valószínűleg azonos

Sophocles vagy Euripides Σκώριαι című drámájával; Παρθενοπαῖος a Kr. e. ötödik századbéli Spintharusé (l. az illető helyen), vagy a Kr. e. negyedik századbéli Dionysius Metathemenusé (l. a kérdéses tragikusokat a II. függelékben).

Nauck címjegyzékét a következőkkel egészítjük ki:

Kr. e. 421-ben (ol. 89, 4-ben) egy ismeretlen tragikus Περικλῆους-szal versenyzett. *Corp. inscr. att.* II. n. 972, második columna, vv. 1—3: (Π)ερ(ικλῶ) — — —, ὅπε(κρίνεται) — — —, ὅπο(κριτής — — — ἐνίκα).

Kr. e. 420-ban (ol. 90, 1-ben) egy ismeretlen tragikus Ἀγαμέμνων-nal versenyzett. L. *Corp. inscr. att.*, II, n. 972, második columna, vv. 4—10 az f) függelékben.

Kr. e. 419-ben (ol. 90, 2-ben) egy Τορώ című tragœdia versenyzett. L. *Corp. inscr. att.*, II, n. 972, második columna, vv. 11—17 az f) függelékben.

Kr. e. 342-ben (ol. 109, 3-ban) az ifjabb Astydamassal egy ismeretlen tragikus versenyzett a Πελιάδες, Ὀρέστης és Ἀῤῥη című tragœdiákkal. L. *Corp. inscr. att.*, II, n. 973, vv. 3—14 az f) függelékben.

Kr. e. 340-ben (ol. 110, 1-ben) egy Φορκίδες című satyrdráma versenyzett. *Corp. inscr. att.*, II, n. 973, vv. 30—31: (ἐπὶ Θεο)φράστου· σατυ(ρικῶ)· — — — Φορκίσι.

A római tragœdiák között többre akadunk, melyeknek görög eredetijét nem ismerjük, a melyekből azonban a feldolgozott, ismeretlen görög tragikusoktól származó tragœdiák címeire következtethetünk. Ezek a következők: Livius Andronicustól *Aegisthus*; Enniustól *Andromeda aechmalotis*, *Telamon*; Pacuviustól *Dulorestes*, *Iliona*, *Medus*, *Periboea*; Acciustól *Aegisthus*, *Argonautae* (vagy *Medea*), *Agamemnonidae*, *Astyanax*, *Clytaemnestra*, *Diomedes*, *Melanippus*, *Nyctegresia*, *Stasiastae* vagy *Tropaeum Liberi*, *Thebais*; Santrától *Nuptiae Bacchi*; Juliustól *Tecmessa*, *Teuthras*; ismeretlen szerzőktől *Laomedon*, *Penthesilea*. Pacuvius *Atalantájával* hasonló

czímű drámára csak Aristiasnál, és Accius *Chrysippusáéval* hasonlóra csak a sinopei Diogenesnek tulajdonított drámák között akadunk.

Weleker még a mythographusok szavaiból *Achilles halála*, *Paris halála* és *Ganymedes* című tragœdiákra következtet.

a) A népies és Arion-féle mű-dithyrambus.

A dithyrambus feltalálójának Ariont szokták tartani, de *Aristoteles* Poeticájának 4-ik fejezete (l. az első könyv 3-ik jegyzetét) arról tanuskodik, hogy a kar és karvezető előénekes által előadott dithyrambus, mint népies rögtönző költészet, már Arion előtt is megvolt. Ugyanezen fejezet másik helyéből (l. az első könyv 17-ik jegyzetét) kiviláglik, hogy a népies dithyrambusban, melyből *Aristoteles* a tragœdiát származtatja, a satyrok kara a vig elemet képviselte, és hogy a szokásos versmérték a tetrameter trochaicus volt.

A Kr. e. hetedik és hatodik század határán Corinthusban Periander udvarában (ki 628-tól 588-ig uralkodott) működő Arion a népies dithyrambusból megalkotta a mű-dithyrambust, mely az isthmusról Attikába jutva és Kr. e. 500 táján Lasus-tól átalakítva, mint attikai dithyrambus szerepelt. *Herodotus* (I, 23: λέγουσι Κορίνθιοι . . . θῶμα μέγιστον παραστῆναι, Ἀρίωνα τὸν Μηθυμναῖον ἐπὶ δελφίνος ἐξενεχθέντα ἐπὶ Ταΐναρον, ἔοντα κιθαρωδὸν τῶν τότε ἔόντων οὐδενὸς δεύτερον, καὶ διθύραμβον πρῶτον ἀνθρώπων τῶν ἡμεῖς ἴδμεν ποιήσαντά τε καὶ ὀνομάσαντα καὶ διδάξαντα ἐν Κορίνθῳ) bizonyára azért mondja túlzással a dithyrambus legelső művelőjének és a dithyrambus név feltalálójának (mert csak így értendő az ὀνομάσαντα kifejezés) Ariont, mivel ő a dithyrambus kezdetleges formáját egészen átalakította. *Suidas* szerint (Ἀρίων. Μηθυμναῖος, λυρικὸς, Κυκλώως υἱός, . . . λέγεται καὶ τραγικοῦ

τρόπου εὑρετῆς γενέσθαι, καὶ πρῶτος χορὸν στήσαι καὶ διθύραμβον ᾄσαι καὶ ὀνομάσαι τὸ ἀδόμενον ὑπὸ τοῦ χοροῦ, καὶ Σατύρους εἰσενεγκεῖν ἔμμετρα λέγοντας) Arion a «tragikus mód» (τραγικὸς τρόπος) feltalálója, továbbá ő állította fel és rendezte először a kart (πρῶτος χορὸν στήσαι), ő énekelte-tett először dithyrambust és nevezte dithyrambusnak a kar énekét, és ő vezette be először a dithyrambusba a versben beszélő satyrokot. Suidas mindezen állításaira nézve ugyanazon megjegyzés érvényes, melyet Herodotus szavaira tettünk, a mint hogy valószínűleg maga Herodotus képezi Suidas állításainak egyik forrását. A versben beszélő satyroknak a dithyrambusba való bevezetése nem úgy értendő, mintha Arion használta volna fel «általában véve» először a satyrokot, hanem hogy ő adott először nekik előre megállapított verses szöveget, míg azelőtt a népies dithyrambusban rögtönözve szerepeltek, és a τραγικὸς τρόπος se jelenthet egyebet, mint a satyroknak Arion által szabályozott szereplését a dithyrambusban. De Suidas szavaiból az is kiderül, hogy valamint a népies dithyrambusban, úgy Arion dithyrambusában is két kar volt, a főkar, melyet először szervezett rendszeresen, és a satyrok kara, melynek először adott előre megállapított szöveget. A *scholiasta* két helye (ad Pindari Ol. XIII, 25: ἔστησε δὲ αὐτὸν [t. i. τὸν κύκλιον χορὸν] πρῶτος Ἀρίων Μηθυρναῖος; és ad Aristoph. Av. 1403: Ἀντίπατρος δὲ καὶ Εὐφρόνιος ἐν τοῖς ὑπομνήμασι φασὶ τοὺς κυκλίους χοροὺς στήσαι πρῶτον Λασὸν τὸν Ἑρμιονέα, οἱ δὲ ἀρχαιότεροι Ἑλλάνικος καὶ Δικαίαιρχος, Ἀρίονα Μηθυρναῖον) és *Proclus* szerint (*Chrestomathia Grammatica*, 12, l. Gaisford, Hephæstio, p. 419—420: τὸν δὲ ἀρξάμενον τῆς ᾠδῆς [t. i. τοῦ διθύραμβου] Ἀριστοτέλης Ἀρίονα λέγει ὅς πρῶτος τὸν κύκλιον ἤγαγε χορὸν) az Arion által szervezett főkar neve κύκλιος χορός volt, mely elnevezés jelentése kétféle lehet: először is az állásfoglalásra nézve azt jelenti, hogy a szervezett kar kört képezve foglalt helyet az ünneplő nép között (Wecklein

szerint), azután az előadás módjára nézve antistrophikus énekek stropháinak és antistropháinak (mely szerkezet eleinte az attikai dithyrambusban is megvolt, de később Melanippides által kiküszöböltetett) a kar tagjai által sorjában való eléneklését jelzi (Hartung szerint). Proclus megjegyzi, hogy Aristoteles Ariont mondotta a dithyrambus első mívelőjének; de Aristoteles ebbeli nézete, ha ugyan igazak Proclus szavai, csakis a mű-dithyrambusra, illetőleg a κύκλιος χορός ra vonatkozhatott, a mint hogy Aristophanes scholiastájának tanúsága szerint Aristoteles tanítványa Dicæarchus is csak a κύκλιος χορός létesítésére nézve mondotta úttörőnek Ariont. A κύκλιος χορός-ra való célzással neveztetik Arion Suidasnál symbolikusan Κυκλεύς fiának, míg Tzetzes (Proleg. ad Lycophr.: τραγῳδοὶ δὲ ποιηταί, Αἰσχύλος, Σοφοκλῆς, Εὐριπίδης, Ἀρίων, Θέσπις, Φρόνιχος, Ἴων, Ἀχαιοί, καὶ ἕτεροι μῦριοι) talán Suidas τραγικοῦ τρόπου εὐρετῆς szavait félreértve sorolja Ariont Athenæ kiváló tragikusai közé.

Simonides (147, 3—4: Ξεινοφίλου δὲ τόθ' οἷός 'Αριστείδης ἐχορήγει πεντήκοντ' ἀνδρῶν καλὰ μαθόντι χορῷ) és *Tzetzes* adatai (Proleg. ad. Lycophr.: λυρικῶν... χορὸς ἐστὼς κυκλικῶς, ἄνδρας ἔχων πεντήκοντα, ... καὶ διθυραμβικοῖς δὲ τοῦτο κοινόν), hogy t. i. a dithyrambus kara ötven férfiuból állott, az attikai dithyrambusra vonatkoznak; hihetőleg ugyanennyiből állott Arion dithyrambusának főkara is, míg a népies dithyrambusban mint rögtönző költészetben a kar tagjainak száma nem volt meghatározva. A kar ötven tagjára nézve l. még *scholiasta* Aesch. c. Ctesiph., p. 721, ed. Reiske.

Hasonlóképen az attikai dithyrambikus költőkre, különösen Lasusra vonatkozik *Zenobius* azon tudósítása (Prov., V, 40: Οὐδὲν πρὸς τὸν Διόνυσον· Τῶν χορῶν ἐξ ἀρχῆς εἰθισμένων διθύραμβον ἄδειν εἰς τὸν Διόνυσον, οἱ ποιηταὶ ὕστερον ἐκβάντες τὴν συνήθειαν ταύτην Αἶαντας καὶ Κενταύρους γράφειν ἐπεχειροῦν· ὅθεν οἱ θεώμενοι σχώπτοντες ἔλεγον Οὐδὲν

πρὸς τὸν Διόνυσον. Διὰ γοῦν τοῦτο τοὺς Σατύρους ὕστερον ἔδοξεν αὐτοῖς [t. i. τοῖς τῶν διθυράμβων ποιηταῖς] προεισάγειν, ἵνα μὴ δοκῶσιν ἐπιλανθάνεσθαι τοῦ θεοῦ), hogy a midőn a dithyrambikus költők Dionysius helyett egyéb tárgyakról, Aiasokról és Centaurusokról kezdettek szólani (Lasusról tudjuk, hogy volt egy Centaurusokról szóló dithyrambusa), jónak látták a nép kívánságára dithyrambusaik előadása előtt újból felleptetni az általuk eleinte mellőzött satyrokot (Σατύρους ἔδοξεν αὐτοῖς προεισάγειν), nehogy Dionysusról megfeledkezni látszassanak.

b) A τραγωδία szó jelentése.

Mivel a satyrok gyanánt szereplők a bakokhoz hasonló ruházatban léptek föl, a miről többek között *Dionysius Hali-carnassensis* (Roman. antiqu. VII, 72: σκευαὶ δὲ . . . ἦσαν . . . τοῖς εἰς Σατύρους [t. i. εἰκασθεῖσι] περιζώματα [előköttők] καὶ δοραὶ τράγων καὶ ὀρθότριχες ἐπὶ ταῖς κεφαλαῖς φόβαι καὶ ὅσα τούτοις ὅμοια) és *Hesychius* (τράγους· σατύρους, διὰ τὸ τράγων ὅτα ἔχειν) tanuskodnak, a régiek a satyrokot bakoknak is nevezték; így pl. *Plutarchus* szerint (De capienda ex inimicis utilitate, 2 [p. 86, F]; Dindorfnál, Aesch. fragm., 190: τράγος γένειον ἄρα πενθήσεις σύ γε) Aeschylus egyik Προμηθεὺς (valószínűleg a Προμηθεὺς Πυρκαεὺς) című darabjában Prometheus a satyrt baknak szólítja (a többi ide vonatkozó adatokat l. Bode, p. 19, 1 jegyzetében). Tehát a τραγωδία «bak»-illetőleg «satyrdalt» jelent.

A későbbi íróknál a τραγωδία többféle helytelen magyarázatára akadunk, nevezetesen, hogy a szó onnan eredt, hogy a kar éneke közben Dionysusnak bakot áldoztak (az adatokat l. Bode, p. 20, 2 és Sittl, p. 138, 4 jegyzetében), vagy — és ez a nézet volt a legelterjedtebb — hogy a tragoedia nevét a győztes költőnek jutalmul adott baktól vevé (az adatokat l.

Bode, p. 20, 3 és Sittl, p. 138, 5 jegyzetében). Mivel Aristophanes saját művészetét tréfásan τραγωδία-nak nevezte, a későbbi magyarázók, félrevezetve azon tény által, hogy szüret alkalmával szokásban volt Dionysus szobrát borseprűvel (τρύξ) és friss fűgével bekenni, azt állították, hogy a legrégebbi comoedia-írók borseprűvel kenték be arcukat, vagy hogy mustot kaptak győzelmük jutalmául, és hogy ezért volt a comoediának τραγωδία neve; majd azonosnak vévén a τραγωδία és τραγωδία neveket, a tragœdiára is ráalkalmazták a tragœdia föntebb említett két hamis etymológiáját, melyhez még az a harmadik szerencsétlen magyarázat járult (*Athenaeus*, p. 40, A—B [II, 11]: ἀπὸ μέθης καὶ ἡ τῆς τραγωδίας εὐρεσις ἐν Ἰκαρίῳ τῆς Ἀττικῆς εὐρέθη, καὶ κατ' αὐτὸν τὸν τῆς τρύγης καιρὸν. ἀφ' οὗ δὴ καὶ τραγωδία τὸ πρῶτον ἐκλήθη ἡ κομωδία), hogy a tragœdia és comoedia — szóval a dráma — szüret (τρύγη) alkalmával keletkezett (a τραγωδία-ra vonatkozó adatokat l. Sittl 139 lapján). Mindezen képtelen etymológiákat a helyes magyarázattal együtt összefoglalja az *Etymologicum Magnum* következő czikke: Τραγωδία. Ἔστι βίων τε καὶ λόγων ἡρωϊκῶν μίμησις. Κέκληται δὲ τραγωδία, ὅτι τράγος τῇ ψῳδῇ ἄθλον ἐτίθετο· ψῳδὴ γὰρ ἡ τραγωδία. Ἡ ὅτι τρύγα ἄθλον ἐλάμβανον οἱ νικῶντες· τρύγα γὰρ ἐκάλουν οἱ παλαιοὶ τὸν νέον οἶνον. Ἡ ὅτι τετράγωνον εἶχον οἱ χοροὶ σχῆμα· ἢ ὅτι τὰ πολλὰ οἱ χοροὶ ἐκ σατύρων συνίσταντο· οὗς ἐκάλουν τράγους, σκώπτοντες, ἢ διὰ τὴν τοῦ σώματος δασύτητα, ἢ διὰ τὴν περὶ τὰ ἀφροδίσια σπουδὴν· τοιοῦτον γὰρ τὸ ζῶον. Ἡ ὅτι οἱ χορευταὶ τὰς κόμας ἀνέπλεον, σχῆμα τράγων μιμούμενοι. Ἡ ἀπὸ τῆς τρυγὸς τραγωδία. Ἦν δὲ τὸ ὄνομα τοῦτο κοινὸν καὶ πρὸς τὴν κομωδιάν· ἐπεὶ οὕτω διεκέκριτο τὰ τῆς ποιήσεως ἑκατέρας· ἀλλ' εἰς αὐτὴν ἐν ἣν τὸ ἄθλον, ἡ τρύξ· ὕστερον δὲ τὸ μὲν κοινὸν ὄνομα ἔσχεν ἡ τραγωδία.

c) Dór tragoedia, Epigenes, Οὐδὲν πρὸς τὸν Διόνυσον.

Aristoteles tanusága szerint (*Poetica*, 3: ἀντιποιοῦνται τῆς τε τραγωδίας καὶ τῆς κωμωδίας οἱ Δωριεῖς, τῆς μὲν γὰρ κωμωδίας οἱ Μεγαρεῖς . . . καὶ τῆς τραγωδίας ἔνιοι τῶν ἐν Πελοποννήσῳ, ποιοῦμενοι τὰ ὀνόματα σημεῖον . . . φασιν . . . τὸ ποιεῖν αὐτοὶ μὲν δρᾶν, Ἀθηναίους δὲ πράττειν προσαγορεύειν) a dórok nemcsak a tragœdia, hanem a comœdia feltalálásának érdemét is maguknak tulajdonították, és pedig a tragœdiát néhány peloponnesusi nép követelte a maga részére; általában véve a drámának náluk való keletkezését azzal akarták a dórok bebizonyítani, hogy a költészetnek ezen faja egy véleményük szerint tőlük eredő szótól vette nevét, a mennyiben t. i. ők a «cselekvést» δρᾶν szóval fejezik ki, míg az athenæiek a πράττειν kifejezést használják annak megnevezésére; *The-mistius* szerint (*Orat.* XXVII, p. 406: τραγωδίας ἐβρεται μὲν Σικυώνιοι, τελεσιουργοὶ δὲ Ἀττικοὶ ποιηταί) a tragœdiát a sicyoniak találták fel, és az attikaiak tökéletesítették. Nincs okunk kétségbe vonni ezen adatok hitelét, de annyi bizonyos, hogy a dórok, illetőleg sicyoniak tragœdiája tisztán lyrai jellegű volt.

Suidas Thespisről szóló cikkében (l. az első könyv 13-ik jegyzetét) a sicyoni Epigenest mondja első tragikusnak, és megjegyzi, hogy Thespis előtt a tizenhatodik tragikus, mások szerint Thespis közvetetlen előde volt. A tizenhatos szám, ha szó szerint nem is vehető, annyit bizonyít, hogy Epigenes jóval Thespis előtt élt, és talán nem tévedünk, ha működését az Arionéval k. b. egy időbe (a Kr. e. hetedik és hatodik század határára) helyezzük.

Az οὐδὲν πρὸς τὸν Διόνυσον közmondásra vonatkozó adatok a következők: *Strabo*, VIII, 23; p. 381, C: Πολύβοιος . . . ὀνομάζει δ' αὐτῶν Ἀριστείδου γραφὴν τοῦ Διονυσίου, ἐφ' οὗ τινες

εἰρησθαί φασι τὸ οὐδὲν πρὸς τὸν Διόνυσον; *Plutarchus*, Sympos. Probl., I, 1, 5: Φρυνίχου καὶ Αἰσχύλου τὴν τραγωδίαν εἰς μύθους καὶ πάθη προαγόντων, ἐλέχθη· Τί ταῦτα πρὸς τὸν Διόνυσον; *Zenobius*, Prov., V, 40 (l. az első könyv 3-ik jegyzetét és az a) függelékét); *Photius*, Οὐδὲν πρὸς τὸν Διόνυσον· Ἐπιγένους τοῦ Σικυωνίου τραγωδίαν εἰς αὐτὸν (t. i. τὸν Διόνυσον) ποιήσαντος (illetőleg «οὐκ» εἰς αὐτὸν π.) ἐπεφώνησάν τινες τοῦτο· ὅθεν ἡ παροιμία· βέλτιον δὲ οὕτως· τὸ πρόσθεν εἰς τὸν Διόνυσον γράφοντες τούτοις ἡγωνίζοντο, ἅπερ καὶ Σατυρικά ἐλέγετο· ὕστερον δὲ μεταβάντες εἰς τραγωδίας γράφειν, κατὰ μικρὸν εἰς μύθους καὶ ἱστορίας ἐτρέπησαν, μηκέτι τοῦ θεοῦ μνημονεύοντες· ὅθεν καὶ ἐπεφώνησαν· καὶ Χαμαιλέων ἐν τῷ περὶ Θέσπιδος τὰ παραπλήσια ἱστορεῖ, Θεαίτητος δὲ ἐν τῷ περὶ παροιμίας Παρράσιόν φησι τὸν ζωγράφον ἀγωνιζόμενον παρὰ Κορινθίοις ποιῆσαι Διόνυσον κάλλιστον· τοὺς δὲ ὄρωντας τὰ τε τῶν ἀνταγωνιστῶν ἔργα, ἃ κατὰ πολὺ ἐλείπετο, καὶ τὸν τοῦ Παρρασίου Διόνυσον ἐπιφωνεῖν· τί πρὸς τὸν Διόνυσον; *Photius* szavaival majdnem szószerint azonos *Suidas* Οὐδὲν πρὸς τὸν Διόνυσον kezdetű ezik. — Strabo Polybiusra hivatkozva, és a Corinthusnak Mummius által való feldulása alkalmával megrongált festmények között a Nagy Sándor korabeli Aristides nevű festőnek Dionysust ábrázoló képéről is megemlékezve, azt mondja, hogy az említett közmondás keletkezésére ez a festmény adott alkalmat; *Plutarchus Phrynichus* és *Aeschylus* idejéből származtatja a közmondást; *Zenobius* majd *Epigenes* fellépésével majd az attikai dithyrambikus költők működésével hozza kapcsolatba. *Photius* többféle nézetet említ; *Aristoteles* tanítványának *Chamaeleon*nak Thespirről szóló munkájára hivatkozva, a közmondást *Epigenes*re, vagy a régebbi (lyrai) tragœdia-írókra vonatkoztatja; majd *Theætetus*nak (valószínűleg *Socrates* tanítványának) a közmondásokról szóló munkája alapján azt mondja, hogy a közmondás keletkezésére (a Kr. e. ötödik századbéli) *Parrhasius* festőnek Corinthusban való verse-

nye adott volna alkalmat, kinek Dionysust ábrázoló képe messze túlszárnyalván a többi versenyzők hasonló tárgyú képeit, a nézők ez utóbbiakra tették volna az illető megjegyzést.— Mindezen adatokból azt következtetjük, hogy az οὐδὲν πρὸς τὸν Διόνυσον kifejezés a dór lyrai tragœdia eredete korában, valószínűleg már Epigenesnek, ezen költészeti műfaj megalapítójának (mert ezt bizonyítja Suidasnak Thespisről szóló czikke, a melyben Epigenest mondja első tragikusnak) fellépésekor keletkezett, és hogy a régiek tévesen származtatták azt későbbi gyakori közmondásos használatának egyes kiváló alkalmából.

Az imént tárgyalt közmondás arról tanúskodik, hogy a dór lyrai tragœdia, a népies dithyrambustól eltérőleg, a Dionysusén kívül egyéb mythusokat is felkarolt, nemcsak Epigenes korában, hanem, mint *Herodotus* bizonyítja (V, 67: τὰ τε δὴ ἄλλα οἱ Σικυῶνιοι ἐτίμουν Ἀδρηστον, καὶ δὴ πρὸς τὰ πάθεα αὐτοῦ τραγικοῖσι χοροῖσι ἐγέραιρον, τὸν μὲν Διόνυσον οὐ τιμέοντες, τὸν δὲ Ἀδρηστον. Κλεισθένης δὲ χοροὺς μὲν τῷ Διονύσῳ ἀπέδωκε), később is a Kr. e. hatodik század közepe táján, a mikor Clisthenes sieyoni zsarnok politikai indokokból nem tűrvén Adrastus argosi hősnek a sieyoniak által tragikus karokban való dicsőítését, Dionysus megéneklésére kényszerítette a tragikus karok költőit. A dór tragœdia tisztán lyrai jellegét bizonyítja *Athenaeus* (p. 630, C [XIV, 28]: συνέστηκε δὲ καὶ σατυρική πᾶσα ποίησις τὸ παλαιὸν ἐκ χορῶν, ὥς καὶ ἡ τότε τραγωδία· διόπερ οὐδὲ ὀποκριτὰς εἶχον), *Euanthius* és *Donatus* (De tragœdia et comœdia commentatiunculæ [Gronov., Thes. græc. antiq., vol. VIII, p. 1684]: Comœdia fere vetus ut ipsa quoque tragœdia simplex carmen . . . fuit, quod chorus circa aras fumantes nunc spatiatum nunc consistens nunc revolvens gyros cum tibicine concinebat), valamint *Diogenes Laertius* és *Themistius* (l. az első könyv 15-ik és 16-ik jegyzetét). Valószínű, hogy valamint Arion mű-dithy-

rambusa, úgy a dór tragœdia is megtartotta a népies dithyrambus két karát, a főkart és a satyrkart, és hogy benne is a főkar és a satyrkar tetrameterekben rögtönözve énekelt; továbbá Diogenes Lærtius ὁ χορὸς διεδραμάτιζεν szavaiból arra következtethetünk, hogy a lyrai tragœdiában a satyrok kara nagyobb drámai élénkséggel adta elő énekét, mint a népies dithyrambusban, és hogy éppen a satyrok kiválóbb szereplése miatt nevezték el «satyrdalnak» az új műfajt. *Pollux* szavaiból (IV, 123: ἐλεός δ' ἦν τράπεζα ἀρχαία, ἐφ' ἣν πρὸ Θέσπιδος εἰς τις ἀναβάς τοῖς χορευταῖς ἀπεκρίνατο), hogy t. i. a Thespis előtti tragœdiában valaki egy hűsvágó asztalra (ἐλεός) lépett, és úgy válaszolt a kar tagjainak, az következnek ugyan, hogy már a Thespis előtti lyrai tragœdiában is volt színész, és a színész és a kar tagjai, illetőleg a karvezető között folytatott dialogus, de ennek ellentmondanak a Thespisre vonatkozó adatok, és igen helyesen gyanítja *Hiller* (Über die Anf. der Trag., pp. 328—330), hogy *Pollux* helye egy comœdia-író félreértéséből ered, ki összehasonlítva a Kr. e. ötödik századbéli tragœdia szinpadi felszerelését a tragœdia ősrégi állapotával, ez utóbbit az által akarta nevetségessé tenni, hogy a szakács-asztalnak (ἐλεός) a legrégibb időkben szinpad gyanánt való használatát koholta ki. *Pollux* szavainál elfogadhatóbb az *Etymologicum Magnum* azon állítása (Θυμέλη... τράπεζα δὲ ἦν πρὸ τούτου, ἐφ' ἧς ἐστῶτες ἐν τοῖς ἀγροῖς ἤδον μῆπω τάξιν λαβούσης τραγωδίας), hogy a legrégibb tragœdiában a kar egy asztalra állva énekelt.

d) Boeckh a dór és attikai tragœdiáról.

A dór tragœdia napfényre hozása Boeckh érdeme. Előtte ugyan már *Vatry* is (Rech. sur l' orig. de la Trag.) szólott a Thespis előtti lyrai jellegű tragœdiáról, költői közé számítván

többek között Ariont és Epigenest, de Boeckh volt az első, ki a Staatshaushaltung der Athener első kiadásában (1817, II, p. 362) és a Corp. inscr. gr. 1584 és 1585 számú felirataihoz való megjegyzéseiben a tragœdiának és comœdiának két fajtát, a dór lyrai és attikai drámai fajt különböztette meg. Szerinte a Thespiis előtti tragœdia és Susarion előtti comœdia dór eredetű és lyrai jellegű, a Thespiis alkotta attikai tragœdia és Susarion által inaugurált attikai comœdia drámai jellegű volt. A lyrai tragœdia költői közé számítja Epigeneszen, Simonideszen és Pindaruson kívül Ariont és a Kr. e. ötödik századbéli Empedocles bölcsészt is, kinek tragœdiáiról a maga helyén mi is megemlékezünk. Nem helyeselhető azonban, hogy fő érveit a Corp. inscr. gr. következő számú felirataiból veszi, melyekből azután arra a helytelen eredményre jut, hogy a lyrai tragœdia és comœdia a drámai tragœdia és comœdia mellett még a Kr. u. harmadik század elején is létezett: n. 1583 (orchomenusi felirat, régibb az 1584 számúnál): τραγῳδοὺς . . . . κωμῳδοὺς; n. 1584 (orchomenusi felirat, k. b. ol. 145, Kr. e. 200—197 tájáról): τραγωδοὺς . . . κωμωδοὺς . . . ποιητῆς Σατύρων Ἀμινίας Δημοκλέους Θηβαῖος, ὑποκριτῆς . . . ποιητῆς τραγωδιῶν Σοφοκλῆς Σοφοκλέους Ἀθηναῖος, ὑποκριτῆς . . . ποιητῆς κωμωδιῶν . . . ὑποκριτῆς . . . τραγωδοὺς . . . . κωμωδοὺς; n. 1585 (thespiæi felirat a császárok korából): κωμωδοὺς παλαιᾶς κωμωδίας . . . τραγωδοὺς παλαιᾶς τραγωδίας . . . ποιητῆς καινῆς κωμωδίας . . . ὑποκριτῆς καινῆς κωμωδίας . . . ποιητῆς καινῆς τραγωδίας Ἀρτέμων Ἀρτέμωνος Ἀθηναῖος, ὑποκριτῆς καινῆς τραγωδίας . . . . σατυρογράφος Μ. Αἰμίλιος Ὑγέτιος; n. 1586 (thespiæi felirat Septimius Severus [Kr. u. 193—211] vagy Caracalla [Kr. u. 211—217] idejéből): κωμωδοὺς . . . τραγωδοὺς. Boeckh szerint a τραγωδοὺς és κωμωδοὺς azonos a τραγωδοὺς παλαιᾶς τραγωδίας és κωμωδοὺς παλαιᾶς κωμωδίας-szal, és lyrai tragœdia- és comœdia költőket jelentenek; másrészt a ποιητῆς τραγωδιῶν és κωμωδιῶν azonos a ποιητῆς καινῆς τραγωδίας és

κωμωδίας-szal, és drámai tragœdia- és comœdia-költőket jelen-
tenek, a miről már az a körülmény is tanúskodik, hogy min-
deniknek színésze (ὀποκριτής) van, míg a lyrai tragœdia- és
comœdia-íróknál ilyen nem említettik, mert ez utóbbiak ma-
guk adták elő (énekelték el) költeményeiket. A mondottakból
önként következik, hogy Boeckh a παλαιὰ τραγωδία és κωμω-
δία alatt lyrai, a καινὴ τραγωδία és κωμωδία alatt drámai tra-
gœdiát és comœdiát ért.

Boeckh nézetét elfogadták többek között *Welcker* (Nach-
trag, pp. 243—246; Griech. Trag., pp. 1289—1295), *Schöll*
(De orig. gr. dram.) és *Müller* (Die Dorier, pp. 358—362); elle-
nezték *Lobeck* (Aglaophamus, pp. 974—978) és *Hermann* (De
trag. com. lyr.). Ez utóbbi kettő helyesen fejt ki, hogy a παλαιὰ
τραγωδία és κωμωδία a régi, a καινὴ τραγωδία és κωμωδία az elő-
adás idejében élő tragœdia- és comœdia-író művét jelenti; to-
vábbá, hogy a τραγωδός és κωμωδός valamint a τραγωδὸς παλαιᾶς
τραγωδίας és κωμωδὸς παλαιᾶς κωμωδίας olyan színészek nevei,
kik valamely régibb tragœdia- vagy comœdia-író műveiből
adtak elő (szavaltak vagy énekelték) egyes részeket; végül,
hogy a ποιητὴς τραγωδιῶν és κωμωδιῶν valamint a ποιητὴς και-
νῆς τραγωδίας és κωμωδίας az előadás idejében élő tragœdia-
és comœdia-írókat jelentik. Lobeck ellenében Boeckh azzal
védekezik, hogy ha az 1485 számú feliratban régi és új tra-
gœdiáról és comœdiáról volna szó, akkor a παλαιὰ és καινὴ
helyett az ἀρχαία és νέα szavak állanának, de ellenvetése
meggyőzőnek nem mondható.

e) A Phrynichusokra vonatkozó adatok.

Mivel *Aristophanes* comœdiáiban négy Phrynichusról
tesz említést, t. i. a tragikusról, a tragikus színészről és tán-
czosról, a comœdia-íróról, és a hadvezérről és demagogról,

kik közül az utóbbi három a peloponnesusi háború korában élén, Aristophanes kortársa volt, *scholiastái* szintén négyet említenek, és ugyanazt a négyet különböztetik meg (l. ad Av. 749 az 1-ső, és ad Ran. 13 a 3-ik pontban). De Aristophanes, bármelyik Phrynichusra czéloz, mindig csak az egyszerű Phrynichus nevet említi, minek folytán a scholionoknak a különböző Phrynichusokat magyarázó részeiben a legnagyobb zavar uralkodik: majd többféle Phrynichusra vonatkozhatónak tartanak valamely helyet, majd tévesen vonatkoztatják az egyik vagy másik helyet erre vagy arra a Phrynichusra. Tetőpontját éri el a zűrzavar *Suidasnak* nagyrészt a scholionok illető helyeiből merített czikkeiben. A scholionok alapján Suidas is négy Phrynichust említ — de csak szám szerint, a nélkül, hogy őket közelebbről megkülömböztetné (l. Φρυνίχου πάλαισμα a 4-ik pontban) — és mégis hatról szól hat cikkben, nevezetesen: a tragikusról Polyphradmon fiáról (Φρύνιχος Πολυφράδμωνος), a comœdia-költőről (Φρύνιχος, Ἀθηναῖος, κωμικός), a sophistáról (Φρύνιχος, Βιθυνός, σοφιστής stb.), egy másik tragikusról Melanthas fiáról (Φρύνιχος, Μελανθᾶ), a hadvezérről (Φρυνίχου πάλαισμα) és egy másik comœdia-költőről (Φρύνιχος καὶ Λύκις); mivel azonban, mint látni fogjuk, a két tragikus és a két comœdia-író azonosak egymással, tulajdonképen mégis csak négy Phrynichusról van szó Suidasnál, t. i. a tragikusról, a comœdia-költőről, a sophistáról és a hadvezérről. Tehát az illető hat cikkben tárgyalt négy Phrynichus annyiban tér el a scholiasták által említett négytől, hogy Suidasnál a tragikus színész és tánczos helyett negyedik gyanánt a sophista szerepel. A színészt és tánczost a Παροινικώτατος című cikkben említi Suidas, de csak annyiban, hogy idézi Aristoph. Vesp. 1300—1305 sorait, melyekben Phrynichus alatt a tánczos értendő (l. a 2-ik pontot).

Hogy tehát az Aristophanesnél, scholiastáinál és Suidasnál előforduló adatokban megkülömböztethessük a tragikusra

vonatkozókat azoktól, melyek a tragikus színészre és tánczosra, comœdia-íróra, és hadvezérre vonatkoznak, szükségesnek tartjuk mindezen adatokat, néhány más adat tekintetbe vételével, egybeállítani és megbeszélni. A tragikusnak mint tánczművésznak a tragikus színész és tánczostól való megkülömböztetésében irányadó a tisztelet, mellyel Aristophanes a tragikus iránt viseltetik.

1. *A tragikus. Plutarchus, Sympos. probl., VIII, 9, 3, 10* (p. 732, E—F): καίτοι καὶ Φρόνιχος ὁ τῶν τραγωδιῶν ποιητής, περὶ αὐτοῦ φησιν, ὅτι Σχήματα δ' ὄρχησις τόσα μοι πόρεν, ὅσ' ἐνὶ πόντῳ Κύματα ποιεῖται χεῖματι νῦξ ὅλοή.

Pausanias, X, 31, 4 (p. 874): τοῦτον τὸν λόγον (t. i. Meleager mondáját) Φρόνιχος ὁ Πολυφράδμονος πρῶτος ἐν δράματι ἔδειξε Πλευρωνίαις.

Aelianus, Var. Hist., XIII, 17: Πτήσσει Φρόνιχος ὥς τις ἀλεκτρυὼν παροιμία ἐπὶ τῶν κακῶς τι πασχόντων. ὑποκρινομένου γὰρ Φρονίχου τοῦ τραγικοῦ τὴν Μιλήτου ἄλωσιν οἱ Ἀθηναῖοι δακρύσαντες ἐξέβαλον δεδοικότα καὶ ὑποπτήσσοντα.

Aristophanes, Vesp., 1490: πτήσσει Φρόνιχος ὥς τις ἀλέκτωρ.

Vesp., 1524—1527: καὶ τὸ Φρονίχειον ἐκλακτισάτω τις, ὅπως ἰδόντες ἄνω σκέλος ὥζωσιν οἱ θεαταί.

Scholiasta, ad. Aristoph. Vesp., 1490: πτήσσει Φρόνιχος παροιμία ἐπὶ τῶν κακῶν τι πασχόντων, ἀπὸ Φρονίχου τοῦ τραγικοῦ, ὃν Ἀθηναῖοι χιλίαις ἐξημίωσαν, ἄλωσιν Μιλησίων τραγώδησαντα. ὁ δὲ Φρόνιχος οὗτος Ἀθηναῖος ἦν, υἱὸς Μελανθαῖ· ἔστι δὲ τῶν δραμάτων αὐτοῦ τάδε, Ἀνδρομέδα, Ἡριγόνη. ἐποίησε καὶ πυρρίχας.

Ad Aristoph. Av. 749: Φρόνιχος ἀμβροσίῳν δς ἐπὶ μελοποιίαις ἐθαυμάζετο. δ' (4) δὲ ἐγένοντο Φρόνιχοι. ὁ μὲν εἷς, οὗ νῦν μνημονεύει, Πολυφράδμονος παῖς, ποιητὴς ἡδὺς ἐν μέλεσιν. ὁ ἕτερος, Χοροκλέους παῖς, ὑποκριτής. τρίτος, Φρόνιχος ὁ κωμικός. οὗ μέμνηται Ἑρμιππος ἐν Φορμοφόροις ὥς ἀλλότρια

ὕποβαλλομένου ποιήματα. τέταρτος δέ ἐστιν, Ἀθηναῖος τὸ γένος, ὁ στρατηγῆσας τὰ περὶ Σάμον . . . περὶ ὧν ἐν ταῖς Βατράχοις ἱκανῶς εἰρήκαμεν.

Suidas, Φρόνιχος, Πολυφράδμονος ἢ Μινύρου· οἱ δὲ Χοροκλέους· Ἀθηναῖος, τραγικός, μαθητὴς Θέσπιδος, τοῦ πρώτου τὴν τραγικὴν εἰσενέγκαντος. ἐνίκα τοίνυν ἐπὶ τῆς ξξ' Ὀλυμπιάδος (ol. 67, 1 = Kr. e. 512) οὗτος δὲ πρῶτος ὁ Φρόνιχος γυναικεῖον πρόσωπον εἰσέγαγεν ἐν τῇ σκηνῇ, καὶ εὗρετῆς τοῦ τετραμέτρου ἐγένετο. καὶ παῖδα ἔσχε τραγικὸν Πολυφράδμονα. τραγωδαὶ δὲ αὐτοῦ εἰσιν ἐννέα αὐταί· Πλευρωνία, Αἰγύπτιοι, Ἀκταίων, Ἀλκηστις, Ἄνταῖος ἢ Λίβυες, Δίκαιοι ἢ Πέρσαι ἢ Σύνθωκοι, Δαναΐδες.

Φρόνιχος, Μελανθᾶ, Ἀθηναῖος, τραγικός, ἔστι δὲ τῶν δραμάτων αὐτοῦ τάδε· Ἀνδρομέδα, Ἑριγόνη. ἐποίησε καὶ πυρρίχας. Ὅτι Φρόνιχον Ἀθηναῖοι χιλίαις ἐζημίωσαν, ἄλωσιν Μιλησίων τραγωδήσαντα.

Aristoph. Vesp. 1490-ik sorát Philocleon mondja, ki a tragikus tánczát utánozva, Phrynichusnak képzei magát, és így szól: «guggol Phrynichus mint egy kakas.» Helyesen jegyzi meg *Nauck* (Trag. Fragm., p. 561), hogy Aristophanes szavai Phrynichus 16-ik töredékét (ἔπτῃξ' ἀλέκτωρ δοῦλον ὥς κλίνας πετρόν) parodizálják, s így nem fogadható el Aelianus és a scholiasta nézete, hogy Aristophanes illető sora mint közmondás akkor keletkezett, mikor az athenæiek Phrynichust Miletus elfoglalásának színrehozataláért ezer drachmával büntették, és Aelianus badar meséje szerint a félelmében összehúzódozó költőt a színházból kidobták. Külömben *Dindorf*nak az aristophanesi scholionok oxfordi kiadása szerint a ὃν Ἀθηναῖοι χιλίαις ἐζημίωσαν, ἄλωσιν Μιλησίων τραγωδήσαντα *Suidas* második czikkéből van a scholiasta szavai közé interpolálva. Tehát a közmondás Aristophanes szavai alapján keletkezett, melyeket később, mint Aelianus mutatja, tévesen Phrynichus büntetésére vonatkoztattak. — A Vesp.

1524—1527 sorai szintén a tragikusra vonatkoznak, mert a kar, miután már előbb Philocleon járta a tragikus tánczát (l. a fent idézett 1490-ik sort), tagjainak egyikét szintén egy Phrynichus-féle tánczra hívja fel, hogy «bámulva oh szóra nyiljon a nézők szája, látván a fölfelé rugdaló lábakat». — Pausanias és a scholiasta ad Av. 749 szerint a tragikus atyját Polyphradmonnak hívták, de Suidas első cikkében Polyphradmonon kívül Minyrast és Choroclest említi, mint a tragikus atyjának neveit. Mivel az adatok nyomatéka Polyphradmon mellett szól, Minyrast koholtnak, és Choroclest tévedésen alapulónak kell tartanunk, mert ez utóbbi a scholiasta ad Av. 749 szerint a tragikus színész atyja volt. A scholiasta ad Vesp. 1490 és Suidas második cikkében említett tragikus, Melanthas fia, mint a hogy az illető két cikknek Aristophanes parodiájára és a Miletus elfoglalását tárgyaló tragoédiára való utalásából látható, azonos Polyphradmon fiával; e szerint a Melanthas név is Phrynichus atyjának koholt neve, és az Andromeda és Erigone című drámák, valamint a fegyvertánczosok számára írt dalok is (πυρρίχα!) Polyphradmon fiának tulajdonítandók. Welcker úgy vélekedik (Nachtrag, p. 285, 248-ik jegyzet; v. ö. pp. 194, 201), hogy a Minyras, Chorocles és Melanthas nevek azon célból koholtattak, hogy velük Phrynichus művészete jellemeztessék, kinek «híres kardalai» (Χοροκλῆς a χορός és κλέος szavakból képezve) «panaszosak» voltak (Μινύρας = a panaszos, μινυρός melléknévből képezve), és a ki a kecskepásztorok istenének, az azokkal egyformán öltözködő, t. i. «fekete kecskebőrt viselő» Dionysusnak (Μελανθᾶς a μέλας szó tövéből képezve) költője volt. Mi Choroclest a scholiasta ad Av. 749 alapján *Meinekével* (Hist. crit., p. 146, 82-ik jegyzet és p. 148) egyetértve, a tragikus színész és tánczos atyjának tartjuk, míg Welcker kétségbe vonja a scholiasta szavait. — Phradmonról mint a tragikus atyjának nevérol l. az első k. 65-dik jegyzetét.

2. A tragikus színész és tánczos. *Andocides*, Orat. I, 47 : Φρύνιχος ὁ ὀρχησάμενος.

Aristophanes, *Nub.*, 1090—1092: Ἄδ . . . τραγωδοῦς' ἐκ τίνων; Δί. ἐξ εὐρυπρώκτων.

Vesp., 1301—1302: καίτοι παρὴν Ἴππυλλος, Ἀντιφῶν, Λύκων, Λυσίστρατος, Θούφραστος, οἱ περὶ Φρύνιχον.

Scholiasta, ad *Aristoph. Nub.*, 1091: τραγωδοῦσιν· εἰς Φρύνιχόν φασιν αὐτὸν ἀποτείνειν τὸν τραγικὸν χορευτὴν· ἐπεὶ διεβάλλετο ἐπὶ μαλακίαν σχημάτων.

Ad *Aristoph. Vesp.*, 1302: οἱ περὶ Φρύνιχον· τῶν κολάκων ἂν εἴη Φρύνιχος ὁ ποιητής. ὁ δὲ Σύμμαχος φησιν, εὐλόγωτατον ἂν εἴη τὸν τραγικὸν ὑποκριτὴν Φρύνιχον.

Suidas Παροιμικώτατος czikkében idézi *Aristoph. Vesp.* 1300—1305 sorait.

Andocides egy *Phrynichus* nevű tánczost sorol fel a tanúk között. — *Aristophanes* Felhőiben a következő párbeszéd folyik az Igaz és a Hamis Beszéd között: «H. B.: Kikből telnek a tragödia előadói? I. B.: A táglikuakból.» Ezt a helyet a *scholiasta* *Phrynichus*ra, a tragikus tánczosra vonatkoztatja, kit, mint mondja, elpuhultsága és tánczalakzatainak czifrasága miatt gúnyoltak. — A Darázsokban *Philocleon* szolgája *Xanthias* felsorolván *Philocleon* hízelgőit, megjegyzi, hogy azok között voltak *Phrynichus* emberei is; a *scholiasta* itt egy *Phrynichus* nevű költőre gondol ugyan, de megjegyzi, hogy legésszerűbb *Symmachussal* együtt e helyet a tragikus színészre vonatkoztatni. — A színész és tánczos *Chorocles* nevű atyjáról l. az 1-ső pontot.

3. A *comædia* író. *Aristophanes*, *Ran.*, 13—14: ποιήσω μηδὲν ὦνπερ Φρύνιχος εἶωθε ποιεῖν.

Scholiasta, ad *Aristoph.*, *Ran.*, 13: Φρύνικος· Δίδυμός φησιν, ὅτι νῦν Φρυνίχου τοῦ κωμικοῦ μέμνηται. ἔστι δὲ πατὴρ Εὐνομίδου. κωμωδεῖται δὲ ὡς ξένος, καὶ ἐπὶ φαυλότητι ποιημάτων, καὶ ὡς ἀλλότρια λέγων καὶ ὡς κακόμετρα. εἰσὶ δὲ καὶ ἄλλοι τρεῖς Φρύνιχοι.

Suidas, Φρόνιχος, Ἀθηναῖος, κωμικὸς τῶν ἐπιδευτέρων τῆς ἀρχαίας κωμωδίας. ἐδίδαξε γοῦν τὸ πρῶτον ἐπὶ πς' (86) Ὀλυμπιάδος stb.

Φρόνιχος καὶ Λύκις καὶ Ἀμφίσις, κωμικοὶ ὑπόφυχοι. καὶ Ἀριστοφάνης· «Ἐνθεν ὥσπερ ἡ μέλιττα, Φρόνιχος ἀμβροσίων μελέων ἀπεγεύετο καρπὸν αἰεὶ φέρων γλυκεῖαν ῥῥάν.»

A Ran. 13—14 sorait a scholiasta Didymusra hivatkozva a comœdia-íróra vonatkoztatja. — A scholiasta és Suidas első czikke között ellentmondás van, mert az előbbi a comœdia-írót idegennek, az utóbbi athenæi származásúnak mondja. — Suidas két czikke minden valószínűség szerint egy és ugyanazon comœdia-íróra vonatkozik. — Suidas második czikkében az Aristophanesből való idézet (Av., 748—750) nem a comœdia-íróra, hanem a tragikusra vonatkozik (l. az első könyv 67-ik jegyzetét).

4. A hadvezér és demagog. *Aelianus*, Var. Hist, III, 8: Φρόνιχον Ἀθηναῖοι στρατηγὸν εἶλοντο οὔτε κατὰ σπουδὰς οὔτε κατὰ τὴν τοῦ γένους ἀξίαν οὔτε μὴν ὅτι ἦν πλούσιος· πολλάκις γὰρ καὶ ἐκ τούτων ἐθαυμάζοντο ἐν ταῖς Ἀθήναις, καὶ τῶν ἄλλων προηροῦντο. ἀλλ' ἐπεὶ τοῖς πυρρηχισταῖς ἐν τινι τραγωδίᾳ ἐπιτήδεια μέλη καὶ πολεμικὰ ἐξεπόνησεν, οὕτως ἄρα κατεκτήσατο τὸ θέατρον καὶ ἐκράτησε τῶν παρόντων, ὥστε παραχρῆμα αὐτὸν εἶλοντο στρατηγεῖν, πιστεύσαντες ὅτι τῶν πολεμικῶν ἔργων ἡγήσεται καλῶς καὶ ἐς δέον, ὅπου μὴ ἀπάδοντα τοῖς ἐνόπλοις ἀνδράσιν εἰργάσατο τὰ ἐν τῷ δράματι μέλη τε καὶ ποιήματα.

Aristophanes, Ran. 689—691: καί τις ἤμαρτε σφαλεῖς τι Φρονίχου παλαίσμασιν, ἐγγενέσθαι φημι χρῆναι τοῖς ὀλισθοῦσιν τότε αἰτίαν ἐκθεῖσι λῦσαι τὰς πρότερον ἀμαρτίας.

Scholiasta, ad *Aristoph.*, Ran., 689: Φρονίχου παλαίσμασιν· ἐπεὶ τραγικὸς Φρόνιχος Ἀνταῖφ δράματι περὶ παλαισμάτων πολλὰ διεξῆλθεν, ὡς πρόκειται. ἔθος δὲ ἔχουσιν οἱ κωμικοὶ παρακωμῶδεῖν τοὺς τραγικοὺς, ὅταν πολλάκις καὶ συνεχῶς χρῶνται αὐτοῖς. Ἄλλως. στρατηγοῦντος αὐτοῦ ἡττήθησαν Ἀθη-

ναῖοι, καὶ πολλοὶ αὐτῷ προσεκρούσθησαν, ὥς προδόντι τὸν πόλεμον. τινὲς δὲ τοῦτον κωμικὸν ποιητὴν λέγουσιν, ὃς κινουμένους τοὺς χοροὺς εἰσῆγε καὶ παλαίοντας. ἐγένετο δὲ στρατηγός, ἐφ' οὗ πολλοὶ ἤμαρτον τῶν τραγικῶν καὶ ἄτιμοι ἐγένοντο.

Ad Ran., 698: χοὶ πατέρες ἐναυμάχησαν· ἴσως δὲ καὶ ἐν τῷ, εἴ τις ἤμαρτε Φρυνίχου παλαίσμασιν, περὶ τῶν δ' λέγει.

Suidas, Παλαίσμασιν. ἀντὶ τοῦ στρατηγήμασι. καὶ Ἀριστοφάνης· Φρυνίχου παλαίσμασιν. στρατηγοῦντος γὰρ αὐτοῦ ἡττήθησαν Ἀθηναῖοι, καὶ πολλοὶ αὐτῷ προσεκρούσθησαν, ὥς προδόντι τὸν πόλεμον. τινὲς δὲ τοῦτον κωμικὸν ποιητὴν λέγουσιν, ὃς κινουμένους τοὺς χοροὺς εἰσῆγε καὶ παλαίοντας. ἐγένετο δὲ στρατηγός, ἐφ' οὗ πολλοὶ ἤμαρτον τῶν τραγικῶν καὶ ἄτιμοι ἐγένοντο.

Φρυνίχου πάλασμα. αὕτη τέτακται κατὰ τῶν πανούργως καὶ συνετῶς σοφιζομένων. . . . Καὶ αὖθις Ἀριστοφάνης· Φρυνίχου παλαίσμασιν, ἀντὶ τοῦ στρατηγήμασι. στρατηγοῦντος γὰρ αὐτοῦ ἡττήθησαν οἱ Ἀθηναῖοι, καὶ πολλοὶ αὐτῷ προσεκρούσθησαν, ὥς προδόντος τὸν πόλεμον. κωμικὸς ποιητής, ὃς κινουμένους τοὺς χοροὺς εἰσῆγε καὶ παλαίοντας. ἦν δὲ στρατηγός Ἀθηναίων· ἐφ' οὗ πολλοὶ τῶν τραγικῶν ἄτιμοι ἐγένοντο. γεγόνاسι δὲ Φρύνιχοι τέσσαρες.

Aristophanes Békáiban a karvezető ezeket mondja: «S ha valaki vétett is, tévedve valamiben Phrynichus ármánykodásai közben, azt mondom, hogy az akkor vétkezőknek meg kell hogy adassék a lehetőség, hogy előadva ügyüket, jóvá tegyék előbbi vétségeiket.» Mivel Phrynichus hadvezérrel és demagogról tudjuk, hogy tehetséges, de ádáz ember volt, ki Theramenessel együtt a négyszázak élén állva, a párt elesése után sok hívét bajba keverte, a mennyiben a párt legyőzése után az athenæiek ἀτιμία-val sújtották annak tagjait, természetes, hogy az Aristophanes által említett Phrynichus-féle ármánykodásokat a hadvezérre kell vonatkoztatnunk, kinek ἀτιμία-val sújtott egykori hivei részére kér Aristophanes a karvezető

idézett szavaiban bűnbocsánatot az athenaiektől. — A scholiasta ad Ran. 689-ben Aristophanes illető helyének magyarázatára háromféle versiót említ. Az első szerint Aristophanes szavai a tragikusra vonatkoznak, mert ez Antæus című drámájában sokat foglalkozott küzdelmekkel, s mert a comœdia-költők szokása kigúnyolni és meghurczolni a tragikusokat (συν-εχῶς χρωνται αὐτοῖς). A második versio szerint Aristophanes szavai a hadvezérre vonatkoznak, kinek vezérkedése idejében az athenaiek legyőzettek, mi miatt azután sokan haragudtak rá, mert azt hitték, hogy áruló volt. A harmadik versio szerint némelyek véleménye az, hogy Aristophanes az illető helyen a comœdia-költőt érti, ki a karokat tánczolva és egymással küzdve vezette be a színházba, s a kinek hadvezérsége alatt sok tragikus rútul járt és becstelenséggel sújtatott. He-lyes a második versio, az első puszta koholmány, valamint a harmadik is, mely abban, a mit a tragikusoknak a comœdia-költő hadvezérsége alatt való sorsáról mond, feltűnően együ-gyű. Külömben, hogy a scholiasta is a második versiót tartja leghelyesebbnek, mutatja az, hogy a Ran. 698-ik sorához megjegyzi, hogy Aristophanes nemcsak a χοῖ πατέρες ἐναυ-μάχισαν kifejezéssel (a 698-ik sorban), hanem az εἴ τις ἤμαρτε Φρυνίχου παλαίσμασιν szavakkal (tehát a 689-ik sorban) is a négyszázak uralmára utal (περὶ τῶν δ' λέγει); ámde mivel a négyszázak pártjában Phrynichus a hadvezér főszerepet ját-szott, és mivel a 689-ik sorban egy Phrynichus említettik, ez utóbbi alatt a scholiasta sem érthet mást, mint a hadvezért. — Suidas két cikkében átveszi a scholiasta ad Ran. 689-hez való jegyzetéből a második és harmadik versiót. A második cikkben a κωμικὸς ποιητής szavak csonkított alakját képezik azon kifejezésnek, mely az első cikkben sértetlenül van átvéve a scholiasta jegyzetéből, t. i. így: τινὲς δὲ τοῦτον κωμικὸν ποιητὴν λέγουσιν. — Aelianus, összekeverve a tragikusra és hadvezérre vonatkozó dolgokat, azt meséli az előbbiről, hogy

az athenæiek hadvezérré választották, de nem származásban vagy gazdagságban való kiválóságáért, hanem mivel egy tragœdiában kitünő dalokat írt fegyvertánczosok számára, melyekkel annyira megnyerte a nézőket, hogy azonnal hadvezérré választották, úgy gondolkodván, hogy kiváló hadvezér lesz az, ki oly harczias dalokat tud írni. Az Aelianus által említett tragœdiában előforduló fegyvertánczosok számára írt dalok zagyvalékát képezik annak, a mit a scholiastánál ad Ran. 689-ben az Antæus című drámáról, és ad Vesp. 1490-ben, valamint Suidas Φρόνιχος Μελανθᾶ cikkében (l. az 1-ső pontot) a πυρρίχαι-ról olvasunk.

f) Tetralogikus, trilogikus és dilogikus versenyek.

Az adatok a következő tetralogikus, trilogikus és dilogikus versenyekről tudósítanak :

1. *Tetralogikus versenyek* három tragœdiával és egy satyr-drámával. Kr. e. 473-ban (ol. 76, 4-ben), Menon archon idejében, *Aeschylus* győzött Phineussal, a Perzsákkal, Glaucussal és Prometheussal. *Hypothesis* ad Pers: ἐπὶ Μένωνος τραγῳδῶν Αἰσχύλος ἐνίκη Φινεῖ, Πέρσαις, Γλαύκῳ, Προμηθεῖ.

Kr. e. 468-ban (ol. 78, 1-ben), Theagenides archonsága alatt, *Aeschylus* győzött Laiussal, Oedipussal, a Hetek Theba ellen című tragœdiával, és a Sphinx című satyrdrámával; második volt *Aristias* atyjának *Pratinas*nak Perseus és Tantalus című tragœdiáival (a harmadik tragœdia neve hiányzik), és Küzdők című satyrdrámájával (l. az 1. könyvben Aristias); a harmadik Phrynichus fia, *Polyphradmon* a Lycurgea tetralogiával. *Hypothesis* ad Sept: ἐδιδάχθη ἐπὶ Θεαγενίδου ὁλομπίαδι οἷ'. ἐνίκη Λαΐφ, Οἰδίποδι, Ἑπτὰ ἐπὶ Θήβας, Σφιγγὶ σατυρικῇ. δευτερος Ἀριστίας Περσεῖ, Ταντάλῳ, Παλαισταῖς σατυ-

ρικοῖς τοῖς Πρατίνου πατρός. τρίτος Πολυφράδμων Λυκουργεία τετραλογία.

Kr. e. 459-ben (ol. 80, 2-ben), Philocles archon alatt, *Aeschylus* első volt Agamemnonnal, a Sírí Áldozókkal, az Eumenidákkal és a Proteus satyrdrámával. *Hypothesis* ad Agam.: ἐδιδάχθη τὸ δράμα ἐπὶ ἄρχοντος Φιλοκλέους Ὀλυμπιάδι ὀγδοηκοστῇ ἔτει δευτέρῳ. πρῶτος Αἰσχύλος Ἀγαμέμνονι, Χοηφόροις, Εὐμενίσαι, Πρωτεί σατυρικῷ. ἐχορήγει Ξενοκλῆς Ἀφιδνεύς.

Kr. e. 439-ben (ol. 85, 2-ben), Glaucinus archon idejében, első volt *Sophocles*, második *Euripides* a Cressævel, az Alemæon Psophisban című drámával, Telephussal és Alcestissel. *Hypothesis* ad Alc.: ἐδιδάχθη ἐπὶ Γλαυκίνου ἄρχοντος Ὀλυμπιάδος πε' ἔτει δευτέρῳ. πρῶτος ἦν Σοφοκλῆς, δεύτερος Εὐριπίδης Κρήσσαις, Ἀλκμαίῳνι τῷ διὰ Ψωφίδος, Τηλέφῳ, Ἀλκήστιδι . . . τὸ δὲ δράμα κωμικωτέραν ἔχει τὴν καταστροφὴν.

Kr. e. 432-ben (ol. 87, 1-ben) Pythodorus archonsága alatt első volt Aeschylus fia, *Euphorion*, második *Sophocles*, harmadik *Euripides* Medeával, Philoctetessel, Dictyssel és az Aratók című satyrdrámával. *Hypothesis* Aristophanis grammatici ad Med.: ἐδιδάχθη ἐπὶ Πυθοδώρου ἄρχοντος Ὀλυμπιάδος πζ' ἔτει πρώτῳ. πρῶτος Εὐφορίων, δεύτερος Σοφοκλῆς, τρίτος Εὐριπίδης Μηδεΐα, Φιλοκτήτη, Δίκτυϊ, Θερισταῖς σατύροις. οὐ σώζεται.

Kr. e. 416-ban (ol. 91, 1-ben) első volt Carcinus fia *Xenocles*, Oedipussal, Lycaonnal, a Bacchans Nökkal és Athamas satyrdrámával, második *Euripides* Alexanderrel, Palamedessel és Sisyphus satyrdrámával. *Aelianus*, Var. Hist., II, 8: κατὰ τὴν πρώτην καὶ ἐνενηκοστὴν Ὀλυμπιάδα . . . ἀντηγωνίσαντο ἀλλήλοις Ξενοκλῆς καὶ Εὐριπίδης. καὶ πρῶτός γε ἦν Ξενοκλῆς, ὅστις ποτὲ οὗτός ἐστιν (valami Xenocles nevű), Οἰδίποδι, καὶ Λυκάωνι καὶ Βάχχαις καὶ Ἀθάμαντι σατυρικῷ. τούτου δεύτερος Εὐριπίδης ἦν Ἀλεξάνδρῳ καὶ Παλαμήδει καὶ

Τρωσι καὶ Σισύφῳ σατυρικῷ. γελοῖον δὲ (οὐ γάρ;) Ξενοκλέα μὲν νικᾶν, Εὐριπίδην δὲ ἡττᾶσθαι, καὶ ταῦτα τοιοῦτοῖς (oly silány) δράμασι. τῶν δύο τῶν τῶν τὸ ἕτερον (csak két eset lehetséges). ἢ ἀνόητοι ἦσαν οἱ τῆς ψήφου κύριοι καὶ ἀμαθεῖς καὶ πόρρῳ κρίσεως ὀρθῆς, ἢ ἐδεκάσθησαν (meg voltak vesztegetve). ἄτοπον δὲ ἐκάτερον καὶ Ἀθηναίων ἥκιστα ἄξιον.

Kr. e. 410-ben (ol. 92, 3-ban) *Plato* készült egy tetralogiával fellépni, de a versenyben való részvétele elmaradt (l. *Platot* a 3. könyv, 1. rész, 3-ik fejezetében).

A Kr. e. ötödik század valamelyik évében adatott elő *Aeschylus* *Lycurgea* című tetralogiája, mely az *Edonok*, *Bassaridák* (*Bacchans Nők*) és *Ifjak* című tragœdiákból, és *Lycurgus* satyrdrámából állott. *Scholiasta* ad *Aristoph.* *Thesm.*, 135: τὴν τετραλογίαν λέγει Δυκοῦργειαν Ἡδωνοῦς, Βασσαρίδας, Νεανίσκους, Δυκοῦργον τὸν σατυρικόν.

A Kr. e. ötödik századból való még az *Aeschylus* iskolájához tartozó *Philocles* *Pandionis* című tetralogiája, melyből csak a *Tereus* vagy *Epops* című tragœdiát ismerjük (l. *Philoclest* a 3. könyv, 1. rész, 2-ik fejezetében); továbbá *Meletus* *Oedipodea* című drámája, mely a név után ítélve, tetralogia volt (l. *Meletust* a 3. könyv, 1. rész 3-ik fejezetében).

2. *Trilogikus versenyek* három tragœdiával. Kr. e. 420-ban (ol. 90, 1-ben), *Astyphilus* archon alatt, első volt egy ismeretlen tragikus *Agamemnon*nal és két ismeretlen című tragœdiával; a második tragikus nevéből csak a *Hera*-kezdetű rész olvasható, és három tragœdiájából csak a középső, a *Theseus* című. *Corp. inscr. att.*, II, n. 972, második columna, vv. 4—10: ἐπὶ (Ἀστυφίλου). — — — Ἀγά(μέμνονι), — — —, — — —, ὕπε(κρίνετο) — — —. Ἡρα —, — — —, Θησεῖ, — — —, ὕπε(κρίνετο) — — —, ὕπο(κριτής) — — — (ἐνίκα).

Kr. e. 419-ben (ol. 90, 2-ben), *Archias* archon idejében, első volt egy ismeretlen tragikus *Tyroval* és két ismeretlen tragœdiával; a második *Callistratus* egy ismeretlen tragœdiá-

val, továbbá az Amphiloehus és Ixion címűekkel. *Corp. inscr. att.*, II, n. 972, második columna, vv. 11—17: ἐπὶ Ἀρχ(ίου) — — —, Τυροῖ, — — —, — — —, ὕπε(κρίνετο) Λυσικράτ(ης)· Καλλίστρατος — — —, Ἀμφιλόχῳ, Ἰεῖο(νι), ὕπε(κρίνετο) Καλλιππί(δης)· (ὕπ)ο(κριτῆς) Καλλιππί(δης ἐνίκα).

Kr. e. 413-ban (ol. 91, 4-ben) *Euripides* Helenája Andromedával együtt került színre, és valószínűleg még egy harmadik tragœdiával, melyről a forrás nem tudósít. *Scholiasta* ad Aristoph. Thesm., 1012: Ἀνδρομέδαν· συνδεδιδασκται γὰρ τῇ Ἐλένῃ.

Kr. e. 415—406 (ol. 91, 2—93, 3) között, Nausicrates archon idejében, második volt *Euripides* a Phœnicei Nők című tragœdiával, mellyel együtt adattak elő ugyanazon költő Oenomaus és Chrysippus tragœdiái. *Hypothesis* Aristophanis grammatici ad Phœn.: ἐδιδάχθη ἐπὶ Ναυσικράτους ἄρχοντος. δεύτερος Εὐριπίδης καθήκε διδασκαλίαν περὶ τούτου· καὶ γὰρ ταῦτά ὁ Οἰνόμαος καὶ Χρύσιππος.

Euripides halála után, tehát valószínűleg még Kr. e. 406-ban (ol. 93, 3-ban), a halálozás évében, fia az *ifjabb Euripides* színre hozta *atyjának* Iphigenia Aulisban, Alcmæon és Bacchans Nők című tragœdiáit. *Scholiasta* ad Aristoph. Ran., 67: αἱ διδασκαλῖαι φέρουσι τελευτήσαντος Εὐριπίδου τὸν υἱὸν αὐτοῦ δεδιδασχέναι ὁμωνύμως ἐν ᾗσται (a Nagy Dionysiókon) Ἰφιγένειαν τὴν ἐν Αὐλίδι, Ἀλκμαίωνα, Βάκχας.

Kr. e. 342-ben (ol. 109, 3-ban) első volt az Aeschylus családjából való *ifjabb Astydamas* Achillessel, Athamassal és Antigonével; a második *Euaretus* Teucerrel, Achillessel, és egy ismeretlen című tragœdiával; a harmadik egy ismeretlen tragikus Peliadessel, Orestessel és Augével. *Corp. inscr. att.*, II, n. 973, vv. 3—14: (ποιηταί) Ἀστυδάμας (Ἀχι)λλεῖ, ὕπε(κρίνετο) Θετταλός· Ἀθάμαντι ὕπε(κρίνετο) Νεοπτόλ(εμος)· (Ἀν)τιγόνῃ, ὕπε(κρίνετο) Ἀθηνόδω(ρος)· (Εὐ)άρετος (δεύτερος) Τεύκρῳ, (ὕπ)ε(κρίνετο) Ἀθηνόδωρος· (Ἀχι)λ(λ)εῖ, (ὕπε)κρίνετο Θεττα-

λός· — — ει, ὅ(πεκρίνετο Νε)οπτόλεμος· — — — (τ)ρί(τος)
(Π)ελιάσιν, ὅ(πεκρίνετο Νεοπ)τόλεμος· Ὀρέστη(ι, ὅπεκρίνετο
'Αθρ)ν(όδωρος)· Αῖ(γῆ), ὅπε(κρίνετο) Θετ(αλό)ς.

3. *Dilogikus verseny* volt két tragœdiával Kr. e. 341-ben (ol. 109, 4-ben), Nicomachus archon idejében, mely alkalommal első volt az *ifjabb Astydamos* Parthenopæussal és Lycaonnal; a második egy *-ocles* nevű, valószínűleg az ifjabb Astydamos testvére, az ifjabb Philocles, Prixussal és Oedipussal; a harmadik *Euaretus* Alcmaëonnal és egy ismeretlen című tragœdiával. *Corp. inscr. att.*, II, n. 973, vv. 16—29: ἐπὶ Νικομάχου σατυρι(κῶ). Τιμοκλῆς Λυκοόργῳ· παλαιᾷ· Νεοπτόλεμ(ος) Ὀρέστη Εὐριπίδου· (π)οη(ταί)· Ἀστυδάμας Παρθενοπαίῳ, ὅπε(κρίνετο) Θετ(ταλό)ς· (Λυκᾶ)ονι, ὅπε(κρίνετο) Νεοπτόλε(μος)· — — οκλῆς δεύ(τερος) Φρίξῳ, ὅπε(κρίνετο) Θετταλός. (Οἰδί)ποδι, ὅπε(κρίνετο) Νεοπτόλ(εμος)· (Εὐάρ)ετος τρί(τος) (Ἀλκμ)έ(ον)ι, ὅπε(κρίνετο) Θεττα(λό)ς· — — η, ὅπε(κρίνετο) Νεοπτό(λεμος)· (ὕποκριτῆς Θε)τταλός ἐνίκα.

g) A tetralogia és trilogia elnevezések.

A «tetralogia» és «trilogia» elnevezésekkel a következő helyeken találkozunk:

A *hypothesis* (ad Aesch. Sept., l. az *f*) függelékét) Polyphradmonnak, a *scholiasta* (ad Aristoph. Thesm., 135, l. az *f*) függelékét) Aeschylusnak Lycurgea című «tetralogiáját» említi; ez utóbbi (ad Aristoph. Av., 281, l. 3 könyv, 1 rész, 2 fejezet, 5-ik jegyzet) még Philocles Pandionis tetralogiáját. A *scholiasta* (ad Aristoph. Ran., 1154: τὴν τετραλογίαν φέρουσι τὴν Ὀρεστέϊαν αἱ διδασκαλῖαι, Ἀγαμέμνονα, Χοηφόρους, Εὐμενίδα, Πρωτέα σατυρικόν. Ἀρίσταρχος καὶ Ἀπολλώνιος τριλογίαν λέγουσι χωρὶς τῶν σατυρικῶν) Aeschylus Orestea

czímű «tetralogiájáról» emlékezik meg, mondván, hogy Aristarchus és Apollonius «trilogiáról» szólanak a satyrdráma tekintetbe nem vételével. Antiphon egyik beszédének *hypothese* (a Τετραλογία Α; α. κατηγορία φόνου ἀπαράσημος czíműhez: πανταχοῦ μὲν τὴν οἰκείαν Ἀντιφῶν ἐνδείκνυται δύναν, μάλιστα δ' ἐν ταύταις ταῖς τετραλογίαις, ἐν αἷς αὐτὸς πρὸς αὐτὸν ἀγωνίζεται), és egy ismeretlen *rhetor* (Anonymus, I. Προλεγόμενα τῶν στάσεων, I. Walz, Rhett. græci, vol. VII, p. 11: εὐρίσκομεν τοὺς ῥήτορας καὶ ἀπολογίας καὶ κατηγορίας περὶ τῶν αὐτῶν ποιουμένους, ὡς καὶ Ἀντιφῶν ἔχει τὴν τετραλογίαν ὑπὲρ καὶ κατὰ καὶ πάλιν ὑπὲρ [illetőleg *Kohm* értékezése 17-ik lapjának jegyzetében való coniecturája szerint helyesebben: ὑπὲρ καὶ κατὰ καὶ πάλιν ὑπὲρ καὶ κατὰ] περὶ τῶν αὐτῶν) Antiphon három beszédét, melyek négy-négy kisebb beszédet foglalnak magukban, oly módon, hogy a kétszeres vádolást kétszeres védekezés követi, «tetralogiáknak» nevezik. *Diogenes Laertius* szerint (III, 56: Θρασύλος δὲ φησι καὶ κατὰ τὴν τραγικὴν τετραλογίαν ἐκδοῦναι αὐτὸν [t. i. τὸν Πλάτωνα] τοὺς διαλόγους· οἷον ἐκεῖνοι [t. i. οἱ τραγικοὶ] τέτρασι δράμασιν ἡγωνίζοντο, Διονυσίοις, Αἰγυπιοῖς, Παναθηναίοις, Χότροις· ὧν τὸ τέταρτον ἦν σατυρικόν. τὰ δὲ τέτταρα δράματα ἐκαλεῖτο τετραλογία), ki Thrasyllus Kr. u. első századbeli astrologusra hivatkozik, Plato a tragikus «tetralogia» szerint csoportosítva adta ki dialogusait. A következő szavakban a négy ünnep neve valami tudatlan író interpolatiója, ki azt hitte, hogy a tetralogia egyes darabjai az említett négy ünnepen, t. i. a Kis Dionysziákon (Ποσειδεῶν havában, Deczemberben), Lenæákon (Γαμήλιων havában, Januariusban), Panathenæákon (Ἐκατομβαιῶν havában, Juliusban) és a Cserépfazék ünnepén (Ἀνθεστηριῶν havában, Februariusban) adattak elő egyenként; de nemcsak a négy ünnep neve, hanem az egész részlet οἷον-tól kezdve végig, mint a tárgyhoz nem tartozó szükségtelen megjegyzés, interpolálnak tekintendő. Ide tar-

tozik Diogenes Laërtius más két helye is, melyek közül az egyikent mondja (III, 61: Ἐνιοὶ δέ, ὧν ἔστι καὶ Ἀριστοφάνης ὁ γραμματικός, εἰς τριλογίας ἔλκουσι τοὺς [t. i. τοῦ Πλάτωνος] διαλόγους), hogy némelyek, mint Aristophanes a grammatikus, Plato dialogusait «trilogiákba» osztották; a másik helyen meg azt állítja (IX, 45; IX, 7, 13: Τὰ δὲ βιβλία αὐτοῦ [t. i. τοῦ Δημοκρίτου] καὶ Θρασύλος ἀναγέγραφε κατὰ τάξιν οὕτως ὥς περ εἰ καὶ τὰ Πλάτωνος, κατὰ τετραλογίαν), hogy Democritus műveit a föntebb említett Thrasyllus is följegyezte, és pedig «tetralogikus» rendben, Plato iratai módjára. *Aelianus* viszont azt jegyzi meg Platóról (Var. Hist. II, 30: τετραλογίαν εἰργάσατο), hogy egy «tetralogiát» írt. Ide tartozik végül *Suidas* azon nyilatkozata Sophoclesről (αὐτὸς ἤρξε τοῦ δράμα πρὸς δράμα ἀγωνίζεσθαι, ἀλλὰ μὴ τετραλογίαν), hogy ő kezdett először drámát drámával versenyeztetni, de nem «tetralogiát.»

Mindezen adatok a Kr. e. harmadik és következő századokból valók, mely körülmény a mellett bizonyít, hogy a «tetralogia» és «trilogia» elnevezések az alexandriai korszakban keletkeztek. Hogy e két szó a Kr. e. negyedik században még nem volt ismeretes, bizonyítja Aristoteles, kinél a tetralogia és trilogia kifejezésekkel sehol se találkozunk, jóllehet Poetikájának több helyéből kiviláglik, hogy ismeri a trilogikus, illetőleg tetralogikus szerkezetet (l. a *h*) függeléket). *Welcker* (Trilogie, p. 500; Griech. Trag., p. 1014) azt hiszi, hogy a «trilogia» szó már Aristoteles előtt is megvolt, mert *Suidas* tanúsága szerint az Euripides korában élő Nicomachus egyik comœdiájának czíme Τριλογία volt; helyesebb azonban *Meinekével* (Hist. crit., pp. 496—498), *Bernhardyval* (*Suidas* kiadásában) és *Wetzellel* (De tril. Aesch, pp. 6—7) úgy magyarázni *Suidas*nak különben is igen zűrzavaros cikkét, hogy enne a Τριλογία szó nem a Μετεκβαίνουσαι, hanem Τυνδάρεως elé tartozik, melyet (az ἦ nem oda való lévén) Ἀλκμαίων-nal és

Τεῦκρος-szal együtt «trilogiának nevez», és hogy e szerint a *τριλογία* szó nem képezi nevét egy comœdiának (l. Nicomachus tragikust a 3 könyv 1 rész 3-ik fejezetében).

A felsorolt források nem adnak felvilágosítást a trilogia és tetralogia lényegéről. Abból, hogy Diogenes Laertius tanúsága szerint Plato dialogusait a tragikus tetralogia szerint csoportosította, vagy hogy némely grammatikusok Plato dialogusait trilogiákba osztották, nem következik az, hogy az alexandriai grammatikusok trilogia és tetralogia alatt csak is összefüggő drámákból álló didascaliákat értettek, mert igaz ugyan, hogy Plato dialogusainak hármas vagy négyes csoportosításánál a rokon tartalomra való tekintet volt irányadó, de merész dolog ebből arra következtetni, hogy az alexandriai grammatikusok által említett trilogia és tetralogia is csak összefüggő drámákból álló didascaliának volt neve. Sokkal valószínűbb, hogy a dialogusok hármas és négyes csoportosítására nem az egyes didascaliák drámáinak összefüggő volta, hanem csakis a tragœdiák által képezett «hármas» és a három tragœdia és egy satyrdráma által képezett «négyes» szám adott alkalmat. Az a jelenség, hogy a ránk maradt források, mint az illető drámák czimeiből látható, csak egymással összefüggő drámákból álló didascaliákat neveznek trilogiának vagy tetralogiának, a hagyomány hiányosságában véletlenül mutatkozó összhangnak, de nem a trilogia és tetralogia kifejezések öntudatosan egy bizonyos értelemben való használatának eredménye, különben nem maradt volna el Aeschylus *Hetek Theba ellen* című tragœdiájának hypothesiséből (l. az *f*) függelékét) a *Laius*, *Oedipus*, *Hetek Theba ellen* és *Sphinx* című és kétségtelenül egymással összefüggő tartalommal bíró drámák mellől a tetralogia elnevezés, jóllehet ugyanezen hypothesisben *Polyphradmon* *Lycurgeája* tetralogiának nevezetik.

h) Aristoteles a tetralogiáról és trilogiáról.

A Poetikának következő helyeiből látható, hogy *Aristoteles* ismerte a trilogikus, illetőleg tetralogikus szerkezetet:

Az 5-ik fejezetben az epos és tragœdia között való különbségről szólva, az ezen két műfaj tárgyát képező cselekvény időtartamáról azt mondja (ἡ μὲν [t. i. ἡ τραγωδία] ὅτι μάλιστα πειράται ὑπὸ μίαν περίοδον ἡλίου εἶναι ἢ μικρὸν ἐξαλλάττειν, ἡ δὲ ἐποποιία ἀόριστος τῷ χρόνῳ καὶ τούτῳ διαφέρει, καίτοι τὸ πρῶτον ὁμοίως ἐν ταῖς τραγωδίαις τοῦτο ἐποιοῦν καὶ ἐν τοῖς ἔπαις), hogy a tragœdia törekszik, a mennyire lehetséges, egy nap keretén belül maradni, vagy azt csak kevéssel meghaladni, míg az epos abban is elűt a tragœdiától, hogy időtartam dolgában korlátot nem ismer; igaz ugyan, folytatja *Aristoteles*, hogy e tekintetben régebbi időkben épen úgy jártak el a tragœdiában mint a hogy az eposnál szokásos. *Aristoteles*nek ezen utóbbi megjegyzése csakis az *Aeschylus*-féle tetralogiára vonatkozhatik, mely nemcsak compositiójára, hanem a trilogia cselekvényének időtartamára nézve is terjedelmesebb volt az egyes tragœdiánál. A 7-ik fejezetben a tragœdia tárgyának terjedelméről úgy nyilatkozik (ἐν ὅσῳ μεγέθει . . . συμβαίνει εἰς εὐτυχίαν ἐκ δυστυχίας ἢ ἐξ εὐτυχίας εἰς δυστυχίαν μεταβάλλειν, ἱκανὸς ὅρος ἐστὶ τοῦ μεγέθους), hogy elegendő annak oly nagy mértéke, mely lehetővé teszi a balsorsnak szerencsére vagy a szerencsének balsorsra való fordulását; tehát az egyes tragœdiát helyesli, szemben a tetralogia tárgyának túlságos terjedelmével. Hasonló értelemben nyilatkozik a 18-ik fejezetben is, midőn azt mondja (χρὴ δὲ ὅπερ εἴρηται πολλάκις μνησθῆναι καὶ μὴ ποιεῖν ἐποποιικὸν σύστημα τραγωδίας), hogy nem kell megfeledezni arról, a mit már többször hangsúlyozott (nevezetesen a 7-ik fejezetben), hogy t. i. nem kell epikus systemát csinálni a tragœdiából; az az, egyes tragœdiákat

kell alkotni, és nem az énekekre osztott epos módjára több drámából álló összetett egységet (tetralogiát). A 24-ik fejezetben az epos terjedelméről szólva, kíváncsnak tartja Aristoteles, hogy az epos eleje és vége áttekinthető legyen, és megjegyzi, hogy ez el is volna érhető, ha az epikus költemények rövidebbek volnának mint a régiek (mint Homerus költeményei), ha k. b. az egy előadásra szánt tragœdiák összegével érnének föl (δύνασθαι γὰρ δεῖ συνορᾶσθαι τὴν ἀρχὴν καὶ τέλος. εἴη δ' ἂν τοῦτο, εἰ τῶν μὲν ἀρχαίων ἐλάττους αἱ συστάσεις εἴεν, πρὸς δὲ τὸ πλῆθος τραγωιδίων τῶν εἰς μίαν ἀκρόασιν τιθεμένων παρήκοιεν). Ki nem látja, hogy Aristoteles az egy előadásra szánt tragœdiákon a tetralogia három tragœdiáját érti! Ha végül elfogadjuk *Tycho Mommsen* (Tril. Aesch.) plausibilis coniecturáját, akkor a Poetika 4-ik fejezetének is egy része a trilogiára vonatkoztatható. Az illető hely Sophocles újításáról szól és így hangzik: τρεῖς δὲ (t. i. ὑποκριτὰς) καὶ σκηνογραφίαν Σοφοκλῆς (t. i. παρεσκευάσεν). A következő mondat kezdő szavai ezek: ἔτι δὲ μέγεθος ἐκ μικρῶν μύθων, stb. T. Mommsen Σοφοκλῆς után pont helyet vesszőt, és μύθων után vessző helyett pontot tévén, az egész idézett helyet Sophoclesre vonatkoztatva egy mondatba foglalja, és így értelmezi: «tres histriones et scenæ picturam invenit Sophocles, ad hoc iustum ambitum ex parvis fabularum argumentis oriundum fecit.» Tehát Aristoteles szerint, T. Mommsen emendatiója alapján, Sophocles nagyobb keretet adott az egyes tragœdiák tárgyának, mint a minővel a tragœdiák a trilogia keretén belül egyenként bírhattak.

i) **Lycurgusnak a három nagy tragikusra vonatkozó törvénye.**

Plutarchus ide tartozó szavainak első része (Vit. X oratorum, p. 841, f [Βίοι τῶν δέκα ῥητόρων. Λυκοῦργος, ζ'.]: εἰς-

ήνεγκε δὲ καὶ νόμους, . . . τὸν δὲ ὡς χαλκᾶς εἰκόνας ἀναθεῖναι τῶν ποιητῶν, Αἰσχύλου, Σοφοκλέους, Εὐριπίδου, καὶ τὰς τραγωδίας αὐτῶν ἐν κοινῇ γραφαιμένους φυλάττειν, καὶ τὸν τῆς πόλεως γραμματέα παραναγινώσκειν τοῖς ὑποκρινομένοις· οὐκ ἐξεῖναι γὰρ αὐτὰς ὑποκρίνεσθαι), melyben azt mondja, hogy Lycurgusnak egy javaslata szerint Aeschylus, Sophocles és Euripides számára ércszobrok állítandók, és műveik lemásoltatván hivatalosan megőrzendők voltak, világosan érthető, de másik fele (καὶ τὸν τῆς πόλεως . . . ὑποκρίνεσθαι) sokféle coniecturára és magyarázatra adott alkalmat, melyeket egymás után föl sorolt és méltat *Sommerbrodt* (Das Staatsexempl.). A szöveg, úgy a mint van, azt a képtelenséget mondja, hogy Lycurgus törvénye szerint Aeschylus, Sophocles és Euripides darabjai csak fölolvastattak, de nem adattak elő; és régebben hitelt is adtak a szöveg értelmének. Még *Boeckh* is (Græc. trag. princip., pp. 327—329) érdemesnek tartja komoly érvekkel küzdeni ezen nevetséges fölfogás ellen; ő nem javít a szövegen, hanem azt hiszi, hogy az Lycurgus életírójának ügyetlenségéről tanuskodik (a Vit. X oratorum Plutarchus nevét viselik ugyan, de nem tőle valók), ki Lycurgus törvényét félreértette, azt gondolván, hogy az athenæiek a három tragikust is olyféle határozattal akarták megtisztelni mint régebben Codrust, kinek halála után a királyságot eltörölték, mert senkit sem találtak utána a trónra méltónak. *Welcker* (Die griechischen Tragœdien, pp. 907—908) javítás nélkül, úgy magyarázza a szöveget, hogy a titkár fölolvasta a színészeknek a hivatalos példányt, azon czélból, hogy példányuk esetleges eltéréseit a hivatalos példány szerint kijavítsák, mert különben (t. i. az összehasonlítás megtétele nélkül) nem szabadott játszaniok; de *Welcker* magyarázata erőltetett, mert belehozza a «különben» kifejezést, mely a szövegben nincs meg, holott épen a «különben» szó képezi *Welcker* értelmezésének sarkpontját. Még önkényesebben jár el *Korn* (De publ. exempl.), a midőn τοῖς ὑπο-

κρινομένοις helyett τοῖς τῶν ὑποκριτῶν ἀντιγράφοις-t vesz a szövegbe, melyet azután, Welckert követve, úgy magyaráz, hogy az állam titkárának össze kell hasonlítani a hivatalos példányt a színészek másolataival, mert különben nem volt szabad játszaniok. *Sommerbrodt* (Das Staatsexempl.) úgy vélekedvén, hogy a παραναγινώσκειν par szótaga a következő ὑποκρίνεσθαι-hoz tartozik, melytől tévedés folytán vált el és csatlakozott az ἀναγινώσκειν-hez, így javítja a szöveget: καὶ τὸν τῆς πόλεως γραμματέα ἀναγινώσκειν τοῖς ὑποκρινομένοις· οὐκ ἐξεῖναι γὰρ αὐτὰς παρποκρίνεσθαι, s ezt úgy értelmezi, hogy a titkár fölolvasta a hivatalos szöveget a színészeknek, kiknek nem volt szabad a hivatalos példány szövegétől eltérőleg, «másként játszani» (παρποκρίνεσθαι). *Sommerbrodt* coniecturája meglehetősen sikerült, de maga is beismeri, hogy a παρποκρίνεσθαι szó sehol sem fordul elő, s csak a *Lucianus*nál (De saltatione, 80) olvasható παρορχειῖσθαι («másképp tánczolni») analogiájával védhető. Legjobb *Bernhardy* (Literaturgeschichte, p. 29) következő emendatiója: καὶ τὸν τῆς πόλεως γραμματέα παραναγινώσκειν, τοῖς δ' ὑποκρινομένοις οὐκ ἐξεῖναι παρ' αὐτὰς ὑποκρίνεσθαι; szerinte a titkár összehasonlította a színészek szövegét a hivatalos szöveggel — de magában, nem a színész előtt olvasva — és a színészeknek nem szabadott az ily módon megállapított szövegtől eltérőleg játszani. *Rud.* és *Fr. Schöll* (De locis nonnullis, pp. 55—56) elvetik az összes eddigi coniecturákat, de nem tudják miként javítani a szöveget, és csak azt tartják kétségtelennek, hogy *Lycurgus* törvényének célja volt a három nagy tragikus szövegének a színészek által való interpolatióját megakadályozni.

k) A tragoediára vonatkozó görög irodalom.

A görögök a tragoediát, különösen a három nagy tragikust számos munkában tették tanulmányuk tárgyává, melyek

azonban, czímeiket és egy-két jelentéktelen töredéket kivéve, majdnem mind elvesztek. A töredékeket, melyek java részben a három nagy tragikus scholionjaiban foglaltatnak, összegyűjtötték Müller (Fragmenta historicorum græcorum) és *Trendelenburg* (Grammaticorum græcorum de arte tragica iudiciorum reliquiæ). A következőkben ismertetjük ezen műveket, czímeikből tartalmukra következtetve, három csoportban.

1. *Irodalomtörténeti munkák.* A tragœdiával foglalkodó görög írók sorát *Aristoteles* nyitja meg, kinek περί ποιητικής című ránk maradt hirneves munkáján kívül még a következő többé kevésbé ide tartozó műveinek czímeiről van tudomásunk: περί ποιητῶν α' β' γ' három könyvben, πραγματεία (tractatio) τέχνης ποιητικής α' β' két könyvben, ποιητικά α' egy könyvben, νῦναι Διονυσιακαὶ α' egy könyvben, περί τραγωδιῶν α' egy könyvben, διδασκαλῖαι α' egy könyvben. *Scholiasta* ad *Aristoph. Ran.*, 1379. *Diogenes Laertius*, V, 21—26 (V, 1, 12). *Suidas* Παντακλῆς (l. Pantaclest a II-ik függelékben). A νῦναι Διονυσιακαὶ-ban és διδασκαλῖαι-ban *Aristoteles* összeállította chronologiai rendben a nagy Dionysziákon és Lenæákon győztes dramatikusok névsorát, győzelmeik számának fölemlítésével, a legrégibb hivatalos névjegyzékekből, melyekből ma már csak három kis töredéket ismerünk, a Corp inscr. att., II, n. 977, a., b., c. pontjaiban, hol az a. és b. pont a Nagy Dionysziákon, a c. pont a Lenæákon győztes költők névsorát tartalmazza. A későbbi írók a hivatalos adatok helyett *Aristoteles* kényelmes összeállításait használták fel hasonló tárgyú dolgozataikban.

Asclepiadas, *Isocrates* tanítványa a Kr. e. negyedik századból, τραγωδοῦμενα ἐν ἑξ βιβλίοις munkájában összeállította rhetorikai tanulmányok czéljából a tragœdiák tárgyait. *Plutarchus*, Vitæ X oratorum, *Isocrates* 10; p. 837, D. *Stephanus Byzantinus*, Ethnica, Τράγῳδος.

Heraclides Ponticustól, *Plato* tanítványától a Kr. e. negye-

dik századból, a μουσικά περὶ τῶν παρ' Εὐριπίδῃ καὶ Σοφοκλεῖ, περὶ τῶν τριῶν τραγωδοποιῶν α' (egy könyv) és περὶ ποιητικῆς καὶ τῶν ποιητῶν α' (egy könyv) című műveket ismerjük. *Diogenes Laertius*, V, 88; V, 6, 4.

Aristoxenus, Aristoteles tanítványa a Kr. e. negyedik századból, a későbbi tragikusokkal foglalkodott περὶ τραγωδοποιῶν νεωτέρων könyvében, mely valószínűleg βίοι ἀνδρῶν című biographiai encyclopædiájának egy része volt és több könyvből állott, mert Ammonius az elsőt említi. *Ammonius*, Πρόσθαι.

Aristoteles másik tanítványa, *Dicaearchus*, Sophocles és Euripides több darabjának tartalmát adta, tehát olyféle munkát írt, mint Asclepiades. *Sextus Empiricus*, Adv. mathem., III, 3.

Duris, Theophrastus tanítványa a Kr. e. negyedik század végén, írt περὶ τραγωδίας és περὶ Εὐριπίδου καὶ Σοφοκλέους. *Athenaeus*, p. 636, F (XIV, 40); p. 184, D (IV, 84).

Hieronymusnak, Aristoxenus tanítványának a Kr. e. negyedik században, περὶ τῶν τραγωδοποιῶν című könyve talán a περὶ ποιητῶν címűnek része volt. *Suidas*, Ἀναγυράσιος. *Athenaeus*, p. 635, F (XIV, 37).

A Kr. e. negyedik század végén és a harmadik század elején élő athenæi *Philochorus* két művet írt: περὶ τραγωδιῶν és ἐπιστολὴ πρὸς Ἀσκληπιάδην. Hogy az Asclepiadeshez intézett levél szintén a tragikusokkal foglalkodott, bizonyítja az a körülmény, hogy Euripides scholiastája Hecuba származásáról szólva, *Philochorus* levelére hivatkozik mint forrásra. *Scholiasta* ad Eur. Hec. 3: Φιλόχορος μὲν γὰρ ἐν τῇ περὶ τραγωδιῶν . . . φησι, és: ὥς καὶ Φιλόχορος ἐν τῇ πρὸς Ἀσκληπιάδην ἐπιστολῇ . . . φησι.

Callimachus a Kr. e. harmadik századból, a πίναξ καὶ ἀναγραφή τῶν κατὰ χρόνους καὶ ἀπ' ἀρχῆς γενομένων διδασκάλων-

ban olyan munkát adott, mint Aristoteles a νῆκαι Διονυσιακαί-ban és διδασκαλῖαι-ban. *Suidas*, Καλλιμαχος.

Dionysodorus a Kr. e. harmadik századból, τὰ παρὰ τοῖς τραγωδοῖς ἡμαρτημένα czímű könyvében aprólékos kifogásokat tett a tragikusok ellen, úgy látszik, különösen tárgyi dolgokban, pl. földrajziakban, melyeket Strabo is többször kifogásol a tragikusok műveiben. *Scholiasta* ad Eur. Rhes., 508.

Carystius Pergamumból a Kr. e. második századból, a didascaliákról írt, περὶ διδασκαλιῶν, mint Aristoteles. *Athenaeus*, p. 235, E (VI, 28). *Vita Sophoclis*.

Heliodorus a Kr. e. második században, περὶ τῶν ἐν Ἀθῆνῃσι τριπόδων czímű munkájában leírta ama háromlábú edényeket, melyeket Athenæben a győztes choregusok kaptak, és nyilvánosan kiállítottak, megörökítve rajtuk írásban a győzelem emlékét. *Harpocratio* Ὀνήτωρ.

Juba a II, Numidiának Rómában nevelt, tudománykedvelő királya a Kr. e. első században, egy θεατρικὴ ἱστορία-t írt, legalább tizenkét könyvben, melyből később Pollux (a Kr. u. 2-ik században) Onomasticonjának IV, 123—132-ik részeit merítette. *Müller*, *Fragm. histor. gr.* III, p. 481 sq; fr. 73—80.

Ptolemaeus, a Homerussal foglalkodó Aristonicus grammatikus atyja, és maga is grammatikus a Kr. e. első században, τὰ ὁμοίως εἰρημένα τοῖς τραγικοῖς művében a tragikusoknál előforduló ismétlésekről és átvételekről értekezett. *Suidas*, Πτολεμαῖος ὁ Ἀριστονίκου.

A római *Suetonius*, a Kr. u. első század végén és következő század elején, elveszett *Ludicra historia*-jában bizonyosan a görög drámát is tárgyalta.

A Kr. u. második századból három munkát ismerünk: az ifjabb halicarnassusi *Dionysius*-tól a μουσικὴ ἱστορία-t; a pergamumi *Telephus*-tól a βίοι τραγικῶν καὶ κωμικῶν-t; és a tra-

gœdia-írással is foglalkodó lemnusi sophistától, az első *Philost-ratustól* a *περὶ τραγωδίας βιβλία γ'*-t (három könyvben). *Schneider*, *Callimachea*, II, 29 sq. *Suidas* Τήλεφος. *Suidas* (I. *Philostratust* a 3. könyv 2-ik részében).

Az alexandriai korszakból valók még a következő munkák, közelebbről meg nem határozható időkből: *Demaratustól* a *τραγωδούμενα*, olyan mint az *Asclepiadesé*, I. *Stobaeus*, *Florilegium*, XXXIX, *περὶ πατρίδος*, 33; *Nestortól* a *θεατρικὰ ὑπομνήματα*, I. *Athenaeus*, p. 415, A (X, 7), *Müller*, *Fragm. hist. gr.*, III, 485; *Rufustól* a *μουσική* vagy *δραματική ἱστορία*, I. *Photius*, *Biblioth.* 161, p. 103 b 12, 16 sqq.; ránk maradt egy *anonymustól* az *ἐκ τῆς μουσικῆς ἱστορίας* című kivonat, I. a *Vita Aeschyli* végén.

Hyginusnak, ki talán a Kr. u. negyedik század második felében élt, *Fabularum liber-jéről* régebben úgy vélekedtek, hogy az elveszett *τραγωδούμενα*-kból gazdag kivonatot tartalmaz, de a mai kritika nem így vélekedik, és helyesen, mert *Hyginus* könyve több érdekes tragœdiai tárgyat nem említ ugyan, de megemlékezik olyanokról is, melyek tragœdiák tárgyát aligha képezhették.

Az alexandriai korszakból valók a *hypothesisek*, *ὑποθέσεις*, melyek a drámák rövid tartalmát adják, részint prózában, részint tiz iambusban. Többen közülük az *Ἀριστοφάνους γραμματικοῦ* felírást viselik, de melyek származnak a híres alexandriai *Aristophanestól*, bajos eldönteni.

A három nagy tragikus műveit magyarázó *scholionok*, *σχόλια*, nagyrészt az alexandriai korban keletkeztek, és kibővítették a byzantiumi korszakban. Részben egyéb, tragœdiával foglalkodó munkák kivonatát tartalmazzák, de szerzőiket legnagyobb részt nem ismerjük.

A byzantiumi korszakból valók: a tizenkettedik századbeli *Johannes Tetzestől* két *περὶ τραγικῆς ποιήσεως* című iskolai vezérfonal, az egyik versben, a másik prózában, melyekben

Cratesre és Euclidesre hivatkozik, kiadták Dübner, Rhein. Mus., IV, 402 sqq., V, 152 sqq. és Müller, Rhein. Mus., V, 333 sqq.; továbbá egy *anonymustól* egy kis czikk τῆς τραγικῆς ποιήσεως εἵδη, kiadta Cramer, Anecd. Paris., I, a 19-ik lapon a második czikk; és egy másik *anonymustól* De tragœdia, kiadta Usener, Rhein. Mus., XXVIII, 418 sq.

2. *Nyelvészeti munkák.* A hires alexandriai grammatikus, *Didymus*, a Kr. e. első században, feldolgozta a tragikusok nyelvét a λέξις τραγωδομένη vagy τραγική czímű szótárban, legalább huszonnyolcz könyvben, mert *Macrobius* ezt a könyvet említi. *Macrobius*, Sat. 5, 18. Hasonlóképen szótári munka volt a Kr. u. első századbeli *Epitherses* grammatikus περὶ λέξεων τραγικῶν czímű munkája. *Stephanus Byzantinus*, *Ethnica*, Νίχαια. Ilyféle szótárakból több czikk származott át a többi nagy görög lexiconokba, minők a *Diogenianus-Hesychius*-féle, az *Etymologicum Magnum* és a *Suidasé*, föl egészen a *Lexicon Vindobonense*-ig.

Az alexandriai korból való *Hephaestio* metrikus a τραγικῶν καὶ κωμικῶν ἀπορημάτων λύσεις-ben nehezebb metrikai kérdésekkel foglalkodott. *Suidas*, Ἡφαιστίων.

A Kr. u. ötödik század második felében *Eugenius* grammatikus κωλομετρία τῶν μελικῶν Αἰσχύλου, Σοφοκλέους καὶ Εὐριπίδου, ἀπὸ δραμάτων ιε' czímű munkájában a három nagy tragikus tizenöt tragœdiájának lyrai versmértékeit taglalta. *Suidas*, Εὐγένιος.

3. *Színházi régiségekkel foglalkodó munkák.* Ide tartozik mindenekelőtt *Aristoteles* két tanítványának két munkája; az *Aristoxenusé* a tragikus kar tánczáról, περὶ τῆς τραγικῆς ὀρχήσεως, l. *Harpocratio*, Κορδακισμός, *Photius*, *Lexicon*, Σίκιννις, *Etymologicum Magnum*, Σίκιννις, *Bekker*, Anecd. I, p. 101, *Müller*, *Fragm. hist. gr.*, II, 283 sq., fr. 44 sqq., és a *Dicaearchusé* a mûzsai versenyekről, περὶ μουσικῶν ἀγώνων, l. *Müller*, *Fragm.*, *hist. gr.*, II, p. 248 sqq., fr. 43—45, 50,

Aristoxenus munkája több könyvből állott, mert Photius és az Etym. Magn. az elsőt említik.

A Kr. e. harmadik században *Amarantus* alexandriai író a szinpadról értekezett, *περὶ σκηνῆς*, l. *Athenaeus* p. 343, E (VIII, 31), p. 414, F (X, 7); a byzantiumi *Aristophanes* az álarczokról, *περὶ προσώπων*, l. *Athenaeus*, p. 659, B (XIV, 77), *Festus*, Mæson; a sicyoni történész *Menæchmus* a színész-társulatokról, *περὶ τεχνιτῶν*, l. *Athenaeus*, p. 65, B (II, 68), p. 635, B (XIV, 36).

Az alexandriai korban *Charicles* a Nagy Dionysiák versenyeiről írt, *περὶ τοῦ ἀστυχοῦ ἀγῶνος*, több könyvben, mert Athenæus az elsőt említi. *Athenaeus*, p. 350, C (VIII, 42).

Egy byzantiumi korból való *anonymus* kis czikkét Aeschylus szinpadai újításairól közli Cramer, *Anecd. Paris.*, I, a 19-ik lapon az első czikk.

M U T A T Ó.

I. Irodalom.

(A felsorolt munkák közül a csillaggal megjelöltek voltak kaphatók.)

Armbruster: Das Tragische und die Entwicklung der Tragödie. Progr. Jauer. 1885.

Arnold: *Chor. Baumeister, Denkmäler des klass. Alterth. München und Leipzig, Oldenburg, I., 1885. pp. 383—391.

Aschauer: *Über die Parodos und Epiparodos in der griechischen Tragödie. Progr. Oberhollabrunn, 1887.

Ascherson: *De parodo et epiparodo tragœdiarum græcarum. Berolini, Gærtner, 1856.

« Die Parodos und Epiparodos in den griechischen Tragœdien. Eine Abwehr gegen Th. Kock. — Ehrentvoller Rückzug von Kock und Erklärung von Ascherson. Neue Jahrb., 75. (1857), pp. 666—669.

« Umriss der Gliederung des griechischen Dramas. Teubner, 1862.

Bachius: *Epiphyllides elegiacæ. I. Alexander Aetolus. Zeitschr. f. d. Alterthumswiss., IV. (1837), pp. 337—346.

Back: De Græcorum cærimoniis, in quibus homines deorum vice fungebatur, Berlin, 1833.

Bartsch: *De Chæremone poeta tragico scripsit et fragmenta exhibuit. Progr., Breslau, 1843.

Beck: Accessionum ad Fabricii bibliothecam Græcam spec. II. De origine tragœdiæ, comœdiæ, satyrici dramatis. Lipsiæ, 1828.

Bentley: Epistula ad Millium. Oxford, 1691 (és Opuscula. Leipzig, 1781).

« *Dissertations upon the epistles of Phalaris, Themistocles, Socrates, Euripides and upon the fables of Aesop. Edited, with introduction and notes, by Wilhelm Wagner. Berlin, Calvary, 1874.

(A tragœdia történetére nézve fontos értekezés Phalaris leveleiről 1699-ben jelent meg először.)

Beöthy: *A tragikum. Franklin-Társulat, 1885.

Berger de Xivrey: *Recherches sur les sources antiques de la littérature française. Paris, Crapelet, 1829.

Bergk: *Griechische Literaturgeschichte. Berlin, Weidmann, III., 1884. IV., 1887.

Bergmann: *De Phrynicho. Catal. prælect. Gottingæ, Dietrich, 1835.

Bernhardy: *Grundriss der griechischen Litteratur. Halle, Eduard Anton. I Theil, 1876. II Theil, 1 Abth., 1877; 2 Abth., 1880.

Bettingen: *Das Wesen des Tragischen. Progr. Crefeld, 1888.

Biese: *Das Wesen der Tragödie. Neue Jahrb. 134. (1886), pp. 422—432.

Blass: *Zu Pratinas. Neue Jahrb., 1888, pp. 665—666.

Bode: *Geschichte der hellenischen Dichtkunst. Leipzig, Köhler III., 1 Theil, 1839.

Boeckh: *Græcæ tragœdiæ principum Aeschyli, Sophoclis, Euripidis num ea, quæ supersunt, et genuina omnia sint, et forma primitiva servata, an eorum familiis aliquid debeat ex iis tribui. Insunt alia quædam, ad crisin tragicorum græcorum pertinentia. Heidelbergæ, Mohr et Zimmer, 1808.

« *De trilogia tragicorum Græcorum. Ind. lectt., Berol., 1841.

Bouterwek: *De iustitia fabulosa, ad rationem tragœdiarum græcarum philosophicam atque politicam pertinente. Commentationes soc. reg. scientiar. Gotting. recent. II, 1813.

Brambs: *De auctoritate tragœdiæ christianæ, quæ inscribi solet Χριστὸς πάσχων, Gregorio Nazianzeno falso attributæ. Diss. inaug. Eichstadii, Dæntler, 1883.

Brentano: Ueber die Perser des Aeschylus mit Vergleichung der Phœnissen des Phrynichus. Dissert. München, 1832.

Brinkmeier: *Der Tragiker Phrynichos. Progr. Burg, Hopfer, 1884.

Bruch: *Lebensweisheit der Alten in Sentenzen aus Aeschylos, Sophocles, Euripides. Minden in Westf., Bruns, 1885.

Bruchmann: *Ueber die Darstellung der Frauen in der griechischen Tragödie. Samml. gemeinverst. wissensch. Votr. Heft 391. Berlin, Habel, 1882.

Buhle: Disputantur nonnulla de fabula satyrica Græcorum. Göttingen, Rosenbusch, 1787.

Bursian: *Munk görög irodalomtörténetének ismertetése. Lit. Centrbl., 1881, pp. 837—840.

- Bury*: Notes on the Trilogy. Certain formel artifices of Aeschylus. Journ. of Hellenic Studies, VI, 1885.
- Büchler*: Shakespeares Dramen in ihrem Verhältniss zur griechischen Tragödie in besonderer Hinsicht auf Shakespeares «Julius Cæsar» und Hindeutungen auf «Hamlet» die «Orestia» «Agamemnon» «Choephoren» «Eumeniden» des Aeschylus, die «Trachinierinnen» und «Oedipus auf Kolonus» des Sophocles. Nürnberg, Ebner, 1856.
- Cambouliu*: *Essai sur la fatalité dans le théâtre grec. Paris, Durand, 1855.
- Capellmann*: Alexandri Aetoli fragmenta collecta et illustrata. Bonæ, 1829.
- Casaubon*: *De satyrica Græcorum poesi et Romanorum satira. Parisiis, 1605 (késöbb Halle, 1774).
- Caspers*: Über die Prologe der griechischen Tragödien. Progr. Saargemünd, 1874.
- Chaignet*: *Des formes divers du chœur dans la tragédie grecque. Paris, Durand, 1865.
- « *La tragédie grecque. Paris, Didier, 1877.
- Cholarius*: *Geschichte der deutschen Poesie nach ihren antiken Elementen. Leipzig, Brockhaus, 1854—1856.
- Christ*: *I. Oeri.
- Cramer*: Commentatio de Thespide primo haud dubie cultioris tragædiæ auctore. Jenæ, Schill, 1754.
- Dahlmann*: Primordia et successus veteris comædiæ Atheniensium et tragædiæ historia comparantur. Hafniæ, 1811.
- Darley*: *The grecian drama: A treatise on the dramatik Literature of the Greeks. Dublin, Hardy and Walker, 1840.
- Dehlen*: *Die Theorie des Aristoteles und die Tragödie der antiken, christlichen und naturwissenschaftlichen Weltanschauung. Göttingen, Vandenhoeck und Ruprecht, 1885.
- Dindorf*: *Commentatio de vita Sophoclis (Sophoclis tragædiæ superstites et perditarum fragmenta. Vol. VIII). Oxonii, 1860.
- Donaldson*: *The theatre of the Greeks, a treatise on the history and exhibition of the greek drama, with a supplementary treatise on the language, metres, and prosody of the greek dramatists. London. Bell and sons, 1879.
- Döring*: *De tragædia christiana, quæ inscribitur Χριστὸς πάσχων. Progr. Barmen, 1864.

Döring : *Die Bedeutung der tragödie Χριστὸς πάσχωι für die Textkritik des Rhesus. Philol., XXIII. (1866), pp. 577—591.

« *Die Bedeutung der tragödie Χριστὸς πάσχωι für die Euripideskritik. Philol. XXV. (1867), pp. 222—258.

Droysen : *Phrynichos, Aischylos und die Trilogie. Kiel, Schwers, 1841.

« *Die Tetralogie. Zeitschr. f. d. Alterthumswiss., II. (1844), pp. 97—123.

Durch : De græcorum poesi satyrica. Progr. Ehingæ, 1829.

Egger, Émile : *Conjectures sur une tragédie perdue de Théodecte, à propos d'une inscription nouvellement découverte à Jasos, en Carie. Journ. des Savants, 1881, pp. 504—508.

« *Essai sur l'histoire de la critique chez les Grecs. Introduction à l'étude de la littérature grecque. Paris, Pedone-Lauriel, 1887 (az első kiadás 1849-ben jelent meg).

Egger, Josef : *Katharsis Studien. Progr. Wien, Hölder, 1883.

Eichstädt : De dramate Græcorum comico-satyrico, imprimis de Sosithi Lityersa. Lipsiæ, Müller, 1793.

« Drama christianum, quod Χριστὸς πάσχωι inscribitur, num Gregorio Nazianzeno tribuendum sit. Jenæ, 1816.

Ellendt : De prologis tragædiæ Græcæ dissertatio. Königsberg i. Pr., 1819.

« De tragicis græcorum, imprimis Euripide ex ipsorum ætate et temporibus iudicandis, Dissert. Regimonti, 1827.

Ellissen : *Die Tragödie: Χριστὸς πάσχωι, Die Leiden des Erlösers, griechisch und deutsch, mit Einleitung und Anmerkungen. Leipzig, Wigand, 1855.

Enner : De schola Aeschyli et trilogiarum ratione. Dissert. Breslau, 1840.

Firnhaber : *Ueber die Stichomythie. Zeitschr. f. d. Alterthumswiss., VIII. (1841), pp. 926—932.

« Der Prolog der Tragödie insondernheit der Euripideischen. Jahn's Archiv, XVII. (1851), pp. 545—593.

Flor : De antiquæ tragædiæ præstantia. Progr. Augsburg, 1836.

Frei : *Ueber die griechische Tragödie. Zürich, Höhr, 1853.

Freytag : *Die Technik des Dramas. Leipzig, Hirzel, 1876.

Friebe : *Græcorum satyrographorum fragmenta exceptis iis quæ sunt Aeschyli, Sophoclis, Euripidis. Præmissa est expositio de dramaticis satyrici origine atque natura et subiunctæ sunt emendationes in auctores græcos et latinos. Berolini, Duemmler, 1837.

- Fritzsche*: *Quatuor leges scenicae græcorum poeseos ab Horatio in arte poetica latae*. Lipsiæ, Fritzsche, 1858.
- « *De origine tragœdiæ*. Ind. lectt. Rostock, 1863.
- Fuchte*: *De tragœdiæ græcæ natura eiusque cum epica Græcorum poesi necessitudine*. Dissert. Rostock, 1870.
- Gallus*: *Über die Bedeutung des Chors in der griechischen Tragœdie. Progr. Landskron, 1875.
- Gassner*: *Über tragische Schuld und poetische Gerechtigkeit mit besonderer Rücksicht auf die Frage nach der Zulässigkeit schuldloser Helden. Progr. Ung. Hradisch, 1887.
- Geller*: *Quæ Aeschylus, Sophocles, Euripides, in arte sua secuti sunt et novaverint. Pars prior. Dissert. Marcoduri, Hamel, 1873.
- Genthe*: Euripides' *Kyklops*. Ein Satyrspiel. Nebst einer ästhet. Abhandlung über das Satyrspiel. Leipzig, Melzer, 1836.
- Georgiades*: Aristotelis de Agathone poeta tragico iudicium. Dissert. Zürich, 1865.
- Gerss*: *Ein Beitrag zur Charakteristik der alten Tragœdie. Progr. Marienburg, Kanter, 1865.
- Gervais*: Die antike und die französische classische Tragœdie. Progr. Hohenstein, 1864.
- « *Dichter, Schauspieler und Kunstrichter im Alterthum und in der Neuzeit. Ein Mahnwort an die Gegenwart. Leipzig, Welbel, 1875.
- Geyer*: Studien über die tragische Kunst, Leipzig, 1860.
- Girard*: *Le sentiment religieux en Grèce à Homère à Eschyle étudié dans son développement moral et dans son caractère dramatique. Paris, Hachette, 1887.
- Gondol Dániel*: *Regény és dráma párhuzamban. Kisz. Társ. Évl., II (1841), pp. 55—220.
- Goodrick*: *On certain difficulties with regard to the greek tetralogy. Journ. of Philology, XIV. (1885), No. 27, pp. 133—144.
- Goebel*: *Über die tragische Schuld und Sühne. Ein Beitrag zur Geschichte der Aesthetik des Dramas. Berlin, Dunker, 1884.
- Gravenhost*: *De caussis corruptæ post bellum Peloponnesiacum apud Græcos artis tragicæ. Progr. Lunenburgi, 1838.
- Greguss*: *Rendszerezés széptan. Eggenberger, 1888.
- Grosser*: *Der Dichter Agathon auf der attischen Bühne. Rhein. Mus. XXV. (1870), pp. 432—436.
- Gruppe*: *Ariadne. Die tragische Kunst der Griechen in ihrer Ent-

wicklung und in ihrem Zusammenhange mit der Volkspoesie. Berlin, Reimer, 1834.

Grysar : De Græcorum tragœdia, qualis circa tempora Demosthenis fuerit. Progr. Cöln, Bachem, 1830.

Günther : *Beiträge zur Geschichte und Aesthetik der antiken Tragödie. I. Theil. Progr. Plauen i. V., 1880.

« *Grundzüge der tragischen Kunst. Aus dem Drama der Griechen entwickelt. Leipzig und Berlin, Friedrich, 1885.

« *Zeugnisse und Proteste. Gesammelte Aufsätze über tragische Kunst. Erste Reihe. Plauen, Neupert, 1887.

Guetzlaff : *Quæstionum de tragicis res gestas sui temporis respicientibus epicrisis. Dissert. Halis Saxonum, 1865.

Haentjes : *Ueber die Schicksalsidee bei Homer und den Tragikern. Progr. Köln, 1848.

Haigh : *On the trilogy and tetralogy in the greek drama. Journ. of Philology, XV. (1886), pp. 257—279.

Hamerling : Über die Grundideen der griechischen Tragödie. Progr. Graz, 1854.

Hartung : *Ueber den dithyrambus. Philol., I. (1846), pp. 395—420.

Haupt : *Vorschule zum Studium der griechischen Tragiker. Berlin, Mylius, 1826.

Heeren : *De chori græcorum tragici natura et indole, ratione argumenti habita. Dissert. Gottingæ, 1784.

Hegedüs : *A tragikum lényege és a görög tragikusok. Kolozsvár, Stein, 1885.

Hegel : *Aesthetik. Berlin, 1835—1838. III, p. 547—550.

Heidenhain : *Die Arten der Tragödie bei Aristoteles. Ein Beitrag zur Erklärung seiner Poetik und zur Geschichte der ästhetischen Homerkritik bei den Alten. Rhein. Mus., XXXI. (1876), pp. 349—369.

« *Die Arten der Tragödie bei Aristoteles. Ein Beitrag zur Erklärung seiner Poetik und zur Geschichte der ästhetischen Homerkritik bei den Alten. II u. III Theil. Progr. Strassburg W.-Pr., 1887.

Heimsoeth : *De tragœdiæ Græcæ trilogiis commentatio. Ind. lectt. Bonn, 1869.

Heine, Th : *Studia Aristotelica. I. Aristoteles ueber die Arten der Tragödie. Progr. Kreuzberg, 1887.

Hense : *Kritische Blätter. Erstes Heft. Aeschylus' Choephoren. Miscellen. Halle, Mühlmann, 1872.

- Henszlmann*: *A' Hellen tragœdia tekintettel a' keresztyén drámára. Kisz-Társ. Évl. V (1846), pp. 125—428.
- Hermann*, G: *De dramate comicosatyrico. Opuscula, I., (1827), pp. 44—59 (először 1801-ben jelent meg).
- « *De compositione tetralogiarum tragicarum. Opuscula, vol. II. (1827), pp. 306—318 (először 1819-ben jelent meg).
- « De tragœdia comœdiaque lyrica. Opuscula, vol. VII. (1839), pp. 211—240 (először 1836-ban jelent meg).
- Hermann*, Fr: *Lehrbuch der gottesdienstlichen Alterthümer der Griechen. Heidelberg, Mohr, 1846. 59-ik §, 23-ik jegyzet.
- « *Das satyrdrama des Pratinas. Philologus, III. (1848), pp. 507—509.
- Hilberg*: *Die Tragödie Χριστὸς πάσχωv. Wiener Studien, VIII. (1886), pp. 282 sqq.
- Hiller*: *Über einige Personenbezeichnungen griechischer Dramen. Hermes. VIII. (1874), pp. 442—456.
- « *Zu den Nachrichten über die Anfänge der Tragödie. Rhein. Mus., XXXIX. (1884), pp. 321—338.
- Hintner*: *Euripides' Kyklops, im Versmasse des Originals übertragen, mit einer Einleitung über das Satyrdrama und kurzen erläuternden Bemerkungen. Progr. Czernowitz, 1871.
- Hippenstiel*: *De græcorum tragicorum principum fabularum nominibus. Dissert. Marburg, 1887.
- Hoffmann*: Über die verlorenen griechischen Dramen und deren Fragmente. 1. Über Thespis und Phrynichus. Jahn's Archiv. II. (1833), pp. 33—48.
- « *Tragœdia græcorum cum plasticæ artis operibus comparata. Dissert. Moguntia, 1834.
- « Das Nichtvorhandensein der Schicksalsidee in der alten Kunst. Berlin, 1882.
- Hornung*: *De nuntiorum in tragœdiis Græcis personis et narrationibus. Progr. Brandenburg, 1869
- Hübl*: Die Rollenvertheilung im Sophocleischen Ajas, nebst einer kurzen Geschichte des griechischen Dramas. Progr. St. Pölten, 1873.
- Hübner*: Einiges zur Charakteristik des Chors in der alten griechischen Tragödie mit besonderer Berücksichtigung des Sophocles. Progr. Böhm.-Leipa, 1863.
- Ilgen*: Chorus Græcorum tragicus qualis fuerit et quare usus eius hodie revocari nequeat. Dissert. Leipzig, 1788.
- Jacob*: *De tragœdiæ origine. Sophocleæ quæstiones. Vol. I, Vratislaviæ, 1821, pp. 14—158.

- Jacob* : *De tragicorum græcorum cum republica necessitudine. Sophocleæ quæstiones, vol. I, Vratislaviæ, 1821, pp. 159—180.
- Jacobi* : *Sophoclis et Euripidis Electrarum post explicatas Aeschyli *Χορηγους* contentio, præfixa brevi de tragœdiæ veteris natura commentatione. Progr. Königsberg, 1837.
- Jahn* : *De loco Platonis disputatio. Ind. lectt. Bonnæ, 1866.
- « *Perseus, Herakles, Satyrn auf vasenbildern und das satyrdrama. Philol. XXVII. (1868), pp. 1—27.
- Jungwirth* : Über den Chor der griechischen speciell der sophocleischen Tragœdie. Progr. Melk, 1878.
- Kabath* : *De chori trag. diæ græcæ natura et munere commentatio. Progr. Glivicii, 1827.
- Karsten* : *De tetralogia tragica et didascalìa Sophocleæ. Amstelodami, Müller, 1846.
- Kassai* : *Variæ quæstiones. Refutatur A. Schöllii de Sophocleæ tragediarum componendarum ratione sententia. Progr. értekezés. Budapest, 1882 (és Egyet. Phil. Közl. VII, 1883).
- Kayser* : *Historia critica tragicorum græcorum. Gottingæ, Dietrich, 1845.
- Keim* : *Die Elemente der tragischen Spannung. Progr. St. Pölten, 1876.
- Kirchhoff* : *Ein Supplement zu Euripides' Bacchen. Philol., VIII. (1853), pp. 78—93.
- « *Zur Geschichte des attischen Epigramms. Hermes, V. (1871), pp. 48—60.
- Klein* : *De partibus formisque quibus tragœdiam constare voluerit Aristoteles. Progr. Bonn, 1856.
- Klein, J. L.* : *Geschichte des Dramas. Erster Band. Leipzig, Weigel, 1865.
- Kluge* : *Die antike Tragödie in ihrem Verhältnisse zur modernen. Gymn.-Pogr. Altenburg, 1868.
- Kock* : Über die Parodos der griechischen Tragödien. Berlin, Müller, 1854.
- « I. *Ascherson.
- Kohm* : *Ein Beitrag zur Frage über die Echtheit der Tetralogien des Redners Antiphon. Wien und Leipzig, Pichler, 1885.
- Kont* : *A Szenvedő Krisztus. Egyet. Phil. Közl., VI. (1882).
- « *A görög tragédia Euripides után. Egyet. Phil. Közl., VIII. (1884).
- Korn* : *De publico Aeschyli, Sophoclis, Euripidis fabularum exemplari Lycurgo auctore confecto. Bonnæ, Marcus, 1863.

Köhler, C. S. : *Die Weisheit der Tragiker. Realconcordanz der Sprüche und Lehren in den Tragödien des Aeschylus, Sophocles, Euripides griechisch-deutsch. Halle, Hendel, 1883.

Koehler, U. : *Die griechische Politik Dionysius des Aelteren. Mittheil. des deutsch. arch. Inst. in Athen. I. (1876), pp. 1—26.

Koepke : *De Jonis chii poetæ vita et fragmentis. Dissert. Berlin, 1836.

« *Die beiden Astydamas. Zeitschr. f. d. Alterthumswiss., VII. (1840), pp. 477—487.

Kračmar : Ueber den Chor der griechischen Tragödie. Progr. Böhm.-Leipa, 1867.

Kuhlenbeck : *Der deus ex machina in der griechischen Tragödie. Progr. Osnabrück, 1874.

Kühn : *Die sittlichen Ideen der Griechen und ihre Verkünder, die Tragiker. Progr. Dels, 1887.

Lallier : *De Critiæ tyranni vita ac scriptis. Parisiis, Thorin, 1875.

Leisner : De Pleiade tragicorum Græcorum. Cizæ, 1745.

Lessing : *Sophocles. Erstes Buch. Von dem Leben des Dichters. 1760.

Leutsch : *Zu Alexandros Aitolos. Philol. XI. (1856), p. 53.

« *Die Zahl der Tragödien des Phrynichos. Philol. XIV. (1859), pp. 187—188.

« *Zur Geschichte der Hypokritik. Philol., XXXVII. (1887), p. 342.

Lloyd : Sophoclean Trilogy. Journ. of Hellenic Studies. V. (1885), pp. 263—306.

Lobeck : De sublimitate tragœdiæ græcæ propria. Vitebergæ, 1802.

« *Aglaophamus sive de theologiæ mysticæ græcorum causis libri tres. Regimontii Prussorum, Bornträger, 1829.

Luebbert : *Commentatio de Pindari carminibus dramaticis tragicis eorumque cum epiniciis cognatione. Ind. lectt. Bonnæ, 1885.

Madvig : Bemerkungen über die Fruchtbarkeit der Dramenpoesie bei den Athenern und ihre Bedingungen : Kleine philol. Schriften, 1875, pp. 421—476.

Magnin : Les origines du théâtre moderne précédées d' une introduction contenant des études sur les origines du théâtre antique. Paris, 1838.

Manns : *Die Lehre des Aristoteles von der tragischen Katharsis und Hamartia. Karlsruhe und Leipzig, 1883.

Martini : *De tragœdia Agathonis pauca quædam disputavit et fragmenta poetæ edidit. Progr. Deutsch-Krone, 1846.

- Mayrhofer*: *Ueber den griechischen Tragiker Agathon. Progr. Vil-lach, 1878.
- Maercker*: *De Theodectis Phaselitæ vita et scriptis commentatio prima. Vratislaviæ, Friedlaender, 1835.
- Meeks*: De poësi Græcorum satyrica. Dissert. Rostock, 1873.
- Meineke*: *Historia critica Comicoꝝ Græcorum (Com. fragm., I). Berolini, Reimer, 1839.
- « Exercitationes in Athenæum. Berolini, 1843.
  - « *Alexander Aetolus. Analecta Alexandrina, Berolini, Euslin, 1843. pp. 213—251.
  - « *Über einige bisher wenig oder gar nicht bekannt gewordene griechische Tragiker. Verhandl. der Kgl. Preuss. Akad. der Wissensch. zu Berlin, 1850, pp. 252—258.
  - « *Der tragische Dichter Moschion. Verhandl. der Kgl. Preuss. Akad. der Wissensch. zu Berlin, 1855. pp. 102—114.
- Methner*: *De tragicorum græcorum minorum et anonymorum fragmentis observationes criticæ. Dissert. Pars I. Gnesnæ, 1876.
- Mette*: *De satira romana et satyrica græcorum poesi. Dissert. Bri-loniæ, 1868.
- Minor*: *Die Schicksals-Tragödie in ihren Hauptvertretern. Frank-furt a. M. Rütten-Loening, 1883.
- Mommsen*, Tycho: *Trilogia Aeschylea in Aristotelis Poetica suo loco invenitur. Z. f. d. Alterthumswiss. III. (1845), Supplement, pp. 121—128.
- Mosen*: *Die Anfänge der Tragödie bei den Griechen und die Keime einer christlichen Tragödie der Zukunft. Progr. Zwickau, 1856.
- Müller*, Alb: *Die griechischen Bühnenalterthümer. Freiburg J. B., Mohr, 1886.
- Müller*, Ed: *De Aethone satyrico Achæi Eretriensis. Ratiboriæ, Lan-ger, 1837.
- « *De Pirithoo Achæi Eretriensis. Z. f. d. Alterthumswiss., III. (1845), pp. 385—391.
- Müller*, Ottfr: Was für eine Art von Dramen waren die «Heloten.» Rhein. Mus., III. (1829), pp. 488—490 (és Kleine Schriften, Breslau, 1847, I, pp. 468—470).
- « De Phrynichi Phœnissis. Ind. lectt. Gottingæ, 1835 (és Jahn's Archiv, III. (1835), pp. 637—640).
  - « *Geschichte der griechischen Literatur. Zweiter Band. Stuttgart, Heitz, 1876 (as első kiadás 1841-ben jelent meg).

- Müller, Ottfr*: *Geschichten hellenischer Stämme und Städte. III. Band. Die Dorier. Zweite Abtheil. Breslau, Max und Komp., 1844.
- Myriantheus*: *Die Marschlieder des griechischen Drama. München, Ackermann, 1873.
- Nagel*: De Pleiadibus poetarum græcorum. Dissert. Altdorf, 1762.
- Nake*: *Ueber Symmetrie im Bau der Dialoge griechischer Tragödien. Rhein. Mus., XVII. (1862), pp. 508—521.
- Nauck*: Jon und Johannes Damascenus, Z. f. d. Alterthumswiss., 1855.
- Naeke*: *Schedæ criticæ. Opuscula, vol. I. Bonnæ, Weber, 1842, pp. 1—52 (előszőr 1812-ben jelent meg).
- « *Choerili Samii quæ supersunt collegit et illustravit, de Choerili Samii ætate, vita et poesi aliisque Choerilis disseruit. Inest de Sardanapali epigrammatis disputatio. Lipsiæ, Weidmann, 1817.
- « De Choerilo. Additamenta. Ind. lectt. Bonn, 1827.
- « De Choerilo. Ind. lectt. Bonn, 1838.
- Névy*: *A tragédia elmélete. Athenæum, 1871.
- Nicolai*: *Griechische Literaturgeschichte. Magdeburg, Heinrichshofen, 1873—1878.
- Nicole*: *Le poète tragique Carcinus et ses fils dans la parabase de la Paix d'Aristophane. Mélanges Graux. Paris, Thorin, 1884, pp. 163—167.
- Nieberding*: De Ionis Chii vita moribus et studiis scripsit fragmentaque collegit. Dissert. Berlin, 1838.
- Niebuhr*: *Ueber das Zeitalter Lykophrons des Dunkeln. Kleine hist. u. philol. Schriften. Bonn, Weber, 1828, pp. 438—450 (megjelent először 1827-ben a Rhein. Mus. I évfolyamában).
- Nietzsche*: *Die Geburt der Tragödie aus dem Geiste der Musik. Leipzig, Fritsch, 1872.
- Nitzsch*: De Jone Chio et Theodecte Phaselita. Ind. lectt. Kilia, 1828.
- Oberleitner*: *Lebensweisheit in den attischen Tragikern. Leipzig-Wien, Haas-Campen, 1857.
- Osann*: *Alexander Aetolos. Beiträge zur griechischen und römischen Litteraturgeschichte. Erster Band. Darmstadt, Heil, 1835, pp. 298—301.
- Osterwald*: *De notione fati in tragædiis græcis expressa. Progr. Mühlhausen, 1878.
- Oemichen*: *De compositione episodiorum tragædiæ græcæ externa. Erlangæ, Deichert, 1881.

Oeri, Christ, Frien: *Thesen über die scenische Responson bei den griechischen Tragikern und Aristophanes. Verhandl. der 33-ten Vers. deutscher Philol. und Schulmänner in Wiesbaden im Jahre 1877. Teubner, 1878, pp. 142—161, 163—166.

Ouvaroff: *Mémoire sur les tragiques grecs. Mémoires de l'Académie. St. Pétersbourg, 1825.

Patin: *Histoire générale de la tragédie grecque. Études sur les Tragiques Grecs, vol. I, Paris, Hachette, 1877, pp. 1—164.

« *Sur le drame satyrique des Grecs et sur le Cyclope d'Euripide. Études sur les Tragiques Grecs, vol. IV, Paris, Hachette, 1879, pp. 273—315.

« *Jugements des critiques sur la tragédie grecque. Études sur les Tragiques Grecs, vol. IV. Paris, Hachette, 1879, pp. 317—400.

« *Sur la Poétique d'Aristote et l'histoire de la critique chez les Grecs. Études sur les Tragiques Grecs, vol. IV, Paris, Hachette, 1879, pp. 401—428.

Paul de Saint-Victor: *Le deux masques tragédie-comédie. Paris, Calmann Lévy. Première série. Les Antiques. I. Eschyle, 1883. II. Sophocle, Euripide, Aristophane, Calidasa, 1885. Deuxième série. Les Modernes. III. Shakespeare, théâtre français, 1885.

Pecz: *Systematische Darstellung der Proportionstropen bei Sophocles. Zeitschr. f. d. österr. Gymn., 1877.

« *Aeschylus és Sophocles képei. Egyet. Phil. Közl., 1878.

« *Aeschylus és Sophocles tropusai. Nyelvt. Közl., XIV (1878), pp. 95—165.

« *Euripides tropusai összehasonlítva Aeschylus és Sophocles tropusaival. Míveltségtörténeti és költészeti szempontból. Adalék a költészet összehasonlító tropikájához. Akad. értekezések, 1882.

« *Beiträge zur vergleichenden Tropik der Poesie. Erster Theil. Systematische Darstellung der Tropen des Aeschylus, Sophocles und Euripides mit einander verglichen und in poetischer und culturhistorischer Rücksicht behandelt. Berliner Studien. Calvary, 1886.

« *A kisebb görög tragikusok tropusai, míveltségtörténeti és költészeti szempontból. Adalék a költészet összehasonlító tropikájához. Akad. értekezések, 1886.

Feltzer: *Ueber das Wesen der antiken Tragödie und ihre Beziehungen zur deutschen. Progr. Crefeld, 1870.

Petit de Julleville: *Quomodo græciam tragici poetæ græci descripserint. Paris, Thorin, 1868.

Péterfy: *A tragédiáról. Budapesti Szemle, 1887.

Pfaff, Car: *Tragœdiæ græcæ primordia et progressus, Dissert. Tübingæ, 1814.

Pfaff, Siegrf: *Wie haben die griechischen Tragiker die auftretenden Personen kenntlich gemacht? Progr. Schweinfurt, 1856.

Philippson: Ezechiel des jüdischen Trauerspieldichters Auszug aus Aegypten und Philo des Aelteren Jerusalem. Nach ihren Fragmenten herausgegeben, übersetzt und commentirt. Berlin, Kleemann, 1830.

Pinzger: *De dramatis græcorum satyrici origine disputatio. Dissert. Vratislaviæ, 1822.

Polich: *Observationes aliquot de tragicorum Græcorum philosophia et de fontibus, ex quibus eam hausisse videntur. Progr. Clausthal, 1858.

Prien: *1. Oeri.

Rademacher: *Quæstiones de trilogia tragica græcorum. Dissert. Regimonti, 1866.

Rapp: *Geschichte des griechischen Schauspiels vom Standpunkt der dramatischen Kunst. Tübingen, Lauppe, 1862.

Rákosi: *A tragikum. Budapest, 1886.

Reichardt: *De Agathonis poetæ tragici vita et poesi commentatio. Progr. Ratibor, 1853.

Ribbeck: *Die römische Tragödie im Zeitalter der Republik. Teubner, 1875.

« *Ueber einige historische Dramen der Griechen. Rhein. Mus. XXX. (1875), pp. 145—161.

Richards: *Some doubts as to the performance of trilogies or tetralogies at Athens. Journ. of Philol., VII. (1887), pp. 279—292.

« *On the history of the words τετραλογία and τριλογία. Journ. of Philol., XI. (1882), pp. 64—74.

Rieckher: *Ueber den Unterschied des antiken, besonders des griechischen und des modernen Theaters. Prog. Heilbronn, 1871.

Ritschl: *De Agathonis tragici ætate, Opuscula, vol. I. (1866), 411—436 (először 1829-ben jelent meg).

« *Die Alexandrinischen Bibliotheken. Breslau, Aderholz, 1838.

Rohde: *Afterphilologie. Zur Beleuchtung des von dem Dr. phil. Ulrich von Wilamowitz-Möllendorff herausgegebenen Phamphlets: «Zukunftsphilologie!» Sendschreiben eines Philologen an Richard Wagner. Leipzig, Fritzsche, 1872.

Rose: *Jon's Reisebilder und Joannes Alexandrinus der Arzt. Hermes, V. (1871), pp. 205—215.

Rossignol: Dissertation sur le drame que les Grecs appelaient satyrique. Paris, 1830.

Rothmann: *Enarrationis de poetarum apud Græcos principibus particula prior. Progr. Torgau, 1836.

« *Enarrationis de poetarum tragicorum apud Græcos principibus particula altera. Progr. Torgau, 1843.

Runeberg: *Specimen academicum, observationes quasdam circa chorum tragicum continens. Stockholm, Beijer, 1833.

Sittl: *Geschichte der griechischen Literatur. Dritter Theil. München, Ackermann, 1887.

Sommerbrodt: *Das Staatsexemplar der Tragödien des Aeschylus, Sophocles, Euripides und die Schauspieler. Rhein. Mus., XIX. (1864), pp. 130—134.

« *Der Dichter Agathon in Plato's Symposion. Rhein. Mus., XXIII. (1868), pp. 533—536.

Spieß: *Die weiblichen Charactere der griechischen Tragödie entwickelt aus der Weltanschauung der Griechen. Progr. Dillenburg, 1846.

Stahl: *De tragœdiæ primordiis et incrementis ab Aristotele adumbratis. Ind. lectt. Monasterii Guestfalorum, 1881.

Steffen: *De canone qui dicitur Aristophanis et Aristarchi. Lipsiæ, Krüger, 1876.

Steinberger: *De catharsi tragica et qualis ea fiat in Euripidis fabulis. Progr. Stadtamhof, 1882.

Stolte: *De chori, qualis in perfecta Græcorum tragœdia apparet, ratione et indole. Progr. Rietberg, 1882.

Straub: *Sophocles' Antigone verdeutscht in den Formen der Urschrift mit Erläuterungen und Analysen der einzelnen Scenen und Chorlieder und einem Versuch über Ursprung und Wesen der antiken Tragödie. Stuttgart, Cotta, 1886.

Strauch: *Die Trilogienfrage bei Sophocles auf Grund der erhaltenen Tragödien. Progr. Wien, 1874.

Süvern: *Über Schillers Wallenstein in Hinsicht auf griechische Tragödie. Berlin, Buchhandl. der Kgl. Realschule, 1800.

« Über einige historische und politische Anspielungen der alten Tragödie. Abhandl. der berl. Akad., 1824.

« Über den historischen Charakter des Dramas. Abhandl. der berl. Akad., 1825.

Symonds: *Studies of the greek poets. Second series. London, Smith, Elder and Co., 1879.

Szász: *A tragikai felfogásról. Akad. értekezések, 1870.

Szigligeti: *A dráma és válfajai. Budapest, Athenæum, 1874.

Schächter Miksa: *Az emberi akarat szabadságáról. Budapest, Franklin-Társulat, 1889.

Scheibel: *De dithyramborum græcorum argumentis. Progr. Liegnitz, 1862.

Schiller: *Die Schaubühne als moralische Anstalt betrachtet. 1784.

« *Ueber den Grund des Vergnügens an tragischen Gegenständen, 1792.

« *Ueber die tragische Kunst. 1792.

« *Ueber den Gebrauch des Chors in der Tragödie (a Messinai Ara előszavában). 1803.

« *Tragödie und Komödie. 1818.

Schlegel: *Ueber dramatische Kunst und Litteratur. Vorlesungen. Erster Theil. 1809.

Schmidt, Leop: *De parodi in tragœdia græca notione. Bonnæ, Marcus, 1855.

« *Parodos und Stasimon. Rhein. Mus., XVIII. (1863).

« *Bilden die drei thebanischen Tragœdien des Sophocles eine Trilogie? Symbola philol. bonnens. in hon. Frid. Ritschellii collecta. Teubner, 1867, pp. 217—260.

Schmidt, Maur: *Diatribæ in dithyrambum poetarumque dithyrambicorum reliquias. Berolini, Reimer, 1845.

Schmitt: *Moderne und antike Schicksalstragödie. Kritik der modernen Anschauung über die Tragödie. Berlin, Müller, 1874.

Schneider: *De originibus tragœdiæ græcæ. Vratislaviæ, Holaeufer, 1817.

Schneidewin: De hypothesibus tragœdiarum græcarum Aristophani Byzantino vindicandis. Abh. der Gött. Ges. der Wissensch., VI. (1853).

Schöll, Ad: *De origine græci dramatis dissertatio. Pars prior, continens quæstiones prævias de ludorum mimicorum apud siculos ac dorienses primordiis. Tubingæ, Fues, 1828.

« *Die Tetralogien der attischen Tragiker. Berlin, Reimer, 1839.

« *Gründlicher Unterricht über die Tetralogie des attischen Theaters und die Kompositionsweise des Sophocles zur Widerlegung eines hartnäckigen Vorurtheiles aus den Quellen entwickelt. Leipzig, Winter, 1859.

Schöll, Fried: *Geschichte der griechischen Litteratur. Aus dem

- Französischen übersetzt von Franz, Schwarze, Pinder. Berlin, Dunker und Humblot, 1828—1830.
- Schöll*, Fritz: *Ueber Jon von Chius. Rhein. Mus., XXXII. (1877), pp. 145—159.
- Schöll*, Rud. und Friedr.: *De locis nonnullis ad Aeschyli vitam et ad historiam tragiæ græcæ pertinentibus epistula. Jena, Dufft, 1876.
- Schrader*: *Zur Würdigung des deus ex machina der griechischen Tragödie. Rhein. Mus., XXII. (1867), XXIII. (1868).
- Schroeder*: *De iteratis apud tragicos græcos. Dissert. Argentorati, 1882.
- Schulze*: *Lukianos als Quelle für die Kenntniss der Tragödie. Neue Jahrb., 135. (1887), pp. 117—128.
- Schütz*: *Ueber den katholischen Charakter der antiken Tragödie und die neuesten Versuche der Herren Tieck, Tölken und Böckh dieselbe zu dekatholisiren. Mainz, Kirchheim, 1842.
- Teuffel*: *Agathon in Plato's Symposium. Rhein. Mus., XXII. (1867), pp. 440—441.
- Thery*: *Tableau des littératures anciennes et modernes ou histoire des opinions littéraires chez les anciens et les modernes. Paris, Magdeleine et Co., 1848.
- Thomas*: De Vaticinatione vaticinantibusque personis in Græcorum tragiæ. Paris, 1879.
- Thompson d'Arcy*: Sales Attici, or the maxims witty and wise of Athenian tragic drama collated, arranged and paraphrased. Edinburgh, 1868.
- Trendelenburg*: *Grammaticorum græcorum de arte tragica iudicio. rum reliquiæ. Bonnæ, Marcus, 1867.
- Tréverret*: *Quæ in attica republica partes a scenicis scriptoribus vulgo defensæ fuerint. Parisiis, Thorin, 1868.
- Urlichs*: Achæi Eretriensis quæ supersunt. Bonn, 1834.
- « *De Achæi Pirithoo tragico et Aethone satyrico. Philol., I. (1846), pp. 557—562.
- « De Achæi Iræ. Neue Jahrb. 93. (1866), pp. 608—610.
- « *Ein neues Stück des Achæos. Rhein. Mus., XXIX. (1874) p. 356.
- Uylenbroek*: *De choro tragico græcorum. Lugduni-Batavorum, Gebhard, 1846.
- Valett*: Num Thespis tragiæ auctor haberi possit. Erlangæ, 1788
- Vater*: Untersuchungen über die dramatische Poesie der Griechen.

- 1 Heft. Recension der neuesten Schriften von Welcker, Schöll und Bode über die Tragödie der Griechen. Berlin, Eichler, 1843.
- Vatry*: Rech. sur l' orig. de la Trag. Mem. Inscr. T. XV.
- Vaucher*: De choro Græcorum tragico. Dissert. Genevæ, 1821.
- Vischer*: *Aesthetik. Erster Theil. Die Metaphysik des Schönen. Reutlingen und Leipzig, Mäcken, 1846. Dritter Theil: Die Kunstlehre. Fünftes Heft: Die Dichtkunst. Stuttgart, Mäcken, 1857.
- « *Zur Vermittlung zwischen der classischen Philologie und der allgemeinen Bildung. Adolf Schöll über die Tetralogie des attischen Theaters. Allgem. Zeitung, 1861.
- Vlangali*: De tragœdiæ græcæ primordiis commentatio. Paris, Didot, 1855.
- Voss*: *De tragœdiarum græcarum prologis. Dissert. Berolini, 1864.
- Wachsmuth*: De Timone Phliasio ceterisque sillographis Græcis disputavit et sillographorum reliquias collectas adiecit. Teubner, 1859.
- Wackernagel*: *Ueber die dramatische Poesie. Basel, Schweighäuser, 1838.
- Wagner, Alfr.*: *Das historische Drama der Griechen. Halle a. S., Koestler, 1878.
- Wagner, Guil.*: *De Moschionis poetæ tragici vita ac fabularum reliquiis commentatio. Vratislaviæ, Trewendt, 1846.
- Waldästel*: De tragœdiæ Græcorum membris ex verbis Aristotelis recte constituendis. Neubrandenburg, 1837.
- Walser*: Lessings und Goethes charakteristische Ansichten über die tragische Katharsis. Stockerau, 1869.
- Wecklein*: *Studien zur scenischen Archæologie. VIII. Ueber κύκλιος χορός und das Auftreten des chors. Philol., XXXI. (1872), pp. 457—459.
- « *Studien zur scenischen Archæologie. IX. Ueber πρόλογος und ein Fragment des Antiphanes. Ueber ἐπεισόδιον, ἔξοδος, πάροδος, στάσιμον, ὄρχημα. Philol., XXXI. (1872), pp. 459—463.
- « *Die Tragödien des Sophocles. Mit einer allgemeinen Einleitung über Sophocles Leben und Dichten. München, Lindauer, 1884.
- Weddingen*: *Lessing's Theorie der Tragödie mit Rücksicht auf die Controverse über die κάθαρσις τῶν παθημάτων. Berlin, Haude und Spener, 1876.
- Weidenbach*: *Aristoteles und die Schicksalstragödie. Progr. Dresden, 1887.

Weil: De tragicarum Grecarum cum rebus publicis coniunctione Parisiis, Joubert, 1845.

Welcker: *Die Aeschylische Trilogie Prometheus und die Kabirenweihe zu Lemnos nebst Winken über die Trilogie des Aeschylus überhaupt. Darmstadt, Leske, 1824.

« *Nachtrag zu der Schrift über die Aeschylische Trilogie, nebst einer Abhandlung über das Satyrspiel. Frankfurt a. M., Brönnner 1826.

« *Die griechischen Tragödien mit Rücksicht auf den epischen Cycclus geordnet. Bonn, Weber, 1839—1841.

Wellauer: Über den Chor im griechischen Drama. Jahns Archiv, X. (1843), pp. 443—467.

Westphal: *Prolegomena zu Aeschylus Tragödien. Teubner, 1869.

Wetzel: *Quæstiones de trilogia Aeschylea. Progr. Berlin, 1883.

Wieseler: *Das Satyrspiel. Nach Maasgabe eines Waasenbildes dargestellt. Göttinger Studien, 1847 (és Göttingen, Vandenhoeck und Rupprecht, 1848).

Wilamowitz-Möllendorff: Observationes criticæ in comœdiam Græcam selectæ. Berlin, 1870,

« *Zukunftsphilologie! Eine Erwiderung auf Friedrich Nitzsches Geburt der Tragödie. Berlin, Bornträger, 1872.

« *Zukunftsphilologie! Zweites Stück, eine Erwiderung auf die Rettungsversuche für Fr. Nitzsches Geburt der Tragödie. Berlin, Bornträger, 1873.

Witten: *De tragicorum Græcorum stichomythia. Progr. Helmstedt, 1872.

Witzschel: Die attische Tragödie eine Festfeier des Dionysus. Einleitung zur Lectüre der griechischen Tragiker. Leipzig, Geuther, 1844.

« *Die tragische Bühne in Athen. Eine Vorschule zum Studium der griechischen Tragiker. Jena. Mauke, 1847.

Wolff: *Quæstiones Jophontæ. Progr. Meissen, 1882.

« *De Jophonte poeta tragico. Dissert. Misniæ, 1884.

Zeising: Ueber das Tragische. Progr. Bernburg, 1842.

Zillgenz: Aristoteles und das deutsche Drama. Würzburg, 1865.

Zimmermann: Commentatio qua Timonis Phliasii sillorum reliquiæ a Sexto Empirico traditæ explanantur. Progr. Erlangen, 1856.

II. D r á m á k.

1. Tragoediák.

Achilles, Agathon.

« ifjabb Astydamas.

« Jophon.

« ifjabb Carcinus.

(« Theodectes, l. Memnont)

« Aristarchus

« Diogenes Sinopéból.

« Euaretus.

Actaeon, Phrynichus.

« Jophon.

Adonis, Antiphon.

« idősb Dionysius.

« Ptolemæus Philopator.

Adrastus, Achæus Eretriából.*Aegyptusiak*, Phrynichus.*Aeolida*, Lycophron.*Aeolus*, Lycophron.*Aerope*, Agathon.*Aerope vagy Thyestes*, ifjabb Carcinus.*Agamemnon*, Jon.

« ismeretlentől.

Aiax, ifjabb Carcinus.

« Theodectes.

Alcestis, Phrynichus.*Alcmaeon*, Agathon.

« ifjabb Astydamas.

« Theodectes.

« Nicomachus.

« Euaretus.

Alcmene, Jon.

« idősb Dionysius

Aletes, Lycophron.*Alexander*, Nicomachus.*Alope*, Chœrilus.

« ifjabb Carcinus.

Alphesiboea, Achæus Eretriából.

« Chæremon.

Amphiaraus, ifjabb Carcinus.

« Cleophon.

Amphion, Callistratus.*Amphitryon*, Aeschylus Alexandriából.*Andromache*, Antiphon.*Andromeda*, Phrynichus.

« Lycophron.

Antaeus, Aristias.*Antaeus vagy Libyaiak*, Phrynichus.*Antigone*, ifjabb Astydamas.*Argosiak*, Jon.*Árva*, Lycophron.*Asclepius*, Aristarchus.*Atalante*, Aristias.*Athamas*, ifjabb Astydamas.

« ismeretlentől.

Auge, ismeretlentől.*Azanok*, Achæus Eretriából.*Bacchans Nők*, idősb Xenocles.*Bacchans Nők vagy Pentheus*, Jophon.*Bellerophontes*, ifjabb Astydamas.

« Theodectes.

(*Caeneus*, Jon, l. Phœnixet).*Capaneus*, Timesitheus.*Cassandreaiak*, Lycophron.

Castor és Pollux, Timesitheus.

Chrysippus, Diogenes Sinopéból.

« *Lycophon*.

Cinyras, ismeretlentől.

Cotys, Demophon.

Cygnus, Achæus Eretriából.

Cyprii, Dicæogenes,

Danaidák, Phrynichus.

« *Timesitheus*.

Deramenus, Jophon,

Elephenor, Lycophon.

Elhajózás, ismeretlentől.

Epigonok, ifjabb Astydamas.

« ismeretlentől.

(*Epops*, idősb Philocles, l. Tereust).

Erigone, Phrynichus.

« idősb Philocles.

« *Cleophon*.

Erigonus, Achæus Eretriából.

Eriphyle, Nicomachus.

Esdeklők, Lycophon.

Eurypylos, ismeretlentől.

Eurytidák, Jon.

Gyermekölő, Apollodorus.

Hector, ifjabb Astydamas.

Hector kiváltképe, idősb Dionysius.

« *Timesitheus*.

Helena, Theodectes.

« *Diogenes Sinopéból*.

« *Alexander Aetolus*.

Helena visszakövetelése, Timesitheus.

Helle, ismeretlentől.

Hellenek, Apollodorus.

Heracles, Diogenes Sinopéból.

« *Lycophon*.

Heraclidák, Pamphilus (?).

Hermes, ifjabb Astydamas,

Hippolytus, Lycophon.

Horák, ismeretlentől.

Jason, Antiphon.

Ilion pusztulása, Agathon.

« *Jophon*.

Jo, Chæremon.

Iphigenia, Polyidus.

Lyion, Callistratus,

« *Timesitheus*.

« ismeretlentől.

Ifjak, Thespis.

Kérők, Timesitheus.

Kivonulás, Ezechiel.

Koldulás, ismeretlentől.

Könyörgő Nők, Apollodorus.

Küzdelem, Achæus Eretriából.

Laertes, Jon.

Laius, Lycophon.

Leda, idősb Dionysius.

Leucippus, Cleophon.

(*Libyaidák*, Phrynichus, l. Antæust).

Licymnius, idősb Xenocles.

Lycaon, ifjabb Astydamas.

« idősb Xenocles.

Lyeurgesa, Polyphradmon.

Lyncæus, Theodectes.

Marathoniak, Lycophon.

Mausolus, Theodectes.

Medea, Melanthius.

« ifjabb Euripides.

« ifjabb Carcinus.

« *Dicæogenes*

« *Neophon*.

« *Antiphon*.

« *Diogenes Sinopéból*.

« *Biotus*.

« ismeretlentől.

Megéő Heracles, Spintharus.

Meleager, Antiphon,

« *Sosiphanes*.

Memnon, Timesitheus.

Memnon vagy Achilles, Theodectes.

Mentő vagy Persephone, idősb Dionysius.

Miletus elfoglalása, Phrynichus.

Minyaiak, Chæremon.

Moerák, Achæus Eretriából.

Momus, Achæus Eretriából.

Mysiaiak, Agathon.

« Nicomachus.

Nagy dráma, Jon.

Nauplius, idősb Philocles.

« ifjabb Astydamas.

« Lycophron.

Neoptolemus, Nicomachus.

« Mimnermus.

Niobe, ismeretlentől.

Odysseus, Apollodorus.

Odysseus a megsebesült, Chæremon.

Odysseus az álhirnök, ismeretlentől.

Oedipus, Achæus Eretriából.

« idősb Philocles.

« ifjabb Philocles.

« idősb Xenocles.

« ifjabb Carcinus.

« Theodectes.

« Nicomachus.

« Diogenes Sinopéból.

« ismeretlentől.

Oedipus az első, Lycophron.

Oedipus a második, Lycophron.

Oedipodea, Meletus.

Oeneus, idősb Philocles.

« Chæremon.

Orestes, ifjabb Euripides.

« ifjabb Carcinus.

« Theodectes.

Orestes, Timesitheus.

« ismeretlentől.

Órjöngő Aiax, ifjabb Astydámas.

Órök, Jon.

Palamedes, ifjabb Astydámas.

Pandionis, idősb Philocles.

Papok, Thespis.

Parthenopæus, ifjabb Astydámas.

« Spintharus.

« Dionysius Metathemenus (?).

Peliadák, ismeretlentől.

Pelias küzdelme vagy Phorbas, Thespis.

Pelopidák, Lycophron.

Penelope, idősb Philocles.

Pentheus, Thespis.

(« Jophon, l. a Bacchans Nőket).

« Lycophron.

(*Persephone*, idősb Dionysius, l. a Mentőt).

Perseus, Pratinas.

Fersis, Nicomachus.

Pheræbeliek, Moschion.

Philoctetes, idősb Philocles.

« Theodectes.

« Antiphon.

« ismeretlentől.

Philoctetes Trójában, Achæus Eretriából.

Phinidák, ismeretlentől.

Phoenicci Nők, Phrynichus.

Phoenix, ifjabb Astydámas.

Phoenix a második, Jon.

Phoenix vagy Caeneus, Jon.

(*Phorbas*, Thespis, l. Pelias küzdelmét).

Phriæus, Achæus Eretriából.

« ifjabb Philocles.

Pirithous, Achæus Eretriából.

- Pirithous*, Critias.
 « ismeretlentől.
Pleuroni Nők, Phrynichus.
(Pollux), Timesitheus, l. Castort).
Polyxena, ifjabb Euripides.
 « Nicomachus.
Priamus, idősb Philocles.
Pylades, Timesitheus.
Scylla, ismeretlentől.
Scyrusiak, ismeretlentől.
Semele, ifjabb Carcinus.
 « Diogenes Athenából.
Sisyphus, Critias.
Sphinx, Ptolemæus.
Szerencsétlen, Sositheus.
Szövetségesek, Lycophron.
Tantalus, Phrynichus.
 « Pratinas.
 « Aristarchus.
Telegonus, Lycophron,
Telephus, Agathon.
 « Jophon.
 « Moschion.
Tereus vagy Epops, idősb Philocles.
Tereus vagy Tyro, ifjabb Carcinus.
Teucer, Jon.
 « Nicomachus.
 « Euaretus.
Themistocles, Moschion.
 « Philiscus.
Theseus, Achæus Eretriából.
 « Theodectes.
 « Hera(citus).
Thyestes, Agathon.
 (« ifjabb Carcinus, l. Aeropét).
 « Theodectes,
 « Cleophon.
 « Chæremon.
 « Diogenes Sinopéből.
 « Apollodorus.
Troilus, Phrynichus.
Tydeus, Theodectes.
Tyndareus, Nicomachus.
Tyro, ifjabb Astydamas.
 (« ifjabb Carcinus, l. Tereust).
 « ismeretlentől.
Villámsujtotta Semele, Spintharus
Vírágy, Agathon.

2. Satyrdrámák.

- Achilles a Thersites-ölő*, Chæremon.
Aethon, Achæus Eretriából.
Agen, Python.
Alcmaeon, Achæus Eretriából.
Athamas, idősb Xenocles,
Aulodok, Jophon.
(Caryatidák, Pratinas, l. a Dysmænákat).
Centaurus, Chæremon
Cyclops, Aristias.
Daphnis vagy Lityersas, Sositheus.
Dionysus, Chæremon.
 « Alexander Aetolus.
Dysmaenák vagy Caryatidák, Pratinas.
Éhség, idősb Dionysius.
Haldlistenők, Aristias.
Hephaestus, Achæus Eretriából.
Heracles, ifjabb Astydamas.

Heracles, idősb Dionysius.

« Timesitheus.

Iris, Achæus Eretriából.

Ivás, Alexander Aetolus.
lus.

Kockajátékosok, Alexander Aetolus.

Küzdők, Pratinas.

Linus, Achæus Eretriából.

(*Lityersas*, Sositheus, l. Daphnist).

Lycurgus, Timocles.

Omphale, Jon.

« Achæus Eretriából.

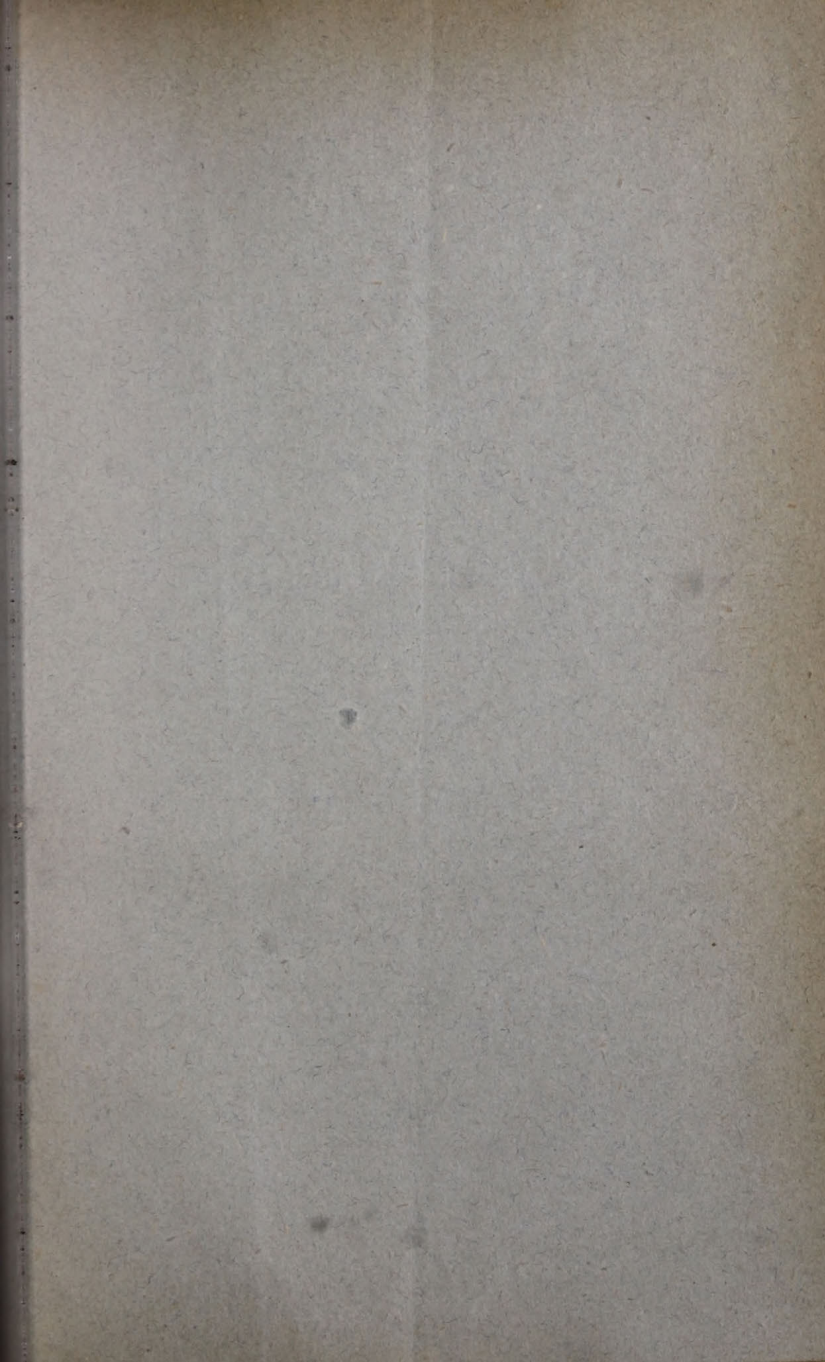
Orpheus, Aristias.

Phorciddk, ismeretlentől.

Tigon, Alexander Aetolus.

Zeus születése, Timesitheus.

Könyvkereskedésünk útján megszerezhetők :

GÖRÖG ÉS LATIN REMEKIRÓK:

THUKYDIDES.

Fordította és jegyzetekkel ellátta ZSOLDOS BENŐ.

Három kötet 3 frt 20 kr. Ugyanaz görögül és magyarul 5 frt 80 kr.

ANAKREON.

Fordította, bevezetésekkel és jegyzetekkel ellátta PONORI THEWREWK EMIL.

Egy kötet 1 frt 60 kr. Ugyanaz görögül és magyarul 2 frt.

GÁTI ISTVÁN STEGANOGRAPHIÁJA

KAPCSOLATBAN A MODERN STENOGRAPHIÁVAL.

VIKÁR BÉLÁTÓL.

Ára 40 kr.

HOGY IS MONDJÁK EZT MAGYARUL?

Előadások a magyar nyelvtan köréből.

Ára 1 frt 80 kr.

CZIGÁNY NYELVTAN.

ROMANO CSIBAKÉRO SZIKLARIBEN.

Irta

JÓZSEF FŐHERCZEG.

Ára 3 frt.

Hornyánszky Viktor akadémiai könyvkereskedése

Budapesten, a M. T. Akadémia palotájában.